

CİLT 2

2019
2020
YILI

YÜZEY ARAŞTIRMALARI

Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü

2019-2020 YILI YÜZEY ARAŞTIRMALARI

CİLT 2

ANKARA 2022

T.C. KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI ANA YAYIN NO: 3714/2
Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Ana Yayın No: 193/2

Editör

Dr. Candaş KESKİN

e-ISBN: 978-975-17-5053-2 (Takım)
978-975-17-5059-4 (2.Cilt)

Grafik Tasarım

Nihal KARAPEK

Kapak Fotoğrafi

Ertekin DOKSANALTI

Daça-Knidos Hinterlandı Arkeolojik Yüzey Araştırması 2019

Not: Araştırma raporları, dil ve yazım açısından Dr. Candaş KESKİN tarafından denetlenmiştir. Yayımlanan yazıların içeriğinden yazarları sorumludur.

İÇİNDEKİLER

Halil SÖZLÜ, İlker GÜMÜŞ, Hasan ÇOLAKOĞLU ORTAÇAĞ'DAN GÜNÜMÜZE ADANA İLİ VE İLÇELERİ YÜZEY ARAŞTIRMASI 2019-2020 YILI ÇALIŞMALARI.....	7
Handan YILDIZHAN NEVŞEHİR İLİ VE İLÇELERİ DEMİR-ROMA ÇAĞLARI YÜZEY ARAŞTIRMASI 2019-2020.....	31
Harun OY UŞAK İLİ TUNÇ ÇAĞI ARAŞTIRMALARI 2019-2020 ÇALIŞMALARI.....	51
Harun ÖZDAŞ, Nilhan KIZILDAĞ EGE-AKDENİZ SUALTI ARAŞTIRMALARI, 2019-2020 YILLARI ÇALIŞMALARI.....	69
Hatice PAMİR, Canan KARATAŞ YÜKSEL KUSEYR YAYLASI YÜZEY ARAŞTIRMASI 2019.....	89
Hülya ÇALIŞKAN AKGÜL, Sinan KILIÇ, Serkan DEMİREL, Erkan YILMAZ 2019 YILI TRABZON İLİ YÜZEY ARAŞTIRMASI: MAÇKA VE DÜZKÖY İLÇELERİ.....	107
Hüseyin METİN KREMNA VE ÇEVRESİ YÜZEY ARAŞTIRMASI 2019.....	125
Hüseyin Murat ÖZGEN, Burak Bünyat AYKANAT, Ali ÖZTÜRK, Mehmet Rıfat AKBULUT, Serap ALPER BALIKESİR İLİ “ADRAMYTTEION KENTİ EGEMENLİK ALANI” (BURHANIYE, GÖMEÇ, AYVALIK VE EDREMİT İLÇELERİ) 2019 VE 2020 YILLARI YÜZEY ARAŞTIRMALARI.....	137
İbrahim HAKAN MERT 2019 - 2020 YILI PRİENE ÇALIŞMALARI.....	151
İrfan Deniz YAMAN, Mustafa YILDIZ, İraz Aslı YAMAN AKSARAY İLİ PALEOLİTİK ÇAĞ YÜZEY ARAŞTIRMASI (2019).....	175

İsmail ÖZER, Mehmet SAĞIR, İsmail BAYKARA, Başak KOCA ÖZER, Berkay DİNÇER, Naoki MORIMOTO, Wataru MORITA, Serkan ŞAHİN, Ece EREN KURAL, Ayşegül ÖZDEMİR BAŞARAN, Özner GÜLHAN 2019 YILI MUĞLA VE ÇANAKKALE İLLERİ YÜZEY ARAŞTIRMASI.....	187
Jeroen POBLOME, Ralf VANDAM, Patrick T., Willett and Rinse WILLET, Ralf VANDAM, Patrick T. , Willett and Jeroen POBLOME, Rinse WILLET, Jeroen POBLOME THE 2019 SAGALASSOS SURVEY RESEARCH.....	199
Kadriye ÖZÇELİK, Hande BULUT, İhsan ÇİÇEK, Necla TÜRKOĞLU, Esra TUNÇEL, Murat MUTLU, Güngör ÖZÇELİK, Çiğdem ŞAHİN, Yunus Emre SEVİNDİK DENİZLİ İLİ PREHİSTORİK DÖNEM YÜZEY ARAŞTIRMASI, 2019.....	215
Mehmet GÜRBÜZER AMOS ANTİK KENTİ VE ÇEVRESİ 2019–2020 YILLARI YÜZEY ARAŞTIRMALARI.....	227
Mehmet SAĞIR, Serkan ŞAHİN, Seçil SAĞIR, Sibel ÖNAL, Ece EREN, Ayşegül ÖZDEMİR 2019 YILI ANKARA İLİ VE İLÇELERİ YÜZEY ARAŞTIRMASI.....	249
Mesut DÜNDAR, Yusuf ACIOĞLU, Oğuz KOÇYİĞİT ORTAÇAĞ'DAN GÜNÜMÜZE BALIKESİR İLİ YÜZEY ARAŞTIRMASI 2019 YILI ÇALIŞMALARI.....	259
Gizem KARTAL, Burcu Cemre BAL, Pınar PERÇİN, Metin KARTAL ESKİŞEHİR İLİ TARİH ÖNCESİ ARKEOLOJİSİ YÜZEY ARAŞTIRMASI (III), 2019.....	279
Muhammet ARSLAN, Ahmet ŞEN, Bekir KARACABEY ORTAÇAĞ'DAN GÜNÜMÜZE KARS VE İLÇELERİNDEKİ TÜRK DÖNEMİ (2019-2020 YILI ÇALIŞMALARI).....	293
Murat AKAR, Ulaş AVŞAR, Müge BULU, Rana ÖZBAL, Onur Hasan KIRMAN, Zeynep BEKTAŞ, Seren BURGAÇ AMİK OVASI BÖLGESEL YÜZEY ARAŞTIRMASI UZAKTAN ALGILAMA, JEOFİZİK ve PALEOKLİM ÇALIŞMALARI (2019-2020).....	309

Murat ÇEKİLMEZ, Emre ERDAN, Aydın ERÖN, Serdar VARDAR, Barış SEMİZ, Fethi Ahmet YÜKSEL, Murat CURA, Rifat İLHAN, Emrah ÖZDEMİR, Ömer GÜNGÖRMÜŞ, Umut KAPUCI, Merve ARINÇ, Pınar TAŞPINAR, Kemal ERSAVAŞ, Şaheser DOYMAZ, Aytül ÖRGEN, Yiğit Burak YÜKSEKTEPE, Gül Tuğçe TOPRAK, Yağız TAŞDELEN, Berk Can BAYRAKTAR, Ecrin Nur BURGAZLI, Kerim AVCI 2020 YILI ALİANDA ANTİK KENTİ VE ÇEVRESİ ARKEOLOJİK YÜZEY ARAŞTIRMALARI (1. SEZON).....	317
Murat ÇEKİLMEZ, Michel Ernest FUCHS, Fethi Ahmet YÜKSEL, Serdar VARDAR, Emre ERDAN, Aydın ERÖN, Emel DEREBOYLU POULAIN, Emrah ÖZDEMİR, Arzu ÖZVER, Nihan AYDOĞMUŞ, Umut KAPUCI, Kemal ERSAVAŞ, Merve ARINÇ, Pınar TAŞPINAR, Şaheser DOYMAZ, Aytül ÖRGEN, Kerim AVCI 2019 YILI MYRINA VE GRYNEION ARKEOLOJİK YÜZEY ARAŞTIRMALARI - MYGAR (5. SEZON).....	331
Murat TAŞKIRAN, Meydan PALALI 2019 YILI SİLLYON VE TERRİTORYUMU YÜZEY ARAŞTIRMASI.....	341
Mustafa BİLGİN KELAINAI / APAMEIA ANTİK KENTİ VE ÇEVRESİ YÜZEY ARAŞTIRMASI PROJESİ: 2019-2020 YILI ÇALIŞMALARI.....	359
Mustafa ÇETİNASLAN, Ali Can ÖZÇELİK, Nurseli ERSOY “ORTA ÇAĞ’DAN GÜNÜMÜZE İNEGÖL VE ÇEVRESİ” YÜZEY ARAŞTIRMASI 2020 YILI ÇALIŞMALARI.....	385
Mustafa KARAGEÇİ, Akın BİNGÖL, Fatih TURANLI 2019-2020 YILI KARS - İĞDIR İLLERİ YÜZEY ARAŞTIRMASI.....	401
Mustafa Kemal Şahin 2019-2020 YILLARINDA YAPILAN ÇORUM İLİ VE İLÇELERİNDE, “ORTA KARADENİZ’DE ANADOLU SELÇUKLU DÖNEMİ YAPILARI” YÜZEY ARAŞTIRMASI (ÇORUM/ALACA KALEHİSAR) ÇALIŞMALARI.....	417
Müge DURUSU TANRIÖVER POLATLI PEYZAJ ARKEOLOJİSİ VE YÜZEY ARAŞTIRMASI PROJESİ (PYAP) 2019 SEZONU ÇALIŞMALARI.....	435

Nebi BUTASIM

BİNGÖL İLİ ORTAÇAĞ VE SONRASI YÜZEY ARAŞTIRMASI 2019-2020.....449

Nilgün COŞKUN, Gulan AYAZ, Mesut ŞİMŞEK, İsmail AYMAN, Rifat KUVANÇ

2019 YILI ULUDERE VE 2020 YILI BEYTÜŞŞEBAP (ŞIRNAK) YÜZEY ARAŞTIRMASI...465

ORTAÇAĞ'DAN GÜNÜMÜZE ADANA İLİ VE İLÇELERİ YÜZEY ARAŞTIRMASI 2019-2020 YILI ÇALIŞMALARI

Halil SÖZLÜ*

İlker GÜMÜŞ

Hasan ÇOLAKOĞLU

Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları Genel Müdürlüğü'nün 23.05.2019 tarih ve 94949537-161.01[161.01.18]-E.444343 sayılı yazısı ile verilen resmi izinle, Ortaçağ'dan Günümüze Adana İli ve İlçeleri YüzeY Araştırması¹ bakanlık temsilcisi, Adana Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu uzmanlarından Ali TOĞRAN'ın katılımıyla 17.06.2019 – 01.07.2019 tarihleri arasında (14 gün) 2019 Yılı çalışmaları Ceyhan İlçesi'nde, 28.08.2020 tarih ve 94949537-161.01-628524 sayılı resmi yazı ile ve Adana Müzesi müdürlüğünden Halime EKİNCİ'nin temsilci olarak katılımıyla 07.09.2020 – 20.09.2020 tarihleri arasında (14 gün) 2020 yılı çalışmaları Kozan İlçesi'nde gerçekleştirilmiştir. Tarafımca başkanlığı yürütülen araştırmalara Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Sanatı Anabilim Dalı Doktora öğrencisi İlker GÜMÜŞ ve Uzman Sanat Tarihçi Hasan ÇOLAKOĞLU katılmıştır. 2019 ve 2020 yılı çalışmaları, Ceyhan ve Kozan ilçe merkezleriyle merkeze bağlı köylerde gerçekleştirilmiş olup, Ortaçağ dönemine ait mimari yapılar ve mezar taşları incelenmiştir.

2019 YILI ÇALIŞMALARI- CEYHAN

KALELER

Yılan Kale: Ortaçağ yapısı olan kale Ovalık Kilikya bölgesindeki önemli kalelerden biridir. Surlar üzerindeki barbatalarda, iç kaleye giriş kapısını koruyan burçların üst kısımlarında, M sarnıcının güneyindeki dairesel planlı burçta, F mekânında, J mekânının üst kısmında kısacası surlarda ve surlara bağlı birimlerin çoğunda restorasyon yapıldığı görülmektedir. İç kalede bulunan şapelde (G) ise koruma önlemi alındığı görülmektedir. Çelik halat ve filelerle yapının etrafı çevrelenmiş durumdadır. Planda H ile belirtilen Bizans dönemi sarnıcın ise orijinal dokusu bozulmuş, restorasyon esnasında zarar gördüğü ve sağlıklı bir koruma önleminin alınmadığı anlaşılmıştır. Koordinatlar (ED50) (UTM3) x: 4098163.94 y:477548.36 Kot:171

* Doç. Dr. Halil SÖZLÜ, Mersin Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü, Mersin/ TÜRKİYE halilsozlu@mersin.edu.tr

Uzman İlker GÜMÜŞ, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları E nstitüsü Doktora Öğrencisi, İstanbul/ Türkiye, ilker_gumus_88@hotmail.com

Uzman Hasan ÇOLAKOĞLU, Mersin Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü, Mersin/ TÜRKİYE, hasancolakoglu3511@gmail.com

1 Bu çalışma, Mersin Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi tarafından 2020-1-AP2-4090 numaralı projeye desteklenmiştir. Desteklerinden dolayı teşekkür ederim.

Tumlu Kalesi: Tumlu Kalesi’de yılan kale gibi ortaçağ yapısı olup ana şeklini Bizans döneminde almıştır. Akdeniz’i Kapadokya’ya bağlayan kervanyolu kalelerinden bir tanesidir. Kalenin içerisine girilememiştir. Restorasyon sırasında kaleye girişin sağlandığı açıklık kuvvetle muhtemel kapatılmış bu nedenle iç kaleye geçiş günümüzde bulunmuyor. Restorasyon bitiminde iç kale kapısına çıkışı sağlayan uygun bir sistem yapılabilirdi. Ekip olarak kapıya kadar çıkılmış fakat geri dönmek zorunda kalınmıştır. Tescilli olan kalenin planı kaynaklarda yer alıyor. Kale dıştan fotoğraflanmış ve koordinatları alınmıştır. Koordinatlar (ED50) (UTM3) x: 4113424.43 y:473557.64 Kot:106

KERVANSARAYLAR

Kurtkulağı Kervansarayı: Tescilli olan yapı, Kurtkulağı merkezde yer almaktadır. Kervan yolu üzerinde bulunan menzil hanlarından biridir. Eski Halep yolu üzerinde inşa edilmiş olan kervansarayın 1659 yılında yaptırıldığı bilinmektedir. Kuzey-güney yönünde dikdörtgen planlı olup iki sıra payenin oluşturduğu üç sahından oluşmaktadır. İç mekânda beden duvarları boyunca uzanan sekiler ve ocak nişleri yer alır. Sahınların üzeri beşik tonoz ile örtülüdür. Doğu cephede kervansaraya giriş eyvanı vardır. Eyvanın iki tarafına özel odalar yerleştirilmiştir. Yapıda düzgün kesme taş malzeme kullanılmıştır. Koordinatlar (ED50) (UTM3) kuzeydoğu- y: 489807.27 x:4088229.79 Kot:97

CAMİLER

Mercin Mahallesi Camii: Camii, son cemaat revakına giriş kapısı üzerindeki kitabeye göre hicri 1321 yılında Mercin Karyesinden Hacı Mustafa Can tarafından yaptırılmıştır. Camii dikdörtgen planlı, üzeri dört yöne eğimli kırma çatı ile örtülü olup içten ahşap tavana sahiptir. Günümüzde, mimari ve süsleme açısından orijinallğine dair çok fazla bir şey olmasa da kitabenin korunması ve üzerinde mevcut bulunması bakımından önemlidir. Kuzeydoğu köşede tek şerefeli bir minaresi vardır. Caminin içerisindeki ibadete açılış beraatında 1950 yılında inşa edildiği belirtilmektedir. Fakat kitabe H. 1321 / M. 1903 tarihinin vermektedir. Yedi satırlık kitabe sülüs hatla ve kabartma tekniğiyle hakkedilmiştir. Koordinatlar (ED50) (UTM3) kuzeybatı y:487896.34 x:4106438.10 Kot: 26

Azizli Mahallesi (Köyü) Eski Camii: Doğu- batı yönünde dikdörtgen planlı Caminin harim mekânı içten, ortada gömme bir kubbe dıştan ise dört yöne eğimli kırma çatı ile örtülüdür. Harim mekânının kuzeyinde son cemaat revakı yer alır. Kuzey cephedeki son cemaat yerinin ortasında harime açılan kapı, kapının doğusunda mihrabiye nişi yer almaktadır. Kuzeydoğu köşede kare kaideli ve tek şerefeli bir minaresi vardır. Minareye giriş kapısı üzerinde rik’a yazı türüyle yazılmış sekiz satırlık kitabesi bulunur. Kitabenin en altında 951 tarihi okunmaktadır. Buda bize 1951’i işaret etmektedir. Harim mekânında bulunan gömme kubbe içerisinde bitkisel motifli kalemişi süslemeler görülmektedir. Mihraptaki sıva döküntülerine bakıldığında sıvanın altında kalemişi süslemeler olduğu anlaşılmaktadır. Yapıda düzgün kesme taş malzemenin daha çok tercih edildiği görülmektedir. Koordinatlar (ED50)(UTM3) kuzeydoğu y:502070.98 x:4102492.67

Kurtkulağı Köyü Camii: Camii üzerindeki kitabeye göre 1601 yılında Haydar Ağa tarafından yaptırılmıştır. Kitabeye; mermer malzeme üzerine dört satır ve her satır iki kartuşa ayrılmış vaziyette, oyma kabartma tekniği ve ta'lik yazı türüyle hakkedilmiştir. Camii genel itibarıyla kareye yakın dikdörtgen bir plana sahiptir. Harim mekânı ise iki eş büyüklükte kubbenin örttüğü kuzey-güney yönünde dikdörtgen bir plan arz eder. Bu kubbelerden mihrap önünde yer alan içten dilimli bir şekilde yapılmıştır. Harimin doğusunda avlu ve avlunun güneyinde de eyvan formunda bir bölüm yer almaktadır. Bu bölümün son cemaat yeri olabileceği kaynaklarda dile getirilmektedir. Bölgede sıcak mevsim hakim olduğu için bu şekilde bir bölümün yapılması akla yatkın gelmektedir. Havanın sıcak olduğu ve cemaatin az olduğu vakit namazları burada kılınabilir. Caminin avluya giriş kapısının bulunduğu kuzeydoğu köşede orijinal minaresi yer alır. Tek şerefeli ve güdük bir minaredir. Sonraki yıllarda kuzeybatı köşeye yeni bir minare eklenmiştir. Caminin inşasında düzgün kesme taş malzeme kullanılmıştır.

Ceyhan Abdülkadir Ağa Camii: Ceyhan merkezde bulunan yapı ulu camii olarak da bilinmektedir. Hicri 1285 yılında Kırım Savaşından sonra bu bölgeye yerleştirilen, Nogay Türklerinden Abdülkadir Ağa tarafından yaptırılmıştır. Birkaç kez deprem gören yapı günümüzde orijinalliğinden uzaktır. Camii çok kubbeli plan tipine sahiptir. Birbirine eş büyüklükte yirmi kubbe ile harim mekânı örtülmüştür. Kuzey cephede beş gözlü son cemaat revakı yer alır. Minaresi kuzeybatı köşededir. Yapı süsleme açısından sadedir. Koordinatları (ED50) (UTM3) kuzeydoğu- y:483396.78 x:4099893.82 Kot:32

TÜRBELELER

Durhasandede Türbesi: Durhasandede Mahallesi'nde bulunan türbe tescillidir. Türbe avlu duvarı ile çevrili bir vaziyette olup kare planlı ve üzeri kubbe ile örtülmüştür. Avlu duvarından giriş kuzey cepheden sağlanmaktadır. Türbeye giriş ise doğu cephedeki yarım yuvarlak kemerli kapıdan sağlanmaktadır. Giriş kapısı üzerinde türbenin inşa kitabesi yer alır. Kitabeye mermer malzemeye, dört satır halinde, celi sülüs yazı türü ve kabartma tekniğiyle hakkedilmiştir. Kitabeye göre türbe hicri 1287 yılında yapılmıştır. Türbe düzgün kesme taş malzemeden inşa edilmiştir. İç mekânda herhangi bir süsleme yoktur. Koordinatları (ED50) (UTM3) kuzeydoğu- y:476536.01 x:4083673.61 Kot:94

ÇEŞMELER

Dokuztekne Mahallesi (Köyü) I No'lu Çeşme: Çeşme Dutlupınar'dan Dokuztekne'ye giderken, Dutlupınar Mahallesi'ni çıktıktan yaklaşık 3km sonra dağ tarafında bahçelerin arasında kalır. Sivri kemerli forma sahip olan çeşme bağımsız çeşmeler grubundadır. Sivri kemer iki yandan sütunlar üzerine oturtulmuştur. Ayna taşında altta lüle, onun üzerinde küçük dikdörtgen formlu bir niş yer almaktadır. Menzil yolu üzerine yapılan çeşme aynı güzergâhta yer alan Dokuztekne Mahallesi'nin içindeki çeşme ve Kurtkulağı Mahallesi'ndeki çeşme ile aynı yol üzerindedir. Yapı 19. yüzyıla tarihlendirilebilir. Koordinatlar (ED50) (UTM3) kuzeydoğu y:499989.10 x:4098095.89

Dokuztekne Mahallesi (Köyü) II No 'lu Çeşme: Dokuztekne Mahallesi'nin içinde bulunan çeşme tescillidir. Sivri kemer formlu çeşmenin dokuz tane yalağı vardır. Köyün ismi buradan gelmektedir. Lülenin üzerinde iki tane dikdörtgen formlu niş bulunur. Lüle ile niş arasında üç sıra silme yer alır. Bağımsız çeşmeler grubundadır. Düzgün kesme taş malzemedan inşa edilmiştir. Koordinatlar (ED50) (UTM3) kuzeydoğu y:498553.45 x:4097565.62

Kurtkulağı Kervansaray Çeşmesi: Sivri kemer formlu çeşme kervansarayın güneyinde yer almaktadır. Kuzey-güney yönünde dikdörtgen planlıdır. Çeşme üzerinde herhangi bir kitabe yoktur. Lüle üzerinde dikdörtgen formlu bir niş bulunur. Çeşmenin doğusunda havuz bulunur ve çeşmeden akan su havuzu doldurmaktadır. Düzgün kesme taş malzemedan inşa edilmiştir. Kurtkulağı Camiisi ile aynı dönemde yapılmış olduğu düşünülmektedir. Günümüzde çeşme, havuz ve namazgâh bakımsız durumdadır. Çeşmenin Koordinatları (ED50) (UTM3) kuzeydoğu- y: 489806.64 x:4088145.63

Kurtkulağı Mahallesi (Köyü) Çınar Çeşme: Kurtkulağı Mahallesi'nden Ceyhan'a doğru giderken yolun güneyinde yer alır. Çeşmenin yedi adet yalağı bulunmaktadır. Ortada su oluğu ve onun üzerinde sivri kemerli küçük bir niş yer alır. Çeşmenin ön tarafında geniş bir alan vardır. Bu alanın yunak (çamaşır yıkama yeri) olarak da kullanıldığı düşünülmektedir. Eski Halep yolu üzerinde bulunması bakımından önemlidir. Çeşmeyi 19.yüzyıla tarihlendirmek mümkündür. Koordinatlar, Doğu nokta Y:488660,58 X:4089046,84 Kot:93

Kurtkulağı Mahallesi (Köyü) Hacı Fatma Çeşmesi: Kurtkulağı ile Kırmıt Köyü arasındaki ara yol üzerinde inşa edilmiştir. Çınar çeşme ile benzer özellikler göstermesine karşın daha küçük ölçeklidir. Üç tane yalağı vardır. Düzgün kesme taş malzemedan inşa edilmiştir. Kullanılan malzeme ve teknikten hareketle 19.yüzyıla tarihlendirmek mümkündür. Koordinatları (ED50) (UTM3) kuzey- y: 489480.38 x:4089630.49 Kot:58

Gündoğan Mahallesi (Köyü) Çeşme: Gündoğan Mahallesi merkezinde bulunur. Çeşmenin yedi adet yalağı bulunmaktadır. Yarım yuvarlak kemerli forma sahiptir. Lülenin yanında dikdörtgen formlu bir niş yer alır. Düzgün kesme taş malzemedan inşa edilmiştir. çeşmeyi 19.yüzyıla tarihlendirmek mümkündür. Koordinatlar, Doğu nokta Y:470598,35 X:4034719,14 Kot:114

Gündoğan Mahallesi – Kızıldere Mahallesi Arası Çeşme: Çeşme, iki mahalle arasında dağlık bir alanda yer alır. Düzgün kesme taş malzemedan yapılmıştır. Günümüzde aktif değildir. On tane yalağı olan çeşme 20.yüzyıla tarihlendirilebilir. Koordinatları (ED50) (UTM3) kuzey- y:471104.50 x:4086791.55 Kot:213

Ağaçpınar Mahallesi Çeşme: Günümüzde Ağaçpınar Mahalle Camiisi avlusunda ve Caminin kuzeyinde yer alan çeşme sivri kemer formludur. Ayna taşı üzerinde lülesi onunda üzerinde kitabesi bulunmaktadır. Kitabesi çok tahrip olduğu için okunamaz durumdadır. Su yalağının iki tarafında oturma sekileri mevcut. Bağımsız çeşmeler grubundadır. Düzgün kesme taş malzemedan inşa edilmiştir. Koordinatlar, Batı nokta Y:476329,57 X:4093631,67 Kot:41

KONAKLAR

Nazimbey Yeniköy Mahallesi Konak: Konak köylüler tarafından Çavuşoğlu Konağı olarak adlandırılmıştır. Üç katlı konağın bahçesi güneyde yer almaktadır. Konağa girişte bu cepheden sağlanmaktadır. Cephenin zemin katında iki adet yarım yuvarlak kemerli açıklık vardır. Kemerlerin doğusunda bir pencere açıklığı görülmektedir. İkinci kat seviyesinde ise ortada geniş bir salon iki tarafta odalar olduğu pencerelerden anlaşılmaktadır. Üçüncü kat seviyesinde ise cihannüma bölümü yer alır. Güney cephede ikinci kata çıkışı sağlayan merdivenler günümüzde büyük oranda sağlamdır. Kuzey cephenin zemin katında doğuda geniş yarım yuvarlak kemerli bir açıklıkla kalemşi süslemelerin bulunduğu odaya girilmektedir. Kemerin batısında dikdörtgen formlu bir pencere açıklığı vardır. İkinci kat seviyesinde ortada yarım yuvarlak kemerli balkona geçişi sağlayan kapı, iki yanında dikdörtgen formlu pencereler vardır. Kalemşi süslemeli oda ikinci kat seviyesindedir. Odanın batı duvarında gemi tasviri, güney duvarı ortasında kelime-i tevhid kompozisyonunun iki yanında bitkisel süslemeler vardır. Doğu duvarında bitkisel süsleme ve “Maşallah” yazısı yer alır. Kuzey duvarında ise çakmaklı tüfek motifi yapılmıştır. Konağın bazı odaları günümüzde samanlık olarak kullanılmaktadır. Koordinatları (ED50) (UTM3) kuzeydoğu- y: 478872.19 x:4091107.00 Kot:28

Cihanbekirli Mahallesi (Köyü) Konak: İki katlı olan konağın birinci katında düzgün kesme taş bloklar kullanılmıştır. İkinci katta ise bazı cephelerde sıva uygulandığı görülmektedir. Kapısı kapalı olan konağın içi görülememiştir. Kuzey cephedeki alt kata giriş kapısı üzerinde bitkisel süslemeler görülür. Pencere ve kapı açıklıklarının yarım yuvarlak kemerli olduğu anlaşılmaktadır. Beden duvarında bazı düzgün kesme taşlar üzerinde de bitkisel süslemeler vardır. Koordinatlar (ED50) (UTM 3) y:496192,52 x: 4119083,98 kot:33

KULELER

İsalı Mahallesi (Köyü) Kule: Nazimbey Yeniköy'den İsalı'ya gelirken köy girişinde yolun kuzeyinde yer alır. Zemini dıştan kare planlı olup içten ise her cephede eyvanvari nişler açılmıştır. Yapı yukarı doğru kademeli olarak daralmaktadır. Kuleye giriş doğu cephedeki dikdörtgen formlu düz lentolu kapıdan sağlanmaktadır. Zemin katın güney cephesindeki mazgal pencere yıkılarak genişletilmiştir. İkinci kademedden sonra gövde daralarak yükselmektedir. Silindirik gövdeye geçişte üç sıra tuğla malzeme kullanılmıştır. En üstte dördüncü bir kademenin olduğu, en tepedeki üç sıra tuğla saçaktan belli olmaktadır. Silindirik gövdenin dört yönünde mazgal pencereler vardır. Kaba yonu ve moloz taş malzeme temel inşaa malzemesi olarak kullanılmıştır. Koordinatları (ED50) (UTM3) kuzeydoğu- y:475303.06 x:4087892.33 Kot:41

YAPI KALINTILARI

Çataklı Mahallesi (Köyü) Yapı Kalıntısı (Hamam): Günümüzde Çataklı Mahallesi sınırları içerisinde olan kalıntı, mısır tarlaları arasında kalmış durumdadır. Büyük oranda yıkılmış olan yapıdan geriye bir duvar köşesi kalıntısı, kare planlı ve düzgün sıvalı bir zemin, zemin seviyesinde bulunan duvar izleri kalmıştır. Kalıntılardan tuğla malzemenin yoğun olarak kullanıldığı görülmektedir. Yapının Bizans dönemine ait bir hamam olduğu düşünülmektedir. Koordinatlar (ED50) (UTM3) y:506583.44 x:4112176.09

Tatarlı Mahallesi (Köyü) Hamam Kalıntısı: Tatarlı Höyüğü'nün kuzeyinde, su kaynağının batısında bulunmaktadır. Yörede çok bulunan leçe taşının yoğun olarak kullanıldığı görülmektedir. Duvar içlerinde harç kalıntıları ile tuğla kullanımı da dikkat çekmektedir. Dolgu olarak kırma taş kullanılmıştır. Yapının güneye doğru uzadığı su kaynağının çevresindeki duvar izlerinden anlaşılmaktadır. Su kaynağına yakın olması hamam olarak kullanıldığı ihtimalini güçlendirmektedir. Ortaçağ dönemine tarihlendirilebilir. Koordinatlar (ED50) (UTM3) kuzeydoğu y:504621.86 x:4110355.71

Sarımazı Mahallesi Adsız Harabeler Kapısı (Karanlık Kapı): Harabeler olarak adlandırılan bu yerde sadece kapının iki tarafındaki duvar blokları günümüze kadar gelebilmiştir. Kuzeydeki duvar kalıntısına bağlı, devam eden duvar izleri görülmektedir. Duvar kalıntısının temel seviyesindeki malzemeden hareketle, en alt seviyenin Ortaçağ'dan önceki bir dönemde yapılmış olduğu düşünülmektedir. Malzeme olarak bölgede yaygın olan leçe taşı daha çok kullanılmıştır. Yer yer tuğla malzemenin kullanıldığı, kırma taşların ise dolgu malzemesi olduğu anlaşılmaktadır. Koordinatlar (ED50) (UTM3) y:497041.88 x:4087920.69 Kot:40

Sarımazı Mahallesi (Köyü) Yapı Kalıntısı: Doğu-batı yönünde uzanan duvar kalıntısı, pişmiş toprak tuğla ile örülmüş fakat dolgu malzemesi olarak moloz taş kullanılmıştır. Kalıntı Sarımağazı-Toros Gübre yolu üzerinde olup bu yola yaklaşık kuşuçuğu uzaklığı 185 metre kadardır. Yolun doğusunda yamaç üzerinde inşa edilmiştir. Bizans dönemine ait olduğu düşünülmektedir. TKGM'de 12 pafta 1805 parsel olarak kayıtlıdır. Koordinat: y:498349,39 x:4088961,10 Kot:53 ED50 (UTM3)

MEZAR TAŞLARI

Ceyhan ilçe merkezi ve köylerinde toplam 40 mezar taşı tespit edilmiştir. Ceyhan Abdülkadir Ağa Camii haziresinde 3, Ceyhan ilçe mezarlığında 4, Doruk Köyü mezarlığında 1, Kurtkulağı Köyü mezarlığında 1, Çiftlikler Köyü mezarlığında 1 adet mezar taşı tespit edilmiştir. Bu mezar taşları 19. – 20. yüzyıla ait olup birçoğunun tahrip olduğu, üzerindeki kitabelerin tam olarak okunamadığı anlaşılmıştır. Mezar taşlarında sülüs yazı türünün kullanıldığı görülmektedir. Ayrıca Ağaçpınar Köyü Mezarlığı'nda 18 adet tamgalı mezar taşı bulunmuştur.

2020 YILI ÇALIŞMALARI- KOZAN

KALELER

Kozan Kalesi: Kozan Kalesi şehir merkezinde, şehre ve çevreye hakim bir konumda yer almaktadır. Adana çevresindeki önemli kalelerden birisi olan yapı Ortaçağ'da inşa edilmiştir. Kuzey – güney doğrultusunda uzanan kale ana kaya üzerine kurulmuştur. Kaleyi orta bölümde doğal bir yarık ikiye bölmektedir. Giriş doğu cepheden sağlanır. Doğu cephesi savunmaya daha fazla ihtiyaç duymasından dolayı surlarla desteklenmiştir. Diğer cepheler dik yamaçlarla çevrili olduğu için surla ihtiyaç duyulmamıştır. Kulelerle desteklenen kalede, sarnıçlar, kilise, şapel, depolar, koğuşlar, zindan gibi birimler bulunmaktadır. Kaleden Anavarza, Tumlu, Andıl ve Karasis Kaleleri görülmektedir.

Andıl Kalesi: Kale Kozan'ın Andıl Köyü'nde yer almaktadır. Kalenin ne zaman inşa edildiğine dair kesin bir belge yoktur. Yabancı kaynaklarda farklı görüşler mevcuttur. Günümüze ulaşan mimari dokusuyla Ortaçağ yapısı olduğunu söylemek mümkündür. Kale 18. yüzyıldan sonra terk edilmiştir. Kale dağın en yüksek noktasına, dikdörtgen bir plan arz edecek biçimde inşa edilmiştir. İki katlı olan kale kuleler, sarnıçlar, depolar ve konaklama için kullanıldığı düşünülen birimlerden oluşmaktadır. Kalenin batı cephesinde yarım daire planlı bir burç olup burcun bir kısmı yıkık durumdadır. Yıkılan kısımdan içeri girildiğinde burcun alt katının sarnıç olduğu anlaşılmıştır. Giriş kapısı net olmamakla birlikte doğu cepheye bakan bir kapı bulunmaktadır. Gözetleme kulesi veya karakol mahiyeti taşıdığı düşünülebilir. Bulunduğu konum itibarıyla önemli bir noktada bulunan kaleden, Kozan, Anavarza ve Karasis kaleleri görülmektedir. Koordinatlar (WGS 84) Kuzeybatı: 37°32'52.49" N 35°47'34.41" E Kot: 1142m

Karasis Kalesi: Karasis Dağı'nın tepesinde kurulmuştur. Dağın batısında Orçan Köyü, kuzeydoğusunda Gedikli Köyü'nün Tapırlı mahallesi, güneyinde ise Kilgen Barajı bulunmaktadır. Kaleye Orçan Köyü'nden ve Gedikli Köyü'nden patika yollarla çıkılmaktadır. Dağın iki tepesine de mekânlar yapılmış ve aşağı ve yukarı kale olarak adlandırılmıştır. Arada kalan kısımda da bazı mekânlar mevcuttur. 911 m ile 1038 m yükseklikte olan kısımları vardır. Kalede bulunan fil kabartmasından yola çıkarak inşasının, Seleukoslar zamanında yapıldığı tahmin edilmektedir. Kale üç bölümden oluşmaktadır. Koordinatlar (WGS 84) Güney: 37°32'48.81" N 35°52'09.38" E Kot: 911m

Kudret Kalesi: Ergenüşağı Köyü'nün doğusunda yer almaktadır. Doğal oluşumla şekillenen kayalık üzerine kurulmuş olan yapı halk arasında Kudret Kalesi olarak adlandırılmaktadır. Yapı üzerinde tarihi bilgi verecek herhangi bir kitabe bulunmamaktadır. Kaynaklarda da bilgilerine rastlanılmayan yapının mimari özelliklerine bakarak Ortaçağ Bizans dönemine tarihlendirmek mümkündür. Yüzyeide bulunan bazı seramik parçaları da bunu desteklemektedir. Gözetleme kulesi özelliği gösteren yapının giriş bölümünde kuzey-güney yönünde uzantılı dikdörtgen planlı bir mekân vardır. Bunun güney duvarına bitişik olarak yapılmış olan bir burç kalıntısı duvar izlerinden anlaşılmaktadır. Bu iki mekân dışında başka mimari mekân

yoktur. Kale çevreye hakim bir noktadadır. Köylülerden Hasan Yavuz, giriş kapısı üzerindeki taşta haç işareti olduğunu ve defineciler tarafından tahrip edildiğini söylemektedir. Koordinatlar (WGS 84) kuzeydoğu: 37°38'11.33" N 35°36'20.08" E Kot: 941m

Bayremker Kalesi: Çardak Köyü Hasançavuşlar Mahallesi'ne bağlıdır. Halk arasında Hasançavuşlar Kalesi olarak bilinir. Kozan'ın kuzeybatısında en uç noktada, Kayseri il sınırına yakın bir yerde bulunur. Moloz taşlarla inşa edilmiş olan yapı gözetleme kulesi mahiyetinde kullanılmış olmalıdır. Bulunduğu konum itibarıyla önemli bir stratejik noktada yer alır. Kalenin güney ve güneydoğu cephede duvar kalıntıları vardır. Diğer cephelerde duvar izleri belirgin değildir. İç kısımda oval planlı bir sarnıç bulunmaktadır. Yüzeyde sırlı ve sırsız seramik parçaları bulunmaktadır. Koordinatlar (WGS 84) Batı: 37°47'33.73" N 35°34'57.42" E Kot: 1637m

Bucak Kalesi: Kozan İlçesi, Bucak Köyü'nde yer almaktadır. Kuzey-güney doğrultusunda düzgün olmayan bir plana sahiptir. Ana kaya üzerine kurulmuş olan kale Kilikya bölgesindeki diğer kalelerle benzer mimari özellikler göstermektedir. Giriş kapısı doğu cephede bulunur. Kalede dairesel planlı üç burç görülür. Bunlardan biri kuzey cephede, biri güney cephede diğeri ise doğu cephede konumlanmıştır. Giriş kapısı doğu ve güney cephedeki burçların arasına yapılmıştır. Doğü cephedeki burç diğeri ikisinden daha küçüktür. Ortası kabarık etrafı düz biçimli yani bosajlı taş kullanılmıştır. Yapı ortaçağ dönemine aittir. Koordinatlar (WGS 84) doğu: 37°26'41.43" N 35°55'43.96" E Kot: 127m

Mahyalar Köyü Gözetleme Kulesi: Mahyalar Köyü kale Mevkii'nde yer almaktadır. Kariye yakın dikdörtgen planlı olup her köşede dairesel burçlar vardır. Kaba yonu, moloz ve kırma taşlardan inşa edilmiştir. Burçların üst kısımları ve burçlar arasındaki duvarlar yıkılmış durumdadır. Köy muhtarı daha öncesinde burçların üzerinde mazgal pencerelerin olduğunu söylemektedir. Bu gözetleme kulesinden Kuyubeli'ndeki kule ve Ferhat Tepe'deki antik yerleşim yeri görülmektedir. Koordinatlar (WGS 84) kuzeydoğu: 37°40'04.96" N 35°54'34.35" E Kot: 1042m

Kuyubeli Köyü Gözetleme Kulesi: Kuyubeli Köyü Beyler Mevkii'nde bulunmaktadır. Düzgün olmayan oval bir plana sahiptir. Kaleye giriş güney cepheden sağlanmaktadır. Kalenin batısında dairesel planlı bir burç bulunmaktadır. Burcun alt katı sarnıçtır. Kuzey cepheye açılan iki adet pencere açıklığı vardır fakat günümüzde tahrip olmuş durumdadır. Kaleye giriş kapısı sivri kemerli bir forma sahiptir. Kaba yonu taş ve düzgün kesme taş malzeme birlikte kullanılmıştır. Karasis kalesi buradan görülmektedir. Koordinatlar (WGS 84) batı: 37°39'53.76" N 35°58'35.11" E Kot: 841m

Bulduklu Kalesi: Bulduklu Köyü'nde bulunan kale, ana kaya üzerine doğu – batı yönünde uzantılıdır. Moloz taş örgülü kaba yonu taş kaplamalı duvarlar kalıntıları vardır. Kalenin tüm mekânları yıkılmış olup temel seviyesinde duvar kalıntıları görülebilmektedir. Alanda kalın cidarlı seramik parçaları, çatı kiremit parçaları, metal ve cam parçalar görülebilmektedir. Kalenin kuzeyde Bucak Kalesi ile güneyde Anavarza Kalesi ile görsel bağı vardır. Kalenin orta-

çağ döneminde inşa edildiğini söylemek mümkündür. Koordinatlar (WGS 84) 37° 24' 06.26" N 35° 53' 58.99" E Kot: 138m

Anavarza Kalesi: Anavarza Kalesi Adana İli, Kozan İlçesi, Dilekkaya Köyü, sınırları içerisinde yer almakta olup, Adana'ya 70 km. Kozan'a ise 35 km. mesafededir. Ceyhan-Kadirli/Kozan karayolunun 28. kilometresinde yoldan doğuya doğru 5 km. içeride bulunan kale, batı tarafı çok sarp olan kalkerden oluşmuş yüksek kayalık bir kütlein üzerinde yer almaktadır. Sunbas Çayı ile Ceyhan Nehri'nin birleştiği yerin 8 km kuzeyinde bir ada gibi yükselen bu tepe üzerindeki kale, bütün yönleriyle ovaya hâkim bir konumdadır. Kale, güney-kuzey yönünde uzunlamasına bir plana sahiptir. Kalenin şekillenmesinde kurulu bulunduğu kalker kayalığın topografik yapısının etkili olduğu görülmektedir. Kale, kuleler, sarnıçlar, kilise, şapeller, erzak depoları, koğuşlar, tuvaletler ve niteliği anlaşılamayan bir takım yapılardan oluşmaktadır. Anavarza Kalesinden Yılan Kale, Tumlu Kalesi, Sis Kalesi ve Karasis Kalesi görülmektedir. Kale bir ortaçağ yapısıdır. Koordinatlar (WGS 84) 37° 15' 17.55" N 35° 54' 20.54" E Kot: 225m.

CAMİİLER

Kıbrıslar Köyü Camii: Yapı kiliseden Camiye çevrilmiştir. Tek bir apside sahip olan yapı ahşap çatı ile iki katlı hale getirilmiştir. Üst kat Camii olarak kullanılmaktadır. Alt kat bodrum biçiminde günümüzde faaliyettedir. Üst kat seviyesinin kuzey tarafına giriş bölümü eklenerek bir son cemaat revakı oluşturulmuştur. Doğu cepheden Camiye giriş sağlanmaktadır. Yapının inşasında düzgün kesme taş, moloz taş ve kaba yonu taş malzeme kullanılmıştır. Yapının batı cephesinde süsleme özellikleri görülmektedir. Koordinatlar (WGS 84) Kuzey: 37°39'27.50" N 35°43'00.99" E Kot: 544m

Küçük Camii: Kozan şehir merkezinde Küçük Camii sokağında yer almaktadır. Kare planlı Caminin üzeri dört yöne eğimli kırma çatı ile örtülüdür. Harime giriş kapısı mihrap aksında yer alır. Harimin kuzeyinde mahfil katı vardır. Caminin kuzeyinde dikdörtgen planlı avlusu yer alır. Caminin kuzeydoğu köşesinde ilk yapılan minare vardır. Fakat gövdenin büyük bir kısmı ve yukarısı yıkılmış durumdadır. Bu minarenin hemen yanına kare kaideli, silindirik gövdeli ve tek şerefeli yeni bir minare yapılmıştır. Harime giriş kapısı üzerinde kitabesi mevcuttur. Kitabe eli sülüs hatla ve dört satır halinde taş malzeme üzerine hakkedilmiştir. Yapı Kanuni Sultan Süleyman zamanında Yusuf bin Abdullah tarafından H. 936 / M. 1520 yılında yaptırılmıştır. Koordinatlar (WGS 84) kuzeydoğu: 37° 26' 36.51" N 35° 49' 05.96" E Kot: 144m

Hoşkadem Camii: Kozan merkezde çarşı içerisinde yer alır. 1448 yılında Abdullah Hoşkadem tarafından yaptırılmıştır. Kuzey cephedeki giriş kapısı üzerinde, üç dilimli kemerle çevrili kapı alınlığında üç satırlık sülüs yazı türüyle yazılmış kitabesi vardır. Yapı düzgün kesme taştan inşa edilmiştir. Harim mekânı ortada kubbe, kubbenin etrafında tonozlarla örtülüdür. Üst örtüyü serbest payeler taşımaktadır. Yapının doğusunda dışarıda namazgahlardaki gibi bir mihrap vardır. Koordinatlar (WGS 84) 37° 26' 43.79" N 35° 49' 02.68" E Kot: 148m

HANLAR

Sulu Han: Kozan – Feke yolu üzerinde, Orçan Köyü Suluhan Mahallesi’nde bulunur. Hanın üst örtüsü yıkılmış durumdadır. Güney ve doğu duvarları kısmen ayakta. Kaynaklarda yer alan planlar incelendiğinde iki sahn ve üzerlerinin beşik tonoz ile örtülü olduğu anlaşılmaktadır. Sadece kapalı kısımdan oluşmaktadır. Avlu bölümü yoktur. İki sahnı ayran duvar bugün yıkılmış durumdadır. Yapı moloz taş ve kaba yonu taşlardan inşa edilmiştir. Koordinatlar (WGS 84) Kuzeybatı: 37°35’57.16”N 35°50’34.73”E Kot: 549m

Şehir Hanı: Kozan merkezde Irmak Caddesinde yer alır. İnşa tarihini gösteren herhangi bir kitabe yoktur. Mimari özelliklerinden hareketle 19.yüzyılda yapıldığını söylemek mümkündür. Tamamen taştan yapılmış olan hanın örtüsü yıkılmış, arka duvarları ile ortadaki ayaklar yok olmuş, birkaç sivri kemeri kalmıştır. Mevcut kemerlerin durumundan enine ve boyuna altışar kemer gözünden meydana geldiği ve sivri kemerlerin ahşap kirişler üzerine oturan düz toprak damı taşıdığı anlaşılmaktadır. Koordinatlar (WGS 84) 37°27’00.13”N 35°48’39.92”E Kot: 129m

BEDESTENLER

Bedesten: Kozan merkezde Kadirli Caddesinde yer alır. 15. yüzyılda inşa edilmiştir. Kitabesine göre 1903 yılında tamir görmüştür. Moloz taş örgülü yapının kemerli, eyvanlı bir giriş kısmı ve üzerinde kitabesi bulunmaktadır. Dikdörtgen planlı üst örtüsü tonoz ile kapatılmış yapının çatısında aydınlatma penceresi vardır. Batı, kuzey ve güney taraftaki üç kapı ile giriş çıkışın yapıldığı arastanın asıl kapısı ilk ikisidir. Dıştan dışa uzunluğu 33m genişliği 15.5m olan arasta, doğu – batı yönünde uzanan bir iç avlunun doğu, batı ve güney yönlerinde sıralanan sivri kemer cepheli ve beşik tonoz örtülü dükkanlardan meydana gelmektedir. Koordinatlar (WGS 84) 37°26’43.36”N 35°49’03.06”E Kot: 151m

KİLİSELER-MANASTIRLAR

Orçan Köyü, Kızılkış Mevkii, Manastır Kalıntısı: Yapı günümüzde ormanlık alan içerisinde ağaçlar arasında kalmıştır. Uzun bir avlu duvarı ile çevrilidir. Bazı yerlerde avlu duvarı izleri de kaybolmuş durumdadır. Doğru cephede duvar hattı belirgin olarak tespit edilmektedir. Ortada şapel kapısı belirgin olarak görülmektedir. Şapele giriş güney cepheden sağlanmaktadır. Bu kapı üzerinde sıva kalıntıları vardır. Sütun başlıkları, sütun parçaları ve duvar yüzeyinde sıva kalıntıları tespit edilen bulgular arasındadır. Yapı harabe durumdadır. Koordinatlar (WGS 84) Kuzeybatı: 37°35’11.24”N 35°50’41.85”E Kot: 561m

Kemer Köyü Kilise Kalıntısı: Kozan Kemer köyde asfalt yolun kenarında yer almaktadır. Dairesel planlı olduğu kalan izlerden anlaşılan yapının kilise apsisi olduğu tahmin edilmektedir. Düzgün kesme taş malzemedeki yapıldığı görülmektedir. Koordinatlar (WGS 84) Kuzey: 37°30’18.34”N 35°44’37.63”E Kot: 207m

Velicanlı Köyü Manastır: Halk arasında Sinağızı Mevkii olarak bilinene kayalık bir yerdedir. Ana kaya yüzeyine dik bir yamaçta inşa edilmiştir. İki katlı olan manastırın inşasında düzgün ve kaba yonu taşlar kullanılmıştır. Ön cephede yer yer yıkılmalar olmuştur. Mazgal pencere açıklıkları dikkat çeker. Alt kat içten iki yandan ana kaya ile çevrilidir. Manastır baraj gölünü görmektedir.

Karabucak Köyü Kilise: Kozan – Mahyalar yolu üzerinde Karabucak Köyü sınırları içerisinde, Bozbelen Mevkii’nde yer almaktadır. Tek nefli bir kilise olup apsis yanındaki hücrelerden bir tanesi sağlam olarak günümüze gelebilmiştir. Üst örtü yıkık olup beden duvarları kısmen ayakta. Bizans Dönemine ait olduğu anlaşılan yapıda düzgün kesme taş malzeme kullanılmıştır. Güney ve batı duvarının çoğu bölümü yıkılmış durumdadır. Koordinatlar (WGS 84) kuzeydoğu: 37° 37’28.70” N 35° 54’ 11.22” E Kot: 643m

Ferhatlı Köyü Kilise: Ferhatlı Köyü, Tepe Mahallesi’nde yer alan kilisenin apsis bölümü günümüze sağlam gelebilmiştir. Beden duvarları temel seviyesinde belirgin olup yıkık vaziyettedir. Apsiste yarım yuvarlak kemerli üç pencere açıklığı vardır. Apsisin dış cephesinde pencere üst seviyesindeki kaplama taşlar dökülmüş durumdadır. Pencere altında haç motifli taşlar mevcuttur. Yıkılan duvarların taşları kilise etrafında görülmektedir. Yine bunların arasında süslemeli taşlar vardır. Koordinatlar (WGS 84) doğu: 37° 29’50.64” N 35° 52’52.03” E Kot: 595m

Ala Kilise

Ergenuşağı Köyü’nde Meydan Mevkii’nde yer alır. Ormanlık alan içerisinde ve dağ yamacındadır. Halk arasında Ala kilise olarak bilinmektedir. Tescili olmayan yapı tescile önerilmiştir. Blok taşlardan harç kullanılmadan inşa edilen yapı büyük oranda yıkılmış durumdadır. Tek bir bölümü ayakta kalabilmiş fakat üst örtü tamamen yıkılmıştır. Günümüze ulaşan kısmın doğu duvarında yarım yuvarlak kemerli iki pencere görülmektedir. Yıkılmış olan taşlar arasında haç motifleri dikkat çeker. Profil veren sütun başlıkları ve kaideleri vardır. Malzeme ve teknikten hareketle yapıyı Bizans öncesi döneme tarihlendirmek mümkündür. Koordinatlar (WGS 84) Kuzey: 37°45’22.43” N 35°35’54.14” E Kot: 1260m

Ağlıboğaz Mahallesi, Çatalkaya Mevkii- I no’lu Kilise: Kiliseden geriye sadece apsis kısmı ayakta. Apsis içten küçük moloz taş örgülü yarım daire formlu, dış taraftan ise kaba moloz taş örgülü, köşelerden kesme taş kullanılmış düz duvar şeklindedir. Apsisin ortasında, sağ ve sol yanında birer pencere yer alır. Kuzey duvarı temel seviyesinde belirgin olup diğer kısımları yıkılmış durumdadır. Koordinatlar (WGS 84) doğu: 37° 28’ 12.65” N 35° 51’ 27.62” E Kot: 620m

Ağlıboğaz Mahallesi, Çatalkaya Mevkii- II no’lu Kilise: I no’lu kilisenin yaklaşık 100 metre kuzeyinde ormanlık ve dağlık alan içerisinde yer alır. Doğu – batı yönünde uzanan kilise kalıntısının yan duvarları kısmen ayakta. Harçlı moloz taş örgüsü kullanılmış olup kalıntıların etrafında pişmiş toprak çatı kiremit parçaları sırlı yeşil renkte seramikler ve cam

parçaları bulunmaktadır. Yapı kalıntısının etrafında moloz taş örgülü yer yer yıkılmış duvar kalıntısı görülmektedir. Yapını içi ve etrafı yöre halkı tarafından ağıl olarak kullanılmaktadır. Apsisin iki tarafında pastaforium hücreleri mevcuttur. Kilisenin etrafında başka mimari yapılar da vardır. Bir kompleks şeklinde yapılmış olup geniş bir avlu duvarı ile çevrilidir. Koordinatlar (WGS 84) batı: 37°28'18.04" N 35°51'29.97" E Kot: 607m

Eskikabasakal Köyü Perikalesi Mevkii I No'lu Kilise: Kilise bölgeye hakim en yüksek tepe olan alan üzerinde doğal kayaya oturtulmuş vaziyettedir. Kilisenin apsisi kesme blok taştan içten yarım yuvarlak, dıştan altıgen planlıdır. Ana mekânın yan duvarları moloz taş örgülüdür. Kilisenin bölümlerine ait temel seviyesinde izler bulunmaktadır. Apsisin yan duvar bitişiğinde yarım daire şeklinde iki adet içinin sıvası dökülmüş mekân yer alır. Kilisenin yapı taşları arasında giriş üst lentosu olduğu düşünülen ortadaki daire içinde ikisi kenarda olan üç adet haç motifinin olduğu blok taş görülebilmektedir. Koordinatlar WGS 84)37°25'57.69" N 35°52'07.34" E Kot: 452m

Eskikabasakal Köyü Perikalesi Mevkii II No'lu Kilise: Perikalesi olarak bilinen tepelik alanın aşağı tarafında düzlük alanda yer almaktadır. Kilisenin apsisi ve yan duvarları yıkılmıştır. Yapının kuzey duvarının bir bölümü görülebilmektedir. Giriş kısmı kuzey tarafta yer alır. Apsiste iki adet açıklık olduğunu gösteren izler vardır. Yapı hayvan barınağı olarak kullanılmıştır. Koordinatlar (WGS 84) 37°25'58.49" N 35°52'14.48" E Kot: 408m

Ferhatlı Köyü Fenk Mevkii Kilise: Dağlık ve ormanlık bir alanda, yerleşim yerinden uzakta yer almaktadır. Kilisenin üst örtüsü yıkılmış durumda olan beden duvarları kısmen ayakta. Giriş kapısı apsis aksında olup batı cephede narteks olduğu kalan izlerden yorumlanabilmektedir. Yarım yuvarlak planlı apsisin iki yanında pastaforium hücreleri vardır. Koordinatlar (WGS 84) batı: 37°28'51.31" N 35°52'39.62" E Kot: 616m

Ilıca Köyü Köreken Mahallesi Kırıkkapı Kilisesi: Yapının güney duvarı hariç diğer duvarlar temel seviyesine kadar yıkılmış durumdadır. Diğer duvarların temel seviyeleri belirgindir. Güney cephe ortasında kapı açıklığı olup kapının iki tarafında pencere açıklıkları vardır. Pencerelemeler yuvarlak kemerli ve kemer üzerinde silmeler vardır. Bazı taşların üzerinde haç motifleri vardır. Koordinatlar (WGS 84) batı: 37°28'11.78" N 35°52'11.24" E Kot: 561m

Anavarza Ören Yeri I No'lu Kilise: Yapının kuzey duvarının büyük bölümü ile güneybatı köşe duvarı günümüze gelebilmiştir. Üst örtü tamamen yıkılmış olan yapıda tuğla malzeme, moloz taş ile birlikte kullanılmıştır. Kuzey duvarında dört açıklık görülür. Bunlardan batıdaki ikinci açıklık kapı biçimindedir. Kuzey duvarı üzerinde ahşap hatlı delikleri vardır.

Anavarza Ören Yeri II No'lu Kilise: Tek nefli bir kilise olup orta nefin güneyinde bir mekân daha olduğu anlaşılmaktadır. Batı duvarı ile güney duvarı tamamen yıkılmış durumdadır. Apsis bölümü sağlam olan yapının orta nef üzeri beşik tonoz ile örtülüdür. Yapıda tuğla ve moloz taş malzeme kullanılmıştır. Apsisi örten yarım kubbede pencere açıklığı yer alır. Beden duvarlarında ahşap hatlı delikleri görülmektedir. Koordinatlar (WGS 84) 37°15'23.30" N 35°54'11.22" E Kot: 39m

MEZAR ANITLARI

Durmuşlu Köyü Mezar Anıtı: Kozan'dan Durmuşlu Köyü'ne giderken, köy girişine yakın yerde asfalt yolun solunda tepe üzerinde yer almaktadır. Büyük blok taşlarla inşa edilmiş olan anıt günümüzde yıkık durumdadır. Koordinatlar (WGS 84) Kuzeybatı: 37°29'22.66" N 35°49'38.94" E Kot: 300m

Akdam Ören Yeri Mezar Anıtı: Adana Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu tarafından tescillenen yapı tonoz örtülü olup bir cephesi açık durumdadır. Düzgün kesme taşlarla inşa edilmiş olup kemer üzerindeki taşlarda haç motifleri işlenmiştir. Yapının iç kısmındaki taşlarda yazıt bulunmaktadır. İç kısımda da dairesel kompozisyon içerisinde haç motifleri görülmektedir. Koordinatlar (WGS 84) 37°33'15.11" N 35°37'05.31" E Kot: 759m

Işıkkaya Köyü Anıt Mezar: Işıkkaya Köyü girişinde dağ yamacında yer alır. Blok taşlardan inşa edilmiş olan yapının üzeri üçgen bir çatı ile örtülüdür. Yer yer yıkılmalar olmuştur. Defnecilerin tahribatı görülmektedir. Mezar anıtı vadiye hakim bir noktaya yapılmıştır. Koordinatlar (WGS 84) Doğu: 37°40'34.94" N 35°33'14.90" E Kot: 790m

Ergenuşağı Köyü Anıt Mezar I: Ergenuşağı Köyü, Fart Yaylası Mevkii'nde yer alır. Ulaşımı çok zor bir yerde olan yapının tescili yoktur. Yüksek bir yerde olmasına rağmen inşa edildiği alanda boş ve düz bir yer vardır. Bu düzlüğün hemen yan tarafında yamaçta yapılmıştır. Düzgün kesme taşlardan inşa edilmiştir. Tonoz örtülü olan yapının güney cephesi açıktır. Koordinatlar (WGS 84) Güney: 37°42'34.56" N 35°35'09.00" E Kot: 1130m

Ergenuşağı Köyü Anıt Mezar II: Anıt mezar I ile aynı mevkiide bulunmaktadır. Anıt mezar I'in güneyindeki düz alanda yer alır. Blok taşlarla harç kullanılmadan inşa edilmiştir. Tescili olmayan yapı tescile önerilmiştir. Doğu – batı yönünde dikdörtgen planlı olup üst örtü ve doğu cephesi yıkılmış durumdadır. Koordinatlar (WGS 84) Güney: 37°42'32.54" N 35°35'17.42" E Kot: 1100m

Ilıca Köyü Köreken Mahallesi Anıt Mezar: Köreken Mevkii yerleşim alanı içerisinde yer almaktadır. Kareye yakın dikdörtgen planlıdır. Doğu cephede giriş açıklığı vardır. Büyük boyutta kesme blok taşlardan inşa edilmiştir. Doğu tarafında bir açıklığı görülebilmektedir. Koordinatlar (WGS 84) kuzeybatı: 37°28'07.55" N 35°52'08.04" E Kot: 542m

YAPI KALINTILARI

Andıl Köyü Yapı Kalıntısı: Andıl Kalesi eteğinde yer alan yapı kalıntısı güneydoğu – kuzeybatı yönünde uzanmaktadır. İki bölümden oluşan yapıya güney köşeye yakın bir yerde bulunan kapıdan giriş sağlanmaktadır. Yapı düzgün kesme taş ve kaba yonu taşlarla inşa edilmiştir. Andıl Kalesi'nden sonraki bir tarihte yapılmış olması kuvvetle muhtemeldir. Yapının güney ve doğu taraflarında duvar kalıntıları mevcuttur. Koordinatlar (WGS 84) Kuzeybatı: 37°32'29.24" N 35°47'21.70" E Kot: 873m

Velicanlı Köyü Yapı Kalıntısı: Yapı Kıbrıslar Köyü'nden, Velicanlı manastırına giden yol

üzerinde yer almaktadır. Boş arazi içerisinde bulunan yapının çok az kalıntıları kalmıştır. Kuzeydoğu köşe duvarı belirgin olan yapıda fikir verecek veri fazla yoktur. Düzgün kesme taş malzeme kullanıldığı görülmektedir. Koordinatlar (WGS 84) Kuzeydoğu: 37°40'23.68" N 35°40'04.49" E Kot: 1032m

Ferhat Tepe Yapı Kalıntıları: Ferhatlı Köyü'nde bulunur. Roma Dönemine ait sütunlar, sütun parçaları, lahitler ve mimari mekân kalıntıları vardır. Ağaçların arasında ve maki bitki örtüsü içerisinde kalmıştır. 1. Derece arkeolojik sit alanı olarak tescillidir. Kaçak kazıların yapıldığı görülmektedir. Blok taşların ve daha küçük düzgün kesme taşların inşada kullanılmıştır. Koordinatlar (WGS 84) Güneydoğu: 37°30'55.88" N 35°54'35.57" E Kot: 659m

Kuyuluk Köyü Yapı Kalıntısı: Köy yolu üzerinde tarla içerisinde yer alır. Sadece bir duvardan ibaret kalıntının kaba yonu taş ve tuğla malzemeden inşa edildiği görülmektedir. 35m uzunluğunda olan duvarın kalınlığı 1m'dir. Duvar ortasında üç sıra tuğla örgü görülür. Üst seviyede ahşap hatıl delikleri vardır. Bu da yapının iki katlı olabileceğini bizlere gösterir. Duvarın batı tarafında kayaya oyularak yapılmış merdivenler görülmektedir. Sütun parçaları ve mimari plastik parçalar vardır. Yapının işlevi tam olarak anlaşılammamaktadır. Koordinatlar (WGS 84) batı: 37°22'39.67" N 35°52'56.01" E Kot: 50m

Anavarza Ören Yeri İdari Yapı Kalıntısı: Üst örtüsü yıkılmış olan yapının inşasında tuğla ve taş malzeme birlikte kullanılmıştır. Birden fazla bölümden oluştuğu duvarlardan anlaşılmaktadır. Duvarların üzerinde ahşap hatıl delikleri mevcuttur. Dikdörtgen planlıdır.

Anavarza Ören I No'lu Yapı Kalıntısı: Kuzey – güney yönünde dikdörtgen planlı olan yapı iki bölümden oluşmaktadır. Kuzeyde yer alan bölüm daha sağlam bir şekilde günümüze gelebilmişken diğer bölümün güney ve doğu duvarları tamamen yıkılmış vaziyettedir. Batı cepheye açılan bir pencere vardır.

Anavarza Ören II No'lu Yapı Kalıntısı: Yapıdan günümüze sadece duvarlardan birkaç kısım gelebilmiştir. Yapının planı hakkında fikir sahibi olmak güçtür. Fonksiyonu anlaşılammamaktadır. Taş ve tuğla malzemeden inşa edildiği görülür. Koordinatlar (WGS 84) 37°15'20.54" N 35°54'09.40" E Kot: 33m

Hamam Köy- Hamam Kalıntısı: Hamam Köy içerisinde, okulun karşısındaki boş arazide otların arasında kalmıştır. Tuğla malzemeden inşa edilen yapının Bizans dönemine ait olduğu düşünülmektedir. Duvar dışında hamama ait pek kalıntı görülememiştir. Koordinatlar (WGS 84) 37°19'02.00" N 35°49'10.73" E Kot: 50m

Çamdere Köyü Yapı Kalıntısı: Çamdere Köyü Horzum Mahallesi (yaylası)nde yer almaktadır. Suluhan'ın kuzeyinde olup yaklaşık 10km uzaklıktadır. Yapı doğu-batı yönünde uzantılı olup dikdörtgen planlıdır. Üst örtüsü yıkılmıştır. Giriş kapısı belirgin olan yapı ağaçların ve çalıkların arasında kalmıştır. Koordinatlar (WGS 84) 37°38'33.60" N 35°50'50.96" E Kot: 727m

Yassıçalı Köyü Kilise Kalıntısı: Yassıçalı Köyü Yukarı Kayhan Mahallesi Tahta Mevkii'nde yer alır. Bir evin arkasında üzeri tonozlu iki taraftan açık bir mimari parça

kalmıştır. Bu kalıntının biraz ilerisinde yıkılmış duvar yığını vardır. Bahçelerin arasında kalmıştır. Koordinatlar (WGS 84) 37°23'54.39"N 35°49'22.40"E Kot: 86m

KÖPRÜLER

Kızlarsekisi Köyü Gökdere Köprüsü: Kızlarsekisi Köyü, Akcakoca Mahallesi'nde baraja yakın bir yerde bulunmaktadır. Aynı dere üzerinde bir köprü daha olduğu fakat hiçbir iz kalmadığı anlaşılmıştır. Daha eski olan köprü baraj patlaması sonrası tamamen yıkılmış ve hiçbir iz kalmamıştır. Bugünkü mevcut köprü ise eski köprünün biraz ilerisine daha sonraki dönemlerde yapılmıştır. Köprünün ayakları ilk yapıldığı dönemden kalma olup yol kısmı petonerme olarak sonradan yapılmıştır. Koordinatlar (WGS 84) Güney: 37°37'.00"N 35°36'51"E Kot: 330m

Çukur Köprü: Kozan Kadirli arasında doğal sınır olan nehir üzerinde inşa edilen köprüde kesme taş kullanılmıştır. Nehir, Osmaniye ile doğal sınır oluşturmaktadır. Sivri kemerli iki gözü görülebilmektedir. Köprü günümüzde kullanılmaktadır. Köprü doğu – batı yönünde uzanmaktadır. Nehrin menbağı kuzeydedir. Köprünün restore edildiği anlaşılmaktadır. Koordinatlar (WGS 84) doğu: 37°20'22.69"N 35°55'03.57"E Kot: 46m

Merkez Köprü: Kozan merkezde Atatürk Parkı içerisinde, Kilgen Çayı üzerinde yer almaktadır. Kesme taş kullanılan köprü on gözlüdür. Doğu – batı yönünde uzanan köprü günümüzde trafiğe kapalıdır. Sağ ve sol tarafında yarısına kadar doldurulmuş yarım daire kemerli birer gözler daha görülebilmektedir. Selyarını sağlam durumdadır. Yapı restore edilmiştir. Koordinatlar (WGS 84) 37°27'00.27"N 35°48'27.49"E Kot: 124m

SARNIÇLAR

Bağözü Köyü Türkmen Yaylası Sarnıç: Tarlaların içerisinde tepelik bir yerde bulunur. Kare planlı olan sarnıcın üstünde dairesel bir açıklık vardır. Çok düzgün olmayan kesme taşlarla inşa edilen yapının güney duvarında defneciler tarafından açılan bir açıklık vardır. Üst kısmındaki kalıntılardan hareketle, yapının üzerinde sakin ikinci bir kat olduğu izlenimi uyanmaktadır. Koordinatlar (WGS 84) Kuzey: 37°32'22.46"N 35°43'00.99"E Kot: 544m

DEĞİRMENLER

Değirmen I: Kozan merkezde Cumhuriyet Caddesi'nde yer alır. Dikdörtgen planlı kesme taştan inşa edilmiş su değirmenidir. Yapının giriş kısımları ve pencereleri kemerlidir. Üst örtüsü ahşap üzeri kiremit ile kaplıdır. Değirmen sağlam durumdadır. Koordinatlar (WGS 84) 37°27'04.83"N 35°48'28.83"E Kot: 119m

Değirmen II: Kozan merkezde Şevkiye Caddesi'nde yer almaktadır. Düzgün kesme taş ve kabayonu taştan inşa edilmiş olup üzeri beşik tonozla örtülüdür. Dikdörtgen planlıdır. Kapı ve pencereleri kemerlidir. Değirmen mevcutta lokanta olarak kullanılmakta olup önünden dere geçmektedir. Koordinatlar (WGS 84) 37°27'52.93"N 35°48'22.67"E Kot: 141m

SU YAPILARI

Karabucak Köyü I No'lu Su Yapısı: Karabucak Köyü Direkli Mevkii'nde yer alır. Tonoz örtülü yapının güney cephesi eyvan biçiminde açıktır. Yapının içi sıvalı olup günümüzde de su bulunmaktadır. Düzgün kesme taş malzemedен inşa edilmiştir. İç kısımda tonoz başlangıç seviyesinde silme vardır. Güney cephede yarım yuvarlak kemerler profil veren kaideler üzerine oturmuştur. Bu kaideler üzerinde haç motifleri görülür. Koordinatlar (WGS 84) güney: 37° 36' 51.99" N 35° 52' 27.73" E Kot: 727m

Karabucak Köyü II No'lu Su Yapısı: Karabucak Köyü, Karahamzalı Mevkii'nde yer almaktadır. Güney – kuzey yönünde uzantılı olan su yapısının güney tarafı eyvan biçiminde açık durumdadır. Günümüzde aktif değildir. Eğimli bir arazide olduğu için kuzeyinden geçen tarla yolunun zemin seviyesinin altında kalmıştır. Düzgün kesme taş ve moloz taş malzeme ile inşa edilmiş olup tonoz ile örtülüdür. Koordinatlar (WGS 84) güney: 37° 35' 46.28" N 35° 52' 16.32" E Kot: 683m

MEZAR TAŞLARI

Kozan merkez mezarlığında 5 adet, Kuyuluk Köyü'nde 2 adet olmak üzere toplam 7 mezar taşı incelenmiştir. Mezar taşlarının geç Osmanlı'nın geç dönemine ait oldukları ve ta'lik ve sülüs yazı türlerinde kitabelerinin olduğu görülmüştür. Bu kitabelerin bir kısmı tahrip olmuş durumdadır.

SONUÇ

"Ortaçağ'dan Günümüze Adana İli ve İlçeleri" başlıklı yüzey araştırmasının 2019 ve 2020 yılı çalışmaları Ceyhan ile Kozan İlçelerinde gerçekleştirilmiştir. Ceyhan ve Kozan'ın merkez ve köylerinde yapılan çalışmalarımız neticesinde çok sayıda mimari yapı tespit edilmiştir. Özellikle Kozan İlçesinde savunma yapılarının fazla olması dikkat çekmektedir. Bu durumun, Kozan'ın tarihi geçmişi ve Akdeniz'i İç Anadolu'ya bağlayan kervan yolu üzerinde olmasından kaynaklandığı bilinmektedir. Farklı yapı türlerinin bir arada olması bakımından Kozan İlçesi'nin zengin bir kültür varlığı kapasitesi olduğu anlaşılmaktadır.

Ceyhan İlçesi'nde yapılan çalışmalar sonucunda yine farklı yapı türleri tespit edilmiştir. Tumlu ve Yılan Kalenin restore edildiği anlaşılmıştır. Sivil yapı örneklerinden Nazım Bey Yeniköy'de bulunan Çavuşoğlu konağı dikkat çekicidir. Geleneksel Türk Evi Plan tipinde olması ve kalemî süslemeleriyle dikkat çeker. Yine Ceyhan'ın Ağaçpınar Köyü'nde incelenen tamgalı mezar taşları önemli tespitlerden biridir.

Resim1: Ceyhan'da tespit edilen mezar taşlarından örnekler.

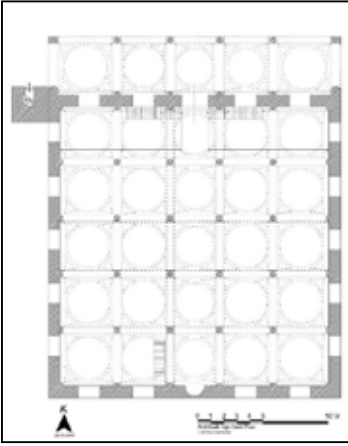
Yılan Kale

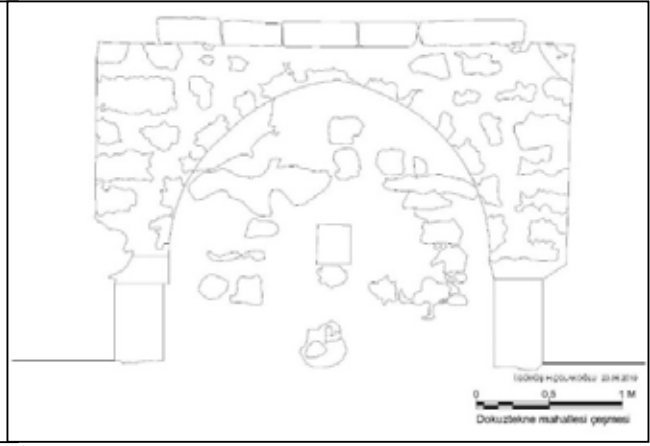
Tumlu Kalesi

Cihanbekirli Köyü Konağı

Ceyhan Ulu Camii planı

Dokuztekné Mahallesi Çeşme I cephe görünüşü

Dokuztekné Mahallesi çeşme genel görünüm

Kurtkulağı Kervansarayı

Ceyhan Ulu Camii

Resim 2: Ceyhan'da tespit edilen mimari yapılardan örnekler.

Kozan Kalesi

Andıl Kalesi

Karis Kalesi

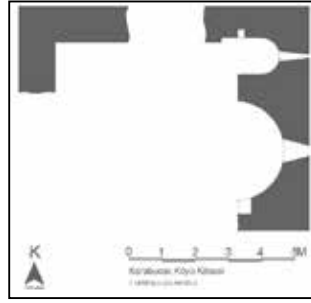

Bayramker (Hasançavuşlar) Kalesi

Resim 3: Kozan'da tespit edilen kalelerinden örnekler.

Ala Kilise

Karabucak Köyü Kilisesi planı

Karabucak Köyü Kilisesi genel görünüm

Ferhat Köyü Kilisesi

Resim 4: Kozan'da tespit edilen kiliselerinden örnekler.

Ilıca Köyü Anıt Mezar

Durmuşlu Köyü Anıt Mezar

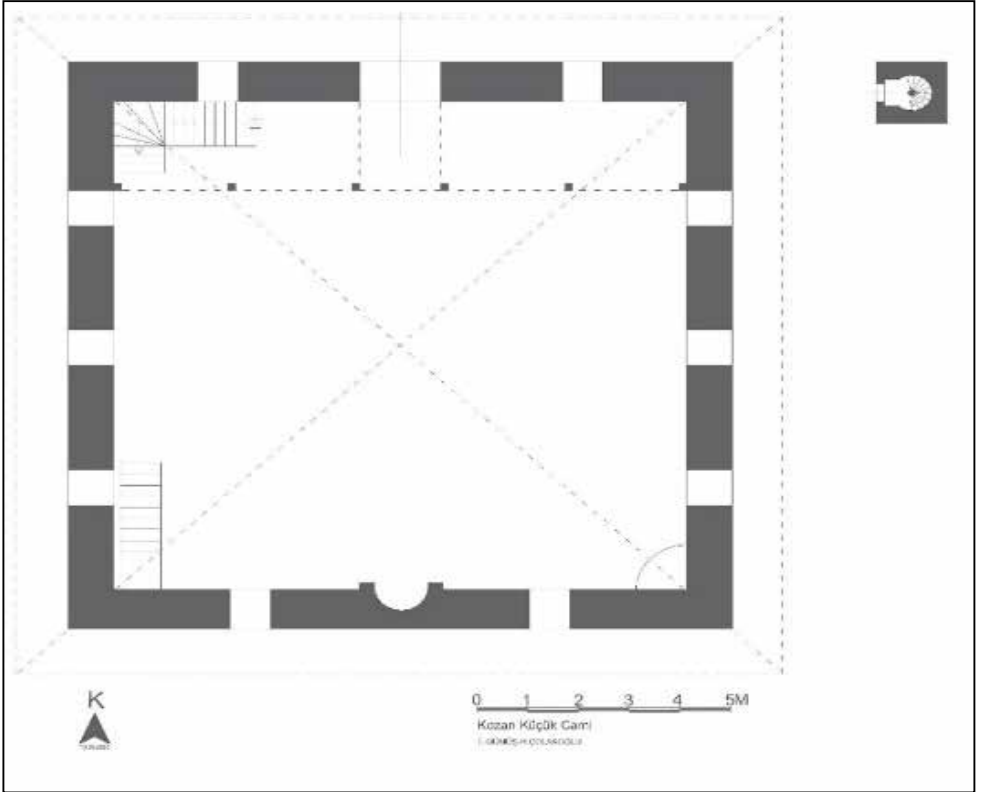
Resim 5: Kozan'da tespit edilen anıt mezar örnekleri.

Hoşkadem Camii

Küçük Camii kitabesi

Küçük Camii planı

Resim 6: Kozan'da tespit edilen Camiilerden örnekler.

Anavarza ören yeri yapı kalıntısı

Anavarza ören yeri II no'lu kilise

Anavarza ören yeri I no'lu hamam kalıntısı

Anavarza ören yeri yapı kalıntısı

Resim 7: Anavarza ören yerinden fotoğraflar

Çukur Köprü genel görünüm

Çamdere Köyü köprü

Resim 8: Kozan'da tespit edilen köprü örnekleri.

Kozan merkezdeki değirmen

Kozan merkezdeki şehir hanı

Resim 9: Kozan'da tespit edilen değirmen ve han örnekleri.

Resim 10: Kozan'da tespit edilen mezar taşı örnekleri.

NEVŞEHİR İLİ VE İLÇELERİ DEMİR-ROMA ÇAĞLARI YÜZEY ARAŞTIRMASI 2019-2020

Handan YILDIZHAN*

“Nevşehir İli ve İlçeleri Demir-Roma Çağları YüzeY Araştırması” çalışmalarına 2019 yılında başlanmıştır. Araştırmalar 2020 yılında da 2019 yılında olduğu gibi Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü tarafından sağlanan izin ve Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Rektörlüğü desteği ile gerçekleştirilmiştir¹. Çalışmalar üniversitemiz Arkeoloji Bölümü öğretim üyelerinin² ve öğrencilerinin katılımıyla yürütülmüştür. Bu çalışma son iki yılda araştırma alanlarında gerçekleştirilen incelemeleri ve bunların sonuçlarını içermektedir.

İl bulunduğu coğrafi konum nedeniyle antik çağda güneyde Kilikia Torosları, doğuda Armenia ve Kholkis, Kuzeyde Eukseinos, batıda ise Paphlagonia, Phrygia, Galatia, Kilikia Trakheia tarafından sınırlandırılan ve Kapadokya olarak adlandırılan bölgede yer almaktaydı. Bu özelliği ile antik çağdan itibaren doğudan batıya, kuzeyden güneye uzanan önemli yolların birleşme noktasında yer alan Nevşehir ve yakın çevresinde 1927 yılından bu yana

* Dr. Öğr. Üy. Handan YILDIZHAN, ORCID: 0000-0002-5623-2316, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, 50300 Nevşehir/ Türkiye, e-mail: handanyildizhan@nevsehir.edu.tr.

1 Çalışmamıza olanak sağlayan Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne, Bakanlık Uzmanları Handan KORKMAZ ile Yasın YILDIZ'a, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Rektörlüğü'ne ve emeği geçen ekip üyelerine müteşekkirimiz.

2 Dr. Öğr. Üy. Tayfun CAYMAZ, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, 50300 Nevşehir/ Türkiye, e-mail: tayfuncaymaz@nevsehir.edu.tr; Dr. Öğ. Üy. Ayşe BUDAK, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, 50300 Nevşehir/ Türkiye, e-mail: aysebudak@nevsehir.edu.tr; Öğ. Gör. Derya BOZKURT, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, 50300 Nevşehir/ Türkiye, e-mail: deryabozkurt@nevsehir.edu.tr.

gerçekleştirilmiş az sayıda kısa süreli kazılar³ ve yüzey araştırmaları⁴ bölgenin en erken devirlerden itibaren uzun ve kuvvetli bir yerleşim sürecine sahne olduğunu ortaya koymaktadır. Ancak bölgede gerçekleştirilmiş arkeolojik kazı ve yüzey araştırmalarının pek çoğunun belli bir temaya veya döneme; fosil, obsidyen yataklarının tespitine ya da bölgenin tarih öncesi ve ön tarihine yönelik gerçekleştirilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Tüm bunların yanı sıra özellikle bölgede gerçekleştirilmiş kazı ve yüzey araştırmalarının kısa süreli olması bölgenin Demir-Roma Çağları'ndaki durumunun anlaşılmasını zorlaştırmakta, elde edilen mevcut veri lerler bölgenin bu dönemlerine ait arkeolojik rezerv alanlarını da tam olarak yansıtamaktadır. Söz konusu dönemlerde antik kaynaklardan hakkında oldukça yoğun aktivitelelerin gerçekleş-

- 3 K. Balkan, O. Sümer, "1968 Yılı Hacibektaş Höyüğü (Suluca Karahöyük) Ön Raporu", Türk Arkeoloji Dergisi XVIII/1, 1-37, Ankara, 1969; A. Mercan, "Hacibektaş-Suluca Karahöyük 1991 Yılı Kurtarma Kazısı", Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi 11, 69-70, 1992; L. Polacco, "Topaklı 1967 Kazısı", Türk Arkeoloji Dergisi XVI, 177-184, 1968; L. Polacco, "Topaklı'daki İtalyan Kazılarında: Tarih Öncesinden Bizans Dönemine", Anadolu XVII, 31-41, 1973; L. Polacco, "Topaklı 1973 Field Expedition Excavation", Türk Arkeoloji Dergisi XXII-1, 85-97, 1975; A. Schachner, A. Yenipınar, M. Gülyaz, Ş. Y. Schachner, "Die Civelek-Höhle in der Nähe von Gülşehir," Istanbul Mitteilungen 47, 9-38, İstanbul, 1997; H. Server, "Zank Höyük Kurtarma Kazısı- 1991", XIV. Kazı Sonuçları Toplantısı 1, 247-258, Ankara, 1992; H. Server, "Zank Höyük Kurtarma Kazısı- 1992", XV. Kazı Sonuçları Toplantısı 1, 255-266, Ankara, 1994; H. Server, "Zank Höyük Kurtarma Kazısı- 1996", XIX. Kazı Sonuçları Toplantısı 1, 529-542, Ankara, 1998; S. Y. Şahin, "Sarılar 2 No'lu Tümülüsü, VI. Müze Kurtarma Kazıları Seminerleri, 287-300, Ankara, 1996; S. Y. Şenyurt, A. Akçay, Y. Kamış, "Ovaören 2012 Yılı Kazıları," XXXV. Kazı Sonuçları Toplantısı 2, 62-80, Muğla, 2013; S. Y. Şenyurt, A. Akçay, Y. Kamış, "Ovaören 2013 Yılı Kazıları," XXXVI. Kazı Sonuçları Toplantısı 2, 101-120, Gaziantep, 2014; S. Y. Şenyurt, A. Akçay, Y. Kamış, "Ovaören 2014 Yılı Kazıları," XXXVII. Kazı Sonuçları Toplantısı 2, 111-120, Erzurum, 2015; S. Y. Şenyurt, A. Akçay, "Ovaören 2015-2016 Yılı Kazıları," XXXIX. Kazı Sonuçları Toplantısı 2, 571-586, Bursa, 2017; S. Y. Şenyurt, A. Akçay, İ. Akkan, S. Kara, "Ovaören 2017 Yılı Kazıları," XL. Kazı Sonuçları Toplantısı, 251-270, Çanakkale 2018; S. Y. Şenyurt, A. Akçay, İ. Akkan, M. Cevher, S. Kara, "Ovaören 2018 Yılı Kazıları," XLI. Kazı Sonuçları Toplantısı 4, 487-504, Diyarbakır, 2019; H. Yenipınar, "Nevşehir Emek Mahallesi'nde Ortaya Çıkan Temel Kalıntısı", Nevşehir Kültür ve Tarih Çalışmaları 3, 21-23, Nevşehir, 2005.
- 4 O. Başoğlu, S. Gökkoyun, Ç. Sönme, T. Şener, "2010 Yılı Nevşehir İli Miyosen Dönem Fosil Yatakları Yüzey Araştırması, XXIX. Araştırma Sonuçları Toplantısı 1, 369-382, Malatya, 2011; O. Başoğlu, "2011 Yılı Nevşehir İli Miyosen Dönem Fosil Yatakları Yüzey Araştırması", XXX. Araştırma Sonuçları Toplantısı 2, 105-114, Çorum, 2012; O. Başoğlu, A. Yiğit, S. Gökkoyun, "2012 Yılı Nevşehir İli Miyosen Dönem Fosil Yatakları Yüzey Araştırması", XXI. Araştırma Sonuçları Toplantısı 2, 237-246 Muğla, 2012; S. Gülçür, "Aksaray, Nevşehir, Niğde İlleri 1998 Yüzey Araştırması", XVIII. Araştırma Sonuçları Toplantısı 2, 149-162, Ankara, 2000; S. Omura, "1989 Yılı Kırşehir, Yozgat, Nevşehir, Aksaray İlleri İçinde Yürütülen Yüzey Araştırmaları", VIII. Araştırma Sonuçları Toplantısı, 69-89, Ankara, 1990; H. Server, S. Bayram, S. Çeçen, S. Menekşe, "1990 Yılı Nevşehir, Niğde ve Aksaray İlleri Yüzey Araştırmaları", IX. Araştırma Sonuçları Toplantısı, 523-539, Ankara, 1992; S. Y. Şenyurt, "Nevşehir İli 1997 Yılı Yüzey Araştırması", XVI. Araştırma Sonuçları Toplantısı 1, 451-466, Ankara, 1998; S. Y. Şenyurt, "Nevşehir İli 1998 Yılı Yüzey Araştırması", XVII. Araştırma Sonuçları Toplantısı 2, 365-380, Ankara, 1999; A. Türker, "Tunc Çağlarında Nevşehir Kültürlerinin Araştırılması 2012-2013 Yılı Çalışma Raporu: Hacibektaş ve Çevresi", XXXVI. Araştırma Sonuçları Toplantısı 1, 231-252, Gaziantep, 2014.

tiği anlaşılan bölgenin arkeolojisine baktığımızda bu yoğunluğu yansıtan arkeolojik verilerle karşılaşmamıştır. Bu nedenle Nevşehir ve İlçelerinde gerçekleştirilecek yüzey araştırmalarında, Demir-Roma Çağlar'ına ilişkin izleri saptamak ve değerlendirmek amaçlanmış, bu çerçevede Demir-Roma Çağı yerleşimlerinin konum, model ve ilişki ağının saptanması, buna bağlı olarak birbirini izleyen dönemlerdeki değişim ve gelişmelerin belirlenmesi hedeflenmiştir. Böylece bölgenin özeldir Orta Anadolu Arkeolojisi genelinde ise Anadolu Demir-Roma Çağları içindeki yeri ve öneminin de netlik kazanacağı düşünülmüştür.

ARAŞTIRMALAR

Nevşehir ve İlçelerinde Demir ve Roma Çağlarına yönelik olarak İlin kuzeybatısından güneybatısına doğru sürdürdüğümüz çalışmalar ağırlıklı olarak; Avanos, Ürgüp, Derinkuyu, Kaymaklı İlçelerine bağlı beldelerde gerçekleştirilmiştir. 2019 yılı araştırma döneminde söz konusu ilçelere bağlı toplam on belde sınırı içinde çalışmalar yürütülmüştür. Bu çalışmalarda üç höyük, iki bağımsız kaya mezarı ve iki bağımsız tümülüs mezara ek olarak on nekropol alanı ve çeşitli yerleşim birimleri olmak üzere toplam otuz arkeolojik birim incelenmiştir (Harita: 1). 2020 yılı araştırma döneminde ise İl merkezine ek olarak yukarıda bahsi geçen dört ilçeye bağlı on beldede araştırmalar gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmalarda sekiz höyük, on bir nekropol alanı, dört bağımsız tümülüs mezar, bir yer altı yerleşimi, iki savunma karakterli yerleşim alanı olmak üzere yirmi altı birim ve üç antik dönem yolu araştırılmıştır (Harita:1).

AVANOS

2019 ve 2020 yılı araştırma sezonunda Nevşehir'in kuzeyinde yer alan Avanos'a bağlı Paşalı, Çalış, Karacauşağı, Topaklı, Sarılar, Altıpınar, Özkonak ve Bayramhacılı beldeleri ile Avanos merkezde gerçekleştirilen incelemeler neticesinde araştırma kapsamındaki dönemlere ilişkin verilerin İlçe'nin kuzeyine doğru bariz bir biçimde yoğunlaştığı tespit edilmiştir.

A. Paşalı

Avanos'un 35,88 km. kuzeydoğusunda yer alan Paşalı Beldesi'nin merkezinde yer alan 8 m. yüksekliğindeki Paşalı Höyüğü'nün tepe noktası 1298 m. rakımda olup, höyüğün güneybatı yamaçlarının doğa koşulları ve modern yapılaşma nedeniyle oldukça tahrip olduğu tespit edilmiştir. Höyükten ele geçen yoğun seramikler buranın MÖ 2. bin, Erken Tunç ve Demir Çağı'nda yerleşim gördüğünü kanıtlar niteliktedir.

B. Çalış

Avanos'un 35,9 km. kuzeyinde yer alan Çalış Beldesi'nde 2019 ve 2020 yılında gerçekleştirilen çalışmalarda araştırma sahasındaki ve hatta belki de Kapadokya'nın en büyük nekropol alanı tespit edilmiştir. Çalış'ın 7 km. batısında bulunan Belkuyu Mevkii'nde tespit edilen Belkuyu Nekropolü (Resim: 1) sayısı yüz elliye aşkın mezar yapısını içermektedir. Kayalık bir zeminin üzerinde yer alan mezarlarda gömü; kaya oyma lahit (Resim1: a) ve pithos

mezarların (Resim 1: b) yanı sıra örme taş tekniğine sahip dromoslu mezar odası (Resim 1: c) olmak üzere üç farklı şekilde gerçekleştirilmiştir. Ancak bunların tek ortak noktası hepsinin üzerinin 50 cm. ile 4 m. arasında değişen, yığma tepelerle (Resim 1: d) kapatılmış olmasıdır.

Nekropol alanında tahribe uğramış iki mezar steli parçası (Resim 2: a) ve bu stellerin yerleştirildiği stel altlıkları da tespit edilmiştir (Resim: 1e). Köy sakinlerinden Engin Uçar'ın evinin sağ kapı eşiğinde tespit edilen Roma Dönemi'ne ait mermer bir mezar steli (Resim 2: b) de bu nekropol alanından getirilmiştir. Steller üzerindeki yazıtın transkripsiyonuna yönelik çalışmalar devam etmektedir.

Tamamı kaçak kazılar neticesinde tahrip olmuş bu nekropol alanından elde ettiğimiz buluntu ve bulgular; gerek bölgenin mezar mimarisi ve ölü gömme gelenekleri gerekse nekropol kronolojisi açısından oldukça aydınlatıcı olmuştur. Buluntular ışığında (Resim 2: a-d) Geç Helenistik-Roma Dönemi'ne tarihlendirilen bu nekropol'ün onunla ilişkili bir de höyük yerleşimi mevcuttur (Resim 1: f).

C. Karacauşağı

Çalış kasabasının 28 km. güneydoğusunda yer alan, Karacauşağı Beldesi'nde sürdürülen çalışmalarda beldenin 57 m. güneybatısındaki Kızıldağ Mevkii'nin güney eteklerinden doguya doğru çıkıldığında, her biri kaçak kazılar marifetiyle tahrip edilmiş, üç adet tümülüsün varlığı tespit edilmiştir (Harita 1: 9).

D. Topaklı

2020 araştırma sezonunda altmışlı yılların sonu yetmişli yılların başında L. Polacco⁵ tarafından kazılan Topaklı Höyüğü'nün bugünkü durumu hakkında bilgi edinmek amacıyla höyük ziyaret edilmiştir (Harita 1: 1). Höyük üzerinde tarafımızdan tespit edilen buluntular Eski Tunç Çağı'ndan Helenistik Çağ'a kadar uzanmaktadır.

E. Sarılar

Avanos İlçesi'ne bağlı Sarılar Beldesi'nin 4 km. kuzeyinde Zank Höyük yer almaktadır (Harita 1: 10). 1990'lı yıllarda H. Server başkanlığındaki bir ekip tarafından yaklaşık üç sezon yürütülen kurtarma kazıları gerçekleştirilmiştir⁶. Uzun süredir kazı çalışmalarına ara verilen bu höyüğü'nün bugünkü durumu hakkında bilgi edinmek amacıyla höyük ziyaret edilmiştir. Höyük üzerinde tarafımızdan tespit edilen buluntular Eski Tunç Çağı'ndan Hellenistik Çağ'a kadar uzanmaktadır. Sarılar Beldesinde sürdürdüğümüz çalışmalarda Avanos Özkonak kara yolu üzerinde 1460m. Rakım, 5m. yüksekliğinde tümülüs (Alimpınarı Tümülüsü) tespit edilmiştir.

5 bkz. dip not. 4.

6 bkz. dip not. 4.

F. Altıpınar

Altıpınar Beldesi'nde sürdürülen çalışmalarda; beldenin doğusundaki İsmail Sivrisi Resim 3a) Mevkii'nde üç, güneyindeki Yamaç Tepe Mevkii'nde üç, güneybatısındaki Gös Tepesi (Resim 3: b) Mevkii'nde bir olmak üzere yükseklikleri 8 ile 2 m. arasında değişen toplam yedi tümülüs mezar kayıt altına alınmıştır.

G. Özkonak

Avanos'un Özkonak Beldesi'ne bağlı Belha Manastırı'nın yaklaşık 1 km. güneyinde tepe noktası 1358 m. rakıma sahip bir höyük tespit edilmiştir (Harita 1: 17). Lalelik adı verilen Höyüğün doğu, güney ve batı eteği boyunca uzanan bir vadinin kenarında yer aldığı görülür. Savunmaya elverişli bu yerleşim alanı vadiyi ve kuzeyinde kalan ovayı kontrol eden bir kounuma sahiptir. Höyüğün bu konumu ve Demir-Geç Roma Çağlarına tarihlenen buluntularının yoğunluğu buranın savunma karakterli olarak iskân edilmiş olduğunu düşündürmüştür.

2019 yılı araştırması çerçevesinde belde sınırları içinde, geniş bir alanı kapsamakla birlikte birbirlerini görebilecek mesafede bulunan ve birbirinden farklı dört mevkiide yoğunlaşmış dokuz tümülüs mezar tespit edilmiştir⁷. Bu nedenle 2020 araştırma sezonunda da bu belde de belgeleme fırsatını yakalayamadığımız diğer tümülüsleri kayıt altına almak amacıyla çalışmalara devam edilmiştir. Bu çalışmalar sonucunda beldenin 83 m. güneydoğusunda, kuzeyinde geçen yıl belgelediğimiz Dağbağı ve Taflıdağ Tümülüslerinin, kuzeybatısında ise Üç Tepe ve bu yıl belgelediğimiz Mahutbaşı Tümülüslerinin görüş sahasında kalan 7 m. yüksekliğe sahip Camii Kebir Tümülüs'ü (Resim 3: d) kayıt altına alınmıştır. Belde'nin 1, 22 km. kuzey batısında ise 3 m. yüksekliğe sahip bir başka tümülüs olan Mahutbaşı Tümülüs'ü tespit edilmiştir. Kaçak kazı yoluyla mezar odasına ulaşılan tümülüsün bölgenin yerel taşından örme klinesiz, tonoz tavanlı bir mezar odasına (Resim 3: e) sahip olduğu anlaşılmıştır. Tümülüs'ün taş örme tekniği ve tonozlu yapısı, bölgede tespit edilmiş benzer mimariye sahip tümülüs mezarlarla karşılaştırıldığında, Geç Helenistik-Erken Roma Dönemi'ne tarihlenmesi mümkün kılmaktadır. Bu tümülüsün yaklaşık olarak 2 m. güneybatısında ise başka bir Tümülüs (Çaltepe Tümülüsü, Resim 3: f), daha belgelenmiştir. Belde geneline yayılmış bu tümülüslere niceliksel olarak bakıldığında Sardis'teki Bin Tepeler Nekropolünü hatırlatır bir anlayışta inşa edilmiş olabilecekleri düşünülmektedir.

H. Avanos Merkez

Avanos merkezde gerçekleştirilen çalışmalarda Chez Galip adıyla anılan çömlekçi dükânının giriş kapısının sol duvarına 1,25 x 58,05 cm. ölçülerine sahip mermerden, üzerinde bir çelek kabartması ihtiva eden Roma Dönemi'ne ait bir mezar steli (Resim 4: a) kayıt altına alınmıştır. Stelin Avanos'un 7,36 km. kuzeybatısında yer alan Kuşcin Mevkii'ndeki nekropol alanından getirildiği bilgisine ulaşılmıştır.

7 Bu tümülüsler beldenin, 1,97 km. kuzeybatısındaki Üç Tepeler (Resim 3: c) , 1,22 km. güneybatısındaki Belde Tepe, Belde Tepe'nin 2 km. güneydoğusundaki Dağbağı ve Dağbağı'nın da 1,99 km. güneydoğusunda yer alan Taflıdağ mevkilerinde yer almaktadır.

J. Bayramhacılı

Avanos'un 16,85 km. kuzey batısında yer alan Bayramhacılı Köyü'nün bir bölümü, köyün güneybatısında yer alan ve aynı adla anılan bir baraj gölünün etkilenme sahasında kalmıştır. Baraj gölünün kuzeybatı kıyısında ilk kez bu araştırma kapsamında tespit edilmiş sanduka mezarlardan oluşan bir nekropol yer almaktadır (Resim 4: b-d). Bu nekropolde bulunan, doğu batı doğrultulu mezarın aralarında mezar stelleri ve mimari blokların da yer aldığı spolien malzemeden (Resim 4: c) inşa edildiği tespit edilmiştir. Mezarların mimari özeliği ve yapım tekniği nekropolün hemen güney doğusunda yer alan Cami Höyüğü'nün Geç Roma-Erken Bizans sakinleri ile ilişkili olduğunu düşündürmektedir.

NEVŞEHİR MERKEZ

2020 yılı araştırma sezonunda Nevşehir merkeze bağlı iki farklı birimde iki nekropol alanı tespit edilmiştir. Bunlardan ilki merkeze bağlı 2000 Evler Mahallesi'nde ikincisi ise merkeze bağlı Kaymaklı Beldesinde yer almaktadır.

2000 Evler Nekropolü

İl merkezine bağlı 2000 Evler Mahallesi sınırları içinde tespit edilen bu nekropol (Resim: 5) Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Kampüs Avanos kavşağının 1,78 km. güneydoğusunda Karayazı Mevkii'ndeki tepelik alanda tespit edilmiştir.

Volkanik bir koninin çıkış noktası olan kayalık tepenin düzenlenmesi ile oluşturulan nekropolde on iki khamosorion tipi mezar yer alır (Resim 5: a). 11,20 X 7,80 m ölçülerinde düzleştirilmiş bir terasın batı ve kuzeybatısında yer alan mezarların güneybatısında yaklaşık 2,5 m. yüksekliğe sahip, beş basamaklı merdivenle çıkılan pramidal formlu bir de "altar" (Resim 5: c) bulunmaktadır. Khamosorion tipi mezarların oldukça popüler olduğu dönemin Roma Dönemi ve sonrası olduğu düşüldüğünde ve nekropoldeki altar da göz önüne bulundurulduğunda söz konusu nekropolün Roma Dönemi içlerine ait olabileceği düşünülmelidir.

Nekropolün üzerinde yükseldiği kayalık alanın antik dönemde değirmen taşı elde etmek üzere kullanılmış olduğu, kayalık alanda bitirilmeden yarım bırakılmış en az beş adet değirmen taşına ait kalıntıdan anlaşılmaktadır (Resim 5: b).

Evcik Üstü Nekropolü

Nekropol, Kaymaklı Mazı karayolu üzerinde, Kaymaklı'nın 4,25 km. kuzeybatısında 1500 m. rakımlı Evcik Üstü adıyla anılan kayalık bir tepenin kuzeybatı kaşında yer alır. Nekropol biri yer altı oda kaya mezarı olmak üzere, üçü tapınak (Resim 6: b, e), on biri tonoz kemer (Resim 6: a, c-d), ikisi basit cepheli olmak üzere on yedi adet kaya mezarı ve bir sunu alanından (Resim 6: f) oluşmaktadır. Klineli ya da klinesiz tek odalı mezarların tek bezeme unsuru cephelerinde yer alan stel kabartmalarıdır.

ÜRGÜP

Ürgüp İlçesi'ne bağlı Mustafapaşa, Cemil, Şahinefendi, Karlık ve Karacaören beldelerinde 2019 yılında; Ayvalı Beldesinde ise 2020 yılında araştırma faaliyetleri gerçekleştirilmiştir.

Mustafapaşa

Ürgüp'ün 6 km. güneyinde yer alan Mustafapaşa Beldesinde, Kukuşdibi Tepesi, Köy Önü ile Sarı Güvercinlik Mevkii ve Gologli olmak üzere toplamda dört alan ziyaret edilmiştir (Harita 1: 26-28, 34) . Kukuş Dibi Tepesi genelinde Geç Roma- Erken Bizans sürecini yansıtan seramikler arasında bol miktarda pithos parçası tespit edilmiştir. Kukuş Dibi Tepesi'nin 59 m. güneybatısında yer alan Köy Önü Mevkii'ndeki yüzey malzemesinin azlığı, buradaki faaliyetlerin kısa süreli ve düşük yoğunluklu olduğunu ortaya koymakta, arazinin Geç Osmanlı Dönemi'nde değerlendirildiği anlaşılmaktadır. Belde'nin 5 km. güneyinde yer alan Gologli'nin 1 km. kuzeyinde Rumlar tarafından yapılmış dört kemerli bir aqueduct (su kemeri) yer almaktadır. Aqueduct etrafından ele geçen buluntu grubu, su sistemine ait pişmiş toprak künk parçalarından oluşmaktadır.

Cemil

Mustafapaşa'nın 7,69 km. güneybatısında yer alan Cemil Beldesi'nden Kayseri yolu güzergâhı çıkışında, yol kenarında, belde sakinlerinin Köy Altı Mevkii adıyla adlandırdıkları alanda, bir tümülüsün varlığı tespit edilmiştir(Harita 1: 25).

Şahinefendi

Şahinefendi Beldesi Ürgüp'ün 25 km. güneyinde yer almaktadır. Araştırma kapsamında beldede bulunan Sobesos Antik Kenti'nin 18 m. doğusunda yöre halkının Orta Tepe (Resim 7: a) adı ile andığı tepede incelemeler gerçekleştirilmiştir. Tepenin batı yamaçlarında yoğun miktarda pithos parçalarına rastlanırken, doğu terasta ele geçen yoğun seramik buluntularının MÖ. 2. bin yıl ile Demir Çağ aralığında olduğu saptanmıştır. Araştırma sezonunun en heyecan verici buluntusu olan bir Akhaimenid phiale'ye ait ağız gövde parçası (Resim 7: b) tepenin doğu bölümünde tespit edilmiştir. Tepenin kuzeybatı yamacındaki kayalık alanda ise kayaya oyulmuş Roma Dönemi'ne tarihlenen üç klineli mezar odasına sahip bir kaya mezarı (Resim 7: c-d) kayıt altına alınmıştır.

Karlık

Bölgedeki Roma Dönemi kaya mezarlarına ait üçüncü en büyük nekropol alanı Ürgüp Karlık Köyü yakınındaki Kurt Deresi Vadisi'nde sürdürülen çalışmalarda tespit edilmiştir (Resim: 8). Volkanik kayalardan oluşan vadinin kuzeybatı ve güneydoğu yamaçlarının nekropol alanı olarak kullanıldığı tespit edilmiştir. Nekropol biri yarım kalmış yirmi beş kaya mezarı, bir arcosolium, altı khamosorion (Resim 8: 1) ve üç adet sunu nişinden oluşur. Mezarlar (Resim 8) basit kemer (Resim 8: a, c, k) ya da tonoz kemer cepheli Resim 8: d, e,

g) ve tonoz kemer tavalı (Resim 8: b, f) olup kilinesiz ya da iki veya üç kilineli (Resim 8: b, c) olmak üzere tek mezar odasına sahiptir. Mezar cephelerindeki tek bezeme unsuru ise stel kabartmalarıdır (Resim 8: a, c, e, g, k).

Vadinin ve nekropolün güneydoğu kayalığı üzerinde ayrıca savunma karakterli bir yerleşim alanı da (Resim 8: j) tespit edilmiştir. Yerleşiminin kuzey, batı ve güney kesimlerde görülen duvar kalıntıları, büyük moloz taşlarla harçsız olarak yapılmıştır. Yerleşim alanının etrafından ele geçen buluntular burada MÖ. 2. bin yıldan Geç Roma Dönemi'ne kadar kesintisiz bir yerleşimin olduğunu kanıtlamaktadır. Şüphesiz ki yerleşim bu kesintisiz sürekliliğini jeopolitik konumuna borçludur. Yerleşim koyağın oluşturduğu vadiye çepeçevre hâkim ve havadar konumdadır. Bu bakımdan işlevsel olarak askeri amaçlı gözetleme ve haberleşme noktası için oldukça uygundur.

Karacaören

Araştırmamızda Ürgüp'ün 5,8 km. güney doğusunda yer alan Karacaören Beldesinde ziyaret edilmiş, belde halkının Çataltepe adını verdiği mevkiide, doğuda yer alan tepe üzerinde kayaya oyulmuş, tek odalı, tonoz kemer tavanlı klinesiz bir kaya mezarı kayıt altına alınmıştır (Harita 1: 24).

F. Ayvalı

Ayvalı'da gerçekleştirilen araştırmalarda Geç Roma-Erken Bizans dönemlerinde kullanım gördükleri tespit edilen dört kaya mezarı kayıt altına alınmıştır (Harita 1: 33). Kaya mezarlarının her birisi bir birinden bağımsız peri bacası şeklindeki volkanik oluşumların oyularak şekillendirilmesi sonucunda meydana getirilmiştir.

DERİNKUYU

2019 yılında Derinkuyu İlçesi'ne bağlı olarak Güneyce, 2020 yılında ise Mazı, Yazıhöyük, Til, Çakıllı, Bayramlı, Çekmi beldeleri ve Derinkuyu merkez de olmak üzere sekiz farklı lokasyonda araştırma çalışmaları gerçekleştirilmiştir.

Güneyce

2019 yılında İlçenin Güneyce Beldesi'nde gerçekleştirilen çalışmalarda, beldenin yaklaşık olarak 40 m. doğu ve kuzeyinde ilk kez bu çalışma ile tespit edilen ve çoğunluğu Roma-Geç Roma Dönemi'ne tarihlenen, üç nekropol alanı kayıt altına alınmıştır. Erikli, Bal ve Yoncalık Nekropol Alanları olarak adlandırılan nekropollerdeki mezar tiplerinin bazılarını trapez ağızlı dromoslu yer altı oda mezarları oluştururken (Resim 9: a, d, f), tapınak cepheleli kaya mezarların (Resim 9: b-c) yanı sıra khamosorion (Resim 9: e) tipi mezarların da varlığı tespit edilmiştir. Ayrıca bu nekropol alanlarından bağımsız olarak beldenin 60 km. kuzey batısında yer alan Mumusun Koyağı Mevkii'nde tapınak cepheleli bir bağımsız kaya mezarı da belgelenmiştir (Resim 9: g). Araştırmada Erikli ve Bal nekropolü ile ilişkili bir yerleşim

yeri tespit edilememiştir. Ancak hemen Erikli koyağının kuzey batısında yer alan Yoncalık nekropolü çevresinde az sayıda olmakla birlikte seramik buluntular tespit edilmiştir. Demir Çağından Roma Dönemi içlerine kadar uzanan seramik buluntuları burada mevsimlik bir kırsal yerleşimin var olduğunu doğrular niteliktedir.

B. Mazı

Nekrolojiye ait verileri en iyi takip edebildiğimiz ilçe olan Derinkuyu'daki bir başka nekropol alanı Mazı Beldesi'nde yer almaktadır. Ürgüp'ün 18 km. güneyinde Kaymaklı Yeraltı Şehri'nin 10 km. doğusunda yer alan beldenin içinde yer aldığı üç farklı tepenin dik yamaçlarında Roma Dönemine ait nekropol alanları tespit edilmiştir (Resim 10). Bu alanlarda; altı tanesi tapınak (Resim10: a-b), üçü fascia cephe (Resim 10: c-d) kaya mezarlarının yanı sıra trapez ağızlı dromoslu yer altı oda (Resim 10: e) ve tonoz cephe mezar (Resim 10: f) örneklerin de yer aldığı toplamda yirmi altı adet kaya mezarı ve yüzlerce khamasorion mezar (Resim 10: g) yer almaktadır. Büyük çoğunluğu Bizans dönemine ait bu khamasorion mezarların bazılarının Roma Döneminde inşa edilmiş yer altı oda mezarlarının tavanlarına açılması suretiyle birleştirildikleri görülmektedir (Resim 10: e). Nekropol alanlarında ayrıca iki farklı alanda cenaze törenlerinde kullanılmak üzere bir altar (Resim 10: h)ve üç sunu alanının da varlığı tespit edilmiştir (Resim 10: ı).

Til

Derinkuyu İlçesi'ne 9 km. uzaklıkta bulunan Til Köy 'ün kuzey batısında yer alan Til Höyük daha önceki araştırmalarda tespit edilmiş höyüklerden biridir (Harita 1: 42). Höyük üzerinde tarafımızdan incelenen seramiklerin Tunç Çağı'ndan Demir Çağı'na kadar uzandığı gözlemlenmiştir. Bu höyüğün 2 km. kuzeyindeki Dere Yolu Mevkii'nde ise Roma Dönemi'ne tarihlenen yer altı oda mezarlarından oluşan bir nekropolün varlığı tespit edilmiştir(Harita 1: 46).

Yazıhöyük

Yazıhöyük Beldesi Derinkuyu İlçesi'nin batısında yer almakta olup, ilçenin Niğde İli ile olan sınırında yer alan belde de onunla aynı adı taşıyan bir höyük yer alır (Harita 1: 45). Tespiti daha önceki araştırmalarda gerçekleştirilmiş höyük üzerinde tarafımızdan gerçekleştirilen incelemelerde karşılaşılan seramikler Tunç-Demir Çağı ağırlıklıdır. Buradan ele geçmiş bir Hitit mührünün varlığı da yayınlardan bilinmektedir⁸. Bunun yanı sıra höyük antik kaynaklarda bahsi geçen eski bir Roma yol güzergâhının⁹ belli başlı konaklama noktalarından biridir.

8 “Ein Hethitisches Stempelsiegel aus der Umgebung von Afyonkarahisar und Ein Knopfsiegel aus Yazıhöyük bei Nevşehir” Athenaeum Nuova Serie Vol. XLVII, Fasc. I-IV.

9 W. M. Ramsay, The Historical Geography of Asia Minor, Royal Geographical Society, Supplementary Papers IV, 27, London 1890; F. Hild, Das Byzantische Strassensystem in Kappadocien, Österreichische Akademie der Wissenschaften, Phil.Hist. Klasse Denkschriften, 131 Veröffentlichungen der Kommission der Tabula Imperi Byzantini 2, 43, Wien, 1977; D.French, The Roman Roads and Mile Stones of Asia Minor, I, Map.2, The Pilgrims Road, Bar. Int. Ser. 15, Great Britain, 1981.

Banayardı Höyük

Nevşehir Niğde il sınırında bulunan Gölcük kasabasının 1 km. güneydoğusunda yer alan höyük Banayardı olarak adlandırılmaktadır. Tespiti daha önceden gerçekleştirilmiş höyüğün diğer bir adı ise Belören (Resim 11: a). Höyükte tespit ettiğimiz buluntular Tunç Çağından Demir Çağına uzanan bir zaman dilimini kapsamaktadır. Seramikler arasındaki Alişar III boyalı seramikleri dikkat çekicidir. Höyüğün yaklaşık 10 m. kuzeybatısında bindirme taşı bir giriş tespit edilmiştir (Resim 11:b). Girişin iki yanında ve karşısında ana kayaya oyulmuş odalar yer almaktadır. Bir yer altı şehri şeklinde organize edilmiş bu yerleşimin oda galerileri yer yer toprakla dolduğundan sağlıklı bir planı çıkartmak mümkün olmamıştır. Höyüğünün 2 km. batısında ise antik dönemde ana kayaya açıldığı tespit edilen çok sayıda yol ile karşılaşılmıştır. Bu yollardan ikisi bugün Til Köy ile Banayardı Höyük yolunu birbirine bağlayan modern stabilize yolun her iki yanında uzanmaktadır (Resim 11: c).

Çakıllı

2020 yılında Çakıllı Beldesi'nde sürdürdüğümüz araştırmalarda, daha önceki araştırmalarda tespit edilmiş Budra Öreni Höyük ziyaret edilmiştir (Harita 1: 49). Höyüğün güney eteğinde açılmış kaçak kazı alanında yaklaşık 2,20 m. yüksekliğe sahip bazalt taşlardan inşa edilmiş olasılıkla bir sur duvarı kalıntısı gözlemlenmektedir. Höyükten toplanan çanak çömlek parçaları Tunç Çağı'ndan başlayarak Roma Dönemi içlerine tarihlenmektedir.

Budra Öreni Höyüğün güney doğusunda Derinkuyu Ovasına hâkim bir noktada 1547 m. rakımda, Derinkuyu Ovası'nın kuzey ve güneyden gözlem ve savunmasında önemli rol üstlenmiş olduğu aşikâr bir kale yerleşimi tespit edilmiştir (Resim 12: a). Höyükten toplanan çanak çömlek parçaları Budra Öreni Höyük buluntuları ile paralellik göstermektedir. Çakıllıdaki araştırmamızda ayrıca Budra Öreni Höyüğün 200 m. kuzeybatısında Roma Dönemine tarihlenen bir de nekropol alanı tespit edilmiştir.(Resim 12: b-g). Bir su kaynağının etrafındaki kayalıklar üzerine kurulmuş bu nekropol alanında Erken –Geç Roma Dönemlerinde kullanım gördüğü düşünülen üç kaya (Resim 12: b-d), bir yeraltı oda mezarı (Resim 12: e), bir kaya oyma lahit (Resim 12: f) ve dört khamosorion mezar (Resim 12: g) kayıt altına alınırken mezarların bulunduğu alanda bir sunu alanının da tasarlanmış olduğu tespit edilmiştir.

Çekmi

Derinkuyu'da varlığını tespit ettiğimiz son nekropol alanı ise, ilçenin 4,98 m. güneybatısında yer alan Çekmi Beldesi'nde bulunmaktadır. Nekropol bir yer altı oda mezar (Resim 13: a) ve yirmi yedi khamosorion mezarlardan (Resim 13: b-d) oluşmaktadır. Nekropole ait dikkat çeken en önemli husus ise eski Çekmi yerleşiminin güneybatı eteğinden başlayan ve tepe düzlüğünde yer alan mezarların etrafını dolaşan ana kaya yatağına açılmış üç farklı araba yoludur (Resim 13: e).

Derinkuyu Merkez

Derinkuyu merkezde araştırmalar; Derinkuyu Yeraltı Şehri ve Teodoros Trion Kilisesi'nin bahçesi olmak üzere iki alanda sürdürülmüştür. Derinkuyu Yeraltı Şehri giriş alanında düzenlenmiş bahçede, mermer kabartma bir boğa heykeli (Resim 14: a), bir mezar steli (Resim 14: b) belgelenmiştir. Teodoros Trion Kilisesi bahçesindeki çalışmalarda ise benzerleri ışığında Severuslar Dönemi'ne tarihlenen üç fascialı mermer bir arşitrav bloğu (Resim 14: c) kayıt altına alınmıştır.

SONUÇ

İki yıldır sürdürülen araştırmaların sonuçları; Demir ve Roma çağları ve hatta daha erken dönem Nevşehir'inin yerleşim yapısı, yol güzergâhı, askeri ve ticari ulaşım ağının organizasyonu hakkında önemli ipuçlarına ulaşmamızı sağlamıştır. Höyüklerden ele geçen seramik buluntuların paralel özellikler taşıdıkları gözlenmiştir. Yerleşim alanlarından ele geçen diğer bulgu ve buluntuların değerlendirilmesi bölgede MÖ. 3- 2. binden itibaren başlayan ve Roma Dönemi sonlarına kadar uzanan yerleşim şemasının nasıl şekillendiği hakkında oldukça fikir vericidir.

Topaklı ve Zank Höyük yakınlarındaki Sarılar ve Çalış yakınlarındaki Belkuyu Höyükte ele geçtiği bilinen Roma dönemine ait mil taşları¹⁰; Roma Dönemi'nde Avanos'un kuzeyindeki bu yerleşimleri içine alan ve olasılıkla Avanos yakınlarında Kızılırmak üzerine kurulan bir köprüyle Kayseria'ya bağlanan önemli bir yol sisteminin bulunması gerektiğinin açık kanıtıdır. Daha güney batıya indiğimizde, Derinkuyu'ya bağlı Til Höyük ile Banayardı Höyük ve yeraltı şehri ile bağlantılı yol ağına Roma yolu üzerinde yer aldığını bildiğimiz Yazı Höyüğü de eklediğimizde Derinkuyu'daki bu yerleşimlerinin çağlar boyunca ticari ve stratejik yol ağları ile birbirine bağlanan merkezler olduğu açıkça görülebilir.

Diğer yandan Derinkuyu Teodoros Trion Kilisesi bahçesinde tespit ettiğimiz ve benzer örnekleri sayesinde Severuslar Dönemi'ne tarihlediğimiz mermer Ion kymationlu bir arşitrav bloğu söz konusu dönemde Derinkuyu merkezde bu bloğunun ait olabileceği büyük boyutlu mermer bir yapının varlığına işaret etmektedir. Araştırmaya bölgesindeki bu yerleşim birimlerinin güvenliği sağlayacak büyük kaleler ve bu kaleler ile genel güvenlik ağının tamamlayıcısı durumundaki küçük tahkimat noktalarının varlığını beklemek yerinde olacaktır. Bu bağlamda Özkonak Lalelik, Derinkuyu Çakıllı Küçük Kale ve Ürgüp Kurt Deresi'nde tespit ettiğimiz savuma karakterli yerleşim birimleri bölgedeki ova ve vadi yerleşimlerinin güvenliğine yönelik savuna sistemlerinin birer parçası olmalıdır.

Araştırmada tespit edilen nekropol alanları bir yandan bölgenin mezar tipolojisi, mimarisi ve kronolojisi hakkında bilgi sahibi olmamızı sağlarken diğer yandan da ölü gömme adetleri ve tespit edilen bazı ikonografik veriler sayesinde kısıtlı olmakla beraber ölü kültürü konusunda da önemli bilgileri ortaya çıkartmıştır. Nekropol alanlarındaki mezar tipolojisi, en

10 D. French, The Roman Roads and Mile Stones of Asia Minor, I, The Pilgrims Road, Bar. Int. Ser. 15, p. 29-30, MS 236, MS 249, Great Britain, 2012.

basitinden, anıtsal kaya mezarlarına kadar değişen form repertuarına sahiptir.

Basit mezarlar arasında sanduka mezarlar ve khamosorionlar yer alır. Bölgede iki farklı tipini tespit ettiğimiz khamosorionlar MS.2. yüzyılda Roma ölü gömme geleneklerinde gerçekleşen radikal değişime bağlı olarak MS. 2. yüzyılın sonlarından itibaren tüm Anadolu'da olduğu gibi bölgenin de en popüler mezarlardır. Sanduka mezarlar içinde benzer bir durum düşünülebilir.

Araştırma sahası içinde tespit edilen nekropollerdeki kaya mezarlarının istisnasız, kare ya da dikdörtgen planlı tek bir mezar odasına sahip oldukları görülür. Mezarların hepsinin tavanını tonozludur. Mezar odaları ise klineli ve klinersiz olmak üzere çeşitlilik gösterir. Klinelerin varlığı mezarlarda inhüstasyon ölü gömme geleneğinin uygulandığının açık bir kanıtını oluşturur. Ayrıca gerek bazı klineler üzerine açılmış urne boşlukları gerekse boyutları oldukça küçük tutulmuş klinersiz mezar odalarının varlığı, bu mezarlarda inhüstasyon gömünün yanı sıra kremasyon gömünün de olduğunu kanıtlar niteliktedir.

Mezarlar yönelim açısından genel olarak doğu batı doğrultulu olarak düzenlenirken, iç mekânlarında son derece sade iken, bazı örneklerde görüldüğü üzere nitelikli cephe tasarımlarına sahiptir. Cepheler tapınak mezar cephelerini ve beşik tonoz formlu anıtsal mezarları taklit eden tonoz kemer, kemer ve basit fascialı tasarımlara sahiptir.

Cephe düzenlemesine yönelik uygulamalar olan, mezar steli kabartmaları bölgedeki ölü gömme adetlerine ışık tutan ikonografik verileri oluşturmaktadır. Anadolu'daki pek çok mezar örneğinde olduğu gibi bu mezarlar da onları inşa ettiren aile bireyleri tarafından sürekli kullanılmıştır. Klinersiz ya da üç klineli mezarların bazılarının cephelerinde ondan fazla stel tasvirinin yer alması bu durumu desteklemektedir. Klinelerin birçoğunun normal insan boyutunun üzerinde tutulmuş olması da mezarlara birden fazla sayıda kişinin gömülmüş olma olasılığını kuvvetlendirmektedir.

Nekropol alanlarında ayrıca dini ve ölü gömme ritüellerinin gerçekleştirildiği altınlar ve tören alanları da tespit edilmiştir. Bu mezarlarla ilgili en tartışmalı konu olan tarihlendirme meselesine gelince, hepsi kaçak kazılar nedeniyle tahrip edilmiş olduğundan, Kapadokya'nın diğer bölümleri ve Lykaonia, Isauria ile Dağlık Kilikia bölgesindeki pek çok yakın benzer örnekle analogi oluşturmak mümkündür. Bu merkezlerdeki benzer örneklerden yola çıkarak bölgedeki kemer ve tonoz kemer cepheli kaya ve yer altı kaya mezarlarına sahip nekropollerin MS. 2. yüzyılın ortalarından itibaren inşa edilmeye başlandığını söylemek mümkündür. Ayrıca bu mezarların, bölgedeki MS. 2. yüzyıl ortalarında ortaya çıkan ve yüzyılın sonlarına doğru popüler olan tonoz cepheli bağımsız mezarların kopyaları olduğu düşünüldüğünde, önerilen bu tarih çok da yanlış olmayacaktır. Benzer bir durum tapınak cepheli mezar anıtlarını taklit eden kaya mezar örnekleri için de geçerlidir. Ancak bazı mezarlarda tespit edilen işaretlerden yola çıkarak bu mezarın Bizans Döneminde de ikincil kullanıma açık olduğu unutulmamalıdır.

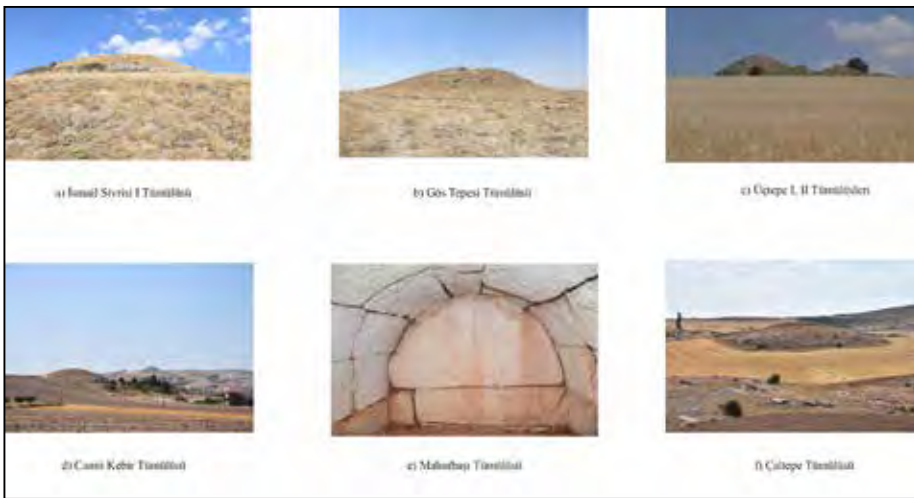
Harita 1: 2019 ve 2020 Yılları Çalışma Yapılan Yerler.

Resim 1: Belkuyu Nekropolü ve Hüyüğü.

Resim 2: Belkuyu Nekropolü Buluntuları.

Resim 3: Özkonak ve Altıpınar Civarındaki Tümülüslerden Birkaçı.

Resim 4: Bayramhacılı Nekropolü ve Avanosta Bulunan Mezar Steli.

Resim 5: 2000 Evler Nekropolü.

Resim 6: Evciküstü Nekropolü Kaya Mezarları ve Sunu Alanı.

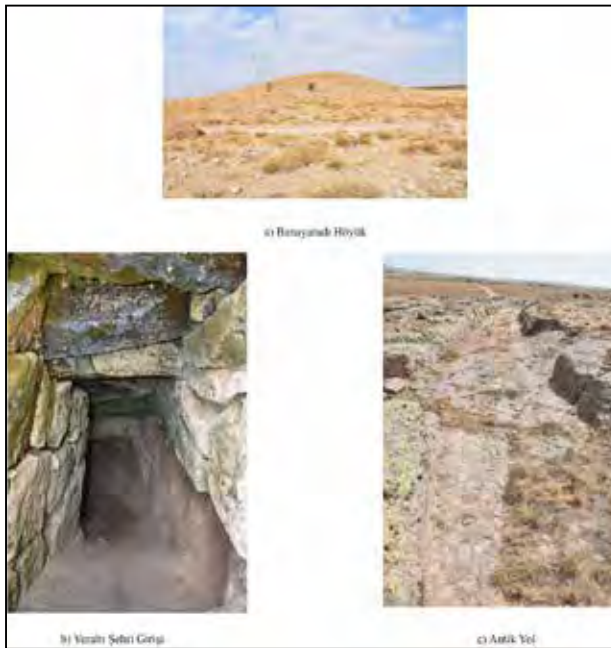
Resim 7: Orta Tepe Höyük.

Resim 10: Mazı Nekropolü Mezar Örnekleri, Altar ve Sunu Alanı.

Resim 11: Banayardı.

Resim 12: Çakıllı Nekropolü ve Küçük Kale.

Resim 13: Çekmi Nekropolü.

Resim 14: Derinkuyu Yeraltı Şehri ve Teodoros Trion Kilisesi Bahçesinde Bulunan Arkeolojik Veriler

UŞAK İLİ TUNÇ ÇAĞI ARAŞTIRMALARI 2019-2020 ÇALIŞMALARI

Harun OY*

Uşak İli ve İlçelerinde 2003 yılında başladığımız Tunç Çağı Araştırmaları¹ 2019 yılında Ulubey İlçesi'nde, 2020 yılında ise Eşme İlçesi'nde gerçekleştirilmiştir². Başkanlığımız altında gerçekleştirilen yüzey araştırmasına 2019 yılında Arkeolog Merve Cihan ÖRTLEK SARIOĞLAN ile Kültür ve Turizm Bakanlığı temsilcisi olarak Uşak Arkeoloji Müzesi Müdürlüğü uzmanı Kürşat KAYNAK katılmıştır. Yüzey araştırmaları 21.08.2019-06.09.2019 tarihleri arasında (17 gün) gerçekleştirilmiştir³. 2020 yılı arkeolojik yüzey araştırmaları 19.08.2020-16.09.2020 tarihleri arasında (29 gün) Eşme İlçesi'nde gerçekleştirilmiştir⁴. Başkanlığımız altında gerçekleştirilen yüzey araştırmasına, Elif TEMÜR ve Senem Gül MARRANGOZ ile Kültür ve Turizm Bakanlığı temsilcisi olarak Uşak Arkeoloji Müzesi Müdürlüğü uzmanı Davut DAĞCI katılmıştır.

ULUBEY İLÇESİ ARAŞTIRMALARI

2019 yılı çalışmaları Ulubey İlçesi'nde kuzeyden başlayarak güneye doğru Adıgüzel Barajı çevresinde ve Denizli İli sınırına kadar olan kısımlarda gerçekleştirilmiştir (Harita: 1). Bu kapsamda ilçenin batısında kalan bütün arazi taranmıştır.

Akkeçili Köyü, Akkeçili Höyük

Ulubey İlçesi'nin kuzeyindeki Akkeçili Köyü'nde Devlet Su İşleri (DSİ) göletinin olduğu bölgede bir İlk Tunç Çağı (İTÇ) yerleşimi tespit edilmiştir. Yerleşmenin bulunduğu Akkeçili göleti Kuru Dere mevkiine yapılmıştır. Akkeçili Höyük olarak isimlendirdiğimiz yerleşme Akkeçili Köyü'nün 400 metre kuzeyinde Akkeçili Göleti'nin hemen kuzeybatısında yer alır (Resim: 1). Yerleşme Kamil Özkal isimli vatandaşın evinin olduğu bölgeden ve bahçeden başlayarak gölete kadar uzanmaktadır. Kamil Özkal burada meyve ağaçları dikmiş ve bahçe oluşturmuş ayrıca höyüğün olduğu alanın daha yüksek olduğunu ve bir kısmının toprak tesviye yapılarak alçaltılmış olduğunu beyan etmiştir. Höyüğün büyük bir kısmının ve diğer bazı tarihi kalıntıların baraj göleti içerisinde kaldığı söylenmiştir. Bu durumda yerleşmenin

* Doç. Dr. Harun OY, Ordu Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Cumhuriyet Yerleşkesi, Altınordu-Ordu/TÜRKİYE. harun_oy@hotmail.com.

1 Oy 2014, 215-230; Oy 2016, 499-520; Oy 2017a, 51-74; Oy 2017b, 33-38; Oy 2018; Oy 2019a, 181-204; Oy vd. 2019, 209-229.

2 Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Türk Tarih Kurumu, Ordu Üniversitesi BAP Koordinasyon Birimi (Proje no: A-1835) ve Uşak Arkeoloji Müzesi'ne teşekkür ederiz.

3 Ulubey İlçesi'ndeki araştırmalarımız için Ulubey Kaymakamı Onur ÖZAYDIN, Ulubey Belediye Başkanı Veli KOÇLU, İlçe Jandarma Komutanlığı ve İlçe Emniyet Müdürlüğü, Ulubey Ümmü Baykan İHL öğrenci yurdunda konakladığımız süre içerisinde yardımlarını gördüğümüz okul müdürü Adem GÜMÜŞ, müdür yardımcısı Mehmet SAĞLAM ile Akkeçili Köyü'nden Kamil ÖZKAL'a desteklerinden ve yardımlarından dolayı teşekkür ederiz.

4 Eşme İlçesi'ndeki çalışmalarımızı destekleyen Eşme Kaymakamı Nazlı DEMİR, Eşme Belediye Başkanı Hacı Mustafa ÇETİN, İlçe Jandarma Komutanlığı ve İlçe Emniyet Müdürlüğüne teşekkür ederiz.

alanı daha geniş olmalıdır. Yerleşme, barajın kuzeybatısında doğu-batı uzantılı 300 m. ve kuzey-güney uzantılı 200 m. kadar bir alanı kaplar. Yüksekliği ise baraj seviyesinde 10 m. kadardır. Yerleşme göletin arka kısmında kalmaktadır. Yerleşmenin kuzeyinde ve tam karşısında pithos mezarlardan oluşan mezarlık alanı bulunmaktadır. Mezarlık ve yerleşme karşılıklı olup aradan dere geçmektedir. Yerleşmenin karşısındaki mezarlığın mevcut alanı 20x50 m ölçülerinde olup toprak alımı nedeniyle tam alanı tespit edilememiştir. Fakat yamaçlarda küp mezarlar açıkça görülebilmektedir. Yerleşim ile mezarlık karşılıklıdır ve göletin arka kısmında kalmaktadır.

Yerleşmede İTÇ, Orta Tunç Çağı (OTÇ), Helenistik ve Roma dönemi seramikleri vardır. Ayrıca, büyük boyutlu ezgi taşları, çakmaktaşı alet ve yongalar ile bazı ağırşaklar da belirlenmiştir. Bu buluntular yerleşmedeki üretim faaliyetlerini göstermesi bakımından önemlidir. Göletin etrafını tamamen araştırdığımızda Roma dönemi mimari parçalar ile seramikler de tespit edilmiştir. Yerleşmede bir adet ağırşak bulunup Uşak Müzesine teslim edilmiştir (Resim: 2)⁵.

Akkeçili Höyük koordinatları:

(35S) 0698368E   4271649N   Rakım: 1001 m   Duyarlılık: 10 m

Akkeçili Köyü'nün 400 m. kuzeybatısında köyün içme suyu deposunun olduğu tepede yapı kalıntıları ile Helenistik ve Roma dönemi seramikleri tespit edilmiştir. Su deposunun olduğu tepe yerel halk tarafından Tepe Bağı veya Kale olarak isimlendirilmektedir. Bu tepenin üst kısmında güçlü bir Helenistik ve Roma yerleşimi vardır. Burası ovaya hakim konumdadır. Kale denilen bu tepeden bütün ova görülmektedir. Burası Bulkaz Dağı, Denizli ve Kışla Dağı'na kadar bütün ovayı kontrol edecek bir konuma sahiptir. Akkeçili Göleti'nin hemen batı-kuzeybatısındaki tepe üstündedir.

Kale denilen alan (su deposunun olduğu alan-Tepebağı) büyük blok taşlardan yapılmış bir yapıya veya kaleye? işaret etmektedir. Dikdörtgen şeklinde merkezi bir yapıya ait temeller belirgin bir şekilde tepeyi çevrelemektedir. Bu alan yaklaşık 50x40 m ölçülerindedir. Büyük düzgün taşlardan yapılan temel Helenistik Döneme ait olmalıdır. Kesme blok taşlardan yapılmıştır ve belirgindir. Burası gözetleme veya askeri amaç için yapılmış olmalıdır.

Kale, Tepebağı, Su deposunun olduğu alan koordinatları:

(35S) 0697894E   4271777N   Rakım: 1067 m   Duyarlılık: 7 m

Kışladağ Altın Madeni

Kışladağ altın madeni Ulubey İlçesi Gümüşkol Köyü yakınlarındadır⁶. Ulubey ve Eşme'nin bazı köyleri maden sahasındadır. Çok geniş bir alanda devasa bir yatırım olup Gü-

5 Bölge yerleşmelerinde tespit edilen ağırşak ve dokuma tezgah ağırlığı gibi örnekler Tunç Çağında bölgedeki tekstil üretimini ortaya koymaktadır. Bakınız. Oy 2019b, 135-142.

6 Bilgi için bakınız. MTA 2016, 7.

müşkol, Kışla, Söğütlü, Küçük İlyaslı, Eşme'nin Katrancılar Köyü'nde maden sahası içindedir ve gittikçe sahanın alanı genişlemektedir. Ayrıca bazı köyler boşalmış olup maden sahasındaki araziler tamamen terkedilmiştir. Kışla Köyü'nde Hacet Dağı üzerindeki Hacet Tepesi tes-cillidir. Hacet Tepesi ve eteklerinde mimari yapılar, seramik parçaları ve çeşitli kaya yapıları ile stratejik bir bölge olduğunu belli etmektedir. Kışla Köyü'nde Kayran Mevkii, Çıltı Gölü yanında olup köyün 500 m batısında ve Hacet Dağı'nın eteğinde yer almaktadır. Ulucak, Yıkık, Kayran art arda sıralanmış ve aynı bölgede yer alan mevkiler olup Helenistik ve Roma dönemi seramik, tuğla parçaları bütün bölgede vardır. Kayran Mevkii'nde "Pencereli Kaya" olarak tabir edilen alanda ana kaya oyularak çeşitli yapılar oluşturulmuştur. Yıkık Mevkii'nde ise yoğun Helenistik ve Roma dönemi seramik parçaları mevcuttur. Kışla Köyü'nün 7 km kuzeydoğusunda Sazak Mevkii'nde, yolun kıyısında kaya mezarları vardır. Bu mezarlar hem kaya oyu mezar hem de oda mezar şeklindedir. Oda mezar içerisinde üç kline mevcuttur.

İnay Köyü

İnay Köyü Ulubey'in batısında olup önceden kasaba iken şimdi nüfusu azaldığı için köy durumundadır. Burası ulaşım açısından önemli bir noktada konumlanmıştır. İnay tren yolu bu köyden geçmektedir ve halen aktif olarak kullanılmaktadır⁷. Köy meydanında ve restore edilmiş olan han içerisinde antik döneme ait bazı yazıtlı mimari sütun ve parçalar vardır. İnay köyü arazisi çok geniş olup güneybatıya doğru uzanmaktadır.

Hacet Tepesi

İnay Köyü'ne girişte yer alan Hacet Tepesi'nde prehistorik bir yerleşim tespit edilmiştir. Hacet Tepesi köyün hemen doğu girişinde, Ulubey-Eşme karayolunun sağında yer almaktadır. Köy merkezinde, ilköğretim okulunun üst kısmındaki tepeye Hacet Tepesi denilmektedir. Ulubey'den Eşme'ye giderken İnay Köyü'ne girişte ve karayolunun sağındaki yamaçlarda geniş bir alana yayılan bu alanda İTÇ, OTÇ, Son Tunç Çağı (STÇ) ve Roma seramikleri yamaçlardan aşağıya doğru akmıştır.

Yerleşme Hacet Tepesi'nde olmakla beraber tepenin güney yamaçlarında seramik yoğunluğu dikkat çekmektedir. Tepenin üzeri boş olup tarım yapılmamaktadır. Kuzey rüzgârı aldığı için yerleşme güney yamaçtadır. Bunun sebebi prehistorik dönemde burayı iskân edenler kuzeyden esen rüzgâra karşı güney tarafa yerleşmeyi tercih etmiş olmalarıdır. Seramiklerin yoğun olduğu alan eğimli olup tepeden aşağıdaki düzlüğe ve karayoluna kadar yayılım göstermektedir. Bu alanın ölçüleri yaklaşık olarak doğu-batı uzantılı 250 m ve kuzey-güney uzantılı 150 m kadar bir alanı kapsamaktadır. Tepenin yüksekliği 20 m den fazladır. Yerleşmede güçlü bir İTÇ, yoğun OTÇ ve STÇ seramiği vardır (Çizim: 1). Ayrıca büyük pithos parçaları, çakmaktaşı alet ve yongalar ile tekstil ağırlığı ve ağırşaklar da tespit edilmiştir. Bir adet ağırşak envanterlik nitelikte olup Uşak Arkeoloji Müzesine teslim edilmiştir (Resim 3).

7 Bilgi için bakınız. Ceylan 2010, 19-21.

Hacet Tepesi koordinatları:

(35S) 0693629E 4255667N Rakım: 756 m Duyarlılık: 12 m

Tümbet Höyük/Balçıklidere/Balçıklı Höyük

İnay'ın güneybatısında köy halkı tarafından Tümbet denilen, kayıtlarda Balçıklidere veya Balçıklı Mevkii Höyük olarak adlandırılan yerleşim incelenmiştir. Bu yerleşimi köy halkı Tümbet olarak isimlendirmektedir. Müze kayıtlarında ise Balçıklı Mevkii Höyük ve Nekropol alanı olarak kayıtlıdır.

Tümbet Höyük İnay Köyü'nün 7 km. güneybatısında, Karacaahmet Köyü'nün de 5 km. güneybatısındadır. Uşak-Eşme demiryolu yerleşmenin hemen kuzeyinden kavis çizerek geçmektedir. Yerleşmenin 2 km. kuzeyinde ise hızlı tren hattı inşaatı sürmektedir. Yerleşmenin hemen 600 m. kadar kuzeyinde Balçıklidere fosil yatakları yer almaktadır. Fosil yatakları ve Tümbet Höyük aynı bölgede olup Balçıklidere Mevkii'ndedir.

Tümbet Höyük Balçıklidere Mevkii'ndedir. Höyüğün üzerinde kaçak kazı çukuru vardır. Tam tepe üstünde 15 m kadar bir çukur açılmıştır. Eteklerinde de tahribat ve kaçak kazı izleri mevcuttur. Yerleşmenin üzeri boş olup çevrede buğday tarlaları vardır. Yerleşme 150 m çapındadır ve 25 m kadar bir yüksekliğe sahiptir. Kuzeyinden ve batısından tren yolu geçmektedir. Tahribat çukurundan anlaşıldığı üzere üst kısmın 2-3 metrelik kültür tabakalarında Helenistik ve Roma yerleşimi olduğunu ortaya koymaktadır. Tahribat nedeniyle yerleşmede çok sayıda Helenistik ve Roma seramiği bulunmuştur. Yerleşmede İTÇ, OTÇ, Helenistik ve Roma dönemi seramikleri vardır. Özellikle seramikler üst kısımdaki tahribat alanında yoğundur.

Tümbet/Balçıklidere/Balçıklı Mevkii Höyük koordinatları:

(35S) 0687687E 4251510N Rakım: 685 m Duyarlılık: 10 m

İnay'ın güneybatısında yer alan ve Tümbet Höyüğe yakın olan Balçıklı Mevkii'ndeki Kemiklitepe fosil yatakları incelenmiştir⁸. Tümbet ve fosil yatakları Balçıklidere vadisinde aynı bölge içerisinde yer almaktadır. Fosil yatakları Kurudere içerisinde çok geniş bir alana yayılmaktadır. Ankara Tabiat Tarihi Müzesi'nde buradan çıkan fosillerin sergilendiği bilgisi verildi. Bu bölgede mamut türü ve diğer türlere ait fosil örnekleri köylüler tarafından bulunmuş olup eskiden çokça fosil çıkarılmış olduğu bilgisi verilmiştir fakat şimdi bu bölgedeki araziler işlenmediği için pek bir şey görünmemektedir. Balçıklidere mevkii İnay ile Karacaahmet köyü arasındaki arazidedir.

Büyük Kayalı Köyü

Ulubey'in güneyinde Denizli sınırında yer alan Büyük Kayalı Köyü'nde araştırmalar gerçekleştirilmiştir. Köyün 1 km doğu- kuzeydoğusunda Büyük Kuyu Mevkii araştırıldı. Tarla-

8 Değerlendirmeler için bakınız. Ercan vd. 1978, 102.

lar üzerindeki geniş bir alanda Roma seramiği ve pithos parçaları vardır. Aynı yerde küçük bir göletin yer aldığı bir vadi olup antik çağda Büyük Kuyu Mevkii'nden vadiye inmek için basamaklar yapılmıştır. Ayrıca vadi yamaçlarında kaya mezarlar vardır. Çevrede mimari bazı parçalar da görülmektedir. Bu bölgedeki kalıntılar Helenistik ve Roma dönemine ait olmalıdır. Hemen göletin üst kısmındadır.

Büyük Kayalı Ören Mevkii

Büyük Kayalı Köyü'nde Ören Mevkii araştırıldı. Ören Mevkii Büyük Kayalı Köyü'nün 3 km batısında geniş bir alana yayılım gösteren bir yerleşmedir. Roma seramiği geniş bir alana yayılım göstermektedir. Ören Mevkii'nin uç kısmında, orman sınırında yeni bir İTÇ yerleşimi tespit edilmiştir. Yerleşme Büyük Kayalı'dan Küçük Kayalı'ya giden asfalt yolun 1- 1.5 km uzaklıktadır. Yerleşme tam orman sınırında ve vadi üstündedir.

Ören yerleşimi Asarlık Mevkii'nin güneyinde, kayrak taşı çıkarılan ocağın da güneyinde kalmaktadır. Osman Ağa Çeşmesinin üstündedir. Kervansaray Mevkii'nin doğusunda, tarlalar ile orman sınırında olup üzerinde tarım yapılmaktadır. 100 m den daha geniş bir alanda İTÇ seramiği vardır (Resim 4, çizim 1). Fakat Roma seramikleri daha geniş bir alana yayılım gösterir. Yerleşmede İTÇ ve Roma seramikleri vardır. Yüksekliği ise 2 m kadar olup yayvan olduğu için belli olmamaktadır. Tarım nedeniyle yükselti azalmaktadır. Seramikler orman sınırında iş makinasıyla düzeltilen toprak alanda yoğunlaşmaktadır.

Ören/Büyük Kayalı Köyü koordinatları:

(35S) 0698901E   4243942N   Rakım: 723 m   Duyarlılık: 6 m

Büyük Kayalı köyü arazisi resmi olarak toplulaştırma ve birleştirme uygulandığı için yeniden düzenlenmekte ve parseller birleştirilmektedir. Yeni arazi düzenlemesi nedeniyle greyder geçiş yolları açmıştır. Yerleşmenin etrafında da yollar açılmıştır. Sınırı orman oluşturur.

Bınarkaşı/Pınarkaşı

Büyük Kayalı Köyü'nde Bınarkaşı/Pınarkaşı Mevkii araştırıldı. Burada da yeni bir İTÇ, OTÇ ve Roma yerleşimi tespit edilmiştir. Pınarkaşı/Bınarkaşı, Büyük Kayalı Köyü'nün 2.5 km. kuzey-kuzeydoğusunda yer almaktadır. Yerleşmenin hemen üst tarafında, aşağıda yer alan su ve çeşmeden dolayı Pınarkaşı ismini almıştır. Büyük Kayalı'dan Ulubey'e giden eski toprak yolun 300-400 m solundadır. Yerleşmenin kuzeyi ve batısı ormanlık vadiye doğru alçalmaktadır (Resim: 5). Yerleşme kuzey-güney doğrultulu 150 m. ve doğu-batı doğrultulu 200 m kadar bir alanı kapsamaktadır. Daha geniş alanda ise Roma seramikleri ve pithos parçaları vardır fakat prehistorik buluntular üst kısımda yoğunlaşmıştır. Yüksekliği 4 m. kadar olup üzerinde tütün ve buğday tarımı yapıldığı için gittikçe düşmektedir. Yayvan olduğu için uzaktan yüksekliği fazla belli değildir. Yerleşmenin batısında, orman sınırına kadar mezarlık alanı olarak değerlendirdiğimiz taş sandık mezarlara ait kaçak kazı çukurları vardır. Batısı yerleşmenin mezarlık alanı olmalıdır. Yerleşmede İTÇ, OTÇ ve Roma seramikleri vardır.

Burada tespit edilen İTÇ seramikleri oldukça niteliklidir (Resim 6, çizim 1). Ayrıca iki eser etütlük mahiyette olup Uşak Arkeoloji Müzesine teslim edilmiştir (Resim: 7).

Pınarkaşı/Bınarkaşı koordinatları:

(35S) 0701867E 4246421N Rakım: 730 m Duyarlılık: 10 m

Köseler Köyü

Bir önceki dönem araştırmalarımızda yerini tespit edemediğimiz ve bu sene ise müze kayıtlarından yerini belirlediğimiz tescilli Köseler Höyüğü araştırıldı. Köseler Höyüğü Ören Mevkii'nde yer almaktadır. Köseler höyüğü köyün 2.5- 3 km güneyindeki Ören Mevkii'ndedir. Yavu Çayı yerleşmenin hemen kıyısından akmaktadır. Ören mevkii çok geniş bir alan olup köye yakın olan ve tescilli olan çeşmenin olduğu bölgeye Yukarı Ören denilmektedir. Yavu çayı kıyısında kalan ve höyüğün olduğu alana ise Aşağı Ören denilmektedir. Yerleşmenin doğusunda küp mezarların çıktığı bilgisi verildi. Burası yerleşmenin nekropol alanı olmalıdır. Bizi gezdiren rehber çocukluğunda küp içerisinde mezarların olduğunu ve testilerin çıktığının söyledi. Sözü edilen alan yerleşmenin mezarlığı olmalıdır. Yerleşmenin hemen karşısında, Yavu çayının solunda ise Yıkık denilen mevkii yer alır.

Yerleşme kuzeydoğu-güneybatı uzantılı 400 m ve kuzey-güney uzantılı 300 m kadar bir alanı kaplamaktadır. Üzerinde tarım yapıldığı için yüksekliği azalmaktadır. Aslında yerleşme daha geniş bir alana yayılmakta ve Yavu Çayı'na kadar uzanmaktadır. Yüksekliği 5-6 m kadardır. Yavu Çayı dikkate alınırca daha yüksektir. Geniş bir alanda yerleşim vardır. Fakat İTÇ seramiği Yavu Çayına bakan yamaçlarda daha çoktur. Daha geniş alanda ise Roma pithos ve seramik parçaları bulunmaktadır. Ayrıca yerleşmede ezgi taşları da oldukça fazladır.

Köseler Höyüğü koordinatları:

(35S) 0703930E 4260159N Rakım: 761 m Duyarlılık: 8 m

Avgan Mahallesi

Bir önceki dönem tespit ettiğimiz ve bu sene yayın çalışmaları kapsamında tekrar incelediğimiz Avgan Mahallesi'ndeki⁹ Mehmet Bey'in Dere araştırıldı. Mehmet Bey'in Dere Avgan'ın doğusunda Banaz çayı kıyısında hakim bir noktada yer alan Tunç Çağı yerleşimidir. Derenin kenarına doğru mezarlık alanı yer alır. Mehmet Bey'in Dere Mevkii'nden bulunan bir adet hilal biçimli ağırlık Uşak Arkeoloji Müzesine etütlük eser olarak teslim edilmiştir. Avgan Mahallesi'nin doğusunda kanyon içerisinde kalan bölgelerde ve Banaz Çayı boyunca bazı alanlarda araştırmalar gerçekleştirildi.

9 Avgan daha önceden kasaba statüsünde iken nüfusu azalınca köy olmuştur. Şimdi ise Ulubey İlçesi'ne bağlı bir mahalle durumundadır.

Dutluca Köyü

Ulubey'in güneydoğusunda yer alan Dutluca Köyü'nde önceki dönem incelenen ve önemli gördüğümüz, üzerinde daha detaylı çalışılması planlanan Dutluca Höyük ve Adatepe yerleşimleri incelendi. Dutluca höyük köy içerisinde ve köye bitişik önemli bir prehistorik yerleşmedir. Dutluca'nın güneybatısında yer alan Ada/Adatepe yerleşimi de önemli bir Kalkolitik çağ yerleşimidir. Bu iki yerleşme tekrardan araştırıldı¹⁰.

Dutluca Höyük Neolitik dönemden itibaren yerleşim görmüş önemli bir merkezdir. Dutluca Höyük İTÇ bakımından zengin buluntular vermektedir ve büyük bir yerleşimdir. Seramikler çoğunlukla yerleşmenin kuzey-kuzeydoğu yamaçlarında yani köye bakan taraflarda yoğunur. Ayrıca bir eser Uşak Arkeoloji Müzesine envanterlik eser olarak teslim edilmiştir (Resim: 8).

EŞME İLÇESİ ARAŞTIRMALARI

2020 yılı çalışmalarımıza Eşme İlçesi'nde devam edilmiştir. Eşme İlçesi, ilin güneydoğusunda olup Manisa ve Denizli illeri ile sınırdır (Harita: 1). Araştırmalarımız ilçenin kuzeyindeki engebeli olan arazide gerçekleştirilmiştir. Kuzeydeki köylerin bazıları Gediz nehrinin geçtiği vadiye yakındır.

Mesotimolos-Mesotimelos

Eşme İlçesi'nin kuzeydoğusundaki Aydın Köyü, Düzköy Mahallesi'nde yer alan Mesotimolos-Mesotimelos Antik Kenti'nde incelemeler gerçekleştirilmiştir. Tescilli olan Mesotimolos Antik yerleşimi turizm potansiyeli yüksek bir yerdir¹¹. Çok sayıda kaya yerleşimi ve kaya mezarı ile kayaya oyulmuş basamaklar ve yapılar ile coğrafi konumu ve bölgeye hakimiyeti sebebiyle turizm potansiyeli bakımından değerlendirilmesi gerekmektedir. Ulaşım için düzgün bir toprak yoldan kolayca gidilebilmektedir. Hem tarihi hem coğrafik açıdan önemli bir yerdir. Etrafı vadilerle çevrilidir. Üst kısımda düz bir alan var olup burada Helenistik ve Roma seramikleri vardır. Bazı sırlı seramiklerde Bizans dönemine işaret eder.

Dereköy/Divlit Höyük

Eşme'nin 10 km. kuzey-kuzeybatısındaki Dereköy'de tescilli olan Divlit Höyük araştırıldı. Divlit Höyük, Dereköy'ün 2.5 km. kuzeydoğusundadır. Divlit Çayı üç tarafını çevrelemektedir. Doğu, batı ve kuzey tarafından Divlit Çayı ile çevrili olan Divlit Höyük etrafını çayın aşındırması sebebiyle ortada belirgin olarak görünmektedir. Güneyinden tarla yolu geçmektedir. Yerleşmenin üzeri otlarla kaplı olup kuzey tarafı ağaçlıktır. Divlit Çayı'nın yerleşimi aşındırması nedeniyle doğu tarafı uçurumdur. Doğu taraftan yerleşmenin tabakalanması ve ana kaya belirgin olarak görülmektedir. Kültür dolgusu 8-10 m. kadardır. Sera-

10 Oy 2021, 69-92.

11 Değerlendirmeler için bakınız. Ceylan 2007, 65-84.

mikler her tarafta var olmakla beraber batı yamaçlarda aşağıya doğru akmıştır. Yoğunluk batı yamaçlardadır. Fakat etrafında Divlit çayının taşkın yapmasından kaynaklı seramikleri çay alıp götürmüş olmalıdır. Sel akıntı izleri belirgindir. Divlit Höyük doğu-batı uzantılı 130 m kuzey-güney uzantılı 90 m olup yüksekliği 25 m kadardır. Divlit Çayı üç taraftan yerleşimim aşındırmaktadır. İTÇ malları ağırlıklı olarak kırmızı astarlıdır. Yerleşmede tespit edilmiş olan bir adet tepsi örneği bölgedeki prehistorik araştırmalar açısından dikkat çekici bir buluntudur (Resim: 9). Tepsi formuna ait örnekleri Troia¹², Demircihöyük¹³, Küllüoba¹⁴, Beycesultan¹⁵, Afyonkarahisar¹⁶, Konya Ovası¹⁷ ve Göller Yöresindeki Kuruçay'da¹⁸ bulmak mümkündür. Açıklı, el yapımı ve nitelikli olan İTÇ mallarının yanı sıra bir ağırşak, Uşak Arkeoloji Müzesine tutanakla teslim edilmiştir (Resim:10).

Divlit Höyük koordinatları:

(35S) 0670918E   4264053N   Rakım: 742 m   Duyarlılık: 8 m

Cemalçavuş Köyü/Taş Tarla

Cemalçavuş Köyü'nde Eski Harmanyeri veya Taş Tarla denilen mevkiide bir İTÇ yerleşimi tespit edilmiştir. Taş Tarla mevki Cemalçavuş Köyü'nün 1 km doğusundadır. Köyden rahatça görülebilen yerleşme Eşme'den Cemalçavuş Köyü'ne giden asfalt yolun hemen sağındadır. Köye giden köprünün 250 m uzağındadır. Yerleşmenin hemen aşağısında Kör Kuyu vardır. Yerleşmenin doğusunda Acidere, batısında Kör Kuyu ve güneyinde Cemalçavuş Köyü asfaltı bulunmaktadır. Üzeri sürülmüş olup boş durmaktadır. Yüksek bir sırt üzerinde yer alan höyük bölgeye hakim konumdadır.

Eski Harmanyeri veya Taş Tarla höyüğü kuzey-güney uzantılı olup 100 m, doğu-batı uzantılı 80 m dir. Yüksekliği 20 m kadardır. İTÇ çanak çömleği daha çok yerleşmenin üst kısımda yoğundur. Roma seramikleri daha geniş bir alanda vardır. Roma ve İTÇ çanak çömleği karışık olarak iç içe bulunmaktadır. Yerleşmede İTÇ kırmızı astarlı malları daha yoğun olarak belirlenmiştir. Gri ve siyah astarlı mallar daha az orandadır. Yerleşmede ayrıca bir adet taş kap parçası tespit edilmiştir (Resim: 11)¹⁹.

Eski Harmanyeri veya Taş Tarla koordinatları:

(35S) 0676121E   4273037N   Rakım: 641 m   Duyarlılık: 8 m

12 Blegen vd. 1951, pl. 59b, form D23.

13 Seeher 1987, 144, 172, tafel 31-56; Efe 1988, 128, tafel 48.

14 Efe-Ay 2000, 12. İTÇ I, form 17, pl. 14/4-7, pl. 21/1-5.

15 Lloyd-Mellaart 1962, 86, fig. P. 7/19, LCA 2, levels XXX-XXXII; 92, fig. P. 9/15, LCA 3, levels XXV-XXVIb, 102, fig. P. 13/12-17, LCA 4, levels XX-XXIV.

16 Topbaş vd. 1998, 41, Afyonkarahisar-Karaoğlan İTÇ 2; Koçak 2004, 62, çizim 43; Koçak-Bilgin 2005, 90, 108, fig. 18.

17 Mellaart 1963, 225, fig. 13/ 29-46; Bahar-Koçak 2003, 32, 41, fig. 15; Bahar-Koçak 2004, 63, çizim 2-3.

18 Duru 1996, levha 57/1-3, levha 78 (Geç Kalkolitik Çağ).

19 Uşak ilindeki taş ve mermer kaplar hakkında değerlendirmeler için bakınız. Oy 2019c, 1-40.

Çaykışla Köyü/Arap Tarlası

Eşmenin kuzeybatısında Manisa sınırındaki Çaykışla Köyü araştırıldı. Çaykışla Köyü'nün 2 km. kuzeydoğusunda Arap Tarlası denilen alanda yeni bir İTÇ yerleşimi tespit edilmiştir. Arap Tarlası, Çaykışla Köyü'ne giden asfalt yolunun 400 m. kadar kuzeyindedir. Yerleşmenin hemen batısından Koca Dere akmaktadır. Su bakımından zengin olan bu dere haritalarda Karaöz Deresi olarak geçmektedir. Yerleşme Çaykışla Köyü'ne giderken Karaöz Deresi üzerindeki köprü'nün 450 m kadar kuzey-kuzeydoğusunda düşmektedir. Yoldan ve köprüden rahatça görülebilen bir alandır (Resim: 12).

Arap Tarlası koordinatları:

(35S) 0662069E   4270200N   Rakım: 582 m   Duyarlılık: 6 m

Arap Tarlası yerleşimi doğu-batı yönünde 150 m, kuzey-güney yönünde 120 m kadardır. Fakat daha geniş alana yayılım göstermektedir. Bu alan İTÇ ve OTÇ seramiğinin yoğun olduğu üst kısma ait ölçülerdir. Fakat 200x150 m kadar bir alanda çanak çömlek yayılımı vardır. Alt kısımlarda Roma seramikleri yoğun iken üst kısımlarda İTÇ ve OTÇ malları daha çoktur. Yerleşmenin batısı yani derenin olduğu taraf uçurum olduğundan fazla seramik yoktur. Kuzeyde de ağaçlık bölgeye kadar çanak çömlek kırıkları vardır. Yerleşmenin üst kısmında ve güney ile doğuya doğru olan bölgelerde İTÇ ve OTÇ seramiği çoktur. Yerleşmede çok sayıda tezgah ağırlığı ve ağırşak tespit edilmiş olup Tunç Çağında burada yoğun olarak dokuma faaliyetlerinin gerçekleştirilmiş olduğunu düşündürmektedir (Resim 13). Yerleşmenin üst kısmı yoğun taşlık bir alandır. Taşlık olan bölgede yoğun seramik varlığı dikkat çekmektedir. Dereden yüksekliği yaklaşık olarak 20 m kadardır. Üzeri boştur ve tahribat yoktur.

DEĞERLENDİRME

Ulubey'in güneybatısında yer alan Çamlıbel, Hanyeri ve Kurudere köyleri Denizli Adıgüzel Barajına doğru dikey bir hat üzerinde sıralanmış köylerdir. Doğuda Banaz Çayı, batıda Hamam Çayı arasında dağlık ve ormanlık alanda yer alan köylerdir. Sülümenli'den itibaren güneye doğru Adıgüzel Barajına kadar olan arazi ormanlık ve dağlıktır. Denizli sınırına kadar böyledir.

İnay Hacettepesi yerleşimi bulunduğu konum itibarıyla İTÇ, OTÇ ve STÇ için önemli bir lokalite olarak değerlendirilmelidir. Prehistorik çağlarda ulaşım bakımından önemli bir noktada bulunduğunu düşündüğümüz bu yerleşim günümüzde de Ulubey-Eşme karayolunun kıyısındadır.

Eşme İlçesi'nin kuzeyinde tespit ettiğimiz Cemalçavuş Köyü'ndeki Taş Tarla, Çaykışla Köyü'ndeki Arap Tarlası ve Dereköy Divlit Höyük yerleşmeleri su kaynağı kıyısında kurulmuş olup yerleşim açısından bu şekilde konumlanmışlardır. Özellikle Divlit Höyük yerleşiminin kıyısından akan Divlit Çayı yerleşmeyi üç tarafından çevrelemektedir. Yerleşim açısından bölgedeki küçük dereler ve su kaynakları belirleyici durumdadır. Yine yerleşmelerin

konumlandığı alanlar tarım ve hayvancılık için elverişli olup ulaşım ve hammadde temini bakımından da uygun durumdadır.

KAYNAKÇA

BAHAR, H., KOÇAK, Ö. (2003), “Western Links of the Lykaonia Plain in the Chalcolithic and Early Bronze Age”, *Anatolia Antiqua XI*, 21-51.

BAHAR, H., KOÇAK, Ö. (2004), *Eskiçağ Konya Araştırmaları 2, (Neolitik Çağdan Roma Dönemi Sonuna Kadar)*, Kömen Yayınları, Konya.

BLEGEN, C. W., CASKEY, J. L., RAWSON, M. (1951), *Troy, The Third, Fourth, and Fifth Settlements, Volume II, Part 2: Plates*, Princeton University Press.

CEYLAN, M. A. (2007), “Eşme (Uşak) Civarında Bazı Coğrafi Gözlemler”, *Marmara Coğrafya Dergisi 15*, 65-84.

CEYLAN, M. A. (2010), “Manisa-Uşak Demiryolu Ulaşımının Yerleşme Üzerine Etkileri (II)”, *Marmara Coğrafya Dergisi 21*, 1-26.

DURU, R. (1996), *Kuruçay Höyük II, 1978-1998 Kazılarının Sonuçları, Geç Kalkolitik ve İlk Tunç Çağı Yerleşmeleri*, Türk Tarih Kurumu, Ankara.

EFE, T. (1988), *Demircihüyük. Die Ergebnisse der Ausgrabungen 1975-1978. Band III, 2. Die Keramik 2 C. Die frühbronzezeitliche Keramik der Jüngerer Phasen (ab Phase H)*, Mainz.

EFE, T., AY, D. Ş. M. (2000), “Early Bronze Age I Pottery from Küllüoba Near Seyitgazi, Eskişehir”, *Anatolia Antiqua VIII*, 1-87.

ERCAN, T., DİNÇEL, A., METİN, S., TÜRKECAN, A., GÜNAY, E. (1978), “Uşak Yöresindeki Neojen Havzalarının Jeolojisi”, *Türkiye Jeoloji Kurumu Bülteni 21*, 97-106.

KOÇAK, Ö. (2004), *Erken Dönemlerde Afyonkarahisar Yerleşmeleri*, Kömen Yayınları, Konya.

KOÇAK, Ö., BİLGİN, M. (2005), “Taşlı Höyük: An Important Early Bronze Age Settlement and Necropolis in Bolvadin-Dişli Village”, *Anatolia Antiqua XIII*, 85-109.

LLOYD, S., MELLAART, J. (1962), *Beycesultan I, The Chalcolithic and Early Bronze Age Levels*, London.

MELLAART, J. (1963), “Early Cultures of the South Anatolian Plateau II, The Late Chalcolithic and Early Bronze Ages in the Konya Plain”, *Anatolian Studies XIII*, 199-236.

MTA (2016), *Türkiye ve Dünyada Altın*, Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü, Fizibilite Etütleri Dairesi Başkanlığı, Ankara.

OY, H. (2014), “Uşak İli ve İlçelerinde İlk Tunç Çağı Coğrafya Araştırmaları 2013 Yılı

Çalışmaları”, *Araştırma Sonuçları Toplantısı 32-1*, 215-230.

OY, H. (2016), “Uşak İli Merkez İlçe İlk Tunç Çağı Araştırmaları 2014 Yılı Çalışmaları”, *Araştırma Sonuçları Toplantısı 33-2*, 499-520.

OY, H. (2017a), “Uşak-Banaz İlk Tunç Çağı Araştırmaları 2015 Yılı Çalışmaları”, *Araştırma Sonuçları Toplantısı 34-1*, 51-74.

OY, H. (2017b), “Uşak İli Tunç Çağı Araştırmaları”, *YüzeY Araştırmaları ve Kazılar Işığında Uşak*, (Ed: R.M. Czichon, Ş. Söyler, B. Can, İ. Çavuş), Zero Production, İstanbul, 33-38.

OY, H. (2018), İlk Tunç Çağında Uşak 1 (Merkez, Banaz ve Sivaslı İlçeleri), Gece Kıtaplığı, Ankara.

OY, H. (2019a), “Uşak İli ve İlçeleri İlk Tunç Çağı Araştırmaları 2016 ve 2017 Yılı Çalışmaları”, *Araştırma Sonuçları Toplantısı 36-2*, 181-204.

OY, H. (2019b), “Textile Production in Central Western Anatolia in the Bronze Age”, *Çağlar Boyunca Üretim ve Ticaret: Prehistorya’dan Bizans Dönemi’ne/Production and Trade through the Ages: From Prehistory to the Byzantine Period*, (ed: O. Dumankaya), Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara, 135-151.

OY, H. (2019c), “İçbatı Anadolu’da Prehistorik Döneme Ait Bir Mermer Atölyesi: Karayakuplu Höyük”, *OLBA XXVII*, 1-40.

OY, H., COŞAR, D., BEKTAŞ, G. (2019), “Uşak-Ulubey İlk Tunç Çağı Araştırmaları”, *Araştırma Sonuçları Toplantısı 37-2*, 209-229.

OY, H. (2021), “New Survey and Typological Study of Prehistoric Wares of Dutluca Region, Uşak, Turkey”, *Mediterranean Archaeology and Archaeometry, Vol. 21, No. 2*, 69-92.

SEEHER, J. (1987), *Demircihöyük Die Ergebnisse der Ausgrabungen 1975-1978, Band III, I. Die Keramik I. A Die Neolithische und Chalkolithische Keramik. B Die Frühbronzezeitliche Keramik der Alteren Phasen (bis Phase G)*, Verlag Philipp von Zabern, Mainz am Rhein.

TOPBAŞ, A., EFE, T., İLASLI, A. (1998), “Salvage Excavations of the Afyon Archaeological Museum, Part 2: The Settlement of Karaoğlan Mevkii and the Early Bronze Age Cemetery of Kaklık Mevkii”, *Anatolia Antiqua VI*, 21-94.

Resim 2: Akkeçili Höyük buluntuları.

Resim 3: Hacet Tepesi ağırşak ve tezgah ağırlıkları.

Resim 4: Ören Mevkii, Büyük Kayalı Köyü.

Resim 5: Pınarkaşı, Büyük Kayalı Köyü.

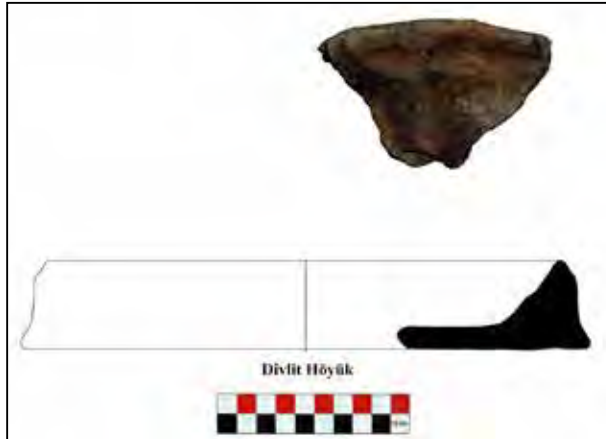
Resim 6: Pınarkaşı İTÇ ayakları.

Resim 7: Pınarkaşı tekstil ağırlığı ve taş topuz.

Resim 8: Dutluca Höyük buluntuları.

Resim 9: Divlit Höyük tepsisi buluntusu.

Resim 10: Divlit Höyük İTÇ buluntuları.

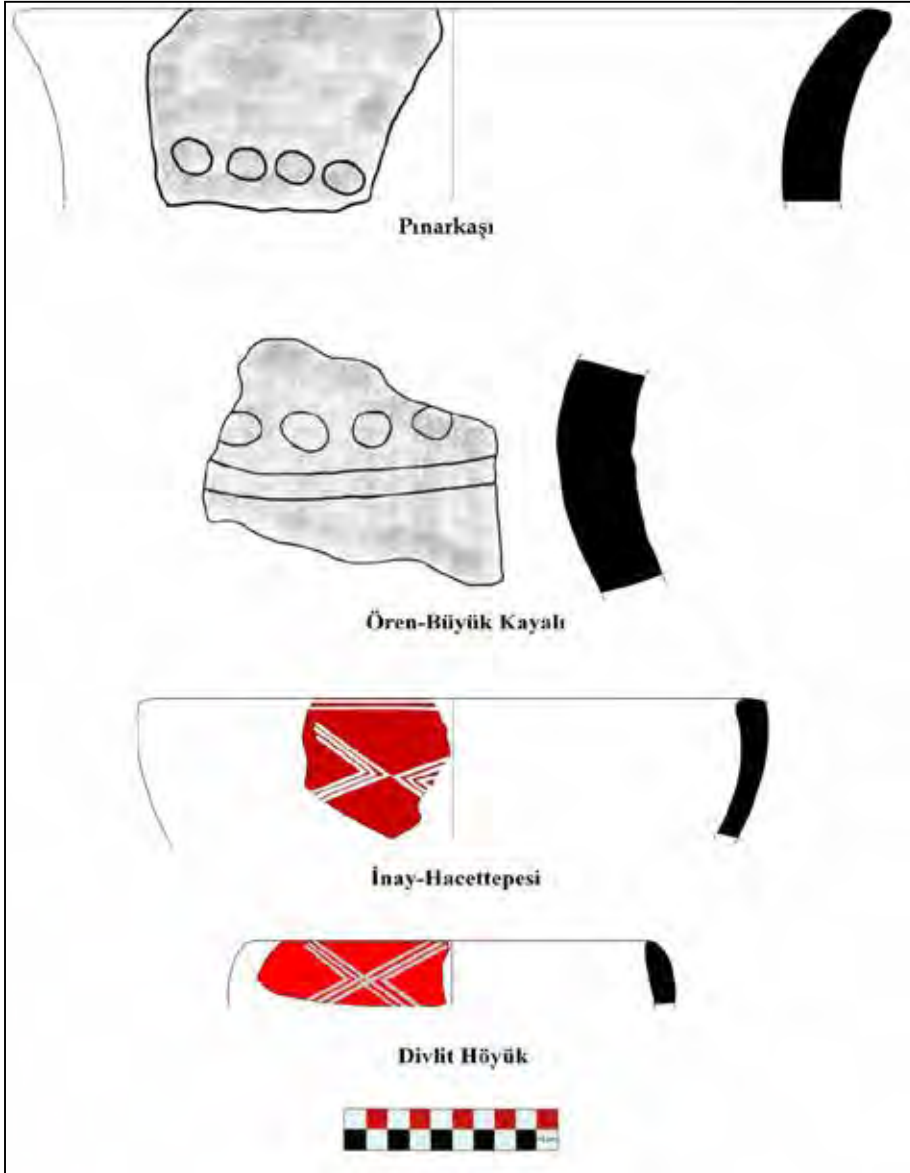
Resim 11: Taş Tarla buluntularından örnekler.

Resim 12: Arap Tarlası yerleşimi, Çaykışla Köyü.

Resim 13: Arap Tarlası tezgah ağırlığı ve ağırşakları.

Çizim 1: İTÇ parmak baskı ve boya bezemeli örnekler

EGE-AKDENİZ SUALTI ARAŞTIRMALARI, 2019-2020 YILLARI ÇALIŞMALARI

Harun ÖZDAŞ*

Nilhan KIZILDAĞ

Ege ve Akdeniz kıyılarında yürütülen sualtı araştırmalarının 2019-2020 yılları arasındaki deniz çalışmaları, Muğla, Antalya, İzmir ve Çanakkale illeri sahil şeridinde gerçekleştirilmiştir¹. Sualtı kültür mirasının tespiti, belgelenmesi ve haritalanmasına yönelik olarak yürütülen çalışmalarda aynı zamanda, daha önceki yıllarda tespit edilen ve yerleri belirlenen batıklar üzerinde ayrıntılı incelemeler yapılmıştır². Araştırmanın yöntemi (i) yandan taramalı sonar ile deniz tabanının akustik olarak görüntülenmesi; (ii) ROV ve tüplü dalışlar ile buluntuların fotoğraf ve video kayıtlarının alınarak detaylı çalışılması ve (iii) buluntuların veri tabanına işlenerek arşivlenmesi ve haritalanması şeklinde özetlenebilir³. Araştırmamız kapsamında yoğun olarak Yandan Taramalı Sonar cihazı kullanılmış ve bu sayede çok sayıda yeni batık alanı ile potansiyel bölgeler belirlenmiştir.

Tüm buluntuların detaylı kayıtları tutulmuş, hassas koordinatları belirlenmiş, çizim ve görüntüleme çalışmaları yapılarak tüm bilgiler Coğrafi Bilgi Sistemi'ne aktarılmış ve haritalanmıştır. Ayrıca, petrografik analizler yapılmak üzere, bazı batıklara ait kırık durumda olan amphora parçalarından ve münferit buluntulardan kil örnekleri alınmıştır. Batıkların 4K video çekimleri yapılarak belgesel çalışmaları için yüksek kalitede görüntüler arşivlenmiştir. Dalışlar dışında, çalışma alanında bulunan sualtı mimari kalıntıları üzerinde hava fotoğrafı çekimleri yapılmıştır. Sualtı araştırmamızda, yeni batıkların yanı sıra (Harita: 1), potansiyel batık alanları ve sualtı mimari kalıntıları kayıtlara geçirilmiştir⁴. Dokuz Eylül Üniversitesi Deniz Bilimleri ve Teknolojisi Enstitüsü bünyesinde kurulan Türkiye Sualtı Kültür Mirası

* Harun ÖZDAŞ, Doç. Dr., harun.ozdas@deu.edu.tr, Dokuz Eylül Üniversitesi, Deniz Bilimleri ve Teknolojisi Enstitüsü, İzmir.

Nilhan KIZILDAĞ, Dr. Öğr. Üy., nilhan.kizildag@deu.edu.tr, Dokuz Eylül Üniversitesi, Deniz Bilimleri ve Teknolojisi Enstitüsü, İzmir.

- 1 Araştırmamıza izni veren Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne ve Bakanlık temsilcileri Hüseyin VURAL ve Emre SAVAŞ'a teşekkür ederiz. Araştırma ekibimizde görev alan Prof. Dr. Winfried HELD, Dr. Güngör MUHTAROĞLU, Celil Samet HARMANDAR, Çağatay ERCİYES, İrfan YILDIZ, Cihan VURAL, Mustafa CENGİZ, Nils SCHNORR, Mehmet ÖZGENÇ, Muhammet BALCI, Göksu TATOĞLU, Deniz CAN ve İÜ Sualtı Hekimliği ve Hiperbarik Tıp A.D. Başkanlığı'na teşekkür ederiz. Araştırma, Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı tarafından desteklenen projemiz kapsamında yürütülmüştür. Deniz çalışmalarında Dokuz Eylül Üniversitesi Deniz Bilimleri ve Teknolojisi Enstitüsü'ne bağlı R/V K.Piri Reis Araştırma Gemisi ve Bodrum Belediyesi'ne bağlı STS Bodrum Okul Gemisi kullanılmıştır.
- 2 Araştırma kapsamında, 2015-2018 yılları arasında yerleri belirlenen fakat hava muhalefeti nedeniyle ayrıntılı çalışması yapılmayan batıklara fotogrametri yöntemiyle belgeleme ve plan çıkarmaya yönelik dalışlar gerçekleştirilmiştir.
- 3 Sualtı araştırmalarında, Enstitümüz envanterinde bulunan Klein 3000H model, yüksek ayrımlı, çift frekanslı (445/900 kHz) Yandan Taramalı Sonar cihazı ve Diferansiyel GPS kullanılmakta, tüm buluntular veri işleme ve yorumlama yazılımında (SonarWiz) haritalanmaktadır. Sonar ile tespit edilen anomaliler 1000 m derinliğe inebilen Uzaktan Kumandalı Sualtı Robotu (ROV) ile görüntülenmektedir. Buluntular Agisoft Metadata yazılımı kullanılarak fotogrametrik yöntemle belgelenmektedir. Veri tabanı oluşturma ve haritalama ArcGIS yazılımında gerçekleştirilmektedir.
- 4 Buluntular coğrafi konumuna göre verilmiştir.

Coğrafi Bilgi Sistemi envanteri, son buluntularımızla daha da gelişmiştir. Bugüne kadar yürütülen çalışmalarla, Sualtı Kültür Mirası açısından Akdeniz bölgesindeki en gelişmiş veri tabanı oluşturulmuştur.

EZİNE BEŞİGE OSMANLI DÖNEMİ TAŞ BATIĞI

Çanakkale kıyılarında, Bozcaada ile boğaz arasında 0 – 70 m derinlikler arasında sistematik sonar taraması ile haritalama çalışması gerçekleştirilmiştir. Tüplü dalış yöntemiyle araştırılmayacak ölçüde geniş alanlar, derinlikler ve kıydan uzak açık denizler sonar teknolojisi kullanılarak taranabilmiş ve bu sayede korunmuş durumda yeni batık alanları tespit edilmiştir. 8 km x 30 km genişliğinde bir alanın sonar mozaığının çıkarıldığı bu çalışma kapsamında, Ezine İlçesi Beşige Burnu açığında tespit edilen anomalilerden birine yapılan dalışta, anomalinin bir batığa ait olduğu anlaşılmıştır (Harita 1, Resim 1). İlk tespitini 2016 yılında yaptığımız fakat şiddetli akıntı nedeniyle ayrıntılı inceleme yapamadığımız batık üzerinde 2019 yılında çalışma gerçekleştirilmiştir.

Kıydan yaklaşık 4 km açıktaki, 25 m derinlikte, şiddetli yüzey akıntısının olduğu bir alanda bulunan batık, konumundan ötürü korunmuş olarak günümüze kadar gelebilmiştir. Batığın kargosu, üst üste istiflenmiş ve birbirine kaynamış 80 cm x 80 cm x 8 cm boyutlarında kesilmiş çok sayıda (en az 2000 adet) kireç taşı plakalardan oluşmaktadır. Kumluk zeminde geminin ahşabına ait parçaların yanı sıra, kargo yığını üzerinde kısa bir zincir, geminin metal aksamına ait parçalar, pithos ağız parçası, monokrom seramik parçaları ve bir adet kahve fincanı parçası bulunmuştur. Açık deniz şartları ve günün değişik saatlerinde ortaya çıkan şiddetli akıntılar nedeniyle batık üzerine iki dalış yapılabilmektedir. Sonar kayıtlarında bu bölgede çok miktarda trol izine rastlanmış olup, yapılan dalışta batığın yarısına yakın bir bölümünü kaplayan bir trol ağı olduğu gözlenmiştir. Osmanlı belgelerine göre 16-18.yy arasında bu bölgede taş taşımacılığının aktif olduğu anlaşılmaktadır. İstanbulluk'dan (Aleksandira Troas) ve yakınındaki taş ocaklarından çıkarılan bloklar İstanbul'daki yapıların inşasında kullanılmıştır. Buna göre 16.yy'da Süleymaniye ve 18.yy'da Nuri Osmaniye'nin inşasında bu ve buna benzer taşlar kullanılmıştır⁵. Taşların üretim bölgesi analizlerle belirlenebilecektir. Geminin ahşaplarına ait bir parçanın C14 analizi yapılmıştır. Bu analiz verileri ve ilk incelemelere göre batığın 18.yy'ın ikinci yarısına, Osmanlı Dönemine tarihlendirilmesi uygun olacaktır.

EZİNE BEŞİGE ERKEN HELENİSTİK BATIK

Beşige Burnu açığında tespit edilen diğer bir batık ise, kıydan 3,5 km açıktaki ve 27 m derinlikte yer almaktadır (Harita 1, Resim 2). İki farklı amphora formu gözlenen batığın ana kargosunu M.Ö. 4.yy. sonları ile M.Ö. 3.yy'ın ilk yarısı arasında tarihlendirdiğimiz Erken Helenistik Dönem'e ait Kuzey Ege amphoraları oluşturmaktadır⁶ (Resim: 2b). Batık alanının

5 Kolay-Çelik 2006: 253, 257, Fig. 2c.

6 Benzer örnekler için Bkz. Beestman-Kruyshaar 2011: 308, Fig.39, ΙΙΙΝΑΚΑΣ 126.; Prummel 2003: 154; Şenol 2018: 529.

batisında, kuma yarı gömülü halde bir pithos bulunmaktadır. Kumluk düz zeminde, yaklaşık 400 m²'lik bir alana dağılmış batık iyi korunmuş durumdadır. Yüzeide yaklaşık 100 kadar kırık ve sağlam amphora görülmektedir. Kumun altında ise en az bir sıra daha gömülü amphora olduğu anlaşılmaktadır. Batık, kargosunu oluşturan Kuzey Ege amphoralarına bağlı olarak Erken Hellenistik Dönem'e tarihlenmiştir.

EZİNE BEŞİGE GEÇ ROMA BATIĞI

Çanakkale kıyılarında yürütülen sonar taramasında, Beşige Burnu'nun 2 km. açığında bir sonar kontağı daha tespit edilmiştir (Harita: 1). 30 m. derinlikte bulunan alana yapılan dalışta, söz konusu anomalinin LR2 amphoraları taşıyan bir gemiye ait kalıntılar olduğu anlaşılmıştır. Korunmuş durumdaki batığın üzeri yoğun bir bitki örtüsü ile kaplı olup, yaklaşık 150 m²'lik bir alana yayılan buluntular kumun altında da devam etmektedir (Resim: 3). Batık alanında 90-100 kadar çoğu iyi durumda küresel gövdeli amphoralar gözlenmiştir (Resim: 3b). Bu LR2 amphoraları belirgin konik ağız formuyla ve geniş ağızla boyundan omuza geçiş yapan kulplarıyla M.S. 6.yy'ın öncesinde kontekstlerde tespit edilen örneklerle benzerlik göstermektedir⁷. Batık amphoralardan yola çıkarak ilk belirlemelere göre MS.5-6.yy. Geç Roma dönemine tarihlendirilmiştir⁸.

KOYUN ADALARI BATIKLARI

İzmir İli, Mordoğan İlçesi, Eğriliman Mevkii'nde yapılan yandan taramalı sonar çalışmasında 67 metre derinlikte 2 adet batık alanı görüntülenmiştir⁹ (Harita 1, Resim 4a). Hassas koordinatları tespit edilen kalıntılar ilk olarak uzaktan kumandalı sualtı robotu (ROV) ile incelenmiş ve alan üzerinde fotogrametri çalışmaları yapılmıştır (Resim: 4c) Daha sonra ekibimizde bulunan eğitimci derin su dalgıçları ve sualtı belgeselcileriyle birlikte *trimix* karışım gaz tekniği ile dalışlar gerçekleştirilmiştir (Resim: 4d). Bu sayede ülkemiz karasularında bugüne kadar yapılan en derin bilimsel arkeolojik batık araştırması yürütülmüştür.

Kıyıda 2 km açıktaki bulunan kalıntılar üzerine yapılan incelemede, bronz toplar ile küçük namlulu toplar, çok miktarda top güllesi, gemi armasına ait aksamlar, makara parçaları ve mutfığa ait çok sayıda seramik ve bakır kap ile kalyon çapaları tespit edilmiştir. Gemilere ait kalıntılar iyi durumda olup, kazı çalışmalarına önümüzdeki yıllarda devam edilecektir. İlk incelemeler ve literatür ile arşiv belgelerinde yer alan bilgiler doğrultusunda kalıntıların 1695 yılında Osmanlı ile Venedik arasında geçen Koyun Adaları Deniz Savaşı'nda¹⁰ (Yunanca *Oinousses*) batan Venedik bayrak gemisi *Stella Maris* ve ona yardıma gelen *Leon Corona-*

7 Karagiorgou 2001: 129-166, Fig. 2.1.

8 Van Alfen 2015: 17-34, Fig. 2.5 – 2.6.

9 Batık alanının yeri, buhar çağı ve sonrası sac gemilere yönelik araştırmalar yapan sualtı araştırmacısı Selçuk KOLAY tarafından gösterilmiştir. Bu bilgi doğrultusunda "Türkiye Batık Envanteri Projesi" kapsamında R/V K. Piri Reis Araştırma Gemisi ile 2018 yılında bölgede ayrıntılı belgeleme çalışmaları yapılmıştır.

10 Sevinç 2010: 75-77; Dal 2008: 5-17.

togemisi olduğu belirlenmiştir¹¹. Koyun Adaları Savaşı, Osmanlı Türk tarihi içinde bilinen en büyük deniz zaferlerinden birisidir. Osmanlı donanmasının komutanı Hüseyin Paşa, burada Venedik filosunu bozguna uğratarak Sakız Adası'nı işgalden kurtarmıştır. Kaynaklarda Venedik donanmasının 12 kalyon ve 17 kadırgadan oluştuğundan söz edilir. Kalyonlar arasında gerçekleşen savaşta Hüseyin Paşa'nın başarılı savaş taktiğine bağlı olarak Osmanlı donanmasının hiçbir gemi kaybetmediğinden söz edilir.

Batık 1

Düz ve kumluk yapıdaki deniz tabanında yaklaşık 40 m x 20 m'lik alana dağılmış batık alanında ortalama 3 m boyunda 30 adet bronz top ile 4,5 m boyunda yarı gömülü halde 2 adet kalyon çapası tespit edilmiştir. Ayrıca geminin mutfağına ait kaplar arasında 130 cm x 100 cm ölçülerinde yaklaşık 300 kg ağırlığında çan formunda bir ocak (?) saptanmıştır (Resim 4b). Buluntular deniz kabukluları ile kaplı halde olup, batık alanının büyük bölümü balık ağları ile örtülü durumdadır.

Batık 2

1. batığa 70 m uzaklıkta ve aynı derinlikte ikinci bir batık alanı tespit edilmiştir (Harita 4, Resim 12). Yaklaşık 30 m x 20 m'lik alana dağılan kalıntılar arasında çok sayıda top ve gülle ile mutfak kapları ve 3 adet çapa olduğu görülmüştür (Resim: 4d). Yapılan fotomozaik çalışmasında top ve çapaların bir tarafa; top güllerinin ise diğer tarafa yığıldığı görülmüştür. Top ve çapalardan bazıları yarı gömülü haldedir.

DİDİM OSMANLI DÖNEMİ BATIĞI

Aydın İli, Didim İlçesi, Akbük Mevkii açıklarında bir batık bulunduğu bilgisi üzerine¹² araştırmamız kapsamında Bodrum Sualtı Arkeoloji Müzesi ile ortak bir çalışma yürütülmüştür. 2016 yılında batık Sonar ile yapılan taramada batığın yeri ve dağılım alanı belirlenmiş, yakın çevresi araştırılmıştır (Harita 1, Resim 5a). Batık alanı kıyıdan yaklaşık 4 km açıkta ve 63 m derinlikte bulunmaktadır. Sonarda 400 m²'lik geniş bir alanda kumluk zemin üzerinde dağıldığı tespit edilen kalıntılar arasında güçlü sinyal veren büyük metal objeler olduğu anlaşılmıştır. Tüplü dalış limitlerinin üzerinde yer alan bu alanın ilk incelemesi sualtı kamerası (daldırma kamera) sarkıtılarak yapılabilmiş ve kalıntıların bir savaş gemisine ait olduğu anlaşılmıştır. Bu çalışmada çok sayıda savaş topu (Resim: 4b), gülle, ahşap ve metal parçaların yanı sıra, gemi karinası üzerinde bakır kapmalar¹³, seramikler mutfak eşyası ve cam şarap şişeleri tespit edilmiştir. Kısa süreli yapılan araştırma ve ilk tespit çalışmalarına göre kalıntıların 18.yy sonu 19. yy başlarında batmış bir savaş gemisine ait olduğu izlenimi doğmuştur¹⁴.

11 Anderson 1952: 218-219; Soucek 2015: 132-133.

12 Batığın yeri Didimli balıkçı Cumhur Nacak tarafından gösterilmiştir.

13 Zorlu 2008: 32-37.

14 Özdemir 2005: s.116-118.

Bununla birlikte Sisam adası ve çevresindeki korsanlık faaliyetleri ve adanın ele geçirilmesi konusunda 19.yy ilk çeyreğinde Osmanlı-Mısır donanmasının ortak faaliyetler bulunmaktadır¹⁵. Bu faaliyetlerde Bodrum limanı da kullanılmıştır. Bu nedenle söz konusu batığın 19.yy ilk yarısına tarihlenen bir gemiye ait olma olasılığı daha yüksek görünmektedir. Ayrıca batan geminin milliyeti konusunda kesin bir bulguya da ulaşılamamıştır. Bu nedenle batık üzerinde yüksek sualtı teknolojisi kullanılarak daha ayrıntılı bir çalışma planlanmıştır.

ÇAMÇALIK TUNÇ ÇAĞI YERLEŞİMİ VE LİMAN KALINTISI

Muğla İli, Marmaris İlçesi, Bozburun Beldesi, Çamçalık Mevkii'nde 2019 yılında yapılan araştırmada bulunan küçük bir adanın kuzey - kuzeybatısında, 2-30 m. arası değişen derinliklerde, geniş bir alana dağılmış zengin form çeşitliliği veren çok miktarda eser tespit edilmiştir (Harita: 1)¹⁶. MÖ.2.bin Orta Tunç dönemine tarihlenen (MÖ.1900-1650), eserler içinde onlarca adet sağlam konik kap¹⁷ ve fincan, çok sayıda tezgâh ağırlığı¹⁸ ve terazi ağırlığı, gaga ağızlı testi¹⁹ ve yonca ağızlı sürahi parçaları, büyük pithos parçaları, akıtaçlı kaplar, oval ağızlı amphoralar²⁰, el baltaları ve öğütme taşları yer almaktadır (Resim: 6). Bu alanda daha önceki yıllarda faaliyet göstermiş olan balık çiftliklerine bağlı olarak alanda çok miktarda organik atığın oluşturduğu bir tortu tabakası görülmektedir. Ayrıca deniz tabanında çok sayıda ağ ve diğer katı atıklar bulunmaktadır. Bundan ötürü su çok bulanık ve görüş zayıftır. Buluntu alanı serbest dalış bölgesinde olup, günlük gezi ve mavi yolculuk teknelerinin demirleme yeridir.

Ada çevresinde geniş bir alana dağılım gösteren buluntuların öncelikli olarak sualtında fotomozaiği yapılmıştır. Ada ve çevresinin havadan da 3 boyutlu fotogrametri çalışması yapılmış ve sualtındaki kalıntıların ve duvarların hali hazır durumlarını gösteren planları çıkarılmıştır. Buluntuların büyük çoğunluğu kıyıya paralel bir şekilde, çökelti ve taşlarla karışık halde bulunan büyük bir platform yapısı üzerinde ve yakın çevresinde bulunmaktadır. Platform üzerinde kaba yontu kesme taşlardan oluşturulmuş duvar izleri mevcuttur. Bir rıhtım kalıntısı izlenimi veren platformun üst yüzeyi modern deniz seviyesinin 2,5 m altında kalmakta olup, tabanı -5,0 m derinliğe ulaşmaktadır. Buradan itibaren 30 m derinliğe kadar kumluk-balçık zemin üzerinde dağınık ve serbest halde çok miktarda sağlam ve kırık seramik buluntu yer almaktadır. Yüzeyde görülen sağlam ve profil veren objelerden bazıları plana işlendikten sonra çıkarılarak konservasyonu yapılmak üzere Bodrum Sualtı Arkeoloji Müzesi'ne teslim edilmiştir.

15 Örenç 1995:30-49

16 Bozburun Yarımadası'nda sualtında bulunan ve karada devam eden sualtı ile ilgili yapılar üzerindeki çalışmalar Sualtı araştırma iznimiz kapsamında, Almanya Marburg Philipps Üniversitesi'nden Prof.Dr. Winfried HELD başkanlığında bir ekip ile birlikte yürütülmektedir. Söz konusu çalışma kapsamında yayınlanan makale için Bknz. Özdeş-Kızıldağ-Held, 2021:108-118.

17 Knappett-Cunningham 2013:191 fig.7.7; Abell 2016: 78-83 fig.6a.

18 Gleba-Cutler 2012: 113-121.

19 Lloyd-Mellaart 1965: 94, fig.P.6.13.

20 Mathioudaki 2018:52-55, fig.21-22.

Buluntuların büyük çoğunluğunu Girit-Minos kap formları oluşturmaktadır. Bu nedenle MÖ.2. binde Anadolu-Girit ilişkisini göstermesi açısından büyük önem arz etmektedir. Çamçalık Mevkii'nde tespit etmiş olduğumuz bu kalıntıların Ege Denizi kıyılarında sualtında bulunmuş en eski limana ait bir rıhtım olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca rıhtım ve çevresindeki seramikler ise Orta Tunç Çağı'nın en zengin seramik topluluğunu oluşturmaktadır.

YEŞİLOVA KÖRFEZİ YEŞİLGELME HELENİSTİK BATIK

Yeşilova Körfezi'nde yapılan sualtı araştırmasında, antik Kasara yerleşiminin²¹ kuzey batısında bir batığın yer aldığı bilgisi üzerine²² yapılan dalışlarda büyük bir seramik yığını görüntülenmiştir (Harita: 1). Çoğunluğu kırık surumda birbirine ve kayalara kaynamış haldeki amphora, mutfak kabı, çatı kiremidi, kâse ve kandile ait seramiklerden oluşan kalıntı 3 m.den başlayarak 12 m.ye kadar devam eden kayalık bir yamaç üzerinde bulunmaktadır (Resim: 7a). Daha derinlerdeki kumluk zeminde dağınık halde amphora parçaları da gözlenmiştir.

Üst kesimlerinde büyük oranda tahribatın gözlendiği seramik grubunun içerisinde form veren örnekler arasında Rhodos amphoranın baskın olduğu açığa çıkmıştır. Yaklaşık 40 kadar Rodos amphorası iç içe geçmiş ve birbirine kaynamış bir durumdadır. Mevcut yığındaki Rhodos örneğinin (Resim: 7b) M.Ö. 2.yy'da Rhodos şarabının deniz aşırı güzergâhlara taşındığı amphora grubuyla ilişkili olduğu görülmektedir²³. Buluntu alanında yer alan yığının büyük çoğunluğunu bu tip, amphoralar ile çatı kiremitleri oluşturmaktadır. Rodos amphoraları içinde daha az sayıda Proto-Rodos²⁴ olarak tanımladığımız örnekler, karışık halde bulunmaktadır. Daha erken döneme tarihlenen bu örneklerin aynı alanda karşımıza çıkması dikkat çekicidir. Bu durum bu tip amphoralarının daha geç döneme kadar kullanılmış olabileceği sorusunu akla getirmektedir. Yığındaki sayısal dağılım ve amphora tiplerine bakıldığında Helenistik döneme ait bir batık izlenimi vermektedir.

Buluntular içinde diğer bir amphora grubunu Geç Rhodos amphoralarından oluşmaktadır (Resim: 7c)²⁵. Bu amphoralardan toplam 4 adet bulunmuştur. Amphora üreticisi Hieroteles'in atölyesi olarak tanımlanan alanda yapılan arkeolojik çalışmalarda; Geç Rhodos amphoralarının M.Ö. 1.yy'da üretimine başlandığı ve M.S. 2.yy'a kadar form gelişimi göstererek üretiminin devam ettiği belirlenmiştir²⁶. Batıdaki örnek, kulp kavisleri ve kulplarının üst kısmındaki mahmuz olarak nitelendirilen çıkıntıları ile Hisarönü amphora üretim atölyelerinde belirlenen kronolojide M.S. 1.yy ortalarına tarihlendirilen örneklerle benzerlik göstermektedir²⁷.

Mevcut seramik kontekstindeki üçüncü grup (Resim: 7e) Roma İmparatorluk döneminin

21 Held 2005:96.

22 Seramik yığınının konum bilgisi Ayşe Devrim ATAÜZ tarafından verilmiştir.

23 Cankardeş-Şenol 2006:113, Fig. 166.

24 Bu örnekler genellikle MÖ.4-3.yy'lara tarihlenmektedir (Aslan vd. 2018: 253-254).

25 Şenol 2003: 26.

26 Empereur-Tuna 1989: 284, Fig.12a-c; 290-291.

27 Şenol 2003:30, Env. No.16.

den itibaren görülmeye başlayan Geç Knidos amphoralarıdır²⁸. Mühürlü Knidos amphoralarının sona ermesiyle birlikte bu formun tercih edilmeye başlandığı önerilse Patara'da gerçekleştirilen kazı çalışmalarında bir örnek tespit edilmiştir²⁹. Viyana'nın Rhone nehri kıyısında konumlanan bir Roma dönemi yerleşkesinde kontekst buluntular aracılığıyla tarihlendirilen bir diğer Geç Knidos örneğine M.S. 170 civarı ile M.S. 3.yy arası bir dönem verilmiştir³⁰. M.S. 2.yy ortalarına tarihlendirilen Grado Batığında kontekst durumunda 600 kadar amphoradan oluşan kargo farklı tipolojiden örnekleri de bir arada barındırmasıyla birlikte en güvenilir tarihlendirme önerisini sunmaktadır³¹.

Sualtında ilk defa bu kadar yoğun miktarda farklı yüzyıllara tarihlenen seramik yığını ile karşılaşmıştır. Yığının yoğunlukla aynı tip amphoralardan oluşması nedeniyle bir batık gibi görünmektedir. Bununla birlikte kronolojik farklılıklar göz önüne alındığında, bu seramik topluluğunun bulunduğu alanın daha sonra da kullanılmış olabileceğini ve farklı dönemlere ait amphoraların bu yığın ile karıştığı anlaşılmaktadır. Bu tür yığınları daha çok seramik atölyesi atıkları olarak düşünmek mümkündür. Fakat yığının bulunduğu coğrafi konum ve herhangi bir atık ve bozuk üretimin bulunmaması da bu olasılığı zayıflatmaktadır. Bu nedenle mevcut alanda Helenistik döneme ait bir geminin batığını ve daha sonra bölgenin gemiler tarafından kullanılmasına bağlı olarak diğer geç dönem amphoraların bu alandaki diğer malzemeler ile karıştığını düşünmekteyiz.

MARMARİS KARABURUN ROMA BATIĞI

Bozburun Yarımadası'nın güneyindeki Karaburun Mevkii'nde arşiv bilgilerinden yola çıkarak araştırma dalışları yapılmıştır. Dalışlarda, 13-30 m arasında Roma İmparatorluk Dönemi'ne tarihlendirilen ve Kos amphoralarından oluşan yeni bir batık tespit edilmiştir (Harita: 1). Kayalık bir yamaçta bulunan kalıntı oldukça tahrip olmuş durumdadır ve sağlam örnek içermemektedir. 2 farklı amphora formu gözlenen batığa ait buluntular geniş bir alana dağılmıştır. Birbirine kaynamış çok sayıda kırık amphoralardan oluşan iki öbek dışında, çevrede dağınık halde amphora boyun ve dip parçaları gözlenmiştir. Buluntular, Kos amphoralarının karakteristik özelliği olarak ikiz kulpludur. Kulplar üst bölümünde Rhodos amphoralarına benzer bir şekilde sivrileştirilmiştir.

Amphora formlarından ilk dikkat çeken örnek (Resim: 8a) Agora G 198 olarak bilinen form ile benzerlik göstermektedir. Agora M 54 ve Dressel 2-4 formlarının kendi özgü bir varyasyonu olarak tanımlanmaktadır³². G 198 olarak ayrılan formun Atina Agorasındaki tabakalanmadan hareketle yapılan tarihlendirme önerisine göre M.S.1.yy sonu ile M.S. 2.yy başı aralı-

28 Empereur-Hesnard 1987: 21, 62, Pl. 4, Fig. 16.

29 Dündar 2013:167-175, Fig. 2-6.

30 Leblanc, Desbat 1992:148, Fig. 15.1.

31 Auiremma 2000:38, Fig. 12.

32 Reynolds 2005: 563-564, Fig.7.

ğında bir dönem önerilmiştir³³. Formun ulaşım alanları ve bulunduğu kontekstler göz önünde bulundurulduğunda G 198 örneklerinin M.S. 1.yy tabakalarında yoğunlaştığı görülürken M 54 tabakalanmalarının M.S. 2.yy'ın ilk yarısına kadar uzandığı görülmektedir. Bu durumda farklı uzmanlarca sıkça benzer özellikleri vurgulanan bu iki formdan G198 için M54'ün prototipi olduğu önerisinde bulunulabilir. M 54 örneklerinin Kilikya bölgesindeki üretim atölyelerinin tespit edilmiş olması dolayısıyla G 198 örnekleri için de köken olarak Kilikya bölgesi önerilebilir³⁴. Batık alanında görülen bir diğer form (Resim: 8b) literatürde Pompeii V olarak bilinen amphoralarla benzerlik göstermektedir. Pompeii V formu üzerine yapılan, üretim yeri ve kullanım gördüğü döneme yönelik çalışmalar batık alanındaki diğer örnek olan Agora G 198 ile çağdaş ve üretim merkezi yönünden de ortak özellikler taşıdığı görülmektedir³⁵. Batık ilk incelemelere bağlı olarak M.S. 1.yy sonu - 2.yy başına tarihlendirilmiştir.

MARMARİS SERÇE LİMANI RHODOS BATIĞI II

Daha önceki yıllarda, Marmaris İlçesi, Serçe Limanı girişinde kazısı yapılan Knidos Batığı'nın yakınında, bir diğer batık alanı daha tespit edilmiştir. (Harita 1, Resim 9). Kıyıdan yaklaşık 20 m açıktaki, 12-30 m derinliklerde, dik bir kayalık yamaçta yer alan, dağınık halde 30 civarında Rhodos amphorası tanımlanabilir durumdadır. Tamamı kırık amphoralar dışında, çevrede sınırlı sayıda küçük seramik kap parçaları ile safra taşları yer almaktadır. Batıkla ilişkilendirilebilecek durumda olan veriler 30 m.den başlayan kumluk zeminde de devam etmektedir. Batık mevcut Rhodos amphorasının formundan hareketle M.Ö. 1.yy'a tarihlenmiştir³⁶.

MARMARİS ÇAYÇAĞIZ KİREMİT-TUĞLA BATIĞI

Marmaris İlçesi Çaycağız Koyu'nun kuzeyinde yapılan araştırma dalışlarında kıyıdan 50 m açıktaki ve 30-35m. derinlikte çatı kiremitleri ile döşeme tuğlalarında oluşan bir yığın tespit edilmiştir. Yaklaşık 40 m²'lik alanda, üst üste 6-7 sıra sağlam kiremit ve tuğladan oluşan küçük bir gemiye ait bir batık olduğu anlaşılmaktadır (Harita 1, Resim 10a). Batık alanının güneybatısında kıyıya yakın bir konumda T form bir demir çapa ile çapanın yanında bir adet Rodos amphora üst gövde parçası yer almaktadır.

Döşeme tuğlaları batığın güneybatısında daha sık olan bölümde yoğunlaşmıştır. Tuğlalar üst üste 6 sıra halinde gruplar şeklinde istiflenmiştir. Üzerlerinde ikili "X" şeklinde parmakla yapılan bir bezeme (Resim 10b) bulunmaktadır. Korinth tipi kaplama (Stroter) çatı kiremitlerinin de üst üste 5-6'lı sıralar halinde istiflendiği görülmektedir. Kiremitlerde "X" ve "S" şeklinde iki ki farklı bezme olduğu tespit edilmiştir. Buluntuların tamamına yakını birbirine kaynamış şekilde deniz tabanında yer almaktadır. Bu tip kiremit ve tuğlaların ben-

33 Panella 1986: 618, Fig.16, Dnt.14.

34 Şenol 2018: 487-490, Fig. 412-413. Kilikya Bölgesi'nin Yumurtalık Mevkii'nde tespit edilen M 54 tipi amphora üretim atölyelerinin tespitine yönelik çalışmalar için Bkz. Empereur, Picon 1989, 223-248.

35 Empereur-Picon 1989:237, Fig.20-21.

36 Cankardeş-Şenol 2006:113, Fig.168.

zerlerine Geç Roma döneminde rastlanmaktadır. Ayrıca bu işarete sahip tuğla örnekleri bütün Roma imparatorluğunda karşımıza çıkmakta³⁷. Bununla birlikte kiremitlerden bir tarihleme yapmak oldukça güçtür. Bu nedenle çapanın hemen yanında bulunan sivri kulplu Rodos amphorasından³⁸ yola çıkarak batığı şimdilik MS.2.yy Roma dönemine tarihlemekteyiz.

FETHİYE GÖCEK LİMANI SUALTI MİMARİ KALINTILARI

Fethiye İlçesi Göcek Beldesinde kıyının hemen önünde sualtında mimari kalıntılar tespit edilmiştir (Harita: 1). DRON ile yapılan görüntüleme yapıların bir mimari komplekse ait kalıntılar olduğu anlaşılmıştır. Dikdörtgen yapı kalıntıları 150 m x 100 m.lik bir alanda yer almaktadır (Resim: 11a). Kuzeyde kıyı şeridinden başlayan kalıntıların güneydeki en derin bölümü -2.1 m olarak ölçülmüştür. Doğuda yer alan bir dikdörtgen yapı 11 m x 26 m ölçülerindedir. Yapılan dalışlarda duvarların harçla karışık taş örgü tekniğiyle inşa edildiği anlaşılmıştır. Kumluk zeminde yer alan kalıntıların büyük bölümü alüvyonla örtülmüş durumdadır. Fethiye Körfezi'nin en kuzeyinde bulunan bölgede sudaki görüş mesafesi oldukça kısıtlıdır. Bu nedenle kalıntılar üzerinde detaylı bir belgeleme çalışması gerçekleştirilememiştir. Geç Roma-Erken Bizans dönemi yerleşimine³⁹ ait bu yapı kompleksinin bulunduğu konumdan ötürü denizel bir üretim ile ilişkili olabileceği düşünülmektedir.

FETHİYE ŞÖVALYE ADASI SUALTI MİMARİ KALINTILARI

Fethiye İlçesi açıklarında yapılan araştırmada, Şövalye Adası kıyısı boyunca sualtında kalmış mimari kalıntılara rastlanmıştır (Harita 1; Resim 11b,c). Makri Adası olarak da bilinen ada üzerinde DRON ile yapılan hava fotoğrafı çekimlerinde tüm ada boyunca tamamen ya da kısmen sualtında kalmış rıhtım duvarları ile mekânlara ait harçlı duvarlar ve kısmen sualtında kalmış kiliseler tespit edilmiştir. Çalışmada kalıntıların dağılımı belirlenmiş, bazı bölgelerin detaylı mozaikleri çıkarılmış ve deniz seviyesi değişimlerini belirlemek için kalıntıların ölçümleri yapılmıştır⁴⁰.

Harçla karışık kesme taş bloklardan inşa edilmiş rıhtım platformu üzerinde mekanlara ait duvar kalıntıları ayırt edilebilmektedir. Bununla birlikte, kalıntıların üzeri yoğun bir şekilde çökelti ve bitki örtüsü ile kaplı olup, duvarların büyük bölümü çakıl taşları ile örtülmüştür. Ayrıca, sudaki görüş mesafesi çok düşüktür. Yapıların bir bölümü üzerinde modern iskeleler yer almaktadır. Rıhtımın üst seviyesi modern deniz seviyesinin 1.63 m altında bulunmakta olup, tabanı -2.4 m'ye kadar devam etmektedir. Rıhtımın genişliği yer yer 30 m'yi bulmaktadır.

37 Amari 2007, 122, 125, Fig. 17.

38 Amphoranın yakın benzeri için bkz. Berlanga,-Lacomba 2015:278 fig.8.2.

39 Fethiye Körfezi kıyılarının Erken Bizans döneminde denizci toplumlar tarafından yoğun bir yerleşim gördüğü ve bu yerleşimlerin tekrarlayan depremler ve takip eden Arap istilası ile bağlantılı olarak MS.7.yy'da terk edildiği bilinmektedir (Elton 2019:104; Tsuji 1995:5).

40 Kızıldağ-Özdaş, 2021:479.

Adanın Erken Bizans döneminde yerleşim gördüğü bilinmekte⁴¹ ve ilk incelemelere göre sualtı kalıntıları da bu döneme tarihlendirilmektedir.

FETHİYE ÖLÜDENİZ SUALTI MİMARİ KALINTILARI

Fethiye İlçesi, Ölüdeniz kıyılarında, deniz seviyesi değişimlerine yönelik yapmış olduğumuz jeoarkeolojik çalışmalar kapsamında bölgede havadan görüntüleme yapılmıştır (Harita: 1)⁴². Fotomozaik incelemeleri tamamlandıktan sonra deniz seviyesinin altında kalan mimari yapı kalıntılarına ulaşılmıştır (Resim 11d,e). 3 farklı bölgede 11 adet dikdörtgen formlu mekân tespit edilmiştir. Mekânlardan bir tanesinin bir yapı kompleksine ait olduğu anlaşılmaktadır. Lagünün kuzey batısında bulunan iki mekân ve çevresinde şnorkelle yapılan kısa süreli araştırmada çok sayıda kırık deniz kabuğunun yanı sıra LR1 tipi Geç Roma tipi amphora parçalarına rastlanmıştır. Buna bağlı olarak mekânlardan bazılarının balık havuzu, garum işleme atölyesi ya da deniz kabuklularından elde edilen doğal boya işleme atölyesi olarak kullanılmış olduğu düşünülmektedir. Özel Çevre Koruma Bölgesi içinde bulunmasından ötürü kalıntılar üzerinde detaylı çalışma gerçekleştirilememiştir. Bölgede araştırma yapabilmek için ayrıca Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'ndan izin alınması istenmiştir. Mevkiiye en yakın arkeolojik yerleşim olan Gemiler Adası'nda arkeolojik yüzey araştırmalarının yanı sıra, arkeolojik kazı çalışmaları da Japon Otemae Üniversitesi tarafından gerçekleştirilmiştir⁴³. Gemiler Adası mevkii ile başlayan çalışma bir bütünlük arz etmesi açısından Ölüdeniz ve Kayaköy civarına genişletildiğinde özellikle mimari yapı kalıntılarının Geç Roma-Erken Bizans döneminde kullanım gördüğü sonucuna ulaşılmıştır⁴⁴. Bu ilk belirlemelere göre kalıntıların MS.5-7. yy'lara tarihlenmesi mümkün görünmektedir.

KALKAN İNCEBURUN GEÇ ROMA BATIĞI

Kalkan İlçesi İnceburun açıklarında daha önceki yıllarda yeri tespit edilen batık alanına yeniden inceleme ve fotogrametri yöntemi ile ayrıntılı belgeleme çalışmaları yapmak üzere dalışlar gerçekleştirilmiştir (Harita 1)⁴⁵. Kıyıdan yaklaşık 40 m açıkta, 20-40 m arasında kayalık bir yamaçta yer alan batık alanında çok sayıda havuç form Sinop amphorası ile 1 adet demir çapa bulunmaktadır (Resim 12). Yüzeyde yaklaşık 40 kadar amphoranın bulunduğu batık alanında sağlam amphoraya rastlanmamıştır. Buluntular, Sinop Demirci atölyelerinde tespit edilen Varyant C Snp III-2b grubunda ayrılan amphoralarla benzer özellikler göstermektedir⁴⁶. Amphoralara bağlı olarak batığın MS.4.yy sonu ile 5.yy'ın ilk 10 yıllık süreci aralığında tarihlenmesi gerektiği önerilmektedir⁴⁷. Batık alanının kaçak dalıcılar tarafından tahrip edildiği ve sağlam örneklerin çıkarıldığı anlaşılmaktadır.

41 Foss 1994:4.

42 Kızıldağ-Özdaş, 2021:479-481.

43 Malkoç-Tsuji 2005.

44 Asano 1996:231-242.

45 Batığın yeri INA tarafından tespit edilmiştir (Yıldız 1984, 23).

46 Tezgor 2009: 121-209, Pl. 19, Fig.5-6.

47 Opait 2010:397, Fig. 9.5, 9.6.

KAYNAKÇA

ABELL, N. 2016: “Minoanisation in the middle bronze age: evaluating the role of Cycladic producers and consumers”. *Annual of the British School at Athens*, 111, 71-93.

AMARI, S. 2007: “A late Roman pottery and brick factory in Sicily (Santa Venera al Pozzo)” in Ed. S.Y. Waksman, *Archaeometric and Archaeological Approaches to Ceramics*, *BAR International Series*, 1691: 121-128.

ANDERSON R.C. 1952: *Naval Wars in the Levant 1559 – 1853*. Princeton.

ASANO, K. 1996: “Two Churches in Ölüdeniz Area (Fethiye-Mugla) ”, *13. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 2. Cilt, Ankara, 231-242.

ASLAN, E., ERDOĞAN, L.U., ORHAN, U., KILIÇ, Y. 2018: Kekova’da Bulunan Bir Grup Rhodos Amphorası. *Cedrus*, 6, 249-263.

AUIREMMA, R. 2000: “Le anfore del relitto di Grado e il loro contenuto”, *Mélanges de l'école française de Rome*, 112-1, 27-51.

BEESTMAN-KRUYSHAAR, C. 2011: “Hellenistic Transport Amphorae from the Southeast Gate Complex at New Halos, Thessaly”, in: *Z' Επισημοτική Συνάντηση για την Ελληνιστική Κεραμική*, Αίγιο, 2004, Athens, 299-310.

BERLANGA, G.P., LACOMBA, A.R. 2015: “Eastern amphorae in Valentia (1st century BC-3rd century AD) and Pompeii (1st century BC to AD 79)”, *PER TERRAM, PER MARE. Seaborne Trade and the Distribution of Roman Amphorae in the Mediterranean*, (ed.) S. Demesticha, *Studies in Mediterranean Archaeology and Literature*, Uppsala, s. 269-286.

CANKARDEŞ-ŞENOL, G. 2006: *Klasik ve Hellenistik Dönem’de Mühürlü Amphora Üreten Merkezler ve Mühürleme Sistemleri*, İstanbul.

DAL, D. 2008. *XVIII. Yüzyılda Sakız Adası*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi, Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

DÜNDAR, E. 2013: “Remarks on the Possible Uses of a Late Cnidian Stamped Amphora from Patara”, *Adalya*, No.16, 167-175.

ELTON, H. 2019: The countryside in southern Asia Minor in the long sixth century. In I. Eds. Jacobs, & H. Elton, *Asia Minor in the long sixth century: current research and future directions* (pp. 91-107) Oxford: Oxbow Books.

EMPEREUR, J.Y., HESNARD, A. 1987: “Les amphores hellénistiques” *Bulletin de Correspondance Hellénique*, 331, 9-72.

EMPEREUR, Y.J., TUNA, N. 1989: “Hiérotélès, potier rhodien de la Pérée”, *Bulletin de Correspondance Hellénique*, 113-1, 277-299.

EMPEREUR, Y.J., PICON, M. 1989: “Les régions de production d’amphores impériales en Méditerranée orientale ” In: Amphores romaines et histoire économique. Dix ans de recherche. Actes du colloque de Sienne (22-24 mai 1986) *Publications de l’École française de Rome*, 114, 223-248.

FOSS, C. 1994: *The Lycian Coast in the Byzantine Age*. *Dumbarton Oaks Papers*, 48, 1-52.

GLEBA, M., CUTLER, J. 2012: “Textile production in Bronze Age Miletos: first observations”. In Eds. M.L. Nosch, R. Laffineur, , KOSMOS. *Jewellery, Adornment and Textiles in the Aegean Bronze Age*, Aegaeum, 33, 113-121.

HELD, W. 2005: “Loryma ve Karia Chersonesos’unun Yerleşim Sistemi”, *Olba* XII, 84-100.

KARAGIORGOU, O. 2001: “LR2: A Container for the Military annona on the Danubian border?”, in Eds. S. Kingsley, M. Decker, *Economy and Exchange in the East Mediterranean during Late Antiquity*, Oxford, 129-166.

KIZILDAĞ, N., ÖZDAŞ, H. 2021: “Relative sea level changes along the Fethiye coast (SW Turkey) based on recent archaeological data”. *Geoarchaeology*, 36(3), 474-489.

KNAPPETT, C., CUNNINGHAM, T. 2013: “Defining middle Minoan IIIA and IIIB at Palaikastro”. *British School at Athens Studies*, 183-195.

KOLAY, İ. A., ÇELİK, S. 2006: “Ottoman stone acquisition in the mid-sixteenth century: The Süleymaniye Complex in İstanbul”, *Muqarnas*, 23, 251-272.

LEBLANC, O., DESBAT, A. 1992: “Un lot de céramiques du début du IIIe siècle à Saint-Romain-en-Gal (Rhône)”, *Revue Archéologique de Narbonnaise*, 25, 125-150.

LLOYD S., MELLAART J. 1965: *Beycesultan Vol. II, Middle Bronze Age Architecture and Pottery*. London.

MALKOÇ, I., TSUJI S. 2005: “Preliminary Report On The Excavations in Ölüdeniz, Lycia, by Fethiye Museum, The Ministry Of Culture, Turkey, During 1999-2004”, *Al-Rafidan: Journal of Western Asiatic Studies*, Vol. XXVI, 1-24.

MATHIOUDAKI, I. 2018: “The pottery deposit from the Houses of the Fallen Blocks and the Sacrificed Oxen at the south-eastern corner of the palace of Knossos”. *Annual of the British School at Athens*, 113, 19-73.

OPAIT, A. 2010: “Sinopean, Heraklean and Chersonesan “Carrot” Amphorae”, *Ancient Civilizations from Scythia to Siberia*, Vol. 16(1-2), 371-556.

ÖRENÇ, A. F. 1995: *Yakın Dönem Tarihimizde Sisam Adası (1821-1923)*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi.

ÖZDAŞ, H., KIZILDAĞ, N., HELD, W. “Survey of the Coasts of the Karian Chersonesos The Coastal Necropolis of Thyssanos”. *Skylliss*, 20, 108-118.

ÖZDEMİR, Ş. 2005: “Osmanlı Donanmasının Bir ‘Seyir Defteri’ ve XVIII. Yüzyıl Osmanlı Denizciliğine İlişkin Bazı Gözlemler, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 113-163.

PANELLA, C. 1986: “Oriente ed Occidente: Considerazioni su alcune anfore ‘egee’ di eta imperiale a Ostia”, *Bulletin de Correspondance Hellénique, Supplément XIII*, 609-636.

REYNOLDS, P. 2005: “Levantine amphorae from Cilicia to Gaza: a typology and analysis of regional production trends from the 1st to 7th centuries”, Late Roman Coarse Wares, Cooking Wares and Amphorae in the Mediterranean: Archaeology and Archaeometry, Barcelona, 14-16th March 2002, *British Archaeological Reports, International Series 1340*, Oxford, 563-611.

PRUMMEL, W. 2003: “Animal remains from the Hellenistic town of New Halos in the Almirós plain, Thessaly”, *British School at Athens Studies*, 9, Zooarchaeology in Greece: Recent Advances, 153-159.

SEVİNÇ, T. 2010: “1695 Sakız Seferi’nde organizasyon ve lojistik”. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21, 59-79.

SOUCEK S., 2015: *Ottoman Maritime Wars, 1416–1700*. İstanbul.

ŞENOL, A.K. 2003: *Marmaris Müzesi Ticari Amphoraları*, Ankara.

ŞENOL, A.K. 2018: Commercial Amphoras in the Graeco-Roman Museum of Alexandria, *Études Alexandrines* 44, Centre d’Études Alexandrines, Alexandrie.

TEZGOR, D.K. 2009: “Typologie des Amphores Sinopéennes entre le IIe-IIIe s. et le VIe s. ap. J.-C.”, in *Les fouilles et le matériel de l’atelier amphorique de Demirci près de Sinope, Varia. Anatolica XX*, İstanbul, 2009, 121-209.

TSUJI, S. 1995: *The Survey of Early Byzantine Sites in Ölüdeniz Area (Lycia, Turkey): The First Preliminary Report*. Osaka: Osaka University.

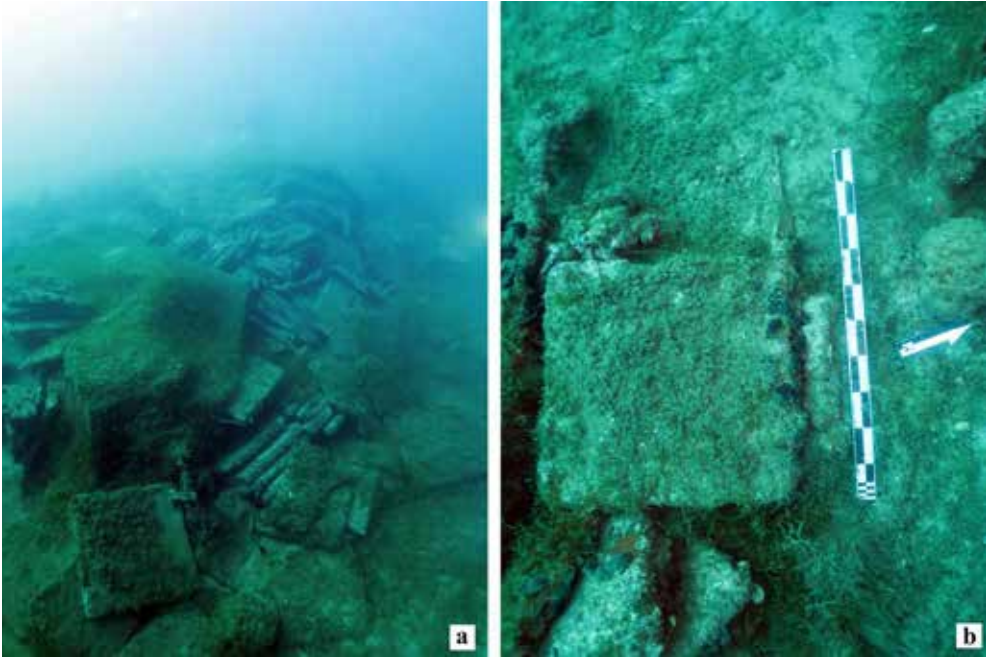
VAN ALFEN, P.G. 2015: “The Restudy of the LR2 Amphoras from the Seventh-Century Yassiada Shipwreck: Preliminary Evidence for Standardization”, in eds. D. Carlson, J. Leidwanger, S.M. Kampbell, *Maritime Studies in the Wake of the Byzantine Shipwreck at Yassiada, Turkey*, Texas, 17-34.

YILDIZ, Y. 1984, “1983 Sualtı Batık Gemi Araştırmaları”, 2. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 21-29.

ZORLU, T. 2008, *Innovation and Empire in Turkey: Sultan Selim III and the Modernisation of the Ottoman Navy*. London.

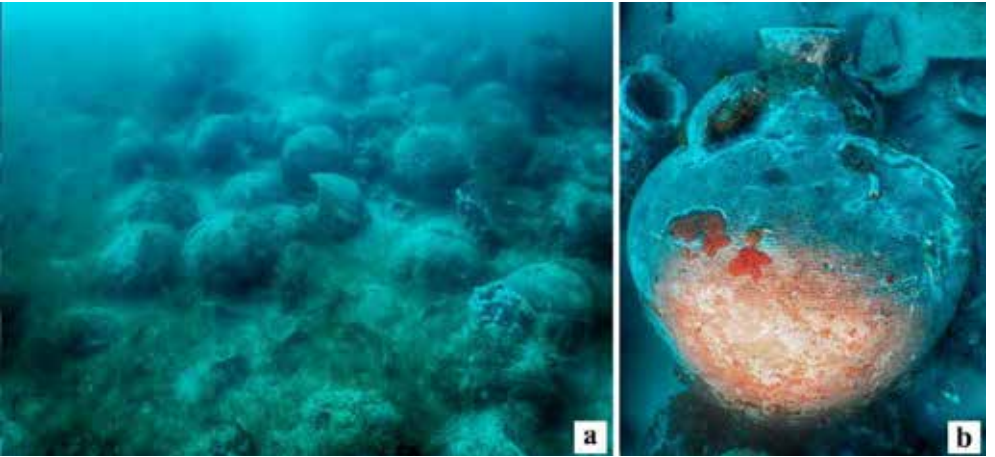
Harita 1: Buluntuların konumları.

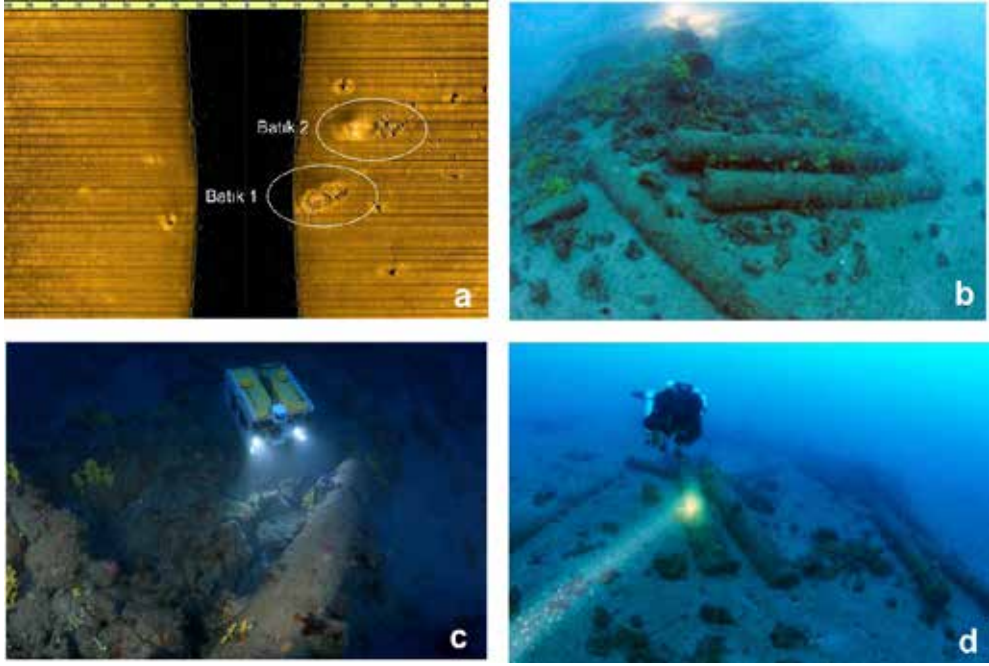
Resim 1: Ezine Beşige Taş Bâtığı.

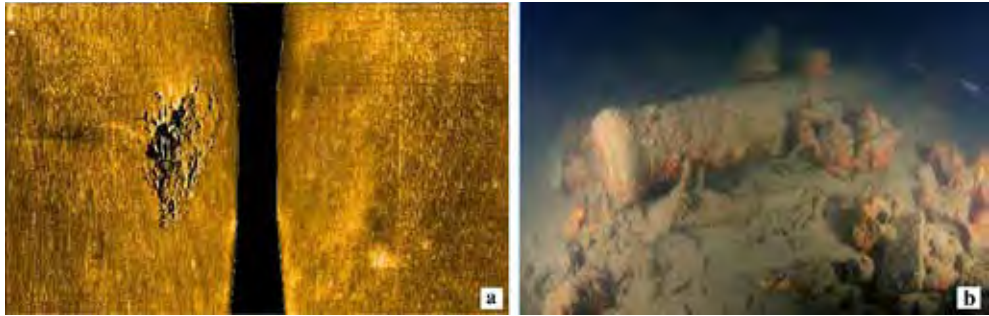
Resim 2: Ezine Beşige Erken Hellenistik Batık.

Resim 3: Ezine Beşige Geç Roma Batığı (a) ve LR2 amphorası (b).

Resim 4: Koyun Adaları batıkları. Yandan taramalı sonar görüntüsü (a); Batık 1 (b); Batık 1 üzerinde yapılan ROV görüntülemesi (c); Batık 2 (d).

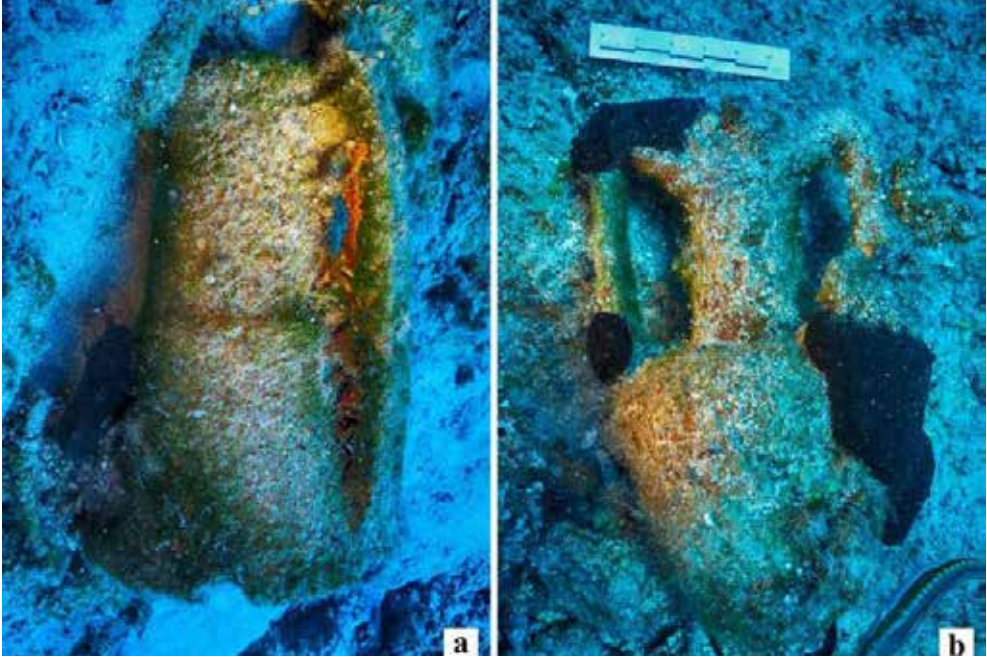
Resim 5: Didim Osmanlı Dönemi Batığı'nın yandan taramalı sonar görüntüsü (a) ve batığa ait top vd. buluntular (b).

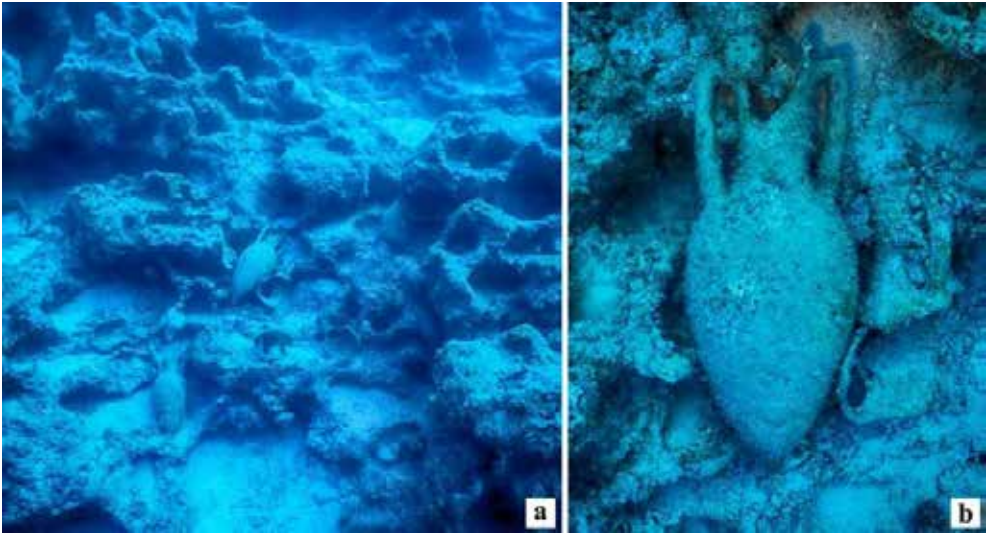
Resim 6: Çamçalık Tunç Çağı buluntuları: platform yapısı (a) ve çevresinde bulunan konik kap (b), tezgah ağırlıkları (c), gaga ağızlı testi (d), akıtıçlı kap (e) ve oval ağızlı amphora (f).

Resim 7: Yeşilova Körfezi Yeşilgelme seramik yığını (a) ve amphora formları (b-e).

Resim 8: Marmaris Karaburun Roma Batığı'na ait amphoralar.

Resim 9: Serçe Rhodos Batığı genel görünüm (a) ve Rhodos amphorası (b).

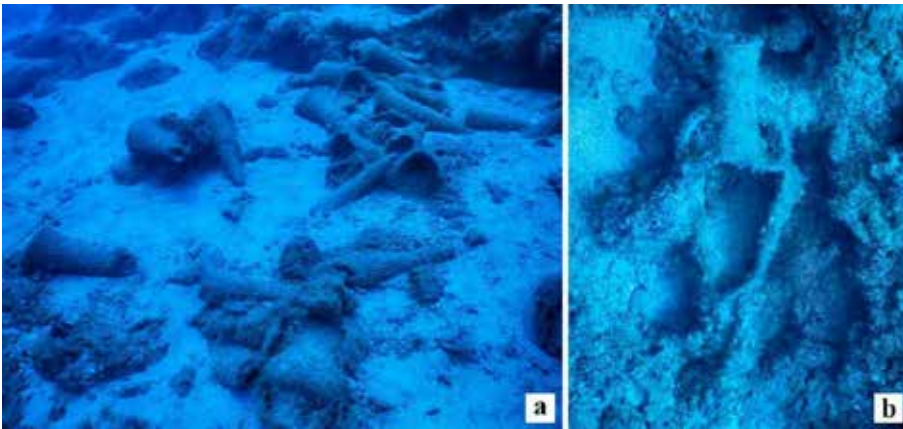

Resim 10: Marmaris Çaycağız Kiremit-Tuğla Batığı.

Resim 11: Fethiye Ölüdeniz sualtı mimari kalıntılarının hava (a) ve sualtı (b) fotoğrafları.

Resim 12: Kalkan İnceburun Geç Roma Batığı (a) ve batığın ana kargosunu oluşturan Sinop amphorası (b).

KUSEYR YAYLASI YÜZEY ARAŞTIRMASI 2019

Hatice PAMİR*

Canan KARATAŞ YÜKSEL

GİRİŞ

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izinleriyle, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Arkeoloji Bölümü adına 2007 yılından bu yana sürdürülen yüzey araştırmamız, 2019 yılında 13-31 Mayıs 2019 tarihleri arasında, 5 öğretim üyesi, 1 arkeolog ve 3 öğrenciden oluşan bir ekiple gerçekleşmiştir. Bakanlık temsilcimiz uzman Ali Ateş'e ve tüm ekip üyelerimize katkıları ve özverili çalışmalarından dolayı, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Rektörlüğü'ne ise desteklerinden dolayı teşekkür ederiz¹.

Araştırmamızın temel amacı, Amik Ovası'nın hemen güneyinden yumuşak tepeler halinde yükselen, farklı büyüklükte akarsuların oluşturduğu birçok vadi ve havzayı içeren değişken topografyaya sahip Kuseyr Yaylası'nda (Harita: 1) Paleolitik Dönem'den Geç Antik Çağa uzanan yerleşim sürecini tanımlamak, kültürel gelişimini ve dönüşümlerini anlamak ve bu dönemlerin sosyo-ekonomik ve siyasal yapılarını çözümlenemizi sağlayacak veriler elde etmektir. Bununla birlikte Amik Ovası'nı Akdeniz'e bağlayan Asî Nehri vadisini izleyen rotanın dışında, Kuseyr Yaylası'nda alternatif yolların-geçiş güzergâhlarının var olup olmadığı da araştırmamızın bir diğer sorusudur².

2019 yılı araştırmamızda Kuseyr Yaylası'nın Amik Ovası'na açılan vadileri ile Yarseli Barajı'na güneyden bağlanan Pazar Deresi vadisinin büyük bir bölümü, Yayladağı İlçe merkezi çevresi ile Yayladağı'nı Samandağı İlçesi'ne bağlayan vadiler sistematik bir şekilde taranmıştır.

2019 yılı yüzey araştırmamızda Altınözü ve Yayladağı İlçelerinde arkeolojik özellik gösteren toplam 37 lokasyon ziyaret edilmiştir. Bu alanların 1'i Paleolitik Dönem konaklama/işlik yeri, 7'si höyük yerleşimi, 24'ü farklı nitelikte küçük kırsal yerleşimler olarak tanımlanmıştır. Genel olarak birbiriyle ilişkili gibi görünen oldukça yoğun arkeolojik dokunun gözlemlendiği bölgede, yerleşimlerin yanı sıra 1 mezarlık alanı/nekropol, 1 kayaya oygu mezar odası, 2 adet köprü ve 1 çeşme tespit edilmiş ve belgelenmiştir (Harita 2-3). Bununla birlikte 2017 ve 2018 yıllarında tespit edilen yerleşimlerden bazıları tekrar ziyaret edilmiş

* Prof. Dr. Hatice PAMİR, Mustafa Kemal Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü, Klasik Arkeoloji Anabilim Dalı 31040 Antakya, Hatay/TÜRKİYE. hpamir@mku.edu.tr

Arş. Gör. Canan KARATAŞ YÜKSEL, Mustafa Kemal Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü, Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi Anabilim Dalı 31040 Antakya, Hatay/TÜRKİYE ckyuksel@mku.edu.tr

1 2019 yılı araştırmalarımıza Mustafa Kemal Üniversitesi Coğrafya Bölümü Dr. Öğr. Üyesi Mesut ŞİMŞEK; Sanat Tarihi Bölümü Araştırma Görevlisi Dr. Orçun ERDOĞAN; Sanat ve Tasarım Meslek Yüksekokulu Öğretim Görevlisi Büşra KOCAMAZ SAKİN; Arkeolog Pelin KAYAŞ ve Arkeoloji Bölümü Lisans öğrencileri Özlem AÇACAK, Özen TURAN, Ferdi ÇİFTÇİ katılmıştır. Araştırmamız Mustafa Kemal Üniversitesi Bilimsel Araştırma Fonu MKÜ-BAP 21.GAP.039 no'lu proje ile desteklenmektedir.

2 Pamir-Henry 2017: 506

detaylı teknik çalışmaları yapılmıştır³. 2019 yılında tespit ettiğimiz alanlara ilişkin ilk tespitler aşağıda sunulduğu gibidir.

1. YERLEŞİMLER

Paleolitik Dönem Konaklama/İşlik Yeri

YD 225 Güveççi Konaklama/İşlik Yeri: 2019 çalışma döneminde ilk kez tespit edilen bu alan Yayladağı İlçesi, Güveççi Mahallesi sınırları içerisinde ve mahallenin yaklaşık 750 m kuzeydoğusunda yer almakta, Suriye sınırının batısında ve sınır duvarına da yaklaşık 750 m uzaklıktadır. Hafif tepelik formdaki alanın yaklaşık 100 m doğusundan küçük bir dere akmaktadır. Tarım arazisi olarak kullanılan alanda çok sayıda yontulmuş çakmaktaşı gözlenmiştir. Yontmataş endüstrilerin Orta ve Üst Paleolitik dönemleri karakterize ettiği düşünülmektedir⁴. Hatay'da Orta Paleolitik Dönem mağaralarında bulunan çakmaktaşların jeolojik oluşumlarına göre birincil ve ikincil olarak iki gruba ayrıldığı ve birincil kaynakların Şenköy ve Yayladağı'nda oldukları bilinmektedir. Ayrıca bu kaynak alanlarının Alt ve Orta Paleolitik dönemlerde atölye/işlik olarak kullanıldığı bildirilmektedir⁵. YD 225'in sözü edilen kaynaklara yakınlığı, buluntu yoğunluğu, hammadde ve tekno-tipolojik özellikleri alanın Orta ve Üst Paleolitik dönemlerde kullanılmış bir konaklama/işlik yeri olduğunu düşündürmektedir (Resim: 1).

Höyükler

ALT 101 Hindidağı/Cebelhindi Höyük: Altınözü İlçesi, Yolağzı Mahallesi sınırları içerisinde, köyün yaklaşık 2 km batısında yer alan höyük, yerel halk tarafından Hindidağı/Cebelhindi olarak anılmaktadır. Höyüğün üzeri ve eteklerinde yoğun tarım faaliyetleri sürdürülmektedir. Batı yamacının bitiminden yol geçmekte, doğu yamacının bitiminde ise su kaynağı yer almaktadır. Höyük üzerinde ve yamaçlarında çok sayıda çanak çömlek gözlenmiş ve değerlendirilmek üzere toplanmıştır. Malzeme üzerinde yapılan ön değerlendirmeler burada Erken Tunç (yoğun miktarda siyah-kırmızı açkılı Erken Transkafkasya çanak çömlekleri⁶ dikkat çekicidir), Orta ve Son Tunç Çağları, Demir Çağ ve Roma Dönemlerinde yerleşimlerine işaret etmektedir (Resim: 2).

ALT 108 Mercimek Tepe: Altınözü İlçesi, Akamber Mahallesi sınırları içerisinde. Köyün yaklaşık 800 m. kuzeyinde yer alan höyüğün güney yamacı Akamber asfalt köy yolunun tam kenarındadır. Batısında Koz Kalesi, kuzeyde Kamberli Höyük, güneybatısında Şeytan-

3 Tekrar ziyaret eden höyükler: ALT 55, ALT 56, ALT 93, ALT 94, ALT 96; Pamir vd. 2018: 218-219; Pamir vd. 2019: 232-234

4 YD 225 alanından topladığımız çakmaktaşı aletlerin ön incelemesi Doç. Dr. İsmail BAYKARA tarafından yapılmıştır.

5 Güleç vd. 2009; Baykara 2013a; Baykara 2013b

6 Braidwood-Braidwood 1960: 358-368

burcu vardır. Alanın tepesinden ve yamaçlarından topladığımız çanak çömlekler Demir Çağ, Hellenistik Çağ, ve Roma Dönemlerine tarihlenmektedir.

ALT 113 Ziyaret Höyük (Tell Sai): Altınözü İlçesi, Ziyaret Mahallesi sınırları içerisinde yer almaktadır. Köyün yaklaşık 2,5 km kuzeyinde yer alan höyük eski karakol mevki olarak anılmaktadır. Höyüğün hemen doğusundan Asi Nehri akmaktadır. Höyük üzerinde yoğun tarımsal faaliyetler yapılmaktadır. Toplanan arkeolojik malzeme içerisinde çanak çömleğin yanı sıra 1 adet hayvan figürünü parçası, havaneli, deniz kabuğu ve çakmak taşı alet parçaları vardır. Malzeme üzerinde yapılan ön inceleme höyükte Erken, Orta ve Geç Tunç Çağları ile Demir Çağ yerleşimlerine işaret etmektedir. Suriye sınırına yaklaşık 250 m. uzaklıkta yer alan höyüğün askeri bölge içinde içinde kaldığını bilmeden izinsiz ziyaret ettiğimiz alandan toplanan arkeolojik malzeme üzerinde ilk tespitler yapılmış, ancak malzeme yerinde bırakılmıştır.

ALT 116 Keşkinit Höyük: Altınözü İlçesi, Keskinik Mahallesi sınırları içerisinde yer almaktadır. Höyüğün bulunduğu mevki yerel halk tarafından Keşkinit olarak anılmaktadır. Höyük, köyün yaklaşık 500 m. kuzeybatısındadır ve güneydoğusundan dere geçmektedir. Höyük üzerinde üç adet kaçak kazı tespit edilmiştir. Kaçak kazı çukurlarından biri yaklaşık 2.5 m derinliğe sahiptir. Tepe kısmında ve yamaçlarında yoğun miktarda çanak çömlek yanı sıra çakmak taşı alet parçaları ile 1 adet fallusa benzeyen taş obje de tespit edilmiştir. Ön incelemesi yapılan buluntular, Geç Kalkolitik, Erken, Orta ve Geç Tunç Çağları, Demir Çağı ve Roma Dönemi'ne tarihlenmektedir (Resim: 3-4).

ALT 120 Ilıca Höyük: Altınözü İlçesi, Ilıca Mevkii'nde yer alan höyük, Maltepe Höyüğü'nün (ALT 27)⁷ yaklaşık 1 km güneybatısındadır. Höyük, Yarseli Barajı'na güneyden bağlanan derenin kenarında konumlanmıştır. Yayvan biçimli höyük doğuya doğru hafif eğimli yamaç yerleşimi biçimindedir. Höyüğün üzerinde yoğun tarım faaliyetleri sürdürülmektedir. Höyük üzerinden toplanan arkeolojik materyal oldukça tipik özellikler sergilemektedir. Ön değerlendirmelerle Amuq A-B-C evrelerine tarihlenen çanak çömlekler alanda sadece Neolitik ve Erken Kalkolitik Dönemlerde yerleşime işaret etmektedir. Koyu yüzü aklı ve ağızsız mal lar (DFBW-DFUBW)⁸ grubunun yoğun olarak görüldüğü toplulukta baskı bezemeli örnekler de yer almaktadır. Çanak çömlek topluluğuyla çağdaş obsidyen ve çakmaktaşıdan yontma taş aletler yoğun olarak grülmektedir. Yontma taş topluluğu içinde Amuq A-B evrelerine tarihlenen Amuq uçları⁹ oldukça dikkat çekicidir. Obsidyen aletler üzerinde yapılması planlanan kaynak analizleri Kuseyr Yaylası Neolitik Dönem topluluklarının uzak mesafelerle iletişim ve etkileşimlerine dair yeni veriler elde etmemizi sağlayacaktır. Bununla birlikte Ilıca Höyük buluntu repertuarı içinde diğer buluntularla çağdaş sürtme taş buluntular da yer almaktadır (Resim: 5-6).

7 Pamir-Henry 2018: 507

8 Braidwood-Braidwood 1960: 49-52; 73-78

9 Braidwood-Braidwood 1960: 86

ALT 121 Altınözü-Merkez Höyük: Altınözü İlçe merkezinde yer almaktadır. Höyük ilçe merkezinin ve Antakya krayolunun güneyindedir. Bununla birlikte Maltepe (ALT 27) ve Ilıca (ALT 120) höyükleri ile aynı dere üzerinde, aralarında yaklaşık 1.5 km mesafe ile konumlanmıştır. Höyük üzerinde ve yamaçlarında yoğun tarım faaliyetleri yapılmaktadır. Höyüğün üzerinde çok sayıda çanak çömlek ve kiremit parçası vardır. Tepe noktasında 1 adet yeni kırılmış büyük bir pithosa ait parçalar gözlemlenmiştir. Fakat herhangi bir kaçak kazıya rastlanılmamıştır. Höyükten toplanan çanak çömlekler üzerinde yapılan ilk değerlendirmeler Erken Kalkolitik Dönem'den Roma Çağı'na uzanan yerleşime işaret etmektedir.

YD 231 Çınarlı Höyük: Yayladağı İlçesi, Aydınbahçe Mahallesi sınırları içinde yer almaktadır. Höyüğün bulunduğu alan yerel halk tarafından Fellah Mezarlığı olarak da anılmaktadır. Köyün yaklaşık 2 km kuzeybatısında, Meydan Tatil Köyü'nün yaklaşık 1,5 km kuzeydoğusunda konumlanmış höyüğün güneyinde Kel Dağı vardır. Höyüğün doğu yamacından anakaya net bir şekilde görülmektedir. Yerleşimin batı ve güney yönlü olduğu anlaşılmaktadır. Höyüğün kuzeydoğu yamacının bitiminden Çınarlı Deresi akmaktadır. Höyüğün üzeri ve yamaçları tarım arazisi olarak kullanılmaktadır. Toplanan çanak çömlekler üzerindeki ilk değerlendirmeler Orta ve Son Tunç Çağları, Helenistik ve Roma Dönem'lerinde yerleşime işaret etmektedir. Höyüğün güneybatı kesitinde çanak çömlek parçalarının yanı sıra faunal kalıntılar da görülmektedir (Resim: 7).

Kırsal Yerleşimler

ALT 98: Altınözü İlçesi, Yarseli Mahallesi sınırları içerisinde Kavakpınarı Mevkii'nde yer almaktadır. Yerleşim, Boşşın Mahallesi'nden Yarseli Mahallesi'ne giden yolun kuzeyinde konumlanmıştır. Yerleşim alanında yoğun tarım faaliyetleri sürdürülmektedir. Buluntular üzerinde yapılan ilk gözlemler alanın Helenistik, Roma ve Orta Çağ kullanımına işaret etmektedir. Alandaki seramik buluntular içinde tanımlanan mal grupları Terra Sigilata, African Red Slip ve sırlı Orta Çağ seramikleridir. Ayrıca az sayıda çatı kiremidi parçaları da gözlenmiştir. Buluntu yoğunluk verileri bu alanın çiftlik yerleşimi olarak kullanıldığını düşündürmektedir.

ALT 99: Altınözü İlçesi, Seferli Mahallesi, Kabamazı Mevkii'nde yer alan alan tarım arazisi olarak kullanılmaktadır. Alanda, çatı kiremidi parçaları ve az miktarda Geç Antik Dönem amorf seramik parçalar gözlenmiştir. Alanın küçük bir çiftlik yerleşimi olarak kullanıldığı düşünülmektedir.

ALT 102: Altınözü İlçesi Babatorun Bucağı Mahallesi sınırları içerisinde yer almaktadır. Köyün yaklaşık 1 km güneydoğusundadır. Alan zeytinlik olarak kullanılmaktadır. Yerleşimde çok miktarda çatı kiremidi ve Geç Antik Çağ günlük kullanım kaplarına ait seramikler, az sayıda sırlı Orta Çağ seramik parçaları ve künk parçaları gözlenmiştir. Alanın ve buluntuların niteliği çiftlik yerleşimi olarak kullanıldığına işaret etmektedir.

ALT 105: Altınözü İlçesi, Avuttepe Mahallesi Ayn Nusrani Mevkii'nde yer almaktadır. ALT 103'ün hemen kuzeyindedir. Avuttepe'nin yaklaşık 1,5 km güneydoğusundaki alanda

zeytin ve meyve ağaçları vardır. Alandan kiremit parçaları, az miktarda seramik ve 3 adet tessera toplanmıştır. Alanın Geç Antik Çağ'da çiftlik yerleşimi olarak kullanıldığı düşünülmektedir.

ALT 106: Altınözü İlçesi, Tokdemir Mahallesi, Piteyte Mevkii'nde yer almaktadır. Batı yönüne eğimli arazide yoğun tarımsal faaliyetler gerçekleşmektedir. Alandan çatı kiremidi parçaları, tessera ve seramik parçaları toplanmıştır. Toplanan buluntuların ön değerlendirmesi sonucu alanın Roma Dönemi ve Orta Çağ'da yerleşim gördüğü düşünülmektedir.

ALT 107: Altınözü İlçesi, Tokdemir Mahallesi'nde, köyün yaklaşık 750 m. kuzeyinde yer almaktadır. Yerleşim alanında dağınık halde kesme taş mimari parçalar ve bol miktarda kiremit parçası gözlenmiştir. Yoğun seramik parçalarının yanı sıra bir adet taş havan eli parçası ele geçmiştir. Ön değerlendirmeler alanın Geç Antik Çağ çiftlik yerleşimi olduğuna işaret etmektedir.

ALT 109: Altınözü İlçesi, Çetenli Mahallesi, Bakımse Mevkii'nde yer almaktadır. Alan, Çetenli Köyü'nün kuzeybatısında kalmaktadır. Alanın batısından Altınözü-Çetenli karayolu geçmektedir. Alanda zeytin ve tütün tarımı yapılmaktadır. Alanda kesme mimari taş bloklar ve yoğun miktarda çatı kiremidi parçaları tespit edilmiştir. Ele geçen çok sayıda seramik parçaları Roma Dönemi ve Geç Antik Çağ günlük kullanım ve depolama kaplarına aittir. Seramiklerin yanı sıra bir adet taş havaneli ele geçmiştir. Tüm bu veriler alanda Roma ve Geç Antik Çağ yerleşimine işaret etmektedir (Resim: 8).

ALT 110: Altınözü İlçesi, Çetenli Mahallesi, Sabaha Mevkii'nde yer almaktadır. Köyün güneybatısında bulunan alan, Çetenli-Altınözü karayolunun 600 m batısındadır. Doğuya doğru eğimi olan arazide zeytin tarımı yapılmaktadır. Yerleşim toprak bir yol tarafından ikiye bölünmüştür. Çok az sayıda çatı kiremidi parçası ve seramik parçaları tespit edilmiştir. Alanın Geç Antik Çağ'da çiftlik yerleşimi olarak kullanıldığı düşünülmektedir.

ALT 111: Altınözü İlçesi, Karsu Mahallesi, Hacıaş Mevkii'nde yer almaktadır. Karsu Köyü'nün kuzey batısında yer almaktadır. Alanın hemen güneyinden asfalt yol geçmektedir. Kuzeye doğru eğimli arazide yoğun tarımsal faaliyetler gerçekleşmektedir. Alandan ele geçen seramik parçaları ve kiremit parçaları Helenistik, Roma ve Geç Antik Çağlara tarihlenmektedir. Ayrıca alandan 1 adet kandil parçası da ele geçmiştir.

ALT 112: Altınözü İlçesi, Babatorun Bucağı Mahallesi, Ocak Mevkii'nde yer almaktadır. Doğuya doğru eğimi olan arazi üzerinde zeytincilik yapılmaktadır. Alanın yaklaşık 200 m doğusunda önünde havuzu ve tesviye edilmiş toprağı olan modern bir kaya oyuğu yer almaktadır. Alandan kiremit parçaları ve günlük kullanım kaplarına ait seramik parçaları toplanmıştır. Buluntular alanın Geç Antik Çağ'da kullanılmış olduğunu göstermektedir.

ALT 114: Altınözü İlçesi, Açıkdere Mahallesi, Ağıl Mevkii'nde yer almaktadır. Köyün yaklaşık 1,5 km kuzeyindeki alanın batısından Balıklı Dere akmaktadır. Güneyinde kullanımda olan bir ahır olan alan zeytinlik olarak kullanılmaktadır. Toplanan çatı kiremidi ve günlük kullanım kaplarına ait seramik parçaları üzerine yapılan ilk değerlendirmeler alanın

Geç Antik Çağ'da kullanılmış olduğunu göstermektedir.

ALT 117: Altınözü İlçesi, Keskincik Mahallesi sınırlarında yer almaktadır. Alan, Mayadalı Mahallesi'nin kuzeybatısında kalmaktadır. Doğu ve güneydoğusundan bir dere geçmektedir. Alanda yoğun tarımsal faaliyetler sürdürülmektedir. Az miktarda seramik ve çatı kiremidi parçası gözlenmiştir. Malzeme üzerine yapılan ilk değerlendirmeler alanın Geç Antik Çağ'da kullanılmış olduğunu göstermektedir.

ALT 118: Altınözü İlçesi, Mayadalı Mahallesi, Aynberbar Mevkii'nde yer almaktadır. Köyün yaklaşık 1 km kuzeyindeki alan kuzeye doğru hafif eğimli yapıdadır. Yerleşimi bölen toprak yolun güneyinde zeytin ve yan ısıra meyve ağaçları yer almakta, kuzeyinden Aynberbar deresi geçmektedir. Alandan seramik parçaları, çatı kiremidi parçaları ve 2 adet tessera toplanmıştır. Ön değerlendirmeler alanın Geç Antik Dönem çiftlik yerleşimi olduğunu düşündürmektedir.

ALT 119: Altınözü İlçesi, Çetenli Mahallesi, Kubab Mevkii'nde yer almaktadır. Altınözü merkezin 750 metre kuzeydoğusunda, Babatorun Yolu üzerindedir. Batı, kuzey ve doğusundan Yarseli Barajı'na bağlanan dere geçmekte ve yarım ada oluşturmaktadır. Yerleşimin üzerinde gerçekleşen yoğun tarımsal etkinlikler nedeniyle alan düzleşmiş durumdadır. Alandan seramik parçalarının yanı sıra 1 adet deniz kabuğu fosili ve 1 adet tessera da değerlendirmek üzere alınmıştır. Malzeme üzerinde yapılan ön değerlendirme alanın Roma ve Geç Antik Çağlarda kullanılmış olduğuna işaret etmektedir.

YD 223: Yayladağı İlçesi, Üçırmak Köyü, Tırnaklı Mevkii'nde yer almaktadır. Köyün yaklaşık 1,5 km kuzeybatısındadır ve zeytinlik olarak kullanılmaktadır. Yaklaşık 300 m. doğusundan bir dere akmaktadır. Yüzeyle 2 adet mimari taş blok, yoğun olmamakla birlikte çatı kiremitleri ve seramik parçaları gözlenmiştir. Buluntular arazide sayımı yapılarak, belgelenecek ve fotoğraflanarak bırakılmıştır. Alanın Geç Antik Çağ'da kullanım gördüğü düşünülmektedir.

YD 226: Yayladağı İlçesi, Güveççi Mahallesi'nde yer almaktadır. Yerleşim, Güveççi Jandarma Karakolu yanında, köyün 1,5 km güneydoğusundadır ve doğal bir tepe üzerinde konumlanmıştır. Yerleşim karakola giden yolun sağında kalmaktadır. Alanda bol miktarda seramik ve çatı kiremidi gözlenmiştir. Seramik parçaları Roma Dönemi ve Orta Çağa tarihlenmektedir. Tepenin Güneybatı yamacında arkeolojik malzeme görülmemiştir.

YD 227: Yayladağı İlçe merkezinde Kasımbey Köprü Mevkii'nde yer almaktadır. Yerleşim Kasımbey Köprüsü'nün kuzeydoğusunda doğal bir kayalık tepe üzerindedir. Tepenin kayalık olmayan doğu yamaçlarında tarım yapılmaktadır. Yerleşimin güneybatısında çadırkent (mülteci kampı) yer almaktadır. Ayrıca tepenin güneybatı yamacında su değirmeni kalıntıları gözlenmiştir. Yüzeyle yoğun olmamakla birlikte çatı kiremidi parçaları ve çoğu amorf nitelikte seramik parçaları tespit edilmiştir.

YD 228: Yayladağı Leylekli Mahallesi sınırları içerisinde, köyün yaklaşık 1,5 km kuzeyinde yer almaktadır. Hafif tepelik alanın doğusundan Yayladağı barajını besleyen dere akmaktadır ve alanın güneydoğusunda da baraj vardır. Üzerinde tarımsal faaliyetler sürdürülen alanine tepesinde biri yıkık (betonarme), diğeri briket iki modern yapı almaktadır. Yıkık evin önünde ise bir dibek taşı (yak. 45 cm çapında) tespit edilmiştir. Yüzeyde yoğun miktarda seramik, az sayıda çakmaktaşı parçası gözlenmiştir. Diagnostik seramik parçalarından ve çakmaktaşı örneklerinden oluşan 1 torba malzeme değerlendirilmek üzere alınmıştır. Amorf nitelikteki seramikler fotoğraflanarak araziye bırakılmıştır.

YD 229: Yayladağı İlçesi Karaköse Mahallesi'nde yer almaktadır. Teraslar halinde yükselen tepelik alanın eteklerinde ve üzerinde modern yapılar vardır. Ayrıca küçük ölçekli tarımsal faaliyetler yapıldığı da gözlenmiştir. Yüzeyden toplanan çatı kiremidi ve seramik parçaları son derece dağınık haldedir. Tarımsal faaliyetler ve yapılaşma nedeniyle arkeolojik malzeme geniş alana yayılmış olmalıdır. Alanda yer alan evlerden birinin önünde taş bir tekne tespit edilmiş ve belgelenmiştir. Ön değerlendirmeler, alanın Geç Antik Çağ çiftlik yerleşimi olarak kullanıldığı düşündürmektedir.

YD 230: Yayladağı İlçesi, Karaköse Mahallesi, Çurun Tepesi Mevkii'nde yer almaktadır. Tepelik alan YD 229 un yaklaşık 1 km doğusundadır. Alanda yoğun tarımsal faaliyetler sürdürülmektedir. Teraslar halinde yükselen tepelik alanda çok sayıda seramik parçası gözlenmiştir. Bununla birlikte çatı kiremidine rastlanmamıştır. Seramikler Geç Antik Çağ'a tarihlenmektedir.

YD 232: Yayladağı İlçesi, Karaköse Mahallesi sınırları içerisinde yer almaktadır. Köyün yaklaşık 1 km güneydoğusunda yer alan yerleşimin güneyinden Karaköse-Aydınbahçe asfalt yolu geçmektedir. Alan yayvan biçimli, hafif yüksek kayalık tepe üzerindedir. Tepeliğin çevresi tütün ve buğday tarlalarıyla çevrilidir. Alanın tepe noktasında 90x60 cm çapında 4.50 m derinlikte armudi formda su sarnıcı yer almaktadır. Sarnıcın doğusundan Geç Antik Çağ seramikleri toplanmıştır. Yerleşimin yaklaşık 20 m kuzeybatısında taş duvar sırası ve taş sırasının içerisinde bir adet sütun althığı tespit edilmiştir (Resim: 9)

YD 234: Yayladağı İlçe merkezinin yaklaşık 1 km doğusunda yer almaktadır. Yerleşim doğal bir tepe üzerindedir ve tepenin kuzeydoğusunda briketten modern bir yapı bulunmaktadır. Alanda Tepenin kuzey batısında iki adet düzeltilmiş blok taş tespit edilmiştir. Taşlardan birinin ortasında 0.30 cm çapında ve 0,20 m derinliğe sahip çukur yer almaktadır. Alanda yoğun miktarda çatı kiremidi gözlenmiştir. Seramik parçalar genellikle Geç Antik Dönem günlük kullanım ve depolama kaplarına aittir.

YD 235A: Yayladağı İlçesi Leylekli Mahallesi'nde yer almaktadır. Leylekli Köyü çıkışındaki yerleşim Samandağ ve Yayladağı yol ayrımının da güney kenarındadır. Yoğun tarımsal faaliyetler sürdürülen alanda çok sayıda seramik ve kiremit parçası gözlenmiştir. 1 torba seçilmiş örnek değerlendirilmek üzere alınmıştır. Buluntular üzerinde yapılan ön değerlendirmeler alanın Geç Antik Çağ yerleşimi olduğuna işaret etmektedir. Alanın doğusunda antik

bir taş köprü tespit edilmiş YD 235B olarak kayıt altına alınmıştır.

d) Mezarlık Alanı/Nekropol

ALT 100: Altınözü İlçesi, Babatorun Mahallesi, Sarincirsırtı (Dahartinisafra) Mevkii'nde yer almaktadır. Yerel halktan edinilen bilgilere göre alanda lahit mezar (2 adet) benzeri buluntular yer almaktadır fakat sözü edilen bulguları yoğun bitki örtüsünden dolayı tespit etmemiz mümkün olmamıştır. Alanda çanak çömlek ya da herhangi bir küçük buluntuya da rastlanamamıştır. Köylüden edindiğimiz bilgiler doğrultusunda kayıt altına aldığımız alan önümüzdeki araştırma sezonunda tekrar ziyaret edilecektir.

Kayaya Oygu Mezar Odası

ALT 103: Altınözü İlçesi, Avuttepe Mahallesi Ayn Nusrani Mevkii'nde yer almaktadır. Avuttepe'nin yaklaşık 1,5 km güneydoğusunda bir meyve bahçesi içerisinde bulunan mezar odasının ağız kısmı yaklaşık 70 cm'dir. Önünde sulama havuzu bulunmaktadır. Kayaya oygu mezar odasının içine giremediğimiz için mimari ayrıntıları hakkında ayrıntılı bilgi vermemiz mümkün olmamıştır. Mezar odasının çevresinde herhangi bir küçük buluntuya rastlanmamıştır (Resim: 10).

Köprüler

YD 235 B: Yayladağı İlçesi, Leylekli Mahallesi'nde yer almaktadır. Leylekli Köyü çıkışında, YD 235A'nın doğusunda yer alan taş köprünün kuzeydoğu yanından Yayladağı asfalt yolu geçmektedir. Kesme blok taşlardan örülmüş taş köprünün sadece ayakları korunmuştur. Köprü büyük oranda tahrip olmuş durumdadır. Köprünün altından kurumaya yüz tutmuş küçük bir dere geçmektedir. Köprünün hemen batısındaki yerleşimle (YD 235A) çağdaş olduğu düşünülmektedir.

ALT 104: Altınözü İlçesi, Avuttepe Mahallesi, Şeyh İsa Mevkii'nde yer almaktadır. Beşik tonozlu köprü yapımında kesme taşlarının yanı sıra dere taşları da kullanılmıştır. Beşik tonoz kuzey yönünde çökmüş vaziyettedir. Köprünün üst kısmına beton döküldüğü gözlenmiştir. Yerel halk iki sene öncesine kadar köprünün kullanıldığını bildirmiştir (Resim: 11).

Çeşme

ALT 115: Altınözü İlçesi, Yolağzı Mahallesi'nde yer almaktadır. Çeşme Köyü'nün içerisinde, köy meydanına inşa edilmiştir. Beyaz kesme blok taşlardan oluşan çeşmenin cephesine beton sundurma yapılmıştır ve kesme taşlar sıvanmıştır. Çeşmenin yaklaşık 2 m. güneyinde 'L' biçimli yalak mevcuttur. Yalak da kesme blok taşlardan oluşmaktadır. Yalağın güney cephesinde ve kuzey batı köşesinde üzerinde yıldız motifi olan 2 blok ve üzerinde toplam 6 satır Osmanlıca yazı bulunan 1 blok yer almaktadır. Söz konusu yazıt ve bezemeli 2 taş blok uzmanı tarafından değerlendirilmek üzere belgelenmiştir. Çeşme halen aktif olarak kullanılmaktadır (Resim: 12).

GENEL DEĞERLENDİRME

2019 araştırma sezonunda, son yıllarda taramaya başladığımız Amik Ovası'na açılan vadiler ile Yarseli Barajı'na güneyden bağlanan Pazar deresi vadisinin büyük bir bölümü tamamlanmış, Kuseyr Yaylası'nı Samandağ'a yani Asi Deltası'na bağlayan vadilerde de çalışmalar yapılmıştır. Bu sezonun en çarpıcı tespiti araştırma repertuarımızda bulunmayan Paleolitik buluntu alanıdır (YD 225). Bu olası konaklama/işlik yeri, Kuseyr Yaylası'nın insanlık tarihinin en erken evrelerinden itibaren stratejik bir öneme sahip olduğunu ve yaşam alanı olarak kullanıldığını göstermesi bakımından oldukça önemlidir. 2019 araştırma sezonunda bir diğer çarpıcı yerleşim alanı, yaylayı Asi Deltasına ve Akdeniz'e bağlayan vadilerin birinde, Asi delta ovasının güneyinde yer alan YD 231 Çınarlı Höyük'tür. Höyüğün konumu ve çanak çömlek niteliği, özellikle Orta ve Son Tunç çağlarında Kuseyr Yaylası'nın Akdeniz'le oviden bağımsız bir etkileşim ağı içerisinde olabileceğini düşündürmektedir. Höyük, Sabuniye, Al Mina ve Seleucia Pieria yerleşmelerine yakınlığı nedeniyle de ayrıca büyük önem taşımaktadır. Bu araştırma sezonunda tespit ettiğimiz ALT 121 yerleşimi salt Amuq A-C evrelerine tarihlenen buluntularıyla, Kuseyr Yaylası'nın ilk tarımcı köy topluluklarına ait kanıtlar sunmuştur. Bu bulgular, daha önceki araştırmalarımıza ait Neolitik-Kalkolitik Dönem verilerini¹⁰ güçlendirmesi ve kronolojik silsileyi tamamlaması bakımından son derece önemlidir.

2019 yılı araştırmalarında tespit ettiğimiz, dere kenarlarına ve tarımsal açıdan elverişli alanlara konumlanmış höyükler önceki yıllarda belgelediklerimizle benzer yerleşim kurgusu sergilemektedir. Bu kurguda en belirgin özellik birçok höyüğün birbirleriyle neredeyse eşit mesafede konumlanmış olmasıdır. Söz konusu kurgu özellikle Erken Tunç Çağı öncesinde iskân edilmiş höyüklerde karşımıza çıkmaktadır. Bununla birlikte sözü edilen yerleşim kurgusunun dışında kalan, ALT 101 (560 m) gibi daha yüksek rakımlarda konumlanmış höyükler ise dağınık bir yerleşim planı sergilemektedir¹¹. Kuseyr Yaylası'nda Hellenistik Dönem itibarıyla yerleşim dokusunda gözlenen çeşitliliği kanıtlar nitelikte bulgulara bu araştırma sezonunda da ulaşılmıştır. Höyük yerleşimlerine ek olarak kısmen daha yüksek alanlarda bağımsız çiftlik evleri ve birkaç haneli köy tipi kırsal yerleşimler görülmektedir. Hellenistik dönemde gelişen kırsal yerleşim dokusunun Geç Antik Çağ'da sıklaşarak devam etmesi tarımsal faaliyetlerdeki çeşitlilik ve nüfus yoğunluğuyla ilişkili olmalıdır. Bununla birlikte yerleşim alanlarının arasında uzanan mezarlar, taş ocakları, su yapıları, zeytinyağı işlikleri, taş ocakları-işlikleri ve köprüler yerleşimlerin birbirleri ile iletişim ve etkileşim yoğunluğuna işaret etmektedir. Kuseyr Yaylası'nda Ortaçağa ait veriler bu araştırma sezonunda da az sayıda sırlı çanak çömlek parçasıyla sınırlıdır. Başlangıcından bugüne dek araştırma verilerimiz yaylanın Orta Çağda, Geç Antik Çağ ve öncesine benzer bir yerleşim yoğunluğu göstermediğini belirten sonuçlarla paralellik göstermektedir¹².

10 Karataş Yüksel-Pamir 2021

11 Kuseyr Yaylası Prehistorik Dönem yerleşimleri ekip üyemiz Canan Karataş Yüksel'in devam eden doktora tezinde çalışılmaktadır.

12 Tchalenko, 1953-1958, Gatier 1994

KAYNAKÇA

Baykara İ. (2013a). “Hatay Orta Paleolitik Dönem Endüstrilerinde Hammadde Kullanımı”, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitü Dergisi*, 4/2, 19-33.

Baykara İ. (2013b). “Hatay Orta Paleolitik Dönem Toplumlarında Mobilite ve Yerleşim Sistemleri”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 53/2, 181-199.

Braidwood, R.J., Braidwood, L.S. (1960). *Excavations in the Plain of Antioch I: The Earlier Assemblages Phases A-J*. Chicago: University of Chicago Press.

Gatier, P.-L. (1994), “Villages du Proche-Orient protobyzantine” *The Byzantine and Early Islamic Near East*, Vol. II, Kind, G. R. D. ve Cameron, A. (der.) Princeton: The Darwin Press, 17-48.

Güleç E., İ. Baykara, İ. Özer, M. Sağır, A. Açikkol, A.C. Erkman, H. Yılmaz. (2009). “2008 Yılı Üçağızlı Mağarası Kazısı”, *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 31/1, 121-132.

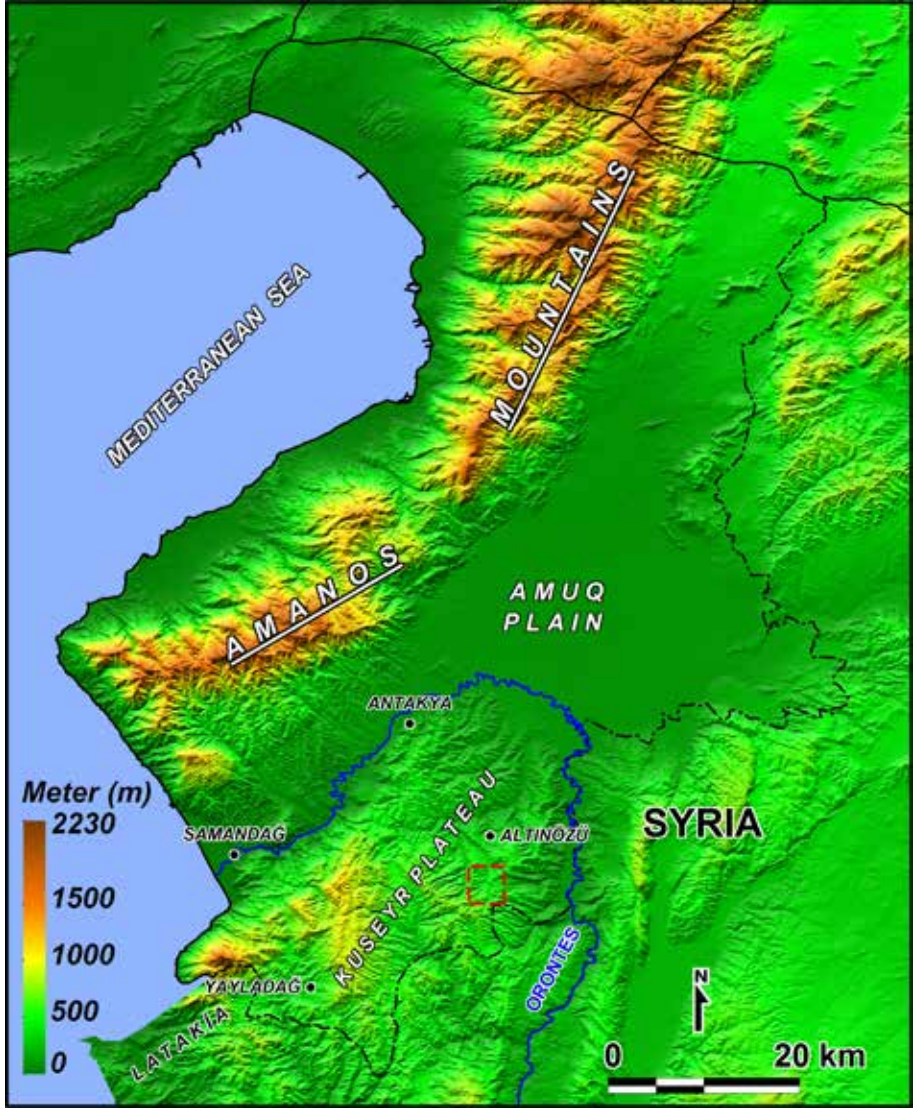
Karataş, C., Pamir, H. (2021). “An Evaluation of Late Neolithic and Early Chalcolithic Sites in Kuseyr Plateau in the Context of Material Culture”, *Neolithic Pottery from the Near East: Production, Distribution and Use*, Edited by R. Özbal, M. Erdalkıran, Y. Tonoike. Koç University AKMED Publications: Istanbul (in press).

Pamir, H., Henry, A. (2017). “Antakya, Altınözü, Yayladağı Kuseyr Yaylası Yüzeysel Araştırması 2016”, *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 35/1, 505-520.

Pamir, H., Belgin-Henry A. ve Karataş-Yüksel, C. (2018). “Antakya, Altınözü, Yayladağı: Kuseyr Yaylası Yüzeysel Araştırması 2017”, *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 36/2, 215-235.

Pamir, H., Belgin-Henry A. ve Karataş-Yüksel, C. (2019). “Kuseyr Yaylası Yüzeysel Araştırması 2018”, *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 37/2, 231-254.

Tchalenko, G. (1953-1958) *Villages antiques de la Syrie du Nord, Vols. I-III*. Paris: Paul Geuthner.

Harita 1: Kuseyr Yaylası ve Çevresi Yükselti Haritası

Harita 2: 2019 Yılı Altınözü İlçesi Arkeolojik Lokasyonları.

Harita 3: 2019 Yılı Yayladağı İlçesi Arkeolojik Lokasyonları.

Resim 1: YD 225 Güveççi Paleolitik Alanından Yontmataş Örnekleri

Resim 2: ALT 101 Hindidağı-Cebelhindi Höyük ve Çevresi.

Resim 3: ALT 116 Keşkinit Höyük ve Çevresi.

Resim 4: ALT 116 Keskindik Höyük Çanak Çömlek Örnekleri.

Resim 5: ALT 120 Ilıca Höyük Üzeri.

Resim 6: ALT 120 Ilıca Höyük Buluntularından Örnekler.

Resim 7: YD 231 Çımarlı Höyük.

Resim 8: ALT 109 Yerleşimi Genel Görünümü ve Arazide Fotoğraflanan Buluntuları.

Resim 9: YD 232 Üzerindeki Duvar Kalıntıları, Sarnıç ve Küçük Buluntular.

Resim 10: ALT 103 Kayaya Oygu Mezar.

Resim 11: ALT 104 Şeyh İsa Köprüsü.

Resim 12: ALT 115 Yolağzı Mahallesi Çeşmesi.

2019 YILI TRABZON İLİ YÜZEY ARAŞTIRMASI: MAÇKA VE DÜZKÖY İLÇELERİ

Hülya ÇALIŞKAN AKGÜL*

Sinan KILIÇ

Serkan DEMİREL

Erkan YILMAZ

GİRİŞ

2018 yılında başlayan çalışmalarımızda öncelikle Trabzon Merkez ve Maçka İlçeleri araştırılmıştır. Maçka’da gerçekleştirilen incelemelerin 2018 yılında tamamlanmaması nedeni ile 2019 yılı arazi çalışmaları öncelikle Maçka’da başlatılmış ve batısındaki Düzköy İlçesi ile devam etmiştir.

2019 yılı çalışmaları üç bölümden oluşmaktadır.

1. Arazi ekibi ile belirlenen alanlardaki yüzey araştırması.
2. 2018 yılında tespit edilen Horhor Kale’deki mimari kalıntıların belgelenmesi.
3. Hortokop Kale’deki yer radar çalışmaları.

Karadeniz Teknik Üniversitesi, Türk Tarih Kurumu, Trabzon Mimarlar Odası, Trabzon Ticaret ve Sanayi Odası ve Doğu Karadeniz İhracatçılar Birliği tarafından desteklenen Trabzon İli Protohistorik Dönem Yüzey Araştırması Projesi (TYAP) 25 Ağustos - 9 Eylül 2019 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir¹.

-
- * Dr. Öğr. Üyesi Hülya Çalışkan AKGÜL, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi Ana Bilim Dalı, Kanuni Yerleşkesi, Ortahisar/Trabzon.
Dr. Arş. Gör. Sinan KILIÇ, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Zeve Kampüsü, Van.
Doç. Dr. Serkan DEMİREL, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi Ana Bilim Dalı, Kanuni Yerleşkesi, Ortahisar/Trabzon.
Doç. Dr. Erkan YILMAZ, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Ankara.
- 1 T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü’nün izni ile gerçekleştirilen yüzey araştırması (proje no. YA016101) 2019 yılı ekibinde Arkeolog Ulaş ODABAŞ, Arkeolog Mehmet TÜRK, Arkeolog-Fotoğrafçı Mehmet Güngör, Dr. Arş. Gör. Ekrem Saraloğlu (Harita Mühendisi), lisans öğrencileri Hatice KELAMNUR YILMAZ, Seda Nur BAYALAN, Elif YETİM ve Maide Nur TOSUN yer almıştır. Doğu Karadeniz’in zorlu coğrafyasında özverili çalışmalarından dolayı ekip üyelerinin her birine teşekkür ederiz. 2019 yılı çalışmalarındaki Bakanlık Temsilcimiz, Trabzon Kültür Varlıklarını Koruma Kurulu Bölge Müdürlüğü’nden Songül KASAP’a desteği, sabrı ve heyecanı için ekibimiz adına ayrıca teşekkürlerimizi sunarız.

ARAZİ ÇALIŞMALARI SONUÇLARI

Maçka İlçesi Bulguları

Makron Sırtı

Maçka'nın güneybatısına doğru uzanan, Hamsiköy ile Larhan Vadileri'ni birbirinden ayıran sırt bölge halkı tarafından Makron olarak adlandırılmaktadır (Harita: 1). Bu ismin, M.Ö. 1. binyıl bölge halklarından Makronlar ile olan isim benzerliği dikkat çekicidir. 1903 m. yükseklikteki sırtın üzerinde, kuzey-güney doğrultulu, bazalt taşlardan yapılmış, uzunluğu 21 m., genişliği ise 8,6 m. ölçülerinde duvar sırası tespit edilmiştir. Bu taş sırasının daha doğusunda, dikdörtgen planlı taş temellere rastlanmıştır. Olasılıkla günümüze ait yayla evinin temeli olan mekân 9 x 5,5 m. boyutlarında tek odadan oluşmaktadır. Yukarıda açıklanan mimari kalıntıların daha güneyinde, Yukarı Mahalle Vardallar Mevkii'nde tepelik alanın hemen güneyinde, kuzey-güney doğrultulu ve dikdörtgen planlı iki oda tespit edilmiştir. Kuzeydeki birinci oda 13 m. uzunluğunda ve 6,2 m. genişliğindedir. Bu odanın güneyinde kalan yandaki ikinci oda ise 16,2 m. uzunluğunda ve 7,9 m. genişliğindedir. İkinci odanın doğu duvarının ucu açık bırakılmış, birinci odanın güney duvarı ise her iki odanın batı duvarını oluşturan taş sırası ile birleştirilmiştir. Böylelikle ikinci odaya giriş sağlayan büyük bir açıklık oluşturulmuştur. Duvar genişlikleri ise bitki örtüsü nedeniyle ölçülememiştir. Mekânlar bölgede görülen konut planından daha büyük ölçülere sahiptir. Bu yapıların ekonomik amaçlarla inşa edilmiş hanlar olduğu, söz konusu sırtın da son bin yıllık süreçte kullanılan Zigana geçidinden önce, kuzey-güney ulaşımında kullanıldığı düşünülmektedir.

Sumaha Kale

2018 yılında saptadığımız Sumaha Kale, Yazlık/Livera Köyü'nün güneydoğusunda bulunan, 1818 m. yükseklikteki Cuma Tepe'de, Altındere/Meryemana Vadisi ile Atasu/Galyan Vadisi arasında yer alan sırt üzerinde bulunmaktadır² (Harita: 1; Resim: 1). Söz konusu sırt, Trabzon Maçka arasındaki Esiroğlu Mevkii'nden başlayarak güneyde İskobel Yaylası'na ve oradan Gümüşhane sınırına kadar devam eder. Bu sırt üzerinde Sumaha'nın yanı sıra daha kuzeyde, yine 2018 yılında saptanan, Horhor Kale ve Konakdüzü Mevkii yerleşim alanları ile sırtın batı yamacında Saveriksa Maden ve Yazlık/Livera Maden buluntu alanları yer almaktadır³.

2018 yılında Sumaha'ya giden yol üzerinde taş döşeli yol bulunması ve sırt üzerindeki buluntu alanlarının duvar işçiliği bakımından aynı özellikleri göstermesi nedenleri ile Horhor ile Sumaha arasında da bir güzergâhın olup olmayacağı araştırılmak istenmiştir. Sumaha'ya gidiş güzergâhı üzerinde, Rişk Yaylası'ndan ormanlık alana girmeden hemen önce, 1787 m. yükseklikte yürüyüş yolunun sağında, yamaçtan aşağıya doğru geniş bir alana yayılmış taş yığınları tespit edilmiştir. Bu alan içinde ve yürüyüş yolunun 20 m. kadar yukarısında "mer-

2 Çalışkan Akgül vd. 2019

3 Çalışkan Akgül vd. 2019

diven” şeklinde biçimlendirilmiş bir kalıntı bulunmaktadır. Volkanik kökenli ana kayaya yapılmış, 7 adet basamaktan oluşan merdiven 5,7 m. uzunluğunda ve 70 cm. genişliğindedir. Basamakların kenarlarında işlenmiş ve olasılıkla yukarıdan sürüklenmiş taşlar bulunmaktadır. Basamakların daha yukarisında, kuzey ve kuzeydoğusuna doğru tüm sırt boyunca moloz birikintileri gözlenmiştir. Bu molozların bazılarının yapı malzemesi olarak kullanıldığına işaret edebilecek şekilde biçimlendirildiği görülmüştür. Yamaç boyunca yayılmış olan moloz yığınları olasılıkla sırtın üst seviyelerine kadar (yaklaşık 100 m.) devam etmektedir. Bu sırt Sumaha'nın yer aldığı Cuma Tepe'nin tam karşısında yer almakta ve kuzeyde Pilav Dağı ile başlayan ve Sumaha ile devam eden sırtın en yüksek üçüncü zirvesini oluşturmaktadır. Ancak arazinin zorluğu ve kaygan zemin nedenleri ile ölçüm yapılamamış, sadece fotoğraf çekimi yapılmıştır.

Sumaha Yol

Bu eski yol Rişk Yaylası'ndan ormanlık alana girdikten sonra başlamaktadır. Yolda döşenmiş taşlar zaman zaman yüzeylenmiş ana kaya ile birlikte kullanılmıştır. Cuma Tepe'nin yaklaşık 1 km. güneyinde, 50 m. uzunluğunda, taş döşeli eski yolun genişliği değişmekle birlikte ortalama 1-1,5 m. genişliğindedir (Harita: 1).

Esiroğlu Mevkii'nden Gümüşhane sınırına ulaşan bu sırt üzerinde, ortak özellikler gösteren yerleşim birimleri arasında ulaşım ağının olup olmadığı önemli bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Yoğun orman örtüsü bu ulaşım sisteminin tam anlamı ile ortaya çıkarılmasını engellemektedir. Ancak yine de eldeki bulgularla genel bir çerçeve yapmak mümkündür. Sumaha'dan Pilav Dağı'na doğru olduğunu varsaydığımız güzergâh tespit edilememekle birlikte tam tersi yönde, Pilav Dağı'ndan Sumaha'ya doğru, sırt üzerinde eski bir yol tespit edilebilmiştir. Dolayısıyla, Sumaha Yol olarak isimlendirdiğimiz yol, sırt üzerinden devam eden bu yol ile ilişkili olmalıdır.

Kuşçu Mağarası

Mağara, Maçka'nın kuzeydoğusunda, Galyan Vadisi'nde, Kuşçu Mahallesi, Dereiçi Mevkii'nde yer almaktadır (Harita: 1). Vadinin batı yakasında ve nehir yatağı seviyesindeki mağara günümüzde âtil balık çiftliği konumundadır. Mağaranın girişi betonla sıvanmış ve kapı takılmıştır. Ayrıca içeride beton havuzların oluşturulduğu gözlenmiştir. Galyan Vadisi yolu üzerinde yer alan mağaranın girişi doğuya (yola ve Galyan Deresine) bakmaktadır. Balık çiftliği olarak kullanımı bırakılmış mağaradaki bozulan su sistemi nedeniyle su mağaranın içine ve girişten dışarıya akmaktadır. Mağara girişinin bulunduğu doğu cephede, girişin üzerinde bir açıklık bulunmaktadır. Mağaranın içi oldukça kirlili ve çamurludur. Âtil durumdaki balık havuzları nedeniyle oldukça tahrip olmuş durumdadır. İçinde herhangi bir buluntu saptanmamıştır.

Gan/Kan/Ken Yaylası Maden

Galyan Vadisi'nin güneyinde, Maçka İlçesi Yüzüncüyıl Mahallesi'nin güneydoğusun-

da, yaklaşık 2000 m. yükseklikte yer alan Gan Yaylası'nda cüruf kalıntıları tespit edilmiştir (Harita: 1). Gan Yaylası'nın kuzeye bakan yamacında yer alan cüruflar biri yaklaşık 300 m² boyutlarındaki yuvarlak bir alanda (Resim: 2), diğerleri ise daha küçük alanlarda olmak üzere birkaç alanda bulunmaktadır. Yayıda cüruf alanlarının bir kısmının üzerinin yosun ile kaplandığı gözlenmiştir. Bu alanın kullanımının ne kadar eskiye gittiği ve hangi maden kaynağından faydalandığını anlayabilmek adına bazı cüruf örnekleri alınmıştır.

Yenimahalle Kaya Sığınağı

Mulaga Vadisi'nde, Sındıran Mahallesi'nin güneybatısında, Üçgedik Mahallesi'ne doğru gidiş yolunun sol tarafında yer almaktadır (Harita: 1). Sığınağın ağız açıklığı 11 m.; içeride en derin yerde eni 7 m. ölçülerindedir. Sığınağın girişi ve içteki zemini çamur kaplıdır. Ayrıca sığınağın sağ üst kısmından iç mekâna uzanan bir plastik boru ile de su temin edilerek, sığınağın içerisine çağdaş bir çeşme yapılmıştır. Sığınağın tavanındaki izlerden içeride ateş yakıldığı anlaşılmakta olup bunların yakın zamana ait olduğu anlaşılmaktadır.

Üçgedik (Zırvanos) Kalesi

Mulaga Vadisi'nin batısında Üçgedik Mahallesi, Zırvanos mezrasının yaklaşık 300 m. güneybatısında bulunan, doğal bir kayalık alan üzerinde ve yerel halk tarafından Zırvanos Kalesi olarak isimlendirilen bir alan incelenmiştir (Harita: 1). Kayalık alan, yaklaşık 200 m. uzunluğunda ve kuzeybatı-güneydoğu doğrultusundadır. Alanın güneybatısında, kuzey-güney doğrultulu kaya basamakları dikkati çekmektedir. 22,8 m. uzunluğundaki basamakların ölçülebilen eni en aşağıda 1,4 m., en yukarıda ise 3,4 m. genişliğindedir. Basamaklar halinde yükselen kayalık alanın hemen güneydoğusunda ikinci kayalık alanla arasında ise 11 m. uzunluğunda ve 70 cm. genişliğinde bir taş duvar uzanmaktadır.

Alanın kuzeybatısındaki zirve vadiye hâkim bir konumdadır. Bu zirvenin kuzeye bakan yamacında 2,5 m. uzunluğunda ve 3 m. yüksekliğinde, harçlı bir duvar kalıntısı bulunmaktadır. Bu duvardan dökülen taşlar zirvenin kuzey yamacına dağılmış durumdadır. Zirvenin aşağısında, kuzey-kuzeybatı yönünde dikdörtgen planlı taş binaya ait temel kalıntıları vardır. Bu kalıntılar, kaleden alınan taşların devşirme kullanılması ile yapılan, yakın döneme ait bir yayla evine ait olmalıdır. Bunun hemen yakınında ise ağıl olarak kullanılmış ve etrafı taş sırası ile kapatılmış bir yer bulunmaktadır. Yüzeide bulunan seramik parçalarının hepsi amorf nitelikli Ortaçağ ya da modern görünümlüdür.

Kalecik (Mile) Kalesi

Mulaga Vadisi'ndeki Üçgedik Mahallesi'ne bağlı Zırvanos Mezrası'nın güneyinde, yaklaşık 2000 m. yükseklikte yer alan Kalecik Mezrası'nın hemen kuzeybatısındaki kayalık alan yerel halk tarafından Kalecik (Mile) Kalesi olarak adlandırılmaktadır⁴ (Harita: 1). Doğu-batı

4 Kalecik Kalesi, yüzey araştırmamızın ardından, tespit edilen harçlı mimari kalıntılar ve çoğunluğu oluşturan

doğrultusunda uzanan kayalık alan yaklaşık olarak 130 x 30 m. boyutlarındadır. Kayalık alan üzerine inşa edildiği anlaşılan kalenin girişi tespit edilememiştir. Ancak doğal şartlar kalenin tek düz alanı olan kuzeybatıdan bir girişi mümkün kılmaktadır. Bu kısımdaki kayalardan tırmanarak kale alanına girilmiştir. Kalenin yalnızca batıdaki kayalık alanında harçlı bir duvar kalıntısı bulunmaktadır (Resim: 3). Duvar 4,5 m. genişliğinde ve 6 m. yüksekliğindedir. Bazı sur kısımlarının da yakın zamanda definciler tarafından dinamitle patlatıldığı bilgisi mevrada yaşayanlardan öğrenilmiştir. Kayalık alanın ortasında yaklaşık 2 m. çapında, içi doldurulmuş dairesel bir kuyu görülmektedir. Bu kuyunun hemen 2 m. doğusunda ikinci bir kuyu izi daha saptanmış, ancak alanın fazla tahrip olması nedeniyle tam olarak işlevi anlaşılamamaktadır.

Doğudaki kayalık alanda ise mimariye dair bir iz tespit edilememiştir. Kalenin kuzey yamacında, kaleden aşağıya döküldüğü anlaşılan çok sayıda çanak çömlek parçası saptanmıştır. Yamaç yüzeyinde herhangi bir mimari kalıntı saptanmamıştır. İncelenen çanak çömlek parçaları Erken Demir Çağ'dan Ortaçağ'a kadar uzanan bir sıradüzen göstermektedir. İncelenen seramik parçaları içinde, iki yiv arasında birbirine paralel eğik kazıma hatlardan oluşan bezemeli bir gövde parçası ve koyu gri hamurlu, dış yüzeyi ačkılı çanak parçası Doğu Anadolu Erken Demir Çağ kültürü seramik buluntuları ile benzer özellikler göstermektedir⁵ (Çizim: 1). Trabzon bölgesinde ilk defa, oldukça yüksek bir rakımda, kale türü bir yerleşmede saptadığımız bu türdeki seramik buluntular, MÖ. 2. binyıl sonunda başlayan Doğu Anadolu Erken Demir Çağ kültürlerinin Trabzon dağlarında da var olduğunu kanıtlamaktadır.

Eskala

Mulaga Vadisi'nin güney ucunda, Üçgedik Mahallesi'nin güneydoğusunda ve Kadırğa Yaylası'nın doğusunda yer alan Eskala Yaylası'nın güneydoğusunda, bölge halkının "Kale" olarak adlandırdığı tepe incelenmiştir (Harita: 1). Bu tepenin batı yamacında doğal kayanın içeri doğru kesilmesiyle oluşturulmuş, yaklaşık 2 m²'lik bir sığınak tespit edilmiştir. Bölge halkı tarafından, bu sığınagın, olasılıkla Osmanlı-Rus savaşı sırasında, askerler tarafından kullanıldığı ifade edilmektedir. Tepenin üstündeki kayalıkta yapılan incelemede herhangi bir kale kalıntısına rastlanmamıştır. Yayla halkı tarafından bu tepenin üstüne yakın geçmişteki bir savaş sırasında (muhtemelen Osmanlı-Rus savaşı) bir top yerleştirildiğini söylenmektedir.

2.2. Düzköy İlçesi Buluntuları

İlk defa 2019 yılında incelemeye başladığımız ilçede özellikle Düzköy (Kale) Vadisi'nin güney bölümleri araştırılmıştır (Harita: 1). Güneyindeki dağlardan gelen nehir kuzeydoğu yönünde akmakta ve Akçaabat İlçesi'nden Karadeniz'e dökülmektedir. Düzköy Vadisi ile Mulaga Vadisi arasında yer alan Oba Platosu da bu alan içinde değerlendirilmektedir.

Doğu Roma Dönemi seramik parçaları göz önünde bulundurularak, Trabzon Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü tarafından "Korunması Gerekli 1'inci Grup Taşınmaz Kültür Varlığı" olarak tescillenmiştir (Karar Tarihi ve No: 20.10.2020 – 6012).

5 Konyar 2004; Işıklı ve Erdem 2009; Çalışkan Akgül 2020.

Şahinkaya Kaya Sığınağı (Batı)

Düzköy İlçesi, Doğanlıca Mahallesi'nin kuzeydoğusunda Şahinkaya olarak isimlendirilen bir kayalık yer almaktadır. Bu kayalığın batı ve doğusunda, birbirinden yaklaşık 700 m. uzaklıkta, kaya sığınağı oluşumları bulunmaktadır (Harita: 1). Batıda, marnlı-kireçtaşı tabakalarının arasında oluşmuş birinci sığınağın ağız güneydeki vadiye doğru bakmaktadır. Sığınağın önünde 70 m. uzunluğunda, doğu-batı doğrultulu bir platform bulunmaktadır. Platform yüzeyinin batı tarafından yaklaşık 25. metresinde sığınak başlamakta ve platformun yüzeyi bu sığınağın içine doğru (kuzeye doğru) inmektedir. Ölçülebilen derinliği 8,5 m. olan sığınağın içinde toprak (çökel) ve su bulunmaktadır. Yapılan incelemede herhangi bir arkeolojik bulgu ya da buluntu tespit edilmemiştir.

Şahinkaya Kaya Sığınağı (Doğu)

Şahinkaya olarak isimlendirilen kayalık formasyonun kuzeydoğusundaki yamaçlarında yer alan bazı mağara ve kaya sığınakları incelenmiştir (Harita: 1). Arazinin yapısı nedeniyle bu mağaralara girmek özel donanım ile kaya tırmanışı gerektirdiğinden içeri girilememiştir. Bu kesimde üst üste 3 adet kovuk vardır. En üstteki kovuğun girişi üçgen biçimindedir. Aşağıda yer alan iki kovuğun önü ise ağaç ve bitkilerle kaplıdır. Ortadaki kovukta inceleme yapılabilmemiş ve herhangi bir arkeolojik buluntuya rastlanmamıştır.

Kale Tepe (Doğanlıca Kalesi)

Kale Tepe, Düzköy İlçesi Doğanlıca Mahallesi'nde yer almaktadır. Oldukça tahrip edilmiş olan dairesel planlı kalenin, iç ve dış kale olarak iki ayrı kısımdan oluştuğu anlaşılmaktadır (Harita: 1; Resim: 4). İç kale daha yüksek kotta ve kuzeyde yer alırken, daha düşük kottaki dış kale güneyde yer almaktadır. Dış kale, içi duvarlarla çeşitli bölümlere ayrılmıştır. Toplam genişliği 1000 m² civarında olan kale tescillidir. Tamamen orman içinde bulunan kalenin bazı duvarları ağaç kökleri nedeniyle parçalanmış, tahrip olmuştur.

Çal Kale

Düzköy İlçesi, İmera Yaylası'nın kuzeydoğusunda dik bir kayalık üzerinde yer almaktadır (Harita: 1). Bölgenin turistik yerlerinden biri olan Çal Mağarası'nın girişi bu kayalığın altındadır. Ana kaya üzerine kireç harcıyla inşa edilen kale içinde oldukça tahrip olmuş, iki katlı ve dikdörtgen planlı bir binanın kalıntıları bulunmaktadır (Resim: 5). Yakın geçmişte inşa edildiği anlaşılan binanın erken kullanımına dair delil teşkil edebilecek herhangi buluntu tespit edilmemiştir.

Çeşmeler Mağaraları (Değirmenüstü)

Düzköy İlçesi, Çalköy merkez Mahallesi'nin doğusundaki kayalık yamaç boyunca, kireçtaşı katmanlar içinde oluşmuş pek çok mağara bulunmaktadır (Harita: 1; Resim: 6). Çeşmeler denilen mevkiide, bu mağaralardan ana yola daha yakın olan iki tanesi incelenmiş, ancak her-

hangi bir arkeolojik buluntu tespit edilmemiştir. Yukarı kotta yer alan ve girişi güneye bakan mağaranın ağız açıklığı 10 m. derinliği ise 20 m'dir. Özellikle girişte, mağaranın duvarları su sızıtısının oluşturduğu kalker tabakası nedeniyle oldukça düzgündür. Ana kayanın görüldüğü tabandaki yoğun gübre, mağaranın ahır olarak kullanıldığını göstermektedir. Tescil listesinde mağara "Nimola" ismi ile kayıt edilmiştir.

Alt kottaki mağaranın küçük bir girişi vardır. 93 x 90 cm. boyutlarındaki ağızdan 1,8 m. uzunluğunda ve 2 m. genişliğinde bir mekâna geçilir. Bu mekânın sağ tarafında 1,5 m. uzunluğunda bir yükselti bulunmaktadır. Bu yükseltinin arkasında ise başka bir odaya geçiş vardır. Oval planlı olan bu oda 2,7 m. uzunluğundadır. Mağaranın duvarları yukarıdan sızan suya, toprak zemin ise içerde ateş yakıldığına işaret etmektedir. Bu mağaranın yan tarafında 5,65 m. ağız açıklığına ve 5 m. derinliğe sahip bir kaya sığınağı yer almaktadır.

Koskarlı Mağarası

Düzköy İlçesi, Çayırbağ Beldesi, Zeleha Mahallesi'nin kuzeydoğusundaki Söğütlü (Galanima) deresi kenarında yöre halkı tarafından Koskarlı olarak adlandırılan bir mağara incelenmiştir (Harita: 1). Denizden 1020 m. yükseklikteki mağara, önünden geçen dereden ise yaklaşık 20 m. yüksekliktedir. Ağız güneydoğuya bakan mağaranın girişinden itibaren yüzeyde çok miktarda çakmaktaşı ve obsidyen yontma taş aletler görülmüştür. 26 m. derinliğinde, 19 m. genişliğindeki mağaranın girişinde 7,5 m. olan tavan yüksekliği mağaranın sonunda 3,5 m.'ye düşer. Daha önce tescil edilmiş olan mağarada tüm Karadeniz Bölgesi için benzeri olmayan bir buluntu grubu saptanmıştır.

Yüzey buluntularının çoğunluğunu kahverengi, yeşil, kırmızı ve bej tonlarındaki çakmaktaşı buluntular oluşturmaktadır. Obsidyen buluntular ise daha azdır. Tespit edilen buluntular arasında dilgiler, düzeltili dilgiler, dilgicikler, yongalar, düzeltili yongalar, çekirdekler ve artık parçalar yer almaktadır (Resim: 7). Ön incelemeler buradaki buluntuların tipolojik yönden Kafkasya'da Geç Pleistosen-Erken Holosen döneme tarihlendirilen yerleşmelerdeki yontma taş buluntularla karşılaştırılabileceğini göstermektedir⁶. Obsidyen buluntular içinden 7 adet atık parça T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın izni ile Dr. T. Carter tarafından analiz edilmek üzere McMaster Archaeological XRF Laboratuvarı'na gönderilmiştir. Sonuçlar en kısa sürede yayımlanacaktır.

Söz konusu mağara 1994 yılında P. Dolukhanov tarafından tespit edilmiş ve "Kalanima Dere Mağarası" adı ile kaydedilmiştir⁷. Bu araştırmanın raporunda mağaradan birkaç taş buluntunun toplandığı ve Ayasofya Müzesi'ne teslim edildiği belirtilmektedir. Ancak yapılan araştırmada Ayasofya ve Trabzon müzeleri envanterlerinde bu buluntu yerine ait herhangi bir kayda rastlanmamıştır. Kuzey Anadolu'nun prehistorik dönemi için önemli olan mağara tahribata açık durumdadır. Aynı vadinin devamında başka mağaraların da olduğu öğrenilmiştir-

6 Golovanova vd. 2014; Golovanova ve Doronichev 2020; Çalışkan Akgül ve Dinçer 2021.

7 Dolukhanov 1997.

tır. Bunlardan biri *Hurşitin Yatağı* olarak adlandırılmakta ve Zeleha Mevkii'nin doğusundaki kayalık yamaçta, dere yatağından oldukça yüksekte yer almaktadır (Harita: 1). Daha ileride *Nurinin Yeri* diye adlandırılan başka bir mağara daha vardır (Harita: 1). Orman içinde yol olmadığından her iki mağaraya da ulaşılammıştır.

HORHOR TEPE MİMARİ KALINTILARIN BELGELENMESİ

2018 yılı araştırma sezonunda tespit ettiğimiz Horhor Kale'de mimari çizim çalışmaları ve alanın yeniden incelenmesi, 2019 yılında gerçekleştirilmiştir (Harita: 1). Horhor Tepe, Maçka ilçe merkezinin doğusundaki 1578 m. rakımlı Pilav Dağı'nın zirvesinde yer almaktadır. Pilav Dağı'nın zirvesinde, sırt boyunca uzanan 98 m. uzunluğunda, 2 m. genişliğinde ve en iyi korunmuş kısımlarında 3 m. yüksekliğindeki duvar, kuru taş örgü tekniği ile yapılmıştır. Zaman zaman yüzeylenen ana kayanın da kullanıldığı duvarda taşlar kaba bir işçilik göstermektedir. Söz konusu duvarın teknik çizimi S. Kılıç, M. Türk ve M.N. Tosun tarafından büyük bir özveri ile yapılmıştır (Çizim: 2). Duvarın dijital ortamda çizimi ve 3 boyutlu modelleme çalışmaları M.N. Tosun tarafından gerçekleştirilmiştir (Resim: 8).

Alanın yeniden incelenmesi ile birlikte, sırtta görülen duvar ile ilişkili yeni temel kalıntıları ve yeni patika yollar saptanmıştır. 2018 yılında kullandığımız tepeye çıkış güzergâhı yerine 2019 yılında Horhor Tepe'nin batısında yer alan Yavuz Yılmaz Tesisleri'nin 300 m. kadar doğusundaki (yukarıdaki) bir patika yol kullanılmıştır. Bu patika yol, Yavuz Yılmaz Tesisleri işletmesi tarafından, doğa sporlarını geliştirmek amacıyla açılmıştır. Patika yolun başlangıcından itibaren, yapı malzemesi olarak adlandırılabilir moloz yığınlarının biriktiği öbekler görülmektedir. Söz konusu moloz yığınlarının bir kısmı, oldukça eğimli bir arazide teras oluşturmak amacıyla yapılan su basmanı niteliğindeki alanlar olarak tanımlanmıştır. Buradan Horhor'a gidiş güzergâhında, taş kaplı eski bir yol kalıntısı tespit edilmiştir.

Horhor Tepe'nin batısındaki yol takip edildiğinde Galyan ve Meryemana Vadileri'ni birbirinden ayıran sırtta ulaşılmaktadır. Bu sırttaki yol ise Horhor Tepe'nin yaklaşık 800 m. güneyindeki bir yol ayrımına çıkmaktadır. Bu yolun güneyi 2018 yılında incelenen Sumaha Tepe'ye, kuzeyi ise Horhor Tepe'ye doğru devam etmektedir. Böylelikle 2018 yılında Sumaha'dan Horhor'a doğru takip edilemeyen yolun, Horhor'dan Sumaha'ya doğru olan kısmı tespit edilmiştir. Horhor Tepe'ye doğru uzanan patika boyunca en az iki yerde saptanan duvar kalıntıları dikkat çekmektedir. Tespit edilen duvar kalıntılarının büyük bir kısmı, arazinin oldukça eğimli ve kaygan olması nedeni ile sadece fotoğraflanmış, gürl bitki örtüsü nedeni ile de çoğunun koordinatları tam olarak alınamamıştır.

Horhor Tepe üzerinde sırt boyunca devam eden duvar kalıntısının paralelinde ancak, yaklaşık 100 m. batısında yine harçsız ancak daha kısa ve ince bir duvar görülmektedir. Horhor Tepe ile bu duvar arasındaki oldukça eğimli olan arazide herhangi bir mimari kalıntı görülmemektedir. Ancak bu ikinci duvarın batısından aşağıya doğru akan büyük moloz yığınlarının varlığı da dikkat çekmektedir.

HORTOKOP KALE YER RADAR ÇALIŞMALARI

2019 yılında jeofizik yöntemleri ile incelemek üzere Hortokop Kalesi yeniden ziyaret edilmiştir. J. G. Crow tarafından da belirtildiği gibi çimenlik alan halindeki kale Anadolu höyüklerini anımsatan yuvarlak formlu bir yükseltiden ibarettir⁸. Yüzeyin altındaki olası duvar kalıntılarını tespit etmek amacıyla Karadeniz Teknik Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Jeofizik Mühendisliği Bölümü'nden Prof. Dr. Aysel Şeren, Dr. Ali Erden Babacan ve Arş. Gör. Hilal Alemdağ tarafından deneme ölçümleri yapılmıştır (Resim: 9). Bu ölçümler kale- nin kuzey kenarında, önce Alan 1'de güneyden kuzeye doğru gidilerek birer metre aralıkla, boyları 45-52 m arasında değişen 10 tane yer radarı ölçü profili, ardından da Alan 2'de yine güneyden kuzeye doğru gidilerek birer metre aralıklarla boyları 55-60 m arasında değişen 8 tane yer radarı ölçü profili alınmıştır (Çizim: 3). Ölçümler MALA Geoscience ProEx kontrol birimi ve 250 MHz merkez frekanslı korumalı anten kullanılarak alınmıştır. Yapılan deneme ölçümlerinde, tabaka olarak tanımlanan 3 farklı derinlikte, farklı türde yansımaların varlığı görülmektedir. Alan 1'de, sırası ile 0,6 m derinlikte karmaşık yansımalar, 1 m derinlikte hiperbolik yansımalar ve 3 m derinlikten itibaren eğik yansımaların varlığı tespit edilmiştir (Çizim: 4). Alan 2'de ise 0,6 m derinlikte hiperbolik yansımalar ve 3 m derinlikten itibaren başlayan eğik yansımalar dikkat çekicidir (Çizim: 5). Sözü edilen hiperbolik ve eğik yansımaların kale içindeki yapı temellerine ait olduğu öngörülmektedir.

Hortokop'ta 2019 yılındaki deneme ölçümü ile başlanan yer radar çalışmalarına gelecek araştırma sezonunda devam edilmesi planlanmaktadır.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

2019 yılında gerçekleştirilen çalışmalarda öncelikle Maçka ve ardından Düzköy İlçeleri incelenmiştir. Bölge coğrafyasının özelliğine uygun olarak geliştirilen araştırma yöntemi gereğince incelenen alanlar, sırtlar ve vadiler şeklinde belirlenmiştir.

Bölgenin jeolojik ve coğrafi yapısına bağlı olarak çok sayıda mağara ve/veya kaya sığınağı türündeki oluşumlar dikkati çeker. 2018 yılından itibaren ziyaret edilen çok sayıdaki mağara içinden ilk defa 2019 yılı çalışmalarda Düzköy İlçesi Zeleha Mahallesi'ndeki Koskarlı Mağarası'nda insan faaliyetlerine dair yontma taş buluntular tespit edilmiştir. İlk incelemelere göre buluntular tipolojik yönden Kafkasya'daki Geç Pleistosen/Erken Holosen'e tarihlendirilen yerleşimlerin taş alet repertuarları ile benzerlik göstermektedir. Koskarlı Mağarası buluntuları, bölgenin "prehistorik dönemde tercih edilmediği" durumunu değiştiren ilk veri grubunu oluşturmaktadır. Düzköy İlçesi'nde ve Koskarlı Mağarası'ndaki çalışmalara gelecek yıllarda ağırlık verilmesi planlanmaktadır.

İncelenen kaleler içinde ise Kalecik Kalesi Erken Demir Çağ için oldukça önemlidir. Kalecik Kalesi, sık Doğu Karadeniz bitki örtüsünün seyrekleştiği, coğrafi görünümün Doğu

8 Crow ve Bryer 1997.

Anadolu Bölgesi'ni hatırlattığı bir alanda ve Gümüşhane sınırına yakın bir bölgede yer almaktadır. Yüzeyle görülen seramik parçalarının çoğu Ortaçağ özelliği göstermektedir. Ancak Doğu Anadolu Erken Demir Çağ özelliğine sahip parçaların da tespit edilmesi, Doğu Karadeniz Bölgesi'nin kültürel ve kronolojik birlikteliğinin Doğu Anadolu Bölgesi ile birlikte kurgulanması gerektiğini düşündürmektedir. Dolayısıyla söz konusu dönemde, kültürlerin yayılımı ve/veya etkileşim ve iletişimi bakımından Doğu Karadeniz sıradağlarının bir sınır teşkil etmediği anlaşılmaktadır.

Galyan Vadisi ile Altındere Vadisi arasındaki sırt üzerinde saptanan mimari buluntular, M.Ö. 1. Binyıl olduğunu varsaydığımız yerel halkların yerleşim sistemlerinin tanımlanabilmesi bakımından büyük bir öneme sahiptir. Sırt üzerinde yer alan Horhor tepenin zirvesindeki mimari çizim çalışması, 98 m. uzunluğunda ve ortalama 2 m. genişliğinde, olasılıkla bir alanı çevreler nitelikteki masif duvarı ortaya koymaktadır. Aynı sırt üzerinde yer alan benzer mimari kalıntıların Sumaha Tepe'deki varlığı ve iki tepe arasında taş kaplı yolların saptanması, birbiri ile ilişkili yerleşim birimlerini akla getirmektedir. Horhor Tepe'ye çıkarırken saptanan işlenmiş kaba taşlardan platform niteliğindeki kalıntılar ise, eğimli bir arazide konut yapımı için gerekli terasların oluşturulduğunu düşündürmektedir.

2020 yılı arazi çalışmaları, tüm dünyayı tehdit eden Covid-19 salgını nedeniyle gerçekleştirilmemiştir. 2021 yılında devam edecek arazi çalışmalarında Maçka ile Beşikdüzü İlçelerinin arasındaki alanların incelenmesi planlanmaktadır.

KAYNAKÇA

CROW, J.G., BRYER, A., 1997, "Survey in Trabzon and Gümüşhane Vilayets, Turkey, 1992-1994", *Dumbarton Oaks Papers*, Vol. 51, 283-289.

ÇALIŞKAN AKGÜL, H., KILIÇ, S. ve DEMİREL, S., 2019, "Trabzon İli Protohistorik Dönem (Kalkolitik ve Tunç Çağları) Yüzeyle Araştırması 2018 Yılı Ön Sonuçları", *Araştırma Sonuçları Toplantısı* 37/2, 253-276. Diyarbakır.

ÇALIŞKAN AKGÜL, H., 2020, "Doğu Karadeniz Dağlarında Erken Demir Çağı Varlığına İlişkin Yeni Buluntular", *Anadolu Araştırmaları-Anatolian Research* 23, 91-111.

<https://doi.org/10.26650/anar.2020.23.818496>

ÇALIŞKAN AKGÜL, H., DİNÇER B., 2021, "Koskarlı Cave: The first Late Pleistocene/Early Holocene site in the eastern Black Sea region of Turkey", *Archaeological Research in Asia* 27. <https://doi.org/10.1016/j.ara.2021.100306>.

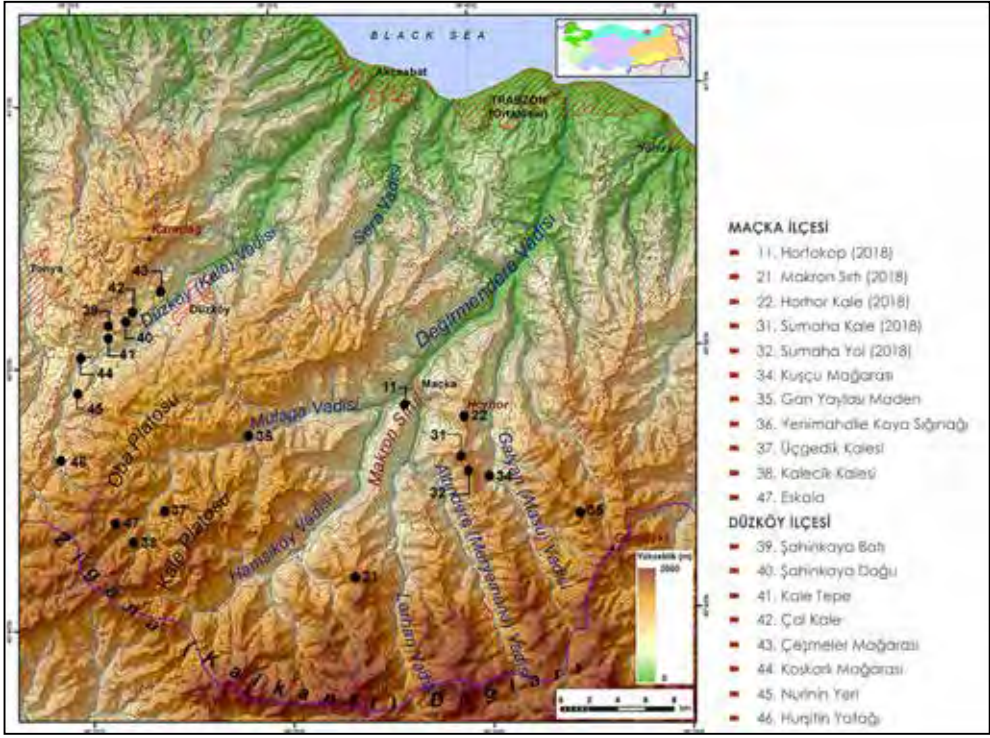
DOLUKHANOV, P.M., 1997, "Prehistoric Rock-Shelters in Northeastern Turkey", *Anatolian Studies* 13, 17.

GOLOVANOVA, L.V., DORONICHEV, V.B., 2020, *Environment, Culture and Subsistence of Humans in the Caucasus between 40,000 and 10,000 Years Ago*. Cambridge Scholars Publishing, Newcastle upon Tyne.

GOLOVANOVA, L.V., DORONICHEV, V.B., CLEGHORN, N.E., KOULKOVA, M.A., SAPELKO, T.V., SHACKLEY, M.S., SPASOVSKIY, YU.N., 2014, “The Epipaleolithic of the Caucasus after the Last Glacial Maximum”, *Quaternary International* 337, 189-224. <https://doi.org/10.1016/j.quaint.2012.04.034>.

IŞIKLI, M., ERDEM, A. Ü., 2009, “A group of Early Iron Age pottery from the Erzurum Region”, *Archäologische Mitteilungen aus Iran und Turan* 41, 249-268.

KONYAR, E., 2004, Doğu Anadolu Erken Demir Çağ Kültürü: Arkeolojik ve YüzeY Araştırmaları Bulgularının Değerlendirilmesi, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Harita 1: TYAP 2019 Yılı çalışma sahası ve buluntu alanları.

Resim 1: Maçka, Cuma Tepe’de yer alan Sumaha Kale, güneyden görünüm.

Resim 2: Maçka, Gan Yaylası Maden.

Resim 3: Maçka, Kalecik Kalesi harçlı duvar kalıntısı.

Resim 4: Düzköy, Kale Tepe (Doğankaya Kalesi) dış kale suru, güneyden görünüm.

Resim 5: Düzköy, Çal Kale, Kireç harcıyla inşa edilen yapı kalıntısı.

Resim 6: Düzköy, Çeşmeler Mağaraları.

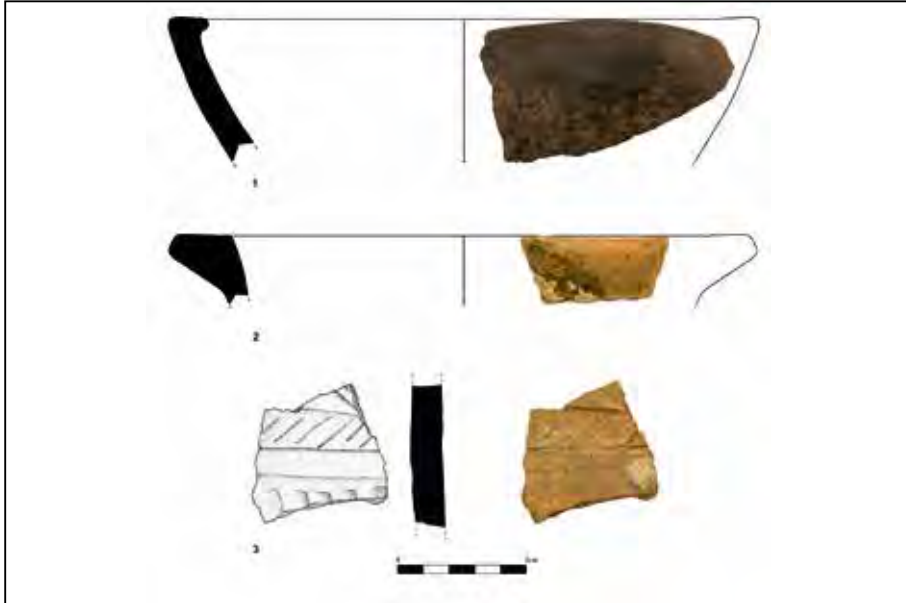
Resim 7: Düzköy, Koskarlı Mağarası, çakmaktaşı ve obsidyen buluntular.

Resim 8: Maçka, Horhor Tepe mimari kalıntıların 3 boyutlu modelleme örnekleri.

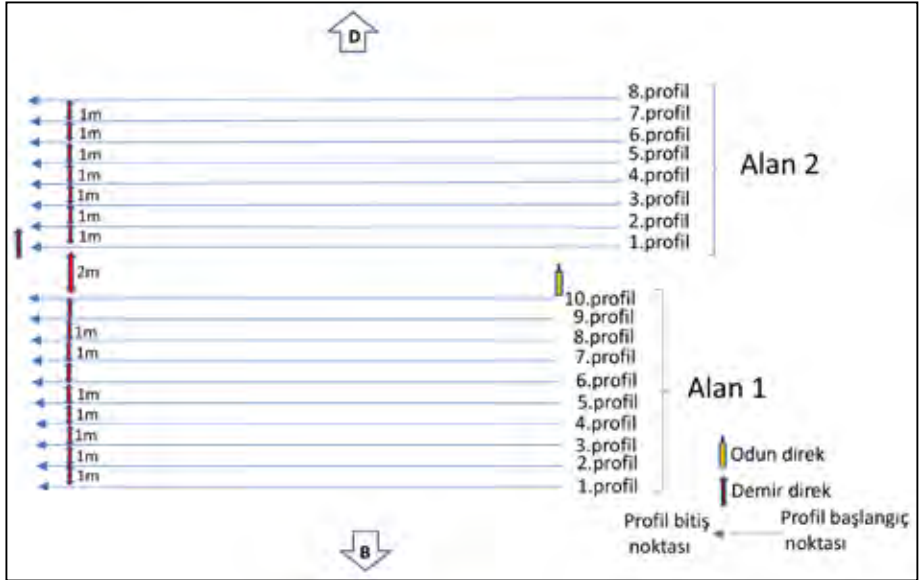
Resim 9: Maça, Hortokop Kale yer radar çalışmaları.

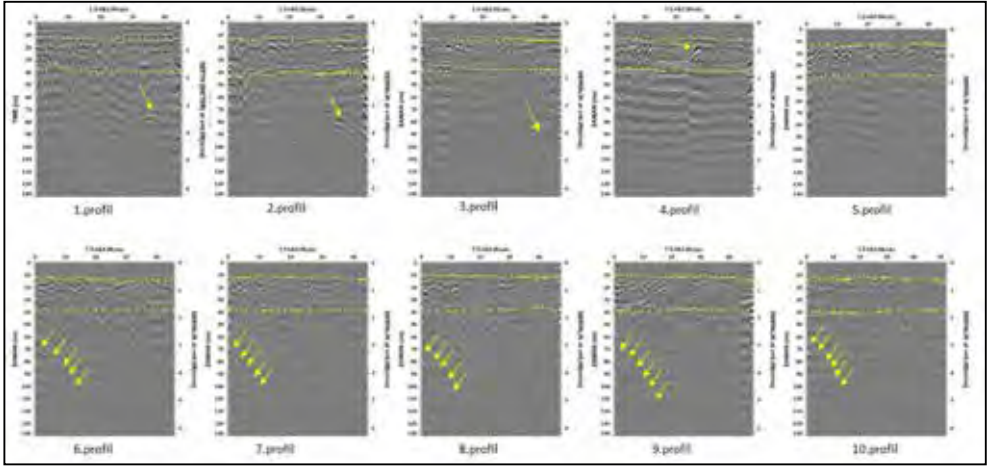
Çizim 1: Maça, Kalecik Kalesi, Erken Demir Çağı seramik buluntular.

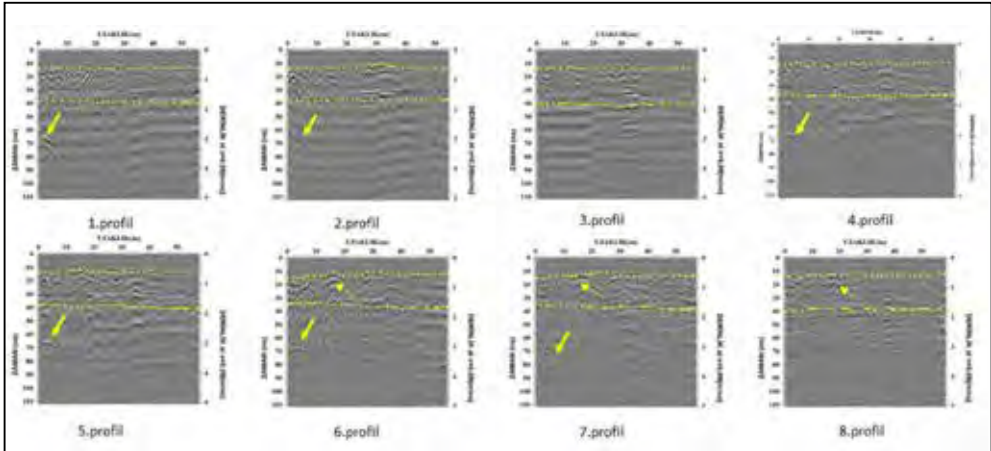
Çizim 2: Maçka, Horhor Tepe duvar çizimi (Ölçek 1/50).

Çizim 3: Maçka, Hortokop Kale yer radarı çalışma alanları ve ölçüm profilleri.

Çizim 4: Maçka, Hortokop Kale, Alan 1'den elde edilen tüm yer radarı kesitlerinde dikkat çeken yansımaya olayları.

Çizim 5: Maçka, Hortokop Kale, Alan 2'den elde edilen tüm yer radarı kesitlerinde dikkat çeken yansımaya olayları.

KREMNA VE ÇEVRESİ YÜZEY ARAŞTIRMASI 2019

Hüseyin METİN*

Kültür Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün 11.07.2019 tarihli, 94949537-161.01 [161.01.13.]-E.580034 sayılı yazısı [Proje Numarası-YA011501 (2019)] ile verilen resmi izinle *Kremna Antik Kenti ve Çevresi YüzeY Araştırmaları* Bakanlık Temsilcisi Sinop Müze Müdürlüğü Uzmanı Sami KARAMAN'ın katılımıyla 23 Eylül – 05 Ekim 2019 tarihleri arasında (12 gün) gerçekleştirilmiştir.

Saha çalışması olarak 2019 yılında dahil edilen lokasyonlar şöyledir; Kremna kenti merkez kabul edilerek güney ve güneybatıda Panemoteikhos (Boğazköy), Millias (Kocaaaliler) kentleri, batıda Kestel Gölü (Paludes Lacus), kuzeyde Hisarköy (Asartepe), Günalan Köyü, Çatağıl, Yakaköy, kuzeybatıda Keraitai (Belören), Çeltikçi, güneydoğuda Kızıllı Köyü ve doğuda Evciyeri olarak sınırlandırılmıştır. Kuzeyde Hisarköy, Karadiğın, doğuda Evciyeridir, güneydoğuda Bizans Balama Kalesi, batıda Çeltikçi, Kartalpınar, Tekeköy, güneybatıda ise Bucak Antalya yolunun doğu kısmı sınır olarak belirlenmiştir. Araştırmamıza maddi olanak sağlayan Türk Tarih Kurumu Başkanlığı'na (TTK) ne kadar teşekkür etssek azdır. Ayrıca Kafkas Üniversitesi'ne, Burdur Müze Müdürlüğü'ne, Bucak Jandarma Komutanlığı'na araştırmamıza gösterdikleri ilgi ve alakadan dolayı ayrıca teşekkür ederiz.

KREMNA'NIN GÜNEYİNDEKİ ARAŞTIRMALAR

Panemoteikhos Antik Kenti I

Kentteki çalışmalar, ilk olarak 1997 yılında S. Mitchell tarafından çıkarılan bilimsel notlar ile tanıtılmıştır. Bu çalışmalarda Boğazköy'ün doğusundaki kısım Panemoteikhos II, kentin doğusundaki tepelik üzerindeki bölüm ise Panemoteikhos I olarak adlandırılmıştır. *Kremna ve Çevresi YüzeY Araştırmaları*'nda ilk olarak 2015 yılında Panemoteikhos II'deki sarnıç yapısı, mezarlar ve su kanalları incelenmiş, 2018 yılında mezar yapıları, çiftlik yerleşimleri ve savunma sistemleri odaklı olarak yürütülmüştür. 2019 yılındaki çalışmalar ise Panemoteikhos II'nin güneydoğusundaki Panemoteikhos I'de yapılmıştır.

2019 yılındaki araştırmalar Panemoteikhos I'deki savunma sistemleri, sarnıç yapıları, tapınak, nişli kutsal lan, mezar yapıları, kapılar ve çiftlik yapıları, kısacası kentin geneline yayılmıştır. Tarihsel olarak Helenistik Dönem kökenli seramikler, ilk kez 2019 yılındaki araştırmalar çerçevesinde incelenmiştir.

Panemoteikhos I, Burdur İli, Bucak İlçesi'ne bağlı Boğazköy'dedir. Bugünkü Burdur-Antalya karayolun doğusunda yola yaklaşık 1 km. uzaklıktadır. Örentepe ve Panemoteikhos II'in doğu ve güneydoğusunda yaklaşık 1025 m. yükseklikte yer alır (Resim: 1).

* Doç. Dr. Hüseyin METİN, Kafkas Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, İstiklal Yerleşkesi, Kars/TÜRKİYE. arkeologmetin@hotmail.com

Jeomorfolojik olarak antiklinal ve senklinal yapıdaki bir topografyaya sahiptir. Kuzeyde doğu-batı uzantılı dik bir uçurum ile çevrilidir. Doğu, güney ve batı cephelerde ise eğimli durumdaki yamaçlıklar ile inişli-çıkışlı bir yapı ile devam eder. Bu bakımdan vadiler, dar geçitler ve dağlık araziler ile iç içe oldukları için kule şeklindeki savunma mekanizmaları, doğu ve güneydeki açıklıkları korumak üzere bu iki yönde ağırlıklı olarak inşa edilmiştir. Batı cephedeki yamaçlıklar ise sur duvarları ile korunur bir şekilde kontrol altına alınmıştır (Resim: 2). Panemoteikhos II'deki gibi gelişkin sur duvar yapıları şeklinde inşa edilmemiştir. Hatta yapısal özellikleri bakımından Panemoteikhos II'deki sur duvarı ve kule yapılarından çok daha erken dönemleri işaret eder. Bu konudaki Mitchell'in 1997'deki çalışmalarında tespit edilen Demir Çağı özellikli MÖ 800 ve 600'lere tarihlenen seramikler, *terminus ante quem* şeklinde kabul edilmiştir. Ancak, Mitchell, seramiklerden yola çıkarak Panemoteikhos I'deki halkların erken dönemde bu çevrede ikamet ettiklerini ve Panemoteikhos II'deki Helenistik, Roma ve Bizans kökenli yapıları dikkate alarak, daha sonra buraya kenti taşıdıklarını ve MÖ 6. yy'dan sonra Panemoteikhos I'de somut olarak kentsel bir yaşam sürdürmediklerini açıklar. Buna karşın 2019 yılındaki *Kremna ve Çevresi Yüzey Araştırmaları*'nda tespit edilen seramikler değerlendirerek konu dahilinde Mitchell'in yukarıdaki açıklamaları onaylanarak ve bu konudaki belirsizlikleri gidermek, eksiklikleri tamamlamak için yeni ve kapsamlı açıklamalarda bulunmak gerekmektedir. Şöyle ki, Panemoteikhos I'deki halkların erken dönemden itibaren buradaki kenti tercih ettikleri ve sonraki dönemlerde ise kent ile ilişkili pozisyondaki ve güney ve batı cephelerdeki tarım arazilerine hakim bir noktada yer alan ve sur duvar yapıları yaklaşık olarak MÖ 5 ve 4. yy'lara tarihlenen Panemoteikhos II'yi kurdukları; ancak, Panemoteikhos I'deki seramiklere göre Helenistik ve Roma dönemlerine ait seramiklerden yola çıkarak kenti aktif olarak kullandıkları ve bölgedeki politikalar dikkate alınarak Panemoteikhos II çevresindeki olası tehlikelere karşı kent ve kırsaldaki halkları korumak için Panemoteikhos I'e geçici olarak yerleştirdikleri, yani Panemoteikhos II'de kentsel yaşam devam ederken, Panemoteikhos I ile de ilişkilerin periyodik olarak sürdürüldüğü anlaşılmaktadır (Resim: 3). Başka bir anlatım ile çağdaş kent ya da toplulukların başlattıkları problemleri veya kaotik zamanlarda kent halkının olası tehditlere ve işgallere karşı olarak Panemoteikhos I'e geçtikleri ve dengeli dönemlerde Panemoteikhos II'de kentsel yaşamlarını devam ettirdiklerini düşünmekteyiz.

Kentte kamu ve sivil yapıların az olduğu söylenebilir. Bu durum Panemoteikhos'un bölge içerisinde kırsal bir organizasyon içerisinde olduğu şeklinde izah edilebilir. Araştırmada en göze çarpan yapı, 1 No'lu Kule'nin kuzeybatı köşesindeki tapınaktır. Doğu-batı uzantılı tapınak 10.00x5.70 m. ölçülerdedir. Dikdörtgen planlıdır. Plan tipi *Templum In Antis*'dir. Kapı girişi doğu yönündedir. Kapı açıklık, 1.00 m. ve duvar kalınlık, 0.70 m. ölçülerdedir. Bloklar ve çokgen taşlar kullanılarak inşa edilmiştir. İçerisinde 0.65x0.95 M.'lik ölçüde bir adet *anta* başlık ve profilli blok tespit edilmiştir (Resim: 4). Panemoteikhos I'deki tapınak ile Kremna'nın kuzeybatısındaki İnarası Mevkii'ndeki tepelik üzerindeki tapınak ile Sia'daki tapınaklar, plan tipi olarak ve anta başlıkları, yani mimari olarak benzerlik oluşturur. Ancak, tarihsel olarak Panemoteikhos I'deki tapınak daha erken döneme ait olabilir.

Araştırmalar kapsamındaki tespit edilen üç sarnıç yapısı da doğudaki sur duvarı ve kulelere yakın yamaçlıklar üzerindedir. Sarnıçlar yerleşimin su ihtiyacını tedarik etmek veya karşılamak için yeterli sayı ve seviyede değildir. İçleri tahrip olup yarım daire ve yuvarlak planlıdır. Yerel kireçtaşı kullanılmıştır. Harç katkısı yoktur.

Çiftlik Yapısı, 7 no'lu Kule'nin güneydoğu köşesindeki düzlük alandadır. Kule ile arasındaki uzaklık yaklaşık olarak 23 m.'dir. Çiftlik yapısı, 16x20 m. ölçülerindedir. Üç mekanlı bir yapıdır; 1 no'lu, 2 no'lu ve 3 no'lu mekanlar halindedir. Giriş güney yönündedir. Duvar kalınlıkları, 1.00 m.dir. Buna göre 1 no'lu Mekan, 11.50x4.90 m. ölçüdedir ve kapı açıklık, 1.00 m.; 2 No'lu Mekan, 11.50x5.90 m. ve kapı açıklık, 1.20 m. ve 3 No'lu Mekan ise 11.50x5.00 m. ve 1.20 m. ölçülerdedir. Mekânlar arasındaki geçişler, iki kapı ile sağlanır. Yapıya ait duvarlar, çokgen taşlar kullanılarak *düzensiz polygonal* teknik ile örülmüştür. Yapı, Panemoteikhos I'e ait bir tahıl ambarı (*granarium*) olabilir (Resim: 5).

Nişli Kutsal Alan batı yamaçlıklardaki *khamasorion* mezar ve 3 No'lu Kapı çerçevesindeki ana kaya ve yamaçlıklar üzerindeki güney düzlükte yer alır. Buradaki mekan, ana kaya ile çevrili bir oda ve avlu şeklindeki iki yapılı kompleks bir yapıdır. Mekandaki oda yapısı, 5.30x5.00 m. ölçüdedir. Kare planlıdır. Kuzey ve doğu cepheleri ana kaya ile çevrilidir. Doğu cephedeki ana kayada çatı aksanı ile ilişkili iki adet hatıl yuvası tespit edilmiştir. Duvar kalınlık, 0.80 m. ölçüdedir. Bloklar, dik açılı ve kaba yontulu bir şekilde tıraşlanarak işlenmiştir. Kapı girişi batı yönündedir. Kapı açıklık, 1.10 m. ölçüdedir. Bu mekandaki bir diğer bölümde avludur. Avlu, 4.50x7.70 m.dir. Dikdörtgen planlıdır. Kuzey, batı ve azda olsa güneydeki cephe ana kaya ile çevrilidir. Kuzey ve doğu cephelerdeki ana kayanın üst cephesinde çatı aksanı ile ilişkili hatıl yuvaları vardır. Avluyu kuzeyden çevreler durumdaki ana kaya cephesinde 0.30x0.30 m. ölçülerinde bir niş dikkat çeker (Resim: 6).

Balama Kalesi

Burdur İli, Bucak İlçesi, Kızıllı Köyü'nün sınırları içerisinde yer alır. Söz konusu köyün farklı alanlara yayılmış mahallelerinden birinden orman yolu vasıtasıyla kaleye ulaşılmaktadır. Kremna'nın güneydoğusundadır ve kente 21 km. kuş uçuşu uzaklıktadır. Kestros Vadisi'ne oldukça hakim bir noktadır. Yaklaşık 760 m. yüksekliktedir (Resim: 7).

Günümüzdeki Antalya-Aksu düzlükleri, Balama'daki tepelik yamaçlıklar ve batı yönündeki kent surları üzerinden açık bir şekilde izlenebilmektedir. Batıdaki cephede Karacaören Barajı ile bakış açısında iken, doğudaki cephede tarım arazileri yer alır; kuzey ve güney cepheleri ise ormanlık alanlar ve yoğun bir bitki örtüsüyle kaplı dağlık alanlar ile çevrilidir.

Kaleye ormanlık arazideki patika yollar kullanılarak ulaşılır. Tepelik çevresindeki yamaçlıklar aşıldıktan sonra dik ana kayayı tıraşlayarak oluşturdukları düzlükler, taş ve toprak karışımları ile doldurularak, çokgen taşlar ile örülerek yedi adet teras halinde düzenlenmiştir. Çünkü kalenin yer aldığı coğrafik koşullar, dik kayalık ve sarp bir topografik yapı ile ilişkilidir. Kaleye kapıya yakın yerlerdeki ana kaya tıraşlanarak oluşturulan dar açılı basamaklar ile

çıkılır. Kent kapısı güneydedir. Doğu cephedeki 1 No'lu Kule ve batı cephedeki 2 No'lu Kule ile korunaklı bir konumdadır. Kapı açıklık, 2.85 m. ölçüdedir. Kalıntıları temel seviyede izlenebilmektedir. Doğudaki, yani soldaki kapı kanadı 2 No'lu Kule ile tek cephede yer alırken, batıdaki, yani sağdaki kapı kanadı ise 1 No'lu Kule'nin de inşa edildiği ana kaya ile birleşik yapılmıştır. Ana kaya kullanılarak kapı kanadı yerleştirilmiştir.

Balama Kalesi ilk olarak 2017'deki *Kremna ve Çevresi Yüzeysel Araştırmaları* adlı çalışmalarda ele alınmıştır. Bu konudaki ilk çalışmalar, kentteki yapıları inceleyerek yerleşim planını inceleme odaklı yapılmıştır. Bu kapsamda Kent Kapısı, Savunma Duvarları, 2 No'lu Kule ve Sarnıç Yapıları not edilmiştir. 2019'daki araştırmalarda ise Kule, Savunma Duvarları, Konut, Kilise ve Sarnıç yapılarında detaylı olarak çalışılmış ve planı çıkarılmıştır.

Kale içerisindeki en dikkat çekici yapı batı sur duvarının doğu cephesinde bulunan kilisedir. 8 No'lu Sarnıç'ın batı cephesindeki düzlük alanda konumlanır. Doğu-batı uzantılı kilise 21.30x8.30 m. ölçülerdedir. Kapı girişi batıdandır. Kapı açıklık, 1.30 m. ölçüdedir. Tek nefli kilisenin *Apsis, bema, narteks* bölümleri yer alır (Resim: 8).

2019'daki kent içindeki araştırmalarda payandalı sarnıç yapısı tespit edilmiştir. Sarnıç, daire formlu, içi sıvalı ve bloklar arasında harçlar kullanılmıştır. Alan ölçüleri, 458.97 ft²'dir. Derinlik, 4 m. ve duvar kalınlık, 1.20 m. ölçüdedir. Sarnıcın içteki batı bölümünde üç basamaklı ve tabandaki yapıyı derin bir şekilde kuzey-güney uzantılı olarak bölen bir duvar kesiti yer almaktadır. Bu duvar kesitinin hangi amaç doğrultusunda kullanıldığını veya yapıldığını kesin olarak belirtmek güçtür. Ancak zemindeki yapısal özellikler, sarnıç içindeki su aktarımları ve suyun uzun süreli depolanması durumları dikkate alınarak yabancı maddelerin suda dağılmış halde değil de tek bir kanalda toplanmaları için yapılmış çökelti alanı olarak tasarladıkları düşünülmektedir (Resim: 9). Yapının doğu duvarında yaklaşık 0.35x0.60 m. boyutlarında 1.60 m. yüksekliğinde üç adet payanda yer alır. Payandalar, 2.00 m. ölçüde aralıklar ile yapılmıştır. Sarnıcın payandalar ile güçlendirilmesi veya desteklenmesi de uçuruma olan mesafesinin 3.00 m. ölçüde olması ve olası bir su taşkını veya deprem durumuna karşı yapının dağılmaması ile ilişkilendirilebilir. Doğu yamaçlıkta ana kaya ile bütünleştirilerek inşa edilmiştir. Sarnıç duvarı kulelerdeki gibi *opus incertum* duvar örgüsüne sahiptir.

Kaledeki konut yapıları, kilisenin doğu cephesindeki ve sarnıçların çevresindeki yamaçlıklar ile kent içindeki antik yol çevresinde toplanmıştır. Kuzeybatı-güneydoğu uzantılı sokağın her iki kenarında 2 veya 3 odalı yapılara ait temel kalıntıları açık bir şekilde görülür. Yapıların duvarları *düzensiz polygonal* taşlar ile örülüdür. Yer yer duvar örgüsünde kiremit parçaları kullanılmıştır. Bazı bölümlerde harç ile sıvalı duvarlar yer alır. Gerek sokaklar ve gerekse evler topografyaya göre yapılmıştır. Evler bazı bölümlerde ana kaya tıraşlanarak oturtulmuş, bazı bölümlerde ise ana kayaya yaslanmaktadır (Resim: 10).

KREMNA'NIN KUZEYİNDEKİ ARAŞTIRMALAR

Karadiğın Tepesi-Karadiğın Beleni-Karadiğın Taşı

Kremna'nın 2 km. kuzeydoğusundaki Üçpınarlar Mevkii'nde yer alır. Kente kuş uçuşu yaklaşık 5-6 km. mesafededir. Yerleşim bir elin parmakları gibi sıralanan kayalık yarıların yamaçlıkları üzerindedir (Resim: 11)¹.

Sık çalılıklar ve kayalık alanlar ile çevrilidir. Yüzeide, çoğu noktada ana kayaya rastlanması nedeniyle, arazisi zorlu ve girilmesi neredeyse imkânsızdır. Alanda çok sayıda mekana rastlanmıştır. Söz konusu mekânlar çokgen taşlarla örülmüş ve yer yer ana kayaya oyularak yapılmıştır. Karadiğın kırsal yerleşme karakteri gösterir. Yüzeide rastlanan seramik genelde kaba ve şekilsiz parçalardır. Ayrıca bol miktarda pithos parçaları ve çatı kiremidi mevcuttur.

Karadiğın Yerleşimindeki ilk çalışmalar, 2013'deki *Kremna ve Çevresi Yüzei Araştırmaları* kapsamında küçük bir tespit ve tescil çalışması olarak yapılmıştır. 2019'daki araştırmalarda ise harita-belgeleme çalışmaları tamamlanmıştır.

Karadiğın Tepesi'nde yerleşim kuzey-güney uzantılı çıkıntılarının yamacında yer alır. Yerleşimin batı bölümünde tarım arazileri, kuzeyinde vadi, güney ve doğu bölümünde ise dağ ormanla kaplı dağ sıraları vardır. Bir elin parmakları gibi kuzey-güney doğrultulu kayalık yarıdaki beş adet çıkıntı üzerinde yer alır. Yapılar daha çok kuzey ve batıdan uçurumla çevrili alanın batı kısmında yoğunlaşmıştır. II. ve IV. no'lu çıkıntılar arasında konutların yoğunlaştığı, güney ve kuzey uçta ise az sayıda olduğu görülmektedir. Alanda yoğun bir kaçak kazı tahribatının olduğu anlaşılmıştır. Yapı kalıntıları yoğun bir orman örtüsü altında kaldığı için konutların kuruluş dizimi zorlukla seçilebilmektedir. Örneğin, kuzeydeki V. no'lu çıkıntıda belirgin bir mekan kalıntısı seçilebilmiş, bunun dışında çok fazla ize rastlanmamıştır. IV. no'lu çıkıntı noktasına yoğun kaçak kazı tahribatı olduğu için yapı duvar kalıntılarının yıkıldığı gözlemlenmiştir. Aynı zamanda yoğun orman olduğu için kalıntılar örtünün altına gizlenmiş olmalıdır. Bazı kısımlarda yüzeiden izler takip edilebilmektedir. Arazi yamacına üç teras alanı yapılarak konut yapımı için uygun zemin hazırlanmıştır. Karadiğın Tepesi'nde yerleşim planını özetleyen en belirgin alan üçüncü çıkıntının olduğu noktadır. Kaçak kazılarla tahrip edilen bazı alanlarda duvar kalıntılarının net olarak izlendiği görülmüş, bu duvarların genel olarak kuru duvar tekniğinde, çift sıra *konglamera* taştan basit örüler şeklinde yapılmıştır. Kayalar doğal koşullar ile aşınmaya uğramıştır. Konut duvarlarında kullanılan malzeme ana kayadan kesilerek elde edilmiştir.

Yerleşimin su ihtiyacını karşılayan iki adet sarnıç tespit edilmiştir. 1 No'lu Sarnıç, IV. no'lu çıkıntının doğusundadır. Ana kayaya oyulmuş 2.00x3.00 m. ölçüdedir ve oval bir forma sahiptir. İçerisi taş ve toprak ile dolduğu için derinlik ölçülememiştir. 2 No'lu Sarnıç ise II.

1 Karadiğın Tepesi yerleşimi hakkında detaylı bilgi için Bkz. H. Metin, Rural Settlement Organization in The Central Pisidia In Light of Karadiğın Hill (Southwest Turkey), Mediterranean Archaeology & Archaeometry, 2020, Vol. 20 Issue 2, p83-96.

no'lu çıkıntının hemen başlangıç noktasındadır. Ana kayaya oyularak yapılmıştır. 2.00x6.20 m. ölçülerdedir. İçindeki bitki örtüsü ve toprak dolgudan dolayı derinlik ölçülemezdir.

Konutların yoğunlukta olduğu III. no'lu çıkıntının güneyinde zeytinyağı işliği tespit edilmiştir. Alanda kaçak kazılar ile ortaya çıkarılmış pres yatağı tespit edilmiştir. 0.80 m. çapında daire formu presin üzerinde 0.07 m. derinliğinde, 0.02 m. genişliğinde kanal yer almaktadır. Kanal "V" biçimli oluk yardımı ile aktarılmaktadır. Zeytinyağı işliği de üç numaralı çıkıntının bulunduğu yani yapılaşmanın yoğun olduğu yerdedir. Konutların doğusundaki yamaçta zeytin ağaçları bulunmaktadır. Bölgenin coğrafi koşulları, uzun süre yaşayabilen bu ağaç türü için oldukça elverişlidir. Yerleşimde tespit edilen işlik Kremna çevresinde kırsal yerleşim organizasyonunu belirlemesi açısından önemli bir arkeolojik veridir (Resim: 12).

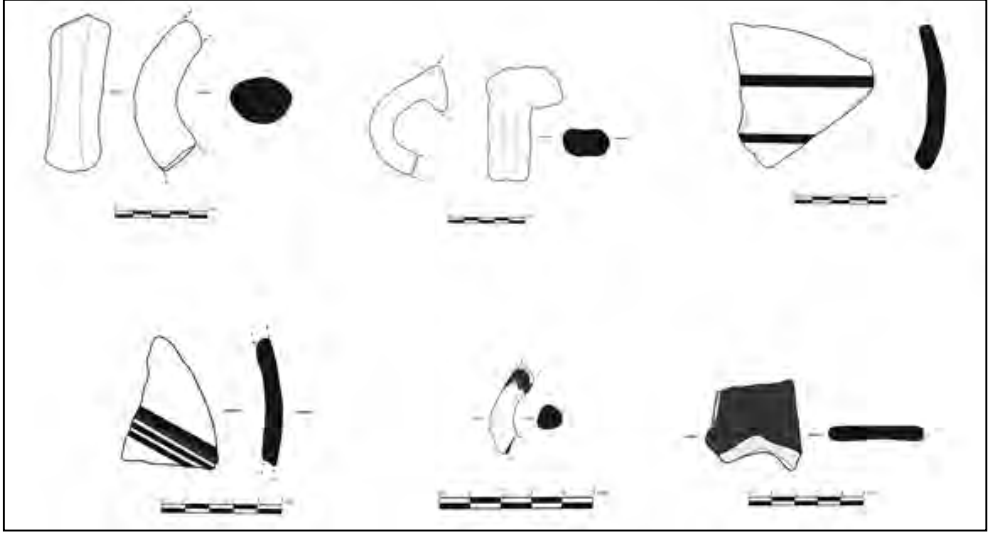
İşliğin batısında 0.28 m.'lik *trapetum* teknesi de bulunmuştur. Düz bir tabana sahip teknenin derinliği 0.17 m.'dir. Havanı yardımcı ile kuru bakliyat gibi ürünlerin ezilmesinde kullanılmış olmalıdır.

Zeytin pres yatağının bulunduğu alandaki atık toprak içerisinde bir adet bronz Hadrianus sikkesi bulunmuştur. Ağırlık 4.83 gr., ebat 3 mm. olarak ölçülmüştür. Sikkenin ön yüzünde Hadrianus başı sağa dönük ve başında defneyaprakları ile süslenmiş çelenk yer alır. Arka yüzde ise yoğun korozyon bulunmaktadır. Sikkenin işliğin bulunduğu alanda yapılan kaçak kazı toprağında bulunmuş olması önemlidir. Çünkü bu veri aynı zamanda Karadığın Tepesi'nde zeytinyağının üretildiği zaman aralığına ışık tutar.

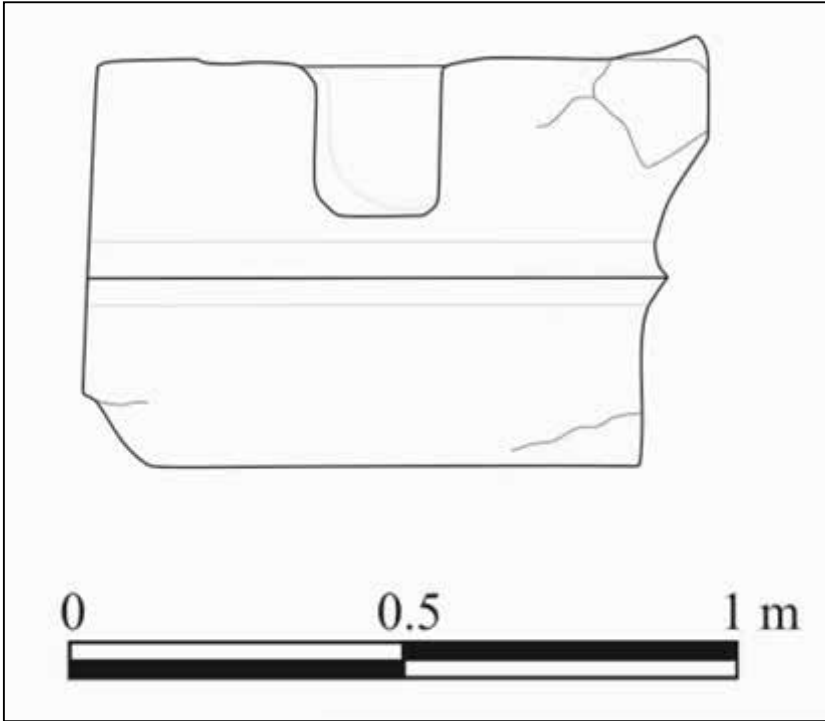
Taş silindir, *trapetum* teknesinin hemen yanındadır. Ölçüleri 0.28 m. çapında, 0.55 m. boyundadır. Silindirin iki kenarında 0.08 m. çapında silindiri çekmek için kullanılan aparat yuvaları yer alır.

İşliğin yakın çevresindeki yüzeyde rastlanan seramikler, kaide, gövde ve ağız kenarı parçalarıdır. Ayrıca bol miktarda *pithos* parçaları ve çatı kiremidi mevcuttur.

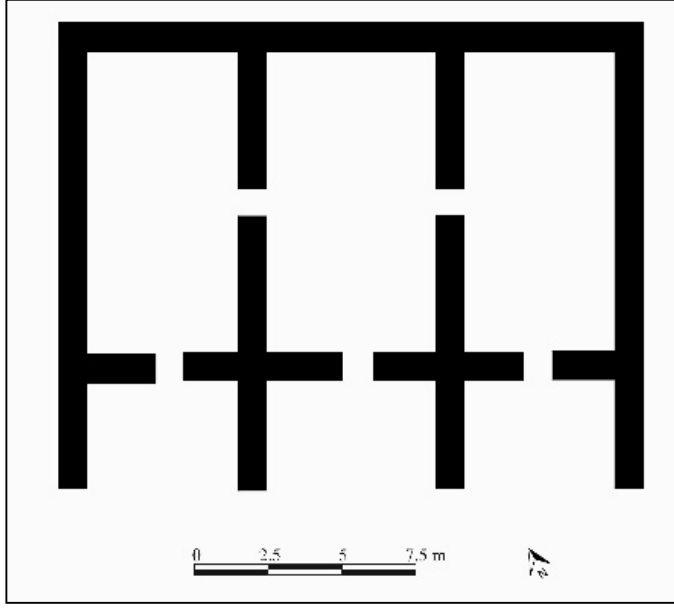

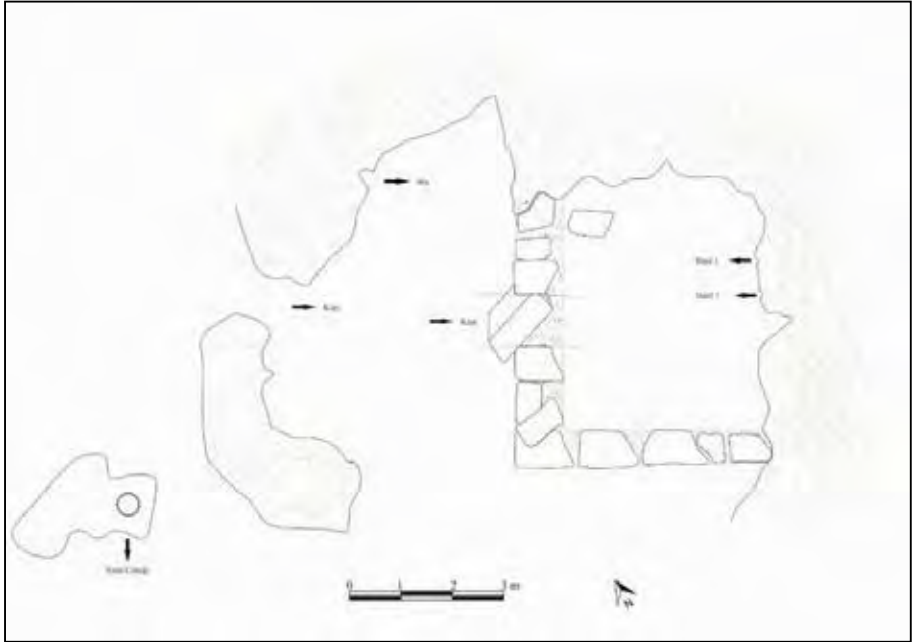
Resim 3: Panemoteikhos Antik Kenti I, Seramik.

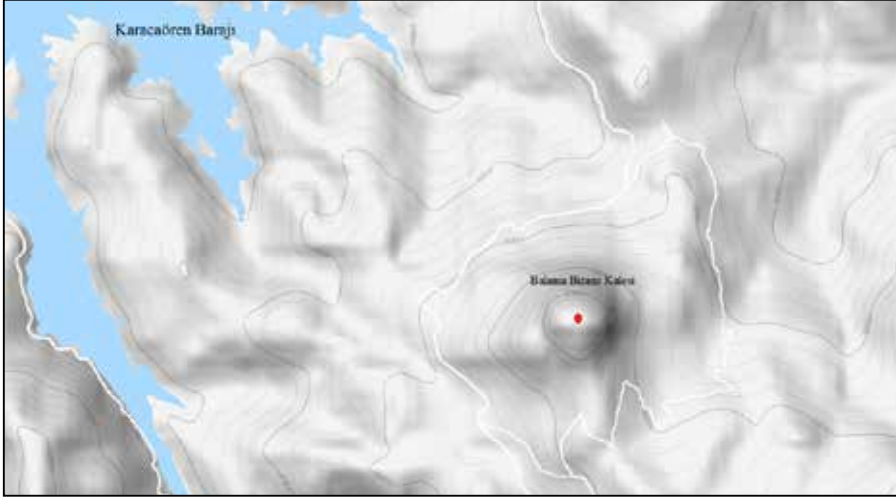
Resim 4: Panemoteikhos Antik Kenti I, Anta Başlık.

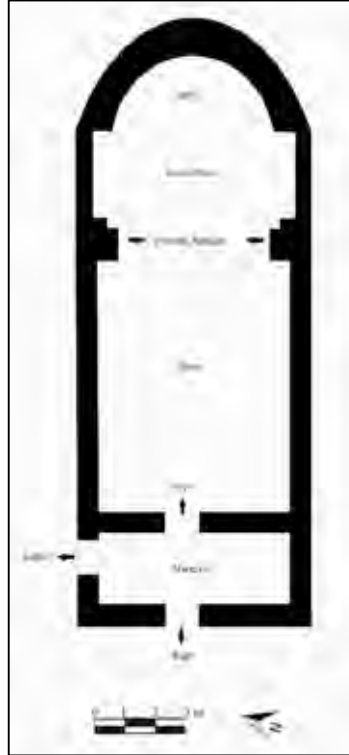
Resim 5: Panemoteikhos Antik Kenti I, Tahlıl Deposu (*Granarium?*).

Resim 6: Panemoteikhos Antik Kenti I, Nişli Kutsal Alan.

Resim 7: Balama Bizans Kalesi, İzohips Haritası.

Resim 8: Balama Kalesi, Plan.

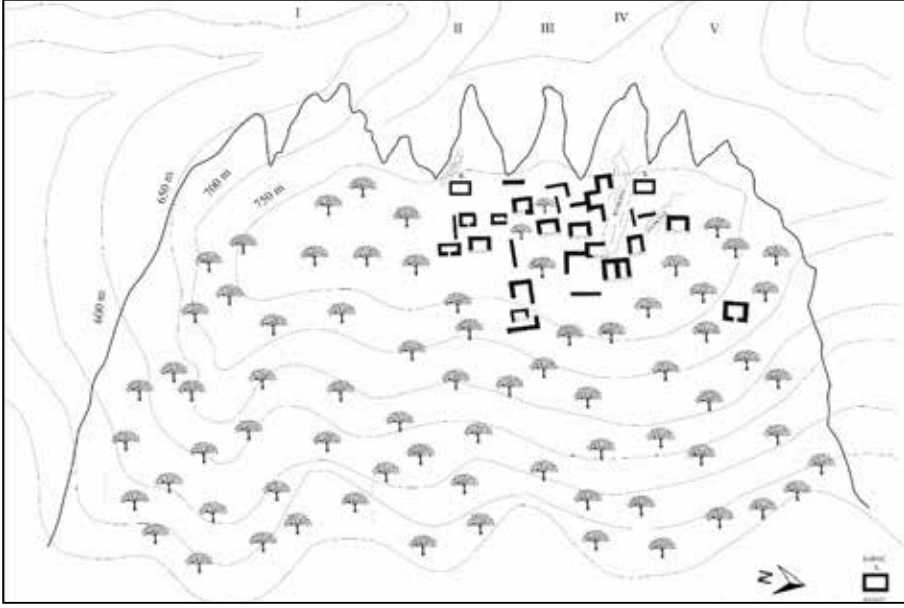

Resim 9: Balama Kalesi, Payandalı Sarnıç.

Resim 10: Balama Kalesi, Konut Yapısı Doğu Duvar.

Resim 11: Karadığın Tepesi, Plan (Metin 2020, Fig. 5).

Resim 12: Karadığın Tepesi, Zeytin pres yatağı (Metin 2020, Fig. 10).

BALIKESİR İLİ “ADRAMYTTEION KENTİ EGEMENLİK ALANI” (BURHANIYE, GÖMEÇ, AYVALIK VE EDREMİT İLÇELERİ) 2019 VE 2020 YILLARI YÜZEY ARAŞTIRMALARI

Hüseyin Murat ÖZGEN*

Burak Bünyat AYKANAT

Ali ÖZTÜRK

Mehmet Rifat AKBULUT

Serap ALPER

Ören Adramytteion Antik Kenti’nde 2012 yılından bu yana yürüttüğümüz kazı ve onarım çalışmaları kent merkezi ile ilgili önemli veriler sunmaya başlamıştır; ancak, bir antik kentin doğru algıda yorumlanabilmesi, kuşkusuz egemenlik alanı ile birlikte ele alınmasıyla mümkündür. Adramytteion Antik Kenti ve egemenlik alanını bütüncül bir şekilde araştırıp değerlendirme amacıyla arkeolojik ve diğer kültürel miras öğelerinin tespit, belgeleme ve gerektiğinde tesciline yönelik 2015 yılından bu yana gerçekleştirdiğimiz yüzey araştırmalarının ortaya koyduğu en dikkate değer sonuçlardan biri, Neolitik dönemden, Osmanlı dönemine kadar yayılan uzun bir zaman aralığında kırsal alanların göz ardı edilemeyecek yoğunlukta insan faaliyetlerine sahne olmuş olduğudur.

Ana odağımız olan Adramytteion ve çevresinin konumlandığı topoğrafya, Kuzey Ege’nin doğu kıyısında, güneybatıya bakan açıklığı kısmen Lesbos (Midilli) Adası tarafından karşılanan *Adramytenos Sinus*’un (Edremit Körfezi) karasal düzlüğü olup, kuzeyinde Ida (Kaz) Dağları’nın doğu uzantısı; doğusu, güneydoğusu ve kısmen güneyi ise Pindasos (Madra) dağları ile sınırlıdır. Adramytteion, Mysia Bölgesi’nin Körfez’e açılan batı uzantısına dahil olsa da, çevre alanı, kuzeyinde Troas, doğusunda Mysia ve güneyinde Aeolis bölgelerinin birbirlerine komşu olduğu bir konumda bulunmaktadır. Antik kaynaklarda, kuzeyi *Thebes Pedion* olarak karşılık bulan bu alan, esas itibarıyla kuzeydoğu – güneybatı doğrultusunda kıyı hattına paralel uzanan ve günümüz kıyı hattından içeri, Pindasos (Madra) Dağları’nın eteklerine kadar ulaşan bir düzlük niteliğindedir.

---

* Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin Murat ÖZGEN, Mimar Sinan G.S. Üniversitesi, Fen – Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, İstanbul/TÜRKİYE, murat.ozgen@msgsu.edu.tr
Araş. Gör. Bünyat Burak AYKANAT, Mimar Sinan G.S. Üniversitesi, Fen – Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, İstanbul/TÜRKİYE, burak.aykanat@msgsu.edu.tr
Araş. Gör. Ali ÖZTÜRK, Mimar Sinan G.S. Üniversitesi, Fen – Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, İstanbul/TÜRKİYE, ali.ozturk@msgsu.edu.tr
Prof. Dr. Rifat AKBULUT, Mimar Sinan G.S. Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, İstanbul/TÜRKİYE, mehmet.akbulut@msgsu.edu.tr
Dr. Öğr. Üyesi Serap ALPER, Mimar Sinan G.S. Üniversitesi, Fen – Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul/TÜRKİYE, serap.alper@msgsu.edu.tr

Antik kaynaklarda Adramytteion'un denizel etki alanının sınırları bir hat olarak çizilmiştir. Buna göre, Körfez'in kuzey kıyısındaki Gargara yerleşiminden, güneydoğu karşı kıyısında konumlanan Pyrra burnu arasına çekilen hattın doğusunda kalan körfezin iç kesimi *Adramyttene* olarak isimlendirilmektedir. Hal böyleyken, Adramytteion ve çevre alanında sürdürdüğümüz saha incelemeleri, denizel sınırı çizilen *Adramyttene'nin* karasal karşılığı olup belirtildiği üzere kuzeydoğu – güneybatı doğrultusunda uzanan alüvyal düzlüğü ve bu düzlüğü aynı yönde uzanıp kabaca doğudan sınırlayan Pindasos (Madra) Dağları'nın bu yöndeki eteklerini kapsamaktadır. Bu saha içerisinde farklı dönem ve temalarda sürdürdüğümüz çalışmaların bütüncül yorumunun yönlendirmesinde inceleme alanımız esas olarak Körfez'in tüm güneydoğu kıyısını, Madra Dağları ile bahsi geçen alüvyal düzlüğün tümünü kapsar vaziyette belirlenmiştir. Bu sahanın güneyi, Hekatonnesoi (Ayvalık Adaları) ve devamı Grylios'a (Madra Çayı) kadar devam eden bir kıyı şeridi olarak tanımlanabilmektedir.

Dokuz yıllık süreçte Adramytteion ve Körfez'in kültürel zenginliği ve çeşitliliği üzerine arkeoloji metodolojisiyle sürdürdüğümüz tespit ve belgeleme çalışmaları, her dönem ilgisinde geri dönüşümsüz kayıplar yaratacak halde gözlemlenen doğal erozyon ve insan etkili tahribat, bu güncel çalışmaların özellikle belgeleme bölümünün antikite ilgisinde sınırlı kalması gerektiği fikrini doğurmuştur. Bu anlamda sürdürülen çalışmalara, ilgili dönem ve alan uzmanlarının iş birliğinde, prehistorik ve antik çağların yanı sıra bölgedeki ilk Türk izleri ve Körfez'in güney sahasında kalan unutulmaya yüz tutmuş Osmanlı Dönemi Rum sivil mimari örnekleri gibi, belgelenmesi önem arz eden tüm kültür varlıklarımız dahil edilmiştir. Bu anlamda, yapılan çalışmaların bölgenin bütüncül kültür envanterinin tamamlanması için de katkı sağlaması hedeflenmiştir¹.

Tarih öncesi kültür süreci için en erken izleri, yüzey araştırmalarımız kapsamında önceki seneler içerisinde tespit edilip sizlerle paylaştığımız Neolitik Dönem buluntuları ile Sülük- lüçesme yerleşimi sunarken, 2012 yılından bu yana Ören'de sürdürdüğümüz çalışmalarda Bergaztepe'de saptadığımız Kalkolitik – Tunç Dönemi kültür katları ile körfez sahasında bir kısmı sürdürdüğümüz yüzey araştırmasının tespitleri, bir kısmı ise değerlendirmeleri durumundaki, kuzeyden güneye Mandıra Tepe, Hüyücek, Boyalık, Kız Çiftliği ve Yel Değirmeni Tepe de Körfez güney sahasının belgelenen prehistorik yerleşimleri arasında yer almıştır.

Sürdürülen yüzey araştırmalarında yapılan tespit ve belgelemelerin bir bölümü, Adramytteion etki alanı çevresinde ve Körfez'in güney sahasında birbirleri ile görsel temas halinde konumlandığı anlaşılan, Thebe Ovası ve güney sahasına inen vadileri kontrol eden kale yerleşimleri üzerine olmuştur. Dağ başlarına inşa edilen bu muhkem yapılar, sınır güvenliğinin yanı sıra hakimiyet sınırlarında kalan tarım alanlarının da güvenliğini sağlama işlevi bulunmaktadır. Önceki bildirilerde sunulan bu tarz belgelerimiz arasında Körfez Güney sahasında kuzeyden güneye, Kocafuğlutepe, Asarkaya, Dedekaya, Hisarkale, Ballıktaş, Kaplansivrisi, Dişkaya Tepe ve Asartepe yer almıştır.

1 Yüzey araştırmaları önceki bildirimleri için bkz. Özgen 2018a; Özgen 2018b; Özgen 2019a; Özgen 2019b; Özgen vd. 2019c; Özgen vd. 2020

Bunlar arasında Kaplansivrisi 2019 yılında detaylı çalışmaları yüzey araştırması kampanyası dahilinde sürdürülen kale yerleşimlerinden olmuştur. Burhaniye İlçesi Hacıbozlar Mahallesi'nin yaklaşık 3.5 km kuzeydoğusunda, Kuyumcu Mahallesi'nin yaklaşık 3.5 km güneydoğusunda konumlanmakta olan Kaplansivrisi Tepe olarak adlandırılan kayaç tepe üzerinde, bölgedeki kaleler zincirinin diğer bir örneği çalışılmıştır (Resim: 1). Kayaç tepelik alan oldukça dik yamaçlar üzerinde 966 m rakıma kadar ulaşmaktadır. Kuzey yönde Edremit düzlüğüne doğru geniş bir panoramaya sahip olup batı yönde Altınova Sahili'nden Bababurnu'na kadar geniş bir görüş açısına hakimdir. Bu konum, yalnızca doğu ve güney yönde görüşü sınırlı durumda, bahsi geçen panoramaya en hakim nokta niteliğindedir. Tepelik alanın yamaçlarının belirli bir seviyesinden itibaren bir çevre duvarıyla tahkim edildiği kuzeybatı, batı, güneybatı, güney ve güneydoğu yönlerdeki tespitlerle anlaşılmıştır. Kuzeybatı yönde yer yer üç sıra yükseklikte korunagelen rektagonal ve bosajlı bloklardan örülü duvar sırası, kayaç tepe üzerinde yer yer gözlemlenebilen temel sırası izlerinden anlaşıldığı üzere batı yamaçta da devamlılık göstermektedir. Güney ve güneybatı yamaçlarda ise yer yer tek sıra halinde takip edilebilen sıra rektagonal, bosajlı bloklara sahiptir. Tepenin tahkim sınırları içerisinde gerçekleştirilen yüzey taraması neticesinde çoğunluğunu yalın grupların oluşturduğu seramik malzemeler tespit edilmiştir. Bunlar arasında Helenistik Dönem'in seramik gruplarından olan siyah firnisliler en belirgin grup olarak göze çarpmaktadır. 2015 yılından beri bölgede sürdürülen yüzey araştırmalarında tespit edilen tahkimli yerleşimlerim en doğusunda yer alan Kaplan Sivrisi, batıdaki tüm düzlüğü kontrol eder biçimde bir görüş alanına sahip olup olasılıkla Adramytteion kenti egemenlik alanının doğudaki sınırını oluşturuyor olmalıdır.

2019 ve 2020 yıllarında önceki yıllar içerisinde tespiti yapılan ve detay çalışması devam ettirilen Körfez güney sahasında bir başka karakol yerleşimi, Adramyttene düzlüğünü kontrol eden kaleler sisteminin güneydeki uzantısı niteliğinde, Balıkesir İli, Gömeç İlçesi, Çamoba Mahallesi'ne bağlı Asartepe olmuştur (Resim: 2). Üst düzlüğü bir üst teras niteliğinde, çevre panoramaya hakim, Thebe Düzlüğü ve Ayvalık Adaları'na bakan bir görüş açısına sahiptir. En üst kottaki düzlük eliptik formda, yaklaşık 88 x 30 m.'lik bir alanı kaplamaktadır. Bu düzlüğün kuzey dahili ve kuzeyinde ana kaya ve kaya öbekleri görülür durumdadır. Tepe'nin bu bölümünde ve ayrıca üst terasın güneyinde ana kaya zemin üzerinde yer yer temel basamakları ve sıraları gözlemlenebilmektedir. Tepe düzlüğü ve tepeyi tüm yönlerden çevreleyen yamaçlarda gerçekleştirilen yüzey taraması neticesinde Klasik-Hellenistik Dönem siyah firnislileri, Roma Dönemi *sigillata*'ları ve Bizans Dönemi sırlıları tespit edilen örneklerdendir.

Yüzey tespitlerimiz arasında, farklı mevkilerde Antik Çağ malzeme ve teknik araştırmaları kapsamında belgelediğimiz, üzerinde ayrıca çalışma yapmaya değer nitelikte gördüğümüz antik taş ocakları da bulunmaktadır (Resim: 3). Burhaniye ve Gömeç sahasında Pelitköy Boşnak Tepe I-II-III, Kızılcabayır Sırtı (Yıkıklar), Dutluca Merdivenli Kaya, Kocataş Tepe, Taylıeli, Tüglü Tepe, Çamgedik Tepe, Kaktaş Tepe ve Ören'in doğusunda kalan Yılanlı Tepe ile Ayvalık sahasında Dolap Adası ile Badavut bu örneklerden günümüze en somut izlerini bırakan yerlerdendir. Tespiti gerçekleştirilen bu taş ocaklarında genel olarak ana kaya küt-

lelerinden sütun üretmek üzere koparılmış taş bloklar, yarım bırakılmış sütun ve sütun fragmanları göze çarpmaktadır. Sadece Badavut'ta bölgedeki taş temininde hakim teknik olan kanal oluşturma ve kama kullanımının izlerine rastlanmamıştır. Daha çok düşey çatlakların adeta birer kanal gibi kullanılarak geometrik bir form içermeyen -sistemik olmayan- taş kütlelerinin teminine yardımcı olduğu gözlemlenmiştir.

Bunlar arasında bir örnek, çalışma sahasının hacmi ve Adramytteion ilgisi bakımından diğerlerinden öne çıkmaktadır. Burhaniye İlçesi, Pelitköy Mahallesi'nin 2,5 km kuzeyinde yer alan Boşnak Tepe olarak adlandırılan tepenin kuzey yamaçlarında, Ağılıkayası Tepe'nin yaklaşık 700 m batısında, kıyı hattından 800 m içeride, diğerlerine oranla büyük ve nitelikli bir taş ocağı tespit edilerek, yakın mevkiideki ilk tespitimizden sonra Boşnak Tepe II olarak adlandırılmıştır. Konumlandığı tepenin denize bakan kuzey yamaçlarında yer alan ana kaya kütlelerinde, kuzey-güney doğrultusunda adeta küçük bir kanyon yaratır nitelikte, dörtgen form veren bir yarma -cep- biçimindedir (Resim: 4). Yan cepheleri ortalama 15 m yüksekliğe sahip olan taşocağında, taş çıkarma işlemlerinden kalan kanalları, murç ve kama izlerini görmek mümkündür. Alanın topografik konumu ve üretim kapasitesi düşünüldüğünde çıkarılan materyalin naklinin deniz yolu ile sağlanmış olması uygun görünmektedir.

Hacıbozlar Köyü'nün yaklaşık 2 km kuzeybatısında bulunan Tüglü Tepe'de, kuzeydoğu yönünde eğimli yamaca sahip tepe üzerinde kozak taşı; Kuyumcu Köyü Çamgedik Tepe'nin kuzeybatı yamacında birer Antik Dönem taş ocağı da tespitler arasındadır (Resim: 5).

Yüzey araştırmalarımız kapsamında tipolojilerinin yoğunluğu nedeniyle Osmanlı dönemine ait olan birçok mezarlıkta antik döneme ait, çoğunluğu yapı elemanlarından oluşan materyalin, *spolia* (devşirme) – modern devşirme kullanımlar olduğu tespit edilmiştir. Bir mezarın mimarisinin, tezyinatının ve kitabesinin, yapıldığı dönem hakkında belge niteliği taşıdığı göz önünde tutularak Arap harfli kitabesi olan tüm mezar taşları resimlenmiş, mezar kitabeleri de transkribe edilerek kayda geçirilmiştir. Mezarlıklardaki taramalarımız esnasında Burhaniye İlçesi Börezli Mahallesi mezarlığında bulunan dikdörtgen prizması formunda, bir yüzünde *tabula ansata* bulunan ve üstü başka bir parça eklenmek üzere *plinthe* boşluğuyla sonlandırılmış parça, genelin dışında kullanımıyla dikkat çekmektedir (Resim: 6). *Tabula* betiminden dolayı orijinal kontekstini doğrudan doğruya mezar taşı olarak nitelendirilebilen eserin Osmanlı Dönemi mezarlığında da tercih edilmiş olması ilgi çekicidir. Yine Edremit İlçesi Çıkrıkçı Mahallesi mezarlığında tespit edilen en dikkat çekici buluntu, üzerinde bir onurlandırma yazıtı da bulunan kireç taşı dikdörtgen formlu kesme taş blok olmuştur (Resim: 7).

Ayvalık adalarından Çıplak Ada (*Gymnos*)'da 2016-2018 yılı çalışmalarına konu olan günümüzde yıkıntı halinde sadece üç apsisi ulaşan kilise yapısının, 2020 yılı çalışmaları dahilinde planı açıklığa kavuşturulmuştur. Ön değerlendirmeler neticesinde kilisenin Erken Bizans Dönemi'ne ait olabileceği düşünülmüştür. Adanın güneydoğusunda yer alan yükselti üzerine yapılan çalışma vesilesiyle zirve düzlüğü ve bağlantılı yamaçlarda düzlüğü çevreler halde, ilk bakışta taş öbekleri halinde bir algı dahilinde önceki yılların kampanyasında belgelenen yerleşim izleri üzerinde çalışmalar devam ettirilmiştir (Resim: 8). Söz konusu öbeklerin olasılıkla yükseltiyi

çevreleyen tahkimin duvar sıralarına ait kalıntılar olduğu düşünülmektedir. Özellikle batı ve kuzey yamaç boyunca belirgin biçimde gözlemlenen bu moloz yığınlar yerelde yapı malzemesi olarak sıklıkla kullanılan ve yakın konumdaki Badavut'tan elde edilen taşlardan oluşmaktadır (Resim: 9). Tepelik yükseltinin güneybatısında yüzeyden görüldüğü kadarıyla kuru duvar örgüsünde iki adet yapı tespit edilmiştir. Tepenin özellikle batı ve kuzey yöndeki yamaçlarında ve yamacın düzlüğe kavuştuğu alanlarda gerçekleştirilen yüzey taraması neticesinde yoğun miktarda günlük kullanımla ilişkili olarak çoğunluğu testi ve amphora formlarına ait seramik parçalar tespit edilmiştir. Ayrıca Helenistik Dönem siyah astarlıları, Roma Dönemi seramik grupları arasında yer alan gri hamur-siyah astarlı parçalar ile *red slip ware* ve *sigillata* parçaları da tespit edilmiştir. Çıplak Ada'da önceki kampanyalarda ilk kez belgelenen tespitler arasında, adanın güney kıyı hattında, zemini deniz çizgisine doğru kaymış halde korunagelen bir de Erken-Orta Bizans Dönemi Kilisesi bulunmaktadır (Resim: 10).

Güneş Adası (*Leios*) diğer adıyla Büyük İlyosta Adası, Ali Bey (Cunda) Adası'nın 9 km batısında konumlanmaktadır. Ada, Ayvalık Adaları'nın en batısında, Lesbos'a en yakın olanı olup pek de uğrak yeri olmayan bir konumdadır. Oldukça geniş bir zirve düzlüğüne sahip olan adanın doğusunda konumlanan zirve noktasında, günümüzde de faal olarak kullanılan fener yapısının 19. yüzyıla tarihlenen kalıntıları ile fenerin yaklaşık 200 m batısında bir şapel ve şapelin yaklaşık 200 m batısında da bir sarnıç bulunmaktadır (Resim: 11). Güneş Adası da, sürdürdüğümüz yüzey taramaları vasıtasıyla, Osmanlı Dönemi Rum sivil mimari örneklerinin yanı sıra tekil parçalar düzeyinde olsa da özellikle Fener çevresinden elde edilen Helenistik ve Roma dönemi keramikleriyle bölge antikitesi için kayda aldığımız bir diğer tespit olmuştur. Helenistik Dönem siyah astarlı gövde ve *fish plate* kaide parçaları; Roma Dönemi *red slip ware* parçaları ve yine aynı gruptan Phokaia üretimi *volütlü* haç baskı bezemeli parçalar, ilgili dönemler için ada üzerindeki iskânın kapsamını ve niteliğini açıklamak için yeterli olmasa da diğer araştırmacılar tarafından Ayvalık Adaları ve lokalizasyon problemleri kapsamında görmezden gelinmiştir.

Ayvalık doğu grubu adalarından Yumurta Ada (*Daskaleio*) antikite ilgisinde erken araştırmacıların literatüründe, adayı çevreleyen tahkim duvarı, kuleler ve bazı kalıntılar vasıtasıyla değindikleri bir ada olmuştur. Güncel tespitlerimizde de kabaca Orta-Geç Bizans dönemi duvar işçiliği gösteren bir tahkimin tüm adayı çevreler durumu tespit edilmiş, literatürde değinilmesi-ne rağmen henüz tescilli bulunmayan adanın belgelemesi tamamlanmıştır (Resim: 12).

Büyük Maden Adası (*Pyrgos*)'nda Maden Tepe Mevkii'nin ikinci en üst kotunda, çevre adalar ve Ayvalık'm da görüş alanı içerisinde olduğu yükseltide, kare planda ve yaklaşık 10 m yüksekliğinde korunagelmiş kule yapısı, temel seviyesinde ikincil kullanım sunan oldukça fazla sayıda rektagonal blok ve dökme moloz harç dolgu ile inşa edilmiş olup, blokların duvar örgüsünde kullanımının üst kotlarda azaldığı göze çarpmaktadır. Her bir köşesi ana yönlere göre konumlandırılmış yapının kuzeydoğu cephesindeki temel seviyesinde korunagelmiş bloklarından erken evreli bir kullanımının olduğu da düşünülmektedir. Yapılan tespitler ışığında Antik Çağ içerisinde, muhtemelen konumuyla deniz trafiğini kontrol eden bir kulenin, Geç Dönem (Geç Bizans-Ceneviz Dönemi) içerisinde de devşirme malzeme ile yeniden inşa edile-

rek kullanım gördüğü düşünülmektedir (Resim: 13). Kulenin kaydı, ismiyle birlikte ekibimizce portalan haritalarda tespit edilmiştir. Ceneviz deniz ticaretinin güvenliği için önemli bir işlevde kullanım gören kule, biri Midilli adasında olmak üzere görüş sahası içerisindeki diğer Ceneviz kulelerini aynalamakta olup konu üzerine detaylı bir çalışma sürdürülmektedir.

Bölge ekonomisinin öteden beri zeytin üzerine kurulduğu bilgisine ek olarak dönem kaynaklarında (ilgili salnameler) özellikle Ayvalık adalarında hububat tarımının da yapıldığı belirtilmiştir. Bu faaliyetlere dair sahada belgelediğimiz izlerin de tespitlerimiz arasında olduğunu vurgulamamız gerekir. Kamış Adası'nda kıyının hemen gerisinden itibaren artan bir eğimde yükselen kuzey yöndeki tepe üzerinde 19. yüzyıl sonu ile 20. yüzyıla tarihlenebilecek kuru duvar örgülü teras düzenlemelerinin, tepede tespit edilen dairesel formda kuru duvar örgü kuyunun varlığıyla tarım terası olduğu yönündeki tezimiz kuvvet kazanmıştır. Yine Maden Adası'nda da 19. yüzyıl sonu ile 20. yüzyıla tarihlenen kuru duvar örgülü teras düzenlemeleri, ilişkili dönem kaynaklarının verdiği adada buğday ve arpa üretimi gerçekleştirildiği bilgisini desteklemektedir. Tarımsal faaliyetlere yönelik yapılmış olan kuru duvar örgü teraslandırılmaları Pınar Adası ile Çıplak Ada'da da rastlanmakta olup dönem kaynaklarının verdiği bilgiyi kanıtlar niteliktedir.

KAYNAKÇA

Özgen, H. M. (2018a). “Kuzey Ege Arkeoloji Araştırmaları ve Uygulama Merkezi (KEAM) Adramytteion ve Egemenlik Alanı 2015 - 2016 Yılları Çalışmaları”, *Türk Eskiçağ Bilimleri, Enstitüsü TEBE Haberler 43*, İstanbul, s. 47-59.

Özgen, H. M. (2018b). “Balıkesir İli, Burhaniye, Gömeç ve Ayvalık İlçeleri Adramytteion Egemenlik Alanı 2015-2016 Yılları Arkeolojik Yüzey Araştırması”, *35. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Cilt 2, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2018, s. 219-243.

Özgen, H. M. (2019a). “Balıkesir İli Burhaniye, Gömeç ve Ayvalık İlçeleri “Adramytteion Egemenlik Alanı” 2017 Yılı Arkeolojik Yüzey Araştırması”, *36. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Cilt 3, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2019, s. 103-119.

Özgen, H. M. (2019b). “Yeni Bulgular Işığında Adramytteion ve Etki Alanı; Körfez Üzerine Değerlendirmeler”, *Filiz Dönmez Öztürk Anısına Makaleler, Mnemes Kharin, Anadolu Arkeolojisi, Epigrafisi ve Eskiçağ Tarihine Dair Güncel Araştırmalar*, Ed. Bülent Öztürk – H. S. Öztürk – Kenan Eren – B. Burak Aykanat – Hazal Azeri, Homer Kitabevi, İstanbul

Özgen, H. M., Akbulut M. R., Aykanat B. B., Öztürk A., Denктаş, E. (2019c). “Balıkesir İli Ayvalık, Burhaniye, Edremit, Gömeç ve Havran İlçeleri “Adramytteion Egemenlik Alanı” 2018 Yılı Arkeolojik Yüzey Araştırması”, *37. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Cilt 3, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2019, s. 27-41.

Özgen H. M., Denктаş E., Öztürk A., Aykanat B. B. (2020). “Kuzey Ege Arkeoloji Araştırmaları ve Uygulama Merkezi (KEAM) Adramytteion ve Egemenlik Alanı Çalışmaları - 2019”, *Türk Eskiçağ Bilimleri, Enstitüsü TEBE Haberler 45*, İstanbul, s. 58-67.

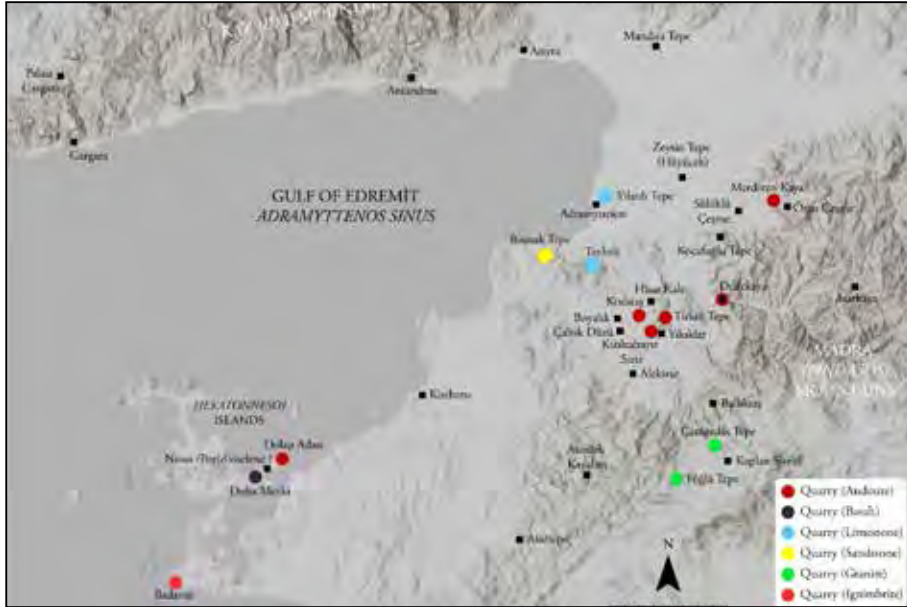

Resim 1: Kaplansivrisi, tahkimli yerleşim.

Resim 2: Asartepe, tahkimli yerleşim.

Resim 3: Körfez Güney Sahası, antik taş ocağı tespitleri.

Resim 4: Bosnaktepe II Antik Taş Ocağı.

Resim 5: Çamgedik Tepe Antik Taş Ocağı.

Resim 6: Börezli Mahallesi Eski Mezarlık, *tabula ansatalı* blok.

Resim 7: Çıkrıkçı Mahallesi Eski Mezarlık, yazıtlı blok.

Resim 8: Çıplak Ada teras yerleşimi.

Resim 9: Çıplak Ada teras yerleşimi mekanları.

Resim 10: Çıplak Ada Erken Bizans Dönemi kilisesi.

Resim 11: Güneş Adası.

Resim 12: Yumurta Ada, Bizans Dönemi tahkim duvarı.

Resim 13: Maden Adası, Ceneviz Kulesi.

2019 - 2020 YILI PRIENE ÇALIŞMALARI

İbrahim HAKAN MERT*

Öncelikle, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne 2019 ve 2020 yıllarında Priene kazı ve araştırmalarına verdiği izin ve destekten dolayı teşekkürlerimizi arz ediyoruz. Priene'de 2019 - 2020 yılı çalışmaları Bursa Uludağ Üniversitesi'nden Prof. Dr. İbrahim HAKAN MERT başkanlığında gerçekleştirilmiştir. Bu yıllardaki kazı ve araştırmalara, Bursa Uludağ Üniversitesi, Aydın Büyükşehir Belediyesi, Frankfurt Üniversitesi, Leopold Werner ve Heinz Götze Vakıfları maddi kaynak sağlamışlardır. Ayrıca Söke Ticaret Odası erzak ve akaryakıt yardımında bulunmuştur. Bu kurumlara teşekkürlerimizi sunarız.

2019 yılında arazide 8 alanda çalışma yapılmışken; 2020 yılı kazı sezonunda tüm dünyayı etkileyen COVID-19 salgını sebebiyle, bakanlığımızın ilgili yazılarına istinaden az sayıda ekip üyesi ile "COVID 19 Tedbirleri" kapsamında ağırlıklı olarak depo çalışmaları yürütülmüştür.

Yukarıda bahsi geçen kazı sezonlarında aşağıdaki çalışmalar yapılmıştır:

- 1) Kentin Nekropol Alanlarında Yürütülen Kazı ve Araştırmalar
- 2) Athena Tapınağı'nın Kuzeyinde Bulunan Anteli Yapıdaki Çalışmalar
- 3) Kamu Yapılarının Teknik Detaylarının Belgenmesi ve Araştırılması;
- 4) Agora'daki Kutsal Galeri'nin Batı Ucunun Kısmi Anastylosis ve Restorasyonu;
- 5) B ve C İnsula Sıralarındaki Teras Duvarları Kesiminde Temizlik ve Küçük Ölçekli Sondaj Çalışmaları;
- 6) Yeni Verilerin Dijital Kent Planına Eklenmesi - Kent Suru Araştırmaları
- 7) Kentin Limanlarının Lokalizasyonu ile İlgili Çalışmalar
- 8) Akropol'deki Kaya Kutsal Alanı'nda Yapılan Temizlik ve Belgeleme Çalışmaları;
- 9) Buluntu Deposundaki Çalışmalar ve Yayın Çalışmaları

KENTİN NEKROPOL ALANLARININ ARAŞTIRMASI VE KAZISI ÇALIŞMASI

İbrahim HAKAN MERT, Buğra KURU*

Tespit Çalışmaları

Köklü bir araştırma tarihine sahip olan Priene'nin daha önce hemen hemen hiç araştırma yapılmamış olan Nekropol Alanlarındaki çalışmalar 2015 yılında başlamıştır. Bir ön incele-

* Prof. Dr. İbrahim HAKAN MERT, Uludağ Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, 16059 Bursa; ihmert@uludag.edu.tr

me niteliğinde olan bu çalışmalardan sonra, araştırmaların yoğunluğu Doğu Nekropolü'ne kaydırılmıştır. 2016 yılında Doğu Nekropolü'nde bulunan Nekropol Bazilikası çevresindeki mezar ve mezar yapılarını anlayabilmek için bölgede detaylı bir temizlik çalışması yapılmış ve bazilikanın batısındaki mezarlarda kazı çalışmaları yapılmıştır. 2017 ve 2018 yılında ise hem bu alanda kazı çalışmalarına devam edilmiştir hem de Priene'nin Doğu Kapısı'ndan başlayan ve Magnesia'ya kadar devam ettiği bilinen antik yolun kuzeyinde bulunan tonozlu mezar yapılarının en kuzeyinde bulunan mezar yapısında kazı çalışmaları yürütülmüştür.

2019 ve 2020 yıllarında Doğu Nekropolü'nde tespit çalışmaları yapılmıştır. Bu çalışmaların amaçları, nekropol sahasının sınırlarının tespit edilmesi, nekropol alanı içerisinde hangi tipte mezar ve mezar yapılarının olduğunun belirlenmesi, söz konusu alandaki mezarların yayılım alanı belirlenerek bu mezarların önce nekropol sonra da kent planına eklenmesidir. Önümüzdeki yıllarda, bu alanda tespit çalışmalarına devam edilecektir.

MY 9 Açması Çalışmaları

2018 kazı sezonunda tespit edilen ve "M7" kodu ile envanter kaydı yapılan mezar olması muhtemel yapının üzerindeki yıkıntı moloz yığını ve yabancı otlar nedeniyle belgeleme çalışması sağlıklı olarak yapılmadığından bu yıl söz konusu alanda temizlik çalışmaları yürütülmüştür (Resim: 1). Bu çalışmalar neticesinde alanın kaçak kazı tehlikesine açık olacağı düşünüldüğünden burada 26.08.2019 tarihinde "MY 9" açma kodu ile kazı çalışmalarına başlanmıştır. Bu kazıların amacı, yapının fonksiyonu ve tipine dair bilgiler edinmektir. Ayrıca bu kazılar sırasında elde edilen buluntularla yapının tarihlenmesi de amaçlanmaktadır. Yapılan çalışmalar neticesinde, mezar olabilecek herhangi bir bulguya rastlanmamıştır. Böylece alanın fonksiyonu maalesef anlaşılamamıştır.

Doğu Nekropol Şapeli Çalışmaları

Ferdi ALATAŞ

26.08.2019 tarihinde Doğu Nekropolünde, doğu kapısından doğuya doğru yaklaşık 100 metre, antik yoldan ise yaklaşık 60 metre kuzeyde, apsisi ile beraber kuzey ve güney duvarları belli olan yapı kalıntısında temizlik ve kazı çalışması başlatılmıştır. „Şapel“ olduğu tahmin edilen yapının planını ortaya çıkarmak amacıyla, yapının, yüzeyde izlenebilen duvar hattı belirgin hale getirilmeye çalışılmıştır. (Resim: 2) Bu çalışmaların amaçları ise, yapının inşa dönemini, kullanım süresini (evrelerini) ve fonksiyonunu araştırmaktır. Ayrıca, yaklaşık 40 metre güneyinde bulunan kiliseyle ve bununla birlikte şapelin kent ile olan ilişkisi de anlaşılmasına çalışılacaktır.

Yapının batı duvarı ile kuzey duvarı arasında, apsisinde ve yapının batısındaki alanda kazı çalışmaları yürütülmüştür. Bu çalışmalar esnasında yapının kuzey ve batı duvarları üzerinde kısmen korunmuş freskler tespit edilmiştir. Yalnızca alt kısımları günümüze ulaşan bu fresklerde, paneller içerisinde insan figürleri ve gırlan bezemelerinin resmedildiği gözlenmiştir. Yapının apsis bölümünde yapılan kazı çalışmalarında, zeminin gri ve beyaz renklerde tes-

saralarla oluşturulmuş, tipi korunma durumu nedeniyle net olarak anlaşılabilen geometrik motiflerle süslü bir taban mozaığı ile kaplandığı anlaşılmıştır.

Yapının batısındaki açıklıkta yapılan kazı çalışmaları esnasında, doğu-batı doğrultulu bir mezara rastlanmıştır. Bu mezarda yapılan kazı çalışmaları neticesinde, 169 cm uzunluğunda, elleri her bir göğsü üzerine çapraz konumda yerleştirilmiş bir iskelet gün yüzüne çıkartılmıştır. Mezarda, iskeletin sol kulak hizasında bulunan metal küpe dışında herhangi bir mezar hediyesine ulaşılamamıştır.

Alanda sürdürülen çalışmalar esnasında, 15 adet bronz sikke, 1 adet kurşun ağırlık, 1 adet terracotta figürin başı, 1 adet terracotta figürin kolu, 1 adet terracotta figürin bacağı, 1 adet ağırşak, 1 adet unguentarium, 1 adet bronz ve 1 adet metal küpe, 3 adet yazıt parçası, 1 adet bütün halinde yazıt, bir miktar mimari parça, stel parçaları, bir miktar mozaik parçası, bol miktarda fresk parçası ve seramik parçalarına ulaşılmıştır.

ATHENA TAPINAĞI'NIN KUZEYİNDE BULUNAN ANTELI YAPIDAKI ÇALIŞMALAR

İbrahim HAKAN MERT, Ahmet ALI ALTIN*, Buğra KURU, Murat SÖNMEZ¹

Athena Tapınağı'nın sunağının kuzeyinde bulunan bu alanda, ilk olarak 1980li yıllarda Alman Arkeoloji Enstitüsü İstanbul Şubesi'nden Prof. Dr. W. Müller-Wiener tarafından belgeleme çalışmaları yapılmıştır. Ancak söz konusu yapı, fonksiyonu, tarihlemesi ve mimari tipolojisi bakımından günümüze kadar araştırılmamıştır. 2019 yılında "Anteli Yapı"da, yürütmeye başladığımız çalışmaların amacı; alanda temizlik çalışmaları ve gerekli yerlerde sondajlar açarak, söz konusu yapının fonksiyon ve tarihlemesine yardımcı olacak veriler elde etmektir. Alan/komleks, ortada „Anteli Yapı“ olarak adlandırılan tapınak planlı bir yapı, batı tarafta onurlandırma anıtları ile onları batı tarafta sınırlayan bir duvar ve güneyde altar benzeri bir yapı ile diğer onurlandırma anıtlarından meydana gelmektedir (Resim: 3).

Çalışmaların öncelikli amacı, alanın sınırlarını belirlemek olmuş, bu doğrultuda tapınak formu yapının sınırlarını ve su basmanını ortaya çıkartacak şekilde alanda temizlik çalışmaları yürütülmüştür. Bu çalışmalar neticesinde yapının batı, kuzey ve güney sınırları gün yüzüne çıkartılmıştır.

AY 2 koduyla, yapının batı euthynteriası ile batıda bulunan daha geç dönem evinin batı duvarı arasında, alanın geçirdiği evreleri gözlemleyebilmek ve tarihlemeye yardımcı malzeme bulabilmek amacıyla kazı çalışmaları yapılmıştır (Resim: 4). Bu çalışmalar sonucunda, bahsi geçen iki yapı arasında kalan koridorun evlerin yapıldığı dönemle birlikte kapatılıp, kullanılmaz hale geldiği anlaşılmıştır. Açmanın en alt seviyesinde ise erken dönem atık su şebekesi tespit edilmiştir. Bu alanda yapılan çalışmalardan elde edilen küçük buluntu ve se-

* Arş. Gör. Dr. Ahmet ALI ALTIN, Bursa Uludağ Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, 16059 Bursa; alialtin@uludag.edu.tr

1 Arkeolog Murat SÖNMEZ, Bursa Uludağ Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü Yüksek Lisans Öğrencisi, 16059 Bursa; Muratsonmez7891@gmail.com

ramikler üzerinde yapılan ön çalışmalarla ulaşılan sonuç, buluntu yoğunluğunun özellikle stratigrafi veren alt tabakalarda MÖ 2. yüzyıla yoğunlaştığıdır.

KAMU YAPILARININ TEKNİK DETAYLARININ BELGELENMESİ VE ARAŞTIRILMASI

Orhan BİNGÖL

Karabük Üniversitesi'nde yürütülen "Menderes Magnesia'sı (Aydın) Artemis Tapınağı Yapı Elemanlarındaki Teknik Ayrıntıların Tanımlanması ve Sınıflandırılması" konulu bilimsel araştırma projesi kapsamında, Prof. Dr. Orhan Bingöl tarafından, Priene'deki Athena Tapınağı mimari elemanlarındaki dübel ve kenet delikleri gibi teknik detaylarda inceleme ve belgeleme çalışmalarına 2018 yılında başlanmıştır. 2019 yılında da Prof. Dr. Orhan Bingöl ve Arkeolog Adem Acar'ın katılımıyla bu çalışmalara devam edilmiştir. Bu çalışmalar kapsamında Athena Tapınağı'nın güneyinde bulunan arşitrav blokları incelenmiş ve kaldırma sistemleri ile ilişkili fotoğraflar çekilmiştir.

AGORA'DAKİ KUTSAL GALERİ'NİN BATI UCUNUN KISMI ANASTYLOSIS VE RESTORASYONU

Axel FILGES*, Corinna ROHN²

19.8.2019 – 07.09.2019 tarihleri arasında Kentin Agorası'nda mimari elemanların düzenlenmesi ve Kutsal Stoa'nın kuzeybatı bölümünün kısmi olarak yeniden ayağa kaldırılması çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Bunun yanı sıra, Agora'nın tümündeki yapı elemanlarının sunumuna ilişkin ilk planlama çalışmalarına başlanmıştır. Kutsal Stoa'daki ayağa kaldırma çalışmaları için Prof. Dr. Corinna Rohn (Wiesbaden) Kutsal Stoa'daki mimari parçaların bir açık hava müzesi biçiminde sergilenmesi konusunda tasarım çalışmalarında bulunmuş ve bu çalışmaları AutoCAD üzerinde görselleştirmiştir. Tasarım batıdan başlayan ve 31 metreden fazla bir mesafe boyunca uzanan, ilkin bir ante bloğunu, stylobat üzerinde altta sütun tamburlarının alt bölümlerinden, üstte birer başlıktan oluşan dor sütunlarını, sonrasında ise bir sütun arası boşluk sonrasında antik olmayan traverten bloklar üzerinde yükselen 3,2 m genişliğinde, iki arşitrav ve üç triglif metop bloğunu, iki geison ve dış sırası bloğundan ve en üstte tam olarak korunagelmemiş iki aslan biçiminde çörtene sahip bir sima bloğunu öngörmektedir. Bu tasarımı stylobat üzerinde aynı şekilde antik olmayan traverten bloklar üzerinde sergilenen 13 m uzunluğundaki batı alınlık takip etmektedir. Bu planlamanın sonunda ise stylobatın üzerine oturan bir dor sütunu bulunmaktadır. Tasarımın doğusundaki, içerisinde birçok ağaç ve birbiri üzerine binmiş mimari parça öbekleri bulunan Agora özellikle araştırmacılar tarafından bulunduğu haliyle muhafaza edilmiştir. Bu haliyle bu alan "Açık Hava Müzesi" alan diğer bölümlerden farklı olarak kolaylıkla göze çarpmaktadır.

* Doç. Dr. Axel FILGES, Goethe-Universität Frankfurt am Main Institut für Archäologische Wissenschaften | Klassische Archäologie Norbert-Wollheim-Platz 1 | Hausfach 7 60323 Frankfurt am Main; A.Filges@em.uni-frankfurt.de

2 Prof. Dr. Corinna ROHN, Hochschule RheinMain, Postfach 3251 65022 Wiesbaden; corinna.rohn@hs-rm.de

İlk olarak güney yönde ve kuzey terasta 5 ve 6 numaralı odaların seviyesinde düzenleme çalışmaları, devam eden günlerde ise yukarıda bahsedilen yapı elemanlarının ayağa kaldırılması ile ilgili çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Söz konusu çalışmalar taş restoratörü Gerrit Höfig, Arkeolog Dr. Axel Filges, Arkeoloji öğrencisi Arne Scheinflug ve Manitou operatörleri İbrahim Sevil ve Fevzi Altındağ'dan oluşan bir ekip tarafından yürütülmüştür. Üst yapı elemanlarının yeniden ayağa kaldırma denemesi, hiçbiri standart bir ölçü göstermeyen blokların birbiri üzerine konması yoğun ve zorlu bir yapı elemanları çalışması gerektirmiştir. Kutsal Stoa'da yapılan araştırma ve ölçümler sonucunda, yapı elemanlarının genelini büyük oranda ölçü farklılıkları gösterdiği ve her bir bloğun ayrı ayrı hesaplanarak çalışıldığı anlaşılmıştır. Üç haftalık çalışmaların sonunda Agora'nın kuzeyindeki Kutsal Stoa'nın batı bölümü turistler için daha ziyaret edilebilir ve anlaşılabilir hale getirilmiştir (Resim: 5).

B VE C İNSULA SIRALARINDAKİ TERAS DUVARLARI KESİMİNDE TEMİZLİK VE KÜÇÜK ÖLÇEKLI SONDAJ ÇALIŞMALARI

Axel FILGES

Kentin kuzey tarafında bulunan konut alanlarının daha kuzeyinde bulunan alanda teras duvarları gözlenmektedir. Dr. Axel Filges tarafından yürütülen bu çalışmaların amacı, bu teras duvarlarını tarihlemek ve alanların fonksiyonunu araştırmaktır. Söz konusu alanda, sondaj çalışmaları yapılması planlansa da, ufak temizlik çalışmaları haricinde kazı çalışması yapılmamıştır. Çalışmanın önümüzdeki yıllarda devam etmesi planlanmaktadır. Böylece Priene'nin kent içerisindeki ekilebilir alanlarında ne tür tarım ürünlerinin yetiştirildiği sorusuna yanıt aranmaya çalışılacaktır.

YENİ VERİLERİN DİJİTAL KENT PLANINA EKLENMESİ - KENT SURU ARAŞTIRMALARI

Ulrich RUPPE*

Dijital kent planına eklenecek yeni ölçümler Ulrich Ruppe tarafından yapılmıştır. Geçen yıllarda kentin merkezi bölümlerindeki insulaların büyük bölümü total station yardımı ile ölçülmüş olmakla birlikte, kentin çevresindeki alanların ölçümleri eksikti. Bu yüzden insula sınırları içerisindeki büyük boyutlu kentsel alanlar arasındaki bağlantıların saptanması ve bununla bağlantılı olarak, kentin kuruluş aşamasındaki planlama fikirlerinin ortaya konması bu güne kadar mümkün değildi. Bu planlama düşünceleri ile ilgili geçtiğimiz yıllarda birçok hipotez öne sürülmüş, fakat bunların doğruluğu veya yanlışlığının ispatlanması kesin bir dijital kent planının eksikliği nedeniyle mümkün olmamıştır. Bu problem gelecekteki ölçüm çalışmalarıyla çözümlenebilir. Kentin planlanmasında esas alınan düşünceler hakkındaki sorulara ilişkin, bilimsel bir dergide yayın yapılması da planlanmaktadır.

* Ulrich RUPPE (MA), Goethe-Universität Frankfurt am Main Institut für Archäologische Wissenschaften | Klassische Archäologie Norbert-Wollheim-Platz 1 | Hausfach 7 60323 Frankfurt am Main; mail@u-ruppe.de

Çalışmaların ikinci ağırlık noktası Doğu Kapı'nın rekonstrüksiyon çizimidir. Konuyla ilgili Klaus Dornisch'in 1980'li yıllarda yaptığı varsayımsal bir rekonstrüksiyon önerisi bulunmakla birlikte, bu öneri günümüz araştırma durumuyla uyuşmamaktadır. Son yıllarda Ulrich Ruppe tarafından gerçekleştirilen yapı belgeleme çalışmaları ve arkeolojik kazılar vasıtasıyla yeni bilgelere ulaşılmıştır. Kapı yapısının planı bu çalışmalar sonucunda tamamıyla anlaşılmiş ve plan, surlar üzerindeki yürüme yoluna kadar doğrulanmıştır. Çizimsel rekonstrüksiyon daima kontrol ve yeniden ölçümler gerektirdiğinden, ölçümler konuyu çalışan Ulrich Ruppe tarafından periyodik olarak kontrol edilmektedir.

KENTİN LIMANLARININ LOKALİZASYONU İLE İLGİLİ ÇALIŞMALAR

Serkan GÜNDÜZ*

Uzun bir araştırma tarihine sahip olan ve antik kaynaklardan bilindiği üzere bir Liman Kenti olan Priene'nin limanları günümüze kadar hemen hemen hiç araştırılmamıştır. Önümüzdeki sezonlarda kentin liman veya limanlarının nerede olduğunu tespit etmek amacıyla çalışmalar yapılması planlanmaktadır. Bu çalışmalara bir zemin oluşturması amacıyla 2019 kazı sezonunda, Dr. Öğr. Üyesi Serkan Gündüz tarafından kentin batısında belgeleme çalışmaları yapılmış ve bu alan drone yardımıyla fotoğraflanarak modellendirilmiştir.

AKROPOL'DEKİ KAYA KUTSAL ALANI'NDA YAPILAN TEMİZLİK VE BELGELEME ÇALIŞMALARI

İbrahim HAKAN MERT, Ahmet ALI ALTIN, Buğra KURU

Kentin Akropolü'ne çıkan merdivenlerin bitimindeki düzlükte, yaklaşık 280 metre rakımda bulunan ve 1904 tarihli Priene kitabında yayınlanan Kaya Kutsal Alanı'nda, modern araştırma yöntemleriyle belgeleme yapılmamıştır.

Ayrıca bu alanın fonksiyonu ve tarihlenmesi gibi, cevaplanması gereken sorulara odaklı bilimsel bir çalışma yapılmamıştır. 2019 kazı sezonunda, söz konusu alanın modern araştırma teknikleriyle yeniden belgelenmesi ile fonksiyonun anlaşılması amacıyla, 03.08.2019 tarihinde Prof. Dr. İbrahim Hakan Mert yönetiminde alanda temizlik çalışmaları yapılmıştır. Çalışma sonucunda bu alanda niş içerisinde bir adet Herme kabartması ve üzerinde bir insan büstü olduğu anlaşılan başka bir niş ile üzerinde herhangi bir kabartmaya rastlanmayan iki niş daha görülür kılınmış ve belgelenmiştir (Resim: 6).

* Dr. Öğr. Üyesi Serkan GÜNDÜZ, Bursa Uludağ Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, 16059 Bursa; sgunduz@uludag.edu.tr

BULUNTU DEPOSUNDAKİ ÇALIŞMALAR VE YAYIN ÇALIŞMALARI**Ahmet ALI ALTIN, Lars HEINZE*, Gökhan İLHAN***

2019 yılı depo çalışmalarının yoğunluğunu, arazi çalışmalarında gün yüzüne çıkartılan eserlerin depoya kabulü ve belgelenmesi oluşturmuştur. Seramikler yıkandıktan sonra form ve bezeme özelliklerine göre gruplara ayrılarak (pişirme kapları, taşıma-saklama-mutfak kapları vb.) her bir tabakanın ayrı ayrı istatistikleri yapılmıştır. Ayrıca seramik dışındaki bütün küçük buluntular ayrı kategoriler halinde (sikke, cam, mühür vb) tasnif edilip belgelenmişlerdir. Bu çalışmaların sonuçları Priene Kazısı küçük buluntu veri tabanına girilmiştir.

2020 yılı depo çalışmalarında özellikle 2019 yılı kazı çalışmalarında gün yüzüne çıkarılan buluntuların yıkanması, tasnifi, belgelenmesi ve veri tabanına girilmesi gerçekleştirilmiştir (Resim: 7).

İlk olarak, 2019 yılında kazı çalışmaları yapılan Doğu Nekropol Şapeli'nin doğusundaki avluda bulunan mezardan çıkartılmış olan iskeletin kemikleri tasnif edilerek tahta kasalara yerleştirilmiştir. Sonraki günlerde, yine aynı alanda yapılan kazılarda bulunmuş olan küçük buluntu ve seramik parçalarının tasnifi, değerlendirmesi ve istatistiğinin çıkartılması işlemleri yapılmıştır. Aynı zamanda gerekli görülen parçaların çizimi de yine ekip üyeleri tarafından yapılmıştır. Ayrıca yine bu alandan ele geçmiş fresko parçalarının sayımı ve tasnifi yapılmış, söz konusu kazı küçük buluntu ve seramiğin veri tabanına girişleri yapılmıştır. 2019 Kazı Sezonu'nda, Athena Kutsal Alanı'nın kuzeyindeki Anteli Yapının çeşitli tabakalarından ele geçen küçük buluntu ve seramikler değerlendirme kapsamına alınmıştır.

Bu çalışmalar sırasında, bahsi geçen yapının doğusunda bulunan geç dönem ev kalıntıları ile Anteli Yapı arasında kalan alanda yapılan kazı çalışmaları sonucunda gün yüzüne çıkartılmış olan küçük buluntu ve seramiklerin, yapının tarihlendirilmesi ve işlevine yönelik bilgiler verebileceği gözlemlenmiştir. Bu gözlem neticesinde, bahsi geçen alandan ele geçmiş küçük buluntu ve seramik parçalarının fotoğraf çekimi, çizimi ve katalog oluşturma işleri gerçekleştirilmiştir. Bu işlemler sonucunda ilk gözlemlere göre seramik buluntuların çoğunlukla içki kabı, kâse ve sunu kapları gibi bir ritüele işaret eden işleve sahip kaplar olduğu tespit edilmiştir. Tarihlenebilen seramik buluntuların incelenmesi ve değerlendirilmesi sonucunda ise, bunların çoğunun MÖ 4. yüzyılın ikinci yarısından, Helenistik Dönem'in sonuna kadar tarihlenen kaplara ait parçalar olduğu neticesine ulaşılmıştır. Bu faaliyetlerin yanı sıra, kentin Doğu Nekropolünde önceki yıllarda kazısı yapılan "MY" açma kodlu kazı alanlarından getirilmiş kemik buluntularının tasnifi yapılmış ve depoda ayrılan yerlere kaldırılmıştır.

* Dr. Lars HEINZE, Goethe-Universität Frankfurt am Main Institut für Archäologische Wissenschaften | Klassische Archäologie Norbert-Wollheim-Platz 1 | Hausfach 7 60323 Frankfurt am Main; lheinze@uni-koeln.de
Arkeolog Gökhan İLHAN, Bursa Uludağ Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü Yüksek Lisans Öğrencisi, 16059 Bursa; gkhnlnh94@gmail.com

TEZ VE YAYIN ÇALIŞMALARI KAPSAMINDA YÜRÜTÜLEN FAALİYETLER:

Priene buluntu deposundan, kazılara katılan Arkeoloji Bölümü öğrencilerinin lisans veya lisans üstü akademik tezlerini yapabilmeleri için malzeme grupları konu olarak verilmektedir. Örneğin, bir lisans tezi kapsamında Priene’de önceki yıllarda gerçekleştirilen kazı çalışmaları sırasında gün yüzüne çıkarılmış olan mangal atasları üzerinde çalışmalar yürütülmektedir. Söz konusu buluntuların bulunduğu kasalar veri tabanı yardımıyla bulunmuş ve bu parçalar ayrılmıştır. Parçaların fotoğrafları çekilmiş, gerekli görünenlerin çizimleri yapılmıştır. Ayrıca eserlerin bilgilerini içeren bir katalog oluşturulmuştur.

Priene kazısına katılan heyet üyelerinin, özellikle de akademik kariyerlerinin başındaki Doktoralarını tamamlamış Araştırma Görevlilerine Priene Kazı Deposundan veya Alandan konular verilerek yayın/proje yapmaları desteklenmektedir. Bu projelerden birisi de “Priene Kent Alanında Ele Geçmiş Amphora Mühürleri”dir. Bu buluntuların belgelenmesine Araş. Gör. Dr. Ahmet Ali Altın tarafından 2019 Kazı Sezonu’nda başlanmış ve büyük ölçüde tamamlanmıştı. 2020 yılında ise bir önceki sezonda bulunan az sayıda amphora mühürü örneği de belgelenmiş ve söz konusu çalışma kapsamına dahil edilmiştir. Bu araştırmada, her bir mührün ayrı bir kataloğu yapılmış, söz konusu malzemelerin fotoğrafı çekilmiş, estampajları alınmış ve form veren parçaların ayrıca çizimleri yapılmıştır. Katalog çalışması tamamlanan Priene amphora mühürlerinin değerlendirilmesi sonucunda, kentnin diğer merkezlerle olan ticari ilişkilerinin saptanmasının yani sıra Priene’de bulunması muhtemel yerel amphora üretim atölyelerine ilişkin verilere de ulaşılmaya hedeflenmektedir.

Heyet üyesi Lars Heinze ise 2019 yılı kampanyası kapsamında “Aşağı Menderes Vadisi/Havzası Amphoraları” konulu proje kapsamında, Priene kazılarında ele geçen amphora ve amphora parçalarının belgeleme çalışmalarının ilk ayağını gerçekleştirmiştir.

Resim 1: MY 9 Açmasının Güneyden Görüntüsü – Kazı Arşivi.

Resim 2: Doğu Nekropol Şapeli Kazılar Sonrası Hava Durumu – Kazı Arşivi.

Resim 3: Anteli Yapı Alanının Genel Görünüşü (Güneyden) – Kazı Arşivi.

Resim 4: AY 2 Açması Kazı Sonrası Durumu – Kazı Arşivi.

Resim 5: Kutsal Stoa 2019 Yılı Çalışmaları Sonu Hava Fotoğrafları – Kazı Arşivi.

Resim 6 – Akropol Kaya Kutsal Alanındaki Çalışmalar – Kazı Arşivi.

Resim 7 – Kazı deposunda sürdürülen belgeleme ve tasnif çalışmaları – Kazı Arşivi.

LARİSA (BURUNCUK) 2019

Ilgın KÜLEKÇİ*

Turgut SANER

Larisa (Buruncuk) 2019 yılı arazi programı 15.-25.08.2019 tarihleri arasında Prof. Dr. Turgut Saner'in (İTÜ) başkanlığında, İTÜ Mimarlık Tarihi Programı ve aynı üniversitenin lisans öğrencilerinin katılımıyla gerçekleştirilmiştir. Çalışmaya Eskişehir Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nda görevli Necdet Baybostan temsilci olarak katılmış, büyük bir angajman ve enerji ile arazi çalışmalarına bizzat katkıda bulunmuştur. Mimari belgeleme ve araştırma ekibi; yürütücü Prof. Dr. Saner'in yanı sıra, doktora öğrencileri İTÜ Araş. Gör. Mustafa Sayan, Duygu Göçmen, Ilgın Külekçi ile Ozan Yıldırım; ayrıca İTÜ Mimarlık lisans öğrencileri Utku Sayılan ve Namiq Mahmudov'dan oluşmuş, Dokuz Eylül Üniversitesi Müzecilik Bölümü'nden Doç. Dr. Arkeolog Barış Gür de yüzey gözlemlerinde bulunmuştur. Larisa 2019 çalışmalarına Menemen Belediyesi Uluslararası Tarımsal Araştırma ve Eğitim Merkezi Müdürlüğü Misafirhanesi'nde konaklama imkânı sağlayarak destek vermiştir.

Çalışma izni için TC Kültür ve Turizm Bakanlığı – Kültür Varlıkları ve Müzeler Müdürlüğü'ne, konaklama olanağı için Menemen Belediyesi'ne ve özverili katkıları için ekip üyelerine içtenlikle teşekkür ederiz.

ÇALIŞMA PROGRAMI VE SONUÇLARI

Larisa'da 2019 yılındaki çalışmalar ağırlıklı olarak Larisa Batı'da sürdürülmüştür. Larisa Batı'da hem genel çalışma programı kapsamında tespitler yapılmış hem de lisansüstü çalışmalarında Larisa'dan konu üstlenen öğrencilerin incelemelerine yönelik belgelemeler yapılmıştır. Akropolde; Megaron Kompleksi – Kuzey Bina (yayınlarında *Hallenbau*¹) ile Megaron Kompleksi – Güney Bina (yayınlarında *Hofhaus*), kuzey yerleşim yamacında tiyatro, doğuda Tümülüs II ve Tümülüs III'ün hemen güneyindeki Büyük Dörtgen Yapı ve yakın çevresi ile dış surun güneydoğu ucuna paralel dış hat incelenerek yapı izleri belgelenmiştir (Çizim: 1). Bunların yanı sıra, Duygu Göçmen doktora tezinin konusu olan, MÖ 4. yüzyıla tarihli Yeni Saray'daki ölçüm ve gözlemlerini sürdürmüş ve belgeleme çalışmalarını tamamlamıştır. Ilgın Külekçi de doktora tezi kapsamında Güney Şehir Alanı'nda bulunan duvar izlerine ilişkin gözlemlerine devam etmiş, alanda yüzey buluntusu niteliğiyle karşılaştığı bir taş (andezit) gülle, öğütme taşları ve İyon yaprak dizisi bezemeli bir pişmiş toprak elemanı belgelenmiştir.

* Ilgın KÜLEKÇİ, İTÜ Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Mimarlık Tarihi Programı Doktora Öğrencisi; Prof. Dr. Turgut Saner, İTÜ Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, 34437 Taksim İSTANBUL.

1 Sözü geçen yayınlar 20. yüzyıl kazı ve araştırmalarının sonuçlarını tanıtan üç ciltlik "Larisa am Hermos" yayınıdır. Boehlau, J., Schefold, K., 1940, Larisa am Hermos. Die Ergebnisse der Ausgrabungen 1902-1934. I, Die Bauten, Berlin: Walter de Gruyter; Åkerström, Å., Kjellberg, L. 1940, Larisa am Hermos. Die Ergebnisse der Ausgrabungen 1902-1934. II, Die architektonischen Terrakotten, Stockholm: Kungl. Vitterhetshistorieochantikvitetsakademien; Boehlau, J., Schefold, K., 1942, Larisa am Hermos. Die Ergebnisse der Ausgrabungen 1902-1934. III, Die Kleinfunde, Berlin: Walter de Gruyter.

Gizem Mater'in doktora çalışması çerçevesinde ise taş ocaklarındaki antik etkinliklerin incelenmesine devam edilmiştir. Bu kapsamda Larisa Batı'nın kayalık batı yamacı taranmıştır. Yerleşimin pek çok yerinde görülen kama oyuklarına ek olarak, 20. yüzyılda çalışan Alman araştırmacıların eski arşiv fotoğraflarında görülen, bir kaya kütesinde hazırlıkları yapılan, ancak koparılmadan bırakılan sütunların bu yamaçta hala mevcut olduğu tespit edilmiştir (Resim: 1). Ayrıca Büyük Tümülüs'ün kayalık alt kotlarında da çok miktarda kama oyuğu gözlemlenmiştir. Şehir alanının eski Buruncuk Köyü'ne bakan yamacında güneydoğu taş ocağı ise bir modelleme oluşturmak üzere fotoğraflanmıştır.

MEGARON KOMPLEKSİ - GÜNEY BİNA VE KUZEY BİNA

Akropolde Yeni Saray'ın güneyinde bulunan bu iki büyük yapı taş planları çıkarılarak belgelenmiştir (Çizim: 2, Resim: 2). Bu yapıların mimari açıdan iyice kavranması, yaklaşık iki yüzyıla yayılan bütün saray kompleksinin inşaat ve tasarımının değerlendirilmesi ve yorumlanması için önem taşımaktadır.

Bu iki yapı 20. yüzyıl araştırmalarında MÖ 5. yüzyılın ikinci yarısına tarihlendirilmektedir². Bu dönemde akropoldeki saraylar bölgesi yeniden ve kapsamlı biçimde düzenlenmiştir. MÖ erken 5. yüzyıla tarihli Megaron, güneyine eklenen yeni birimlerle avlulu ve merkezi planlı bir yapıya dönüştürülmüştür. Doğusundaki Eski Saray'ın da (MÖ 6. yüzyıl) bu dönemde değişikliğe uğradığı ve dikdörtgen planlı ana kütesinin yeni bir bağlamda kullanıldığı düşünülmektedir. Kuzey Bina ise Megaron'un kuzey duvarıyla ve (olasılıkla) Eski Saray'ın da kuzeydoğu köşesiyle birleştirilmiş, bu şekilde bir orta avlu kazanmıştır. Megaron'a göre açılı yerleşen avluyu kuzey ve doğudan mekânlar sarmaktadır. Bu büyük yapının kuzey kanadında sütunlu bir düzenleme olduğu kabul edilmektedir. Bazı mekânlarında, zeminde su tahliyesi için kanalların bulunması, *symposion* işleviyle kullanılmış olma olasılığını akla getirmektedir. Böylece bu dönemde (yani Yeni Saray'ın inşa edilmesinden önce) yönetim merkezinin Megaron Kompleksi ve onun hemen batısındaki Güneybatı Yapısı ile birlikte akropolün batı kısmını yaygın biçimde işgal ettiği anlaşılmaktadır. Saray alanının geniş oluşu Larisa'da ege-men olan mutlak yönetimin gücüne işaret etmektedir.

Güney ve Kuzey Binaları ile Megaron Kompleksi MÖ 4. yüzyılda akropolün yeniden ve köklü biçimde düzenlenmesi bağlamında da korunmuş, kullanımında tutulmuştur. MÖ 5. yüzyılın ikinci yarısından itibaren akropoldeki mimari düzenlemenin parçaları olan bu iki yapının mimari özellikleri kentin yönetim alanının dönüşümünü ortaya çıkarmak üzere incelenmektedir.

Avlulu yapıların çizimleriyle, Larisa yüzey araştırmaları kapsamında akropolde bulunan temsili yapıların büyük çoğunluğunun (önceki yıllarda ölçümü yapılmış Eski Saraylar, Megaron, Tapınak, Kuzeydoğu Yapısı, Propylon ve Yeni Saray ile birlikte) mimari belgelemesi tamamlanmış olmaktadır.

2 Boeblau ve Schefold'a göre Güney Bina Pers yanlısı yönetimin sürdüğü MÖ 5. yüzyılın ortasına tarihlenmekte, Kuzey Bina ise MÖ 430/20 yıllarında üstün gelen Atina yanlısı güçlerin kurduğu yeni düzenle ilişkilendirilmektedir (1940, 32-33, 36, Şekil 5, Şekil 6).

TİYATRO

Larisa Batı'nın kuzey yamacında 2018 yılında tespit edilen tiyatrodaki çalışmalar sürmüştür. Olasılıkla oturma sıralarını yerleştirmek için işlenmiş basamaklar 2018 yılında birbirine yaklaşık 8m aralıkla konumlanan iki kaya öbeği üzerinde belgelenmiştir. 2019 yılında ise bu iki kaya öbeğinin arasındaki izler tamamlanmıştır. Böylece tiyatronun *koilon*'unu tanımlayabilecek yaklaşık 140m²'lik bir alanın mimarisi incelenmiştir. Plan çiziminin yanı sıra kesit çizimine yönelik ölçümler de yapılmıştır. Ayrıntılı çalışmaların sonucunda yükseklikleri 45-55cm arasında değişen en az 8 basamak tespit edilmiştir. Basamakların kayalar üzerindeki mevcut hali düzgün şekillendirilmiş izlenimi vermese de, bunların taşıyıcı aletleriyle biçimlendirildikleri açık biçimde görülmektedir (Resim: 3).

MÖ 4. yüzyılda inşa edilen yeni sur hatlarının bir parçası olan Kuzey Duvarı akropolün kuzey yamacını güçlendirmektedir. Tiyatro ve çevresindeki dağınık duvar izleriyle bu alan yoğun mimari izlerin bulunduğu güney yamaca (Güney Şehir Alanı) ek olarak, olasılıkla MÖ 4. yüzyılda öne çıkan bir şehir alanı olarak yorumlanmış ve Kuzey Şehir Alanı olarak tanımlanmıştır. Kuzey yamaçta tiyatronun ve bazı kopuk duvar hatlarının dışında tanımlı başka bir yapı izine rastlanmamıştır. Tiyatronun varlığı Larisa'daki şehircilik gelişimi bağlamında önemli bir düzenlemedir. İşlevini yorumlamak açısından şehirlilere yönelik kamusal bir düzenleme veya Yeni Saray'a yakınlığı ile sarayın kullanımında özel bir alan olma durumu tartışma konusudur.

DIŞ SUR

Çalışmaların yoğunlaştığı bir başka bölge MÖ 4. yüzyılda genişletilen savunma sisteminin bir parçası olan dış surun güneydoğu ucudur (Çizim: 1; Resim: 4). Dış sur hattı eski Buruncuk Köyü'nün doğusunu sınırlayan geniş kaya öbekleriyle birleşmektedir. Dış sur hattına kuzey yönde paralel bir başka duvar hattı bulunduğu önceki yıllarda tespit edilmiştir. Basamaklı Tümülüs ve Değirmen/Tümülüs IV'ün doğusunda tespit edilmiş olan bu hat dış sura yaklaşık 15m mesafededir. Aynı hattın dış sur gibi güneye yönelerek kaya kütlelerine bağlanan parçası ise dış sura yaklaşık 50m mesafededir. 2019 yılı çalışmalarında dış hattın kayalarla birleştiği düşünülen güney ucunda duvar izlerinin yoğunlaştığı görülmüştür. Duvarın kuzeydoğu-güneybatı doğrultusundaki ana hattına batı yönünden dik doğrultuda yanan üç duvar parçası ve yine aynı yönde paralel duvarlar tespit edilmiştir. Böylece dış sur tahkimatının, güneydoğu yönünde zayıflayan ve kayaların seyrekleştiği alanda ek duvar parçalarıyla desteklendiği anlaşılmıştır. Farklı doğrultuda duvar parçalarının bulunması dış sur ile onu doğu ve güneydoğu yönünde destekleyen dış hattın arasında birtakım mekânlar oluşturulduğuna işaret etmektedir. Bu mekanların sur hattının parçası olarak askeri nitelikte işlev görmüş olması ihtimal dahilindedir.

ESKİ BURUNCUK Köyü'nün KUZEYİNDEKİ BÜYÜK DÖRTGEN YAPI

Eski Buruncuk Köyü'nün hemen üzerinde, Değirmen/Tümülüs II ile III'ün yaklaşık 30m güneyinde büyük bir dörtgen yapı tespit edilmiştir (Çizim: 3). Bu yapı 20. yüzyıldaki İsveç-Alman temelli çalışmalarda dikkate alınmamıştır; o bakımdan tespiti ayrıca önem taşımaktadır. Yapı eski köyün konut kalıntılarının seyrekleştiği kuzey sırta yakındır (Resim: 5).

Yapının yalnızca üç duvarı tespit edilmiştir. Tutarlı olarak belgelenebilen batı duvarı 14,3m, kuzey duvarı 8,5m, doğu duvarı ise 42,7m uzunluktadır. Duvar kalınlığı batıda 77-87cm, kuzeyde 86-96cm, doğuda ise 100-104cm arasında değişkenlik göstermektedir (Resim: 6). Duvarlar büyük boyutlu iç ve dış cidar bloklarının arasına küçük dolgu taşlarının yerleştirilmesiyle inşa edilmiştir. Batı duvarındaki birkaç büyük boyutlu blokun dışında kullanılan bloklar akropoldeki yapıların bloklarına benzer bir ortalama büyüklüktedir.

Kuzeydoğu-güneybatı doğrultuda uzanan yapının planı düzgün dik açılı bir dörtgen sunmamaktadır. Kuzey ve doğu duvarları birbirine 80°lik bir açıyla birleşmektedir. Batı ve doğu duvarlarının doğrultuları arasında ise 4° fark vardır. Kuzey ve olası güney sınırı arasında yaklaşık 5m'lik bir kot farkı bulunmaktadır. Tespit edilen üç duvarı ve olası bağlantılarıyla yapı en az 1300m²'lik bir alan kaplamaktadır.

Bu yapı, yakın çevresinde bulunan duvarlar ile, akropolün doğusunda, nekropol dışında tespit edilmiş tek antik kalıntıyı temsil etmektedir. 2019 yılı çalışmaları kapsamında eski Buruncuk Köyü'nün büyük bölümü tekrar taranmıştır; ancak terk edilmiş köy yapılarının yoğun izleri etkin bir araştırmayı zorlaştırmaktadır. Buna karşın önceki yıllarda köyün doğusunda tespit edilmiş olan sarnıç ve kanal izleri eski Buruncuk Köyü'nün işgal ettiği alanın antik dönemde yerleşim gördüğüne işaret etmektedir. MÖ 4. yüzyılda dış surun inşası ile birlikte şehir alanlarının doğuya doğru genişlemiş olması mümkündür. Büyük Dörtgen Yapı'nın boyutu ise antikal büyüklüktedir ve Larisa'da tespit edilmiş en büyük yapılardan birini temsil etmektedir. İşlevi şimdilik açık kalmaktadır; askeri bir işlev görmüş olma durumu saklı tutulabilir.

LARİSA DOĞU İLE LARİSA BATI ARASINDA KALAN ALAN

Larisa Batı dışında Buruncuk uzantısını en alçak noktasından bugün ikiye bölen ve iki tepeli birbirinden ayıran tren yolunun, yani İZBAN Hattı'nın, yaklaşık 160m doğusunda geniş bir yapı kompleksi tespit edilmiştir. Yapının duvar izleri fotoğraflanmış ve el GPS'i ile kaydedilmiştir; plan düzleminde hava fotoğrafları üzerinden kabaca çizilmiştir (Çizim: 1).

Yeri Larisa Batı ile Doğu'nun tam ortasına rastlamaktadır. Yapı kalıntıları bugün İZBAN tren hattının kuzeydoğusunda kaldığından eski Buruncuk köyü ile fiziksel manada bağlantılı değildir; özgün halinde köyle ilişkilendirilmesi olasıdır. Yapı kompleksi yamaca kuzeybatı-güneydoğu doğrultusu üzerinde oturmakta ve 1ha'a yakın bir alan kaplamaktadır. Yapının üst (kuzey) kısmı esas olarak kapalı mekânlara, aşağı (güney) kısım açık sınırlamalara, çevirmelere ayrılmıştır (Resim: 7, Resim: 8). Kuzeyde birbirine açılı bir konumda bağlanan iki mekân grubu dikkat çekmektedir. Biri daha büyüktür, kare birimlerden oluşan kapalı

alan, önde bir avluya açılmaktadır. Daha küçük grupta, yine kare planlı birkaç küçük mekân küçük bir avluya açılır durumdadır. Bu iki bitişik grubun güneydoğusunda bir kapalı grup daha seçilmekte, ancak mekân düzeni iyi okunamamaktadır. Kuzeydeki gruba bitişik dairesel geniş çevirmeler vardır; bunlardan biri, kuzeydeki büyük kapalı grubun hemen batısındaki çevirme büyük olasılıkla antik döneme aittir, yakınında başka antik dönem duvar hatları da tespit edilmiştir. Bütün düzenlemenin güneydoğu ucunda ise geniş açık çevirmeler, “yonca yaprağı” formu denebilecek şekilde kompleksi tamamlamaktadır. Kapalı mekân birimlerinin duvarları nispeten gevşek bir örgü sergilemektedir. İlk izlenimde Larisa’dan bildiğimiz antik örgülerden kesinlikle ayrılmaktadır; daha yakın dönemlere ait olmalıdır. Alanda karşılaşılan bazı yeşil, sarı sırlı seramik parçaları kompleksin kullanım tarihindeki geç evrelere işaret ediyor olmalıdır. Ancak burada henüz sistemli gözlem yapılmamıştır; “geç evre” ifadesi Orta Çağ’dan geç Osmanlı dönemlerine uzanan çok geniş bir aralığı şimdilik ihtiyatla tarif etmek için kullanılmıştır. Belgeleme ve tanımlama işi 2020 sezonu için planlanmış, arazi çalışması salgın koşulları nedeniyle 2021’e ertelenmiştir.

KÜÇÜK BULUNTULARA İLİŞKİN YÜZEY GÖZLEMLERİ

Barış GÜR*

Larisa’da 2019 yılında gerçekleştirilen mimari yüzey araştırmalarında öncelikle yüzeyde görülen seramikler üzerine yoğunlaşmıştır. Önceki arkeolojik kazılarda belgelenen seramik yelpazesi yeni incelemeler sırasında da gözlemlenmiştir. Genel olarak devetüyü renkte boyasız seramik örnekleri akropolün farklı alanlarında, yamaçlar boyunca izlenebilmektedir; buna ek olarak birçok gri yüzü ve hamurlu seramik parçası bulunmuştur. Parçalar ağız kenarı, gövde, kulp ve kaideyi içermektedir. Gri hamurlu, perdahlı, parlak ya da mat örneklerde yoğun gümüş mika katkısı söz konusudur. Batı Anadolu’daki gri seramik geleneği Erken Tunç Çağı’na kadar uzanan bir sürekliliğe sahiptir³. İç kesimde Beycesultan, kıyı kesimde ise Limantepe, Baklatepe, Panaztepe ve Larisa en iyi gözlemlenen yerleşimlerdir⁴.

Larisa’da ele geçen Oryantalizan dönem seramiği İzmir Arkeoloji Müzesi, İstanbul Arkeoloji Müzeleri ve Uppsala-Gustavianum Müzesi’nde korunmaktadır. 2019’da, eski kazıların sunduğu örneklerin benzerlerinin yanı sıra yeni parçalar da görülmüştür. 2019’da bulunan Oryantalizan seramik parçası örnekleri; volütlü spiraller, lotus çiçeği ve palmetler gibi popüler bezemeleri içermektedir. Bir başka seramik parçasında da rozet bezemesinin yanı sıra bir hayvan figürüne (yaban keçisi?) ait bezeme yer almaktadır.

Arkaik döneme tarihlenen devetüyü astar üzerine kırmızı, kahverengi tonlarda boyalı seramik parçaları da çok sayıdadır. Bunların içerisinde en çok karşılaşılanlar, açık krem renk zemin üzerine kahverengi tonlarda boya bantları ve dalgalı hatlardır.

3 Aykurt, A, 2008, “Batı Anadolu’da Gri Seramiğin Kökeni ve Gelişimi”, Batı Anadolu ve Doğu Akdeniz Geç Tunç Çağı Kültürleri Üzerine Yeni Araştırmalar, ed. A.Erkanal-Öktü, S. Günel ve U. Deniz, Hacettepe Üniversitesi Yayını, Ankara, 11-12.

4 Aykurt, 2008, 9-21.

Larisa’da dokuma aktivitelerinin kanıtlarına (20. yüzyıl kazılarında bulunan çok sayıda örneğin yanında)⁵ pişmiş topraktan iki adet piramidal ve dairesel formlu ağırşak eklenmiştir. Piramidal ağırşakların birinin üzerinde kazıma yıldız motifi bulunmaktadır.

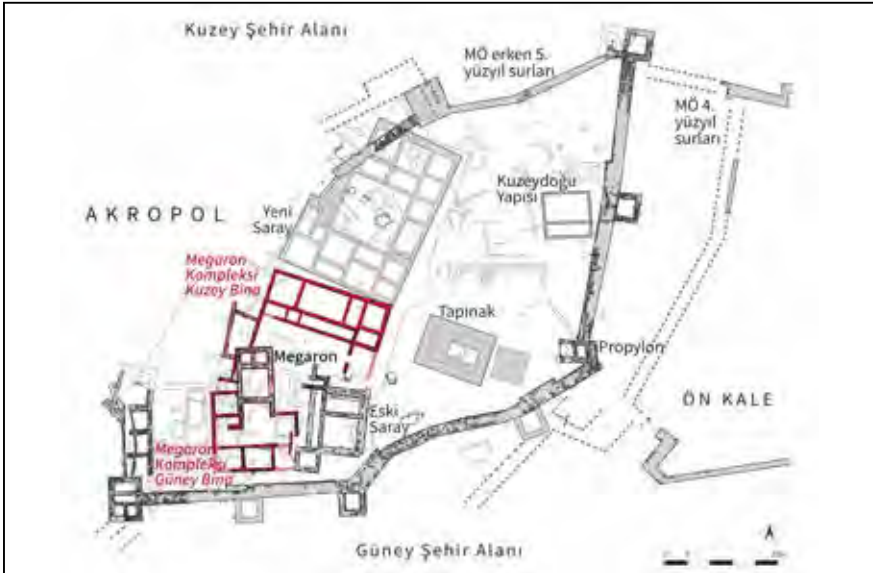
Son olarak, Larisa’da akropol üzerinde kayalık yüzey üzerine açılmış çok sayıda çanak ve bağlantılı kanallar tespit edilmiş, dairesel formdaki çanakların yanı sıra üçgen formlu hazneler gözlemlenmiştir. Çanaklar tek başına kaya yüzeyine oyulmuş olduğu gibi bazı örnekler çanak ile birlikte sıvı akışını gösteren bir kanalın varlığını da ortaya koymaktadır. Kayaya açılmış çanakların büyük bir bölümü akropolün kuzey bölümü üzerindeki alan ile ana tapınağın etrafında konumlanmıştır. Akropol üzerinde kaya yüzeyine oyulmuş toplam on üç adet çanak ve kanal yolu tespit edilmiştir.

---

5 Boehlau-Schefold, 1942, Levha 11, 14-15.

Çizim 1: Larisa Batı planı, özel olarak işaretli 2019 yılı çalışma alanları.

Çizim 2: Larisa Batı akropol planı, yüzey araştırmalarında ölçülmüş yapılar.

Çizim 3: Dış sur, Değirmen/Tümülüsler II ve III ve güneyinde Büyük Dörtgen Yapı'yı gösteren plan.

Resim 1: Larisa Batı'nın kuzeybatı yamacında bir kaya kütesinde hazırlıkları yapılan, ancak koparılmadan bırakılmış sütun parçası.

Resim 2: Akropol hava fotoğrafı. 1: Megaron Kompleksi – Güney Bina; 2: Megaron Kompleksi – Kuzey Bina.

Resim 3: Kuzey yamaçta tespit edilen tiyatroda kaya üzerinde şekillendirilmiş basamak izleri, batıdan bakış.

Resim 4: Dış sur'un kaya öbeklerine birleşen güneydoğu ucunu gösteren hava fotoğrafı. 1: Dış sur; 2: Dış sur'a paralel dış hat; 3: Değirmen/Tümülüs IV; 4: Eski Buruncuk köyü kalıntıları.

Resim 5: Ön Kale'den doğuya bakış. 1: Değirmen/Tümülüs II; 2: Değirmen/Tümülüs III; 3: Büyük Dörtgen Yapı.

Resim 6: Büyük Dörtgen Yapı'nın doğu duvarı, kuzeyden bakış.

Resim 7: Larisa Doğu ile Larisa Batı arasında kalan alanda tespit edilmiş geniş yapı kompleksinin kuzeyindeki mekan izleri.

Resim 8: Larisa Doğu ile Larisa Batı arasında kalan alanda tespit edilmiş geniş yapı kompleksinin güneyinde dairesel çevirme.

AKSARAY İLİ PALEOLİTİK ÇAĞ YÜZEY ARAŞTIRMASI (2019)

İrfan Deniz YAMAN*

Mustafa YILDIZ

Iraz Aslı YAMAN

GİRİŞ

“Aksaray İli, Paleolitik Çağ YüzeY Araştırması” projesinin beşinci ve aynı zamanda son sezon çalışmaları 09.09.2019/20.09.2019 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Araştırma ekibinde yazarlar dışında Arkeolog Ramazan Köse, lisans öğrencileri Sadık Akbal ve Ferit Çelik yer almışlardır¹. Araştırmada, Bakanlık Temsilcisi olarak Aksaray Müzesi Müdürlüğü uzmanı Esra Çetin görev yapmıştır².

2019 yılında gerçekleştirilen çalışmalar; güneyde Aksaray-Nevşehir karayolu, doğuda Nevşehir il sınırı, kuzeyde Ortaköy İlçesi ve batıda 2017 yılı araştırma alanı ile çevrili bir sahada yürütülmüştür (Harita). YüzeY araştırmasına, 09 Eylül 2019 tarihinde genel çalışma alanı keşfi ve yol güzergâhlarının belirlenmesi ile başlanmıştır. Araştırma programına uygun olarak, Nevşehir yol güzergâhına yakın olan güney bölümden başlanacak arazi çalışmaları, güneyden kuzeye doğru planlı bir biçimde tamamlanması öngörülmüştür.

Çalışma alanı içerisinde değişik büyüklüklerde 21 adet köy yerleşimi mevcuttur. Özellikle köylerin çevrelerinde yer alan ekilebilir arazilerin tarla olarak kullanıldığı görülmüştür. Bunun yanı sıra yine araştırma alanında yer alan yüksek rakımdaki sahalar ise Paleolitik bulguların tespit edilme ihtimalinin daha yüksek olduğu alanlar olarak değerlendirilmiştir. Bu değerlendirme peşin hükümlerden ziyade daha önceki sezonlarda ortaya çıkan sonuçlarla bağlantılıdır. Nitekim araştırma sonuçları da bu durumu doğrulamıştır. Çalışmaların yürütülmesinde, tarım için kullanılan araziler de dahil olmak üzere tüm alan yürüyerek taranmıştır. Öncelikle araştırma sahasında bulunan ve yontma taş yapımı için uygun olan hammadde kaynakları hakkında bilgi edinilmiştir. Fakat daha önceki araştırma sezonlarında olduğu gibi normalde varlığı bilinmeyen, buna karşın yüzeY araştırmalarında tespit edilen hammadde kaynakları mevcuttur. Dolayısıyla bu tarz ön bilgiler her ne kadar yararlı olsa da arazi çalışmaları her zaman karşılaşılabilecek durumlar için dikkatli bir şekilde tarama yapılması elzemdir.

* Doç. Dr. İrfan Deniz YAMAN, Aksaray Üniversitesi, Sabire Yazıcı Fen Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Adana Yolu Üzeri E-90 Karayolu 7.Km Merkez Kampüs 68100 AKSARAY/Türkiye.
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa YILDIZ, Aksaray Üniversitesi, Mühendislik Fakültesi, Jeoloji Mühendisliği Bölümü, Adana Yolu Üzeri E-90 Karayolu 7.Km Merkez Kampüs 68100 AKSARAY/Türkiye.
Arş. Gör. Iraz Aslı YAMAN, Aksaray Üniversitesi, Sabire Yazıcı Fen Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Adana Yolu Üzeri E-90 Karayolu 7.Km Merkez Kampüs 68100 AKSARAY/Türkiye.

1 Kendilerine özverili çalışmalarından dolayı teşekkürlerimi sunarım.
2 Kendisine ekibim ve şahsım adına teşekkür ederim.

“Aksaray İli Paleolitik Çağ Yüzey Araştırması” projesi, başlangıçtan itibaren şehir merkezinin farklı yönlerinde özellikle daha önceki yıllarda araştırma yapılmamış alanlarda yürütülmüştür³. Son yıl gerçekleştirilen araştırmaların da bu bağlamda temel amaçları arasında; Aksaray-Nevşehir il sınırı çevresinde Paleolitik potansiyeli görebilmek, 2017 yılı çalışma alanının hemen doğusunda yer alan sahanın genel karşılaştırmasını yapabilmek ve hammadde kaynakları konusunda bilgi edinmek yer alır.

ARAŞTIRMA ALANI ve BULGULAR

Arazi çalışmalarında, günlük çalışma programı doğrultusunda bir araştırma planı uygulanmıştır. Çalışmaların başlangıcında, araştırma alanının güney bölümünde yer alan Gömet Tepesi, Dikmen Tepesi, Göksüğüzel çevresi, Tekmezar sırtı, Kavurma Tepesi, Kılavuz Tepe, Bebek Köyü çevresi, Karaağıl Tepesi, Elif Tepe, Bölükmeşe sırtı, Alameşe sırtı ve çevresi araştırılmıştır. Gün içerisinde herhangi arkeolojik bir buluntuya rastlanmamıştır.

Çalışmaların devamında Karapazar Tepesi, Kayalı Tepe, Bünyekek Tepesi, Kavaklı Tepe, Küçük Tepe, Kişle Tepesi, Tavşanlı Tepe, Bozkaya Tepesi, Sarıkaya Tepesi, Beyyurdu Tepesi ve çevresi araştırılmıştır. Bu çalışma süreci içerisinde Kalebalta ve Susadı köyleri arasında yer alan Güdülburun sırtlarında buluntular tespit edilmiştir. Söz konusu buluntuların tüm yamaç boyunca ele geçmesi ve nitelikli yontm taş parçalar içermesi sebebiyle bu alan “1 Numaralı Alan” olarak isimlendirilmiştir (Buluntu alanlarıyla ilgili detaylı bilgiler ilerleyen bölümde sunulacaktır). (Resim: 1).

Araştırmanın üçüncü gününde Gazi Tepesi, Anibar Tepesi, Kartalyuvası Tepesi, Çalibekir Mahallesi ve çevresi, Eski Tepe, Beştepe, Keleş Tepe, Yelgirmez Tepesi, Gökbayır Tepesi, Küçükpörnek Mahallesi, Sarıkaya sırtı ve çevresi araştırılmıştır. Gün içerisinde yürütülen çalışmalar sırasında, Yelgirmez Tepesi yakınında iki yüzeyli (oldukça aşınmış) ve yongalardan oluşan Paleolitik buluntulara rastlanmıştır. Dik bir yamaç üzerinde tespit edilen söz konusu buluntular nedeniyle bu alan “2 Numaralı Alan” olarak kayıt altına alınmıştır (Resim: 2).

Dördüncü gün araştırmaları kapsamında Doğuşurdu kayası ve çevresi, Tarhana kayası ve çevresi, Keleş Dağı ve çevresi, Kumgeçit mevkii, Taşpınar mevkii, Göbekli Tepe, Cingilli Tepe, Cumalı ve çevresi araştırılmıştır. Gün içerisinde Keleş Dağı'nın doğu ve batı eteklerinde, Göbekli Tepe çevresinde yontma taş parçalar tespit edilmiştir. Buluntular nedeniyle bu alanlara “3 Numaralı Alan”, “4 Numaralı Alan” ve “5 Numaralı Alan” isimleri verilmiştir (Resim: 3-4-5).

Araştırmanın beşinci günündeki arazi çalışmalarında Kavurgölü Mevkii, Pirli ve çevresi, Körçeşme Mevkii, Durhasanlı çevresi, Lerzik Tepe, Boztepe, Geçit Mevkii, Kümbet çevresi Gökarkaç Tepesi ve çevreleri araştırılmıştır. Gün içerisinde yürütülen çalışmalarda herhangi arkeolojik bir buluntuya rastlanmamıştır.

3 Yaman vd. 2017; Yaman vd. 2018; Yaman vd. 2019; Yaman vd. 2020.

Altıncı gün araştırmaları kapsamında gün içerisinde Ersele Hüyüğü, Kazankaya çevresi, Öküzarkacı Tepesi, Zağrek Tepesi, Kırtıllı burun çevresi, Kemerviran Mevkii ve çevresi araştırılmıştır. Tescilli yapılmış olan Ersele Hüyüğü ziyaret edilmiş fakat herhangi bir buluntu toplanmamıştır.

Yedinci gün çalışmalarında Höyük Tepe, Ceceli ve çevresi, Taş Tepesi, Kelepkaya çevresi, Gökpınar Mevkii, Karanlık Tepe ve çevresi araştırılmıştır. Araştırma sahasında yer alan taş ocakları ziyaret edilerek, çevrenin jeolojik yapısı hakkında bilgi toplanmıştır. Herhangi arkeolojik bir buluntuya rastlanmamıştır.

Arazi çalışmalarına verilen bir günlük aranın ardından gün içerisinde Gökkaya Tepesi, Tümbül Tepesi, Eliğağalı Mevkii ve çevresi, Kızıl Tepe, Yılanlı yer ve çevresi, Kırgı Mevkii ve çevresi araştırılmıştır. Yürütülen araştırmalar neticesinde herhangi arkeolojik bir buluntuya rastlanmamıştır.

Arazi çalışmalarının yürütüldüğü gün içerisinde Dökülütaş Tepesi, Aptalhöyük Tepesi, Kara Tepe, Selveroğlu Kayası çevresi, Sınırtaş Mevkii ve çevresi araştırılmıştır. Yürütülen çalışmalar neticesinde herhangi arkeolojik bir buluntuya rastlanmamıştır.

Onuncu gün çalışmaları kapsamında gün içerisinde Süleymenhüyüğü ve çevresi, Çataltaş Tepesi, Büvelek Tepesi, Sırçanlı Tepe, Eskibağlar mevkii, Arkaç Tepesi, Dedehöyük Tepesi, Kabak Tepesi, Tepebaşı Tepesi, Akgölbeli Tepesi ve çevresi araştırılmıştır. Yürütülen çalışmalar neticesinde herhangi arkeolojik bir buluntuya rastlanmamıştır.

Arazi çalışmalarının son gününde Ören Mevkii, Ağagedik Mevkii, Büyükkeli Tepesi, Topçuören Tepesi, Demirciarkası Mevkii, Tabya Tepesi, Topakhöyük Mevkii ve çevresi araştırılmıştır. Bu alanda az sayıda yontma taş ele geçmiştir fakat buluntu alanı olabilecek nitelikte değildir.

Yüzey araştırması sırasında arkeolojik bulgulara rastlanan toplam 5 alan tespit edilmiştir:

ALAN BİLGİLERİ:

1 Numaralı Alan: Güdülburun Sırtı (Rakım: 1238 m.)

Koordinatlar: UTM Doğu 36 S 0604041 E, UTM Kuzey 04269261 N

Google Earth Koordinatları: 38°33'56.55"K - 34°11'39.22"D

Arazi çalışmalarının ikinci gününde tespit edilmiş bir alandır. Başlangıçta yamaç çevresinde dağınık halde yontma taş parçalarına rastlanmıştır. Özellikle kazılmış çukur alanların çevresinde tespit edilen Paleolitik nitelikteki yongalar nedeniyle, buluntu alanı özelliği göstermektedir. Kalebalta Köyü'nün yaklaşık 2 km. güneyinde ve Susadı Köyü'nün yaklaşık 2 km. kuzeybatısında yer alır. Yontma taş endüstri öğelerinin varlığından dolayı bu alan "1 Numaralı alan" olarak kayıt altına alınmıştır.

2 Numaralı Alan: Yelgirmez Tepesi (Sarıağıl Köyü'nün kuzeybatısı) (Rakım: 1409 m.)

Koordinatlar: UTM Doğu 36 S 0602880 E, UTM Kuzey 04267910 N

Google Earth Koordinatları: 38°36'13.59"K, 34°11'9.15"D

Sarıağıl Köyü'nün yaklaşık 350 metre kuzeybatısında yer alan bir buluntu alanıdır. Sarıağıl Köyü ile Salmanlı Köyü arasındaki toprak yolun geçtiği yamaç üzerinde tespit edilen buluntular nedeniyle kayıt altına alınmıştır. Bu alanda tespit edilen bir adet iki yüzeyli alet önem arz eder. Oldukça aşınmış bir görüntüsü olmasına karşın, el baltası olduğu tipolojik özelliklerinden anlaşılabilen parçanın, araştırmanın Paleolitik Çağ buluntularına odaklandığı göz önünde bulundurulduğunda, önemi bir kat daha artmaktadır. El baltasının yanında Paleolitik yongalar ve daha geç döneme ait birkaç alet daha ele geçmiştir. Bu çevrede yontma taş alet üretiminde kullanılan hammadde türleri ile ilgili detaylı çalışmalar, ilerleyen süreçte gerçekleştirilecektir.

3 Numaralı Alan: Keleş Dağı Doğu Yamaçları (Rakım: 1328 m.)

Koordinatlar: UTM Doğu 36 S 0606024 E, UTM Kuzey 04275196 N

Google Earth Koordinatları: 38°37'21.13"K, 34°12'22.03"D

Oldukça geniş bir alanı kaplayan Keleş Dağı'nın doğu bölümünde yer alan yamaçlarda, Paleolitik buluntuların tespit edilmesi nedeniyle kayıt altına alınmış bir alanıdır. Büyük Pörnek ve Küçük Pörnek köyleri arasında yer alır. Başlangıçta yol kenarında görülen taşımalklar nedeniyle daha detaylı tarama yapılmasına karar verilmiştir. Bu nedenle dağın yamaçlarına doğru ilerledikçe çeşitli aletler ile birlikte Üç yüzlü kazma gibi oldukça karakteristik parçalar bulunmuştur. Bu alanda görülen aletlerin tamamının Paleolitik olması da ayrı bir önem taşır.

4 Numaralı Alan: Keleş Dağı Batı Yamaçları (Rakım: 1465 m)

Koordinatlar: UTM Doğu 36 S 0605015 E, UTM Kuzey 04274184 N

Google Earth Koordinatları: 38°37'16.39"K, 34°10'41.85"D

Keleş Dağı'nın batı yamaçları araştırılırken, oldukça geniş bir vadi tespit edilmiştir. Bu vadiye ulaşmak için vadinin her iki yamacında yapılan araştırmalarda Paleolitik nitelikte yongalar görülmüştür. Oldukça dik ve ulaşılması zorlu bir alan olan vadi, en yüksek yerinde doğal kayalık bir alanla çevrilidir. Hem yamaçta hem de vadi içinde tespit edilen yontma taş buluntular nedeniyle, kayıt altına alınmıştır. Vadinin en üst rakımlarında yer alan sahada, 2019 yılı araştırmalarında en fazla sayıdaki buluntu grubu tespit edilmiştir. Bunlar çeşitli taşımalk tiplerinden oluşan obsidiyen buluntulardır. Bu alan dışında başka hiçbir yerde bu denli yoğunluk bulunmamaktadır. Ancak obsidiyen buluntular Paleolitik olmaktan ziyade daha çok Neolitik ve sonrasındaki çağlara ait gibi görünmektedirler.

5 Numaralı Alan: Göbekli Tepe (Rakım: 1291 m.)

Koordinatlar: UTM Doğu 36 S 0605804 E, UTM Kuzey 04259239 N

Google Earth Koordinatları: 38°40'12.05"K, 34°9'4.47"D

Söz konusu alan, Cumalı Köyü'nün yaklaşık 1.5 km güneybatısında yer alan bir tepedir. Bu doğal tepenin en üst bölümünde tümülüs görünümünde yapay bir tepecik daha yer alır. Alanın yamaçları üzerinde kuvarstan üretilmiş bazı taşımalklara rastlanmıştır. İri ve geniş yongalar nedeniyle Paleolitik görünümlü oldukları söylenebilir. Bu nedenle kayıt altına alınmış bir alandır.

SONUÇ

2015 yılında başlatılan ve Aksaray İli çevresinde sürdürülen yüzey araştırması çalışmaları bu sezon Aksaray'ın kuzeybatı bölümünde gerçekleştirilmiştir. Bu alan içerisinde 21 adet köy bulunmaktadır. Çalışma alanı güneyde, Aksaray-Nevşehir karayolu üzerinde yer alan Alayhanı, Süleymanhüyüğü ve Bebek köylerinden başlayıp, kuzeyde Durhasanlı, Pirlı ve Ceceli köylerinin bulunduğu çevreye kadar uzanmaktadır. Çalışma sahası aynı zamanda Aksaray ilinden Nevşehir il sınırına geçilen alanda yer alır (Harita).

Bu yıl gerçekleştirilen arazi çalışmaları, “Aksaray İli Paleolitik Çağ Yüzey Araştırması” çalışmalarının son sezonu olmuştur. 2015 yılında başlatılan çalışmalarda esas amaç; Aksaray'ın yakın çevresindeki alanlarda Paleolitik potansiyelin saptanması ve kazı yapmaya uygun alanların olup olmadığının belirlenmesidir. Bu amaç doğrultusunda 2019 yılındaki çalışmalarımızda da Paleolitik bulgulara rastlamış bulunmaktayız. Paleolitik konulu yüzey araştırmalarında izlenen araştırma yöntemleri doğrultusunda, tüm çalışma alanı dikkatli bir biçimde taranmıştır. Bu araştırma yöntemi sayesinde sahada bulunan hiçbir bulgu atlanmadan tespit edilebilmiştir. Özellikle yüksek rakımlı alanlar, vadi içleri, kurumuş dere yatakları çalışmalarımızda üzerinde en fazla yoğunlaştığımız alanlardır. Ayrıca sürülmüş tarlalar, doğal kesitler gibi alanlarda da araştırmalar yapılmıştır.

2019 yılındaki arazi çalışmaları neticesinde toplam 5 adet buluntu alanı tespit edilmiştir. Bu alanların tamamında Paleolitik bulguların görülmüş olması önemlidir. Daha önceki sezonlarla karşılaştırıldığında Paleolitik bulgular açısından bir zenginlik olduğu söylenebilir. Buluntu grupları; el baltası, üç yüzlü kazma, iri yongalar ve diğer buluntular olarak sınıflandırılabilir. Alt Paleolitik döneme ait üç yüzlü kazma Geç Acheuleen karakterde olup Alt Paleolitik-Orta Paleolitik geçişini işaret eder (Resim: 6). Bu tarz aletlere Fırat ve Dicle çevresinde rastlanmıştır⁴ fakat Kapadokya Bölgesi içinde günümüze kadar böyle bir örnekle daha önce karşılaşılmamıştır⁵. Bu bağlamda 2019 yılı araştırmalarının en önemli buluntusu olarak değerlendirilebilir. Aletin ele geçtiği alan, Keleş Dağı'nın doğu yamaçları üzerinde yer alır. Bu alanın iş makineleri yardımıyla teraslama yapılmak üzere kanallar açılarak kazıldığı göz önünde bulundurulacak olursa, söz konusu parçanın toprak üzerinde mi yer aldığı yoksa dolgu içinden mi açığa çıktığını tahmin etmek güçtür. Ayrıca üç yüzlü kazma, üretildiği hammadde ile de diğer buluntulardan ayrılır. 2019 yılı çalışmalarının en karakteristik

4 Taşkiran 2008.

5 Yaman 2019.

buluntusu denilebilecek üç yüzlü kazma granitten üretilmiştir. Bu hammadde yontma taş alet üretimi için fazla tercih edilmeyen bir taş türüdür⁶. Jeolojik analizlerle daha net sonuçlar ortaya çıkacaktır ancak ön bilgi olarak gabro ve diyorit türü hammaddelerin de alet üretimi için kullanıldığı söylenebilir. Bu bağlamda daha önceki araştırma sezonlarının aksine, tespit edilen yontma taş aletlerin üretiminde kullanılmış olan taş türlerindeki değişiklik dikkat çekicidir. Bu konuyla alakalı olarak bağlantı kurulabilecek en yakın kazı alanı Kaletepe Deresi 3 yerleşimidir. İlginçtir ki bu alanda yürütülen çalışmalar sırasında da aşağı açmada (Aval) obsidiyenden üretilen aletler daha fazla örnekle temsil edilirken, en erken tabakalarda yerel riyolit, bazalt ve andezitin tercih edildiği gözlemlenmiştir. Bu hammaddeler özellikle kıyıcı, çekirdek alet ve büyük yongaların üretiminde kullanılmışlardır⁷. Bu nedenle üç yüzlü kazma türünde ağır ve iri boyutlu iş aletlerinin yapımında (iki yüzeyli dışında) obsidiyen kullanılmamasının bilinçli bir tercih olması daha olası görünmektedir.

2019 yılı çalışmalarında dikkat çeken bir diğer konu; Keleş Dağı'nın batı yamaçları üzerinde bir vadi içinde yer alan buluntu alanıdır. Söz konusu alana ulaşmak için vadi yamaçlarından uzun bir yürüyüş yapılması gerekmektedir. Bu yamaçlar üzerinde az sayıda yonga tespit edilmiştir. Buluntu alanına yaklaştıkça sayısı gittikçe artan obsidiyen endüstri öğeleri oldukça fazla sayıdadır (Resim: 7). İçlerinde çekirdek, taşımaklık ve aletlerin yer aldığı bu buluntu topluluğunun çevresinde bol miktarda amorf seramik parçaları görülmüştür. Aynı zamanda uç grubu içinde baskı düzeltili örnekler de mevcuttur (Resim: 8). Dolayısıyla yontma taş buluntu topluluğu, çevresindeki diğer buluntu grubuyla birlikte değerlendirildiğinde, Paleolitik olma ihtimali oldukça düşüktür.

Araştırmalar sırasında Orta Paleolitik ve Üst Paleolitik dönemlere ait herhangi bir parçaya rastlanmamıştır. Daha önceki sezonlara ait Paleolitik bulgularımız, dönemsel olarak bu sezonkilerle uyumludur. En büyük farklılık ise yontma taş alet yapımı için tercih edilen hammaddeler konusundadır. Çalışma alanının önemli özelliklerinden birisi, Nevşehir iline geçişi sağlayan bir çevrede yer almasıdır. Dolayısıyla doğu yönünden Aksaray iline geçişin ve aynı zamanda etkileşimin olup olmadığı sorusu da araştırmalarımızdaki konularımız arasında idi. Özellikle Keleş Dağı ve yakın çevresinde yer alan buluntu alanları, yüksek rakımlı dağ ve tepe benzeri alanların Paleolitik Çağ insanları tarafından tercih edildiğini göstermektedir. Herhangi bir doğal mağara görülmemiş olmasına karşın özellikle 3 Numaralı alan çevresinde kaya sığınakları tespit edilmiştir. İçinde dolgu bulunmayan bu alanlar, Paleolitik zaman diliminde geçici barınaklar olarak kullanılmış olabilirler.

6 Yaman 2020, 17.

7 Slimak vd. 2008, 103-104.

KAYNAKÇA

SLİMAK, L., KUHN, S.L., ROCHE, H., MOURALİS, D., BUİTENHUIJS, H., BAL-KAN-ATLI, N., BİNDER, D., KUZUCUOĞLU, C. ve GÜILLOU, H. (2008). “Kaletpe Dereşi: 3 (Turkey): Archaeological evidence for early human settlement in central Anatolia”. *Journal of Human Evolution*, 54: 99-111.

TAŞKIRAN, H. (2008). “Réflexions sur l’Acheuléen d’Anatolie”, *L’anthropologie* 112: 140-158.

YAMAN İ. D. (2020). “Aksaray İli ve Çevresinde En Eski Yaşam İzleri: Paleolitik Çağ / The Oldest Traces of Life in and Around Aksaray Province: Paleolithic.” *TÜBA-AR: Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi*(26), 11-26

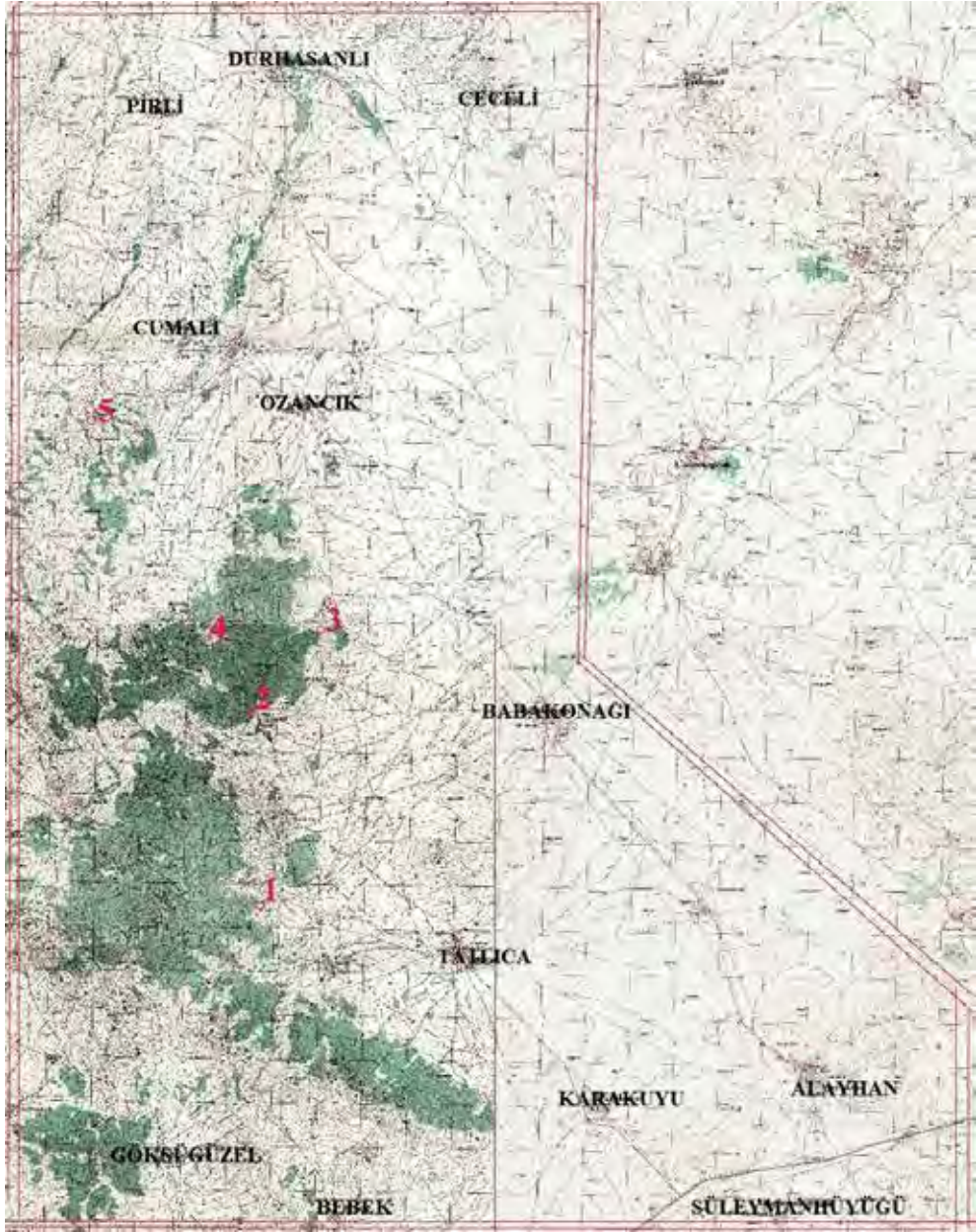
YAMAN İ. D., YILDIZ M., YAMAN I. A. (2020). “Aksaray İli Paleolitik Çağ YüzeY Araştırması 2018”. *37. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 2(37), 327-342.

YAMAN, İ. D., Y. AYDIN, I. A. YAMAN, C. KAN, (2019). “Aksaray İli Paleolitik Çağ YüzeY Araştırması (2017)”, *36. Araştırma Sonuçları Toplantısı 2. Cilt*, 309-320.

YAMAN, İ. D. (2019). “Kapadokya’da Paleolitik Araştırmalar”, (Ed.) Meral Hakman, *KAPADOKYA Hafıza, Kimlik, Kültürel Miras*, İstanbul, 9-32.

YAMAN, İ. D., Y. AYDIN, I. A. YAMAN, (2018). “Aksaray İli Paleolitik Çağ YüzeY Araştırması (2016)”, *35. Araştırma Sonuçları Toplantısı 2. Cilt*, 13-26.

YAMAN, İ. D., Y. AYDIN, I. A. YAMAN, (2017). “Aksaray İli Paleolitik Çağ YüzeY Araştırması (2015)”, *34. Araştırma Sonuçları Toplantısı 1. Cilt*, 111-122.

Harita: 2019 yılı çalışma sahası ve buluntu alanları.

Resim 1: 1 Numaralı Alan.

Resim 2: 2 Numaralı Alan.

Resim 3: 3 Numaralı Alan.

Resim 4: 4 Numaralı Alan.

Resim 5: 5 Numaralı Alan.

Resim 6: Üç yüzlü kazma.

Resim 7: Obsidiyen yontma taş endüstri örnekleri.

Resim 8: Ok ucu örnekleri.

2019 YILI MUĞLA VE ÇANAKKALE İLLERİ YÜZEY ARAŞTIRMASI

İsmail ÖZER*

Mehmet SAĞIR

İsmail BAYKARA

Başak KOCA ÖZER

Berkay DİNÇER

Naoki MORIMOTO

Wataru MORITA

Serkan ŞAHİN

Ece EREN KURAL

Ayşegül ÖZDEMİR BAŞARAN

Öznur GÜLHAN

2012 yılından beri sürdürdüğümüz araştırmamızın amaçları; Orta Anadolu'da yoğunlaşan Neojen dönem zengin fosil yataklarının Batı Anadolu'daki yayılım alanlarının saptanması ve haritalara kaydedilmesi ile Paleolitik dönemde Batı Anadolu'da yaşamış olan fosil insanlara ait kanıtlara yenilerinin eklenmesidir.

-
- * Prof.Dr. İsmail ÖZER, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Antropoloji Bölümü, Sıhhiye, Ankara. iozer@ankara.edu.tr
Prof.Dr. Mehmet SAĞIR, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Antropoloji Bölümü, Sıhhiye, Ankara. msagir@ankara.edu.tr
Doç.Dr. İsmail BAYKARA, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Antropoloji Bölümü, Sıhhiye, Ankara. ibaykara@yyu.edu.tr
Prof.Dr. Başak KOCA ÖZER, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Antropoloji Bölümü, Sıhhiye, Ankara. bkozer@ankara.edu.tr
Doç.Dr. Berkay DİNÇER, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Antropoloji Bölümü, İstanbul. berkaydin- cer@gmail.com
Dr.Öğr.Üyesi Naoki MORİMOTO, Kyoto University, Graduate of School of Science, Laboratory of Physical Anthropology-KYOTO, JAPAN, morimoto@anthro.zool.kyoto-uac.jp
Dr.Öğr.Üyesi Wataru MORİTA, Hokkaido University, Graduate of School of Dental Medicine, Department of Oral Functional Anatomy-HOKKAIDO, JAPAN, wataru.morita@helsinki.fi
Dr.Öğr.Üyesi Serkan ŞAHİN, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Antropoloji Bölümü, Kırşehir. moertherium@hotmail.com
Araş.Gör. Ece EREN KURAL, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Antropoloji Bölümü, Sıhhiye, Ankara. ece_eren86@hotmail.com
Araş.Gör. Ayşegül ÖZDEMİR BAŞARAN, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Antropoloji Bölümü, Sıhhiye, Ankara. ozdemira@ankara.edu.tr
Araş.Gör.Dr. Öznur GÜLHAN, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Antropoloji Bölümü, Sıhhiye, Ankara. oznurgulhan@gmail.com

Bilindiği üzere insan cinsinin en eski örnekleri Ledi-Geraru (Etiyopya)'da bulunan 2,8 milyon yıllık buluntular olup, bunların Dünya'ya yayılım süreçlerinde coğrafi konumu itibarıyla Anadolu'nun oldukça önemli bir rolü bulunmaktadır. Afrika dışında insan cinsine ilk kez Dmanisi (Gürcistan)'de rastlanmış olup, insan türlerinin göç güzergâhlarının saptanması Antropoloji alanındaki en önemli konulardan biri haline gelmiştir. Dmanisi buluntuları ile Afrika dışına yayıldığı kanıtlanan ilk insan türü olan *Homo Erectus*'ların serüvenlerinin 1,8 milyon yıl önce başladığı ve kısa bir süre içerisinde çok geniş bir alana yayıldıklarını göstermektedir (Sagona ve Zimansky, 2015). Avrupa kökenli bir insan türü olan *Homo neandert-halensis*'lerin ise 600 bin yıl öncesine dayanan ilk örnekleri zaman içerisinde iklimsel değişmelerin de etkisiyle Avrupa'nın yanı sıra, Türkiye, Ortadoğu ve Batı Asya'nın önemli bir bölümüne yayılım göstermişlerdir (Galway-Witham, Cole ve Stringer, 2019). İnsanoğlunun en önemli aşamalarından birisi de 300 bin yıl önce Fas, Jebel Irhoud'da görülmeye başlayan modern insanın ortaya çıkış sürecidir *Homo sapiens*'lerin Afrika'dan çıkarak Dünya'ya yayılmalarındaki en büyük etkenler iklim değişiklikleri, popülasyonda meydana gelen genişlemeler, karasal büyük memeli hayvanlarının takip edilmesi, akrabalık ilişkilerindeki artışlar, kültürel gelişmeler, dil ve sembolizmin kullanımıyla birlikte daha karmaşık insan davranışlarının ortaya çıkması olarak sayılabilir (Beyin, 2011). Bu üç insan türünün örneklerine de rastladığımız Türkiye, fosil insan araştırmalarına giderek daha fazla katkılar sağlamaktadır.

2012 yılında başlatılan yüzey araştırmasının ilk iki yılında Muğla İlinde Neojen çökelleri gezilerek bölgenin fosil zenginliği bir kez daha vurgulanmıştır (Özer vd., 2014; Özer vd., 2014). 2014 yılından itibaren Çanakkale İlinde gerçekleştirilen araştırmalarda ise Ayvacık, Bayramiç ve Çan İlçelerinde Paleolitik döneme tarihlendirilen onlarca lokalite tespit edilmiş ve Çanakkale İlindeki araştırmalara devam edilmesi kararlaştırılmıştır (Özer vd., 2016; Özer vd., 2017; Özer vd., 2017; Özer vd., 2018; Özer vd., 2018, Özer vd., 2020). 2019 yılında gerçekleştirdiğimiz Çanakkale İlindeki araştırmalarda aşağıdaki bulgulara ulaşılmıştır.

2019 YILI ARAZİ ÇALIŞMALARI

2019 yılı Muğla ve Çanakkale İlleri yüzey araştırması projesi 2-12 Temmuz 2019 tarihleri arasında Çanakkale İlinde gerçekleştirilmiştir.

Fosil insanların yaşam alanlarını tespiti yönelik olarak yapılan arazi çalışmalarında, Çanakkale İlinin hem antropolojik, hem de arkeolojik açıdan taşıdığı bilimsel önem elde edilen bulgularla bir kez daha ortaya konulmuştur. Coğrafi olarak Çanakkale İlini de içine alan Kuzeybatı Anadolu, Asya ile Avrupa arasında doğal bir kara köprüsü konumundadır ve Pleistosen dönemde insanların Anadolu'dan Balkanlar yoluyla Avrupa'ya doğru veya tam tersi yönde olan göç hareketlerinin incelenmesi açısından kritik bir öneme sahiptir. Çanakkale İlindeki Pleistosen dönem insan yerleşim alanlarını tespit etmek amacıyla yüzey araştırmaları 6 sezondur sistematik bir şekilde gerçekleştirilmiştir (Harita: 1). Bu araştırmalarda tespit edilen lokalitelere yenilerinin ilave edilebilmesi amacıyla 2019 yılında gerçekleştirilen Pleistosen dönem araştırmaları Çan, Yenice ve Ayvacık İlçelerinde yoğunlaştırılmıştır.

1- Çan İlçesi Araştırmaları

Çanakkale'deki Paleolitik bulgular açısından en zengin bölge Çan İlçesi'dir. Buradaki Paleolitik dönem varlığı ilk kez Prof. Dr. Mehmet Özdoğan'ın yapmış olduğu yüzey araştırmaları sırasında rapor edilmiştir (Özdoğan, 1990). Çan İlçesi'nde yoğunlaştırılan çalışmalarımızda Paleolitik döneme ait birçok yeni buluntu alanı tespit edilmiştir. Genellikle tekil Paleolitik buluntu alanları olarak gözlenen lokaliteler eski nehir terasları içerisindedir. Çakmaktaşıdan yapılmış buluntuların bir kısmı Orta Paleolitik döneme ait çekirdek, yonga, kazıyıcı, Levallois yonga ve Levallois çekirdeklerden oluşmaktadır.

2019 yılında Çan İlçe merkezinin güney ve batısında yapılan araştırmalarda 3 yeni lokalite tespit edilmiştir. Bunlardan ilki ilçe merkezine çok yakın bir alanda bulunan Büyüktepe lokalitesidir. Çan'ın hemen çıkışında ve Çanakkale-Çan karayoluna çok yakın bir alandaki lokalitede yapılan analizlerde dönem insanların hammadde olarak kullandıkları çakmaktaşı çekirdek, taşmalıklar (yonga ve dilgi) ve andezitten üretilmiş vurgaç tespit edilmiştir. Buluntular arasındaki Levallois parçalar Orta Paleolitik olarak tanımlanmakla birlikte, tespit edilen bir adet sırtlı dilgi, lokalitede Üst Paleolitik dönem buluntularının da olabileceğini akla getirmektedir (Resim: 1 ve 2).

İlçe merkezinin batısındaki Karadağ Köyü yakınlarında tespit edilen Karadağ lokalitesinde yapılan analizlerde dönem insanların hammadde olarak kullandıkları çakmaktaşıdan üretilmiş taşmalıklar (yonga ve dilgi) gözlenmiştir. Buluntular Orta Paleolitik olarak tanımlanmıştır (Resim: 3 ve 4).

İlçe merkezinin kuzeybatısındaki İlyasağa Çiftliği Köyü yakınlarında tespit edilen İlyasağa Çiftliği 2 lokalitesinde yapılan araştırmalarda dönem insanların hammadde olarak kullandıkları çakmaktaşıdan üretilmiş çekirdek ve taşmalıklar (yonga ve dilgi) ile andezitten yapılmış vurgaç gözlenmiştir. Buluntuların ait olabilecekleri dönem Orta Paleolitik olarak tanımlanmıştır (Resim: 5 ve 6).

Çan İlçesi'ndeki en önemli buluntu yeri 2016 yılında tespit edilen İnkaya Mağarası ve çevresidir. Bahadır Köyü sınırları içerisinde yer alan İnkaya Mağarası bölgede şu ana kadar bulunan insitu dolgular içeren tek mağaradır. Mağara ve çevresindeki yoğun buluntular nedeniyle 2017-2019 yıllarında Çanakkale Troya Müzesi Müdürlüğü başkanlığında kazı çalışmaları gerçekleştirilmiştir. İnkaya Mağarasındaki kazı çalışmaları Batı Anadolu'da yaşamış olan Paleolitik dönem fosil insanlarına ait bilgilerimizi arttıracak potansiyele sahiptir. Kazı çalışmaları önümüzdeki yıllarda daha kapsamlı ve uzun süreli olarak gerçekleştirilecektir.

2- Yenice İlçesi Araştırmaları

Yenice İlçesi'nde yapılan araştırmalarda 2 yeni lokalite tespit edilmiştir. Öğmen Köyü yakınlarındaki ilk buluntu alanı olan Öğmen 4 lokalitesinde yapılan analizlerde dönem insanların hammadde olarak kullandıkları çakmaktaşı çekirdek, düzeltile alet (ön kazıyıcı, kenar kazıyıcı, çentikli alet) ve taşmalıklar (yonga ve dilgi) ile andezitten üretilmiş vurgaç tespit edilmiş ve ait olabilecekleri dönem Orta Paleolitik olarak tanımlanmıştır (Resim: 7 ve 8).

İlçe merkezinin doğusundaki ikinci alan Çınar Köyü yakınlarındaki Çınar 3 lokalitesidir (K: 39° 52' 35.2344", D: 27° 24' 35.4492"). Bu alanda yapılan araştırmalarda çakmaktaşıdan çekirdek, düzeltili alet (kenar kazıyıcılar) ve taşmalıklar ile andezitten vurgaç tespit edilmiş ve Orta Paleolitik dönem olarak tanımlanmıştır (Resim: 9 ve 10).

3- Ayvacık İlçesi Araştırmaları

Ayvacık İlçesi'nde yapılan araştırmalarda 3 lokalite tespit edilmiştir. İlçe merkezinin güneyinde bulunan Büyükhusun Köyü yakınlarındaki Büyükhusun 2 lokalitesinde çakmaktaşıdan çekirdek, düzeltili alet (kazıyıcı) ve taşmalıklar (yonga) ile andezitten bir vurgaç tespit edilmiş ve ait olabilecekleri dönem Orta Paleolitik olarak tanımlanmıştır. Aynı alanda yapılan tespitlerde düzeltili dilgi, kenar kazıyıcı ve bazı çekirdeklerin ise Mezolitik döneme ait olabileceği anlaşılmıştır (Resim: 11 ve 12).

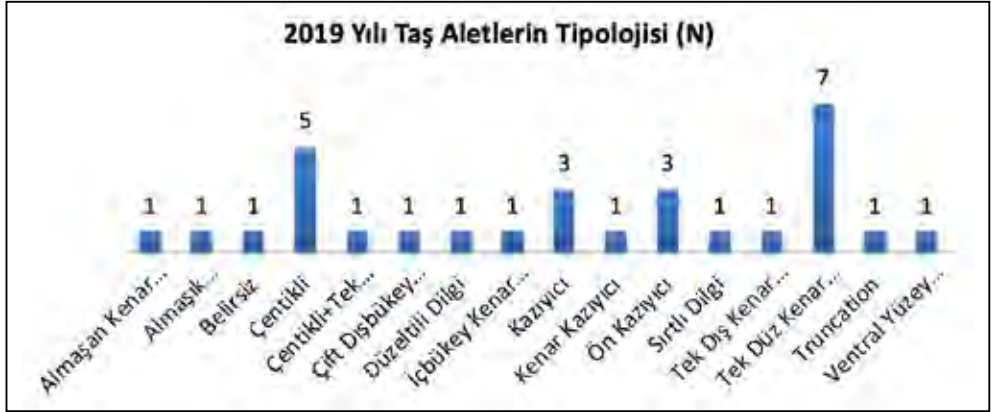
İlçe merkezinin güneybatısındaki Bademli Köyü yakınlarında tespit edilen Bademli 2 lokalitesinde çakmaktaşıdan üretilmiş çekirdek, düzeltili alet (ön ve kenar kazıyıcı, çentikli alet) ve taşmalıklar gözlenmiştir. Buluntuların dönemi Orta Paleolitik olarak tanımlanmıştır (Resim: 13).

İlçe merkezinin güneybatısındaki Çamkalabak Köyü yakınlarında bulunan Çamkalabak 2 lokalitesinde Orta Paleolitik döneme tarihlendirilebilecek yontmataş buluntular gözlenmiştir. Alanda yapılan analizlerde Levallois çekirdek, düzeltili alet (kenar kazıyıcı, Almaşan kenar kazıyıcı) ve taşmalıklar (yonga ve dilgi) tespit edilmiş ve ait olabilecekleri dönem Orta Paleolitik olarak tanımlanmıştır (Resim: 14).

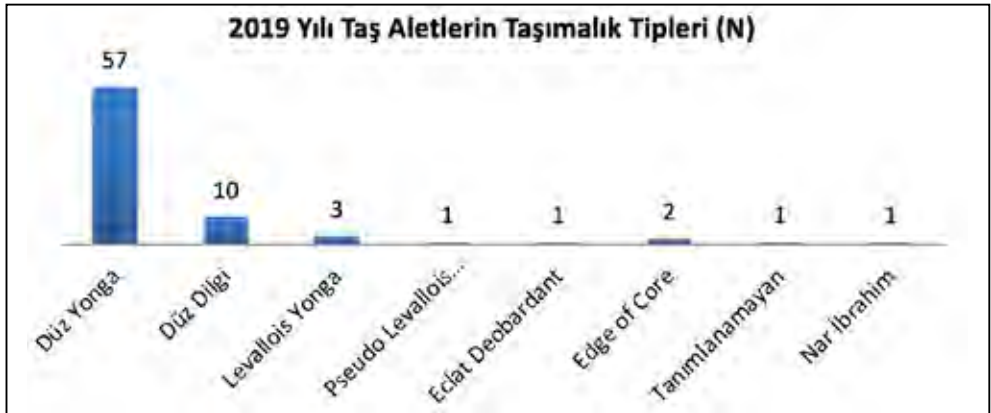
Paleolitik dönem bulguları açısından büyük bir potansiyele sahip Ayvacık İlçesi'ndeki araştırmalar gelecek yıllarda daha çok kıyı kesimlerinde detaylı bir şekilde sürdürülecektir.

SONUÇ

2019 yılındaki araştırmalar sonucunda Çanakkale İlinde Çan-Yenice-Ayvacık bölgesinde birçok yeni Paleolitik buluntu alanı tespit edilmiştir. Geçtiğimiz sezonlarda bulunanlara ilave olarak yeni tespit edilen lokaliteler bu bölgenin daha detaylı olarak araştırılması gerektiğini ortaya koymuştur. Bu bölgenin volkanizma nedeniyle yer yer açığa çıkmış sileks kayalıklar içermesi, geniş vadilere hakim bir konumda olması, termal su kaynaklarına yakın olması gibi avantajları nedeniyle dönem insanları tarafından sıklıkla tercih edildiği tahmin edilmektedir. Çalışmalar sırasında araziden hiçbir buluntu toplanmamış, yüzeyde gözlenen buluntular yerinde değerlendirilerek fotoğraflanmış ve kayıt altına alınmıştır. Gezilen alanlara ait veriler GPS aracılığıyla bilgisayara kaydedilmiş ve haritalara işlenmiştir. 2019 yılı buluntularına ait analizler Grafik 1, 2 ve 3'te verilmiştir.

Grifik 1: 2019 yılı taş alet buluntularının tipolojik dağılımı.

Grifik 2: 2019 yılı taş alet buluntularının taşımalık tipleri dağılımı.

Grafik 3: 2019 yılı buluntuları çekirdek tipleri dağılımı.

Bu seneye ilişkin diğer bir önemli sonuç ise yontmataş buluntusu veren açık alan yerleşimlerinin Çanakkale İlinde çok geniş alanlara yayıldığıнын tespit edilmesidir. Ayrıca Orta Paleolitik ve Mezolitik döneme ait olabilecek yeni bulgular bölgenin uzun süreler boyunca kullanıldığını göstermektedir. Elde edilen buluntular önceki çalışmalarımızda da dikkat çektiğimiz üzere Anadolu ile Balkanlar arasındaki eski insan göçlerinin aydınlatılması açısından oldukça önemlidir ve sadece Türkiye için değil, bütün Doğu Avrupa için Paleolitik dönem araştırmalarında büyük bir boşluğu dolduracaktır.

TEŞEKKÜR

2019 yılında Çanakkale İlinde gerçekleştirdiğimiz yüzey araştırmasına izin veren Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne, çalışmada sırasındaki ilgi ve destekleri nedeniyle Çanakkale Müzesi Müdürü Ali Atmaca'nın şahsında tüm Müze personeline, 2019 yılı arazi çalışmasında büyük bir özveriyle görev alan Bakanlık Temsilcisi Trabzon Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü Uzmanı Servet Karamahmut'a ve araştırmaya maddi desteklerinden dolayı Türk Tarih Kurumu Başkanlığı'na teşekkür ederiz.

KAYNAKÇA

BEYIN, A., 2011, "Upper Pleistocene human dispersals out of Africa: A review of the current state of the debate", *Journal of Evolutionary Biology*, doi: 10.4061/2011/615094.

GALWAY-WITHAM, J., J. COLE, C. STRINGER, 2019, "Aspects of human physical and behavioural evolution during the last 1 million years", *Journal of Quaternary Science*, 34(6): 355-378.

ÖZDOĞAN, M., 1990, “1988 yılı Trakya ve Marmara araştırmaları”, *T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, VII. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 443-457.

ÖZER, İ., M. SAĞIR, S. ŞAHİN, İ. BAYKARA, E. GÜLEÇ, 2014, “2012 Yılı Muğla ve Çanakkale illeri yüzey araştırması”, *T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı 31. Araştırma Sonuçları Toplantısı-I*, 297-303, Ankara.

ÖZER, İ., M. SAĞIR, S. ŞAHİN, İ. BAYKARA, E. GÜLEÇ, 2014, “2013 Yılı Muğla ve Çanakkale illeri yüzey araştırması”, *T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı 32. Araştırma Sonuçları Toplantısı-II*, 279-288, Ankara.

ÖZER, İ., İ. BAYKARA, B. DİNÇER, S. ŞAHİN, M. SAĞIR, E. GÜLEÇ, 2016, “2014 Yılı Muğla ve Çanakkale illeri yüzey araştırması”, *T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı 33. Araştırma Sonuçları Toplantısı-II*, 323-334, Ankara.

ÖZER, İ., M. SAĞIR, İ. BAYKARA, B. DİNÇER, B.K. ÖZER, S. ŞAHİN, 2017, “Bati Anadolu’da fosil insan araştırmaları”, *ASOS Journal (The Journal of Academic Social Sciences)*, 5(47), 1-25.

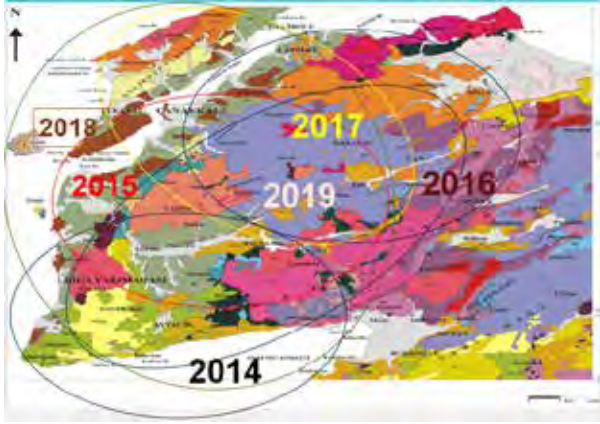
ÖZER, İ., M. SAĞIR, B. DİNÇER, S. ŞAHİN, İ. BAYKARA, E. GÜLEÇ, 2017, “2015 Yılı Muğla ve Çanakkale illeri yüzey araştırması”, *T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı 34. Araştırma Sonuçları Toplantısı-I*, 315-327, Edirne.

ÖZER, İ., M. SAĞIR, İ. BAYKARA, B. DİNÇER, S. ŞAHİN, 2018, “2016 Yılı Muğla ve Çanakkale illeri yüzey araştırması”, *T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı 35. Araştırma Sonuçları Toplantısı-II*, 43-57, Bursa.

ÖZER, İ., M. SAĞIR, İ. BAYKARA, B. DİNÇER, B.K. ÖZER, S. ŞAHİN, E. EREN, A. ÖZDEMİR, 2018, “Çanakkale İlinde Paleolitik dönem insan izleri”, *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 58(1), 99-116.

ÖZER, İ., M. SAĞIR, İ. BAYKARA, B. KOCA ÖZER, B. DİNÇER, N. MORIMOTO, W. MORITA, S. ŞAHİN, E. EREN, Ö. GÜLHAN, A. ÖZDEMİR, 2020, “2017 ve 2018 Yılı Muğla ve Çanakkale illeri yüzey araştırması”, *T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı 37. Araştırma Sonuçları Toplantısı-II*, 355-373, Ankara.

SAGONA, P., P. ZIMANSKY, 2015, *Arkeolojik Veriler Işığında Türkiye'nin En Eski Kültürleri M.Ö. 1000000-550*, Çev. N. Başgelen, S.İ. Belik, M. Payne, H. Taşkıran, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

Harita 1: 2014-2019 yılları arası Çanakkale İli yüzey araştırması güzergâhları

Resim 1: Çan, Büyüktepe lokalitesi.

Resim 2: Çan, Büyüktepe lokalitesi bulutuları.

Resim 3: Çan, Karadağ lokalitesi.

Resim 4: Çan, Karadağ lokalitesi buluntuları.

Resim 5: Çan, İlyasağa Çiftliği 2 lokalitesi.

Resim 6: Çan, İlyasağa Çiftliği 2 lokalitesi buluntuları.

Resim 7: Yenice, Öğmen 4 lokalitesi.

Resim 8: Yenice, Öğmen 4 lokalitesi buluntuları.

Resim 9: Yenice, Çınar 3 lokalitesi.

Resim 10: Yenice, Çınar 3 lokalitesi buluntuları.

Resim 11: Ayvacık, Büyükhusun 2 lokalitesi.

Resim 12: Ayvacık, Büyükhusun 2 lokalitesi buluntuları.

Resim 13: Ayvacık, Bademli 2 lokalitesi ve buluntuları.

Resim 14: Ayvacık, Çamkalabak 2 lokalitesi ve buluntuları.

THE 2019 SAGALASSOS SURVEY RESEARCH

Jeroen POBLOME*

Ralf VANDAM

Patrick T.

Willett and Rinse WILLET

NEW ARCHAEOLOGICAL SURVEY RESULTS FROM THE SUBURBAN ZONES OF SAGALASSOS

Ralf VANDAM, Patrick T., Willett and Jeroen POBLOME

In 2019 the Sagalassos survey team worked in two areas within the suburban zones of Sagalassos. At the request of the Antalya Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü, the area of Sarıpınar in the Kıraç Mahallesi of Ağlasun was investigated (fig. 1). The area is located at the border of the first-degree protection archaeological zone of Sagalassos. Since the area had not formed part of the Sagalassos suburban survey programme of the early 2000's¹, new archaeological survey research was required. In addition, we briefly explored the adjacent Gürlek area (fig. 1) at the foot of Alexander's hill, as an unknown ancient burial site was reported to our team. The results of both suburban survey activities are reported here.

Survey Methodology

Both areas were surveyed with a similar field-walking methodology, which was based on successful intensive off-site field-walking (or tract walking) campaigns carried out by our project since 2010. This entails field walkers surveying tracts of 50 m in length and 1 m in width, spaced 20 m apart. Areas with challenging topography and poor visibility due to vegetation were explored in a more extensive way. In these cases, the surveyors were still spaced at intervals of about 20 m but they walked in less strictly linear transects that allowed them to move towards areas of better visibility and to circumvent obstacles in the landscape. The basic unit of collection was the 'field', which often corresponded with an actual agricultural field. Through a total collection strategy (only excluding tile fragments, which were counted in the field) and the subsequent material study, spatial patterns in artefact distribution were documented. Areas that are less accessible or have little visibility were extensively surveyed

---

* Prof. Dr. Jeroen POBLOME, Sagalassos Archaeological Research Project, Blijde Inkomststraat 21/3314, 3000 Leuven, Belgium; jeroen.poblome@kuleuven.be. This research was supported by the Research Fund of the University of Leuven and the Research Foundation Flanders. The Suburban Survey Team: Ralf Vandam, Patrick T. Willett, Babette Jacobs, Tuur De Bruyn, Buğra Dede and Gizem Sayin. The Territorial Survey Team: Rinse WILLET, Bekir ERGİN, Babette JACOBS, Tuur De BRUYN, Buğra DEDE and Berk OĞUZ. The authors would like to thank Hakan DİNÇ from the Muğla Müzesi, the 2019 Sagalassos survey temsilci, for all his help during the fieldwork and most kind initiatives to make decision-making and the associated administration efficient.

1 E.g. Vanhaverbeke et al. 2009

by taking a general grab sample from the surface. All fields were measured by a GPS device and located on publicly available aerial photographs.

SARIPINAR

In total, the survey team investigated 17 fields in the Sarıpınar area (fig. 1 - 2). The area proved to have high archaeological potential, as archaeological remains of at least eight different periods representing a wide variety of human activities were identified, ranging from farming settlements to burial remains. The largest concentrations of archaeological material were discovered on the slopes and foothills of the investigated area at Field 57-60, 88, 91 and 98 (fig. 1, 3, 4). The total number of finds that were collected are: 906 pottery sherds, 493 tiles, 11 lithics, 6 pieces of ancient glass, production waste remains, 1 coin (dated to Constantine I, 306-337 CE), a metal fragment of an ancient key and a bracelet.

Prehistory

The presence of lithic artefacts in the surveyed area indicates that the earliest known human activity dates to the Late Palaeolithic period (ca. 30 000 – 10 000 BCE). The findings from this period comprise mostly flakes, but also include worked lithic tools such as scrapers. Furthermore, the presence of a core suggests knapping activities took place in the area. These findings tie in with the other recent survey results of our project, which revealed an intensive use of the wider Ağlasun Valley by hunter-gatherer communities². The presence of prehistoric pottery (Chalcolithic; 5500 – 3100 BCE) indicates that early farmers were present in the research area as well. This landscape preference towards the foothills was also attested in other parts of the Ağlasun Valley. The Chalcolithic finds might possibly be associated with the prehistoric sherds that were found at the site of the Rock Sanctuary at Sagalassos. The similarity in the very coarse fabrics and finishing of the pottery matches with materials found earlier within the wider Ağlasun Valley. This indicates the high potential for prehistoric research in the investigated area, which can provide unique insights into this poorly known (and poorly represented) period in the direct vicinity of the archaeological site of Sagalassos.

Achaemenid and Hellenistic periods (546-25 BCE)

Previous intensive survey campaigns within the Ağlasun Valley, including the suburban zones of Sagalassos, indicated human occupation during late Achaemenid-early Hellenistic times in the form of small hamlets and rural farms. In this period, the sites of Sagalassos and Düzen Tepe would also originate. Pottery fabric associations indicated a close connection between the valley and the early community at Sagalassos, suggesting that this area constituted the primary catchment area for Sagalassos from its very beginning³. The findings at Sarıpınar further support this pattern. A small concentration of Achaemenid and Hellenistic

² Vandam et al. 2019

³ Daems 2018

pottery was found on the slope at Field 55-87 (fig. 3), which probably can be interpreted as a small farming settlement. A strong connection with Sagalassos could also be made here on the basis of the similarity in the characteristics of the pottery.

Roman and Byzantine (25 BCE – early 13th century CE)

Most of the collected finds in the Sarıpınar area could be associated with the Roman and Byzantine eras. In total, four artefact concentrations were found on the slopes and foothills: 57-60, 88, 90-91 and 98 (fig. 3). The wide range of the collected materials suggests that a variety of activities took place in the investigated area. Firstly, the diverse assemblages of pottery vessel remains (fig. 5), oil lamp fragments, architectural fragments, metal objects (including a coin, fragment of a key, bracelet) *etc.* support an interpretation of these areas as having a domestic nature. The occurrence of farms and estates in the Roman Imperial period in the vicinity of Sagalassos has also been illustrated through our other survey endeavours⁴. It seems to have been attractive for farmers to establish themselves in the close surroundings of the city of Sagalassos during this period, as they could directly provide the city with food supplies, and get access to the commonwealth of the wider Roman empire. This scenario is further supported by our survey. Furthermore, the occurrence of small communities during the Late Antique and Early Byzantine periods in Sarıpınar is in line with our general hypothesis of a rise in rural settlement, in demography, and in the specialization of the productive landscape during the Late Antique period. This pattern remained stable during the Byzantine Dark Age/Invasion period in certain parts of the Ağlasun Valley⁵.

In the southern investigated fields, we identified burned Roman-Byzantine tile and brick, as well as production waste. This indicates that during these periods production activities occurred in the Sarıpınar area. A similar pattern was established at the farming community of Çatal Oluk, which is located only 750 m away from the survey area⁶. Lastly, on the slopes of Field 96, on top of the hill, we discovered a possible structure that was partly excavated. Two distinctive wall structures were partly visible: one straight wall in limestone (L: 1.02m) and the other in flysch (L: 0.71m) with a curved end. The exact nature of the structure is still unknown and needs to be further investigated. More archaeological features were discovered lower on the slope (Field 97) towards the foothills. At least one possible burial (fig. 6) was identified alongside several carved (ashlar?) blocks. The contours of the former are visible at the surface and measured 2.14 m in length and 0.96 m wide. It seems to have been constructed of carved limestone blocks and was orientated towards the NE.

The few identified glazed Seljuk pottery fragments indicate human activity in a poorly known segment of our regional history. These finds are generally very rare within the Sagalassos study region. The final occupation phase at Sagalassos dated to the middle decades

4 Vanhaverbeke et al. 2009

5 Vandam et al. 2019

6 Dirix 2013

of the 13th century CE. At Ağlasun itself, a Seljuk caravanserai and associated hamam were founded during this period⁷. The construction of these buildings in Ağlasun suggests that this had become the main established settlement. In this light, the finds at Sarıpınar are important and can shed new light on this period. However, since the number of Seljuk finds is so limited, we cannot make firm conclusions about their nature.

Late Ottoman (1700 – 1921)

Most of the collected Ottoman pottery sherds dated to the Late Ottoman period. The Late Ottoman findings at Sarıpınar fit in with the general understanding of this period, as we have documented numerous contemporary small farming and pastoral communities in the Ağlasun Valley over the years⁸. The main concentration at Sarıpınar was found at Field 59-60. The wide variety of pottery vessel forms, from tableware to storage vessels, indicates that we are dealing with a small farming settlement.

Gürlek area

The Gürlek area was investigated briefly by our team, mainly to document the monumental burial and adjacent land. During the survey, two areas of levelled terraces were identified as well as three Roman Imperial burial remains: a sarcophagus (L: 2.07 m, W: 0.65 m), and two large rectangular monumental tombs (figure 7). Both of the tombs were substantial in size (8.90 x 7.30 m, figure 7, and 4.90 x 4.90 m) and were constructed with ashlar blocks. The smaller of the two was partly rebuilt with small fieldstones in later times and is still in use as a shelter. The presence of such structures in Gürlek indicates that this area could have formed part of the large southern necropolis of Roman Sagalassos. Lastly, an *in situ* ancient water channel (width: 0.50 m) was discovered at the edge of an agricultural field at Field 99. Three fields were surveyed in the plots adjacent to the structures and the general finds (including a coin) dated back to Roman Imperial – Late Antique – Middle Byzantine and Late Ottoman times.

Conclusions

The survey research in unexplored parts of the suburban zones of Sagalassos revealed new archaeological remains from various time periods, ranging from prehistory to Late Ottoman times. Notable is the fact that the area contained remains of previously poorly known periods in the suburban or wider historical context. The intensive use of the investigated areas during the Roman and Byzantine periods is not surprising but further illustrates the impact of Sagalassos on its direct vicinity.

---

7 Vanhaverbeke 2005

8 Vandam et al. 2019

TERRITORIAL ARCHAEOLOGICAL SURVEY

Rinse WILLET, Jeroen POBLOME

In July 2019, the Sagalassos Archaeological Research Project continued its intensive archaeological survey research in and around the western part of the modern town of Ağlasun. This research was initiated in 2018 and has the objective of mapping the development of this town in pre-modern times, as it formed an agglomeration in close proximity to Sagalassos and was situated on the ancient southern access route to the city. In 2018, the survey focused on the southwestern quarter of Ağlasun (Kum Mahallesi), situated along the route of the ancient road. The fieldwork revealed the presence of long-term human activity, going back to the Iron Age, peaking during the Roman Imperial period and continuing well into the Byzantine period⁹.

For the 2019 survey, the first objective was to further delineate the findings in Kum mahallesi in the east, towards the centre of modern Ağlasun (fig. 8). The second objective was to study the northern quarter of Ağlasun, at Bala Mahallesi. Bala is situated *c.* 1 km north of Kum and 2 km south of Sagalassos. Within Bala, it is common knowledge that concentrations of spolia are present and the presence of one church at the cemetery on the road to Sagalassos had been established previously. Yet none of these concentrations of spolia were systematically studied. Emergency excavations conducted during the summer of 2018 by the Museum of Burdur in conjunction with the Sagalassos Project further revealed Roman burials in the centre of Ağlasun, indicating the potential for the settlement of Bala (which is situated higher) for human settlement and activity.

Survey Methodology

During the campaign of 2018 a strategy was developed to enable the surveying and recording of architectural remains in the residential areas of Ağlasun. This strategy consists of an intensive survey and architectural survey. The first is organized following the above-mentioned off-site survey model. In conjunction with intensive survey, the second avenue aims to record spolia present in buildings, garden walls or even lying loose in the fields. To achieve this, two teams of surveyors walk down the streets, paths and gardens of the mahalle in order to spot ancient worked stones. Identified worked ancient stones were cleaned, photographed, sketched, and measured, before their location was recorded using handheld GPS. Inscriptions were recorded in the same way, and for a complete recording, a paper squeeze is made in the field.

Results

A total of 176 fields were surveyed, covering a total of *c.* 25 ha of which 5.3% was sampled intensively with transects. This implies that of the total area of Bala and eastern Kum combined (61 ha) 2.2% was sampled intensively. Given the fact that much of Bala and Kum is covered with modern buildings, this is a good result. However, apart from the intensive

9 See Willet and Poblome 2019 for further information.

field-walking per field, we made an effort to do a further extensive study of each field, whereby solely diagnostic ceramic sherds (rims, bases, handles, decorated pieces) were collected.

Although multiple concentrations of ceramics were encountered, they consisted for the most part of Ottoman and later materials, which were encountered in high numbers throughout Kum and Bala (fig. 9). However, the tile count corresponded closely with two pre-Ottoman concentrations (fig. 9-10). These are limited to a few adjacent fields. Smaller concentrations of finds were detected, but these are often difficult to interpret. Obviously the most commonly encountered ceramics date to the Ottoman period and (nearly) complete vessels were recovered. This can partially be explained by the fact that much of the ceramics still used by the current inhabitants of Kum and Bala are not very well distinguishable from Late Ottoman material. Roman Imperial and Byzantine material were also encountered in numbers (fig. 11). Pre-Roman finds were not identified.

East of Kum

No pre-Roman finds were recognized in this area and the pottery of the Roman Imperial and Late Antique periods were relatively sparse. Roman Imperial and Late Antique pottery sherds were found in small quantities in the fields towards the east. It is not unlikely that these represent a location of low intensity human occupation (i.e. a single house) or activities associated with a cemetery, but it is simply not possible to determine. The spolia found here undoubtedly belonged to the periods before Byzantine times. They mostly consisted of ashlar, slabs and cylinder blocks, although pieces of pediment, architrave and a small fragment decorated with egg and dart moulding were registered as well. Of particular interest is a concentration found in two Late Ottoman houses directly east of the Roman Imperial finds concentrations described above. Apart from a fragment of an Ionic architrave, pediment and several other to-be-identified decorated pieces, one staircase alone incorporated a dozen spolia, one of which bearing inscription. This fragment was possibly part of a Roman sacrificial table, associated with funerary and religious monuments (fig. 12). Although the concentration of spolia is clearly less dense in this part of Kum, a total of 42 stones were still recorded.

The material of the Byzantine period shows a rather different pattern. Although scattered finds appear throughout eastern Kum, they mostly focus in the fields in the centre of our research area. The fragments found here tend to be larger and the tile count is high. The size of these fragments and a high tile count suggests a focus of human occupation in this period. A hamlet may have been in existence here in the Byzantine Dark Age and possibly beyond.

Material from the Ottoman period was found in these fields and represents the most commonly encountered period in the collected ceramics. Here, the concentrations are higher in the western fields, closer to the centre of Kum. It is difficult to construe individual sites from this material, as it appears in high quantities throughout the mahalle and the distinction between Late Ottoman/early Republican to modern material directly associated with the recent/current inhabitants and earlier Ottoman material needs further study.

Bala

In terms of small finds, Bala is distinctly less rich than Kum, with the exception of Ottoman pottery, of which great quantities were recovered. Ceramics dating from before Roman times are virtually missing from Bala, while Roman Imperial material is found in small quantities throughout Bala. In all likelihood, this material is evidence of low intensity habitation, such as a small hamlet or single house(s). Roman Imperial material was also recorded in notable concentrations in the fields around the cemetery of Bala, to the north. Here, the survey carried out in the early 2000s identified part of a mosaic related to a church building. The high amount of spolia discussed below and the large fragments found here strongly suggest a presence in Roman Imperial times.

Furthermore, the finding of a large piece of completely warped and overfired *bipedales* tile in a small agricultural field between the old cemetery and the newly levelled expansion of the cemetery, suggest the presence of (one time) tile production here, possibly in a bonfire. Other concentrations of Roman Imperial material are found to the southwest, on both sides of the ancient access road. Particularly one concentration west of the road is of interest, as local inhabitants spoke of the presence of an old ‘hamam’ in this field and we found higher numbers of ancient tile, Roman Imperial potsherds and concentrations of rubble stones focused in the eastern part of that field.

Late Antiquity is represented in small numbers around Bala. As for the Roman Imperial period, it is difficult to interpret these concentrations, although some sort of low intensity activity and habitation taking place at Bala seems likely. The small finds for the Byzantine period sketch a similar picture, with a slightly higher concentration found near the cemetery, with occasional finds throughout Bala. Yet a difference from the previous periods is marked by notable concentrations found in the eastern part of Bala. Among these concentrations of generic Byzantine material, sherds of Pattern Burnished ware are found, suggesting that these concentrations are attributable to the Byzantine Dark Age. Amongst the spolia, there are several clearly Byzantine fragments that suggest the presence of building(s) in Bala during these times.

As for Kum, the most numerous encountered small finds are ceramics dating to the Ottoman period. The highest concentrations of this material are all found in close proximity to built-up housing, which again illustrates the difficulty in differentiating recent from Ottoman material. One deserted house yielded several complete vessels that are all of Late Ottoman – Early Republican date. Some lower concentrations are found in proximity to the cemetery. Vessels of Ottoman date or resembling Ottoman vessels are often found on top of graves of the last 50 years in memory of the deceased, so this may explain some of the concentrations here. Yet, the fields adjacent to a road running parallel to the west of the ancient access road are more difficult to explain. As this terrain is distinctly higher than the track of the ancient road and western Bala, two options to explain the Ottoman material here seem likely. It can be a reflection of household waste used with manure to fertilize the fields, or alternatively, it can be a reflection of Ottoman habitation in this area. At this point and without further research into this material, neither can be excluded.

Spolia

What Bala lacks in density of small finds in comparison to Kum, it more than makes up for in number of spolia. In total 449 spolia were discovered in Bala this year compared to the 267 in 2018 at Kum. The study of these remains is still in a preliminary stage, although the majority of the stones are ashlars, slabs and cylinder blocks. An in-the-field appreciation of these pieces suggests that they all date to the Hellenistic-Roman Imperial to Byzantine periods. It is impossible to go into detail on all these stones, however a few concentrations deserve to be mentioned at this stage, as they represent discoveries of considerable importance and showcase the usefulness of survey within settled areas.

A collection of large architectural fragments was found immediately north of the cemetery and in the terrace walls of the cemetery itself and the surrounding fields. These consisted of pieces of pediment, cornices, architrave, parts of a podium and parts of roofs with lion-head spouts. A substantial part of these stones was deposited as a quasi-platform (fig. 13) and we were informed that these stones were put there after groundworks in the direct vicinity of the cemetery. In total, this concentration consists of *c.* 60 spolia, in a radius of *c.* 50 m. These remains were provisionally interpreted as part of a 3rd century CE funerary monument. This is based on an inscription found on an Ionic architrave with Pfeifen frieze (reading ... NEΩNIANOI ATTAIANOI...). The personal name was typical in length and style for the 3rd century CE. The relatively close proximity of other monumental tombs and the location of this concentration virtually at the ancient access road further bolsters the interpretation of this concentration of stones as a funerary monument and part of the elite sepulchral landscape on the access road to Sagalassos.

The most striking discovery was a cache of architectural fragments at a house in the western part of Bala, *c.* 80 m east of the ancient access road. Here we recorded 68 spolia in a radius of 15 m. These spolia formed part of the construction of the Late Ottoman House here, and a fountain (fig. 14) and oven that were situated in the courtyard. The spolia are too numerous to describe here, but important highlights included: a Corinthian capital, multiple Ionic architraves with Pfeifen frieze decoration, a Roman Imperial sarcophagus with lid missing, an osteothekos, two altar pieces, and many more. These are currently being further studied and described for additional interpretation.

Finally, based on decoration, two decorated fragments could clearly be dated to the Byzantine period (fig. 15). One of these fragments seems part of a *templum* and both fragments can be associated with church architecture. Given the fact that both of these pieces were discovered close to the centre of Bala, where some concentrations of Byzantine and Byzantine Dark Age ceramics were found as well, we cautiously interpret these as the remains of a church building combined with sparse housing. Alternatively, these fragments are part of a church in the immediate vicinity of Bala. Byzantine material and two Byzantine spolia were also found in Kum. It is not unlikely that both Kum and Bala housed small nucleations, possibly with churches, during these periods. The area of Ağlasun would thus become a conglom-

meration of different small cores that quite possibly were the ancestors of the mahalleler that would later emerge and now constitute the modern town.

Preliminary conclusions

Over two years of survey in- and in the immediate vicinity of Ağlasun, we have established a pattern of human settlement going back to the Iron Age. Three foci of human habitation are evident from the data. The first one manifests itself to the south of Kum, in close proximity or even on the ancient access road and close to the Ağlasun Cayı. The earliest potsherds found here dated to the Iron Age and the Achaemenid-Hellenistic periods. The Roman Imperial period had a massive presence here, with many potsherds, tiles, and glass, some coins and waterpipes, in addition to many spolia. These spolia suggest the presence of a monumental cemetery, although the presence of some monumental public buildings is also a possibility, as suggested by the finds of high-pressure water pipes. Big chunks of production waste are also found here. Although these cannot be dated, given the fact that overfired Roman tiles were found and that most of the material was (apart from Ottoman) Roman, this could indicate production activities here during Antiquity as well. Late Antique material is located slightly more towards the west, and on the hill immediately to the west of the ancient road, a possible Late Antique farmstead was located during 2018. Byzantine material is situated here as well, with the exception of Byzantine Dark Age material, that is situated more towards the east. Two spolia (fragments of a *templum* and a *bema*) found in 2018 suggest the potential presence of a church here. This evidence seems to suggest the presence of a village here, with a cemetery in Roman times and possibly public buildings and artisanal productivity. This settlement changed and developed over time, probably from small origins as early as the Iron Age towards more substantial proportions in the Roman Imperial period (the area of the fields with the most Roman Imperial material measure some 5.5 ha). The proximity of the river not only served as a viable water source, but also provided fertile agricultural lands, by deposition of alluvial sediments.

The second focus is situated on the east sides of Kum towards the modern Altın Park tea garden. This focus contains material from Roman Imperial times and Late Antiquity, but the most common and striking concentrations stem from the Byzantine Dark Age. The area of the fields and plots where this material is recovered measures *c.* 2.4 ha. The nature of the finds and the high tile count suggest low intensity habitation here; possibly a group of houses existed as a small hamlet in the Byzantine Dark Age.

The third focus is in the northern parts of Bala around the cemetery, extending into the centre of Bala itself during certain periods. The number of spolia found here, plus the proximity of attested monumental tombs further north along the ancient access road clearly shows that monumental tombs existed here and formed part of the sepulchral landscape of Sagalassos during Roman Imperial times. However, the finding of concentrations of ceramics from Roman Imperial times onward, around the modern cemetery but also extending into Bala itself suggests some form of low intensity habitation here as well. It is not uncommon during

Antiquity that necropoleis, artisanal activities, and zones of habitation intermingled. Furthermore, the concentration of Byzantine material towards the centre of Bala combined with the Byzantine spolia located here, suggest some level of monumentality in or in the close vicinity of Bala in these centuries.

Next to these foci it is striking that, despite the low numbers, material from the Roman Imperial, Late Antique and Byzantine periods in the fields were found throughout Kum and Bala. It is virtually impossible to accurately interpret these. Household manuring or low-density habitation may both have caused these ceramics to end up in the fields. However, the topographical conditions of Bala and Kum, certainly with their situation on the access road to Sagalassos, makes habitations possible and both the scenarios sketched above suggest the presence of habitation in these quarters during Antiquity. Kum was more densely settled. The area of Bala could have formed part of the sepulchral landscape of ancient Sagalassos, but habitation must have existed here as well.

REFERENCES

- Daems, D. (2018) “Dynamics of social complexity: Community formation beyond the origin of polis in South-West Anatolia during the Archaic, Classical, and Hellenistic periods”, unpublished PhD, KU Leuven.
- Dirix, K., Muchez P., Degryse P., Kaptijn E., Mušič B., Vassilieva E., and Poblome J. (2013) “Multi-element soil prospection aiding geophysical and archaeological survey on an archaeological site in suburban Sagalassos (SW-Turkey).” *Journal of Archaeological Science* 40: 2961-2970.
- Vandam, R., Willett, P.T., Poblome, J. (2019) “Chapter 19: Concluding the margins. The 2017 Dereköy Archaeological Survey results of the Sagalassos Project in the Western Taurus Mountains”. In: S. Steadman and G. McMahon (eds.) *The Archaeology of Anatolia: Recent Discoveries (2017-2018) Vol III*, Cambridge Scholar Press, Cambridge: 260-269.
- Vanhaverbeke, H., Başağaç, Ö., Paul K. and Waelkens M. (2005) “A Selçuk Hamam at Ağlasun”, *Turcica* 37: 309-336.
- Vanhaverbeke, H., Poblome, J. and Waelkens, M. (2009) “The archaeological intensive suburban survey near Sagalassos.” *Araştırma Sonuçları Toplantısı: Vol. 26 (3)*:173-175.
- Willet, R. and Poblome, J. (2019). “Archaeological Surveying in the Western Part of the Ağlasun Valley and within Ağlasun”, *News Bulletin on Archaeology from Mediterranean Anatolia* 17: 255-261.

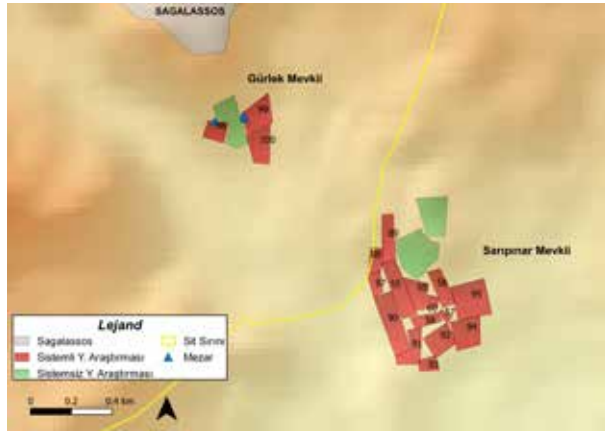

Fig. 1: The investigated survey areas with the Sagalassos suburban zones.

Fig. 2: Overview of the survey area in Kıraç Mahallesi at Sarıpınar.

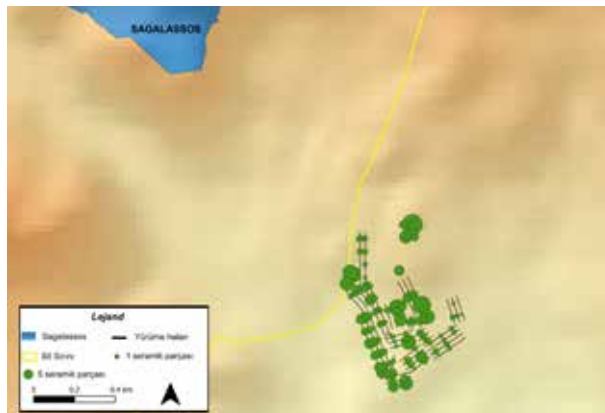

Fig. 3: Distribution of the recovered pottery (Sarıpınar area).

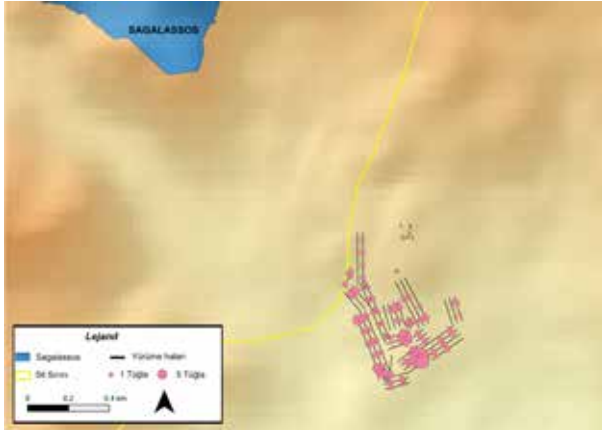

Fig. 4: Distribution of the found tiles (Sarıpınar area).

Fig. 5: A fragment of a Sagalassos Red Slip Ware storage jar at Field 96 (Sarıpınar area).

Fig. 6: One of the possible burials found at Field 97 (Sarıpınar area).

Fig. 7: One of the Roman monumental tombs found at Field 98 (Gurlek area).

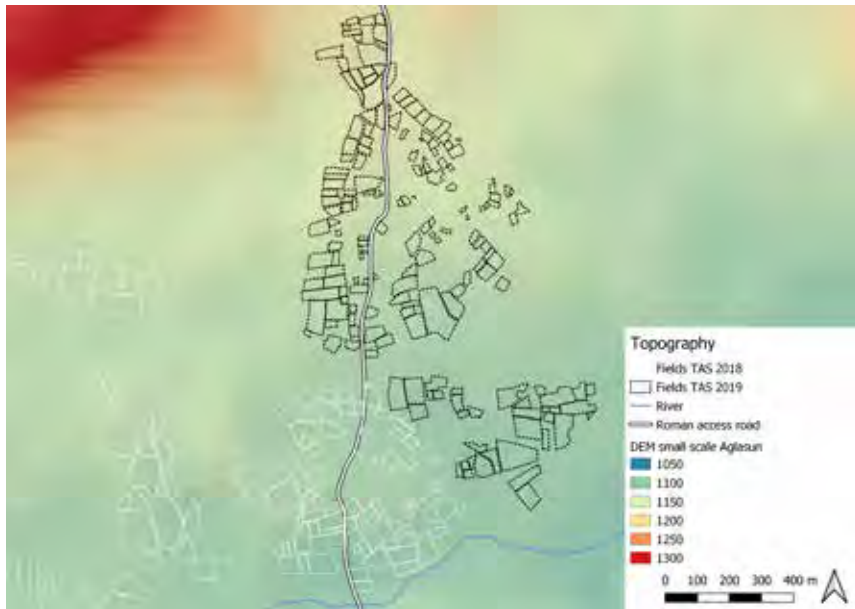

Fig. 8: Digital Elevation model of Kum and Bala, with the fields of 2018 (white dotted) and 2019 (black dotted).
Scale 1:9000.

Fig. 9: Concentrations of ceramics in 2019 (dark green) and 2018 (blue) in Kum and Bala. Scale 1:9000.

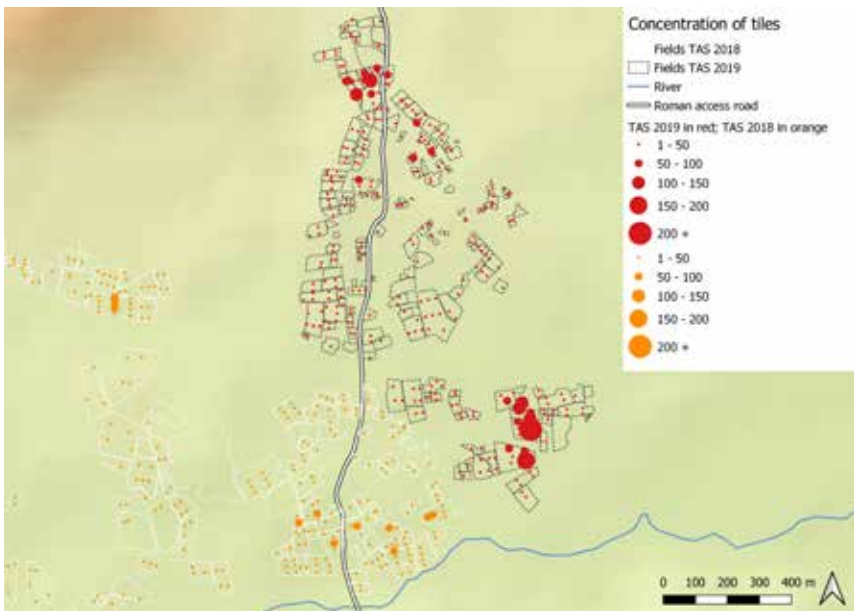

Fig. 10: Concentrations of tiles in 2019 (red) and 2018 (orange) in Kum and Bala. Scale 1:9000.

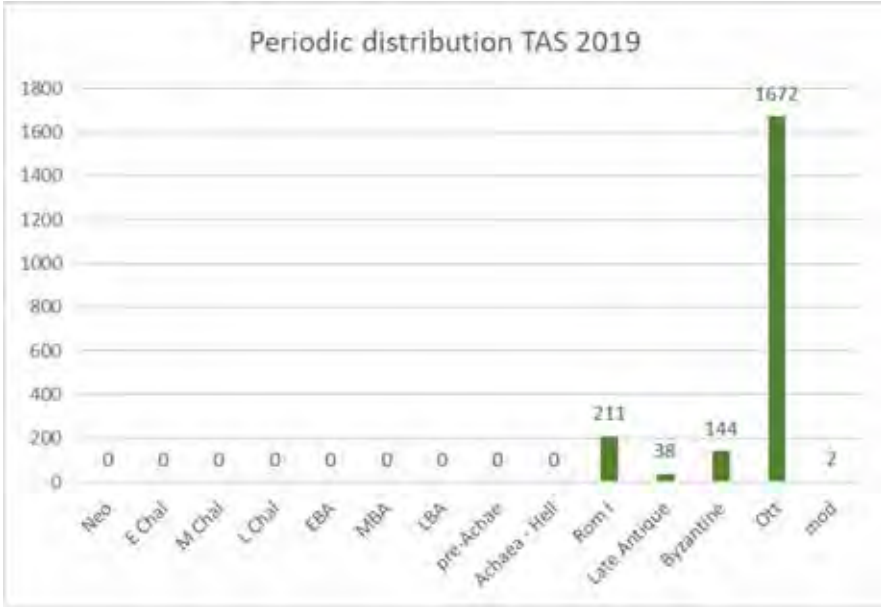

Fig. 11: Table of the dated materials of the 2019.

Fig. 12: Spolia used in a staircase of a Late Ottoman house in eastern Kum. One of the spolia holds an inscription.

Fig. 13: The stone quasi-platform close to the cemetery in the process of being recorded. Note the piece of architrave with inscription in the foreground.

Fig. 14: Late Ottoman fountain made of spolia as part of a house.

Fig. 15: Byzantine spolia discovered in Bala.

DENİZLİ İLİ PREHİSTORİK DÖNEM YÜZEY ARAŞTIRMASI, 2019

Kadriye ÖZÇELİK*

Hande BULUT

İhsan ÇİÇEK

Necla TÜRKÖĞLU

Esra TUNÇEL

Murat MUTLU

Güngör ÖZÇELİK

Çiğdem ŞAHİN

Yunus Emre SEVİNDİK

I. GİRİŞ

2019 yılı “Denizli İli Prehistorik Dönem YüzeY Araştırması” proje çalışmamız, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü’nün izni ve

Türk Tarih Kurumu’nun maddi destekleri ile 19.08.2019-02.09.2019 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir¹.

Prof. Dr. Kadriye Özçelik başkanlığındaki araştırma heyetinde; Araş. Gör. Dr. Hande Bulut, Prof. Dr. İhsan Çiçek, Prof. Dr. Necla Türkoğlu, Arkeologlar Murat Mutlu, Güngör Öz-

* Prof. Dr. Kadriye ÖZÇELİK (Araştırma Başkanı), Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Tarih Öncesi Arkeolojisi Anabilim Dalı, 06100-Sıhhiye Ankara/TÜRKİYE, e-posta: kozcelik20@gmail.com
Arş. Gör. Dr. Hande BULUT, Düzce Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Düzce/TÜRKİYE, e-posta:handebulut@duzce.edu.tr

Prof. Dr. İhsan ÇİÇEK, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Fiziki Coğrafya Anabilim Dalı, 06100-Sıhhiye Ankara/TÜRKİYE, e-posta: Ihsan.Cicek@ankara.edu.tr

Prof. Dr. Necla TÜRKÖĞLU, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Fiziki Coğrafya Anabilim Dalı, 06100-Sıhhiye Ankara/TÜRKİYE, e-posta: nturkoglu@ankara.edu.tr

Jeolog. Esra TUNÇEL, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Gülümbe Kampüsü/BİLECİK, e-posta: esra.tuncel@bilecik.edu.tr

Arkeolog. Murat MUTLU, Ankara/TÜRKİYE, e-posta: muratmutlu1961@gmail.com

Arkeolog. Güngör ÖZÇELİK, Ankara/TÜRKİYE, e-posta: gungorozcelik@gmail.com

Çiğdem ŞAHİN, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi, Ankara/TÜRKİYE, e-posta: cigdem_sahin_1990@hotmail.com

Yunus Emre SEVİNDİK, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Tarih Öncesi Arkeolojisi Anabilim Dalı Lisans Öğrencisi, e-posta: sevindikyns@gmail.com

1 Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü’ne araştırmamıza verdikleri izinden dolayı, Türk Tarih Kurumu’na ise maddi desteklerinden dolayı çok teşekkür ediyoruz. Ayrıca, Denizli İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü ile Denizli Arkeoloji Müzesi Müdürlüğü’ne teşekkür ediyoruz. Denizli Acıpayam İlçesi’ndeki çalışmalarımız sırasında ekibimize konaklama ve ulaşım desteği sunan Belediye Başkanı Sayın Hulusi ŞEVKAN’a araştırmamıza gösterdikleri ilgiden, sundukları destekten dolayı ne kadar teşekkür etsek azdır.

çelik ve Çiğdem Şahin ile Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Tarih Öncesi Arkeolojisi Anabilim Dalı lisans öğrencilerinden Yunus Emre Sevindik yer almıştır. Yüzey araştırmamızın T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı temsilcisi ise İzmir 1 Numaralı Kültür Varlıkları Bölge Kurulu Müdürlüğü uzmanlarından Fatma Taşkın olmuştur².

Denizli’de gerçekleştirdiğimiz ve her araştırma sezonunda Denizli’nin Paleolitik Çağ’ını aydınlatacak önemli buluntu alanlarına rastladığımız çalışmalarımız 2019 yılında da devam etmiştir. Bir önceki araştırma sezonunda Denizli ilinin yüzölçümü oldukça geniş olan ve Ege Bölgesi’nden Akdeniz Bölgesi’ne geçiş noktasında bulunan Acıpayam İlçesi’nde araştırmalar gerçekleştirmiştik. Bu ilçede yer alan Akalan Baraj Bölgesi’nde Paleolitik dönemlere ilişkin önemli veriler sunan buluntu alanlarını saptamış ancak yeterli zamanımız kalmadığı için bu alanları detaylı ve sistemli bir çalışma ile değerlendirmeyi 2019 sezonuna bırakmıştık.

Yukarıda belirttiğimiz durum dikkate alınarak bu sezondaki arazi çalışmaları iki kısımdan oluşmuştur: İlk olarak Acıpayam İlçesi Akalan Baraj Bölgesi’nde çok geniş bir alanı kapsayacak şekilde sistemli ve detaylı bir çalışma gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmalar tamamlandıktan sonra ise ilçenin hiç gidemediğimiz orta ve güney bölgelerinde Paleolitik Çağ’a ait izler aranmıştır. Çok kısmi olarak da Tavas İlçesi’nde incelemeler yapılmıştır.

Bu araştırma sezonunda da araziye çıkmadan önce ön çalışmalar gerçekleştirilmiş, Pleistosen dönem kültür kalıntılarına ulaşabileceğimiz yapıdaki arazilerin mümkün olduğu ölçüde yürünerek araştırılması planlanmıştır. Acıpayam Belediye Başkanı Sayın Hulusi Şevkan ve Belediye Başkan Yardımcısı Sayın Hüseyin Erdem’in bölge hakkında verdikleri bilgiler ve yönlendirmeleri ise daha sistemli hareket etmemizi sağlamıştır. Ayrıca zaman zaman yöre halkından ve özellikle de muhtarlıklardan edindiğimiz araziye ilişkin bilgiler de çalışmamıza katkıda bulunmuştur. Araştırmalarımız sonucu tespit edilen buluntu alanlarının GPS ile koordinatları alınmış ve 1/25.000’lik haritalara işlenmiştir. Yontmataş endüstriye ilişkin çok karakteristik parçalar ise envanterlenip müzeye teslim edilmiştir.

II. ACIPAYAM İlçesi

II.1. Akalan Baraj Bölgesi Çalışmaları

Acıpayam’ın Akalan Mahallesi’nden başlayıp Mevlütler Mahallesi sınırlarına dek uzanan Akalan Baraj Bölgesi’nde 2018 yılında tespit ettiğimiz ve yoğun bir şekilde Paleolitik buluntu içerdiklerini gördüğümüz alanlar³ ile aynı bölgede yeni saptadığımız buluntu alanları yaklaşık 1,5 – 2 metre aralıklarla sıra halinde hareket eden ekip üyelerince detaylı olarak taranmıştır (Resim: 1). Arazilerin ormanlık, engebeli ya da makilik olması, ayrıca Paleolitik materyalin çok geniş bir alanda dağınık olarak bulunması nedeniyle buluntu yoğunluğu olan alanların eşit ölçülere ayrılıp her bölüm içindeki yontmataş materyallerin ayrı ayrı değerlendiril-

2 Sayın Fatma Taşkın’a araştırmamıza olan katkılarından dolayı çok teşekkür ediyoruz.

3 Özçelik ve diğ., 2020.

dirilmesi mümkün olmamıştır. Ancak, detaylı tarama sonucu karşımıza çıkan, tipolojik olduğu kadar teknolojik zinciri de anlamamıza olanak sağlayacak zenginlik ve çeşitlilik içeren yontmataş materyalin tümünün gerekli analizleri yapılmış ve kayıt altına alınmıştır.

Akalan Baraj Bölgesi'nde söz konusu çalışmalar ilk olarak 2018 yılında 4 ve 5 numaralı buluntu alanları olarak kayda geçtiğimiz bölgeleri de içine alan arazide gerçekleştirilmiştir. Bu alan barajın üzerinde tepelik bir arazidir. Arazinin yapısı ve buluntuların yoğunluğu göz önünde bulundurularak, Paleolitik Çağ'da insanlar tarafından konaklamanın yapıldığı alanın, bu tepenin üzeri olduğu söylenebilir. Arazi ormanlık olduğu için buluntular ağaçların kesilmiş olduğu kısımlardan ele geçmiştir. Büyük kısmı yontuk çakıl endüstrisine ait kıyıcı ve kıyıcı aletler (Resim: 2), çok tipik olmayan iki yüzeyli bir alet, genellikle şekilsiz formlardan oluşan yonga çekirdekleri, üst yüzlerinde genellikle kabuk kalıntısı taşıyan yongalar ve az miktardaki düzeltili parça ile döküntüden oluşan yontmataş endüstriyle birlikte bol miktarda yontulmamış yerel hammaddenin varlığı da görülmüştür. Çok kaliteli olmayan bu hammadde (çört), daha önceki araştırma sezonlarımızda çok sayıda Paleolitik Çağ buluntu alanına rastladığımız Honaz İlçesi, Aydınlar Mahallesi, Akbaş Baraj Bölgesi'ndekilerle aynı yapıdadır⁴. Bu alanın yontmataş endüstrisinin % 90'u bu hammaddeden yontulmuştur. Az miktardaki diğer kısmı ise daha farklı renk ve yapılarla sahip çakmaktaşılarındandır.

Söz konusu tepenin baraja doğru inen yamacı ve aksi istikametteki diğer yamacı, Paleolitik buluntuların azalıp sonlandığı yerlere kadar araştırılmıştır.

Akalan Baraj Bölgesi'nde detaylı çalışmayı önceden planladığımız diğer alan, Baraj Bölgesi'nden Akalan Mahallesi'ne inen yol üzerinde Bağbaşı ya da Yakallar olarak bilinen ve 2018 yılında 6 numaralı buluntu alanı olarak belirttiğimiz bölgeyi içine alan arazidir. Bu arazide de yontmataş endüstrinin çok geniş bir alana yayıldığı görülmüştür. Bir önceki buluntu alanında olduğu gibi burada da daha yüksekte bulunan bir konaklama alanına ait olabilecek yontmataş endüstrinin yamaçlardan aşağılara doğru akmış olduğu söylenebilir. Arazi ormanlıktır ve yer yer oluşan açıklıklarda buluntulara rastlanmıştır. Yontmataş endüstrinin hammadde, teknoloji ve tipoloji olarak genel görünümü bir önceki buluntu alanı ile aynıdır. Kıyıcı ve kıyıcı aletler (Resim: 3) yine oldukça fazladır. Yonga çekirdekleri, üst yüzlerinde genellikle kabuk kalıntısı taşıyan yongalar ve az miktardaki düzeltili parça (Resim: 4) ile döküntüden oluşan bir yontmataş endüstri söz konusudur. Ancak endüstri içinde bulunan ve hem bu bölgede hem de Denizli'nin diğer İlçelerindeki çalışmalarımızda daha önce karşımıza çıkmayan bir kazıyıcı dikkat çekicidir. Esasen burada farklı olan bir kazıyıcı alet olması değil, onu düzeltileme tekniğidir. Daha önce karşımıza çıkan ve pulcuklu düzeltiller taşıyanların aksine, tek kenarında devamlı ve düzenli basamak pulcuklu düzeltiller (*quina*) taşımaktadır (Resim: 5). Diğer kenarında ise iç yüzde kısmi düzelti vardır. Oldukça kalın bir yonga üzerine şekillendirilmiştir. Kalın, iç yüze eğimli düz bir topuğu vardır. Basamak pulcuklu düzeltillerle şekillendirilmiş çeşitli alt tiplere sahip kenar kazıyıcıların çok olduğu

4 Özçelik ve diğ. 2019: 382-383.

endüstri, stratigrafik konum içinde Karain E Gözü (Antalya) III.3 ve III.4 jeolojik ünitelerindeki *Charentien*'den (Orta Paleolitik dönemin erken evreleri) iyi bilinmektedir⁵. Aynı şekilde son yıllarda kurtarma kazıları yapılan Uşak Sürmecik Paleolitik Açık Hava yerleşiminde de *Quina* tip *Moustérien*'in kalın yonga taşımaları üzerine yapılmış kenar kazıyıcılarının yoğun olduğundan bahsedilmektedir⁶. Son yıllarda gerçekleştirilen yüzey araştırmalarına bakıldığında, yüzeyde de basamak pulcuklu düzeltilere sahip kazıyıcıların varlığına değinilmiştir: Sakarya'da Kaynarca İlçesi, Birlik Mahallesi mevkinde oldukça kalın bir yonga üzerine basamak pulcuklu düzeltilerle yapılmış *charentien* karakterli bir kazıyıcı alet tespit edilmiştir⁷. Yine Eskişehir'de de kalın bir yonga üzerine basamak pulcuklu düzeltilerle şekillendirilmiş bir mekik aletin varlığı ortaya çıkarılmıştır. Büyük olasılıkla *charentien* geleneğine ait olduğu ve Orta Paleolitik dönemin erken evrelerine tarihlendirilebileceği belirtilmiştir⁸.

Bağbaşı ya da Yakallar olarak adlandırılan arazide çalışmalarımız devam ederken yamaçın altındaki tali yolun diğer kısmında, Akalan Mahallesi'nin tarımsal faaliyetlerinde kullanılan tarlalarına bitişik olan arazide yine Paleolitik buluntuların varlığı görülmüştür. Pinyarlık mevki olarak bilinen arazi, bu araştırma sezonunda tespit edilen ve Paleolitik yontmataş endüstrinin çok yoğun olarak bulunduğu alanlardan bir tanesidir. Bu endüstri ve hammaddeler yine çok geniş, ancak önceki buluntu alanlarının aksine düz bir makilik alana yayılmış halde-dir (Resim: 6). Yontmataş endüstrinin tekno-tipolojik özellikleri ve hammadde, öncelikle birbir örtüşmektedir. En baskın grubu yine kıyıcı ve kıyıcı aletler oluşturmaktadır (Resim: 7,8). Yonga çekirdekleri arasında merkezci *récurrent levallois* formda olanlar da bulunmaktadır (Resim: 9). 2019 sezonunun ilk yeni buluntu alanı olan bu arazi, gerçek bir konaklama alanı görüntüsü sergilemektedir. Ancak sık makilik bir alan olması nedeniyle buluntular bu bodur çalılıkların aralarından ele geçmiştir. Bu arazinin etrafındaki tarlalara su kanalı açmak için kazılan yerlerde oluşan kesitler incelenmiş ancak stratigrafik bir oluşum gözlenmemiştir.

Akalan Baraj Bölgesi'ndeki tüm buluntu alanlarının yüzlerce parçadan oluşan yontmataş endüstrileri Alt/Orta Paleolitik karakterlidir.

II.2. Çubukçular Mahallesi ve İlçe Merkezi Çalışmaları

Bu araştırma sezonunda da Paleolitik Çağ'da iskan görmüş mağaraları tespit etmeye yönelik çalışmalarımız devam etmiştir. Akalan Mahallesi'nin batısında yer alan Çubukçular Mahallesi'ne ait Erenler Tepesi olarak adlandırılan ve rakımı oldukça yüksek arazide mağara oluşumlarının varlığı öğrenilmiştir. Uzun bir tırmanıştan sonra bu alana gidilmiş, söz konusu oluşumların bir kısmı incelenebilmiştir. Dağın dik yamaçlarında yer alanlara ulaşmak çok tehlikeli olduğu için bakılamamıştır. İncelenebilen oluşumlar genellikle kaya altı sığınağı şeklindedir ve Paleolitik Çağ'da yerleşim gördüklerine dair bir buluntuya rastlanmamıştır.

5 Yalçinkaya ve Özçelik, 2012: 4.

6 Söyler ve diğ., 2019: 310.

7 Kartal ve diğ., 2018: 169-170.

8 Kartal ve diğ., 2020: 129.

Çevre de incelenmiş, tam zirvede yer alan düzlük arazide, sayısal yoğunluk göstermemekle birlikte Alt/Orta Paleolitik Çağ'a tarihlenebilecek yontmataş parçaların varlığı görülmüştür. İçlerinde en tanımlayıcı olanı, merkezci *récurrent levallois* tekniğın izlerini yansıtan bir çekirdektir. Ancak oldukça küçülüp tükendiği için artık disk haline dönüşmüştür. Benzer bir örneği 2018 araştırma sezonunda Acıpayam Dedebağ Mahallesi'nde tespit etmiştik.⁹

Bölgenin en yüksek arazilerinden biri belki de en yükseği olan bu alanda Erenler Tepesi Yangın Gözetleme Kulesi de bulunmaktadır.

Araştırmalar devam ederken Acıpayam İlçesi merkeze bağlı olan Mevlütler Mahallesi yolu üzerinde bulunan ve Lavanta Bahçesi olarak kullanılan arazide de Alt/Orta Paleolitik dönemleri karakterize eden yontmataş buluntuların varlığı görülmüştür. Dikkati çeken ilk alet yine iri bir kıyııcıdır (Resim: 10). Bu arazideki yontmataş endüstri, hammadde ve tekno-tipolojik yapı olarak Akalan Baraj Bölgesi'ndekilerle aynı özelliklere sahiptir. Ancak buluntu yoğunluğu daha azdır.

II.3. Dalaman Çayı Güzergahı Çalışmaları

Acıpayam İlçesi'nin orta ve güney kesimlerinin incelenmesine yönelik çalışmalarımı- zı Dalaman Çayı güzergahında gerçekleştirdik. İlk olarak Köke Mahallesi'nde incelemeler yapılmıştır. Akalan-Köke yolu üzerinde Paleolitik ya da sonrası dönemlere ait olabilecek yontmataş bir alet bulunmuştur. Ön kazıyıcı olan bu parçanın bulunduğu arazide başka bir yontmataş buluntu görülmemiştir.

Acıpayam'ın en güney sınırına doğru Dalaman Çayı güzergahında yapılan arazi incelemelerinde Köke'den sonra Çakırköy, Kuzören, Kelekçi, Boğazdere, Eskiköy, Hacıkurtlar, Akşar, Akdere, Gölcük, Alcı, Senert, Kızılyer, Suçatı, Yolçatı ve en güney sınırda Olukgeçen mahallelerine ait arazilerde kısmi çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Araştırılan alanlarda ise Paleolitik Çağ'ı karakterize eden bir buluntu görülmemiştir.

Acıpayam'ın incelenen en güney ucu olan Olukgeçen Mahallesi'nden sonra Dalaman Çayı'nın bu sefer diğer yakası boyunca incelemeler yapılarak ilçe merkezine kadar gidilmiştir. Bu güzergahta sırasıyla Sandalcık, Yırtıcılar, Karaismailler, Bozalan, Değirmenderesi, Benlik, Olukbaşı, Güneyköy, Kavacık, Örenköy Mahallelerine ait bazı araziler incelenmiştir. Ancak Paleolitik dönemlere tarihlendirilebilecek bir buluntu ile karşılaşmamıştır.

II.4. Alaattin Mahallesi Çalışmaları

Denizli'de bugüne dek gerçekleştirdiğimiz araştırmalarda en önemli Paleolitik buluntu alanlarının baraj bölgelerinde yer aldığı görülmüştür. Honaz İlçesi, Akbaş Baraj Bölgesi¹⁰

9 Özçelik ve diğ., 2020: 405.

10 Özçelik ve diğ., 2016. Özçelik ve diğ., 2017. Özçelik ve Bulut 2018, Özçelik ve diğ., 2019.

ve bu sezonda detaylı çalıştığımız ancak ilk çalışmaları 2018 yılında gerçekleştirdiğimiz¹¹ Acıpayam Akalan Baraj Bölgesi, bu durumun güzel örnekleridir.

Acıpayam merkezin kuzeybatısında Alaattin Mahallesi'nde yeni dolmaya başlayan bir gölet olduğu bilgisini alır almaz Akbaş ve Akalan Baraj Bölgeleri gibi verimli bir alan olup olmadığını incelemek üzere buraya hareket edilmiştir. Araçtan iner inmez ise ilk Paleolitik yontmataş aletle karşılaşılmıştır. Bu durum üzerine gerçekleştirdiğimiz detaylı çalışmalar sonucu, Alaattin Mahallesi'nin daha batısındaki Tavas-Kızılca'ya sınır olan bu bölgede aynı güzergah üzerinde birbirlerine yakın mesafelerde 5 buluntu alanı tespit edilmiştir. Göletin hemen üzerindeki ormanlık arazide yer alan buluntu yeri diğerlerinden farklı olarak geniş bir alana yayılmış çok sayıda buluntu içermektedir. Alaattin Gölet alanı yontmataş materyalleri Akalan Baraj Bölgesi'ndekilerle aynı tekno-tipolojik yapıyı sunmaktadır. Sadece hammadde biraz daha çeşitlilik vardır. Yontuk çakıl kültürüne ait kıyıcı ve kıyıcı aletler (Resim: 11) sayısal ve çeşitlilik olarak en zengin gruptur. İki yüzeyli bir alet (Resim: 12) buluntular arasındadır. Yonga üzerine yapılan aletler arasındaki bir uç, tipik bir *levallois* uç olması ve hammaddesi ile farklılık gösterir. Kaliteli bir çakmaktaşıdan yontulmuştur. Parçanın kenarında sonradan ufak bir kırılma oluşmuştur.

Acıpayam, yüzölçümü çok geniş ve etrafı dağlık yapıdaki bir ilçedir. İlçenin birçok Mahallesi'nde arazi koşullarının elverdiği ölçüde araştırmalar yapılabilmiştir. Araziye çıkmadan önce çeşitli kaynaklardan ve arazideyken bölge halkıyla yapılan görüşmeler sonucu bazı mağara oluşumlarının varlığı öğrenilmiş olmasına rağmen, bu oluşumlardan bir kısmının tam olarak nerede oldukları bilgisine ulaşılamamış, Paleolitik potansiyelleri değerlendirilememiştir.

III. TAVAS İLÇESİ ÇALIŞMALARI

Acıpayam'daki çalışmalarımız çok zaman aldığı için Tavas İlçesi'nde kısıtlı bir alanda incelemeler yapılabilmiştir. Bir ön inceleme niteliğindeki bu çalışmalarımızda Kızılca, Kızılcaölük ve Pınarlık mahallelerine gidilmiştir. Özellikle Kızılcaölük'te Paleolitik potansiyeli olabileceğini düşündüğümüz birkaç mağaranın varlığı öğrenilmiştir. Mağaraların olduğu bölgeye kadar gidilmiş ancak ulaşımın çok güç ve tehlikeli görünmesi nedeniyle incelenememiştir. Mağaralara ulaşabilmek çok iyi bir teknik donanımı, detaylı bir çevre araştırmasını ve en az 3-4 günlük bir süreyi gerektirmektedir. Bu nedenle başka bir araştırma sezonuna bırakılmıştır.

IV. SONUÇ

2019 araştırma sezonunda Acıpayam İlçesi'nde gerçekleştirdiğimiz arazi çalışmaları, bir önceki sezonda tespit ettiğimiz Paleolitik Çağ buluntu alanlarında daha detaylı incelemeler yapmamıza ve yeni birçok buluntu alanını açığa çıkarmamıza olanak sağlamıştır.

Denizli'de bugüne dek yürüttüğümüz Paleolitik Çağ odaklı yüzey araştırmamız, birçok

11 Özçelik ve diğ., 2020.

ilçede konaklama yeri niteliği taşıyan buluntu alanlarının ve yontmataş endüstriye ait çok sayıda endüstri ögesinin saptanmasıyla Paleolitik Çağ'da bu bölgedeki insan yaşamının izlerini ortaya koymuştur. Acıpayam'daki çalışmalarımız başlayana dek Honaz İlçesi en fazla buluntu alanına ve yontmataş buluntu yoğunluğuna sahip olan bölge olarak ilk sırada yer almaktaydı. Ancak Acıpayam'da, özellikle de Akalan Baraj Bölgesi ve Alaattin Gölet alanında yer alan bazı buluntu alanlarının Honaz İlçesi'ndekilerden daha fazla Paleolitik Çağ karakterli yontmataş buluntu içerdikleri görülmüştür. Öyle ki, zengin ve çeşitliliğe sahip buluntular içermeleri nedeniyle bir konaklama ve işlik yeri niteliği gösteren Akalan Baraj Bölgesi'nde 2, Alaattin Gölet Bölgesi'nde de 1 alanın korunması gerektiği düşünülmüş, tescillenmeleri için gerekli girişimlerde bulunulmuştur.

Acıpayam'da 2019 yılında çalışmalar yapılan 11 buluntu yerinin 10 tanesinde gözlenen yontmataş teknolojiler Alt/Orta Paleolitik dönemlere işaret etmektedir. Yontulmak için bölgenin yerel hammaddesi olan çörtün daha fazla kullanıldığı görülmektedir. Çok sayıdaki buluntu alanında çekirdek, alet ve artık parçalarla birlikte irili ufaklı ve genellikle yuvarımsı formdaki çörtlerin bir arada oldukları görülmüştür. Az miktarda olmalarına rağmen farklı yapı ve renklere sahip hammaddelerden de üretilmiş endüstri öğeleri vardır. Acıpayam Paleolitik buluntu alanlarındaki yontmataş endüstriler (Akalan Yakallar Mevkii'sindeki *quina* düzeltilelere sahip kazıyıcı hariç) bu bölgede söz konusu dönemlerde aynı insan gruplarının yoğun bir hareketlilik içinde olduklarını göstermektedir. Akalan Baraj Bölgesi'ndeki yontmataş endüstri içinde yontuk çakıl kültürünü yansıtan kıyıcı ve kıyıcı aletler hem sayısal olarak hem de çeşitlilik bakımından Denizli'deki buluntu alanları içinde en zengin olanıdır. Detaylı incelemeleri gerçekleştirilip sonuçları bilim alemi ile paylaşıldığında zengin alt tip çeşitlilikleri ile Türkiye'de bu konuda yapılacak çalışmalar için önemli bir referans oluşturabilecek niteliğe sahiptirler.

Bu sezondaki hedeflerimizden bir tanesi zengin buluntu veren alanların stratigrafik bir yapı sergileyip sergilemediklerinin anlaşılmasıydı. Ancak bu alanlarda insanların belirli faaliyetlerinin sonucu oluşan ya da bazı doğal olaylar sonucu meydana gelen kesitler incelendiğinde stratigrafik bir yapı gözlenmemiştir. Hem bu bölgede hem de Denizli genelinde bugüne kadarki çalışmalarımızla saptadığımız ve tekno-tipolojik görünümelerini temel alarak Alt/Orta Paleolitik zaman dilimine tarihlendirilebileceklerini söylediğimiz zengin bulguların mutlak tarihlendirmeleri ancak stratigrafik yapı gösteren bir konaklama yerinde yapılacak çalışmalarla mümkün olabilecektir.

KAYNAKÇA

KARTAL, G., İ.B. ERDEM, P. PERÇİN, M. KARTAL, (2020), "Eskişehir İli Tarih Öncesi Arkeolojisi YüzeY Araştırması (II), 2018", 37. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Cilt 2: 125-139.

KARTAL, M., E. ERBİL, M. ÖZTURAN, (2018), "Sakarya İli Tarih Öncesi Arkeolojisi YüzeY Araştırması (IV), 2016", 35. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Cilt II: 161-179.

SÖYLER, Ş., H. TAŞKIRAN, R. M. CZICHON, K. ÖZÇELİK, Y. AYDIN, E. ERBİL, M. TÜRKER, (2019) “Uşak Banaz Sürmecik Paleolitik Kazısı-2017”, 40. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, cilt 2: 307-316.

ÖZÇELİK, K., G. KARTAL, B. FINDIK, (2016), “Denizli İli Prehistorik Dönem Yüzey Araştırması, 2014”, 33. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Cilt 1: 377-396.

ÖZÇELİK, K., A.VIALET, H. BULUT, (2017), “Denizli İli Prehistorik Dönem Yüzey Araştırması, 2015”, 34. *Araştırma sonuçları Toplantısı*, Cilt 1: 505-523.

ÖZÇELİK, K., H. BULUT, (2018), “Denizli İli Prehistorik Dönem Yüzey Araştırması, 2016”, 35. *Araştırma sonuçları Toplantısı*, Cilt 2: 85-98.

ÖZÇELİK, K., İ. ÇİÇEK, N. TÜRKÖĞLU, H. BULUT, E. TUNÇEL, E. ERBİL, (2019), “Denizli İli Prehistorik Dönem Yüzey Araştırması, 2017”, 36. *Araştırma sonuçları Toplantısı*, Cilt 2: 377-390.

ÖZÇELİK, K., H. BULUT, E. TUNÇEL, E. ERBİL, M. MUTLU, (2020), “Denizli İli Prehistorik Dönem Yüzey Araştırması, 2018”, 37. *Araştırma sonuçları Toplantısı*, Cilt 2: 401-414.

YALÇINKAYA. I., K. ÖZÇELİK, (2012) “Karain Mağarası'nın Kültürel ve Çevresel Verileri Işığında Anadolu Orta Paleolitik'inin Değerlendirilmesi”, *Adalya XV*: 1-12.

Resim 1: Akalan Baraj Bölgesi arazi çalışması

Resim 2: Kıyıcı alet

Resim 3: Kıyıcı alet

Resim 4: Yonga ve kısmi düzeltili aletler

Resim 5: Charentien kazıyıcı

Resim 6: Akalan Baraj Bölgesi, Pınarlık mevkiisi arazi çalışması

Resim 7: Kıyıcı alet

Resim 8: Kıyıcı alet

Resim 9: Levallois çekirdek

Resim 10: Kıyıcı alet

Resim 11: Kıyıcı aletler

Resim 12: İki yüzeyli alet

AMOS ANTİK KENTİ VE ÇEVRESİ 2019–2020 YILLARI YÜZEY ARAŞTIRMALARI

Mehmet GÜRBÜZER*

GİRİŞ

Günümüzde Muğla İli, Marmaris İlçesi, Turunç Mahallesi, Kumlubük Mevkii'ndeki Asarcık Tepesi üzerinde yer alan Amos Antik Kenti ve çevresine yönelik ilk yüzeysel araştırması 01-18 Ekim 2019 tarihleri arasında; ikinci sezon çalışmaları da 05-24 Ekim 2020 tarihlerinde gerçekleştirilmiştir¹. Amos Antik Kenti ve çevresi yüzeysel araştırması sınırları kuzeyde İçmeler'e, batıda Bayır'a, güneyde ise Kuşyuvası Koyu'na kadar uzanmaktadır. Araştırmanın birincil hedefini Amos'un ana yerleşim alanının ve yakın çevresinin belgelenmesi oluşturmaktaydı. Bu hedef doğrultusunda ilk yılki çalışmalar kent merkezine ve yakın çevresine odaklıdır: Asarcık Tepesi'nin 1/1000'lik ve 1/5000'lik halihazır haritası oluşturulmuş ve Amos'un mevcut taş ve solid planı çıkarılarak söz konusu harita üzerine koordinatlı bir şekilde yerleştirilmiştir. İkinci yıldaki çalışmalar ise hem kentin *territorium* sınırlarını belirlemeye hem de bir *koinon*'a öncülük yaptığı bilinen Amos'a bağlı yerleşimleri saptamaya dönüktür².

ANA YERLEŞİM

Amos'un ana yerleşimi Turunç Mahallesi'nin yaklaşık 2 km. güneyinde, Asarcık ya da Hisarburnu olarak da anılan tepenin üzerinde yükselmektedir. Bir burun şeklinde denize doğru 680 m. uzanan tepe 102 m. yüksekliğindedir (Resim: 1). Morfolojik açıdan değerlendirildiğinde kireç taşından oluşan bir kayaç özelliğine sahip tepe kuzeyden ve güneyden doğal birer liman işlevindeki iki koy ile çevrelenmektedir. Günümüzde "Amos Koyu" olarak anılan

* Dr. Öğr. Üyesi Mehmet GÜRBÜZER, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Muğla/TÜRKİYE, mgurbuzer@mu.edu.tr

1 T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün 11.04.2019 tarih ve 316757 sayılı izni ile birlikte Amos Antik Kenti ve çevresinde 5 yıllık yüzeysel araştırması gerçekleştirilecektir. Bakanlığımıza ve Genel Müdürlüğümüze vermiş oldukları izin ve destekten dolayı en içten duygularıyla teşekkür ederim. 2019 yılı yüzeysel araştırmasında Bakanlık yetkili uzmanı olarak çalışmalarda Antalya Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü uzmanı Osman Fatih ÖZDEL; 2020 yılı araştırmasında ise Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü uzmanı Bakanlık yetkili uzmanı olarak Şeniz Altunel görev almıştır. Osman Fatih ÖZDEL'e ve Şeniz ALTUNEL'e yüzeysel araştırmasına sağladıkları değerli katkılardan ve desteklerden ötürü çok teşekkür ederim. Amos Antik Kenti ve Çevresi Yüzeysel Araştırması'nın ana sponsorları Marmaris Ticaret Odası'na ve Marmaris Belediyesi'ne sağladıkları maddi ve manevi desteklerden ötürü en içten teşekkürlerimi sunarım. Amos'un haritalandırılma ve kent planı çıkarılma çalışmalarını yürüten FieldTech Mühendislik Firması'na ve jeofizik çalışmalarını gerçekleştiren GeoIM Firma'sına teşekkür ederim. Son olarak Dr. Asil YAMAN, Doğuş COŞAR (M.A.), Utku Baran ERTAN (M.A.), Ecem BAYSU (M.A.), Ece SEZGİN (M.A.), Merve YEŞİL (M.A.), Aslıhan GÜÇLÜ (arkeolog), Emre MANDACI (arkeolog), Deniz AYDEMİR (arkeolog), Atakan TÜRK (arkeoloji öğrencisi) olmak üzere tüm ekip üyelerine araştırma boyunca gösterdikleri disiplinli ve özverili çalışmalarından dolayı en derin teşekkürlerimi sunarım.

2 Karia Khersonesos'unda Amos ve Tymnos'un bir koinon'a öncülük ettiği bilinmektedir. Bkz. P. M. Fraser – G. E. Bean, *The Rhodian Peraea* (1954) 8, no. 8; 11-12, no. 10.

kuzeydeki Asarcık Koyu görece daha dar ve sığ bir yapıdayken, güneyde kalan Kumlubük Koyu ise oldukça derin ve geniş bir özellik sergilemektedir. Kumlubük Koyu'nun kuzey ucunda denize ulaşan Kapız Deresi antik dönemde Amos'un başlıca su kaynağını oluşturuyor olmalıydı. Derenin bölgedeki varlığı göz önüne alındığında antik dönemde Kumlubük Koyu'nun kıyı çizgisinin şüphesiz ki günümüzden çok daha içeride olması beklenmelidir. Derenin süreç içerisinde alüvyon, dere taşı ve kumları taşınması sonucu kıyı çizgisi günümüzdeki son şeklini almış olmalıdır.

Dört tarafı surlar ile çevreli tahkimatlı bir tepe yerleşimi modelini sergileyen Amos üç ana teras üzerinde yükselmektedir. Akropolisteki en üst teras kamusal yapılara ve kentin ileri gelenlerinin konutlarına ev sahipliği yapmaktaydı. Orta terasta da aynı şekilde yine kamusal alanlar ve sivil konutlar yer almaktaydı. En alt terasın işlevi şu an için kesin olarak tespit edilememekle birlikte, kutsal alanlar ile bağlantılı olabilir. Kent surlarının dışında kalan alanlarda ağırlıklı olarak üretim faaliyetleri gerçekleştirilmekle birlikte, özellikle burnun anakara ile birleştiği kısmın ise kuzey-güney hattı boyunca kent nekropolisi olarak kullanılmıştır. Tepenin güney yamacı, kentteki üretim faaliyetlerinin bir göstergesi olarak tarım terasları ile kaplıdır. Kuzey yamacın da doğuda kalan önemli bir kısmı aynı şekilde tarım teraslarına ayrılmıştır. Kuzey yamaçta terasların yanı sıra oldukça yoğun oranda amphora parçasının (bunlar içerisinde üretim hatası parçalar da bulunmaktadır) yüzeydeki varlığı göz önüne alındığında, bu alanda aynı zamanda seramik, şarap ve zeytinyağı atölyelerinin de faaliyet göstermiş olma ihtimali bulunmaktadır.

Akropolis

Amos Helenistik dönemin karakteristiğini yansıtan bir tepe yerleşimidir. Teraslar üzerinde yükselen yerleşim modelinin zirvesinde yer alan akropolis tepenin sırtı boyunca uzanmaktadır (Resim: 2). Akropolisin batı yakası aralarında tiyatro ve tapınakların yer aldığı anıtsal kamu binalarına ev sahipliği yapmakta, doğuya doğru ilerlendiğinde ise kentin ileri gelenlerine ait sivil konutlar kendini göstermektedir. Akropolisteki yerleşim düzeni göz önüne alındığında, arazide etkin ve yoğun bir imar faaliyetinin uygulandığı göze çarpmaktadır. İlk sezonki çalışmaların başlangıç noktasını da akropolisteki kamusal yapılar oluşturmuştur. Bu program dahilinde tiyatrodaki ve akropolisin batı ucundaki kutsal alanda çalışmalar sürdürülmüştür.

Akropolis Kutsal Alanı

Akropolisin batı ucunda büyük oranda tahrip olmuş bir tapınak ve stoaya ait oldukça sınırlı sayıda kalıntının yer aldığı bir kutsal yer almaktadır. Yaklaşık 1000 m²'lik bir alanı kapsayan kutsal alana giriş doğu yönünden bir propylon ile sağlanmaktaydı. Kutsal alan ile hemen doğu bitişiğindeki tiyatro ile aralarında 2 m.ye yakın bir kot farkı bulunmakta ve her iki alan eğimli bir anakaya düzlemi ile birbirine bağlanmaktadır. Anakaya üzerinde gözlenen yuva izleri kutsal bu noktadan kutsal alana girişin anıtsal merdivenler ile sağlandığının birer göstergesidir. Helenistik dönem mimari anlayışı da dikkate alındığında görsel etkiyi artır-

mak adına kutsal alan girişinde anıtsal merdivenli bir propylon beklenmelidir³. Kutsal alanın hemen girişinde bir *eksedra*'ya ait blok taşlar yüzeyde dağınık halde bulunmaktadır⁴. İç bükey formdaki blokların üzerinde bronz heykellerin yerleştiği ayak izleri bulunmaktadır. Kutsal alanda şu an için üzerinde ayak izi olan blok sayısı 6 olup, bir bronz heykel grubunun varlığını ortaya koymaktadır. Yapılan gözlemlerde blokların ön yüzlerinde herhangi bir yazıt izine rastlanmamıştır.

Akropolis kutsal alanı genel yapısı itibarı ile kayalık bir arazi üzerine oturmaktadır. Bu kayaç yapı doğuya doğru eğimli bir şekilde inmekte ve bu topografik özellikten ötürü kutsal alanın doğu ve kuzey sınırı teras duvarlarıyla desteklenip, alanda bir kot birliği sağlanmıştır. Söz konusu teras duvarı doğuda 5,30 m. genişliğindedir. Kuzeyde ise batı yönüne doğru testere şeklinde iki kere dirsek yaptığı tespit edilmiştir. Yapılan ölçümlerde söz konusu teras duvarı 26,5 m. uzunluğunda ölçülmüştür. Alanın güney noktasındaki araştırmalarda teras duvarına 5,30 m. mesafede paralel uzanan taş sıraları tespit edilmiştir. Söz konusu taşlar ile kuzeyde aynı aksta yer alan bir duvarın varlığı teras duvarının iç yüzünü kanıtlamaktadır. Mevcut durum göz önüne alındığında 5,30 m. kalınlığında bir duvar karşımıza çıkmaktadır. Bu duvar, kuzey teras duvarı ile birleşerek, batı yönüne doğru devam etmektedir. Geniş ölçekte değerlendirildiğinde, söz konusu teras duvarı arazideki dolguyu tutan bir taşıyıcı eleman olmanın ötesinde mevcut hali "L" formu bir stoaya işaret etmektedir. L-stoaların Helenistik dönemdeki yaygın uygulamaları göz önüne alındığında akropolis kutsal alanındaki L-stoa muhtemelen Eumenes II döneminde (M.Ö. 197-159) inşa edilmiş olmalıdır⁵. Helenistik dönem mimari geleneği göz önüne alındığında L-stoa'nın Dor düzeninde tasarlanmış olması beklenmelidir.

Kutsal alana ait tapınak batı uçta yer almaktadır. Büyük oranda tahrip olmuş tapınağın günümüzde sadece cella duvarları stylobat seviyesinde korunmuştur. Tapınağın 3,45x0,95 m. ölçülerindeki *lento*'su *cella*'nın hemen ön tarafında yer almaktadır. Ölçümler, tapınağın 13x7 m. boyutlarında bir yapı olduğunu ortaya koymaktadır. Tapınağın planı ile ilişkili olarak *peripteros* plandan söz etmek mümkün görünmemektedir. Alanın parselasyonu göz önüne alındığında oldukça dar ve sınırlı mevcut durum peripteral bir tapınak için yeterli ve uygun görünmemektedir. Tapınak planı ile ilgili olarak yaygın kanı zaten *templum in antis* planlı olduğu yönündedir⁶. Tapınağın *stylobat* seviyesinin yürüme düzleminin en az 50 cm. yukarıda oluşu göz önüne alındığında ise *prostylos* seçeneği alternatif bir olasılık olarak ileri sürülebilir. Tapınağın kısa ve uzun kenar arasındaki 1/2 oranı da *prostylos* tapınaklarda sıkça görülmektedir⁷. Tapınak dönemin moda anlayışı da göz önüne alındığında büyük bir

3 F. E. Winter, *Studies in Hellenistic Architecture* (2006) 18.

4 Benzer tipteki *eksedra*'lar için bkz. S. F. von Thüngen, *Die frei stehende griechische Exedra* (1994); U. Çörtük, *Kaunos Liman Agorası Anıtları* (Yayımlanmamış doktora tezi, Ege Üniversitesi, İzmir, 2012).

5 L-stoalar için bkz. J. J. Coulton, *The Architectural Development of the Greek Stoa* (1976) 75-98.

6 A. Maiuri, "Viaggio di esplorazione in Caria", *ASAtene* 4-5, 1924, 395-459; G. E. Bean, *Turkey Beyond the Maeander* (1971).

7 Bkz. K. Rheidt, "Pergamenische Ordnungen – Der Zeustempel und Seine Bedeutung für die Architektur der

olasılıkla Dor düzeninde inşa edilmiş olmalı ancak günümüzde buna dair yüzeyde herhangi bir bulguya rastlanılmamaktadır⁸. Tapınağın kime adandığına dair kesin veriler olmamasına karşın, Amos'un tarihsel süreçte sosyo-politik açıdan Lindos'a bağlı olması düşünüldüğünde Lindos'un baş tanrıçası Athena'nın Amos'ta da aynı statü ile tapım görmesi beklenmelidir. Athena Lindia, bölgenin bir diğer önemli kenti Physkos'ta (Marmaris) onurlandırılmış olması da bunun bir başka kanıtı olarak gösterilebilir⁹. Bununla birlikte, akropolisteki kutsal alanın planı da Lindos Athena Lindia kutsal alanı ile yakın benzerlikler göstermektedir¹⁰. Her iki kutsal alana anıtsal merdivenler ile girilmekte, *apteros* planlı tapınaklar "L" formulu *sto-a*'lar ile çevrelenmiştir. Plan tasarımına dair söz konusu ortak özellikler, akropolisteki kutsal alanın Lindos Athena Lindia kutsal alandan esinlenerek tasarlanmış olabileceğini düşündürmektedir. Amos ile Lindos arasındaki tarihsel bağlar ve her iki kutsal alanın plan benzerlikleri dikkate alındığında Amos akropolisindeki kutsal alan Athena'ya adanmış olabilir. Söz konusu kutsal alan şüphesiz ki çok daha erken tarihlerde tapım görmeye başlamış olmakla birlikte, günümüzdeki mevcut halini Lindos Athena kutsal alanının tamamlanmasından sonra, olasılıkla M.Ö. 2. yüzyılın başlarında almış olmalıdır.

Tiyatro

Birleşik Peraia'nın bilinen dört tiyatrosundan biri Amos'tadır. Akropolisteki kutsal alanın hemen doğusunda yer alan tiyatro kuzey yamaç üzerine inşa edilmiştir. Tiyatronun ana hatları ile iyi durumda olduğu söylenebilir (Resim: 3). *Analemna* duvarı 5 m.ye kadar, sahne binasının da arka duvarı 4 m.ye kadar korunmuştur. 33° eğime sahip *cavea*'nın özellikle batı kısmı tahrip olmasına karşın, doğu yarısındaki oturma sıraları günümüze ulaşabilmiştir. 18 oturma sırasına sahip *Cavea*, 4 *klimakēs* ile 5 *kerkides*'e ayrılmıştır. Yapılan son ölçümler tiyatro kapasitesinin 1000 kişilik olduğunu ortaya koymaktadır. Yüzeyi tamamen toprak ile kaplı olan orkestra 11 m. çapındadır. Sahne binası 18,5 x 6,5 m. boyutundadır. Sahne binasında 5 x 3 m. ölçülerinde üç ana bölüm bulunmakta ve her iki uçta 1,3 m. genişliğinde *paraskenia* bulunmaktadır. Tiyatro inşa tekniği açısından özgünlük sergilemektedir. Bölgede Kastabos ve Kıran Gölü Kutsal Alanı tiyatrolarında görülen bir tarzda oldukça sade bir anlayış ile tasarlanan Amos tiyatrosunun oturma sıraları geleneksel profilli tarzdan farklı olarak düz birer dikdörtgen prizma formundadır¹¹. Dikdörtgen bloklardan oluşan oturma sıralarında

Attaliden", E. L. Schwander (ed.), Säule und Gebälk: zu Struktur und Wandlungsprozess griechisch-römischer Architektur. Bauforschungskolloquium in Berlin vom 16. Bis 18. Juni 1994. Mainz (1996) 162-180; D. Pohl, Kaiserzeitliche Tempel in Kleinasien unter besonderer Berücksichtigung der hellenistischen Vorläufer, AMS 43 (2002) 76-80; 86-88; 241-245, abb. 3-7.

8 T. Saner, tapınağın Dor düzeninde olduğunu belirtmektedir (T. Saner, "Observations on the Different Types of Masonry Used in the City Walls of Amos", REA 96-1-2, 1994, 273-284).

9 D. M. Lewis – L. H. Jeffery – K. Hailof, Inscriptions Graecae. Volume I (1998).

10 Krş. için bkz. E. Dyggve, Lindos. Fouilles de l'Acropole, 1902-1914 et 1952. Volume III, 1. Le sanctuaire d'Athana Lindia et l'architecture lindienne (1960) tav. 4.

11 Kastabos ve Kıran Gölü Kutsal Alanı tiyatroları için bkz. J. M. Cook – W. H. Plommer, Sanctuary of Hemithea at Kastabos (1966); Z. Kuban – T. Saner, "Kıran Gölü 1995", AST 14-2, 1997, 433-450; C. Wilkening-Aumann, "The Theatre in the Sanctuary of Hemithea at Kastabos", R. Frederiksen – E. R. Gebhard – A. Sokolicek (eds.),

herhangi bir profil bulunmamaktadır. Aynı inşa tekniğini Kastabos ve Kıran Gölü Kutsal Alanı tiyatrolarında da görmek mümkündür. Boyut açısından değerlendirildiğinde Amos tiyatrosunun diğer iki tiyatrodan daha küçük ölçekte, adeta onların minyatür bir modeli olduğu söylenebilir. Amos tiyatrosu muhtemelen iki örnekten biraz daha geç bir tarihte, M.Ö. 2. yüzyılın başlarında inşa edilmiş olmalıdır. Tiyatronun hemen arkasında, analemna duvarının güney bitişiğinde bir 5,6 m çapında bir sarnıç yer almaktadır. İçerisi büyük oranda moloz ile dolu olan sarnıç bulunduğu konum göz önüne alındığında kentın kamusal sarnıcı olmalıdır. Sarnıcın duvar örgüsü Helenistik tarzda örülü olmasına karşın, duvar yüzeyinin kireç harçlı sıva ile örülü olması Roma döneminde de kullanımının devam ettiğinin bir göstergesidir.

Apollon Samnaios Kutsal Alanı

Yaklaşık 120 m. uzunluğundaki orta terasın batı ucunda krepis blokları ve profilli blok taşlardan oluşan yoğun mimari kalıntılar Apollon Samnaios tapınağına aittir¹². Güneyden merdivenli bir girişi bulunan tapınak Doğu-batı doğrultulu teras ile yöndedir. Dor düzeyindeki Apollon Samnaios Tapınağı¹³, orta terasın dar ve uzun yapısı dikkate alındığında *templum in antis* planlı olması güçlü bir olasılık olarak görünmektedir. Tapınağın kimliği ile ilgili olarak, 1948’de G. E. Bean’in kentın bu noktasında yapmış olduğu kazılarda bulunan yazıtlardan birinde “Apollon Samnaios” isminin geçmesinden ötürü tapınağın kesin olmakla birlikte Apollon’a adandığı düşünölmekteydi¹⁴. 2020 yılı yüzey araştırmasında kent merkezinde devam eden intensive survey (yoğun yüzey araştırması) sırasında saptanan bir yazıt, söz konusu kutsal alanın ve tapınağın kesin olarak Apollon Samnaios’a ait olduğunu kanıtlamıştır. Orta terasta *in-situ* olarak saptanan yazıt, Apollon Samnaios Tapınağı’nın rahip ve yönetici listesini ve yöneticilerin kendi dönemine ait tapınak envanterini içermektedir¹⁵.

Kent Surları

Amos’un savunma sistemine ve bununla bağlantılı surlara yönelik iki yıldır devam eden

---

The Architecture of the Ancient Greek Theatre. Acts of an International Conference at the Danish Institute at Athens 27-30 January 2012. Aarhus (2015) 233-251.

- 12 A. W. McNicoll, *Hellenistic Fortifications from the Aegean to the Euphrates* (1997); T. Saner, “Observations on the Different Types of Masonry Used in the City Walls of Amos”, REA 96-1-2, 1994, 273-284; E. E. Rice, “Relations Between Rhodes and the Rhodian Peraia”, V. Gabrielsen – P. Bilde – T. Engberg-Pedersen – L. Hannestad – J. Zahle (eds.), *Hellenistic Rhodes: Politics, Culture, and Society* (1999) 45-54; W. Held, “Mutual influences between Dodekanesian and Karian sanctuaries in the Hellenistic Period: The Sanctuary of Apollo in Loryma and Amos, and the “Corinthian Temple” in Kaunos”, B. Poulsen – P. Pedersen – J. Lund (eds.), *Karia and the Dodekanese. Cultural Interrelations in the Southaeast Aegean Early Hellenistic to Early Byzantine* (2021) 79-88.
- 13 Tapınağın Dor düzenine ait herhangi bir mimari eleman günümüzde korunmamış olmakla birlikte, W. Held’in Amos’ta yaptığı incelemelerde Dorik mimari parçalar saptanmıştır. bkz. W. Held, “Mutual influences between Dodekanesian and Karian sanctuaries in the Hellenistic Period: The Sanctuary of Apollo in Loryma and Amos, and the “Corinthian Temple” in Kaunos”, B. Poulsen – P. Pedersen – J. Lund (eds.), *Karia and the Dodekanese. Cultural Interrelations in the Southaeast Aegean Early Hellenistic to Early Byzantine* (2021) 79-88.
- 14 Yazıt için bkz. P. M. Fraser – G. E. Bean, *The Rhodian Peraea* (1954) 20, no. 11; 22, no. 12.
- 15 Söz konusu yazıt, Dr. Öğr. Üyesi Güray Ünver ile birlikte yayına hazırlanmaktadır.

yüzey araştırması kentin merkezi savunma sistemini bütünüyle açığa çıkarmış ve söz konusu savunmanın Asarcık Tepesi ile sınırlı olduğunu ortaya koymuştur (Resim: 4). Tepeyi dört taraftan çevreleyen surlar 4 m. yüksekliğe ulaşmakta ve duvar kalınlığı ise 1,5 m. ile 2 m. arasında değişkenlik göstermektedir. Surlar kuzey yamaç boyunca yaklaşık 400 m. kesintisiz bir şekilde tepenin doğu ucuna doğru ilerlemekte ve bu sur hattı üzerinde yaklaşık 50 m. aralıklarla 5 adet kule yer almaktadır¹⁶. Kulelerden biri hariç diğerleri 6x6 m. ölçülerinde kare planlıdır. Tepenin doğu kısmının oldukça sarp kayalık olmasından dolayı bu noktada herhangi bir tahkimata ihtiyaç duyulmamıştır. Daha önceki çalışmalarda kentin savunma ağının sadece kuzey yamaç ile sınırlı olduğu görülmesine karşın¹⁷, güncel araştırmalar sur sisteminin güney yamaçtaki varlığını da kanıtlamıştır¹⁸. Bir falezi andırırcaasına deniz kıyısından aniden yükselerek yaklaşık 40 m. rakıma ulaşan güney yamaç yapısal olarak doğal bir sur niteliğindedir ancak yamacın sahip olduğu bu doğal avantaj kent savunması için yeterli olmamış ve ilerleyen süreçte güney yamaç da surlar ile çevrilererek savunma sistemine dahil edilmiştir. Savunmaya oldukça elverişli güney yamaca bir sur sistemi yapılma ihtiyacının altında yatan temel nedenlerden biri olasılıkla bölgede büyük bir tehdit oluşturan korsan saldırıları olmalıdır¹⁹. Güney yamacın batı ucunda akropolisten güneye doğru ilerleyen sur duvarının köşe yaptığı noktada bir kuleye bağlandığı ve ardından dirsek şeklinde zikzaklar yaparak, yamaca paralel bir şekilde doğuya doğru ilerlediği saptanmıştır. Bu noktada bir eşik taşı da tespit edilmiştir. Ölçüleri, uzun kenarın kısa kısmında 67x99 cm. ölçülerinde bir eşik taşı ile birlikte aşınmış ve kırık durumda bir söve parçası *in-situ* olarak ele geçmiştir. Buluntu konumları da göz önüne alındığında bu kısmında bir kent girişinin olduğu açıklık kazanmaktadır. Güney yamaçtaki duvarlardan birinin derz aralarında şamot harç kullanılmıştır. Duvarın sadece yarısında görülen şamot diğer kısımda kullanılmaması dikkat çekicidir. Duvar, olasılıkla daha geç bir tarihte, muhtemelen Roma döneminde onarım görmüş olmalıdır. Bir diğer önem arz edebilecek detay ise, yamaçta yer alan sur duvarlarından birinin duvar örgü tekniğidir: korunan yüksekliği yaklaşık 3 m'yi bulan duvar örgüsü, bu noktadan itibaren 20 cm içeriye çekilerek yükselmektedir. Benzer tipte duvar örgüsünü Rhodos Peraia'sının diğer kentleri

16 Amos surlarındaki kuleler, Bozburun Yarımadası'ndaki diğer örneklerde olduğu gibi düzenli aralıklarla yerleştirilmiştir (I. Pimouguet-Pedarras, "Les fortifications de la Pérée rhodienne", REA 96-1, 1994, 243-271; I. Pimouguet-Pedarras, Archéologie de la défense. Histoire des fortifications antiques de Carie (époques classique et hellénistique) (2000) 471-474).

17 Daha önceki çalışmalar için bkz. T. Saner, "Observations on the Different Types of Masonry Used in the City Walls of Amos", REA 96-1-2 (1994) 273-284; I. Pimouguet-Pedarras, "Les fortifications de la Pérée rhodienne", REA 96-1 (1994) 243-271; I. Pimouguet-Pedarras, Archéologie de la défense. Histoire des fortifications antiques de Carie (époques classique et hellénistique) (2000) 471-474.

18 Amos'taki yeni araştırmalar için bkz. M. Gürbüz, "Amos'ta Yeni Araştırmalar ve Bulgular", Cedrus 9, 2021, 219-249.

19 Korsan saldırıları ile ilgili olarak bkz. M. Arslan – N. Tüner-Önen, "Akdeniz'in Korsan Yuvaları: Kilikia, Pamphylia, Lykia ve İonia Bölgelerindeki Korykoslar", Adalya 14, 2011, 189-206.

Loryma'da²⁰ ve Kedraei'de²¹ görmek mümkündür. Akropolis ile güney yamaç üzerindeki savunma sistemini birbirine bağlayan ve her iki alan arasındaki ulaşımı sağlayan merdivenler tespit edilmiştir. Yamacın batı tarafında kalan merdivenler adeta bir duvar şeklinde yükselen anakayaya bitişik vaziyette kuzey-güney yönünde ilerlemektedir. Söz konusu merdivenin korunmuş basamak sayısı 10 olmakla birlikte, toplamda 14 basamaklı olduğu anlaşılmaktadır. Doğudaki merdivenlerin de aynı şekilde kuzey-güney doğrultulu yamaç boyunca devam ettiği görülmektedir. Kuzey yönünde en üstte korunmuş basamak 35 cm. derinliğinde, 1,72 m. uzunluğundadır. En alt kotta korunan basamağın ise en geniş ölçüsü 2,30 m. olup, derinliği 43 cm.i bulmaktadır. Surlarının tarihi ile ilgili olarak genel görüş M.Ö. 4. yüzyıldır²².

KENT ÇEVRESİ

2019 ve 2020 yıllarında kentin özellikle yakın çevresinde yüzey araştırmaları gerçekleştirilmiştir. Çalışmalarda neticesinde Amos'un ulaşım ağı, bununla bağlantılı savunma sistemi, ana yerleşim dışındaki üretim alanları, kutsal alanlar ve nekropolisin sınırları hakkında önemli bulgulara ulaşılmıştır. Kent çevresindeki çalışmaların ana hedeflerinden birini de Amos koinon'una ait yerleşimleri tespit etmek oluşturmaktadır. Araştırmalar boyunca söz konusu yerleşimlere dair güçlü kanıtlara şu an için rastlanılmamakla birlikte, Turunç, Dereözü, Camiyanı ve Kuyucak mahalleleri en güçlü aday olarak sıralanabilir. Turunç sahip olduğu avantajlı konumu ve çevresindeki buluntu yoğunluğunun görece fazlalığı göz önüne alındığında Amos *koinon*'unun ismi bilinmeyen bir yerleşimi olmalıdır. Dereözü de *koinon*'a bağlı bir diğer yerleşim olabilir. Dağınık halde rastlanan çok sayıdaki mimari parça bunun en belirgin kanıtı olarak gösterilebilir. Camiyanı da antik yerleşime dair oldukça sınırlı veri sunmaktadır. Burada antik döneme ait sadece bir dikdörtgen blok ve M.Ö. Geç 4. yüzyıla ait Rhodos amphorası ağız kenarı boyun parçası saptanmıştır. Bu veriler de bölgedeki iskanın en azından Helenistik döneme kadar uzandığını göstermektedir. Kuyucak'ta asfalt yolun hemen kenarındaki bir duvarda devşirme olarak kullanıldığı tespit edilen, 1,30x0,57 m. ölçülerindeki basamaklı kaide ile 79x56 cm. boyutlarında, bir zeytinyağı presine ait ağırlık taşı antik döneme ait muhtemel bir yerleşimden günümüze kalmış az sayıdaki buluntuyu simgelemektedir.

-
- 20 W. Held, "Hellenistische Grabmonumente der Karischen Chersones", M. Zimmermann (ed.), Herausgegeben von Albrecht Matthaei und Martin Zimmermann. Stadtkultur im Hellenismus (2014) 250-267, abb. 21; 266, abb. 25-26; S. C. Lundgren, "Leben und Tod in Loryma. Topographische Bezüge zwischen Nekropolen, Heiligtümern, Siedlung und Gehöften", P. Pedersen (ed.), Death and Burial in Karia. Halicarnassian Studies VI (2016) 254, abb. 4-5.
- 21 A. Diler, Kedraei. Sedir Adası (2007), 15; A. Diler, "The Delicate Balance of Natural and Cultural Heritage: A Proposal for the Management Plan of Sedir Island (Kedraei)". Xantener Berichte 19, 2011, 117-128, fig. 8.
- 22 A. W. McNicoll surların erken özelliklere sahip olmalarından dolayı MÖ erken 4. yüzyılda inşa edildiğini ileri sürmüştür (A. McNicoll, Hellenistic Fortifications from the Aegean to the Euphrates (1997) 225). A. Schulz Amos surlarını MÖ IV. yüzyıl ilk yarısına tarihlemektedir (A. Schulz, "Zur jüngeren Stadtmauer", E. Schwertheim – H. Wiegartz (eds.), Neue Forschungen zu Neandria und Alexandria Troas, AMS 11 (1994) 84-86). I. Pimouguet-Pedarros ise Büyük İskender'in ölümünün ardından inşa edildiğini düşünmektedir (I. Pimouguet-Pedarros, Archéologie de la défense. Histoire des fortifications antiques de Carie (époques classique et hellénistique (2000) 392).

Nekropolis

Amos nekropolisi kent surlarının kuzeybatı hattının hemen dışından başlayarak kuzeyde Zeytin Burnu Tepesi'ne kadar uzanmaktadır. Bu hat üzerinde çok sayıda mezar ve mezarlar ile bağlantılı toplam 30 adet basamaklı kaide saptanmıştır (Resim: 5). Mezarlar ağırlıklı olarak podyumlu mezarlardan oluşmakta ve üzerlerinde de basamaklı kaideler yükselmektedir. Söz konusu mezar tipleri sadece Karia Khersonesos'una özgü ölü gömme geleneğini temsil etmektedir²³. 2020 araştırmaları nekropolis sınırlarını belirlemede önemli katkılar sunmuştur. Kentin hemen batısında yükselen Sarayagedik Tepesi'nin güney yamaçları boyunca sanduka mezarlara rastlanılmıştır. Turunç'tan Amos'a uzanan antik yolun batıya dönerek ilerlediği hat üzerinde yer alan mezarlar, kent nekropolisinin batıya doğru tepenin güney yamaçları boyunca devam ettiğini göstermektedir. Mezar tipolojisi ve bunların nekropolisteki dağılımları değerlendirildiğinde, üst sınıfa mensup ailelerin prestijli gömüleri olarak yorumlanan podyumlu mezarlar ağırlıklı olarak kentin bitişiğinde ya da kente yakın noktalarda yer alırken, kentten uzaklaştıkça olasılıkla orta veya alt sınıfa mensup bireyler için tercih edilen sanduka tipi mezarların görülmeye başladığı söylenebilir.

Zeytin Burnu Tepesi nekropolisinin sınırlarını belirlemede oldukça değerli katkılar sunmaktadır. Modern yolun doğusunda, tepede tarım teraslarının başladığı yamaçta, 10 m. çapında yuvarlak planlı bir yapı tespit edilmiştir (Resim: 6). Yapının polygonal örgülü duvarının sadece dış yüzü bulunmakta ve yapı anakaya üzerine oturmaktadır. Loryma'daki benzer bir örnek göz önüne alındığında söz konusu yapının bir anıt mezar olma ihtimali bulunmaktadır²⁴. Söz konusu yuvarlak planlı mezar ve Zeytin Burnu Tepesi'nin güney yamaçlarına kadar uzandığı tespit edilen, dağınık haldeki basamaklı kaideler de bir arada değerlendirildiğinde Amos nekropolisinin kuzeyde Zeytin Burnu Tepesi'ne kadar uzandığını söylemek mümkündür.

Yol Ağı ve Savunma Sistemi

Amos'un hemen kuzeyindeki Zeytin Burnu Mevkii'nde yürütülen araştırmalarda kentin ulaşım ağı, savunma sistemi, üretim alanı ve nekropolis sınırına dair oldukça zengin verilere ulaşılmıştır. Bu alanda yürütülen araştırmanın başlangıcında Turunç mahallesi'nden başlayarak Amos'a devam eden antik yol tespit edilip belgelenmiştir (Resim: 7). 2020 yılı çalışmasında söz konusu yolun kuzeybatıda Dereözü Mahallesi'ne bağlandığı ve oradan da İçmeler üzerinden Physkos'a (Marmaris) ulaştığı anlaşılmıştır. Turunç Mahallesi'nin güneyinden itibaren takip edilmeye başlanan taş döşemeli yol yer yer 2 m. genişliğe erişmektedir. Turunç'tan Amos'a doğru Sandaleylik Tepesi'nin doğu yamacı boyunca kuzey-güney hattı boyunca deniz kıyısına paralel uzanan yol varyant şeklinde yamaçtan kıvrılarak, iki

23 Basamaklı kaideler ve bağlantılı oldukları mezar tipleri için bkz. R.S. Carter, "The 'Stepped Pyramids' of the Loryma Peninsula", *IstMitt* 32, 1982, 176-195.

24 Loryma örneği için bkz. W. Held, "Hellenistische Grabmonumente der Karischen Chersones", M. Zimmermann (ed.), Herausgegeben von Albrecht Matthaei und Martin Zimmermann. *Stadtkultur im Hellenismus* (2014) 261, abb. 15-16.

gözetleme kulesinin yer aldığı Zeytin Burnu Tepesi ulaşmaktadır. Gözetleme kulelerinin bu noktada, tıpkı Amos gibi bir burun şeklinde denize uzanan Zeytin Burnu Tepesi'nin anakaraya bağlandığı noktayı tuttuğu ve antik yol güzergahını denetleyen kontrol noktaları oldukları anlaşılmaktadır. Antik yolun bu noktadan itibaren Amos'a doğru modern yolun hemen doğu paralelinde ilerlediği tespit edilmiştir. Eğimli bir yamacı takip eden yol bu kısımda doğal bir düzlem üzerinde değil, istinat duvarı ile elde edilmiş yapay bir zemin üzerinde ilerlemektedir. Yol Amos'a vardıktan sonra, batıya dönerek Çukur ve Camiyanı mevkiilerine varmaktadır. İki yıldır devam araştırmalardan hareketle söz konusu yolun güzergahı ile ilgili olarak kuzeyde Physkos'tan başlayarak İçmeler, Dereözü ve Turunç rotasını takip edip Amos'a ulaştığı ve batıya dönerek Çukur ve Camiyanı hattı üzerinden Karia Khersonesos'unun batı yakasındaki kentlere devam ettiği söylenebilir. Antik yol Amos'u kuzeyde Physkos'a bağlarken, Amos'un yarımadaının batısındaki kentler ile de bağlantısını sağlamaktadır. Zeytin Burnu Tepesi Amos'un sadece ulaşım ağına değil, savunma sistemine de dönük önemli veriler sunmaktadır. Modern yolun her iki tarafında erken alarm sistemi işlevine sahip iki gözetleme kulesi ile bölge kontrol altında tutulmaktaydı. Diğerine göre daha iyi korunmuş olan doğudaki gözetleme kulesi 14x6,25 m. ölçülerindedir (Resim: 8). Yapıya giriş, batı yönünden 1,2 m.lik bir giriş ile sağlanmaktadır. 1 m. kadar korunan duvarları 75 cm. kalınlındadır. Kulenin poligon al örgüye sahip kalın ve güçlü duvarları, yapının çok katlı olduğunun bir göstergesidir. Modern yolun batısında kalan diğer kule ise büyük oranda tahrip olmasına karşın, yapının sadece 1 m.lik kuzeybatı köşesi korunabilmiştir.

Amos'un savunma sistemi dahilinde Zeytin Burnu Tepesi, kentin kuzey hattını kontrol eden bir noktayı teşkil etmekteydi. Bu noktanın hemen kuzeyindeki modern Turunç Mahallesi'nin bulunduğu koy, yürütülen yoğun yüzey araştırmalarında herhangi bir bulguya rastlanılmamasına karşın, antik dönemde Amos *koinon*'una bağlı bir yerleşime ev sahipliği yapıyor olmalıydı²⁵. Bu tepe üzerinde yer alan gözetleme kuleleri Amos ile Turunç arasındaki iletişimi sağlamaktaydı. Amos'un güney koyu Kumlubük ve onu güneyden çevreleyen Kadırga Burnu kent için şüphesiz ki doğal bir savunma hattı oluşturmaktaydı ancak bu noktadan itibaren batıya dönerek ilerleyen antik yolun kontrol altında tutulması gerekmektedir. Derin bir vadinin içerisinden geçerek batıya ilerleyen yolu denetleyen muhtemel bir gözetleme kulesini bulmak adına Çukur Mevkii'nde yürütülen yüzey araştırmalarında bir askeri kule tespit edilmiştir (Resim: 9). Doğu-batı yönündeki vadiyi gözetlediği anlaşılan kule aynı zamanda Amos ve Kumlubük Koyu'nu kapsayan geniş bir alanı da kontrol etmektedir. Doğu-batı yönünde sıralanmış iki mekân oluşturduğu gözetleme kulesi dikdörtgen plana sahiptir. Batıdaki mekân diğerinden daha büyük olup, 7x11 m. ölçülerindedir. 4,5x6 m. ölçülerine sahip doğudaki mekâna 1,8 m. genişliğindeki bir kapı ile geçilmektedir. Söz konusu gözetleme kulesi doğuda Amos ile iletişim halindeyken, batıda bağlantıda olduğu yerleşimi ya da gözetleme kulesini bulma adına 2020 yılında Çukur Mevkii ve Camiyanı mahallelerinde araştırmalar gerçekleştirildi. Çukur ile Camiyanı arasındaki Bakacak Tepesi

25 2021 yılı yüzey araştırması programında buradaki olası yerleşimin izlerini bulma adına Turunç'un yakın çevresinde yoğun araştırmalar gerçekleştirilecektir.

üzerinde Helenistik döneme ait bir askeri gözetleme kulesi daha tespit edilmiştir. Söz konusu kule 2019 yılında Çukur Mevkii’nde bulunan gözetleme kulesini görebilmekte, batı yönünde de Camiyanı’na tamamıyla hâkim bir konumdadır. Kulenin doğu duvarının küçük bir kısmı korunmuştur. Korunduğu kadarıyla duvar 1,30 m. kalınlığında ve 2,5 m. yüksekliğindedir. Yapıya doğu yönünden 90 cm. genişliğinde ve 2,20 m. derinliğinde *dromos*’u anımsatan bir giriş ile geçilmektedir. Bakacak Tepesi’nde söz konusu gözetleme kulesi haricinde herhangi bir bulguya rastlanılmamıştır

Üretim Alanları

Zeytin Burnu Tepesi sadece gözetleme kulelerinden oluşan askeri tahkimat alanı değil, aynı zamanda kent ekonomisinin önemli üretim alanlarının başında gelmekteydi. Tepenin zirvesini saran büyük bir kütle şeklindeki kayalık arazi antik dönemde Amos’un taş ocağı olarak hizmet vermektedir. Bu noktada tespit edilen gözetleme kulelerinin yaklaşık 50 m. kuzeyinde kalan söz konusu kayalık arazide 40x120 cm. ölçülerinde, 1 m. yüksekliğinde, *in-situ* halde bir taş blok saptanmıştır (Resim: 10). Taş ocağından kesildikten sonra kabaca işlenmiş söz konusu blok muhtemelen askeri ya da finansal gerekçelerden ötürü yarım kalmış bir imar faaliyetinde kullanılmak üzere kente taşınırken, mevcut yerlerinde terk edilmiş olmalıdır. Arazinin üretim ekonomisi ile bağlantılı bir diğer kullanımı da zirai faaliyetlerdir. Tepenin kuzey yamacı boyunca uzanan tarım terasları Amos’taki üretimin boyutunu ve yoğunluğunu göstermesi bakımından oldukça değerlidir. Aiskhines’in bahsettiği Amos’un verimli arazileri kuzeyde bu noktaya kadar ulaşıyor olmalıydı²⁶. Tarım teraslarının bulunduğu bu arazinin aynı zamanda nekropolis olarak da kullanılmış olması göz önüne alındığında burasının Rhodos’lulara kiraya verilen arazilerden ziyade, Amos’luların kendi özel mülkleri olduğu söylenebilir²⁷.

Zeytin Burnu Tepesi’nin hemen doğusunda yükselen Sarayagedik ve Sandaleylik Tepeleri’nin kuzey ve batı yamaçlarını da içine alan vadiyi, çevresindeki diğer alanlara göre daha sulak, zengin ve verimli bir coğrafi özellik göstermesinden dolayı, bir mikroklima olarak tanımlamak yerinde olacaktır. Yöre halkı tarafından “Gavur Yıkığı” olarak da anılan bu mikroklima içerisinde büyük bir çiftlik yapısı tespit edilmiştir. Tarım faaliyetleri açısından oldukça elverişli bir düzlük üzerinde yer alan çiftlik yapısının üzeri yoğun bir taş enkaz ile kaplıdır. Yapının doğu tarafında bir zeytinyağı işliği yüzeyden açık bir şekilde görülebilmektedir. 3x3 m ölçülerindeki bir mekânın zeminine yerleştirilmiş bir zeytinyağı ezgi taşı, yapının üretim ünitesini oluşturmaktadır. Yüzeyde saptanan seramik parçalarından hareketle, söz konusu çiftlik yapısının M.Ö. 2. yüzyıldan başlayarak M.S. 6. yüzyıla kadar faaliyet gösterdiği anlaşılmaktadır.

26 Aiskhines, Amos’un çevresindeki kırsal dokudan: zeytin ağaçlarından, üzüm bağlarından ve verimli tarlalarının kiraya verilmesinden bahsetmiştir (Ps. Aeschin. Ep. IX. 1; XII. 11-12).

27 Ele geçen kira sözleşmelerine ait yazıtlarda kiralanan arazilerde asla gömü yapılamayacağı koşulu yer almaktadır. Kira sözleşmeleri için bkz. P. M. Fraser – G. E. Bean, *The Rhodian Peraea* (1954) 6-24.

2020 yılı araştırmaları Amos'un üretim alanlarının güneyde Kumlubük Koyu'na kadar uzandığını ortaya koymuştur. Koyu güneyden çevreleyen Zeytin Dağı'nın kuzey yamaçları birbirine 4 m. aralıklar ile uzanan tarım terasları ile çevrelenmiştir. Terasların çevresinde saptanan Roma dönemi seramik parçaları, tarım faaliyetlerinin tarihi hakkında ipucu sunmaktadır. Terasların yaklaşık 400 m. güneydoğusunda Muhtemelen bir çiftlik yapısına ait olabilecek bir taş enkaz tespit edilmiştir. Enkazın hemen doğu ucunda zeytinyağı ışığına ait bir ezgi taşı yüzeyde görülebilmektedir. Dikdörtgen formdaki taş, boylamasına ikiye kırılmıştır. 1,70 x 1,17 m. boyutlarındaki ezgi taşının üzerinde 95 cm. çapında bir kanal bulunmaktadır. Yuvarlak kanalın genişliği 9 cm., derinliği ise 3 cm.dir. Ezgi taşının ucunda 48 x 26 cm. ölçülerinde bir akıtıcı çıkıntı yapılmaktadır. Söz konusu yapı bölgedeki bir başka çiftlik sahibini ve kentin üretim alanlarının bölgedeki dağılımını işaret etmektedir.

Kent Çevresindeki Kutsal Alanlar

Kumlubük Koyu'nda, Zeytin Dağı'nın kuzey yamacındaki çiftlik yapısının yaklaşık 40 m batısında bir kaya kütesinin üzerinde *in-situ* halde ovoid bir dikme taş tespit edilmiştir (Resim: 11). Yerel kireçten taşından yapılmış ve dört tarafı kabaca işlenerek doğal halde bırakılmış olan taşın üzerinde herhangi bir yazıt, kabartma, sembol ya da boya bulunmamaktadır. Taşın toplam 2,20 m. yüksekliğinde, 54 cm. genişliğinde 21 cm. kalınlığındaki taş, üst ve alt kısımlarda 35 cm. ve 25 cm.e kadar daralmaktadır. Dikme taşın bulunduğu kayalık alan tamamıyla doğal bir yapıda olup, üzerinde yol ve rampa vb. bir insan müdahalesi bulunmamaktadır. Kayalık alan üzerinde doğal olarak oluşmuş derin çukurlar bulunmaktadır. Başlangıçta bir yatır izlenimi uyandıran dikme taşın tarihi ve ait olduğu kültür ile ilgili olarak, bölgenin yakın tarihi göz önüne alındığında, söz konusu taşın bir yatır ile bağlantılı olma ihtimali oldukça uzak görünmektedir. Ayrıca, taşın masif bir kaya kütesi üzerine dikilmiş olması da alanda bir yatır olasılığını zayıflatmaktadır. Kumlubük 1970'lerde iskân görmeye başlamış ve bu döneme kadar bölgedeki iskân ağırlıklı olarak batıdaki yüksek ve iç bölgelerde olmuştur. Kumlubük'te günümüzde halen bir Müslüman mezarlığı da bulunmaktadır. Bununla birlikte, stelin yaklaşık 40 m. batısında ezgi taşı ile birlikte tespit edilmiş olan çiftlik yapısı, alanın zaten antik dönemde farklı amaçlar için olsa da yoğun olarak kullanıldığının bir diğer kanıtıdır. Bundan dolayı da söz konusu dikme taş, bir yatırdan ziyade antik döneme ait bir stel olmalıdır. Karia'da başta Gerga ve Alabanda olmak üzere benzer tarzda stellere rastlanılmaktadır. Stelin dikili olduğu kayalık alandaki çukurlar da Khythonik tanrılara yapılan libasyonlarda kullanılıyor olmalıydı. Doğrudan Amos'u gören bir mevkiide yer alan söz konusu stel, Khythonik kültler ile bağlantılı bir açık hava kutsal alanı olmalıdır.

Kumlubük'teki stelin yaklaşık 400 m. kuzeybatısında "L" formu bir podyum duvarı tespit edilmiştir (Resim: 12). Duvar, doğu-batı yönünde 19,20 m. uzunluğunda ve 1,77 m. yüksekliğinde; kuzey-güney yönünde ise 5,40 m. uzunluğunda ve 2,30 m. yüksekliğindedir. Duvar batı yönünde 6,20x5,40 m. boyutlarında bir başka podyum ile birleşmektedir. İki podyum arasında orijinalinde 6 m.lik bir açıklık bulunmakta, ancak daha sonrasında söz konusu açıklık, sadece 1,20 m. genişliğinde bir giriş bırakılarak kapatılmış ve podyum doğu-batı

yönünde yekpare bir duruma getirilmiştir. Podyum duvarı, güneyde arkasını bir kayalığa yaslamaktadır. Kayalığın cephesinde üçgen şeklinde bir açıklıktan bir pınar çıkmaktadır. Duvar, eğimi düşük bir yamacın ortasına denk gelen, pek de stratejik olmayan konumu itibariyle askeri bir yapıya ait olmaktan uzaktır. Mevcut haliyle podyum duvarı bir açık hava kutsal alanı ile ilişkili olmalıdır. Oldukça tahribata uğramış alanda podyum duvarı haricinde bir mimari unsura rastlanılmamıştır. Stel ve kutsal alanın birbirini gören noktalarda yer alması da dikkat çekicidir.

Amos'un kuzeybatısındaki Dereözü Mahallesi'ndeki araştırmalarda 1953'te G. E. Bean'in tespit ettiği ve yöre halkı tarafından "Dev Duvar" olarak anılan bir podyum belgelenmiştir²⁸. Günümüzde sadece iki cephesi kısmen korunmuş podyumun batı duvarı yaklaşık 16 m. uzunluğunda, 1,60 m. yüksekliğindedir. Polygonal örgülü duvar yerel kireç taşından yapılmıştır. Duvarın çevresinde depolama kaplarına ait parçalar ve stroter parçalarından oluşan yoğun bir seramik buluntusu ile karşılaşmıştır. Söz konusu duvara doğu-batı yönünde uzanan bir başka duvar yaslanmaktadır. İşçilik açısından oldukça farklı duvar orta ve küçük boy taşlar ile düzensiz olarak örülmüş ve taşların aralarında kiremit parçaları yer almaktadır. Duvar bu özelliği ile MS 13. yüzyılda hüküm sürmüş Laskarisler hanedanlığının mimari özelliğini anımsatmaktadır. Geç dönem duvarının 4 m. güneyinde ise duvar doğuya doğru köşe yapmaktadır. Köşe yapan bu kısmı büyük olasılıkla bir girişi işaret etmektedir. M.S. 13. yüzyıl ile birlikte söz konusu duvarı, podyumu ikiye bölerek alanın farklı bir amaçta kullanılması sağlanmıştır. Kuzey-güney doğrultulu podyum duvarı, kuzey köşesinde doğuya dönerek kesintisiz olarak 25 m. ilerlemektedir. Kuzey cephesini oluşturan bu kısım 4 m. yüksekliğe ulaşmakta ve duvarda polygonal örgü kullanılmıştır. Söz konusu podyum duvarı büyük olasılıkla bir kutsal alana ait olmalıdır.

Küçük Buluntular

Amos ve çevresinde yürütülen yoğun yüzey araştırmasında saptanan seramik buluntular kronolojik ve tipolojik açıdan sınıflandırıldığında kent tarihi, ekonomik yapısı ve üretim ilişkilerine dair önemli ipuçları sunmaktadır. Seramiklerin kronolojik dağılımı göz önüne alındığında en erken bulgular M.Ö. 6. yüzyılın ikinci yarısını işaret etmektedir. M.Ö. 3. ve 2. yüzyıllara ait seramik buluntularının son derece dikkat çeken yoğunluğu Amos'un ekonomik anlamda en güçlü olduğu dönem ile de örtüşmektedir. Bu tarihten itibaren seramik buluntularda gözle görülür bir azalma söz konusudur. M.Ö. 1. yüzyıl ile birlikte bir düşüş eğilimine giren seramik buluntuları kent ve yakın çevresinde en son M.S. 3. yüzyıla ait az sayıdaki Sigillata parçası ile temsil edilmektedir. Seramiklerden hareketle, Amos ve çevresinde M.S. 3. yüzyıl sonrasına ait hiçbir buluntuya rastlanılmamaktadır. Benzer durumu yarımadaının tamamında da izlemek mümkündür. Bu konuya ilişkin genel görüş ise ekonomisi tarıma dayalı bölgedeki kentlerinin tarım terasları M.S. 3. yüzyıldaki depremler ve heyelanlar sonucunda tahrip olması ile birlikte bölgenin ekonomik yapısı çökmüş ve bunun sonucunda bölgedeki

28 G. E. Bean – A. Akarca, "1953 Eylülünde Gölenyede (Marmaris) Yapılan Araştırma", TAD VI/2, 1956, 17-22.

yerleşimler terkedilmiştir²⁹. Amos'taki seramik repertuarın ana unsurunu amphoralar oluşturmaktadır. Yerleşimin her noktasında tespit etmenin mümkün olduğu amphoralar M.Ö. 3. ve 1. yüzyıllar arasında yayılım göstermektedir. Bölgenin en önemli üretim merkezi olan Rhodos örnekleri kentteki amphoraların önemli bir kısmını oluşturmaktadır. Bunun yanı sıra, Bozburun Yarımadası'nın bölgesel üretiminin bir sembolü olan Hieroteles atölyesine ait çok sayıda amphora Amos'ta tespit edilmiştir. Bunlar içerisinde hatalı üretime ait örneklerin de yer alması, Amos'ta benzer tipte amphoraları üreten bir atölyenin varlığını işaret etmektedir.

Geç Antik Dönem İzleri

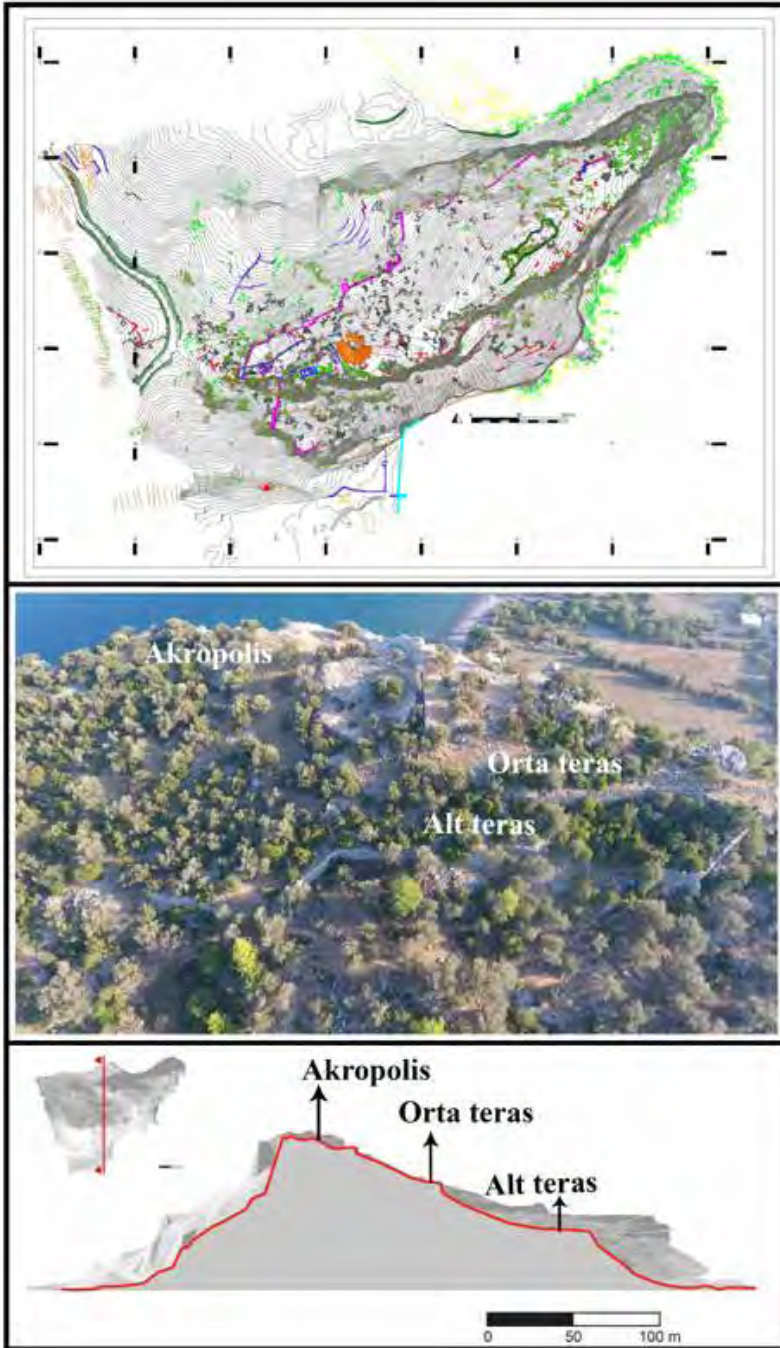
Amos kent merkezinde ve yakın çevresinde yürütülen araştırmalar, kentteki yaşamın M.S. 3. yüzyıl ile birlikte sona erdiğini ortaya koymaktadır. Bu tarih ile birlikte kent terkedilerek bir daha iskan görmemiştir. Gavur Yıkığı olarak anılan yerdeki çiftlik yapısının çevresinde saptanan Geç Roma dönemi seramik parçaları (LRC, Form 3), kırsalda Geç Antik dönemin sınırlı da olsa temsil edilmiş olabileceği akla getirmektedir. Bunun haricinde Amos çevresindeki araştırmalarda da benzer bir manzara ile karşılaşmış; M.S. 3. yüzyıl sonrasına ait bir yerleşim izine rastlanılmamıştır. Amos'u da aşarak Karia Khersonesos'unun genelinde de gözlenen katastrofik hiatus'un M.S. 10. yüzyıl ile birlikte bölgedeki kırsal alanlarda şapel-lerin yapılması ile aşıldığı anlaşılmaktadır. İki yıldır devam eden yüzey araştırması boyunca Amos'u çevreleyen farklı noktalarda şapeller tespit edilmiştir. Bunlardan ilki, Kumlubük Koyu'nun güneyindeki Yumru Tepe'nin kuzey yamacında tek apsisli bir şapeldir (Resim: 13). Apsis dahil olmak üzere şapel toplam 5,50x10 m. ölçülerindedir. Yapının duvar kalınlıkları 70 cm., mevcut duvar yüksekliği ise 2,80 m.dir. Kuzey ve güney uzun kenarlarda üçer tane 1,05 m. uzunluğunda 6 adet pencere açıklığı bulunmaktadır. Yapının 1,70 m. genişliğinde bir girişi vardır. Bu noktadan güneybatıya İlimar Mevkii'ne ulaşıldığında bir başka şapel daha tespit edilmiştir (Resim: 14). Görece daha iyi durumdaki şapelin korunan ölçüleri 8,18x17,68 m. olup, duvar kalınlıkları 68 cm'dir. Yapının mevcut yüksekliği zeminden 4,70 m.dir. Batıda bir girişi olan şapelin kapı genişliği ise 1,70 m.dir. Üç apsisli olduğu anlaşılan şapelin merkezdeki nefi oluşturan 6 adet kemerli direk bulunmaktadır. Kemerler 1,95 m. genişliğinde, 3,50 m. yüksekliğindedir. Kemerlerin arasındaki direkler de 48 cm. kalınlığındadır. Buna karşın, şapelin uzun kenarlarına ait duvarları korunamamıştır. Yapının inşasında büyük blok taşlar kullanılmış ve bunların üzeri de kırmızı renkli ince bir harç sıvalıdır. Yapının apsis kısmında daha önceden yapılmış kaçak kazılardan anlaşıldığı üzere şapelin tabanı mevcut yürüme düzleminden yaklaşık 50 cm daha alt koddadır olmalıdır. Bölgede şu an için saptanan son şapel ise Camiyanı Mahallesi'ndedir (Resim: 15). Tek apsisli şapel 18 x 6 m.dir. Yapının uzun kenarlarında 1x1,50 m. ölçülerinde pencere açıkları bulunmaktadır.

29 N. Ambraseys, Earthquakes in the Mediterranean and Middle East (2009), 91; E. Vaudour – T. Boulay, "Towards a Spatial Analysis of Ancient Viticultural Areas/The Case Study of Amos (Turkey)", Food & History 11-2, 2011, 169; A. Bresson, The Making of the Ancient Greek Economy (2016) 33.

SONUÇ

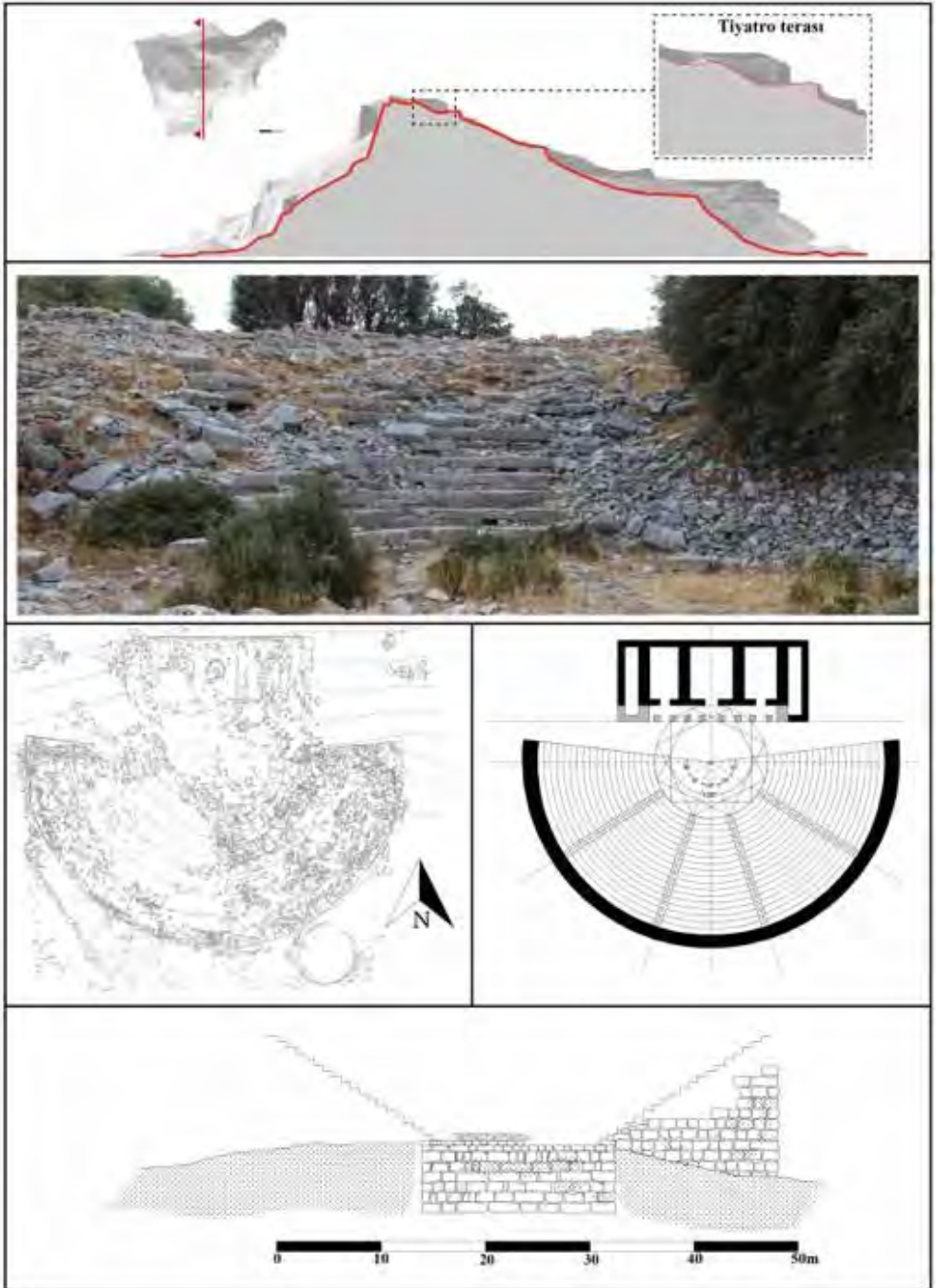
Amos ve çevresinde 2019'dan itibaren devam eden araştırmalarda ilk olarak kentin ana yerleşiminin 1/1000'lik halihazır haritası oluşturularak, kent planı çıkarılmıştır. Helenistik dönemin tahkimatlı tepe yerleşimi modeline sahip Amos üç ana teras üzerine inşa edilmiştir. Akropolis ve orta teras, tiyatro ve kutsal alanlar olmak üzere kamusal yapılara ve sivil konutlara ayrılmıştır. 1000 kişilik tiyatro yarımada özgü, sade bir tarzda tasarlanmıştır. Akropolisteki kutsal alan olasılıkla Athena'ya adanmış olmalı ve *prostylos* planlı bir tapınağa sahiptir. Orta terasta ise Apollon Samnaios kutsal alanı yer almaktadır. Kent surları M.Ö. 4. yüzyılda; tiyatro ve tapınaklar ise büyük olasılıkla M.Ö. 2. yüzyılın başlarında inşa edilmiş olmalıdır. Amos'un *territorium* sınırları kuzeyde Zeytin Burnu Tepesi'ne, güneyde Kadırga Burnu'na, batıda da Çukur mevkiine kadar uzanmaktadır. Bu sınırların ötesinde kalan Turunç, Dereözü, Kuyucak ve Camıyanı mahalleleri ise Amos *koinon*'una bağlı antik yerleşimlere ev sahipliği yapıyor olabilir. Nekropolis, kentin kuzey yamacından başlayarak iki kol halinde kuzeyde Zeytin Burnu Tepesi'ne, batıda ise Sandaleylik Tepesi'nin güney yamacı boyunca ilerlemektedir. Zeytin Burnu'na ve Kumlubük'e kadar uzanan geniş coğrafya başta tarım olmak üzere endüstriyel faaliyetler için kullanılmıştır. Zeytin Burnu ve Çukur'daki askeri kuleler, kuzey ve batı yönlerinde ilerleyen antik yolu kontrol ederek bu bölgeler ile Amos arasındaki haberleşmeyi sağlamaktaydı. Kent dışında kutsal alanlar ise Kumlubük ve Dereözü'nde görülmektedir. Amos'taki en erken bulgular şu an için M.Ö. 6. yüzyılı işaret etmekte ve M.S. 3. yüzyılda da son bulmaktadır. Kentteki bu ani kesintini sebebi olarak depremler ileri sürülmektedir.

Resim 1: Amos ve Asarcık Burnu.

Resim 2: Amos akropolisi.

Resim 3: Amos tiyatrosu.

Resim 4: Amos kent surları.

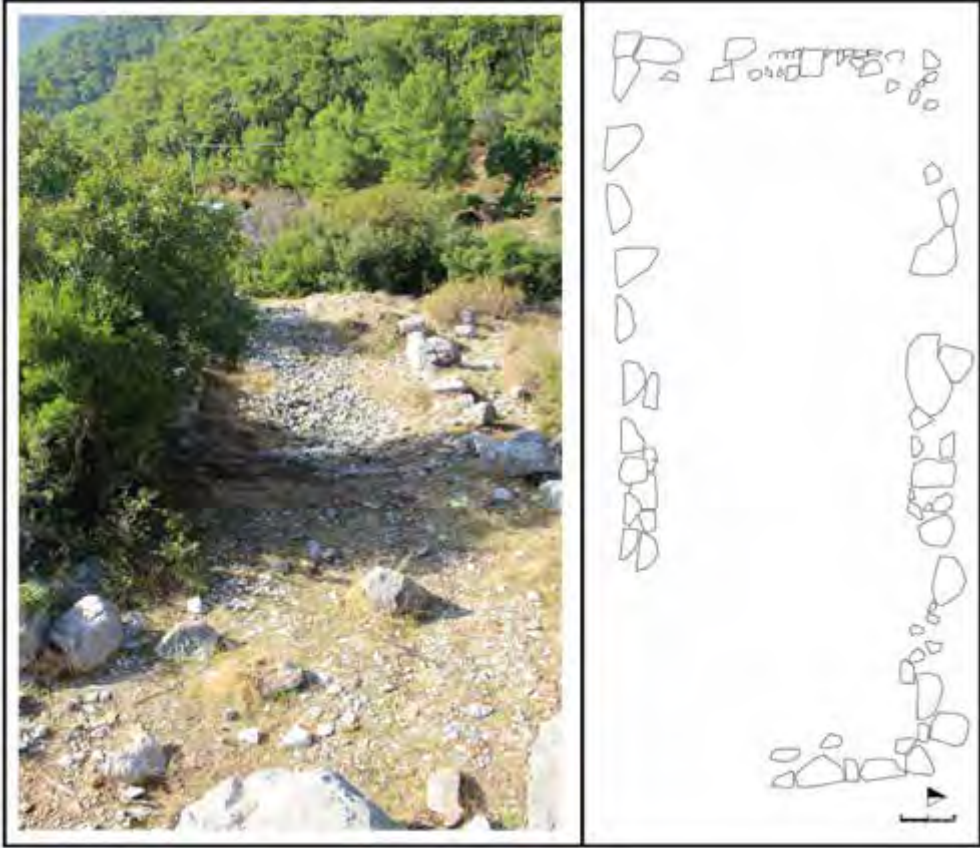
Resim 5: Kent nekropolisinden bir basamaklı kaide.

Resim 6: Zeytin Burnu'ndaki yuvarlak planlı yapı.

Resim 7: Sandaleylık Tepesi'nin doğu yamacındaki antik yol.

Resim 8: Zeytin Burnu'daki askeri gözetleme kulesi.

Resim 9: Çukur'daki askeri gözetleme kulesi.

Resim 10: Zeytin Burnu'daki taş ocağı.

Resim 11: Kumlubük'teki stel.

Resim 12: Kumlubük'teki kutsal alan (?).

Resim 13: Kumlubük, Yumru Tepe'deki şapel.

Resim 14: İlimar'daki şapel.

Resim 15: Camiyanı'ndaki şapel.

2019 YILI ANKARA İLİ VE İLÇELERİ YÜZEY ARAŞTIRMASI

Mehmet SAĞIR*

Serkan ŞAHİN

Seçil SAĞIR

Sibel ÖNAL

Ece EREN

Ayşegül ÖZDEMİR

2019 Yılı Ankara İli ve İlçeleri YüzeY Araştırması, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün 07.08.2019 tarih ve 660120 sayılı yazısı ile verilen izin sonucunda Prof.Dr. Mehmet SAĞIR başkanlığında 07.09.2019 tarihinde başlamış ve 18.09.2019 tarihinde sona ermiştir.

YüzeY araştırmasına, A.Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Antropoloji Bölümünden Araş.Gör. Dr. Sibel Önal, Araş. Görv. Ece Eren, Araş. Görv. Ayşegül Özdemir, Ahi Evran Üniversitesinden Dr. Öğretim Üyesi Seçil Sağır, Dr. Öğretim Üyesi Serkan Şahin, Ankara Üniversitesi Antropoloji Bölümü Lisansüstü öğrencilerinden Berkay Yaşar, Berna Gökçen Özer, Ece Demirelli, Ece Sinanoğlu, Bakanlık temsilcisi olarak Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Uzmanı Sevcan Ahdik Baydur katılmıştır. 2019 yılı çalışmalarında elde edilen bazı örnekler envanter değeri olduğundan, toplanmış ve envanter fişi düzenlenerek Anadolu Medeniyetleri Müzesi Müdürlüğü'ne teslim edilmiştir.

2019 YILI ÇALIŞMALARI

2019 yılı araştırmamızda 2018 yılında araştırılan Neojen formasyonlarına ait Miyosen Dönem ve Kuaternere ait Pleistosen Dönem olarak tanımlanmış jeolojik oluşumların devamı niteliğinde gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın amacına ilişkin buluntu elde edilen yerlerin GPS değerleri ve rakımları belirlenerek haritalar üzerine işaretlenmiş, fotoğraflanmış ve elde edilen yeni buluntular her yıl yapıldığı gibi yüzeY araştırması veri tabanına işlenmiştir.

- * Prof.Dr. Mehmet SAĞIR, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Antropoloji Bölümü, Fizik Antropoloji Anabilim Dalı, 06100-Sıhhiye / ANKARA / TÜRKİYE msagir@ankara.edu.tr
 Araş Gör. Dr. Serkan ŞAHİN, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Antropoloji Bölümü, Paleoantropoloji Anabilim Dalı, 06100-Sıhhiye/ANKARA/TÜRKİYE
 Dr. Öğr. Üyesi Seçil SAĞIR, Ahi Evran Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Antropoloji Bölümü, Bağbaşı Kampüsü/KIRŞEHİR/TÜRKİYE
 Araş Gör. Dr. Sibel ÖNAL, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Antropoloji Bölümü, Fizik Antropoloji Anabilim Dalı, 06100-Sıhhiye / ANKARA / TÜRKİYE
 Araş Gör. Ece EREN, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Antropoloji Bölümü, Paleoantropoloji Anabilim Dalı, 06100-Sıhhiye / ANKARA / TÜRKİYE
 Araş Gör. Ayşegül ÖZDEMİR, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Antropoloji Bölümü, Fizik Antropoloji Anabilim Dalı, 06100-Sıhhiye / ANKARA / TÜRKİYE

Ankara İli ve İlçeleri, Miyosen Dönem memeli faunası ve paleoekolojik kalıntıların tespitine yönelik ve Pleistosen Dönem insan hareketleri ve kalıntılarının tespiti amaçlanan yüzey araştırması çalışmalarının 2019 yılındaki çalışmaları Ankara İlinin kuzey, kuzey batısında Kahraman Kazan İlçesi, Ankara il merkezinin batı ve kuzey batısında bulunan Ayaş İlçesi ve mahalleleri ile yine Ankara il merkezinin kuzeyinde yer alan Kızılcahamam İlçesi, Ankara'nın güneyinde yer alan Gölbaşı ve Evren İlçeleri ve mahallelerinde gerçekleştirilmiştir (Harita: 1).

Önceki yıllarda yaptığımız çalışmalarda oldukça önemli buluntulara ulaşılan Sarılar Mahallesi ve çevresinde yürütülen araştırmalarda, mahallenin hemen güneyinde yer alan Karataş sırtı ve onun çevresinde araştırma yoğunlaştırılmıştır (Resim: 1). Bu alandaki yamaçlarda çok sayıda orta Paleolitik başlangıcı ve Orta Paleolitik Döneme ait olabilecek çekirdekler, kenar kazıyıcılar, ön kazıyıcılar, dilgiler ve yongalar bulunmuştur. Karataş lokalitesi olarak önceki yıllarda isimlendirilen bu bölgenin dışında Değirmen Çeşme isimli çeşmenin hemen kuzey yamaçlarında yeni bir lokalite daha tespit edilmiştir (Resim: 2). Buradaki tarlaların üst teraslarında yoğun miktarda Pleistosen Dönem insanların üretmiş oldukları çekirdek, vurgaç, kenar kazıyıcı, yonga, dilgi, çentikli alet ve el baltaları (iki yüzeyli) bulunmuştur (Resim: 3 ve 4). Aynı bölgede Miyosen dönem çökellerindeki araştırmalara da devam edilmiş ve Sarılar İnönü lokaliteleri olarak bilinen alanlarda fosil memeli kalıntıları tespit edilmiştir. Çok parçalı ve sürüklenmiş olarak bulunan fosiller içerisinde uzun kemik parçaları yoğunluktadır. Buluntulardan Miyosen dönem atlarına ait olanlar tanımlanabilmiştir.

Yine aynı bölgede Karataş sırtı ile İnönü sırtı arasında kalan kayalık alanda çok sayıda kaya altı sığınağı olabilecek doğal yapılar belirlenmiştir. Bu doğal yapılardan bir tanesinin dolgununun yoğun olduğu ve mağara olabileceği düşünülmektedir. Bu kayalık alanının üzerinde yer alan teraslarda da Pleistosen Döneme ait çok sayıda çakmaktaşıdan buluntu tespit edilmiştir (Resim: 5).

Kahraman Kazan Sarılar Mahallesi yolunun Değirmen Çeşme Mevkii'nin sağ tarafından bulunan Sede Tepe ve çevresindeki alanın araştırılması sonucunda da yine Pleistosen Dönem insanları tarafından yapılmış olan taş aletlere rastlanmıştır (Resim: 6).

Önceki yıllarda araştırılan Kınık Mahallesi'nin kuzeyinde bulunan mağaraların araştırılmasına bu yıl da devam edilmiştir. Çalışmalar sırasında Koca Tepe ve çevresinde bulunan mağaralardan Kocatepe Mağarası'nın arkeolojik bir mağara olduğu, mağara içinde kültürel bir dolgunun olduğu görülmüştür. Bu mağarada seramik parçalarına rastlanmıştır. Ayrıca mağara içinde insan kemikleri tespit edilmiştir (Resim: 7). İnsan kemikleri toplanmış, tanımlamaları yapılmış, kayıt altına alınarak envanter fişi düzenlenmiş ve Anadolu Medeniyetleri Müzesine teslim edilmiştir. Mağaranın içerisinde güncel kaçak kazı çukurlarının olduğu ve kazılmaya devam edildiği de anlaşılmıştır. Aynı bölgede Hamambaşı sırtı ve çevresindeki araştırmalarda amacımız doğrultusunda herhangi bir buluntu elde edilememiştir. İne Mahallesi ve Evcî Mahallesi arasında kalan, önceki yıllarda tespit edilmiş olan Yayalar lokalitesinin güney doğusundaki alanların araştırılması sonucunda Pleistosen dönem insanlarınca yapılmış taş aletlere rastlanmıştır (Resim: 8).

Ayaş İlçesi'ne bağlı İlhanlı Mahallesi ve çevresinde yürütülen çalışmalarda da Paleolitik döneme ait olan taş kalıntılara ulaşılmıştır. Mahallenin hemen kuzeyinde ve kuzey

doğusunda uzanan yamaçlarda ve hemen üzerindeki teraslarda yonga ve çekirdekler tespit edilmiştir. Ören Mahallesi'nin batısındaki vadide bulunan mağaralar araştırılmış, mağaralardan bazılarının doğal olduğu, bazılarının ise arkeolojik olduğu görülmüştür. Mağaralarda ve çevrede yürütülen araştırmalarda Paleolitik döneme ait bir buluntuya rastlanmamıştır. Ören köyü yolu üzerindeki tarlaların araştırılması sonucunda ise çok sayıda çakmaktaşıdan yonga ve çekirdeklere rastlanmıştır. Karacakaya sırtının alt kesimlerinde bulunması nedeni ile bu lokaliteye Karacakaya lokalitesi adı verilmiştir (Resim: 9).

Gölbaşı İlçesi'nde gerçekleştirilen çalışmalarda, Yurtbeyi Mahallesi'nin doğusundaki vadinin kuzey yamacında bulunan mağaraların araştırılması sonucunda, mağaraların arkeolojik mağaralar olduğu görülmüş ve içerisinde araştırma amacına uygun bir buluntunun olmadığı anlaşılmıştır. Etrafta sürdürülen çalışmalarda ise birkaç tane bazalt yonga parçasına rastlanmıştır. Mahallenin kuzeyinde Killik Çeşmesi isimli çeşmenin kuzeyindeki alanda ve tarlalarda çok sayıda çakmaktaşı hammaddesi olduğu, bunların yakın bir dönemde düven taşı yapmak amacı ile işlendiği tespit edilmiştir (Resim: 10). Gölbaşı İlçesi'nin Selametli Mahallesi'nde Çakmaklı Tepenin yamaçlarında yer alan bölgede olasılıkla Orta Paleolitik döneme ait çok sayıda çekirdek, yonga, kenar kazıyıcı tespit edilmiştir (Resim: 11). Bu alan Çakmaklıbel lokalitesi olarak isimlendirilmiştir. Mahallenin hemen yakınında, batısındaki mağaralar araştırılmış ve mağaraların insan eli ile oyulduğu ve arkeolojik mağaralar olduğu anlaşılmıştır.

Gölbaşı İlçesi'ne bağlı Bezirhan ve Çimşit Mahalleleri'nin yakınlarında bulunan mağaralar araştırılmış, mağaraların insan yapımı ve yakın dönemlere ait olduğu anlaşılmış, amacımıza uygun herhangi bir kalıntıya rastlanmamıştır.

Araştırmamız kapsamında Kızılcahamam İlçesi'nde yürütülen çalışmalarda; Eğrekkaya Barajı'nın doğusundaki Aksak Mahallesi'nin güney doğusundaki vadide bulunan mağara oluşumları incelenmiş, mağaralarda herhangi bir kültürel dolgu tespit edilememiştir. Etrafta yürütülen çalışmalarda da buluntuya rastlanmamıştır (Resim: 12). Kızılcahamam İlçesi ile Eğrelidereköy Mahallesi yolu üzerinde yamaçlarda bulunan mağaraların alt kesimleri ve yamaçlar taranmış, bu çalışmalar sonucunda da herhangi bir buluntuya rastlanmamıştır (Resim: 13).

Evren İlçesi araştırmalarında, Hirfanlı Barajı ve çevresindeki çalışmalarda 2009 yılında yöre halkı tarafından tespit edilen Miyosen Dönem (Üst Miyosen) fosil faunalarının bulunduğu alan araştırılmıştır. Çalışmalar sonucunda, baraj su seviyesinin hemen üzerindeki çökeltilerde çok sayıda fosil tespit edilmiştir. Cebirli Mahallesi Darlık Mevkii'ndeki bu zengin lokalitede, Miyosen Dönem bovidae ailesine, zürafalara, gergedanlara ve hortumlulara ait fosiller ile sediman içindeki diğer fosillere rastlanmıştır (Resim: 14-16). Bu alanda 2009 yılında MTA tarafından bazı araştırmalar yapılarak Üst Miyosen döneme ait fosillerin çıkarıldığı hem yerel kaynaklardan hem de MTA raporlarından anlaşılmaktadır. Cebirli Mahallesi'nin sınırları içerisinde ve hemen Hirfanlı Baraj gölünün kıyısında bulunan bu alan hem dünya Miyosen Dönem fosil faunasının hem de Anadolu fosil faunasının çalışılması ve anlaşılması açısından çok değerli buluntulara sahip olduğu görülmektedir. Cebirli Mahallesi'ndeki bu fosil lokalitesinin baraj sularından olumsuz etkilendiği ve giderek fazlasıyla tahrip olduğu anlaşılmıştır.

SONUÇ

Ankara ilinde 2019 yılında yaptığımız yüzey araştırmasında önceden planladığımız gibi öncelikle 2018 yılında tespit edilen Kahraman Kazan İlçesi'ndeki Pleistosen Dönem ve Miyosen Dönem alanlarının araştırılmasına devam edilmiş ve yeni lokaliteler bulunmuştur. Gölbaşı İlçesi'nde yürütülen çalışmalarda da önemli bir Paleolitik lokalite tespit edilmiştir. Kızılcahamam ve Ayaş İlçelerinde de Miyosen Dönem omurgalı fosil yatakları ve Pleistosen Dönem insan izlerini amaçlayan çalışmalarımıza devam edilmiştir.

Evren İlçesi çalışmalarında gelecekte ülkemiz açısından önemli bir yere sahip olması muhtemel Üst Miyosen Dönem fosil lokalitesinin bilim dünyasına kazandırılması önümüzdeki dönem için planlanmaya başlanmıştır (2020 yılında Anadolu Medeniyetleri Müzesi Müdürlüğü ile birlikte kurtarma kazısı yapılmıştır). 2019 yılı çalışmaları önceki yıllarda olduğu gibi yine sonuçları itibari ile oldukça önemli buluntulara ulaşılmısını sağlamıştır. Ankara İli çalışmalarının sürdürülmesi ile Ankara iline ait hem Miyosen Dönem açısından, hem de Pleistosen Dönem açısından çok daha fazla bulgu ve buluntu elde edileceğini, yeni lokalitelerin bilim dünyasına kazandırılabileceğini göstermektedir.

KAYNAKÇA

Güleç, E., G. Saraç, 1993, *Türkiye Omurgalı Fosil Yataklarının Araştırılması Projesi*, MTA Yayınları.

Güleç, Erksin, "Historical Background and Current Research at Çandır Hominoid Site", *Geology and Vertebrate Paleontology of the Middle Miocene Hominoid Locality*

Çandır, (2003), s. 1-8.

Sağır, M., İ. Özer, İ. Baykara, S. Şahin ve S. Sağır, "2015 Yılı Kırıkkale ve Çorum İlleri Yüzey Araştırması", *T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı 34. Araştırma Sonuçları Toplantısı-I*, 281-294. 2016.

Sağır, M., İ. Özer, İ. Baykara, S. Şahin ve S. Sağır, "2014 Yılı Kırıkkale ve Çorum İlleri Yüzey Araştırması", *T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı 33. Araştırma Sonuçları Toplantısı-II*, 2015.

Sağır, M., İ. Özer, İ. Baykara, S. Şahin ve S. Sağır, "2013 Yılı Kırıkkale ve Çorum İlleri Yüzey Araştırması", *T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı 32. Araştırma Sonuçları Toplantısı-II*, 2014.

Sağır, M., İ. Özer, İ. Baykara, S. Şahin ve S. Sağır, "2012 Yılı Kırıkkale ve Çorum İlleri Yüzey Araştırması", *T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı 31. Araştırma Sonuçları Toplantısı-II*, 136-145, Muğla, 2014

Sağır, M., İ. Özer, İ. Baykara, S. Sağır, S. Şahin, E. Eren, A. Özdemir ve B. Yaşar "2018 Yılı Ankara İli ve İlçeleri Yüzey Araştırması", *T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı 37. Araştırma Sonuçları Toplantısı-II*, 488-499, Diyarbakır, 2020

Sağır, M., İ. Özer, İ. Baykara, S. Sağır, S. Şahin, S. Önal, A. Özdemir "2017 Yılı Ankara İli ve İlçeleri Yüzey Araştırması", *T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı 36. Araştırma Sonuçları Toplantısı-II*, 478-491, Çanakkale, 2019

Harita 1: 2019 yılı Ankara İli çalışılan alanlar.

Resim 1: Karataş Lokalitesi ve çevresi çalışmaları.

Resim 2: Değirmen Çeşme'nin kuzey yamacı.

Resim 3: Değirmen Çeşme'nin kuzey yamacı buluntuları.

Resim 4: Elbaltası buluntusu (envanterlik).

Resim 5: Kaya altı sığınakları.

Resim 6: Sede Tepe buluntuları.

Resim 7: Kocatepe Mağarası humerus kemiği parçası (envanterlik).

Resim 8: Yayalar Lokalitesi güney-doğu.

Resim 9: Karacakaya Lokalitesi.

Resim 10: Yurtbeyi Mahallesi Killik çeşmesi kuzeyi.

Resim 11: Selametli Mahallesi Çakmaklıbel Lokalitesi.

Resim 12: Aksak Mahallesi mağarası.

Resim 13: Kızılcahamam-Eğerlidereköy yolu üzerindeki mağaralar.

Resim 14: Evren-Cebirli Mahallesi buluntuları.

Resim 15: Evren-Cebirli Mahallesi Üst Miyosen Fosil Lokalitesi.

ORTAÇAĞ'DAN GÜNÜMÜZE BALIKESİR İLİ YÜZEY ARAŞTIRMASI 2019 YILI ÇALIŞMALARI

Mesut DÜNDAR*

Yusuf ACIOĞLU

Oğuz KOÇYİĞİT

Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın 28.04.2017 tarih ve 161.01-E.86103 sayılı kararı ile 2017 yılında başlanan "Ortaçağ'dan Günümüze Balıkesir İli YüzeY Araştırması"na, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün 08.08.2019 tarih ve 161.01-E.664792 sayılı izni [Proje Numarası-YA011003(2019)] ile bu yılda devam edilmiştir. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Bilimsel Araştırma Koordinasyon Projeleri Birimi (Proje No: SBA-2019-2921) tarafından da desteklenen bu yılki yüzeY araştırması, 02.09.2019-15.09.2019 tarihleri arasında, Bakanlık yetkilisi olarak Demre Müzesi Müdürlüğü uzmanı Kadriye PANAY ÇAPUTLU gözetiminde ve başkanlığım altında Dr. Öğr. Üyesi Yusuf ACIOĞLU, Dr. Öğr. Üyesi Oğuz KOÇYİĞİT, Prof. Dr. Ali Osman UYSAL ve Doç. Dr. Zekiye UYSAL'ın katılımıyla gerçekleştirilmiştir.

Bu yılki yüzeY araştırması Balıkesir'in Gönen ilçe merkezi ile buna bağlı Tuzakçı, Alaattin, Bostancı, Körpeağaç, Ayvalidere, Ulukır, Gebeçınar, Havutça, Taştepe, Çalıoba, Köteyli, Hacimenteş, Asmalıdere, Ilıcak, Üzümlü, Buğdaylı, Paşaçifliği, Killik, Büyüksoğuklar, Küçüksoğuklar, Kalfaköy, Osmanpazarı, Gökçesu, Saraçlar, Bayramıç, Küpçıkıtı, Çakmak, Tütüncü, Suçıkıtı, Koçbayırı, Alaşar, Ömerler, Kalburcu, Çalıca, Kocapınar, Çobanhamidiye, Çiftlikalan, Kavakoba, Kurudeğirmen, Keçeler, Çınarlı, Kaplanoba, Üçpınar, Haciveliobası, Sebepli, Çatak, Söğüt, Fındıklı, Canbaz, Güneşli, Balcıdere, Balcı, Ekşidere, Ilıcaoba, Kumköy, Gaybular, Ortaoba, Karacasukabaklar, Muratlar, Karaağaçalan, Bakırıcı, Karalarçiftliği, Yeniakçapınar, Akçapınar, Çınarpınar, Atıcıoba, Sarıköy, Turplu, Dışbudak, Kavakalan, Gelgeç, Armutlu, Hafızhüseyinbey, Hodul, Hasanbey, Gündoğan, Babayaka, Dereköy, Çığmış, Pehlivanhoca, Kınalar köyleri ve çevresinde gerçekleştirilmiştir (Harita).

Daha çok bir ön tespit niteliğindeki bu araştırmalar sonucunda Çakmak, Küpçıkıtı, Ömerler, Kalburcu, Kocapınar, Kavakoba, Kurudeğirmen, Kaplanoba, Üçpınar, Çatak, Söğüt, Güneşli, Ilıcaoba, Bakırıcı, Karaağaçalan, Ortaoba, Karasukabaklar, Akçapınar, Yeniakçapınar, Pehlivanhoca, Çığmış, Gelgeç, Hodul, Kavakalan, Dışbudak, Turplu ve Çifteçeşmeler köylerinde herhangi bir kültür varlığına rastlanılmamıştır.

* Doç. Dr. Mesut DÜNDAR, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü. Çanakkale/TÜRKİYE.

Doç. Dr. Yusuf ACIOĞLU, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü. Çanakkale/TÜRKİYE.

Doç. Dr. Oğuz KOÇYİĞİT, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü. Çanakkale/TÜRKİYE.

GÖNEN

Antik Misya (Mysia) bölgesi sınırları içinde kalan Gönen ve çevresinin tarihi ilk çağlara kadar uzanmaktadır (bkz. Strabon, 2015:58-59; Öden, 1999:14). Uzun süre Roma ve Bizans yönetiminde kalan bölge 11. yüzyıldan itibaren Türk hâkimiyetine girmeye başlamış; beylikler döneminde Karesi, Orhan Gazi zamanında Osmanlı yönetimine geçmiştir. (Uzunçarşılı, 1988:101-103; Öden, 1999:56). 15. yüzyılın sonları ve 16. başlarında Hüdavendigâr Sancağına bağlı beş mahalleli ve elli dört köylü bir nahiye olan Gönen (Küpeli, 2000:232), 19. yüzyıldaki Kırım, Kafkas ve Balkan göçleri sonucu oluşan yeni yerleşimlerle birlikte büyüyüp gelişerek kaza statüsüne kavuşmuştur (Küpeli, 2000:236; Akkuş, 2010:29-31,49-51). Yüzyılın sonlarında, ilçe merkezi ve 73 köy ile ağırlığı Türk olmak üzere Rum, Ermeni, Bulgar ve Yahudi şeklinde yaklaşık 27.000 nüfustan oluştuğu görülen (Cuinet, 1894:283; Küpeli, 2000:237) Gönen, günümüzde 11 mahalleli ilçe merkezi ile 90 köyden oluşmaktadır.

İlçe Merkezi: Eski adı “Artemea” olan Gönen ilçe merkezinin kuruluşu Antik dönemlere dayandırılmaktadır (Ramsay, 1890:154). Adını aldığı kaplıcaları ile ünlenen kentin Bizans döneminde de varlığını koruduğu anlaşılmaktadır (Özgökçeler, 1979:44). Selçuklu ve Karesi dönemindeki durumu bilinmeyen ilçe merkezi 15. yüzyılın ikinci yarısında beş mahalleden oluşan küçük bir kasaba durumundadır (Akkuş, 2010:13). 19. yüzyıl sonlarındaki Hüdavendigâr salnamelerine göre Gönen, 11 mahalleden meydana gelen bir merkez kaza olup 15 cami, 1 kilise, 1 medrese, 4 han, 1 hamam, 1 mektep, 70 dükkân ve 5 mağazası bulunmaktadır (Özdemir,1998:63). Hasluck, 20. yüzyıl başlarında nüfusun yaklaşık 5400 olduğunu, Rumlara ait bir kilise ile basit ama güzelce bir eski cami ve hamam bulunduğunu ifade etmektedir (Hasluck, 1910:103).

İlçe merkezinde yapılan araştırmada, beş cami, bir han, bir kilise kalıntısı ve otuz civarında ev ile şehir mezarlığı incelenmiştir. İlk olarak 1401 yılında yaptırıldığı söylenen ve üzerindeki kitabeye göre 1780 yılında tamir edilen Eğrikısık Camii ile eski caminin yerine yapıldığı söylenen Tırnova Camii bazı araştırmacılar tarafından daha önce de incelenmiştir (bkz., Tüfekçioğlu, 2003:255; Sözlü, 2014:54-56,405-406). Her iki caminin 1953 depreminden sonra yenilendiği anlaşılmaktadır. Geçmiş 16. yüzyıla dayandırılan Akçaali (Kurşunlu) Camii ile 17. yüzyıla dayandırılan Yanık Camii (Durukan, 2003:183) de tamamen yenilenen camiler arasındadır. Üzerindeki levhada 1875 tarihi verilen Malkoç Camii’de ise buna dair bir veri yoktur. Açılış beratında yazan 1960 tarihinde yenilenmiş olmalıdır. Eski caminin yerine yapıldığı söylenen Rüstem Camii’nin beratında da 1954 tarihi verilmiştir.

Hasluck’un Thermae kalıntılarının yanında bulunduğunu belirttiği modern Rum kilisesi ile Türk hamamından bir iz yoktur (Haluck, 1910:103). Ancak, bölgedeki bir inşaat temeli kazısı sırasında M.S. 5-6. yüzyıllara yıllara tarihlenen bir kilisenin kalıntıları ortaya çıkarılmıştır. Günümüzde açık hava müzesi olarak düzenlenen yerde antik döneme ait taş eserler ile Osmanlı dönemine ait beş kitabe ve yedi mezar taşı da sergilenmektedir. Söz konusu kitabeler ve mezar taşları Abdülhamit Tüfekçioğlu tarafından yayınlanmıştır (bkz., Tüfekçioğlu, 2003:264-269).

Plevne Mahallesi'ndeki "Seher Han" olarak bilinen iki katlı yapı (Resim: 1) bir şehir içi hanı olup, mimari özellikleri 19. yüzyılın sonlarını işaret etmektedir. "L" planlı hanın zemin katı moloz taş, üst katı tuğla dolgulu ahşap karkas şeklindedir. Bunun dışında, 19. yüzyıl sonlarına ait salnamelerde adı geçen dört han (Küpeli, 2000:249; Akkuş, 2010:236) hakkında ise herhangi bir veriye ulaşılamamıştır.

Tirnova Mahallesi'nde yer alan Devlet Hastanesi binası üzerindeki kitabeye göre Sultan Abdülhamid tarafından 1882-1893 yıllarında yaptırılmıştır.

İlçe merkezindeki eski evlerin daha çok Tirnova, Akçaali, Rüstem ve Plevne mahallelerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Çoğunlukla iki katlı olan evlerin genelde zemin katları kâgir, üst katları ahşaptır. Bazılarında ahşap karkaslı tuğla ve kerpiç kullanılmıştır. Genellikle üst katların cephe boyunca sokağa doğru çıkma yapan evlerin bazılarında cumba şeklinde çıkmalara da yer verilmiştir.

Reşadiye Mahallesi'nde yer alan günümüz Şehir Mezarlığı'nda 72 adet kitabeli mezar taşı bulunmaktadır. Tarihleri Hicri 1152 ile Miladi 1940 arasında değişen söz konusu mezar taşlarından bir kısmının, 1960'larda park haline getirilen kaplıcalar civarındaki eski mezarlıktan (Özdemir, 1998:242) getirildiği sanılmaktadır.

Sarıköy: Antik dönemde "Zeieia" olarak geçen (Strabon, 2015:59,94) köyün tarihi, ilçe merkezi Gönen'den daha eskiye uzanmaktadır (bkz. Wiegand, 1904:275-276; Hasluck, 1910:101-103). Antik Zeieia'nın yerine kurulan bugünkü Sarıköy'ün adı ise ilk defa 15. yüzyılın sonlarına ait Osmanlı belgelerinde geçmekte olup, bu tarihte sadece 9 haneden ibaret olan köy, 93 harbi sonrası Balkanlardan gelen göçlerle birlikte 19. yüzyıl sonlarında 527 haneli bir nahiyeye dönüşmüştür (Akkuş, 2010:166-169).

Sarıköy'de yapılan araştırmada üç cami, üç çeşme, bir hamam, bir okul ve birkaç eski ev ile bir mezarlığa rastlanılmıştır. Köy merkezdeki Fındıklı Camii depremde yıkılan eski caminin yerine 1947 yılında inşa edilmiştir. Bulunduğu mahalleye adını veren caminin üzerinde, şadırvanı veya yanındaki bir çeşmeye ait olduğu sanılan H.1073 (M.1662) tarihli bir kitabe bulunmaktadır (Tüfekçioğlu, 2003:258). Köy içindeki Çarşı Camii (bkz., Sözlü, 2014:402), kapı üzerindeki kitabeye göre H.1345 (M.1926) yılında yaptırılmıştır. Enine dikdörtgen planlı ve kırma çatılı cami çeşitli dönemlerde geçirdiği onarımlarla günümüze kadar ulaşmıştır. Şumnu Mahallesi'nde yer alan ve 1956 yılında yenilendiği anlaşılan Şumnu Camii'nin özgün görünen minaresi üzerinde tam olarak okunamayan H.1274 (M.1858) tarihli bir kitabe bulunmaktadır.

Köyün kuzeydoğu ucunda yer alan hamam metruk durumdadır (Resim: 2). Bir ılık ile gerisindeki eş odalar halindeki bir sıcaklık ve halvetten ibaret olan hamamın inşasında moloz taş ve tuğla kullanılmıştır. Kitabesi bulunmayan hamamın 19. yüzyıla ait olduğu sanılmaktadır.

Çeşmelerin ilki Hamam Sokak'ta yer almaktadır. Moloz taşla inşa edilen yarım daire kemer nişli çeşmenin kitabesi yoktur. Gerisinde bir haznesi bulunan çeşmenin 19. yüzyıla ait

olduğu sanılmaktadır. Çeşmelerin ikincisini aynı bölgedeki Horozlu Çeşme teşkil etmektedir. Herhangi bir özellik göstermeyen, adını devşirme olduğu anlaşılan horoz figürlü ayna taşından alan çeşmenin tarihi bilinmemektedir. Köyün batı tarafında yer alan üçüncü çeşme ise üzerindeki kitabeye göre Hacı Köklülerin Halil tarafından 1935 yılında yaptırılmıştır.

Geleneksel nitelikli az sayıdaki eski evlerden iki katlı olanların zemin katları taş, üst katlarda ise tuğla veya ahşaba yer verilmiştir. Evler dışında, köyün kuzeydoğu kısmında bir de değirmen kalıntısı bulunmaktadır. Tuğla ve taşla inşa edilen değirmenin 19-20. yüzyıllara ait olduğu tahmin edilmektedir. Köy merkezinde bir de 1913 yılına ait tek katlı kagir bir okul binası yer almaktadır.

Köyün kuzeydoğusundaki Üvecik Tepesi eteklerindeki mezarlıkta tarihleri Hicri 1221 ile 1343 arasında değişen dört adet kitabeli mezar taşı bulunmaktadır. Mezarlıkta, Geç Roma ve Bizans dönemine tarihlenen (Rose ve Körpe, 2008:105; Belke, 2020:1082) çok miktarda tuğla, kiremit ve seramik parçalarına da rastlanılmaktadır.

Tuzakçı: Tarihi 15. yüzyıla kadar uzanan köy Manavlar ile Muhacirlerden oluşmaktadır (Akkuş, 2010:181-185). Köy merkezinde yer alan Orta Camii (bkz., Sözlü, 2014:240) kitabesine göre eski bir caminin yerine H.1300 (M.1883) yılında yaptırılmıştır. Boyuna dikdörtgen planlı ve kırma çatılı caminin büyük oranda yenilediği anlaşılmaktadır. Caminin avlusunda, banisi Prizenli Süleyman Ağa (H.1295) ile Fadime kadına ait mezar taşları bulunmaktadır. Köy mezarlığında da 7 adet kitabeli mezar taşı bulunmakta olup tarihleri Hicri 1146 ile 1325 arasında değişmektedir. Aynı mezarlıkta, korkuluk payesi, kaide, tambur ve çifte sütun gibi Bizans devşirmelerine de rastlanılmaktadır. Köy sınırları içindeki Gönen-Bandırma yolu üzerinde, üç kemer gözlü bir taş köprü yer almaktadır. Yakın zamanda restore edilen köprü 19. yüzyıla tarihlendirilmektedir (Sözlü, 2014:351).

Alaattin: Adına ilk kez 15. yüzyıl arşiv kayıtlarında rastlanılan (Akkuş, 2010:59-60) köyün genelini 19. yüzyıl sonlarında Balkanlardan gelen göçmenler oluşturmaktadır. Köy içindeki eski cami harap vaziyette olup sadece beden duvarları ve minaresi ayakta. Dikdörtgen planlı ve kırma çatılı caminin inşasında moloz taş ve tuğla kullanılmıştır. Tarihi bilinmeyen caminin 19. yüzyıla ait olduğu tahmin edilmektedir (Sözlü, 2014:314-315). Köy yolu üzerindeki ayazma mevkii denilen yerde kitabeli bir çeşme yer alır. Yakın zamanda tamamen yenilenen çeşme üzerindeki kitabeye göre (Resim: 3) Hacı Hüseyin Ağazadeler'den Mustafa ve Abdullah Efendiler tarafından Hicri 1329 (M.1913) yılında yaptırılmıştır. Köy mezarlığında, Hicri 1301, 1328 ve 1341 tarihli üç adet kitabeli mezar taşı bulunmaktadır.

Bostancı: Eski ismi “Yortan” olan köyün tarihi 15. yüzyıla kadar uzanmaktadır (Akkuş, 2010:80). Köy içindeki cami, kapı üzerinde yer alan kısmen kırık kitabesine göre Rumi 9 Eylül 1325 (M. 22 Eylül 1909) tarihlidir (Resim: 4). Dikdörtgen planlı ve kırma çatılı caminin deprem sonrası yenilediği anlaşılmaktadır (Sözlü, 2019:423). Köy mezarlığında, tarihleri Hicri 1193 ile 1337 arasında değişen sekiz adet kitabeli taş bulunmaktadır. Mezarlıkta, nereden getirildiği bilinmeyen sütun ve çifte sütunlar ile kaide, lahit kapağı gibi Bizans devşir-

meleri de kullanılmıştır. Köyden geçen Gönen Çayı kenarında 19. yüzyıla ait olduğu tahmin edilen bir değirmenin kalıntıları mevcuttur. Bu değirmen yolu üzerinde de tek gözlü bir taş köprü bulunmaktadır. Bir diğer köprü de Değirmendere üzerinde, Bostancı-Körpeağaç yolu yanında yer almaktadır (Resim: 5). İki kemer gözlü taş köprünün 19. yüzyıla ait olduğu sanılmaktadır.

Körpeağaç: Tarihi 15. yüzyıla kadar inen köyde (Akkuş, 2010:146-147) eski bir cami duvarı ile Osmanlı mezarlığına rastlanılmıştır. Taş-tuğla almasıık örgülü ve tuğla kemerli pence-releri bulunan duvar 18-19. yüzyılın özelliklerini yansıtmaktadır. Mezarlıkta, tarihleri Hicri 1123 ile 1323 arasında değişen 10 adet kitabeli mezar taşı bulunmaktadır.

Ayvalidere: Tarihi hakkında bir bilgi bulunmayan köy Çerkezlerden oluşmaktadır. Üzerinde 1885 tarihi yazılı bir levha bulunan caminin beratında 1956 tarihi verilmiştir. Tarihi bir özellik göstermeyen cami yenilenmiş olmalıdır. Köyün güneyindeki eski mezarlıkta Hicri 1307 tarihli bir mezar taşı bulunmaktadır. Köyün kuzeyindeki yeni mezarlığın musalla taşında, Halkalı Mevkii'nden getirildiği söylenen ve MS. 3. yüzyıla tarihlenen Grekçe bir yazıt (Schwertheim 1980: 113) kullanılmıştır.

Ulukır: Kuruluşu 1850'lere dayanan köye Doksanüç Harbi sonrası Balkanlardan gelen göçmenler yerleştirilmiştir (Akkuş, 2010:188). Köy meydanındaki cami, kapısı üzerindeki kitabeye göre Hicri1363 (M.1947) tarihli olup bunun ikinci inşa dönemi olduğu sanılmaktadır (Sözlü, 2014:411). Köy mezarlığında Hicri 1257 ile 1278 yılları arasına ait 15 adet kitabeli mezar taşı bulunmaktadır. Gönen Çayı üzerindeki "Güvercin Köprüsü" diye bilinen Roma Köprüsü de (Hasluck, 1906:184-189) Ulukır Köyü sınırları içerisinde kalmaktadır.

Gebeçınar: Doksanüç Harbi sonrası Balkanlardan gelen muhacirler tarafından kurulan köyde (Akkuş, 2010:108), mezarlığındaki Hicri 1325 ve 1326 tarihli iki adet kitabeli mezar taşı dışında bir kültür varlığına rastlanılmamıştır.

Havutça: Eski bir Rum köyü olup (Akkuş, 2010:122; Belke, 2020:594), köy içinde Rumlardan kaldığı söylenen basit bir çeşme yer almaktadır. Birçok kez onarıldığı anlaşılan çeşmenin kitabesi yoktur. Caminin yerinde bulunduğu söylenen kiliseden ise bir iz yoktur. Köyün kuzeydoğusunda, bugünkü Bandırma-Çanakale yolu kenarında, "İssız Han" olarak bilinen ve 14-16. yüzyıllara tarihlendirilen bir han kalıntısı (Resim: 6) yer almaktadır (Tüfekçioğlu, 2003:258-259).

Taştepe: Doksanüç Harbi sırasında bölgeye gelen Çerkezler tarafından kurulan köyde, eski mezarlıktaki Hicri 1308, 1312 ve 1316 tarihli üç adet mezar taşı dışında bir kültür varlığı bulunmamaktadır.

Çalıoba: Kuruluşu 19. yüzyıla dayandırılan bir Yörük köyüdür (Akkuş, 2010:91). Köyün eski camisi yıkılıp yerine yenisi yapılmıştır. Eski olduğu anlaşılan köy meydanındaki hazneli çeşmenin de cephesi yenilenerek fayansla kaplanmıştır. Köy mezarlığında yer alan ve tarihleri Hicri 1197 ile 1295 arasında değişen 18 adet kitabeli mezar taşı, köyün kuruluşunun 19. yüzyıl öncesine uzandığını göstermektedir.

Köteyli: Eski bir Manav köyü olup kuruluşu 16. yüzyıla dayanmaktadır (Akkuş, 2010:149). Köyde, Osmanlı dönemine ait iki adet kitabeli çeşme bulunmaktadır. Köy meydanındaki çeşme, üzerindeki kitabeye (Resim: 7) göre Saraylı Hafza Mâhir Hatun tarafından Hicri 1199 (M.1785) tarihinde, “Sülüklü Çeşme” olarak bilinen diğer çeşme de Hüseyinoğlu Silistreli Hacı Beytullah tarafından Hicri 1323 (M.1906) tarihinde yaptırılmıştır. Her iki çeşme de yenilenmiştir. Köyün mezarlığında, biri Hicri 1341 tarihli, diğeri okunamayan iki adet kitabeli mezar taşı mevcuttur. Bunların dışında, köyün batısındaki Örenler Mevkii’nde geniş bir alana yayılan Geç Roma ve Bizans dönemlerine ait yoğun miktarda sırlı sırsız seramik parçaları ile tuğla ve kiremit kırıklarının varlığı gözlemlenmiştir.

Hacımentey: Çerkez ve Muhacirlerden oluşan köyün kuruluşu 19. yüzyılın ortalarına dayandırılmaktadır (Akkuş, 2010:116). Köyün 1954 tarihli camisinin eskisinin yerine yapıldığı ifade edilmektedir. Caminin yanında nereden getirildiği bilinmeyen bir Bizans çifte sütunu ile sütun tamburu bulunmaktadır. Dedeboyun Mevkii’ndeki köy mezarlığında, Hicri 1228, 1321 ve 1328 tarihli üç adet kitabeli mezar taşı mevcuttur.

Asmalıdere: Eski adı “Cavidiye” olan köy Doksanüç Harbi sonrası gelen Balkan göçmenleri tarafından kurulmuştur (Akkuş, 2010:66). Köyün batı ucunda yer alan mezarlığında Hicri 1323 ve 1337 tarihli iki adet kitabeli mezar taşı ile birlikte, devşirme olarak kullanılan sütun, çifte sütun, kaide, lento ve söveler gibi Bizans yapı malzemeleri bulunmaktadır.

İlcak: Doksanüç Harbi sırasında Bulgaristan’dan gelen göçmenler tarafından kurulmuştur (Akkuş, 2010:123). Köyün mezarlığında, tarihleri Hicri 1311 ile 1346 arasında değişen 6 adet kitabeli mezar taşı mevcuttur. Bunların birinde merhumun Osmanpazarı karyesinden olduğu da belirtilmiştir. Aynı mezarlıkta, devşirme olarak kullanılan, Bizans dönemine ait çifte sütunlar ve korkuluk payeleri gibi mimari öğeler de bulunmaktadır. Bunların haricinde, Zırnaktepe ve Bademaltı mevkiilerinde antik dönemlere ait sütun, kaide ve yapı taşı gibi mimari öğelere rastlanılmıştır.

Üzümlü: Eski bir Manav köyü olup Doksanüç Harbi sonrası Bulgaristan’dan gelen muhacirler yerleşmiştir (Akkuş, 2010:191). Köyün batısında yer alan mezarlıktaki Hicri 1320 ve 1324 tarihli iki adet kitabeli mezar taşı ile doğusunda yer alan mezarlıktaki Hicri 1310 tarihli kitabeli mezar taşı dışında herhangi bir kültür varlığına rastlanılmamıştır.

Buğdaylı: Eski ismi “Kavak” olan köyün tarihi geçmişi 15. yüzyıla kadar uzanmaktadır (Akkuş, 2010:83-85). Gönen-Bandırma yolu üzerinde yer alan köy mezarlığında biri Hicri 1295, diğeri Miladi 1901 tarihli iki adet Osmanlı dönemi mezar taşı mevcuttur. Köy çeşmesinin önündeki bir çifte sütun (Resim: 8) ile mezarlığın bir köşesine istiflenmiş vaziyette, çevreden getirildiği söylenen sütun, çifte sütun, kaide, lento, söve ve kaplama taşı gibi Bizans dönemi mimari yapı öğeleri bulunmaktadır.

Paşaçiftlik: Tarihi geçmişi 16. yüzyıla kadar uzanan köyün (Akkuş, 2010:160) camisi yeni olup eskisinin yerine yapıldığı ifade edilmektedir. Köyün güneybatısındaki mezarlığında, tarihleri Hicri 1305 ile 1340 arasında değişen 8 adet kitabeli mezar taşı mevcuttur.

Aynı mezarlıkta, bir kısmının çevreden getirildiği söylenen Roma ve Bizans dönemlerine ait sütun, çifte sütun, oluk, lento ve söve gibi mimari öğeler de bulunmaktadır. Köyün kuzeydoğusunda yer alan Daritepealtı Mevkii'ndeki (Benliören) sit alanında yapılan incelemede yoğun miktarda Geç Roma ve Bizans dönemlerine ait seramik ve kiremit parçalarının varlığı da gözlenmiştir.

Killik: Tarihi 15. yüzyıla dayanmakla birlikte (Akkuş, 2010:141) köyde mezarlar dışında herhangi bir kültür varlığına rastlanılmamıştır. Mezarlıktaki, tarihleri Hicri 1198 ile 1290 arasında değişen 5 adet kitabeli mezar taşı bulunmaktadır. Bunlardan birinin, eski Kilik Çiftliği'nin sahibi olabileceği söylenen (Akkuş, 2010:143) Alaybeyi Mehmed Bey oğlu Halil Bey'e (H.1225) ait olduğu anlaşılmaktadır.

Büyüksoğuklar: Eski bir Manav köyü olup tarihi 16. yüzyıla kadar uzanmaktadır (Akkuş, 2010:86-87). Camisi yeni olan köyün kuzeydoğusundaki Kapaklı Mevkii'nde kitabeli bir çeşme yer almaktadır. Birçok kez elden geçirildiği anlaşılan ve inşasında Bizans devşirmelerine yer verilen çeşme, üzerindeki kitabeye göre Hicri1323 (M.1905) yılında Aydın Ali Efendi oğlu Hatib Mehmed Efendi tarafından yaptırılmıştır (Tüfekçioğlu, 2003:263). Çeşmeye giden yol üzerindeki köy mezarlığında Hicri 1193 tarihli bir mezar taşı ile gömülü veya kırık şekilde bazı mezar taşlarına rastlanılmıştır. Aynı mezarlıkta, Bayırdadı Mevkii'nden getirildiği söylenen çifte sütun, sütun, kaide, lento, söve ve yapı taşları gibi mimari öğeler de devşirme olarak kullanılmıştır. Söz konusu mevkii'de yapılan incelemede Roma ve Bizans dönemlerine işaret eden bazı kiremit, tuğla ve seramik parçaları ile kaplama taşlarına rastlanılmıştır.

Küçüksoğuklar: Tarihi 16. yüzyıla kadar uzanan (Akkuş, 2010:153) köyde, Cumhuriyetin ilk yıllarına tarihlenen bir cami ile bir de eski mezarlık bulunmaktadır. 1927 tarihli cami büyük oranda yenilenmiş görünmektedir. Mezarlıkta, tarihleri Hicri 1145 ile 1250 arasında değişen 17 adet kitabeli mezar taşı bulunmaktadır.

Kalfaköy: Tarihi 15. yüzyıla kadar inmektedir (Akkuş, 2010:127-129). Köyün camisi yeni olup eskisinin yerine yapıldığı söylenmektedir. Gönen-Manyas yolu üzerindeki köy mezarlığında bulunduğu söylenen kitabeli taşlardan bir iz yoktur. Köy içinde kitablesiz bir çeşme ile nereden getirildikleri bilinmeyen Bizans çifte sütunlarına rastlanılmıştır. Köyün güneyinde, Gönen-Manyas yolu üzerinde bir köprü yer almaktadır. Kesme taşla inşa edilen tek kemer gözlü köprünün Osmanlı dönemine ait olduğu sanılmaktadır.

Gökçesu (Çırpan): Doksanüç Harbi sonrası Bulgaristan gelen Muhacirler tarafından kurulmuştur (Akkuş, 2010:11). Köyün eski camisi yıkılıp yenisi yapılmış olup eski caminin kitabesi cami deposunda tutulmaktadır (Resim 9). Bu kitabeye göre eski cami, Şaban Aksal tarafından Hicri 1312 (M.1894-95) yılında yaptırılmıştır. Gönen-Manyas yolu üzerinde yer alan köy mezarlığında, tarihleri Hicri 1314 ile 1339 arasında değişen 14 adet kitabeli mezar taşı bulunmaktadır. Bunların bazılarında merhumların Çırpanlı oldukları belirtilmiştir.-

Osmanpazar: Doksanüç Harbi sırasında Bulgaristan'ın Osmanpazar kasabasından gelen muhacirler tarafından kurulmuştur (Akkuş, 2010:158-159). Yenilenen cami yanındaki mermer çeşme (Tüfekçioğlu, 2003:264), üzerindeki kitabeye göre, Hacı Mehmed Bey'in oğlu Hacı Mustafa tarafından Hicri 1341 (M.1922) yılında yaptırılmıştır. Köyün kuzeybatısındaki köy mezarlığında Hicri 1324, 1329 ve 1339 tarihli üç adet kitabeli mezar taşı bulunmaktadır.

Saraçlar: Doksanüç Harbi sırasında Kırım'dan gelen göçmenler tarafından kurulmuştur (Akkuş, 2010:164-165). Eskisinin yerine yapıldığı söylenen caminin yanında nereden getirildiği bilinmeyen bir Bizans çifte sütunu dışında herhangi bir kültür varlığına rastlanılmamıştır. Sepetçi Mahallesi'nde, 19. yüzyıl sonları ile 20. yüzyıl başlarında inşa edildiği sanılan bir cami ile Hicri 1262 tarihli bir mezar taşının bulunduğu eski mezarlık yer almaktadır.

Bayramiç: Gönen'in eski köylerinden biri olup tarihi geçmişi 15. yüzyıla kadar inmektedir (Akkuş, 2010:76). Köyün depremde yıkılan eski camisi 1954 yılında büyük oranda yenilenmiştir. Köyde, 20. yüzyıl başlarına ait olduğu sanılan sanayi tipi bir tuğla değirmen ile bir de ahşap yel değirmeni bulunmaktadır. Köy mezarlığında, tarihleri Hicri 1299 ile 1336 arasında değişen 7 adet kitabeli mezar taşı mevcuttur. Mezarlığın hemen yanındaki dere üzerinde 19. yüzyıldan kaldığı sanılan tek kemer gözlü taş köprü yer almaktadır.

Tütüncü: Eski adı "Ayvacak" olan köyün tarihi 15. yüzyıla kadar uzanmaktadır (Akkuş, 2010:186). Aşağı Mahalle'de yer alan eski cami 1923 tarihlidir. Köyün mezarlığında eskiden bulunduğu söylenen kitabeli taşlardan bir iz yoktur. Ancak, "Hamam Yeri" denilen yerden getirildiği söylenen Bizans dönemine ait çifte sütun, sütun ve kaideler görülmektedir (Resim: 10). Günümüzde tarla olarak kullanılan hamam yerinde ise herhangi bir varlığa rastlanılmamıştır. Köy yolu üzerinde tek kemer gözlü bir köprü yer almaktadır. Kesme ve moloz taşla inşa edilen köprünün Osmanlı döneminden kaldığı tahmin edilmektedir.

Suçıktı: Doksanüç Harbi sırasından Artvin tarafından gelen göçmenler tarafından kurulmuştur (Akkuş, 2010:176). Köyde kitabeli bir cami ve iki su değirmeni bulunmaktadır. Üzerindeki kitabeye göre Perestev Rahime Kadın Efendi tarafından Hicri 1321 (M.1903)'te yaptırılan caminin deprem sonrası 1954 yılında büyük oranda yenilediği anlaşılmaktadır. Caminin avlusunda yine Perestev Rahime Kadın Efendi tarafından Hicri 1321'de yaptırılan bir mektebin kitabesi bulunmaktadır (Resim 11). Söz konusu mektepten ise bir iz yoktur. Köy girişindeki su değirmeni harap vaziyette olmakla birlikte moloz taş duvarlar, ocak, kanal ve değirmen taşları gibi unsurları halen mevcuttur. Köy yolu üzerindeki diğer değirmen ise halen kullanılmaktadır. Büyük oranda yenilenen değirmen ahşap hatıllı taş şeklindeki özgün duvarlarını korumaktadır.

Koçbayır: Eski adı "Salihye" olan köy Doksanüç Harbi'nde Batum'dan gelen göçmenler tarafından kurulmuştur (Akkuş, 2010:144). Köy mezarlığındaki Hicri 1301, 1303, 1307 ve 1353 tarihli 4 adet kitabeli mezar taşı ile musalla taşındaki Bizans çifte sütunu dışında herhangi bir kültür varlığına rastlanılmamıştır.

Alaşar: Tarihi geçmiş 15. yüzyıla kadar inen köye Doksanüç Harbi sonrası Bulgaristan'dan gelen göçmenler yerleştirilmiştir (Akkuş, 2010:63-64). Köy meydanında yer alan cami 1938 tarihlidir. Döneminin özelliklerini yansıtan cami renkli tavan göbeği ve süslemeleriyle dikkati çeker. Köyün yaklaşık 300 m. kadar kuzeybatısında, yol kenarında kitabeli bir çeşme yer almaktadır. Düzgün kesme taşla inşa edilen çeşme (Sözlü, 2014:491) üzerindeki kitabaya göre Hacı Hasan Efendi tarafından Hicri 1333 (M.1915) yılında yaptırılmıştır.

Çalica: Eski adı "Gerdeme" olan Yörük Köyü'nde (Akkuş, 2010:92), mezarlıktaki tam olarak okunamayan bir adet kitabeli Osmanlı mezarı dışında bir kültür varlığı bulunmamaktadır.

Çobanhamidiye: Doksanüç Harbi sırasında gelen Muhacirler tarafından kurulmuştur (Akkuş, 2010:99). Köy meydanındaki 1954 tarihli caminin yanında kitabeli bir çeşme yer almaktadır (bkz., Sözlü, 2014:488). Kesme taş ve tuğla ile inşa edilen çeşme üzerindeki kitabaya göre Plevneli Hacı Mehmed Ağa tarafından Hicri 1326 (M.1908) yılında yaptırılmıştır. Köy içindeki mezarlıkta eski yazılı 1935 tarihli bir mezar taşı bulunmaktadır.

Çiftlikalan: Doksanüç Harbi sırasında gelen Gürcü göçmenleri tarafından kurulmuştur. 1877 tarihli olduğu ifade edilen (Akkuş, 2010:98) köy camisinin 1954 yılında yenilediği anlaşılmaktadır. Köy içinde eski bir konak ile geleneksel nitelikte bazı evler dikkati çekmektedir. İki katlı olarak taş ve tuğla ile inşa edilen konak 19. yüzyılın sonlarına ait olmalıdır. Benzer şekilde geleneksel nitelikteki diğer bazı evlerde cumba ve balkon çıkmalarına yer verilmiştir. Gönen yolu üzerinde yer alan köy mezarlığında tam olarak okunamayan bir adet kitabeli mezar taşı bulunmaktadır.

Keçeler: Tarihi 16. yüzyıla kadar inen bir manav köyü olup, Doksanüç Harbi sırasında gelen Çerkez ve Muhacirler yerleşmiştir (Akkuş, 2010:138-139). Üzerinde 1932 tarihli bir levha bulunan köy camisi yenilenmiştir. Muhtarlık binası önünde, arkeolojik sit bölgesinden getirildiği söylenen iki adet Bizans çifte sütunu ile kuyu bileziği ve dibek taşları bulunmaktadır. Çeltik ekili olan söz konusu sit bölgesinde inceleme yapılamamıştır.

Çınarlı: Doksanüç Harbi sürecinde kurulan bir Çerkez köyüdür (Akkuş, 2010:94). Köy içindeki caminin kapısı üzerinde Hicri 1322 (M.1904) tarihi yazmaktadır. Birçok kez elden geçirildiği anlaşılan cami, malzeme-teknik, kapı ve pencere gibi mimari özellikleri bakımından dönemini yansıtmaktadır. Köyün doğu ucunda yer alan eski mezarlıkta Hicri 1296 tarihli bir adet kitabeli mezar taşı bulunmaktadır.

Hacivelioba: Tarihi 18. yüzyıl başlarına kadar uzanan bir Yörük köyü olup, Doksanüç Harbi sırasında gelen Çerkezler ve Muhacirler yerleştirilmiştir (Akkuş, 2010:117). Yukarı mahallede yer alan ve beratında 1908 tarihi verilen eski caminin yenilediği anlaşılmaktadır. Köyün hemen batısında yer alan mezarlıkta Hicri 1217 tarihli olan sadece bir adet kitabeli mezar taşı mevcuttur.

Sebepli: Eski Yörük köyü olup Doksanüç Harbi sonrası Bulgaristan'dan gelen Muhacirler yerleşmiştir (Akkuş, 2010:173). Köyün camisi yeni olup eskisinin yerine yapıldığı söylen-

mehtir. Kitabeli taşın bulunmadığı köy mezarlığının girişinde, çevreden getirildiği söylenen, üzerinde eski yazılar bulunan, üç adet kaideli kürevi taş bulunmaktadır (Resim 12).

Fındıklı: Doksanüç Harbi sonrası Bulgaristan'dan gelen Muhacirler tarafından kurulmuştur (Akkuş, 2010:104). Köyün camisi yeni olup, Rumi 1305 tarihli olduğu belirtilen (Akkuş, 2010:106) eski caminin yerine yapılmıştır. Köy mezarlığında Hicri 1312 tarihli bir adet mezar taşı mevcuttur.

Canbaz: Tarihi hakkında pek bilgi bulunmayan bir Yörük köyüdür (Akkuş, 2010:88). Köy meydanında 1920 tarihli cami yapılan onarımlarda büyük oranda yenilenmiştir. Köyün hemen doğusunda yer alan mezarlıkta Hicri 1325 (M.1907) tarihli bir adet kitabeli taş bulunmaktadır.

Balcıdede: Doksanüç Harbi sonrası Batum'dan gelen Gürcüler tarafından kurulmuştur (Akkuş, 2010:75). Köyün, depremde yıkılan eski camisi 1954'te yenilenmiş, eski caminin kitabesi de bunun üzerine yerleştirilmiştir. Kitabeye göre cami, Mustafa Nuri Paşa tarafından H.1314 (M.1897) tarihinde yaptırılmıştır (Sözlü, 2014:279). Köyün 800 m. kadar kuzeyindeki dere üzerinde bir taş köprü yer almaktadır. Kesme ve moloz taşla inşa edilen tek kemer gözlü köprüünün 19. yüzyıla ait olduğu sanılmaktadır (Sözlü, 2014:526).

Balcı: 19. yüzyıl ortalarında Kırım ve Kafkaslardan gelen Tatar ve Çerkezler tarafından kurulmuştur (Akkuş, 2010:74). Çerkez Mahallesi'nde yer alan eski caminin ilk dönemlerden kaldığı tahmin edilmektedir. Günümüzde kullanılmayan caminin harim duvarlarında biri Hicri 1344 (M.1925) diğeri 1368 (M.1949) tarihli iki dua panosu yer almaktadır. Köy mezarlığında Hicri 1322 ve 1328 tarihli iki adet kitabeli mezar taşı bulunmaktadır.

Ekşidere: Tarihi 19. yüzyılın ilk yarısına kadar uzanan köye Doksanüç Harbi sonrası Batum civarından gelen Gürcülerle, Bulgaristan'dan gelen Muhacirler yerleşmiştir (Akkuş, 2010:103). Köy mezarlığında Hicri 1314 tarihli bir adet mezar taşına rastlanılmıştır. Bizans dönemi yerleşimi olduğu belirtilen Dağ Ilacası'nda (Akkuş, 2010:104) buna dair bir ize rastlanılmamıştır.

Muratlar: Tarihi geçmişi 16. yüzyıla kadar uzanan köyde (Akkuş, 2010:155), köy mezarlığındaki Hicri 1309 tarihli mezar taşı dışında bir kültür varlığına rastlanılmamıştır.

Kumköy: Tarihi 16. yüzyıla kadar uzanan bir Manav köyü olup Doksanüç Harbi sonrası Şumnu'dan gelen Muhacirler yerleşmiştir (Akkuş, 2010:152). Köyün 1955 tarihli camisinin eskisinin yerine yapıldığı söylenmektedir. Köyün doğu girişinde yer alan mezarlığında biri Hicri 1295 tarihli, diğeri okunamayan iki adet kitabeli mezar taşı bulunmaktadır.

Gaybular: Tarihi geçmişi 16. yüzyıla kadar inen bir Yörük köyüdür (Akkuş, 2010:106) Köy içindeki 1954 tarihli cami depremde yıkılan eski caminin yerine yapılmıştır. Köyün kuzeybatısındaki Arpalık Mevkii'nde, 19. yüzyıl sonları veya 20. yüzyıl başlarına ait olduğu sanılan bir su değirmeni yer almaktadır. Ahşap karkaslı moloz taşla inşa edilen değirmen halen kullanılmaktadır.

Karalarçiftliği: Eski bir çiftlik yerine 19. yüzyılın sonlarında yerleşen Çerkezler ve Muhacirler tarafından kurulmuştur (Akkuş, 2010:132). Köy meydanındaki eski cami yenilenmiştir. Yakın zamana kadar üzerinde bulunduğu söylenen kitabeye göre eski cami, Perestev Rahîme Valide Sultan tarafından Hicri 1306'da yaptırılmıştır (Alangu, 1968:45; Akkuş, 2010:133). Caminin müstemilatı olan kuyudan çekilen suların bulunduğu mermer tekne üzerinde de Perestev Rahîme Valide Sultan vakfına ait Hicri 1311 (M.1893) tarihli bir kitabe yer almaktadır (Tüfekçioğlu, 2003:257). Köy mezarlığında da tarihleri Hicri 1303 ile 1325 arasında değişen 5 adet kitabeli mezar taşları bulunmaktadır.

Çınarpınar: Tarihi 16. yüzyıla dayandırılan köyde Doksanüç Harbi sürecinde gelen Gürcüler yerleşmiştir (Akkuş, 2010:95). Köyün camisi üzerindeki kitabeye göre Hicri 1319 (M.1901) yılında yaptırılmıştır (Sözlü, 2014:346). Boyuna dikdörtgen planlı ve kırma çatılı cami kesme taşla inşa edilmiştir. Köy meydanında iki kitabeli bir çeşme yer almaktadır. Bunlardan özgün olduğu tahmin edilen kitabeye göre çeşme Osmanpazarlı Ömer oğlu Hacı Mustafa Ağa ile eşi Fatma Hanım tarafından Hicri 1342 (M.1923) tarihinde yaptırılmıştır (Tüfekçioğlu, 2003:263). Kesme taşla inşa edilen ve birçok kez elden geçirildiği anlaşılan çeşmenin doğu kolu üzerindeki diğer kitabenin ise sonradan buraya yerleştirildiği anlaşılmaktadır (Sözlü, 2003:463). Kitabenin, Hüseyin Ağa tarafından Hicri 1279 (M.1862) yılında yaptırılan bir çeşmeye ait olduğu anlaşılmaktadır. Çeşme yalıkları ve köy mezarlığında Bizans çifte sütunları ile lento, söve gibi yapı elemanlarına da rastlanılmaktadır.

Atcioaba: Kuruluşu 19. yüzyıl ortalarına dayandırılan bir Yörük köyü olup Doksanüç Harbi sonrası Bulgaristan'dan gelen Muhacirler yerleştirilmiştir (Akkuş, 2010:68). Üzerinde bir kitabe bulunmayan köyün camisi beratına göre 1895 tarihli bir çeşme geçirilmiştir. Birçok kez elden geçirildiği anlaşılan dikdörtgen planlı ve kırma çatılı caminin minare kaidesi özgün görünmektedir.

Hasanbey: Doksanüç Harbi sonrası Bulgaristan'dan gelenler Muhacirler tarafından kurulmuştur (Akkuş, 2010:120). Köy mezarlığındaki, ikisi okunamayacak kadar kötü olan, diğerleri Hicri 1321 ve 1366 tarihli toplam 4 adet kitabeli mezar taşı dışında bir kültür varlığına rastlanılmaz.

Gündoğan: Doksanüç Harbi göçmenleri tarafından kurulan bir Muhacir köyüdür (Akkuş, 2010:112). Köyde, kapı ve mihraplarındaki taş süslemeleriyle dikkati çeken 1948 ve 1954 tarihli iki cami bulunmaktadır. Köyün güneydoğusunda, Gönen yolu üzerinde yer alan mezarlığında Hicri 1310 tarihli bir adet kitabeli mezar taşı mevcuttur.

Babayaka: Kuruluşu 18. yüzyıl başlarına dayandırılan köy (Akkuş, 2010:70) Kiepert'in haritasında da "Baba-yakassi" olarak gösterilmiştir. Köyde, bir Bizans kalesi olduğu belirtilen yapı kalıntıları bulunmaktadır (Hasluck, 1910:104). Yakın zamanda yapılan bir araştırmada ise bunların bir Bizans dini kompleksine ait oldukları ifade edilmektedir (Rose ve Körpe, 2008:106; Belke, 2020:443). Mevcut yapı kalıntısı da bir kale izlenimini vermemektedir (Resim 13). Yapının yanında yer alan köy mezarlığında yapı kompleksine ait olduğu sanılan sütun ve korkuluk payeleri gibi yapı elemanlarına rastlanılmaktadır.

Dereköy (Keçidere): Eski “Erderlü” köyü yerine, 19. yüzyılın ikinci yarısında Kafkaslardan gelen Çerkezler tarafından kurulmuş, Cumhuriyetin ilk yıllarında da muhacirler gelmiştir (Akkuş, 2010:100). Üzerinde 1889 tarihi bir levha bulunan caminin büyük oranda yenilendiği anlaşılmaktadır. Köyün 600 m. kadar kuzeyindeki mezarlıkta, tarihleri Hicri 1290 ile 1321 arasında değişen 5 adet kitabeli taş bulunmaktadır. Mezarlığın hemen yanında 20. yüzyılın başlarından kaldığı sanılan bir su değirmeni yer almaktadır. Ahlatlık Mevkii’ndeki bir tepe üzerinde yer alan ve Antik dönemlere tarihlenen (Rose ve Körpe, 2008:105; Belke, 2020:247) sit bölgesinde yapılan araştırmada Ortaçağ ve sonrasına ait bir veriye rastlanılmamıştır.

Hafız Hüseyin Bey: Eski Rum köyü olup eski adı Elbislük’tir (Hasluck, 1910:105). Mübadele sonrası Yunanistan’dan gelen Pomaklar yerleştirilmiştir (Akkuş, 2010:118-119). Köy içinde Rumlardan kalma, geç döneme ait bir kilise yer almaktadır (Resim 14). Taş ve tuğla ile inşa edilen kilise bazilikal planlı ve üç neflidir. Yine Rumlardan kaldığı söylenen cezaevi günümüzde konut olarak kullanılmaktadır. Bunların dışında, taş ve tuğla ile inşa edilen birkaç Rum evi ile bir köşe dükkânı bulunmaktadır. Üzerinde 1927 tarihi verilen köy camisi, yakın zamanda genişletilerek büyük oranda yenilenmiştir.

Kınalar: 19. yüzyılda kurulan bir Yörük köyü olup Doksanüç Harbi sonrası gelen Muhacirler yerleşmiştir (Akkuş, 2010:141). Köy meydanında, testere dişi şeklindeki tuğla saçağıyla dikkati çeken 1941 tarihli cami, birçok kez yapılan onarımlarla halen kullanılmaktadır. Caminin yanındaki köy meydanında sivri kemer nişli çifte çeşme yer almaktadır. Moloz taşla inşa edilen çeşmelerin camiiyle aynı döneme ait oldukları sanılmaktadır.

KAYNAKÇA

- Akkuş, T. (2010). *Gönen ve Köyleri Tarihçesi*. İstanbul: MTV Yayıncılık.
- Alangu, T. (1968). *Ömer Seyfettin: Ülkücü Bir Yazarın Romanı*. İstanbul: May Yayınları.
- Cuinet, V. (1894). *La Turquie d’Asie Géographie Administrative*. Tome Quatrieme. Paris.
- Belke, K. (2020). *Tabula Imperii Byzantini 13, Bithynien und Hellespont*. Wien: Österreichische Akademie der Wissenschaften.
- Durukan, A. (2003). Balıkesir ve Çevresindeki Türk Dönemi Yapıları. *Bitek Kent: Balıkesir*, 141-183. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Hasluck, F.V. (1910). *Cyzicus*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Küpeli, Ö. (2000). 1882-1922 Yılları Arasında Gönen Kazası. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XV: 231-255.
- Öden, Z. G. (1999). *Karası Beyliği*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Özdemir, Z. (1998). *Kaplıcalar Şehri Gönen*. Ankara: Gönen Belediyesi.

- Özgökçeler, D. (1979). *Gönen (Artemea)*. İzmir: Karınca Matbaacılık.
- Rose C. B. ve Körpe, R. (2008). The Granicus River Valley Survey Proje, 2006. 25. *Araştırma Sonuçları Toplantısı, 2. Cilt*, 103-116. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Schwertheim, E. (1980). *Die Inschriften von Kyzikos und Umgebung I. Grabtexte (IK 18)*. Bonn.
- Sözlü, H. (2014). *Balıkesir 'de Türk Dönemi Mimari Eserleri*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Van.
- Strabon. (2015). *Antik Anadolu Coğrafyası (Geographika: Kitap XII-XIII-XIV)*. (Çev: A. Pekman). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Tüfekçioğlu, A. (2003). Gönen ve Köylerindeki Mimâri Eserlerden Kalan İzler. *Ekev Akademi Dergisi*, 7/14: 253-271.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1988). *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Wiegand, T. (1904). Reisen in Mysien, *Extrait des Athen. Mitteilungen*, 254-339. Athen.
- Yalçıklı, D. (2012). Çanakkale İli, Yenice İlçesi ve Balıkesir İli Gönen İlçesi YüzeY Araştırması (2009-2010). 29. *Araştırma Sonuçları Toplantısı, 1. Cilt*, 209-229. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Ramsay, W. M. (1890). *The Historical Geography of Asia Minor*, Volume IV. London: Royal Geographical Society.

Resim 1: Gönen İlçe merkezi, “Seher Han” olarak bilinen yapı.

Resim 2: Sarıköy, hamam girişi.

Resim 3: Alaattin, çeşme kitabesi.

Resim 4: Bostancı, cami kitabesi.

Resim 5: Bostancı, Değirmendere üzerindeki köprü.

Resim 6: Havutça, “İssız Han” olarak bilinen yapı kalıntısı.

Resim 7: Köteyli, çeşme kitabesi.

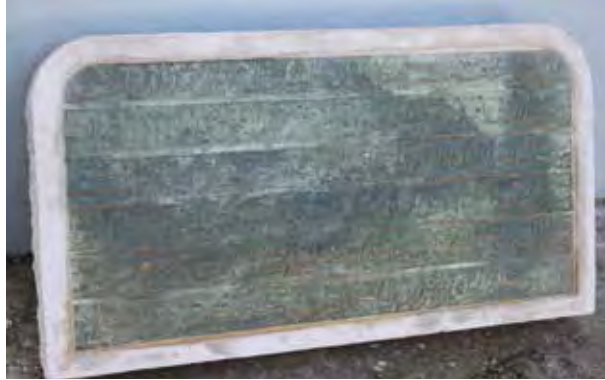
Resim 8: Buğdaylı, çeşme önündeki Bizans çifte sütunu.

Resim 9: Gökçesu (Çırpan), depodaki cami kitabesi.

Resim 10: Tütüncü, musalla taşı olarak kullanılan Bizans çifte sütunu ve kaideler.

Resim 11: Suçıktı, cami avlusundaki mektep kitabesi.

Resim 12: Sebepli, mezarlık duvarı önündeki kitabeli kürevi taşlar.

Resim 13: Babayaka, Bizans dönemi yapı kalıntısı.

Resim 14: Hafız Hüseyin Bey, kilise.

ESKİŞEHİR İLİ TARİH ÖNCESİ ARKEOLOJİSİ YÜZEY ARAŞTIRMASI (III), 2019

Gizem KARTAL*

Burcu Cemre BAL

Pınar PERÇİN

Metin KARTAL

GİRİŞ

2017 yılında Prof. Dr. Metin Kartal Başkanlığında başlatılan “Eskişehir İli Tarih Öncesi Arkeolojisi YüzeY Araştırması” (Kartal ve diğer. 2019; Erbil, 2019; Kartal ve diğer. 2020) projemiz 2019 yılında 01.07.2019 ve 12.07.2019 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Heyet üyelerimiz Başkan Prof. Dr. Metin Kartal, Doç. Dr. Gizem Kartal, Arkeolog Pınar Perçin ve Arkeolog Burcu Cemre Bal’dan oluşmuştur. Araştırma ekibimizin T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Bakanlık Yetkili Uzmanı Eskişehir Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü uzmanı Sayın Gürol Tali¹ olmuştur.

2018 yılında aynı çalışma projesi kapsamında Eskişehir il merkezinden Alpu’ya doğru giderken Odunpazarı İlçesi sınırlarında kalan Sevinç-Ağapınar mahalleleri doğrultusunda yolun sağındaki yamaçlarda Paleolitik Çağ yontma taş işlik atölyeleri tespit edilmiş ve tüm bu alan 10 nolu buluntu alanı olarak isimlendirilmişti (Kartal ve diğer. 2020). Ayrıca bu alan içerisinde de birbirlerinden bağımsız 6 farklı buluntu yeri daha tespit edilmiş ve 2019 yılı araştırma sezonunda bu alanların sistematik yüzeY araştırması yöntemiyle çalışılması planlanmıştı (Kartal ve diğ., 2020: 130-132). Nitekim bu yıl çalışma süresince bu alanlardan 10.6 nolu atölyeler olarak isimlendirdiğimiz Sevinç Mahallesi’nin kuzeydoğusunda yer alan yamaçlarda çalışmalarımızı gerçekleştirdik² (Resim: 1).

* Doç. Dr. Gizem KARTAL, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Tarih Öncesi Arkeolojisi Anabilim Dalı, 06100-Sıhhiye Ankara/TÜRKİYE, gkartal@ankara.edu.tr
Arkeolog (MA) Burcu Cemre BAL, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı (Tarih Öncesi Arkeolojisi) Doktora Öğrencisi, cemre.bal@yandex.com
Arkeolog (MA) Pınar PERÇİN, ppercin@ankara.edu.tr

Prof. Dr. Metin KARTAL, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Tarih Öncesi Arkeolojisi Anabilim Dalı, 06100-Sıhhiye Ankara/TÜRKİYE, kartalm@ankara.edu.tr

1 Sayın Gürol TALİ’ye özverili çalışmalarından dolayı çok teşekkür ediyoruz. Kendisi tüm bilimsel çalışma faaliyetlerimizin içinde olmuş büyük yardımcıları dokunmuştur.

2 Araştırma ekibi olarak; Kültür ve Turizm Bakanlığı’na, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü’ne, Eskişehir İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü’ne, Eskişehir Müzesi Müdürlüğü’ne teşekkürlerimizi sunuyoruz. Araştırmamızın sarf malzemesi giderleri hazırlamış olduğumuz proje ile Türk Tarih Kurumu tarafından karşılanmıştır. Bu nedenle Türk Tarih Kurumu Başkanlığı’na bilimsel çalışmalarımıza verdikleri finansal desteklerinden dolayı teşekkürlerimizi sunuyoruz. Eskişehir’de arazi için araç ve yakıt giderlerimizin tamamı araştırmamız öncesindeki başvurumuz neticesinde Eskişehir Büyükşehir Belediyesi tarafından karşılanmıştır. Bu sebeple Eskişehir Büyükşehir Belediyesi’ne, Büyükşehir Belediye Başkanı Sn. Prof. Dr. Yılmaz BÜYÜKERŞEN’e,

ÇALIŞMA ALANI

10 no'lu buluntu alanında kendi içinde birbirlerinden bağımsız olduğu tespit edilen atölye alanları A'dan F'ye kadar sıralanmıştır. Bu 6 farklı atölye kendi içlerinde yontma taş yoğunluklar içermekte ve her birinin arasında çeşitli mesafeler yer almaktadır. Bu mesafeler tesadüfi gelişmiş gibi görünmektedir. Başka bir deyişle yontma taş ışık çalışmalarının yapıldığı tarih öncesi zamanlarda insanların davranışsal faaliyetlerinin bir sonucudur diyebiliriz. Şimdilik kaydıyla neden farklı öbeklenmeler oluştuğunu bilemiyoruz. Ancak kesin olan şu ki bu yontma taş ışık alanlarında sıkça tekrarlanan farklı dönemleri içeren buluntular gözlemlenmiştir. Öte yandan bu farklı ışık alanlarında teknik ve tipolojik açıdan bütünüyle birbirinin aynısı olan buluntular da gözlemlenmiştir. Bu alanların 3 tanesi içinde ana toprağa gömülü mavi kalsedon çakmaktaşı hammadde kaynağı vardır. Buradan yola çıkarak belki de bu farklı öbeklenmelerin nedeni, “kaynağın bulunduğu yerde yapılan yontma eylemlerinden kaynaklanmış olabilir” şeklinde düşünülebilir. Nitekim A, B ve C alanlarında doğal ve iri bloklar şeklinde kalsedon çakmaktaşı hammadde kaynağı tespit edilmiştir (Resim 2). Bunların koordinatları Tablo 1’de görülmektedir.

A ALANI HAMMADDE	N: 39°47.073’	E: 030°42.371’	Yükselti: 806 metre
B ALANI HAMMADDE	N: 39°47.032’	E: 030°42.580’	Yükselti: 831 metre
C ALANI HAMMADDE	N: 39°47.078’	E: 030°42.604’	Yükselti: 829 metre

Tablo 1: Hammadde kaynakları koordinatları

Bu alanların daha da doğu-kuzeydoğusunda bir hammadde kaynağı daha tespit edilmiştir (Resim: 2). Bu hammadde de kalsedon çakmaktaşı niteliğindedir. Ancak burada mavi renkli örneklerin yanında bir de beyaz renkli kalsedon çakmaktaşı da bulunmaktadır. Bunların bütünüyle makroskobik gözlemlere dayalı ayrımlar olduğunu ve şimdilik bu hammaddeler üzerinde herhangi bir kimyasal analiz yapılmadığını belirtmek isteriz. Bu beyaz hammaddeye ait buluntular ve yontma taş ürünler yukarıda adı geçen buluntu alanlarından ele geçmektedir. İlginç olan beyaz hammadde bulunan alanda bilinçli bir ışık alanının olmamasıdır. Ancak burası bir kuru dere yatağının yamacıdır ve yatak derinliği 5-7 metre arasında değişmektedir. Olasılıkla bu hammadde buradan alınmış ve diğer hafif meyilli alanlarda yontulmuştur. Bu yatağa ilişkin koordinatlar Tablo 2’dedir.

BEYAZ HAMMADDE	N: 39°47.180’	E: 030°42.693’	Yükselti: 819 metre
----------------	---------------	----------------	---------------------

Tablo 2: Beyaz hammaddeye ait koordinatlar

YÖNTEM

Aşağıda koordinatları belirtilen A-F alanlarından sadece 2’sinde (A ve C alanları) karelej oluşturulmuş ve bu karelej içinde yer alan yontma taş ürünler milimetrik kâğıtlara işlenmiştir. Alandaki bu çalışmalara birkaç sezon daha devam edilecektir.

Özel Kalem Müdürleri Sn. Deniz KAPLAN ile Sn. Burhan DEĞİRMENCİOĞLU’na teşekkürlerimizi bir borç biliyoruz. Araştırmamızda konaklama ve geriye kalan tüm diğer lojistik gereklilikler tarafımızca karşılanmıştır.

A alanı 10.6 nolu alanın en batı ucundadır (Resim: 2 ve 3). Buranın hemen güneyinde ve batısında 5-7 metre derinliğinde bir kuru dere yatağı vardır. A alanında 5x5 metre ebatlarında plankareler oluşturularak her plankaredeki yontma taş malzeme “yüzey karelaj sistemi” formlarına konumlarıyla birlikte işlenmiştir. Bu alanda 5x5 metre ebatlarında “kuzey-güney” hattı doğrultusunda ve “karelaj lejantları” formatında 4 (dört) plankarede çalışılmıştır. Buna göre; A1, A4, A5 ve A8 plankarelerinde tek bir doğrultuda değil birbirlerine göre diyagonal olan plankareler sistemi uygulanmıştır (Resim: 4). Bu şekilde daha geniş bir alanda gözlem ve belgeleme yapılmıştır. Her plankarede çalışılırken bu plankarelerin de her biri 1’er metrelilik 25 küçük plankareye bölünmüştür (Resim: 5, 6). Bu sayede daha küçük alanda daha detaylı ve doğru belgeleme yapılabilmektedir. Plankareler içinde önemli görülen yontma taş malzemenin teknik incelemesi yerinde yapılmış, çizilmiş, fotoğraflanmış ve yerine bırakılmıştır. Ayrıca A alanında sadece A8 plankaresindeki tüm yontma taş buluntuların boyutları tek tek “plankare boyut formu”na işlenmiştir. Bu çalışma bir fikir edinmek amacıyla sadece 1 adet 25 metrekare içinde gerçekleştirilmiştir. C alanında ise sadece 1 adet 5x5 ebatlarında kare oluşturulmuş ve bu plankarenin içinde 25 küçük plankarede tıpkı A alanında yaptığımız gibi sistematik tarama ve kayıt işlemleri gerçekleştirilmiştir (Resim: 7). Gerek Atölye A ve gerekse Atölye C’deki tüm çalışma teknik incelemelerle birlikte ayrı bir makale olarak değerlendirilecektir.

Ayrıca çok küçük bir alanda tespit edilen bu atölye ve/veya ışık yerlerinin yüzeydeki boyutları tespit edilmiş ve koordinatları kaydedilmiştir. Her bir atölye-işlik yerinin etrafında yüzey taramaları yapılmış, önemli buluntuların çizimleri alanda gerçekleştirilmiş ve gerekli bilgileri alınarak fotoğraflanmıştır. Çalışması biten yontma taş malzeme yerine bırakılmıştır.

ATÖLYE ALANLARINDAKİ BULUNTULAR

10.6 no’lu alan içinde yer alan atölyeler:

A Alanı (A1, A4, A5 ve A8 Plankarelerinin bulunduğu alan):

PLANKARE MERKEZİ: N: 39°47.089’ E: 030°42.373’ Yükselti: 807 metre			
KUZEY SINIRI N: 39°47.096’ E: 030°42.371’ Yükselti: 806 m	GÜNEY SINIRI N: 39°47.068’ E: 030°42.371’ Yükselti: 807 m	DOĞU SINIRI N: 39°47.079’ E: 030°42.387’ Yükselti: 808 m	BATI SINIRI N: 39°47.083’ E: 030°42.355’ Yükselti: 806 m

Tablo 3: A alanı koordinatları

A alanına ait koordinatlar Tablo 3’te verilmiştir. A alanı geneli itibarıyla yoğun yontma taş kalıntılarıyla doludur (Resim: 8-13). Burada toprak zeminde kalsedon çakmaktaşı hammadde de bulunmaktadır. Bu hammadde bloklarının yerinde kırılarak bunlardan alınan parçaların burada yongalandıkları çok açıktır. Alanda hem Orta Paleolitik hem de Alt Paleolitik tarzda yongalama yapıldığı gözlemlenmiştir. Hatta bazılarındaki patina farklılıkları ikincil kullanımların dahi olduğunu göstermektedir (Resim: 8).

Alt Paleolitik açısından örs üzerinde yongalamanın yapıldığı örneklerin yanı sıra el içinde yongalanmış örnekler de gözlemlenmiştir. *Clacton* yongalar örs üzerinde yongalamaya bağlı iri vurma yumrusuna sahip, büyük düz topuklu parçalardır. Çekirdeklerin geneli şekilsizdir, yongaların büyük bir kısmında düzelti bulunmamaktadır. Dolayısıyla herhangi bir alet kategorisine yerleştirilecek parça sayısı oldukça azdır. Söz konusu bu düzeltisiz yongaların genel olarak yontma artıkları olduğu söylenebilir (Resim: 9). Aynı durum Orta Paleolitik karakterli parçalar için de geçerlidir. Yani klasik Orta Paleolitik yontma taş aletler ele geçmemiştir. Alt Paleolitik mi yoksa Orta Paleolitik mi olduğunu tam olarak bilemediğimiz *levallois* çekirdekler (Resim: 10-13) ve *levallois* yongalar da mevcuttur.

Bu alan için genel özellikleri itibarıyla hissedilen zaman aralığı Erken Orta Paleolitik gibi görünmektedir. Dolayısıyla *levallois* örneklerin de bu döneme atfedilebilmesi olağan görünmektedir. Bunların dışında çok az sayılarda da olsa Orta Paleolitik döneme bağlanabilen kırık kenar kazıyıcılar gözlemlenmektedir. Yontma taş alet sayısındaki azlığın nedeni buranın bir taş yontma işlik alanı olması ve burada üretilen asıl istenen ürünlerin yaşam alanlarına götürülmüş olmasıdır. Öte yandan bu işlem zincirinden arta kalan ve alanın bir taş atölyesi olduğunu kanıtlayan tüm unsurlar burada yer almaktadır.

Tüm parçalar üzerinde çok yoğun bir patina gözlemlenmiştir. Makroskobik gözlemlerimize göre özü mavi renkli kalsedon çakmaktaşlarının üzeri beyaz renkli bir patinayla örtülmüştür. Buluntuların güneş gören yüzeylerinin neredeyse tamamında bu değişim gözlemlenmiştir. Güneş görmeyen alt yüzeyleri kendi öz renklerini daha çok korumuşlardır, patinanın yaratmış olduğu renk değişimi her iki yüzeye bakıldığında rahatlıkla görülebilmektedir.

B Alanı:

ATÖLYE MERKEZİ: N: 39°47.052' E: 030°42.566' Yükselti: 826 metre			
KUZHEY SINIRI N: 39°47.064' E: 030°42.565' Yükselti: 827 m	GÜNEY SINIRI N: 39°47.046' E: 030°42.557' Yükselti: 826 m	DOĞU SINIRI N: 39°47.054' E: 030°42.584' Yükselti: 828 m	BATI SINIRI N: 39°47.057' E: 030°42.550' Yükselti: 825 m

Tablo 4: B alanı koordinatları

Burası A alanının yaklaşık 320 metre doğu-güneydoğusunda başka bir taş yontma işlik yeridir (Resim: 2). Alana ait koordinatlar Tablo 4'te görülmektedir. Burada da işlik alanı içinde yer alan ve ana toprağa gömülü kalsedon çakmaktaşı hammadde tespit edilmiştir. Hammadde bloklarının çevresinde yüzlerce ve hatta binlerce yontma taş buluntu yer almaktadır. Bunların geneli yonga ve çekirdeklerden ibaret yontma artıklarıdır ve bunlar arasında çok az sayıda yontma taş alet bulunmaktadır. Yer yer çok karakteristik olan *levallois* çekirdek ve yonga örneklerine tesadüf edilmektedir. B işlik alanının hemen güneyi oldukça dik bir kuru dere yatağı yamacındadır. Bu nedenle bu kuru dere kısmına B alanının birçok yontma taş ögesi erozyonla yuvarlanmış ve onlarca metre dere yatağına sürüklenmiştir. B alanının bulunduğu hafif eğimli kısım ise *in situ* pozisyonunu korumuştur.

C Alanı:

PLANKARE MERKEZİ: N: 39°47.078' E: 030°42.601' Yükselti: 828 metre			
KUZEY SINIRI N: 39°47.090' E: 030°42.597' Yükselti: 824 m	GÜNEY SINIRI N: 39°47.067' E: 030°42.596' Yükselti: 826 m	DOĞU SINIRI N: 39°47.073' E: 030°42.616' Yükselti: 826 m	BATI SINIRI N: 39°47.083' E: 030°42.582' Yükselti: 823 m

Tablo 5: C alanı koordinatları

C alanı ise B alanının yaklaşık 100 metre kuzey-kuzeydoğusunda yer alır. Burası da tıpkı A ve B alanları gibi bir işlik yeridir. C alanına ilişkin koordinatlar Tablo 5'te verilmiştir. Burada da ana toprağa gömülü kalsedon çakmaktaşı hammadde vardır. Bu alandaki nitelikli buluntu sayısı diğerlerine göre biraz daha fazladır. Çok sayıda *levallois* çekirdek (Resim: 14) ve yongaya az sayıda yontma taş alet eşlik etmektedir. Aletler arasında en yaygın olanları düzeltili yongalar ile kazıyıcılardır. Alandaki neredeyse tüm materyaller *in situ* pozisyonlarındadır. Eğim çok az ya da neredeyse yok denecek bir şekildedir. Bu nedenle yoğun bir doğal erozyon olmamıştır. Tüm yontma taş malzeme üzerinde tıpkı A alanında olduğu gibi patina gözlemlenmiştir.

D Alanı:

ATÖLYE MERKEZİ: N: 39°47.109' E: 030°42.422' Yükselti: 813 metre			
KUZEY SINIRI N: 39°47.146' E: 030°42.511' Yükselti: 812 m	GÜNEY SINIRI N: 39°47.122' E: 030°42.477' Yükselti: 813 m	DOĞU SINIRI N: 39°47.122' E: 030°42.507' Yükselti: 817 m	BATI SINIRI N: 39°47.139' E: 030°42.475' Yükselti: 812 m

Tablo 6: D alanı koordinatları

Tablo 6'da koordinatları görülen D alanı, A alanının yaklaşık 100 metre doğu-kuzeydoğusundadır. Hafif eğimli bir yamaç üzerindedir ve bu nedenle kısmi bir erozyon söz konusudur. Ancak yine de çoğu materyal geniş bir öbek şeklinde pozisyonlarını olabildiğince korumuştur. Burada çok sayıda *levallois* çekirdek, *levallois* yonga, çeşitli yongalar, düzeltili yongalar, birkaç adet dilgi, birkaç adet kalın kenar kazıyıcı, şekillendirmeye yönelik çıkarımları olan yongalar gibi yontma taş unsurlarla karşılaşmıştır. D alanında hammadde blokları tespit edilmemiştir.

E Alanı:

ATÖLYE MERKEZİ: 2 MERKEZLİDİR N: 39°47.167' E: 030°42.449' Yükselti: 808 metre N: 39°47.172' E: 030°42.415' Yükselti: 803 metre			
KUZEY SINIRI N: 39°47.182' E: 030°42.452' Yükselti: 806 m	GÜNEY SINIRI N: 39°47.153' E: 030°42.421' Yükselti: 807 m	DOĞU SINIRI N: 39°47.149' E: 030°42.467' Yükselti: 808 m	BATI SINIRI N: 39°47.184' E: 030°42.410' Yükselti: 803 m

Tablo 7: E alanı koordinatları

Burası A alanının yaklaşık 200 metre kuzeydoğusunda ve hafif eğimli bir yamaç üzerindedir. Bu nedenle buluntular eğim boyunca biraz akmış durumdadır. Tablo 7'de koordinatları verilmiş olan E alanındaki ilginç unsur, buranın 2 merkezli bir atölye olmasıdır. Bu nedenle E alanını E 1 ve E 2 şeklinde 2 merkezli yontma taş atölyesi olarak nitelendirdik. Bu iki alan arasındaki mesafe yer yer 30 ila 40 metre arasında değişmektedir. E alanının eğim boyunca akan yontma taş unsurları kuzey sınırındaki bir düzlüğe ulaşınca buradan daha aşağı kotlara inmemiştir. Alanda çok sayıda Orta ve Alt Paleolitik tipte yontma taş unsur yer alır. Burada diğer alanlara nazaran yeni olan unsur Orta Paleolitik Dönem'den de geç olabilecek buluntulara tesadüf edilmiş olunmasıdır. Bir sonraki F alanında da görüleceği üzere prizmatik çekirdek tarzında yongalanmış çekirdekler gözlemlenmiştir. Ayrıca bu çekirdeklerden yontulmuş olması gereken dilgisel yongalama ürünleri de görülmektedir.

F Alanı:

ATÖLYE MERKEZİ: N: 39°47.210' E: 030°42.408' Yükselti: 794 metre			
KUZEY SINIRI N: 39°47.230' E: 030°42.429' Yükselti: 792 m	GÜNEY SINIRI N: 39°47.200' E: 030°42.396' Yükselti: 793 m	DOĞU SINIRI N: 39°47.204' E: 030°42.416' Yükselti: 795 m	BATI SINIRI N: 39°47.210' E: 030°42.394' Yükselti: 792 m

Tablo 8: F alanı koordinatları

A alanının 270 metre kuzeydoğusu, E alanının 60 metre kuzeyinde yer alan F alanına ait koordinatlar Tablo 8'de görülmektedir. Diğer atölyelere göre nispeten düz bir arazidedir. Burası doğu batı yönü daha uzun olan bir atölye niteliğindedir. Merkezinde ana toprağa gömülü bir hammadde kaynağı yoktur. İlginç olan bir nokta bu kesimde diğer atölyelerden sayıca daha fazla ve yerel olmayan nitelikte çört (*chert*) buluntu tespit edilmiştir. Bunların hepsi de kırık kazıyıcı parçalarıdır. Tam örnek tespit edilememiştir. Bu hammaddeye Eskişehir araştırmalarımızın ilk yılında çalıştığımız Seyirgazi İlçesi sınırlarında rastlamıştık. İnce siyah damarlı ancak genel görünümü transparan olmayan kahverengi örneklerden ibarettir. Bununla birlikte F alanındaki lokal buluntular genellikle yongalar ve çekirdeklerden ibarettir. Tüm alan içinde buluntu grubu en zayıf olan işlik kısmıdır. Ancak buna karşın yine *levallois* ürünler ile Orta Paleolitik sonu ya da sonrasına ait olabilecek yontma taş elemanlar da vardır.

Araştırmalarımızın odaklandığı alan 10.6 alanı olmakla birlikte sadece 1 günlüğüne 2018 yılında keşfettiğimiz 10.1 alanı ile 10.5 alanlarında ekipçe gezilerek gözlemler de yapılmıştır. Bunlardan özellikle 10.1 alanında 1 (bir) adet Alt Paleolitik Dönem'e tarihlenen iki yüzeyle (el baltası) alet (Resim: 15) tespit edilmiştir. Çok önemli olan bu eserin çizimi yapılmış, teknik özellikleri kaydedilmiş, fotoğraflanmış ve müzeye envanterlik eser olarak teslim edilmiştir. Ayrıca 10.5 alanında da gözlemler yapılmış ve tesadüf edilen yontma taş eserlerin belgeleme işlemleri yapıp yerlerine bırakılmıştır.

2018 Yılında 10 nolu alan için baktığımız en batı uç 10.6 alanıydı. Bu yıl Sevinç Mahallesi'ne çok yakın olan 10.6 nolu alanın ve plankare sisteminde A alanı olarak işaretlenen yerin yaklaşık 285 metre batı-güneybatısında dağınık Orta Paleolitik buluntular tespit edilmiştir. Burada çok kısa süreli bir araştırma yapılmıştır. Burası da Sevinç-Ağapınar arasında olduğu için tarafımızdan 10.7 no'lu alan olarak numaralandırılmış ve bu alanın çalışılması ileriki yıllarda gerçekleştirilecek çalışmalara bırakılmıştır. Bu alan için belirtilmesi gereken önemli noktalar hammadde kaynaklarının bulunduğu ve şimdilik kaydıyla tespit edilmiş sadece 1 adet atölyenin varlığıdır. Daha detaylı çalışmalar daha sonraki sezonlara bırakılmıştır. 2019 sezonu sonunda tespit ettiğimiz 10.7 nolu alan içinde yer alan atölyeye ait koordinatlar şöyledir:

ATÖLYE MERKEZİ	N: 39°47.053'	E: 030°42.177'	Yükselti: 801 metre
----------------	---------------	----------------	---------------------

Tablo 9: 10.7 nolu atölye alanı koordinatları

SONUÇ

2019 yılı yüzey araştırmalarımız kapsamında hem yontma taş buluntular hem de bu buluntuların üretildiği hammadde ve hammadde kaynakları ile ilgili önemli sonuçlar elde edilmiştir. Özellikle A alanında tespit edilen yontma taş materyal arasında çok sayıda çekirdek ve yongalama artığının bulunması, düzeltili parçaların oldukça az sayıda olması ve ayrıca hammadde bloklarının bulunması alanın işlik yeri olduğunu göstermektedir. Atölye alanlarının sınırlarının belirlenmesi amacıyla yürütülen çalışmalar sırasında da karakteristik parçalarla karşılaşmıştır. Söz konusu bu alanlarda yontma işleminin burada gerçekleştirilmiş olduğunu gösteren çok sayıda unsur bulunmaktadır. Çekirdek hazırlama yongaları, yongalama artıkları ve döküntüler bu alanlarda yongalama yapıldığını destekleyen ürünlerdir. Hammadde bloklarının hemen yanında gerçekleştirilen bu eylemden arta kalan böylesi unsurlar ile birlikte teknolojik açıdan tarihlendirilebilir olanak veren karakteristik ürünler de bulunmaktadır. Çok sayıda olan gelişigüzel yontulmuş şekilsiz çekirdekler bir kenara bırakılacak olursa *levallois* çekirdekler dönemin belirlenebilmesi açısından önemli buluntulardır. Bunların yanı sıra örs üzerinde yongalamanın izlerini gösteren *Clacton* tip yongalar da bu önemli buluntulardandır. Eldeki bu veriler doğrultusunda hem Alt Paleolitik hem de Orta Paleolitik teknolojinin izlerinin görüldüğünü söyleyebiliriz. Kesin olarak Alt Paleolitik ya da Orta Paleolitik teknolojinin izlerini yansıtan yontma taş unsurların yanı sıra bu iki dönemden birisine bağlanabilmesi zor olan parçalar da bulunmaktadır. Özellikle *levallois* çekirdek ve

yongaların bir kısmında gözlemlenen bu durum alanın Erken Orta Paleolitik Dönem’de kullanılmış olduğunu düşündürmektedir. Düzeltili parçaların sayısının az olması da yongalama işlemi sonucunda esas amaçlanan ürün olan bu parçaların yaşam alanlarına götürüldüğünü göstermektedir. Tarih öncesi insanlar yontulmaya müsait kaliteli hammaddenin doğal bir şekilde var olduğu bu alanlarda alet üretmek için çeşitli yöntemlerle yongalama işlemlerini gerçekleştirmiş ve bu aletleri de kullanmak üzere beraberlerinde yaşadıkları yerlere götürmüşlerdir. 10.1 ile 10.5 alanları arasında buluntu yoğunluğunun, hammadde kaynaklarının ve başka atölye alanlarının olup olmadığının tespit edilmesi amacıyla kısa süreli araştırmalar da gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda 10.6 buluntu alanı olarak işaretlenmiş atölye alanları dışında Orta Paleolitik teknoloji ile üretilmiş dağınık buluntulara rastlanan alanda bir atölyenin varlığı ve yine hammadde kaynaklarının bulunduğu tespit edilmiş ve alan 10.7 nolu alan olarak numaralandırılmıştır. 10 numaralı alan içinde yer alan bütün atölye alanlarının sistematik bir şekilde araştırılması ile hem şimdilik tespit edilen ışık yerlerinin çalışılması hem de varsa yeni ışık alanlarının tespiti yapılacaktır. Sevinç-Ağapınar arasındaki hat boyunca geniş bir araziye kaplayan bu alan arkeolojik potansiyeli nedeniyle gerekli girişimlerde bulunularak bu alanın belirli kısımları arkeolojik sit alanı olarak tescil edilmiştir.

KAYNAKÇA

ERBİL, E. (2019). “2017 Yılı Eskişehir Paleolitik Buluntularının Tekno-Tipolojik Analizi”, 34. *Arkeometri Sonuçları Toplantısı*: 261-278.

KARTAL, G.; ERBİL, E.; KARTAL, M. (2019). “Eskişehir İli Tarih Öncesi Arkeolojisi Yüzey Araştırması (I), 2017”, 36. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 3. Cilt: 1-16.

KARTAL, G.; ERDEM, İ. B.; PERÇİN, P.; KARTAL, M. (2020). “Eskişehir İli Tarih Öncesi Arkeolojisi Yüzey Araştırması (II), 2018”, 37. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 2. Cilt: 125-139.

ELEKTRONİK KAYNAKÇA

Google Earth Pro, görüntü tarihi 02.05.2019, erişim tarihi 20.07.2020.

Resim 1: 2019 Yılı Çalışma Alanı (Google Earth Pro, görüntü tarihi 02.05.2019, erişim tarihi 20.07.2020).

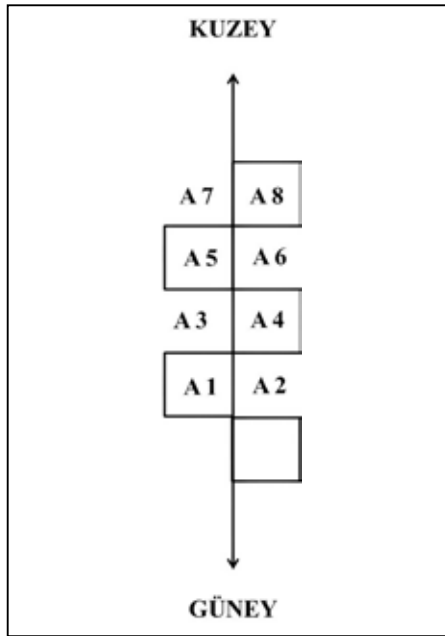

Resim 2: Yontmataş Atölye ve Hammade Alanları (Google Earth Pro, görüntü tarihi 02.05.2019, erişim tarihi 20.07.2020).

Resim 3: A Alanı Yontmataş Atölyesi.

Resim 4: A Alanı Plankare Sistemi.

Resim 5: A Alanı'nda Plankare İçinde Çalışma.

Resim 6: A Alanı'nda Çalışma Detayı.

Resim 7: C Alanı'nda Çalışma Detayı.

Resim 8: A Alanı Yontmataş Buluntu.

Resim 9: A Alanı Yontmataş Buluntular.

Resim 10: A Alanı Yontmataş Buluntu.

Resim 11: A Alanı Yontmataş Buluntu.

Resim 12: A Alanı Yontmataş Buluntu.

Resim 13: A Alanı Yontmataş Buluntular.

Resim 14: C Alanı Yontmataş Buluntusu.

Resim 15: 10.1 Alanı Elbaltası.

ORTAÇAĞ'DAN GÜNÜMÜZE KARS VE İLÇELERİNDEKİ TÜRK DÖNEMİ (2019-2020 YILI ÇALIŞMALARI)

Muhammet ARSLAN*

Ahmet ŞEN

Bekir KARACABEY

Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün 10 Eylül 2019 tarih ve 94949537-161.01-E.742080 ile 05 Eylül 2020 tarih ve 94949537-161.01-E.739595 sayılı izinleri, Türk Tarih Kurumu Başkanlığı (2019 yılı için) ve Kafkas Üniversitesi Rektörlüğü Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinatörlüğü'nün finans desteği ile yürütülen "Ortaçağ'dan Günümüze Kars ve İlçelerindeki Türk Dönemi" adlı yüzey araştırmasının 2019 yılı çalışmalarına 21.10.2019 tarihinde başlanmış ve 30.10.2019 günü tamamlanmıştır [Proje Numarası: YA013602 (2019)]. Dr. Öğr. Üyesi Muhammet ARSLAN'ın başkanlık ettiği yüzey araştırmasının 2019 yılı arazi çalışmalarına Kafkas Üniversitesi'nden Sanat Tarihçisi Arş. Gör. Ahmet ŞEN ile Kafkas Üniversitesi'nden Sanat Tarihçisi Öğr. Gör. Bekir KARACABEY eşlik etmişlerdir. Bakanlık temsilcisi olarak ise Kars Müze Müdürlüğü uzmanlarından Arkeolog Yavuz ÇETİN katılmışlardır. Ekip listesinde yer alan Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi'nden Sanat Tarihçisi Doç. Dr. Alper ALTIN, Kafkas Üniversitesi'nden Arkeolog Arş. Gör. Mehmet Kayhan MURAT, İstanbul Medeniyet Üniversitesi'nden Mimar Arş. Gör. Merve ÇİNKO ve Bozok Üniversitesi'nden Sanat Tarihçisi Arş. Gör. Adem SEVİM ise kaynak araştırmaları ve çizim ekibi olarak buldukları yerlerden araştırmaya katkı sunmuşlardır. Yüzey araştırmasının 2020 yılı çalışmalarına ise 12.10.2020 tarihinde başlanmış ve 23.10.2020 günü tamamlanmıştır [Proje Numarası: YA013602 (2020)]. Dr. Öğr. Üyesi Muhammet ARSLAN'ın başkanlık ettiği yüzey araştırmasının 2020 yılı arazi çalışmalarına Kafkas Üniversitesi'nden Sanat Tarihçisi Arş. Gör. Ahmet ŞEN ile Kafkas Üniversitesi'nden Sanat Tarihçisi Öğr. Gör. Bekir KARACABEY eşlik etmişlerdir. Bakanlık temsilcisi olarak ise Kars Müze Müdürlüğü uzmanlarından Arkeolog Bilal YETİM katılmışlardır.

2019 YILI ÇALIŞMALARI'

2019 yılı çalışmalarında Kars İli, merkez İlçesi'ne bağlı 36 köy, Akyaka ilçe merkeziyle birlikte bu ilçeye bağlı 26 köy yerleşimine gidilerek, özellikle köyde bulunan mezarlıklar ile camiler yerinde incelenmiştir. İlk öncelikle İslâmi döneme ait diğer mimari yapı türlerinin tespitine çalışılmış ve gayri İslâmi devirlere ait yapı grupları da tespit edilerek sağlıklı bir envanterin ortaya çıkarılması amaçlanmıştır.

* Dr. Öğr. Üyesi Muhammet ARSLAN, Kafkas Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Kars/TÜRKİYE. muhammetarslan25@gmail.com.

Arş. Gör. Ahmet ŞEN, Kafkas Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Kars/TÜRKİYE. ahmet4235@gmail.com.

Öğr. Gör. Bekir KARACABEY, Kafkas Üniversitesi, Kazım Karabekir Teknik Bilimler Meslek Yüksekokulu, El Sanatları Bölümü, Kars/TÜRKİYE. bekir.karacabey38@gmail.com.

1 2019 ve 2020 yılı çalışmalarında çok sayıda kültür varlığı tespit edilmiş, ancak söz konusu eserler yazım kural-ları nedeniyle hacmi artırılmama adına burada zikredilmemiştir. Bugüne kadar yapılan ve yapılacak olan yayın-larla bu eksiklik giderilmiş/giderilecektir.

KARS İLİ MERKEZ İlçesi

CAMİLER (Alfabetik Sırayla)

Akdere Köyü Camii

Köyün camisi 1957 tarihlidir. Yaklaşık kare planlı olup dıştan kesme taş duvarlara sahiptir. Harim mekânı iki ahşap ayak tarafından taşınan ahşap bir tavanla örtülüdür. Tavan göbeğinde kare bir çerçeve içerisine alınmış bir kompozisyon mevcuttur. Kompozisyonun merkezinde altı kollu bir çiçek ve onun da etrafında palmet dizili bir bordür vardır. Etrafında ise beş kollu yıldızlar, ay yıldız motifleri ve çiçek motifleri bulunur. Caminin mihrabı yarım yuvarlak planlı ve kemerlidir. Etrafını çeviren bordür yürek ve çiçek motifleri ile süslenmiştir. Minberi orijinal olup basit bir tekniğe sahiptir. Korkuluğunda yürek motifleri görülür. Harimin kuzeyinde orijinal olan ahşap mahfili yer alır.

Ani Köyü Camii

1958 yılında inşâ edilmiştir. Harim mekânı dört ayrı silindirik gövdeli ahşap sütunun taşıdığı ahşap bir tavan ile örtülüdür. Tavanın ortası düz iken, yanları yana doğru hafif eğilimlidir. Mihrap ve minberi orijinal değildir. Mahfili özgün olup ahşaptandır. Balkonun yarım yuvarlak şeklinde taşıntı yapmaktadır. Tam ortasında yıldız motifi görülür.

Azat Köyü Camii

Köyün camisi 1965 tarihli olup kaba yolu moloz taş malzemeye inşâ edilmiştir. Beden duvarlarının köşeleri ile pencere köşelerinde kesme taş kullanılmıştır. Harim mekânı dört adet yuvarlak gövdeli ahşap sütun ile taşınan ahşap bir tavana sahiptir. Ahşap sütunlar kare bir mekân oluşturacak şekilde konumlandırılmıştır. Tavan göbeğinde beş kollu yıldız ve çiçek motiflerinin bulunduğu bir madalyona yer verilmiştir. Mihrabı yarım yuvarlak formdadır ve ahşap lambri ile kaplanmıştır. Minber ve mahfili özgün olup ahşaptandır.

Boğazköy Köyü Camii

1959 tarihlidir. Cami, kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlı olup kuzeydeki bir sofa ile ikiye bölünmüştür. Kesme taş malzemedeki Cumhuriyet devrinin ulusal mimarlık akımının izlerini taşır (Resim: 1). Beden duvarlarının köşeleri ile kapı-pencere açıklıklarının kenarlarındaki taşlar dışa doğru vurgulanmıştır. Caminin harim mekânı dört ahşap ayağın taşıdığı ahşap bir tavanla örtülüdür. Mihrap ve minberi yenilenmiştir. Kuzeyinde özgün durumda ahşap mahfili bulunur. Baraj suyu altında kaldığı için kullanılmamaktadır. Baraj suları çekildiğinde gün yüzüne çıkar.

Bozkale Köyü Camii

Köyün camisi 1961 tarihlidir. Harim mekânı silindirik gövdeli iki ahşap sütun ile taşınan ahşap bir tavana sahiptir (Resim: 2). Tavanın ortası ahşaptan küçük bir kubbe ile örtülüdür. Mihrabı yarım yuvarlak planlı olup özgün haldedir. Sonradan yağlı boya ile perde motifleriyle süslenmiştir. Minber ve mahfili de ahşaptan özgündür. Caminin minaresi tuğladan silindirik gövdeli iken 1980'li yıllarda yıkılarak bugünkü minare yapılmıştır.

Büyük Boğatepe Köyü Camii

1952 tarihlidir. Dış beden duvarları taştan olup sonradan boyanmıştır. Beden duvarları köşeleri ile pencere açıklıklarının kenarlarındaki kesme taşlar dışa doğru vurgulanmıştır. Harim mekânı dört ahşap ayak üzerine ahşap tavan ile örtülüdür. Tavanın merkezinde beş kollu bir yıldız motifi görülür. Mihrap ve minberi orijinal değildir.

Karaçoban Köyü Camii

Rus işgali esnasında (1878-1918) üç nefli bazilikal planlı bir kilise olarak inşa edilen köyün camisi 1954 yılında camiye dönüştürülmüştür. Cami harimi silindirik gövdeli dört ahşap sütun tarafından taşınan ahşap bir tavan ile örtülüdür. Sütunlar arasında kalan tavan bölümü iç içe geçen karelerle tezyin edilmiş ve tam merkezine de yıldız merkezli bir madalyon yerleştirilmiştir. Madalyon etrafında küçük baklava dilimleri görülür.

Tekneli Köyü Camii

Köyün camisi 1959 tarihlidir. Dış beden duvarları taş iken sonradan sıvanarak boyanmıştır. Caminin harimi dört ahşap ayak tarafından taşınan ahşap bir tavan ile örtülüdür. Ayaklar arasında kalan bölüm dikdörtgen bir alan şeklinde vurgulanmıştır. Göbeğinde yıldız ve çiçek motiflerinden oluşan bir madalyona yer verilmiştir. Caminin mihrabı orijinaldir. Burmalı gövdeli sütunceler ile dikdörtgen bir çerçeveye içerisine alınmıştır. Sivri kemerlidir. Minberi de ahşaptan olup özgündür. Kuzeyinde ise ahşaptan özgün bir mahfil bulunur.

*KONUTLAR ve KAMU BİNALARI (Alfabetik Sırayla)**Boğazköy Köyü Okul Binası*

Köy camisinin hemen yol aşırı doğusunda bulunan okul binası, 1959 yılında cami ile birlikte inşa edilmiştir. Kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlı olup Cumhuriyet devrinin ulusal mimarlık akımının izlerini taşır (Resim: 3). Açıklık kenarları ile beden duvarı kenarlarındaki taşlar dışarı doğru taşırılarak vurgulanmıştır. Baraj suyu altında kaldığı için kullanılmamaktadır. Baraj suları çekildiğinde gün yüzüne çıkar.

Halefoğlu Köyü Okul Binası

Cumhuriyet devrinin başlarında ulusal mimarlık akımı ile inşa edilmiştir. Dikdörtgen planlıdır ve kapı ve pencere kenarlarındaki taşlar dışa doğru taşırılarak vurgulanmıştır. Bir kısmı yıkılmış olan bina günümüzde metruk durumdadır.

Soylu Köyü Zeynal Ulu Evi

Köydeki Osmanlı devrinde inşa edilen ve Zeynal Ulu adına kayıtlı olan konut, giriş kapısı üzerindeki Osmanlıca kitabesine göre 1323/1905 M. yılında Talip adında bir usta eliyle inşa edilmiştir. İki katlı olan konut, ortadaki bir sofanın iki yanına yerleştirilen odalardan ibarettir.

KARS İLİ AKYAKA İlçesi

CAMİLER (Alfabetik Sırayla)

İstasyon (Müftülük) Camii

Akyaka ilçe merkezindeki cami 1958 yılında inşa edilmiştir. Dış beden duvarları tamamen bazalttan kesme taş malzemelidir (Resim: 4). Pencere açıklıkları yuvarlak kemerli olup güney cephe duvarının saçak hizasında iki adet yuvarlak planlı pencere açıklığına yer verilmiştir. Beden duvarlarının köşeleri ile güney cephedeki yuvarlak gözlü pencerelerde kahverenkli kesme taş malzeme kullanılmıştır. Güney cephe ortasında, saçak hizasında yine kahverengindeki taş üzerine işlenmiş ay yıldız motifi dikkat çeker. Caminin kuzey cephe ortasında giriş kapısı yer alır. Dikdörtgen bir çerçeve içerisindeki kapı düz lentoludur. Üstünde yuvarlak kemerli bir alınlık vardır. Alınlık kemerinin kilit taşında caminin inşa tarihi hem hicri hem de milâdi olarak yazılmıştır (1358 H., 1958M.). Caminin harim mekânı dört ahşap ayağın taşıdığı ahşap bir tavan ile örtülüdür. Ancak tavan kısmının yenilendiği anlaşılmaktadır. Caminin mihrap, minber ve mahfili özgün değildir. Sonraki dönemlerde yenilenmiştir.

Boyuntaş Köyü Camii

1966 tarihlidir. Dış beden duvarları düzgün kesme taştan inşa edilmiştir. Cephelerinde dikdörtgen formlu pencereleri dışında güney cephesinde, mihrap üzerine denk gelen yere sekizgen planlı bir pencere daha yerleştirilmiştir. Caminin harimi dört ahşap destek tarafından taşınan ahşap tavan ile örtülüdür. Mihrabı, öne doğru taşıntı yapan yarım yuvarlak planlı ve sivri kemerlidir. Hemen üstünde inşa tarihi yazılıdır. Kuzeyinde ahşap mahfili bulunur.

Büyük Durduran Köyü Camii

1966 tarihlidir. Dış beden duvarları kesme taş malzemeden inşa edilmiştir. Harim mekânı ise dört ahşap destek tarafından taşınan ahşap bir tavan ile örtülüdür. Dört ayağın meydana getirdiği tavanın göbeğine çok kollu bir çiçek motifi yerleştirilmiştir. Caminin mihrabı yarım yuvarlak planlıdır ve basit bir mukarnaslı kavsarası bulunmaktadır.

Duraklı Köyü Camii

Köyün camisi, Bagratlı Hanedanlığı zamanında 10. yüzyılda inşa edilmiş bir kilisedir. 20. yüzyıl ortalarında harim mekânında yapılan düzenlemeyle camiye dönüştürülmüştür. Harimi dört ahşap destek üzerine ahşap tavanlı olarak geleneksel bir dokuda inşa edilmiştir.

Esenyayla Köyü Camii

Köyün camisi 1944 tarihlidir. Dış beden duvarları düzgün kesme taş malzemelidir. Harim mekânı ise dört ahşap destek tarafından taşınan ahşap bir tavan ile örtülüdür. Tavan göbeğinde çok kollu bir çiçek motifi görülmektedir. Mihrabı yarım yuvarlak planlı basit bir nişten ibarettir.

Geçitköy Köyü Camii

1954 yılında inşâ edilmiştir. Dış beden duvarları kesme taştandır. Pencere lentolarında Arap alfabesiyle yazılmış çeşitli dini yazılar bulunur. Caminin harimi dört ahşap destek tarafından taşınan ahşap tavanı yörede sıkça uygulanan geleneksel mimariye sahiptir. Mihrabı yenilenmiştir. Vaaz kürsüsü ve minberi ise ahşaptan olup özgündür.

İbiş Köyü Camii

1958 tarihli dir. Dış beden duvarları kesme taştandır. Caminin harimi dört ahşap destek tarafından taşınan ahşap tavanı yörede sıkça uygulanan geleneksel mimariye sahiptir. Tavan göbeğinde çok kollu bir çiçek motifi görülür. Caminin mihrabı yarım yuvarlak planlıdır. Kemer kilit taşı noktasında ay yıldız motifi ile dikkat çekicidir.

Karahan Köyü Camii

Köyün camisi 20. yüzyıl ortalarına aittir. Kesme taş malzemeli dış beden duvarları ve ahşap destek ve ahşap tavanlı iç mimarisiyle geleneksel dokuya sahiptir. 2018 yılında yeni caminin yapılmasıyla Köy Konağı'na dönüştürülmüştür.

Küçük Durduran Köyü Camii

Köyün camisi tarihsiz olup 20. yüzyıl ortalarına tarihlenir. Dış beden duvarları taştandır. Caminin harimi dört ahşap destek tarafından taşınan ahşap tavanı yörede sıkça uygulanan geleneksel mimariye sahiptir. Tavan göbeğinde çok kollu bir çiçek motifi görülür. Caminin mihrabı dikdörtgen çerçeve içerisinde yarım yuvarlak planlıdır. Kavsarasında yatay yönde atılmış kalın profiller vardır. Minber ve mahfilî ahşaptan olup sade bir görünümüdür.

*KONUTLAR ve KAMU BİNALARI (Alfabetik Sırayla)**Kalkankale Köyü Fikret Akbulak Evi*

Cumhuriyet devrinde 20. yüzyıl ortalarında inşâ edilmiştir. Kesme taş malzemeden dikdörtgen planlıdır. Evin cephelerinde görülen Mustafa Kemal Atatürk'ün Kocatepe'ye çıkışı, Türkiye haritası, aslan ve ay yıldız kabartmaları ile dikkat çekicidir.

*KÖPRÜLER (Alfabetik Sırayla)**Demirkent Köyü Üçgöz Köprüsü*

Köyün yaklaşık 3-4 km. kadar doğusunda, Kalkankale Köyü'ne giden yolun sağında, Karahan Çayı üzerinde Üçgöz Köprüsü bulunmaktadır (Resim: 5). Osmanlı devrinde, 19. yüzyılda inşâ edilen köprü tamamen bazalttan kesme taştan inşâ edilmiştir. Üç gözlüdür. Gözleri oluşturan kemerleri yuvarlak formudur.

2020 YILI ÇALIŞMALARI

2020 yılı çalışmalarında Kars il merkezindeki Türk-İslâm devrine ait eserler tespit edilerek incelenmiştir.

*KARS İL MERKEZİ**SAVUNMA YAPILARI**İç Kale*

Kaleçi Mahallesi'nde, Kars Çayı'na hâkim bir tepede bulunmaktadır (Resim: 6). Güney sur duvarları üzerindeki burçta yer alan kitabesine göre 12. yüzyıl ortalarında Saltuklulardan Melik İzzeddin'in veziri Firuz Akay tarafından yaptırılmıştır. Ancak saldırı ve savaşlarla sık sık tahrip olan kale, birçok kez onarım geçirmiştir. Osmanlılar devrinde, Kanuni Sultan Süleyman'ın emriyle 1548 yılında ve ardından Lala Mustafa Paşa'nın 1579 yılındaki büyük imâr faaliyetleri esnasında tamir edilmiştir. Karadağ'ın en yüksek noktasına kurulan İç Kale, doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen bir plan şemasına sahiptir. İçerisinde; kale mescidi ve türbesi yanı sıra koğuş, kışla, cephanelik, sarnıç gibi diğer birimler bulunmaktadır. Minberi orijinal olup basit bir tekniğe sahiptir. Korkuluğunda yürek motifleri görülür. Harimin kuzeyinde orijinal olan ahşap mahfili yer alır.

Burçlar

İç Kale'yi dıştan çevreleyen surlara ait sadece üç burç günümüze ulaşabilmiştir. Bunlardan ilki, Kaleçi Mahallesi'ndeki Evliya Camii'nin hemen güneyinde bulunmaktadır. Kareye yakın dikdörtgen bir plana sahip olan burç, yamuk bir şekle sahiptir. Moloz taş malzemeyle inşâ edilmiştir. 2000'li yıllarda geçirdiği onarımla günümüzde Harakani Kültür Merkezi olarak faaliyet göstermektedir.

İkinci burç, Kaleçi Mahallesi'nde Taş Köprü'nün hemen kuzeyinde bulunmaktadır. Metruk halde bulunan burçtan geriye sadece iki duvar kalabilmiştir. Bunun hemen kuzeyinde bir başka sur duvarı görülmektedir.

Üçüncü burç ise yine Kaleçi Mahallesi'nde, Halitpaşa Caddesi üzerinde, Eski Garaj'ın hemen karşısında bulunmaktadır. Dikdörtgen planlı olduğu anlaşılan burç, metruk haldedir.

*CAMİ ve MESCİTLER (Kronolojik Sırayla)**Hacı Seyyid Camii (Hacı Seyfi Camii)*

Ortakapı Mahallesi İbrahim Gökçe Sokak'ta bulunan cami kuzeydeki taçkapı kitabesine göre 1564 yılında Hacı Seyyid adlı birisi tarafından yaptırılmıştır. 1935 yılındaki bir yangın ile tahrip olan cami, 1966 yılında Hacı Seyfi Bayraktar adlı birisi tarafından yeniden inşâ edilmiştir. Özgününde ahşap destekli ve düz dam örtülü bir plan ve mimariye sahip olduğu tahmin edilmektedir. Bugünkü haliyle betonarme dört destek tarafından taşınan düz tavanlıdır. Günümüze sadece kuzeydeki taçkapısı özgün olarak ulaşabilmiştir. Taçkapı, sivri kemerli dar bir eyvan içerisinde basık kemer formudur. Üzerinde kitabesi bulunur.

Ulu Camii

Kaleçi Mahallesi'ndeki Eski Saray Sokak'ta, Evliya Camii'nin yaklaşık 50 m. kadar

kuzeydoğusunda bulunan Ulu Camii; kuzey cephesindeki kitabelere göre 1579 yılında Sultan III. Murad zamanında inşâ edilen caminin tahrip olması üzerine Sultan I. İbrahim döneminde 1643 yılında Kars Beylerbeyi Dilaver Paşa tarafından tamir ettirilmiştir. 1773 yılında da Hacı İbrahim adında birisi tarafından yeniden onarım görmüştür. 1878-1918 yılları arasındaki Rus işgalinde silah deposu olarak kullanılmış ve 1918 yılında da Ermeniler tarafından yakılmıştır. 1997 ve 2009 yıllarında onarımlar göyerek tamamen yenilenmiştir. Cami, orijinal haliyle kareye yakın dikdörtgen planlı, ahşap destekli ve düz dam ile örtülü iken son onarımlarda tamamen yenilenmiş ve kubbeli hale getirilmiştir. Günümüze sadece cephe duvarlarından birkaç bölüm ve mihrabı gelebilmiştir. Kesme taş malzemeli mihrap nişi, dikdörtgen bir çerçeve içerisinde sivri kemer formudur.

Evliya Camii

Kaleiçi Mahallesi, Aşık Murat Çobanoğlu Caddesi'nde bulunan caminin kesin inşâ tarihi bilinmemekle birlikte, o dönem harap olan caminin yerine 1579 yılında Sultan III. Murad döneminde Lala Mustafa Paşa tarafından yaptırılmıştır. 1617 yılında Sadrazam Mehmed Paşa tarafından tekrar onarım görmüştür. 1997 yılında minaresi haricinde tamamen yıkılarak özgün olmayan bir biçimde yeniden inşâ edilmiştir. Camiden günümüze özgün olarak ulaşabilen minaresi kahverenkli düzgün kesme taş malzemedendir. Kare kaideli, sekizgen pabuçluklu, silindirik gövdeli ve tek şerefeli bir forma sahiptir.

Vaizoglu Camii (Hacı İbrahim Halil Camii)

Kaleiçi Mahallesi Mimar Oktay Ekinci Caddesi'nde, İç Kale'nin güney eteklerinde bulunmaktadır. Kesin inşâ tarihi bilinmemekle birlikte, 1579 yılında Sultan III. Murad dönemindeki Lala Mustafa Paşa'nın imâr çalışmaları döneminde yaptırıldığı tahmin edilmektedir. 1604 yılında, Safeviler'in işgali ile yıkılan cami, kitabesine göre 1646 yılında Vaizzadelerden Hacı İbrahim Halil tarafından yeniden yaptırılmıştır. 1915 yılında, Ruslar tarafından minaresi yıkılmış ve 1976 yılına kadar bakımsız ve harap bir durumda kalmıştır. Bu tarihte yeniden onarılarak ibadete açılmıştır. Son yıllarda yeni bir restorasyon geçirmiştir.

Bazalttan ince ve kaba yonu taş malzemededen inşâ edilen cami, yaklaşık kare planlıdır. Cepheleerde yer yer devşirme malzemeye de rastlanır. Kuzeydeki taçkapısı sivri kemerli dar bir eyvan içerisinde basık kemerlidir. Kapı kemerinin hemen batısında, bugün için öndeki sundurmanın ahşap ayağı altında kalmış olan kitabesi bulunur.

Caminin harimi dört ahşap sütun tarafından taşınan düz ahşap bir tavan ile örtülüdür. Ortadaki sütunlar, tavan göbeğinde kare bir alanı meydana getirirler. Mihrap nişi, bazalttan kesme taş malzemedir. Dikdörtgen bir çerçeve içerisinde sivri kemer formudur. Nişin içerişi beş köşeli olarak düzenlenmiştir.

Küçük Abdi Ağa Camii (Hacı Veli Mescidi)

Kaleiçi Mahallesi Tufanağa Sokak'ta bulunan caminin 1072/1661-62 yılında yaptırıldığı bilinmektedir. Rus işgali esnasında yıkıldığı ve ardından 1940 yılında Vakıflar tarafından Hacı Mehmet Bey'e satıldığı bilinmektedir. Bu tarihlerde yenilenen yapı son olarak hayır-

sever Hacı Temel Nadi Yıldırım tarafından neredeyse yeni baştan inşa edilmiştir. Cami, bugünkü görünümü ile sanatsal ve mimari kıymete haiz değerlidir. Özgününde ahşap destekli ve ahşap tavanlı olduğu bilinmektedir.

Yusuf Paşa Camii

Yusuf Paşa Mahallesi'nde, Gazi Ahmet Muhtar Paşa Caddesi üzerinde bulunmaktadır. Kuzeydeki taçkapısı üzerinde bulunan kitabeye göre Sultan IV. Mehmed zamanında, 1074/1663-64 yılında Beylerbeyi Seyyid Yusuf Bey tarafından yaptırılmıştır (Resim: 7-8). Cami; orijinal haliyle kareye yakın dikdörtgen planlı, ahşap destekli ve düz dam ile örtülü iken son onarımlarda aslına uygun olarak tamamen yenilenmiştir. Mihrap nişi, bazalttan iki renkli taş işçiliğiyle kesme taş malzemedir. Dikdörtgen bir çerçeve içerisinde sivri kemer formudur. Nişin içerisi beş köşeli olarak düzenlenmiştir.

Büyük Abdi Ağa Camii

Kaleiçi Mahallesi, Temel Yıldırım Caddesi'nde bulunan caminin kesin inşa tarihi bilinmemekle birlikte, minare kaidesinin kuzey ve batı bölümlerine kazınmış olan tarih ibaresinden hareketle 1174/1760–61 yılında Abdi Ağa tarafından yaptırıldığı tahmin edilmektedir. 1877–1915 Osmanlı-Rus Harbi sırasında minaresi yıkılmış ve cami de zarar görmüştür. 1969 yılında yeniden inşa edilen caminin sanatsal kıymeti yoktur. Orijinal olan minaresi ise kare kaideli, çokgen pabuçluklu, silindirik gövdeli ve tek şerefeli bir forma sahiptir. Bazalttan kesme taş malzemedir.

Ali Ağa Camii

Yusuf Paşa Mahallesi, İstiklal Sokak'ta, Evliya Camii'nin yol aşırı güneyinde bulunan cami, giriş kapısı üzerindeki kitabesinden anlaşıldığı üzere 1842 yılında Ali Ağa tarafından inşa edilmiştir. 1970'li yıllarda onarım geçiren caminin ahşap minaresi yıkılarak kesme taştan yeni bir minare eklenmiştir. Bazalttan ince ve kaba yonu taş malzemeden inşa edilen cami, yaklaşık kare planlıdır. Kuzeydeki taç kapısı sivri kemerli ve düzgün kesme taştan inşa edilmiştir. Caminin harimi dört ahşap sütun tarafından taşınan düz ahşap bir tavan ile örtülüdür. Ortadaki sütunlar, tavan göbeğinde kare bir alanı meydana getirirler. Mihrap nişi, bazalttan kesme taş malzemedir. Dikdörtgen bir çerçeve içerisinde yuvarlak kemer formudur. Nişin içerisi üç köşeli olarak düzenlenmiştir.

Laçin Bey Camii

Sukapı Mahallesi, Erzurum Caddesi'nde bulunan caminin kesin inşa tarihi bilinmemektedir. 17 ve 18. yüzyıllardaki imâr faaliyetleri esnasında yaptırılmış olmalıdır. İşgal esnasında depo olarak kullanılan yapı bu dönemde tahrip edilmiştir. 1969 yılında Kalaycıoğulları ailesi tarafından onarılarak ibadete açılmış ve 1985 yılında da minare eklenmiştir. Günümüzde yeniden restore edilmektedir. Cami, yaklaşık kare planlıdır. Orijinalde dört ahşap sütun ile taşınan ahşap tavanlı iken muhtemelen 1969 yılı onarımında betonarme düz tavana dönüştürülmüştür. Kuzeydeki taç kapısı yuvarlak kemerli ve düzgün kesme taştan inşa edilmiştir. Mihrap nişi, tuğladan yuvarlak kemer formulu ve sadedir.

İç Kale Mescidi

Kars İç Kalesi'nde, kale meydanının kuzeyinde bulunmaktadır. Kuzey surlara bitişik olarak konumlandırılmıştır. Kesin inşâ tarihi bilinmemekle birlikte, 1579 yılındaki büyük imâr faaliyetleri esnasında yaptırılmış olmalıdır. Kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlıdır. İçten iki ahşap destek tarafından taşınır.

TÜRBELER

Ebu'l Hasan Harakani Türbesi

Kaleiçi Mahallesi Saray Yolu Sokak'ta, Evliya Camii'nin güneydoğusuna konumlandırılan türbe; güney cephesindeki kitabelere göre 1579 yılında Sultan III. Murad zamanında inşâ edilmiştir (Resim: 9). 1604 yılında Safeviler tarafından yıkılmış ve bunun üzerine 1617 yılında Sadrazam Mehmed Paşa'nın emriyle Derviş Mehmed adlı bir hayırsever tarafından yeniden inşâ edilmiştir. 1878-1918 yılları arasındaki Rus işgali ve 1918 yılındaki Ermeni katliamlarında büyük tahribata uğrayan yapı, 1998'de onarım görerek tamamen yenilenmiştir. Kare planlı, üzeri kubbe ile örtülü türbeye güneyinden açılan bir giriş mekânından geçilmektedir. Türbeden günümüze özgün olarak sadece yapım ve onarım kitabeleri ulaşmıştır.

HAMAMLAR (Kronolojik Sırayla)

Eski Hamam

Kaleiçi Mahallesi'nde, Ufuk Güneş Sokak'taki tarihi bir evin bahçesinde bulunmaktadır (Resim: 10). Evliya Çelebi'nin bahsetmiş olduğu Eski Hamam'ın bu hamam olduğu tahmin edilmektedir. Buradan hareketle, 1579 yılındaki imâr faaliyetleri esnasında yaptırılmış olabileceği tahmin edilmektedir. Nitekim, inşâ malzemesi ile tekniği de bu tarihlere uygundur. Günümüzde metruk durumda olan hamamdan geriye üzeri pandantif geçişli kubbeye örtülü kare bir mekân ulaşabilmiştir. Kubbesi tuğladandır. Tek fonksiyonlu olduğu tahmin edilmektedir.

Emir Yusuf Paşa Hamamı

Kaleiçi Mahallesi'nde, İç Kale'nin güney eteğinde, İç Kale'ye ulaşan yaya yolunun başlangıcında, Beylerbeyi Sarayı'nın batısında bulunmaktadır (Resim: 11). Evliya Çelebi'nin 1647 yılında ziyaret ederek gördüğü bu yapının Emir Yusuf Paşa Hamamı olduğu tahmin edilmektedir. Buradan hareketle, 1579 yılında Lala Mustafa Paşa eliyle başlayan büyük imâr faaliyetleri esnasında dönemin Sancak Beyi olarak görev yapan Emir Yusuf Bey tarafından yatırıldığı söylenebilir. Belki de hemen doğusundaki Beylerbeyi sarayının müstemilatı olarak yaptırılmıştır. Günümüzde metruk durumda olan hamamdan geriye üzeri beşik tonozla örtülü dikdörtgen planlı tek bir mekân kalmıştır. Bu mekânın külhan bölümü olduğu tahmin edilmektedir. Hamam, tek fonksiyonludur.

Mazlumağa Hamamı (Topçuoğlu Hamamı)

Sukapı Mahallesi'nde, Erzurum Caddesi üzerinde, Namık Kemal Evi'nin yol aşırı güneyinde bulunmaktadır (Resim: 12). Hamamın kuzeyde kalan giriş kapısı üzerindeki kitabelik

kısmı boştur. Vaktiyle burada yer alan kitabesine göre 1155/1742 yılında Mazlum Ağa adında birisi tarafından yaptırıldığı kabul edilmektedir. Doğu-batı doğrultusunda uzanan hamamın giriş kapısı, doğudaki soğukluk bölümünün kuzey cephesindedir. Taçkapısı, çok derin olmayan sivri kemerli bir eyvan içerisinde basık kemerlidir. Soğukluk bölümü, kare planlıdır ve üzeri de tromp geçişli bir kubbeyle kapatılmıştır. Trompun sivri kemerli taş, kubbesi ise tuğladandır. Ortasında olması gereken yuvarlak planlı havuzu günümüzde mevcut değildir. Batısındaki basık kemerli kapıdan kuzey-güney doğrultusunda yan yana hizalanan ılıklik ve külhan bölümlerine geçilir. Ilıklığın üzeri tuğladan küçük bir kubbe ve tonoz, külhanın üzeri ise beşik tonoz ile örtülüdür. Ilıklığın batısındaki basık kemerli bir kapı ile de sıcaklığa ulaşılır. Sıcaklığın üzeri de tuğladan tek bir kubbe ile kapatılmıştır. Kubbe geçişleri, taş malzemeden sivri kemerli tromplardan oluşur. Tam ortasında, taş malzemeden sekizgen planlı göbek taşına yer verilmiştir. Sıcaklığın kuzeyinde üç, güneyinde de 2 ayrı yıkanma hücresi vardır. Güneyde olanlar birer küçük kubbeyle, kuzeyde olanlar ise aynalı tonozla kapatılmışlardır. Hamam, tek fonksiyonludur.

Muradiye Hamamı (İlbeyoğlu Hamamı-Balkonlu Hamam)

Kaleiçi Mahallesi'nde, Taş Köprü'nün kuzeybatısında, Asri Hamam'ın dere karşısı kuzeyinde bulunmaktadır (Resim: 13). Kitabesi bulunmamakla birlikte, kuzey cephesindeki bir duvara kazınmış olan tarih ibaresinden hareketle 1188/1774 yılında yaptırıldığı tahmin edilmektedir. Doğu-batı doğrultusunda uzanan hamamın soğukluk bölümüne batı cephesinin kuzey köşesine açılan taçkapı ile ulaşılır. Taçkapı, derin olmayan sivri kemerli bir eyvan içerisinde basık kemer formu ve bazalttan düzgün kesme taş malzemeden. Tromp geçişli, büyükçe bir kubbeyle kapatılmıştır. Soğukluğun doğusundaki basık kemerli kapı ile ılıklığa geçilir. Burası, üç ayrı mekân halindedir ve üzerleri aynalı tonozlar ile kapatılmıştır. Sıcaklık bölümü ise tromp geçişli bir kubbeyle kapatılmıştır. Mekânın merkezinde sekizgen planlı göbek taşına yer verilmiştir. Kuzeyinde, aynalı tonozla örtülü iki yıkanma hücresi vardır. Sıcaklığın doğusunda ise kuzey-güney doğrultulu iki mekân halinde su deposu ve külhan bölümü bulunur. Tek fonksiyonludur.

Asri Hamam (Cuma Hamamı-Abidin Hamamı)

Sukapı Mahallesi'nde, Taş Köprü'nün güneybatısında bulunmaktadır. Kayıp kitabesine göre 1863 yılında yaptırılmıştır. Çok büyük ve modern bir hamam olduğu için Asri Hamamı adını alan yapı, Cuma günleri kadınlara hizmet verdiği için Cuma Hamamı ve işletmecisinden dolayı da Abidin Hamamı adlarını almıştır. Tek fonksiyonlu olarak doğu-batı doğrultusunda uzanan hamam; soğukluk, ılıklik, sıcaklık ve külhan bölümleriyle dikkörtgen bir ana plan şemasına sahiptir. Doğusundaki sıcaklık bölümü, "L" şeklinde uzanan bir ön mekânla kuşatılmıştır. Bu mekânın doğusundaki yuvarlak kemerli basit bir giriş kapısıyla ön mekâna, buradan da sıcaklık bölümüne geçilir. Sıcaklık, büyükçe bir tromp geçişli bir kubbeyle kapatılmıştır. Mekânın merkezinde sekizgen planlı bir şadırvana yer verilmiştir. Kubbe, dışarıdan oldukça yüksek sekizgen bir kasnak üzerindedir. Batısındaki basık kemerli bir kapıyla ılıklik bölümüne ulaşılır. Burası üçerden altı oda şeklindedir ve üzerleri tonozlarla kapatılmıştır. En batıdaki sıcaklık ise ortada tromp geçişli bir kubbeyle kapatılmıştır. Güney ve kuzeyinde ise aynalı tonozlarla kapatılan üçerden altı tane yıkanma hücresi vardır. Sıcak-

lıgın arkasında ise kuzey-güney doğrultusunda uzanan ve iki ayrı mekândan oluşan külhan bölümü yer alır.

KÖPRÜLER (Kronolojik Sırayla)

Taş Köprü I (Karahanoğlu Hacı Ebubekir Bey Köprüsü)

Kaleiçi Mahallesi ile Sukapı Mahallesi'ni bir birine bağlayan köprü, Kars Çayı'nın üzerine inşa edilmiştir. Çeşitli kaynaklarda yapının ilk inşasının 1579 yılında olduğu belirtilse de bu tarihlerde yapılan ilk köprünün 1715 yılında tamamen yıkıldığı ve yaklaşık 40 m. batısına Karahanoğlu Hacı Ebubekir Bey tarafından 1719'da yeniden bir köprü inşa edildiği yapı üzerindeki kitabeden anlaşılmaktadır. Eski köprünün ayakları ise Kars Çayı ıslahı sırasında tespit edilmiştir. Kuzey-güney doğrultusunda konumlandırılan köprü, bazalttan düzgün kesme taş malzemeyle inşa edilmiştir (Resim: 14). Yuvarlak kemer formlu üç göze sahiptir. Güneyinde, daha küçük olan yine yuvarlak kemer formlu tahliye gözüne yer verilmiştir.

Taş Köprü II (Lake Köprüsü)

Kars Çayı üzerinde yer alan köprü, Karadağ Tepesi'ndeki tabyalar ile Çakmak Tepesi'ndeki tabyalar arasındaki yol bağlantısını kurmak amacıyla, o dönem Osmanlı ordusunda görev yapan İngiliz subay Albay Lake tarafından 19. yüzyılda yaptırılmıştır. Bazalttan düzgün kesme taş malzemeyle inşa edilen köprü, üç yuvarlak kemerli göze sahiptir (Resim: 15).

KAYNAKÇA

ARSLAN, Muhammet, "Kars'ta Bilinmeyen Bir Ortaçağ Kümbeti", *Yaşar Erdemir'e Armağan: Sanat Tarihi Yazıları*, Editörler: Osman Kunduracı-Ahmet Yavuzylmaz, Konya 2019, s. 655-668.

ARSLAN, Muhammet, "Kars'ın Ahşap Destekli Köy Camileri", *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 26, Kars 2020, s. 577-614.

KIRZIOĞLU, M. Fahrettin, *Kars Tarihi, İstanbul 1953*.

ULUÇAM, Abdüsselam, "Kars'taki Osmanlı Eserleri", *Yakın Tarihimizde Kars ve Doğu Anadolu Sempozyumu*, Ankara 1992, s. 147-165.

Resim 1: Boğazköy Köyü Camii.

Resim 2: Bozkale Köyü Camii harimi.

Resim 3: Bozkale Köyü okul binası.

Resim 4: Akyaka İstasyon (Müftülük) Camii.

Resim 5: Akyaka Demirkent Köyü Üçgöz Köprüsü.

Resim 6: Kars İç Kalesi.

Resim 7: Kars Yusuf Paşa Camii.

Resim 8: Kars Yusuf Paşa Camii kitabesi.

Resim 9: Kars Ebu'l Hasan Harakani Türbesi.

Resim 10: Kars Eski Hamam kalıntıları.

Resim 11: Kars Emir Yusuf Paşa Hamamı kalıntıları.

Resim 12: Kars Mazlumağa (Topçuoğlu) Hamamı.

Resim 13: Kars Muradiye (İlbeyoğlu-Balkonlu) Hamamı.

Resim 14: Kars Taş Köprü I (Karahanoğlu Hacı Ebubekir Bey Köprüsü).

Resim 15: Kars Taş Köprü II (Lake Köprüsü).

AMİK OVASI BÖLGESEL YÜZEY ARAŞTIRMASI UZAKTAN ALGILAMA, JEOFİZİK ve PALEOKLİM ÇALIŞMALARI (2019-2020)

Murat AKAR*

Ulaş AVŞAR

Müge BULU

Rana ÖZBAL

Onur Hasan KIRMAN

Zeynep BEKTAŞ

Seren BURGAÇ

Amik Ovası Bölgesel YüzeY Araştırması 2019 yılı çalışmaları kapsamında Hatay İli, Kırıkhan İlçesi'nin yüksek tepelik/kayalık peyzajı birincil araştırma sahasını tanımlarken, Kumlu ilçe sınırları içerisinde yer alan Kalkolitik dönem höyüğü Kurdu'da uzaktan algılama ve jeofizik yöntemler kullanılarak yoğun yüzeY araştırması gerçekleştirilmiştir. 2020 yılı çalışmaları kapsamında ise *Holosen Boyunca Yaşanan İklim Değişikliklerinin Amik Ovası'ndaki Jeolojik ve Arkeolojik İzleri* adlı TÜBİTAK 1001 projesinin (119Y222) saha çalışmaları tamamlanmıştır.

KIRIKHAN İlçesi YÜKSEK PEYZAJ ÇALIŞMALARI

1930'lu yıllarda Robert Braidwood, akabinde ise 1995-2017 yılları arasında K. Aslıhan Yener tarafından yürütölen Amik Ovası Bölgesel YüzeY Araştırması projesiyle Antakya, Kumlu, Reyhanlı ve Kırıkhan İlçelerine yayılan Amik Ovası'nda kapsamlı yüzeY araştırmaları gerçekleştirilmiştir. Zengin bir arkeolojik envanterin kayıt altına alındığı bu dönemde yapılan araştırmalar ağırlıklı olarak ova ekseninde gerçekleştirilmiş, özellikle ovanın doğusunda yer alan Kurd Dağları araştırma sahası dışında kalmıştır (Yener 2005). Yeni dönem araştırmalarda, bütöncöl bir yaklaşımla insan-peyzaj ilişkisini sorgulama esaslı şekillenen araştırma sorusuyla, höyük tipi yerleşim yerlerinden ziyade, yüksek kayalık alanlarda geçmiş toplulukların çevreyle maddi ve manevi ilişkilerini resmeden ritöel peyzajı tanımlamaya odaklanılmıştır. Bu maksatla, Afrin Ovası'yla coğrafi bir sınır oluşturan Kurd dağlarının uzantısı olan yüksek noktalar ziyaret edilmiş, yaşam alanları dışındaki faaliyetleri tanımlayan zengin bir arkeolojik dokunun varlığı saptanmıştır (Resim: 1).

* Murat AKAR, Kazı Başkanı, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, muratakr@mku.edu.tr
Ulaş AVŞAR, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, uavsar@metu.edu.tr
Müge BULU, Koç Üniversitesi, bulumuge@gmail.com
Rana ÖZBAL, Koç Üniversitesi, rozbal@ku.edu.tr
Onur Hasan KIRMAN, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi
Zeynep BEKTAŞ, Orta Doğu Teknik Üniversitesi
Seren BURGAÇ, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi

KIZILKAYA TEPESİ ÇALIŞMALARI

Kurd Dağları ve etekleri kireçtaşı bir jeolojik formasyona sahip olup, Kırıkhan-Hassa ekseninde İslahiye'ye doğru uzanan koridorda ovanın doğu sınırı oluşturmaktadır. Bu formasyon özellikle üzerinde yer alan çok sayıda dolmenle 2018 yılında yürütülen araştırmaların odak noktası olmuş, 2019 yılında da yüksek çözünürlüklü drone taraması, haritalama, belgeleme ve jeofizik araştırmaların yürütüldüğü çalışma sahasını oluşturmuştur.

Kızılkaya Tepesi çalışmaları kapsamında, jeolojik formasyonun güneybatısında yer alan ada formu uzantısı çalışma sahasını tanımlamıştır (Resim: 2). Bu uzantı ortalama deniz seviyesinden 180 m yüksekteki zirve sırtından 50 m daha aşağıda yer almakta, bu da göreceli olarak daha rahat ulaşım imkânı olan bir bölge olduğunu göstermektedir. Kızılkaya Tepesi'nde kült peyzajıyla ilişkilendirilen dolmenlerin kesin sayısı halen saptanamamış olmakla birlikte, Bakiye Yükmen Edens (2013) tarafından yapılan çalışma ve akabinde yürütülen yeni dönem yüzey araştırmalarıyla birlikte sayılarının 200'ün üstünde olduğu tespit edilmiştir. Sadece dolmenlerin varlığı dahil bu doğal yüksek formasyonun özellikle Kalkolitik'ten günümüze kadar sembolik önemini koruduğunu söylemek mümkündür.

Kızılkaya'nın güney tepesinde tespit edilen, anıtsal özelliklere sahip olduğu vurgulanan (Özfirat 2015) ve kesme taşlardan inşa edilen yapının da bütünsel bir yaklaşımla değerlendirilmesi gerektiği ortaya çıkmıştır. Nitekim, yapı içerisinde açılan bir kaçak kazı çukurunda bulunan seramikler üzerinde yaptığımız araştırmalarda, buluntuların ağırlıklı olarak Orta Tunç Çağı'na tarihlendirilmesi gerektiği ortaya çıkmıştır. Bu sonuç, yapının kısmen yüzeyde gözüken dikdörtgen planı da dikkate alındığında, önceki araştırmalarda vurgulandığı üzere bir kale yapısından ziyade (Casana, Wilkinson 2005: 244) Fırtına Tanrısı'na adanmış bir tapınak olabileceğini düşündürmektedir. Temel Kızılkaya Tepesi (AS 208) ovoidan yüksekte ancak aynı zamanda ulaşılabilir bir kaya bandının üzerindedir. Tepe, sürekli esen sert rüzgarlara maruz kalmakta ve binanın konumlandığı noktanın ovaya hâkim olduğu gözükmektedir. Bütün bu özellikler, benzerleri Demir Çağı'nda Afrin Ovası'nda yer alan Ain Dara'da (Abu Assaf 1990) ve Halep Kalesi'nde (Kohlmeyer 2009) bulunan Fırtına Tanrısı tapınaklarıyla ilişkilendirebileceğimizi göstermektedir.

Bu bakış açısı ve araştırma sorusu kapsamında, yapıyı daha iyi tanımlayabilmek adına, öncelikle drone destekli fotoğrafçılık ve haritalama çalışmaları gerçekleştirilmiş, akabinde oluşturulan sayısal arazi modeli üzerinden 20 x 20 m kareli sistem oluşturulmuş ve kareli sistemine bağlı olarak Geoscan FM256 marka Fluxgate Gradyometre kullanılarak jeofizik tarama yapılmıştır (Resim: 2, 3).

Bölgede bir başka benzeri olmayan yapı, kaçak kazılar nedeniyle yoğun tahribat altındadır. Özellikle iç mekanlarda ve yapının güney duvarında yaşanan şiddetli tahribat izleri, buradaki kaçak kazıların iş makinesi kullanılarak yapıldığına işaret etmektedir. Amik Ovası'nda başka bir benzeri olmayan bu yapının acilen koruma altına alınması ve kurtarma kazısı yapılması gerekliliği, kültür mirasının korunması ve arkeolojik literatürde yeterince tanımlanamayan dağ tapınaklarının anlaşılabilmesi adına büyük önem taşımaktadır.

KURDU HÖYÜĞÜ ÇALIŞMALARI

Kumlu İlçesi'nde yer alan Kurdu Höyüğü'nde, 2019 yılı Amik Ovası YüzeY Araştırması kapsamında yoğun yüzeY araştırması yapılmıştır. Bu çalışmada, drone kullanılarak höyüğün fotogrametrik taraması yapılmış ve yüksek çözünürlüklü sayısal arazi modeli oluşturularak, yakın zamanda höyük çevresinde yürütölen zirai faaliyetlerin sit sınırlarını ihlal etmeye başladığı tespit edilmiştir. Coğrafi Bilgi Sistemine yüklenen verilerle Kurdu Höyüğü'nün karelej sistemi oluşturulmuş, akabinde Geoscan FM256 marka Fluxgate Gradiyometre türü manyetometre cihazıyla belirlenen karelej sistemi üzerinden tespit edilen stratejik noktalarda jeofizik tarama gerçekleştirilmiştir. Toplam 5 gün süren çalışmalar sonucunda 5600 m²lik bir alan manyetometrik açıdan taranmıştır (Resim: 4, 5).

PALEOİKLİM ARAŞTIRMALARI

İklim krizleri son yıllarda üzerine konuşölan bir varsayım olmaktan çıkmış, yaşamin her alanında hissedilebilir bir gerçeklik haline gelmiştir. Bu durum, hiç kuşkusuz gündelik hayatın içinde bireysel tercihlerin yanı sıra, tarımdan enerji ve ekonomi politikalarına kadar yönetimler nezdinde birçok alanda değişiklikler yapılması ve önlemler alınması gerekliliğini ortaya koymuştur. Bu nedenledir ki günümüzde iklim araştırmaları, öncelikle araştırma konularından biridir.

Geçmiş toplumların iklim koşullarına adaptasyonu ve direnci ise bu bağlamda önemli bir araştırma konusudur ve bu eksende yürütölen araştırma sayısı da gün geçtikçe artmaktadır. Arkeolojik kazı çalışmalarında açığa çıkarılan yıkım, yangın, şiddet ve terk edilmişe ait izler ya da yüzeY araştırmalarında tespit edilen, dönemlere bağılı yerleşim dağılımlarında tespit edilen değişimlerde iklim değişikliklerinin olası rolü ve etkileri dikkate alınmaya ve tanımlanmaya çalışılmaktadır (Avşar ve diğeri. 2019; 2020).

Paleoiklim araştırmaları kapsamında göl çökeltilerinden elde edilen polen kayıtlarına bağılı iklimsel veriler, arkeolojik sit alanlarından zamansal bağlamda elde edilen arkeolojik verilerle eşleştirilerek, geçmiş dönem topluluklarının yaşam koşulları hakkında çıkarımlar yapılabilmektedir. Ancak hem arkeolojik hem de iklimsel verinin aynı bölgeden elde edildiğı durumlar nadirdir.

Amik Gölü her ne kadar 1960'lı yıllarda kurutulmuş ve tarımsal faaliyetlere açılmış olsa dahi, bozulmuş üst istif altında Amik Gölü'nün geçmiş dönem çökeltileri bulunmaktadır. Bu çökeltiler, özellikle iklim kayıtlarının eksik olduğı Doğı Akdeniz koridoru kaydını barındırıyor olması nedeniyle eşsiz bir öneme sahiptir. Bu nedenledir ki, 2020 yılı arazi çalışmalarının tamamı örselenmemiş sediman karotu almaya yönelik kurgulanmıştır. Bu maksatla Amik Gölü, Aççana-Tayinat Höyükleri ve Kurdu Höyüğü civarında toplamda 20 noktadan, derinlikleri 10-21 metre arasına ulaşan örselenmemiş sediman karotları alınmıştır (Resim: 1). Amik Gölü'nün son 10 bin yıl içerisindeki genişleme ve küçölme dönemleri, bölgede yaşanmış kuraklıkları tanımlamak adına önemli bir göstergedir. Bu nedenle Resim: 2'de gösterilen

kuzeydoğu-güneybatı hattı üzerinde, aralıkları 500 m – 1000 m arasında değişen 11 noktadan karot alınmıştır. Amik Gölü karotlarının radyokarbon tarihlendirmeleri ve kapsamlı jeo-kimyasal analizleri ışığında bölgenin paleo-coğrafyası ve paleo-iklimi tanımlanabilecektir.

KAYNAKÇA

Abu Assaf, A. (1990). Der Temple von Ain Dara. Damaszener Forschungen, vol. 3. Mainz am Rhein: Philipp von Zabern.

Avşar, U., Akar, M., & Pearson, C. (2020). Hatay Amik Ovası Jeoarkeoloji Projesi: Sedi-man Karotu Çalışmalarının Ön Sonuçları. *Araştırma Sonuçları Toplantısı* 37.

Avşar, U., Akar, M., & Pearson, C. (2019). Geoarchaeological Investigations in the Amuq Valley of Hatay: Sediment Coring Project in the Environs of Tell Atchana. In H. Sözbilir, Ç. Özkaymak, B. Uzel, Ö. Sümer, M. Softa, Ç. Tepe, & S. Eski (Eds.), *The Proceedings and Abstracts Book 72nd Geological Congress of Turkey with international participation* (pp. 798-802). Ankara.

Casana, J. and T. J. Wilkinson (2005). Settlement and Landscapes in the Amuq Region. In K. A. Yener (Eds), *The Amuq Valley Regional Projects, Vol 1: Surveys in the Plain of Antioch and Orontes Delta, Turkey, 1995-2002* (pp. 25-65). Chicago

Edens Yükmén, B. (2013). “Dolmens of Hatay (Southern Turkey) and thier Connection in Anatolia and the Levant.” *Levant* 44(2): 186-204.

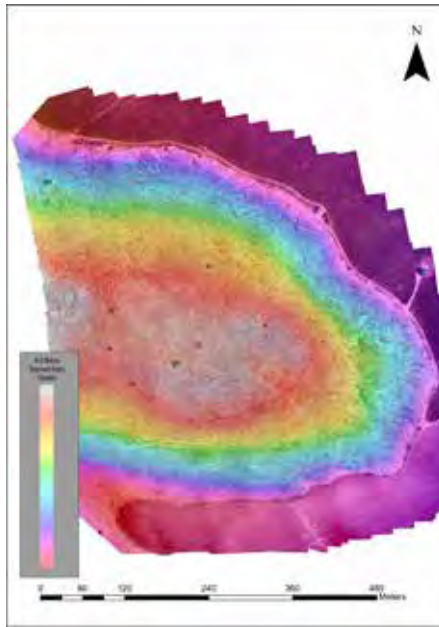
Kohlmeyer, K. (2009). The Temple of the Storm God in Aleppo during the Late Bronze and Early Iron Ages. *Near Eastern Archaeology*, 72(4), 190-202.

Özfırat, A. (2015). Dolmens in the Amuq Plain: Kızılkaya Survey. In P. Attinger, A. Cavigneaux, C. Mittermayer, & M. Novák (Eds.), *Proceedings of the 61 Rencontre Assyriologique Internationale, Geneva and Bern, 22–26 June 2015* (pp. 321-326). Peeters: Leuven.

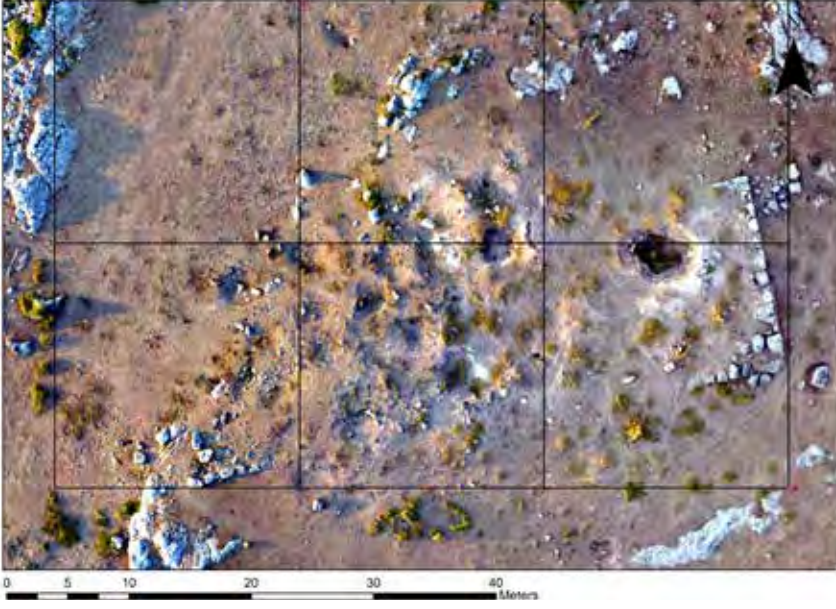
Yener, K. A. (Ed.) (2005). *The Amuq Valley regional projects. Vol.1, Surveys in the Plain of Antioch and Orontes Delta, Turkey, 1995-2002*. Oriental Institute Publications 131. Chicago: University of Chicago Press.

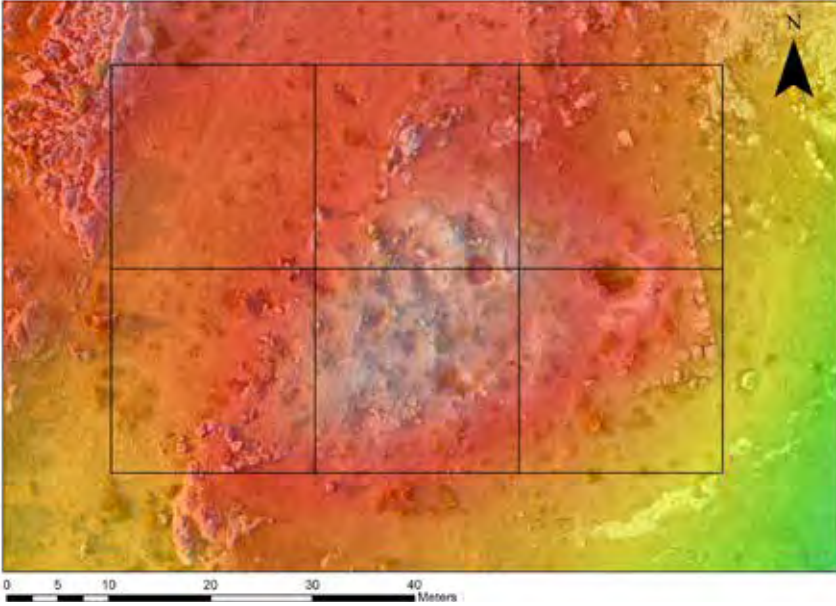
Resim 1: Amik Ovası Bölgesel Yüzey Araştırması 2019 yılı çalışma alanları.

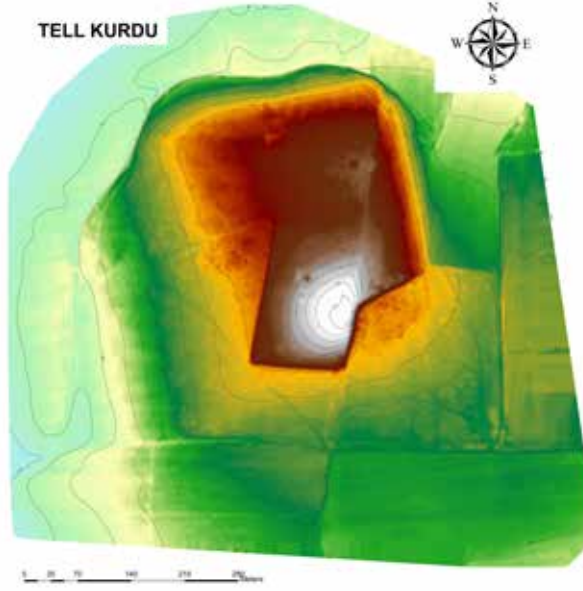
Resim 2: Kızılkaya Tepesi sayısal arazi modeli.

Resim 3: Kızılkaya Tepesi anıtsal ölçekli yapının hava fotoğrafı.

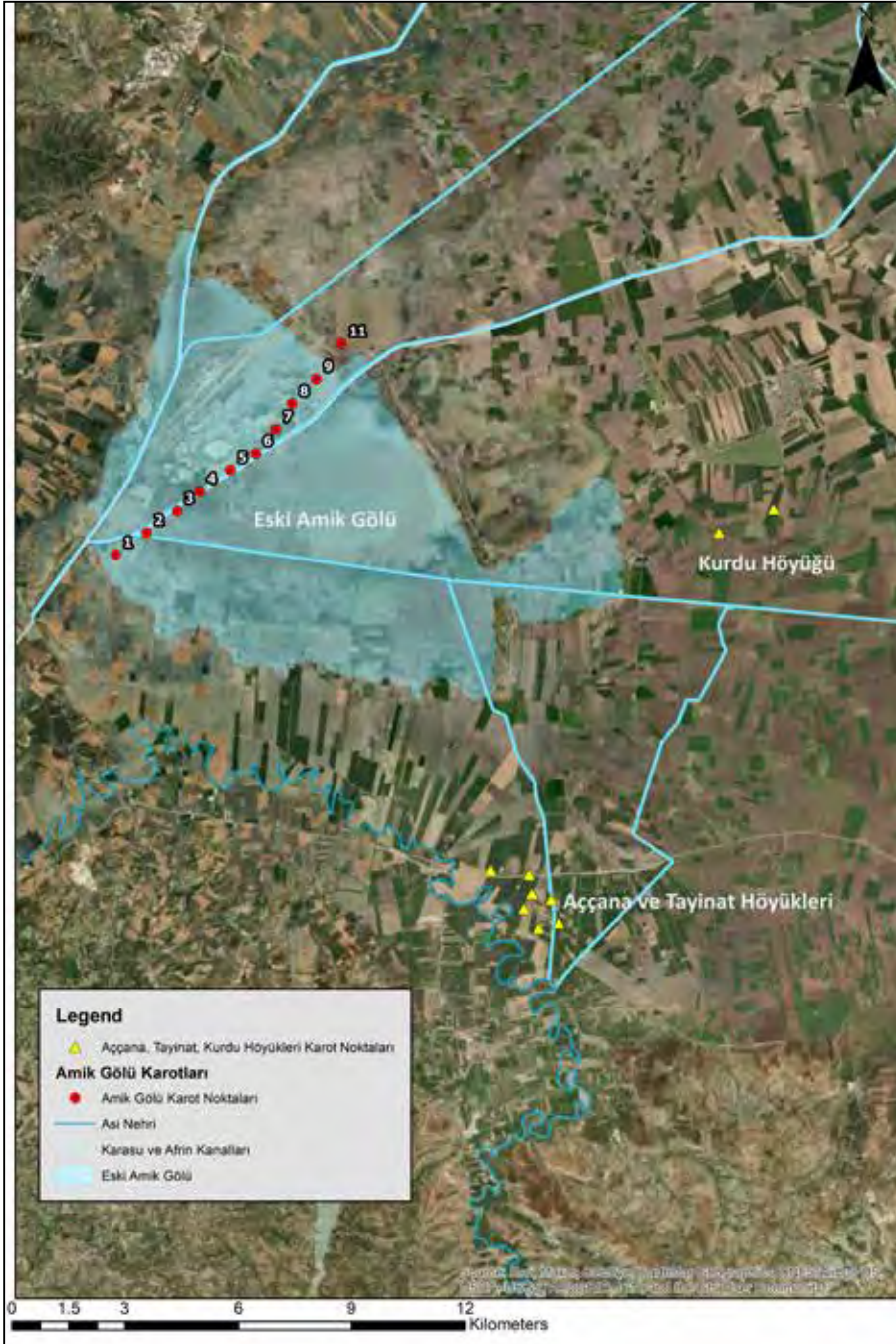
Resim 4: Kızılkaya Tepesi anıtsal ölçekli yapının sayısal arazi modeli.

Resim 5: Kurdu Höyüğü sayısal arazi modeli.

Resim 6: Kurdu Höyüğü jeofizik çalışma alanları.

Resim 7: Paleoklim çalışmaları karot noktaları haritası.

2020 YILI ALINDA ANTİK KENTİ VE ÇEVRESİ ARKEOLOJİK YÜZEY ARAŞTIRMALARI (1. SEZON)

Murat ÇEKİLMEZ*

Emre ERDAN

Aydın ERÖN

Serdar VARDAR

Barış SEMİZ

Fethi Ahmet YÜKSEL

Murat CURA

Rifat İLHAN

Emrah ÖZDEMİR

Ömer GÜNGÖRMÜŞ

Umut KAPUCI

Merve ARİNÇ

Pınar TAŞPINAR

Kemal ERSAVAŞ

Şaheser DOYMAZ

Aytül ÖRGEN

Yiğit Burak YÜKSEKTEPE

Gül Tuğçe TOPRAK

Yağız TAŞDELEN

Berk Can BAYRAKTAR

Ecrin Nur BURGAZLI

Kerim AVCI

2020 yılı Alında Antik Kenti ve Çevresi Arkeolojik Yüzey Araştırmaları, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izinleriyle 6 Temmuz – 14 Ağustos 2020 tarihleri arasında yürütülmüştür.

Önceleri Demircidere (Demircideresi) adıyla bilinen Karpuzlu, 1971 yılından sonra şimdi kullanılan adını almıştır. Aydın il merkezinin 56 km güneyinde yer alan Karpuzlu'nun

batı kısmı dağlıktır. Doğusu, güneyi ve kuzeyinde ise Karpuzlu Ovası yer alır. Alında Antik Kenti, Karpuzlu ilçe merkezinde yer alan Orta Mahalle ve Tütünlük Mahallesi'nin batısında, doğusunda Kale Tepe, güneyinde Kireçlik Tepe, kuzeyinde Maldanlık Tepe ve batısındaki Çiçekli Tepe arasındaki tepelerde kurulmuştur¹.

* 2020 yılı yüzey araştırmalarına verdikleri destekler için T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü ile Kazılar Dairesi Başkanlığı'na teşekkür ederiz. Alında Antik Kenti'nin araştırılması konusunda verdiği destekler nedeniyle Kazılar Dairesi Başkanı Sayın Umut GÖRGÜLÜ'ye ayrıca teşekkür ederiz. 2020 yılı yüzey araştırmasına Bakanlık Yetkili Uzmanı olarak İzmir Arkeoloji Müzesi Müdürlüğü uzmanı Barış TEKİN ve Aydın Arkeoloji Müzesi Müdürlüğü uzmanı Songül ERBAY görevlendirilmiştir. Dillerine özverili çalışmaları nedeniyle teşekkür ederiz. Yüzey Araştırmasına katkıları ve destekleri için Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Osman Selçuk ALDEMİR'e, Rektör Yardımcısı Prof. Dr. Ali AKYOL'a, Fen Edebiyat Fakültesi Dekanı Prof. Dr. Kubilay METİN'e, Arkeoloji Bölüm Başkanı Prof. Dr. Suat ATEŞLİER'e, Aydın Büyükşehir Belediyesi Başkanı Özlem ÇERÇİOĞLU ve Büyükşehir Belediyesi çalışanlarına, Karpuzlu Belediye Başkanı Hilmi DÖNMEZ ve Karpuzlu Belediyesi çalışanlarına teşekkür ederiz. Alında Antik Kenti ve Çevresi Yüzey Araştırması, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi tarafından "Aydın İli, Karpuzlu İlçesi, Alında Antik Kenti Arkeolojik Araştırmaları 1" adlı güdümlü proje ile desteklenmektedir. Destekleri nedeniyle Rektör Yardımcısı Prof. Dr. Ali AKYOL'a, Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinatörü Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin Bilgin BİLGİÇ'e ve Şube Müdürü Halit BİLGE'ye teşekkür ederiz. Alında Antik Kenti ve çevresi arkeolojik yüzey araştırmaları, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu tarafından 2020 yılından itibaren desteklenmektedir. Doç. Dr. Murat ÇEKİLMEZ, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Klasik Arkeoloji ABD, Aydın.

Doç. Dr. Emre ERDAN, Adnan Menderes Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Aydın.

Doç. Dr. Aydın ERÖN, Adnan Menderes Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Aydın.

Doç. Dr. Serdar VARDAR, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Sosyal ve Beşerî Bilimler Fakültesi, Coğrafya Bölümü, İzmir.

Doç. Dr. Barış SEMİZ, Pamukkale Üniversitesi, Mühendislik Fakültesi, Jeoloji Mühendisliği Bölümü, Denizli.

Dr. Öğr. Üyesi Fethi Ahmet YÜKSEL, İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa, Mühendislik Fakültesi, Jeofizik Mühendisliği Bölümü, İstanbul.

Dr. Öğr. Üyesi Murat CURA, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Kültür Varlıklarını Koruma ve Onarım Bölümü, Ankara.

Dr. Rifat İLHAN, Adıyaman Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Adıyaman.

Arş. Gör. Emrah ÖZDEMİR, Gaziantep Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Gaziantep.

Arş. Gör. Ömer GÜNGÖRMÜŞ, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Aydın. Arkeolog Umut KAPUCI, Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, Doktora Programı, Aydın.

Arkeolog Merve ARINÇ, Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı Doktora Programı, Aydın.

Arkeolog Pınar TAŞPINAR, Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı Doktora Programı, Aydın.

Arkeolog Kemal ERSAVAŞ, Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, Doktora Programı, Aydın.

Arkeolog Şaheser DOYMAZ, Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Programı, Aydın.

Arkeolog/Harita Teknikeri Aytül ÖRGEN, Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Programı, Aydın.

Arkeolog Yiğit Burak YÜKSEKTEPE, Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Programı, Aydın.

Arkeolog Gül Tuğçe TOPRAK, Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Programı, Aydın.

Arkeolog Yağız TAŞDELEN, Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Programı, Aydın.

Antik Dönem’de Kuzey Karia Bölgesi sınırları içinde yer alan Alinda kentinin batısında Latmos Körfezi ve Beşparmak Dağları ile Latmos Herakleia’sı kenti, Ioniapolis ve Naksia kentleri, kuzeyinde Tralleis, kuzeybatısında Amyzon, Thasthara ve Parparia, doğusunda Alabanda ve Gerga – Kome kutsal alanı ile güneyinde Mylasa ve Labraunda Kutsal Alanı yer alır. Alinda kenti batısındaki yüksek ve engebeli dağlık alanı ile kuzey, güney ve doğusuna hakim stratejik bir alanda konumlanmıştır (Resim: 1).

Araştırma projesinin alanı, Aydın İli, Karpuzlu İlçesi sınırları içerisinde Alinda Antik Kenti ve çevresini kapsamaktadır. Merkezde Karpuzlu İlçesi, kuzeyde Gölcük Mahallesi, kuzeybatıda Cumalar, batıda Şenköy ve Tekeler, doğuda Çobanisa Mahallesi, güneydoğuda Ovapınarı, güneyde Hatıpkışlası ve Işıklar Mahallesi olmak üzere geniş bir alanı kapsamaktadır (Resim: 2-3).

2020 yılı Alinda Antik Kenti ve çevresi arkeolojik yüzey araştırmaları, kültür varlıklarını belirlemeye yönelik belgeleme çalışmaları, disiplinler arası araştırmalar ve yayın çalışmaları olmak üzere üç ana başlıkta sürdürülmüştür.

ALİND A TİYATROSU ARAŞTIRMALARI

Araştırma ekibinden U. Kapuci ve Ş. Doymaz tarafından kentin tiyatrosu hakkındaki en detaylı değerlendirmeler yapılmıştır². Bu araştırmaya göre Alinda tiyatrosu Latmos Herakleia’sı ve Alabanda tiyatrolarına yerel anakaya-gnays kullanımı nedeniyle benzemektedir. Cavea kısmı daha iyi korunan tiyatronun skene bölümü tahrip olmuştur. Toplam 23 oturma sırasının korunduğu tespit edilmiştir. Orkestra kısmı toprak altında kalan tiyatronun yaklaşık 3400 kişilik bir seyirci kapasitesi olduğu düşünülmektedir. Genellikle kentin diğer yapılarında olduğu gibi İ.Ö. 150-100 yılları arası yapım tarihi olarak önerilmektedir³. Roma İmparatorluk Dönemi’nde çeşitli eklentiler yapılan tiyatro hakkında daha fazla bilgi ve belgeye ulaşılabilmesi için kazı çalışmalarının yapılmasına ihtiyaç duyulmaktadır (Resim: 4).

ALİND A AGORASI ARAŞTIRMALARI

Aşağı kent merkezinde, doğu – batı doğrultusunda, güneyden kuzeye doğru teraslarla genişletilerek inşa edilen Alinda agorası, Anadolu’nun en iyi korunmuş anıtsal yapılarından biridir (Resim: 5). Yapının kuzeybatısında tiyatro, kuzeyinde Roma İmparatorluk Dönemi’ne tarihlenen yapılar, güneyinde modern Karpuzlu yerleşimi, doğusunda surlarla birlikte surlara dayandırılarak inşa edilmiş bazilikal planlı bir kilise yer almaktadır. Agoranın merkezi dik-

Sanat Tarihçisi Berk Can BAYRAKTAR, Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Programı, Aydın.

Arkeolog Ecrin Nur BURGAZLI, Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Programı, Aydın.

Jeofizik Mühendisi Kerim AVCI, Geometrik Mühendislik, Müşavirlik, Yeraltı Araştırmaları, İstanbul.

1 Alinda kentinin konumu ve çevresindeki yerleşimler için ayrıca bkz. Konecny – Ruggendorfer 2014, 709 vd.

2 Kapuci – Doymaz 2020, 147 vd.

3 Kapuci – Doymaz 2020, 147 vd.

dörtgen formludur. Yapının kuzey ve güneyinde aynı aks üzerinde stoalar yer almakta, doğu kısmında ise propylon olduğu düşünülmektedir.

2020 yılı yüzey araştırmalarında yapılan detaylı gözlemlerde, yapının yerel gnays taşından farklı boyutlardaki kesme blok taşlardan yapıldığı tespit edilmiştir. Güneydeki daha iyi korunmuş olan stoanın batıdan doğuya doğru uzunluğu 99,92 m, güneybatı uçtan kuzey batı uca 60,4 m olarak ölçülmüştür. Kuzeydekinden farklı olarak topografyaya uygun olarak yapılan güney stoa üç yapı katına sahiptir. Alt ve orta kata ait mimari elemanlar korunmuş durumda olmasına karşın üçüncü kata ait olduğu düşünülen mimari öge oldukça azdır. Üçüncü kata ait mimari elemanların stoanın etrafına ve dükkanların içindeki toprak altında devrilmiş durumda korunduğu gözlenmiştir.

KİLİSE VE ÇEVRESİ ARAŞTIRMALARI

Agoranın doğusunda, sur duvarına bitişik olarak inşa edilmiş, doğu - batı doğrultulu temel seviyesinde korunmuş bazilikal planlı bir kilise yer almaktadır (Resim: 6). Kilisenin doğusunda yer alan apsis 5,30 m yarıçapındadır. Apsisli alandan kuzeye 3,10 m uzunluğunda, güneyde 4,85 m uzunluğunda devam eden temel seviyesinde korunmuş duvarlar yapının etrafını çevrelemektedir. Yapının kuzeyinde kenti çevreleyen sur duvarları yer almaktadır. Yapının kuzey cephesine ait korunan duvar 21,87 m, güneyinde yer alan duvar ise 5,70 m uzunluğundadır. Söz konusu duvar 1,15 m genişliğinde bir açıklıkla kesintiye uğradıktan sonra 6,80 m uzunluğunda batıya doğru devam etmektedir. Bazilikaya ait neflerden sadece güneyde yer alan nefin 3,20 m uzunluğunda duvarı korunmuştur. Bazilikanın narteksi 18,31 x 10,70 m ölçülerinde dikdörtgen formludur. Nartekse ait korunan duvar kalınlığı 85 cm olarak ölçülmüştür. Nartekstin doğu kenarında 1,55 m genişliğinde kapı açıklığı yer almaktadır. Narteksin merkez noktasında 47 cm çapında bir adet sütun korunmuştur. Yoğun olarak devşirme malzeme kullanılan yapı ilk gözlemlere göre İ.S. 5-6 yüzyıllara tarihlenmiştir. Kilise hakkında daha çok bilgi ve belgeye ulaşılabilmesi için kazı çalışmalarına ihtiyaç duyulmaktadır⁴.

TAPINAK, ALTAR VE PROPYLON ARAŞTIRMALARI

Aşağı kentin zirvesinde sura bitişik olarak inşa edilmiş tapınak stylobat seviyesinde korunmuştur (Resim: 7-8). Topografya nedeniyle yapı inşa edilmeden önce alan doğu-batı doğrultusunda teraslanmış ve bir teras ve temenos duvarıyla çevrilmiştir. Templum in antis planlı yapı girişi doğuda olmak üzere doğu-batı doğrultulu inşa edilmiştir. Tamamen gnaystan kesme blok taşlardan ve yer yer ana kayanın işlenmesiyle oluşturulmuştur. Tapınağın doğusunda dörtgen formlu bir altar yer almaktadır. Tapınağın batısında yer alan temenos duvarının korunmuş uzunluğu 17,25 m, yüksekliği 95 cm ve kalınlığı 1,55 m'dir. Doğudan tapınağa girişi sağlayan ve ante duvarlarında arasındaki pronaos 3 x 6,90 m ölçülerindeyken, naos 7,20 x 9,60 m ölçülerindedir.

4 Detaylı bilgi için bkz. Ruggendorfer 2011, 207 – 220, Abb. 1 – 9.

Tapınağın batısında kuzey surlarına bitişik alanda altı adet sütun sırasına rastlanılmıştır. Çapları yaklaşık olarak 40-50 cm. ortalamasına sahiptir. Kuzey sur duvarlarına bitişik durumdaki sütunların sonraki dönemlerde devşirme olarak taşındığı düşünülmektedir. Tapınağın batısındaki yakın bir alandan ele geçen bu sütun tamburları, muhtemelen tapınağa ait yapı elemanlarından olmalıdır. Tapınağın 8,80 m doğusunda, 3,20 x 2,10 m ölçülerinde ve korunan duvarı 1,20 m yüksekliğinde dörtgen formlu bir altar yer almaktadır⁵.

Tapınak ve altarin kuzey doğusunda, yarım daire planlı olasılıkla bir propylon yer almaktadır. U1 kulesinin güneyindeki alandan, tapınağa geçişi sağlayan anıtsal bir tören kapısı işlevi gördüğü düşünülmektedir. Apsisli yapısından dolayı, Lagina Hekate Tapınağı propylonu ile benzer özellikler gösteren yapının temel seviyedeki kalıntıları görülmektedir. 16,50 m çapında ve merkezden uçlara doğru 9,90 m ölçülerine sahip propylonun, düzgün kesme blok taşların apsis yaptığı hat üzerinde iki adet kaide yer almaktadır.

SARNIÇLAR KONUSUNDAKİ ARAŞTIRMALAR

Aşağı kentteki Akropolis üzerinde, U1 kulesinin hemen güneyinde iki adet sarnıç yer almaktadır. Ana kayadan oyularak yapılan sarnıçların büyük bir kısmı toprak altındadır. Her iki sarnıcın da üzerini örten gnays bloklar haricinde sarnıca ait yapı elemanları görünmemektedir. Sarnıçlar, su depolamak için uygun konuma sahiptirler. Özellikle şehrin korunaklı bir noktasında yer alan sarnıçlar, yüksek bir kotta olması sebebiyle künklerle şehre su dağıtabilecek konumdadır⁶.

Yukarı kentte ana kayanın köşelerde hafif yuvarlatılarak dörtgen formlu oyulması sonucunda oluşturulmuş yan yana altı adet sarnıç yer almaktadır. Ortalama 4 – 5 m derinliğe sahip olan sarnıçların içlerinin sıvandığı ve üstünün tonozla kapatıldığı görülmektedir. Aralarında yaklaşık 2 – 2,5 m mesafe bulunan sarnıçların uzunlukları 5,40 – 6,10 m arasında değışkenlik göstermekte ve genişlikleri ortalama 2 m ölçülerindedir.

SU KEMERLERİ VE SU SİSTEMLERİ ÇALIŞMALARI

Kentin surlarının dışında, yukarı kentin batısında yer alan ve gnays ana kayadan kesilen bloklardan yapılan su kemerleri doğu-batı doğrultuludur. İki tepe arasında batıdaki daha yüksek kotta olmak üzere suyun batıdan doğuya doğru taşındığı düşünülmektedir. Kentin batı tarafında yer alan bu tepede su kaynaklarıyla birlikte Karia tipi çeşmeler tespit edilmiştir. Ancak su kemerinin batı ucu günümüzde Karpuzlu-Tekeler karayolu nedeniyle kesintiye uğramıştır. Kemere ait korunan bölümler, batı ve doğu uçta harç kullanılmadan kesme taş bloklara oluşturulmuş duvarlar ve doğuya doğru uzanan sıralı dört adet kemerden oluşmaktadır. Korunan yarım daire formlu kemerler, dört kemer ayağı üzerinde yükselmekte ve her birinin

5 Detaylı bilgi için bkz. Özkaya – San – Barın 1999, 299 – 309, Har. 1, Res. 1 – 26; Ruggendorfer 2010, 83 – 92, Abb. 1 – 6; Ruggendorfer 2011, 207 – 220, Abb. 1 – 9; Bockisch – Ruggendorfer – Zabrana 2013, 129 – 162.

6 Detaylı bilgi için bkz. Özkaya – San 2003a, 235 – 242, Res. 1 – 14; Özkaya – San 2003b, 103 – 125, Fig. 1 – 20; Ruggendorfer 2011, 207 – 220, Abb. 1 – 9.

tepe noktasında bir kilit taşı yer almaktadır. Kemerlerin üzerinde künklerin yerleştirildiği kanalların korunduğu gözlenmiştir. Su kemerinin korunan batı ucunda 19 m uzunluğunda doğuya doğru devam eden duvar, 3 m genişliğinde, 1,86 m derinliğinde bir açıklıkla kesintiye uğramaktadır. Daha sonra 3,93 m uzunluğunda doğuya doğru uzanan duvar örgüsünde olasılıkla kemerin ağırlığını taşımak amacıyla güçlendirme işlemi uygulanmıştır. Güçlendirilen duvar 7,75 m uzunluğunda devam ettikten sonra korunan ilk kemerin taşıyıcı ayağını oluşturur. Su kemerleri arasında taşıyıcı ayaklarda ve ayakların derinliklerinde standart bir ölçü yokken kemer genişliklerinin 3,80 – 3,90 m aralığında olduğu gözlenmiştir. Alinda Antik Kenti'nin su ihtiyacını karşılamaya yönelik yapılan su sistemi kuzeydoğuya doğru 24,70 m uzunluğunda ana kaya ve kesme taş blokların kullanılmasıyla birlikte kentin akropolüne doğru ilerlemektedir. Su kemerlerinin doğu yönünde ana kayanın şekillendirilmesiyle oluşturulmuş bir su kanalı/yolu tespit edilmiştir. Kentin su sisteminin bir parçası olarak düşünülen alanın korunan uzunluğu 2,70 m, genişliği 60 cm, derinliği ise 36 cm'dir. Geç Helenistik Dönem'de yapıldığı düşünülen su kemerlerinin çevresine Roma İmparatorluk Dönemi'nde çeşitli tipteki mezarlar eklenmiştir⁷.

SUR VE KULELER KONUSUNDAKİ ARAŞTIRMALAR

Alinda Antik Kenti, farklı yüksekliklerde olmak üzere iki tepe yerleşimine sahiptir. Tiyatro, agora ve tapınak gibi önemli yapıları içerisinde barındıran aşağı kent, yukarı kent olarak adlandırılan ikinci alandan, yaklaşık 45 metre aşağı kotta yer almaktadır. Söz konusu iki tepe yerleşimini çeviren sur ve kuleler, İ.Ö. 4. yüzyıldan başlanarak Roma İmparatorluk Dönemi eklentileri de dahil olmak üzere kenti tamamen çevirmektedir. Topografyaya bağlı olarak birbirini gören kulelerle sur sistemi desteklenmiştir. Kentin stratejik konumu yanında güvenlik ihtiyacı nedeniyle bu sur ve kule sistemlerinin dönemlere göre yenilendiği düşünülmektedir. Genel olarak sur bedenini ve kuleleri oluşturan yapı elemanları, iki sıra yatay kesme bloktan sonra surun içine doğru bir sıra atkı blok taş dizisinden meydana gelmektedir⁸. A. N. Konecny ve P. Ruggendorfer, 2014 yılında *Hesperia Dergisi*'nde yayınlanan "Alinda in Karia: The Fortifications" adlı makalede şimdiye kadar surlar ve kuleler konusunda en kapsamlı değerlendirmeleri yapmışlardır⁹. 2015 yılında ise A. N. Konecny, Alinda surlarıyla Lykia Bölgesi örneklerini genel olarak değerlendirmiştir¹⁰. 2020 yılında yapılan yüzey araştırmaların ilk sonuçlarına göre kentin İ.Ö. II. Binyıl yerleşimi, surları, teras duvarları ve savunma sistemi konusunda önemli verilere ulaşılmıştır. Alinda kenti surlarının dışında, kentin kuzey nekropolis alanı çevresinde büyük boyutlu ve düzensiz gnays bloklardan oluşan çok sayıda

7 Detaylı bilgi için bkz. Özkaya – San 2003a, 235 – 242, Res. 1 – 14; ayrıca bkz. Özkaya – San 2003b, 103 – 125, Fig. 1 – 20; Ruggendorfer 2010, 83 – 92, Abb. 1 – 6.

8 Augé 1878, 112 vd; D'Aiglun 1881, 59-60; Bean 1971, 190 vd; Anabolu 1967, 87 vd; McNicoll 1997, 26 vd, Fig. 3-4, Pl. 8 – 11; Özkaya – San – Barın 1999, 299 – 309, Har. 1, Res. 1 – 26; Özkaya – San 2003a, 235 – 242, Res. 1 – 14; Özkaya – San 2003b, 103 – 125, Fig. 1 – 20.

9 Konecny - Ruggendorfer 2014, 709 – 746.

10 Konecny 2015, 227 – 230, Abb. 1 – 10.

duvar ve teras sistemine rastlanmıştır. Bu duvarların ana kaya bloklarının olmadığı yerlerde güçlendirme ve savunma amacıyla yapıldıkları düşünülmektedir (Resim: 9).

KUZEY NEKROPOLİS ÇALIŞMALARI

2020 yılında kuzey nekropolis alanında belgeleme ve envanterleme çalışmalarına başlanmıştır. Yüzeysel araştırması karelajlarından yararlanılarak parsel bazında araştırmalar yürütülmüştür. Çalışma alanında kalan mezarların karelajlarından başlamak üzere, pafta, parsel, enlem, boylam ve diğer coğrafi koordinatları kaydedilmiştir. Teknik açıdan mezarların üstten, kesitten ve cepheden olmak detaylı çizimleri yapılmıştır. 2020 çalışmaları kapsamında anıt mezar, oda mezar, lahit, khamasorion ve osthokler olmak üzere beş ayrı tipte mezarlar saptanmıştır. 2020 yılı çalışmaları kapsamında ayrıca iki anıt mezar, on üç oda mezar, on iki lahit, yirmi dokuz khamasorion ve bir osthok olmak üzere toplamda elli yedi mezarda belgeleme işlemleri tamamlanmıştır. 2021 yılında Kuzey Nekropolis alanında belgeleme ve envanterleme çalışmalarına devam edilmesi planlanmaktadır¹¹.

DİSİPLİNLER ARASI ARAŞTIRMALAR VE YAYIN ÇALIŞMALARI

2020 yılı yüzeysel araştırmalarında İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa'dan F. A. Yüksel ve K. Avcı tarafından aşağı akropolisteki tapınağın yakınında yer alan propylon ve çevresindeki yapılarda GPR ile arkeojeofizik çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmalarda olası propylon kalıntılarıyla birlikte hemen yakınındaki sarnıçların toprak altındaki kalıntıları belgelenmiştir. Çalışmalarda yüksek genlikli anomaliler gözlenmiştir. Bu anomalilerin mimari yapı temellerini oluşturabilecek geometrik formlarda oldukları düşünülmektedir¹².

2020 yılı yüzeysel araştırmalarında İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Coğrafya Bölümü'nden Doç. Dr. Serdar Vardar ve Adıyaman Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümünden Dr. Rifat İlhan tarafından kentin paleocoğrafyası ve jeomorfolojisi konusunda araştırmalar yürütülmüştür. Bu araştırmanın ilk sonuçları 2020 yılında yayınlanmıştır.

Pamukkale Üniversitesi, Mühendislik Fakültesi, Jeoloji Mühendisliği Bölümünden Doç. Dr. Barış Semiz tarafından Alinda Antik Kenti'nde kullanılan yapı taşlarının mineralojik ve petrografik özellikleri konusunda çalışmalar yapılmıştır.

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Kültür Varlıklarını Koruma ve Onarım Bölümünden Dr. Öğr. Üyesi Murat Cura tarafından Alinda Antik Kenti'ndeki kültür varlıklarını koruma ve onarım çalışmalarında coğrafi bilgi sistemlerinin kullanımı ve Alinda Antik Kenti'nde planlanan çalışmalarla ilgili araştırmalar yürütülmüştür.

Alinda Antik Kenti 2020 yılı CBS çalışmaları ve topografik analizler Arkeolog/Harita Teknikeri Aytül Örgen tarafından yürütülmüştür.

11 Çekilmez vd. 2020, 165 vd.

12 Yüksel – Çekilmez-Avcı 2020, 342 vd.

Aydın Adnan Menderes Üniversitesi tarafından M. Çekilmez ve U. Kapuci editörlüğünde 2020 yılında “*Alinda Araştırmaları I, Eski Belgeler ve Yeni Araştırmalar*” adlı yayım bilim dünyasına sunulmuştur (Resim: 10).

KAYNAKÇA

Anadolu 1967, Anadolu, M.U., “Alinda Karpuzlu”, TAD XIV, Ankara 1967, 87-102.

Augé 1878, Augé, L., Voyage aux sept merveilles du monde, Paris 1878.

Baudet 1879, Baudet, P.J., Mémoires de la Société de Géographie d’Anvers, Tome I, Anvers 1879.

Bean 1971, Turkey Beyond the Maeander : An Archeological Guide, London 1971.

Bockisch – Ruggendorfer – Zabrana 2013, Bockisch, G., Ruggendorfer, P., Zabrana, L., “Temple and Altars for Greek and Carian Gods. New evidence for Religious Life in Alinda during the Late Classical and Hellenistic Period”, 4th Century Karia. Defining a Karian identity under the Hekatomnids, *Varia Anatolica* 28, 129 – 162.

Cavalier 2012, Cavalier, L., Portiques en bordure des agoras d’Asie Mineure à l’époque hellénistique et à l’époque impériale, 2012.

Chandler 1817, Chandler, R., Travels in Asia Minor and Greece, Oxford 1825.

Cortambert 1856, Cortambert, E., Géographie Universelle de Malte-Brun, Tome 2, Paris 1856.

Çekilmez vd. 2020, Çekilmez, M., - Özdemir, E.,- Arinç, M.,- Toprak, G. T., - Taşdelen, Y.,-Bayraktar, B. C., “Alinda Antik Kenti 2020 Yılı Kuzey Nekropolis Çalışmaları”, *Alinda Araştırmaları I, Eski Belgeler ve Yeni Araştırmalar*, Edt. M. Çekilmez – U. Kapuci, Aydın, 2020, 165-306.

Çekilmez – Dereboylu Poulain 2020, Çekilmez, M. – Dereboylu Poulain, E., “Alinda Antik Kenti’nde Eski Belgeler ve Yeni Araştırmalar”, *Alinda Araştırmaları I, Eski Belgeler ve Yeni Araştırmalar*, Edt. M. Çekilmez – U. Kapuci, Aydın, 2020, 1-32.

D’Aiglun 1881, d’Aiglun A., Principes de la fortification antique: précis des connaissances techniques nécessaires aux archéologues pour explorer les ruines des anciennes forteresses, Ducher-Cie, 1881.

Doruk 1987, Doruk, S., “Antik Alinda Kentindeki Pazar Yapısı”, *Belleten* 201, 1117 – 1137.

Fabricius 1889, Fabricius, E., *Zu den Institutschriften*, AA 1889, 188 – 189.

Fellows 1841, Fellows Ch., *An Account of Discoveries in Lycia, Being a Journal*, London 1841.

Kapuci – Doymaz 2020, Kapuci, U.,-Doymaz, Ş., 2020 Yılı Arkeolojik Yüzey Araştırmalarına Göre Alinda Tiyatrosu: İlk Gözlem ve Değerlendirmeler”, *Alinda Araştırmaları I, Eski Belgeler ve Yeni Araştırmalar*, Edt. M. Çekilmez – U. Kapuci, Aydın, 2020, 147-164.

Konecny 2015, Konecny, A. L. “Alinda in Karien und Lykische Befestigungen”, Turm und Tor. Siedlungsstrukturen in Lykien und Benachbarten Kulturlandschaften, Ed. Barbara Brandt, Sabine Ladstätter, Banu Yener – Marksteiner, Wien, 227 – 238.

Konecny-Ruggendorfer 2014, Konecny, A. L.- Ruggendorfer, P. “Alinda in Karia: The Fortifications”, *Hesperia* 83, No. 4, 709 – 746.

Le Bas 1844, Le Bas, P., *La Revue Independante*, Mai-Juin 1844, t. XIV, 532-533.

Martin 1973, Martin, R., “Les cryptoportiques : problème des origines”, *Les cryptoportiques dans l’architecture romaine*, Rome 1973, 24-44.

McNicoll 1997, McNicoll, A. W., *Hellenistic Fortification from the Aegean to the Euphrates*, London, 1997.

Öhlinger–Ruggendorfer 2010, Öhlinger, B., Ruggendorfer, P. “Alinda – Development and Transformation of a North Karian Settlement”, *Mylasa, Labraunda, Milas – Çomakdağ*, Ed. Figen Kuzucu, Murat Ural, İstanbul, 139 – 151.

Özkaya – San – Barın 1999, Özkaya, V., San, O., Barın, G., “Alinda (Karpuzlu)”, *AST* 16, II, Ankara, 299 – 323.

Özkaya – San 2000, Özkaya, V., San, O., “Alinda Nekropolü – I”, *AST* 17, II, Ankara, 263 – 278.

Özkaya – San 2001, Özkaya, V., “Alinda Antik Dokusu ve Anıtsal Gömütleriyle İç Karia Bölgesinde Bir Kent”, Prof. Dr. Zafer Bayburtluoğlu Armağanı, *Sanat Yazıları*, Ed. Mustafa Denктаş, Yıldırım Özbek, Kayseri, 463 – 478.

Özkaya 2001, Özkaya, V., San, O., “Alinda Nekropolü – II”, *AST* 18, I, Ankara, 181 - 196.

Özkaya – San 2002, Özkaya, V., San, O., “Alinda and Amyzon, Two Ancient Cities in Caria”, *AST* 19, I, Ankara, 237 – 254.

Özkaya – San 2003a, Özkaya, V., San, O., “Alinda 2001 Araştırmaları”, *AST* 20, I, Ankara, 235 – 248.

Özkaya – San 2003b, Özkaya, V., San, O., “Alinda. An Ancient City with its Remains and Monumental Tombs in Caria”, *Revue des Études Anciennes*, Tome 105, 103 – 125.

Paton – Myres 1896, Paton, W. R., Myres, J. L., “Karian Sites and Inscriptions”, *JHS* 16, 188 – 236

Pococke 1745, Pococke, R., *A Description of the East, and some other Countries*, Tome II, London 1745.

Reinach 1888, Reinach, S., *Voyage Archéologique en Grèce et en Asie Mineure*, Paris 1888, Firmin-Didot et Cie 1888, s.XVIII, 45-46, 149.

Ruggendorfer 2009, P. Ruggendorfer, Survey-Projekt Alinda – die Kampagne 2007, 26. AST 2008, 3 (Ankara 2009) 37-44.

Ruggendorfer 2010, P. Ruggendorfer, Die Ergebnisse der Feldforschungen in Alinda 2008, 27. AST 2009, 3 (Ankara 2010), 83-97.

Ruggendorfer 2011, P. Ruggendorfer, Untersuchungen zur städtebaulichen Entwicklung und zur Geschichte von Alinda 2009, 28. AST 2010, 3 (Ankara 2011) 207-221.

Ruggendorfer 2012, P. Ruggendorfer, Ergebnisse der städtebaulichen Untersuchungen in Alinda 2010, 29. AST 2011, 2 (Ankara 2012), 67-83.

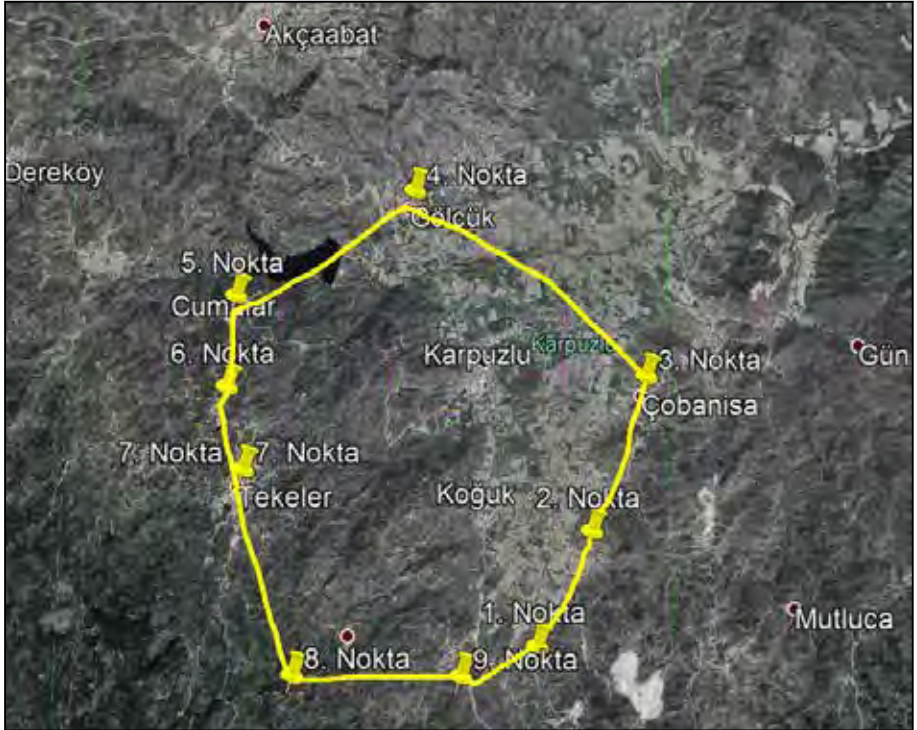
Ruggendorfer 2013, P. Ruggendorfer, Alinda 2011 Şehir Planlaması Gelişim Araştırmasının Sonuçları, 30. AST 2012, 1 (Çorum 2013), 227-236.

Trémaux 1865 – 1868, Trémaux, P., Exploration archéologique en Asie Mineure, comprenant les restes non connus de plus de quarante cités antiques, (Paris 1863), s. v. Alinda.

Yüksel – Çekilmez-Avcı 2020, Yüksel, F. A, - Çekilmez, M.,- Avcı, K., “Alinda Antik Kenti Akropolis Alanında Arkeojeofizik Çalışmalar”, Alinda Antik Kenti’nde Eski Belgeler ve Yeni Araştırmalar”, Edt. M. Çekilmez – U. Kapuci, Aydın, 2020, 351-362.

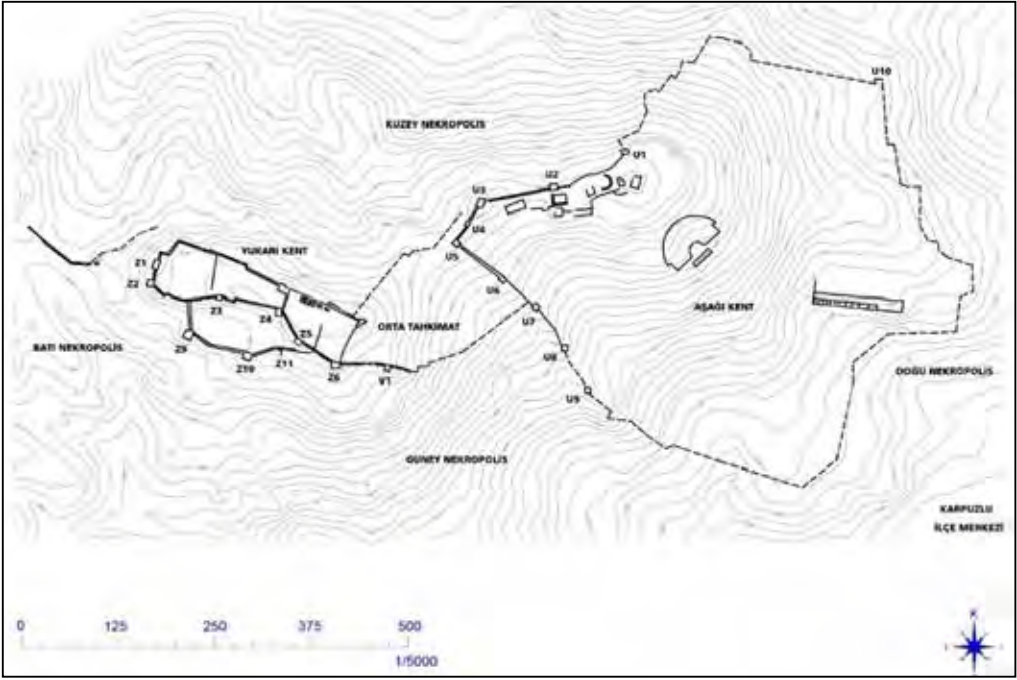

Resim 1. Alinda Antik Kenti'nin konumu (Digital Atlas of Roman Empire (DARE) internet sitesinden yararlanılmıştır).

Resim 2. Alinda Antik Kenti yüzey araştırması alanı (Google earths üzerinde).

Resim 3. 2020 yılı çalışmalarına göre Alinda Antik Kenti planı (Haz. A. Örgen).

Resim 4. Alinda tiyatrosunun güneydoğu yönünden görünümü.

Resim 5. Alinda agorası ve güney stoanın güneydoğu yönünden görünümü.

Resim 6. Kilisenin bulunduğu alanın batıdan genel görünümü.

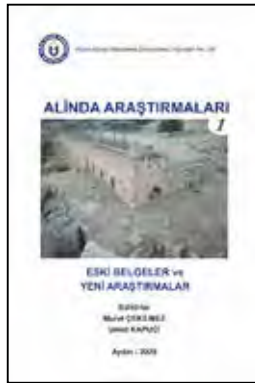
Resim 7. Tapınağın güneyinde yer alan teraslı alan ve tapınağın batıdan görünümü.

Resim 8. Propylon ve çevresinin kuzeyden görünümü.

Resim 9. 2020 yılında tespit edilen duvar sistemi.

Resim 10: Aydın Adnan Menderes Üniversitesi tarafından M. Çekilmez ve U. Kapuci editörlüğünde 2020 yılında yayınlanan “Alinda Araştırmaları 1, Eski Belgeler ve Yeni Araştırmalar” adlı yayın.

2019 YILI MYRINA VE GRYNEION ARKEOLOJİK YÜZEY ARAŞTIRMALARI - MYGAR (5. SEZON)

Murat ÇEKİLMEZ*

Michel Ernest FUCHS

Fethi Ahmet YÜKSEL

Serdar VARDAR

Emre ERDAN

Aydın ERÖN

Emel DEREBOYLU POULAIN

Emrah ÖZDEMİR

Arzu ÖZVER

-
- * T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne, Adnan Menderes Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Osman Selçuk ALDEMİR, Rektör Yardımcısı Prof. Dr. Ali AKYOL, Fen Edebiyat Fakültesi Dekanı Prof. Dr. Kubilay METİN, Arkeoloji Bölüm Başkanı Prof. Dr. Suat ATEŞLİER'e, Aliğa Belediyesi Başkanı Serkan ACAR, koordinatör Şenol GÖK ve Aliğa Belediyesi Sosyal ve Kültürel İşler Müdürü Ali Osman KARATEKİN'e, Aliğa Belediyesi Personeline, İzmir İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü'ne, İzmir Müzesi Müdürlüğü'ne, İzmir II Numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü'ne, yüzey araştırmasını destekleyen tüm kurum ve kuruluşlara, yardımlarını esirgemeyen Çaltılıdere, Hacıömerli ve Yenişakran Beldesi halkına içtenlikle teşekkür ederiz. Myrina ve Gryneion Antik Kenti yüzey araştırmaları Adnan Menderes Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi tarafından FEF-16001 kodlu "Myrina ve Gryneion Antik Kenti Araştırmaları" adlı bilimsel araştırma projesiyle, 2018-2020 yılları arasında FEF-18023 numaralı "Myrina ve Gryneion Antik Kenti Arkeolojik Araştırmaları ve Buluntularının Değerlendirilmesi" adlı bilimsel araştırma projesiyle desteklenmiştir. Yüzey Araştırmaları, 2019 yılında T.C. Başbakanlık, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Başkanlığı tarafından desteklenmektedir. Destekleri nedeniyle Türk Tarih Kurumu Başkanlığı'na, Prof. Dr. Refik TURAN'a ve Türk Tarih Kurumu yetkililerine teşekkür ederiz. 2019 yılı çalışmalarımızda Arkeoloji Bölümü Lisans Programı öğrencileri Fehmi KESKİN, İrem YILDIRIM, Yaren ÜRÜN, Ecrin Nur BURGAZLI, Yağız TAŞDELEN, Mustafa ÜZÜMCÜ, Berfin AZİZOĞLU görev almışlardır. Özverili çalışmalarını nedeniyle kendilerine teşekkür ederiz. 2019 yılı araştırmalarında bakanlık temsilcisi olarak görev alan Neriman Şeyma ARABACIOĞLU'na teşekkür ederiz.

Doç. Dr. Murat ÇEKİLMEZ, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Klasik Arkeoloji ABD, Aydın.

Prof. Dr. Michel Ernest FUCHS, University of Lausanne, Institut d'archéologie et des sciences de l'Antiquité, Faculté des Lettres, İsviçre.

Dr. Öğr. Üyesi Fethi Ahmet Yüksel, İstanbul Üniversitesi, Mühendislik Fakültesi, Jeofizik Mühendisliği Bölümü, İstanbul.

Doç. Dr. Serdar Vardar, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Sosyal ve Beşerî Bilimler Fakültesi, Coğrafya Bölümü, İzmir.

Doç. Dr. Emre ERDAN, Adnan Menderes Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Aydın.

Doç. Dr. Aydın ERÖN, Adnan Menderes Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Aydın.

Dr. Emel DEREBOYLU POULAIN, Chemin des Allinges 8, 1006 Lausanne/İsviçre.

Arş. Gör. Emrah ÖZDEMİR, Gaziantep Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Gaziantep.

Arş. Gör. Arzu ÖZVER, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Klasik Arkeoloji ABD, Aydın.

Nihan AYDOĞMUŞ

Umut KAPUCI

Kemal ERSAVAŞ

Merve ARINÇ

Pınar TAŞPINAR

Şaheser DOYMAZ

Aytül ÖRGEN

Kerim AVCI

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün 29.05.2019 tarih ve E. 460967 sayılı yazısı, 29 Mayıs 2019 tarih ve 161.01.459625 sayılı izin belgesiyle birlikte İzmir ili, Aliğa İlçesi sınırlarındaki Myrina ve Gryneion antik kentlerinde, 2019 yılı arkeolojik yüzey araştırmaları 11-25 Temmuz 2019 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir.

2019 YILI ÇALIŞMALARI

A – Myrina ve Gryneion Antik Kentlerindeki Arkeolojik Araştırmaları

B- Arkeojeofizik Çalışmaları,

C- Paleocoğrafya ve Jeoarkeoloji Çalışmaları,

D. Yayın ve Değerlendirme Çalışmalarından oluşmaktadır.

Arş. Gör. Nihan AYDOĞMUŞ, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Klasik Arkeoloji ABD, Aydın.

Arkeolog Umut KAPUCI, Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, Doktora Programı, Aydın.

Arkeolog Kemal ERSAVAŞ, Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, Doktora Programı, Aydın.

Arkeolog Merve Arınç, Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı Doktora Programı, Aydın.

Arkeolog Pınar Taşpınar, Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı Doktora Programı, Aydın.

Arkeolog Şaheser Doymaz, Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Programı, Aydın.

Arkeolog Aytül Örgen, Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Programı, Aydın.

Jeofizik Mühendisi Kerim Avcı, Geometrik Mühendislik, Müşavirlik, Yeraltı Araştırmaları, İstanbul.

A. MYRİNA VE GRYNEİON ANTİK KENTLERİNDEKİ ARKEOLOJİK ARAŞTIRMALAR

Myrina ve Gryneion Antik Kentlerinde arazide tespit ve belgeleme çalışmaları kapsamında Myrina Antik Kenti'nin batısında yer alan akropolis alanında (Apar Tepe) çalışmaları yürütülmüştür (Resim: 1). Yüzeyde yapılan çalışmalarda farklı dönemlere ait kapalı ve açık formu seramik parçalarına rastlanmıştır. Bunun dışında pişmiş toprak ağırlık, terrakotta figürin, ağırşak ve kandil parçaları tespit edilmiştir. Aynı alanda Bizans Dönemi'ne tarihlenen sur duvarlarına ait korunmuş kısımların moloz taş, kesme taş bloklar ve küçük tuğla parçalarının kireç harcıyla birleştirilmesiyle oluşturulduğu anlaşılmıştır. Akropolün güneyinde ise olasılıkla tiyatroya doğru uzanan dükkân sırasına rastlanmıştır (Resim: 2).

Myrina Antik Kenti'nin doğusunda Kayaalanı Mevkii'nde Geç Roma-Bizans Dönemi'ne tarihlenen bir köprü'nün kalıntıları tespit edilmiştir. Kuzeydoğu güneybatı doğrultulu olan köprü toplamda 62,60 m uzunluğunda ve 5 adet ayakta oluşmaktadır. Duvar örgüsünde ise alt kısımlarda kesme taş bloklarla birlikte harç, üst bölümlerde ise moloz taş ve kireç harç kullanıldığı anlaşılmıştır (Resim: 3).

Myrina Antik Kenti'nin doğusunda yer alan Gerenboğazı Mevkii'nde yer alan Kunduz Tümülüsü'nde çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Burada yapılan çalışmalarda tümülüsün mezar odasının kesme tuf bloklardan yapıldığı anlaşılmıştır. Tümülüsün güneydoğusundan başlayan ve Geç Roma Dönemi'ne ait olduğu saptanan doğu-batı doğrultulu 347,28 m uzunluğunda su kemeri tespit edilmiştir. Moloz taş ve harç kullanılarak yapılan su kemerinin, kentin doğusuna doğru devam ettiği anlaşılmaktadır (Resim: 4).

Gryneion Antik Kenti'nde ise Hacıömerli Mahallesi Karakuyulu-Temaşalık Mevkii'nde yer alan ve bir mimari yapıya ait olabileceği düşünülen çok sayıda mermer parçası tespit edilmiştir.

İzmir İli Aliağa, İlçesi Çaltılıdere Mahallesi'nde bulunan ve devşirme olarak kullanılan kültür varlıklarının tespiti ve belgelenmesine yönelik çalışmalar yürütülmüştür. Bu alanda profilli mimari blok parçaları, Ostotek, yivli ve yivsiz sütun tamburları ve sütun başlıklarına ait parçalar belgelenmiştir (Resim: 5).

B. ARKEOJEOFİZİK ÇALIŞMALARI

İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Mühendislik Fakültesi, Jeofizik Mühendisliği Bölümünden Dr. Öğr. Üyesi Fethi Ahmet Yüksel ve Jeofizik Mühendisi Kerim Avcı tarafından 2019 yılı arkeojeofizik çalışmaları Myrina Antik Kenti'nin akropolisinde yürütülmüştür. Yapılan çalışmalarda olasılıkla bir tapınağa ait olduğu düşünülen ve geometrik formlar veren bulgular tespit edilmiştir. Gryneion Antik Kenti'nde Hacıömerli Mahallesi Karakuyulu, Temaşalık Mevkii'nde arkeojeofizik araştırmaları yapılmıştır (Resim: 6). Yapılan çalışmalarda geometrik form veren verilerle birlikte yüzeyde çok sayıda mimariye ait mermer parçalar, seramik parçaları ve çatı kiremiti parçalarına rastlanmıştır.

C. PALEOCOĞRAFYA VE JEOARKEOLOJİ ÇALIŞMALARI

2019 yılı Myrina ve Gryneion antik kentleri paleocoğrafya ve jeoarkeoloji çalışmaları İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Sosyal ve Beşerî Bilimler Fakültesi, Coğrafya Bölümünden Doç. Dr. Serdar Vardar ve Adıyaman Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümünden Dr. Rıfat İlhan tarafından gerçekleştirilmiştir. Yapılan çalışmalarda Myrina Antik Kenti'nin hemen yakınından geçen Güzelhisar Çayı ve kıyı ovasında araştırmalar yürütülmüştür. Güzelhisar Çayı ve çevresindeki toplanan su ve sedimanlarla birlikte Güzelhisar Köyü'nün kuzeyinde yer alan tektonik çukurluk tespit edilmiştir. Ayrıca Güzelhisar kıyı ovasının antik döneme ait kültürlerin izlerini barındırdığı, bunun dışında Myrina Antik Kentiyle birlikte kıyı ovasındaki ve deltasındaki değişmelerde etkili olduğu tespit edilmiştir. Myrina Antik Kenti'nin doğusunda yer alan Güzelhisar depresyonu ile ilgili çalışmalar yürütülmüş ve bu depresyonun Güzelhisar Köyü'ne uzanan güneydoğu uzantısının Miyosen volkanitleri ve sedimanter kayaların aşındırarak Sirçe Çayı tarafından taşınan alüvyonlarla doldurulduğu görülmüştür. Aynı alanda tespit edilen Güzelhisar Çayı depresyonu Organize Sanayi Bölgesinin güneyindeki Güme Tepesi'nden önce kuzeybatıya sonra da batıya doğru Myrina Antik Kenti'nin güneyine kadar uzanmaktadır. Böylece Güzelhisar Çayı'nın zaman içerisinde oluşturduğu jeoarkeolojik değişimler tespit edilmiştir. Bunun dışında Myrina Kenti'nin güneyinde oluşan kıyı setinin doğu kenarından Güzelhisar Çayı vadisinin iç kesimlerine doğru genişçe bir alanda kıyı bataklığı olduğu anlaşılmıştır. Bu verilerden yola çıkarak Myrina kentinde yaşayanların bu bataklığı gördüğü ve kenarındaki alanlarda balıkçılık ve avcılık faaliyetlerini yürütmüş olabilecekleri düşünülmektedir. Güzelhisar Çayı kıyı düzlüğünde yapılan çalışmalarda tespit edilen yüzey örtüsünün akarsu taşkın sedimanlarından oluştuğu, son bin yılda şekillenen Güzelhisar deltasının güney ucunun taşkınlarla dolarak kıyı kordonları ve gerisinde lagünleri geliştiği bir sulak kıyı düzlüğü oluşturduğu arazi gözlemleriyle anlaşılmıştır (Resim: 7).

D. YAYIN VE DEĞERLENDİRME ÇALIŞMALARI

Myrina ve Gryneion Antik Kentleri yüzey araştırmalarında saptanan bulgular ve yapılan disiplinler arası çalışmalar 2017 yılında, Aliğa Belediyesi'nin katkılarıyla "Myrina ve Gryneion Arkeolojik Yüzey Araştırmaları, Belgeler ve Yeni Araştırmalar, 1.cilt" isimli kitap çalışmasıyla bilim dünyasına tanıtılmış ve arkeoloji literatürüne kazandırılmıştır. Bir sonraki yıl "Myrina ve Gryneion Arkeolojik Yüzey Araştırmaları, Son Araştırmalar ve Disiplinler Arası Çalışmalar 2. cilt" isimli ikinci kitap yayınıyla daha kapsamlı çalışmaların bilim dünyasına sunulması amaçlanmıştır.

14-15 Eylül 2017 tarihleri arasında Aliğa'daki Hilton by Hampton Otel'de "Arkeoloji, Tarih, Turizm ve Kültürüyle Geçmişten Günümüze 1.Aliğa Sempozyumu" adı altında gerçekleştirilen sempozyum, 2018 yılında aynı isimli bir kitap çalışmasıyla Doç. Dr. Murat Çekilmez ve Doç. Dr. Serdar Vardar editörlüğünde yayınlanmıştır. Bu kapsamda sempozyumdaki bildirilerin sunulması ve disiplinler arası çok yönlü bir bilgi birikiminin oluşturulması amaçlanmıştır.

2019 yılında ise içerisinde Myrina ve Gryneion kentlerinin de yer aldığı, Aiolis Bölgesi'nde yapılan kazı ve araştırmaları yapılmakta olan kentlerin tanıtılmasını amaçlayan "Aliğa ve Çevresindeki Antik Kentler, Kyme, Myrina, Gryneion, Tisna, Elaia, Aigai, Larissa" isimli kitap çalışması bilim dünyasına sunulmuştur (Resim: 8).

Myrina ve Gryneion Antik Kentlerinde yapılan çalışmalarının da sunulduğu bir diğer sempozyum organizasyonu, "Uluslararası Aliğa ve Çevresi - Aiolis Bölgesi - Arkeoloji ve Disiplinler Arası Araştırmalar Sempozyumu" adı altında 27 ve 28 Eylül 2018 tarihleri arasında, İzmir İli, Aliğa İlçesi'nde bulunan Hampton by Hilton Hotel'de gerçekleştirilmiştir. Uluslararası ve disiplinler arası çok yönlü çalışmaların sunulduğu sempozyumdaki yirmi beş konu başlığı "Aliğa ve Çevresi - Aiolis Bölgesi - Arkeoloji ve Disiplinler Arası Araştırmalar Sempozyumu" isimli yayın çalışmasıyla 2020 yılı içerisinde bilim dünyasına sunularak Aiolis Bölgesi hakkındaki bilgi birikiminin paylaşılması ve araştırmalara yönelik sorunların tartışılması amaçlanmıştır (Resim: 9).

2021 yılında ise 2017 yılından itibaren Gryneion Antik Kenti çalışmaları kapsamında yapılan arkeojeofizik araştırmaları, Doç. Dr. Murat Çekilmez ve Dr. Öğr. Üyesi Fethi Ahmet Yüksel tarafından "Myrina ve Gryneion Arkeolojik Yüze Araştırmaları, Kültürel Mirasın Korunması ve Geleceğe Aktarılması Çalışmalarında Gryneion Antik Kenti Sahasında Arkeojeofizik Araştırmalar" isimli kitap yayınıyla bilim dünyasına sunulmuştur. Kitap çalışması, Gryneion Antik Kenti'nde jeofizik çalışmalarıyla saptanan kültür varlıklarının yanı sıra arkeolojik araştırmalarda kullanılan jeoarkeolojik araştırma yöntemlerini tanıtmayı da amaçlamaktadır (Resim: 10).

Myrina Antik Kenti'ne ait ve Bergama Müzesi'nde korunmakta olan terrakotta figürinler ise 2021 yılı itibarıyla Doç. Dr. Murat Çekilmez, uzman arkeolog Merve Arinç ve uzman arkeolog Pınar Taşpınar tarafından "Bergama Müzesindeki Myrina Terracotta Figürinleri" adlı kitap çalışması tamamlanmış ve yayına hazırdır.

Resim 1: 2019 Yılı Myrina Antik Kenti Yüzey Araştırmalarının Sürdürüldüğü Apar Tepe Genel Görünüm.

Resim 2: Myrina Antik Kenti Tiyatrosuna Uzanan Dükkân Sırasında Yer Alan Bir Dükkân.

Resim 3: Kayaalanı Mevkii'nde yer alan Geç Roma-Bizans Dönemi'ne tarihlenen köprü kalıntısı.

Resim 4: Kunduz Tümlüsü Genel Görünüm.

Resim 5: Çaltıldere Mevkiin Yürütülen Devşirme Eser Çalışmalarında Saptanan Mermer Sütun Tamburu Parçası.

Resim 6: Arkeojeofizik Çalışmaları.

Resim 7. Güzelhisar Çayı Kıyı Ovasının Delta Kesimi ile Öteki-Beriki Tepeler Arasının Görünümü.

Resim 8: “Aliğa ve Çevresindeki Antik Kentler, Kyme, Myrina, Gryneion, Tisna, Elaia, Aigai, Larisa” Adlı Yayın Çalışması.

Resim 9: “Aliğa ve Çevresi - Aiolis Bölgesi - Arkeoloji ve Disiplinler Arası Araştırmalar Sempozyumu” İsimli Yayın Çalışması.

Resim 10: “Myrina ve Gryneion Arkeolojik Yüze Araştırmaları, Kültürel Mirasın Korunması ve Geleceğe Aktarılması Çalışmalarında Gryneion Antik Kenti Sahasında Arkeojeofizik Araştırmalar” İsimli Yayın Çalışması.

2019 YILI SİLLYON VE TERRİTORYUMU YÜZEY ARAŞTIRMASI

Murat TAŞKIRAN*

Meydan PALALI

GİRİŞ

Sillyon, antik dönemde Pamphylia Bölgesi'nde, günümüzde ise Antalya İli, Serik İlçesi'ne bağlı Yanköy Mahallesi Kocagözler Mevkii'nde yer almaktadır. Antalya-Alanya karayolunun yak. 8 km. kuzeyinde bulunan kent, bu yoldan çok rahat görülebilmektedir. Sillyon, batı komşusu Perge'ye kuş uçuşu yak. 12 km. doğudaki komşu kent olan Aspendos'a ise yak. 17 km. uzaklıktadır. Kuzeyde Toros (*Tauros*) Dağları ile sınırlandırılan Antalya Ovası'na hâkim, 235 m yükseklikteki kayalık bir tepe üzerinde kurulan Sillyon, bu şekli ile Pamphylia Bölgesi'nin en yüksek noktası durumundadır. Perge ve Aspendos'un erken yerleşmeleri de yüksek bir tepelik üzerine kurulmuş olsa da Sillyon'un sert ve aşılmaz topoğrafik yapısından dolayı tarihsel süreç içerisinde bir kale kent olarak anıldığı görülmektedir (Harita: 1)¹.

Sillyon'da ilk sistemli araştırmalar M. Küpper başkanlığındaki bir ekip tarafından başlatılmıştır. Bu çalışmalar 1995, 1996 ve 1997 yıllarında üç dönem devam etmiş ve yeni bulgular ışığında önemli sonuçlar elde edilmiştir. Çalışmalarda dikkati çeken nokta, kent haritasının ilk defa detaylı olarak çizilmeye başlanmasıdır. Küpper ve ekibinin yapmış olduğu bu araştırmalarda sadece Sillyon değil, çevresinde bulunan yerleşimler de incelenmiştir². 2009-2011 yılları arasında E. Özer başkanlığındaki bir ekip tarafından, Sillyon YüzeY Araştırması gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmada, kent ve çevresinde bulunan yapılar ve kültür öğeleri tespit edilip belgelenmiş ve bilimsel raporları hazırlanmıştır. Çalışmalarda, Sillyon'un territoryumunda yer alan Kepez, Gökçepınar, Tekke Köy, Şatırlar, Yanköy ve Eski Yörük köylerinde yapılan araştırmalarda farklı dönemlere tarihlenen ve Sillyon'un tarihsel gelişimini yansıttığı görülen birçok yapı ve kültür varlığı tespit edilip belgelenmiştir³.

Disiplinlerarası bir yaklaşımla; erken evresinden, terk edildiği döneme dek, kentin tarihsel sürecine ait tüm detayların saptanmasının amaçlandığı, M. Taşkiran başkanlığındaki "Sillyon ve Territoryumu YüzeY Araştırması", 2018-2019 yılları arasında Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izni ile iki yıl sürmüştür⁴. Bu çalışmaların sonuçları "*YüzeY Araştırmaları Işığında Sillyon ve Çevresi, Sillyon Çalışmaları I*", isimli kitapta toplanarak 2020 yılında yayımlanmıştır.

* Dr. Murat TAŞKIRAN, Sillyon YüzeY Araştırması Başkanı, Pamukkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü Kınıklı Kampüsü Denizli/TÜRKİYE, mtaskiran@pau.edu.tr – murattaskiran85@gmail.com Öğrt. Gör. Meydan PALALI, Ekip Üyesi, Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi Akseki MYO Mimarlık ve Şehir Planlama Bölümü Antalya/TÜRKİYE, meydan.palali@alanya.edu.tr

1 Taşkiran 2020, 1-2; Taşkiran 2021, 1 vd.

2 Bu çalışmalar için bkz. Küpper 1996, 259-263; Küpper 1997a, 451-462; Küpper 1997b, 97-116; Küpper 1998, 474-496.

3 Bu çalışmalar için bkz. Özer –Taşkiran 2010a, 279-296; Özer –Taşkiran 2010b, 165-169; Özer vd. 2011, 209-213; Özer 2012, 361-370; Özer –Taşkiran 2012, 204-208.

4 Bu çalışmalar için bkz. Taşkiran 2020; Taşkiran 2021 vd.

2019 çalışma sezonunda, başvuru raporunda sunulan program kapsamında belirtilen çalışmaların çoğunluğu gerçekleştirilmiştir⁵. Çalışmalar kentin farklı noktalarına yoğunlaşmış; buradaki yapı ve yapı grupları belgelenerek detaylı araştırmaları tamamlanmıştır. Aşağıda bu çalışmalar detaylı bir şekilde başlıklar halinde sunulmuştur. 2018-2019 yılları arasında toplamda iki yıl sürdürülen Sillyon Yüzey Araştırması Projesi 2019 yılında bitirilmiş ve antik kentte 2020 yılında kazı çalışmalarına başlanmıştır.

YAPI ARAŞTIRMALARI

Murat TAŞKIRAN, Bilsen Şerife KOÇAK

Sillyon Tapınak Terası (Tapınak A ve Tapınak B)

Akropolisin güneyi tiyatronun doğusunda bulunan tapınak terası doğu-batı doğrultulu uzanan ve kabaca dikdörtgen bir form sergileyen geniş alanı kapsamaktadır. Bununla birlikte alan iki farklı kotta bulunan ve geçişi aradaki ana kayadan oyulmuş merdivenle sağlanan iki farklı terastan oluşmaktadır. Her biri üzerinde farklı yapılar bulunan teraslardan birincisi üzerinde Tapınak A, ikincisi üzerinde ise Tapınak B olarak adlandırılan yapılar bulunmaktadır. Ayrıca her bir tapınak alanının etrafında olasılıkla bu kutsal yapılarla ilişkili başka mekânların da varlığı söz konusudur.

Bütüncül olarak “Sillyon Tapınak Terası” olarak adlandırılan alana giriş, batıda dikdörtgen formlu 7x4.60 cm. ölçülerinde bir propylon ile sağlanmaktadır. Propylondan itibaren uzanan 4,5 m. genişliğindeki cadde kıvrılarak kuzeye doğru devam etmektedir. Propylona giriş, genişlikleri 65 cm. olan 3 basamaklı bir merdivenle sağlanır ve bunlardan kapı karnatlarının bulunduğu alana kadar orijinal kireç taşı zeminin izlendiği 3.71 cm.’lik bir alan mevcuttur. Tapınak terasını çevreleyen duvarı, batıda orijinal dokusuyla izlemek mümkündür. Terasın batısını sınırlayan bu orijinal duvar, 67 cm. kalınlığında ve *pseudoisodomos* tekniğindedir (Resim: 1).

Tapınak Terasının kuzey kesiminde, sıralı bir biçimde birbirini takip eden mekânlar bulunmaktadır. Bu mekânlardan, Mekân 1 olarak tanımlanan alanın girişi doğudadır ve girişte *in-situ* durumda 3,85 cm. yüksekliğinde 70 cm. genişliğinde ve 74 cm. derinliğinde bir kapı sövesi bulunmaktadır. Ayrıca Mekân 1 olarak adlandırılan yapının doğusunda, doğu yönde

5 Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü’ne, Pamukkale Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri (BAP) Birimi’ne, Türk Tarih Kurumu’na, Koç Üniversitesi Suna-Inan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Merkezi (Akmed)’ne, Serik Kaymakamı Sayın Mehmet KURDOĞLU’na ve Serik Belediye Başkanı Sayın Enver APUTKAN’a destek ve yardımlarından ötürü en içten teşekkürlerimizi sunmak isteriz. Ayrıca bakanlık temsilcimiz Sayın Mutlu İLHAN’a teşekkür ederiz. Bu çalışma, Prof. Dr. Zihni Mımtaz HİSARLI, Prof. Dr. Halil KUMSAR, Prof. Dr. Gürkan SEMİZ, Doç. Dr. Bülent İŞLER, Doç. Dr. Nuray Gökalp ÖZDİL, Dr. Hüseyin KÖKER, Dr. Melda KÜÇÜKDEMİRCİ, Dr. Mustafa BİLGİN, Dr. Bilsen Ş. ÖZDEMİR, Öğr. Gör. Meydan PALALI, Arş. Gör. Ömer UZUNEL, Öğr. Gör. Ali YAŞAR, Arş. Gör. Salih Okan AKGÖNÜL, Engin ERÇETİN (Jeofizik Mühendisi), Eylem ÖZDEMİR (Arkeolog), Ali BACANLI (Harita Mühendisi), Özgür KEYSAN (Harita Mühendisi), Yiğit Alp AKYÜZ (Arkeoloji öğrencisi), Özge ALTUN (Arkeoloji öğrencisi), Abdullah Ardahan ERSÖZ (Arkeoloji öğrencisi), katkılarıyla gerçekleştirilmiştir.

içerisinde *armudi* formulu bir sarnıcın da bulunduğu bir ön alan yer almaktadır. Mekân 1'in kuzeyinden devam eden duvar, Mekân 2'nin duvarıyla da bağlanmaktadır. Ancak Mekân 2, duvar örgüsü, bakımından *pseudoisodomos* tekniğinde yapılmış, bu yönüyle Mekân 1'den farklılaşmıştır. Mekân 2'nin kuzey duvarı, ana kayaya oturtulmuştur. Mekânın doğrudan caddeye açılan kapısı ise güneydedir. Duvar kalınlığı kuzey cephe hariç 55 cm. olan yapının iç duvarlarında 4 adet hatıl yuvası bulunur ve bu hatıllar mekânın iki katlı bir kullanımı olduğuna işaret eder. Mekân 2'nin yanında Mekân 3 olarak tanımlanan alan bulunur. Mekân 3'ün kuzey ve doğu duvarları ile kısmen güney duvarı ana kayanın tıraşlanmasıyla oluşturulmuştur. Ana kayanın elverdiği ölçüde kullanıldığı bu mekânın kuzey duvarının üzerine geç dönemde bir başka duvar örülmüştür. Caddeye açılan güney duvar ise, 4,75 cm. yüksekliğindeki ana kayanın üzerine serbest yapı blokları eklenerek yükseltilmiştir.

Mekân 1, 2, 3 ve Tapınak A'nın bulunduğu alandan ana kayadan biçimlendirilmiş 2,90 x 45 x 17 cm. ölçülerindeki 7 basamaklı bir merdivenle, Teras 2'ye çıkılır. Merdivenlerin Teras 2'ye açılan üst kotunda 2,20 x 70 cm. ölçülerinde eşiği üzerinde çift kanatlı bir düzeneğe işaret eden izlerin bulunduğu bir ana kapı yer alır. Ana kapı doğrudan bir sokak sistemiyle Tapınak B'nin bulunduğu doğu alana doğru yönelir. Ancak bu yönelmeden önce ana kapının kuzey-güney doğrultulu 2. terasa inen bir sokak ile kesiştiği görülür. Duvarları ana kayadan oyularak biçimlendirilmiş bu sokağın güney bitiminde genişliği 1,75 cm. olan bir de kapı bulunur. Dolayısıyla bu sokak sistemi Sillyon Tapınak Terası alanına yalnızca batı yöndeki *propylondan* değil, aynı zamanda kuzeydeki diğer sokaklardan da giriş sağlandığına işaret eder. Ana kapının ardından 4,30 x 55 x 13 cm. ölçülerindeki 9 merdivenle tapınağın bulunduğu terasa ulaşılır. Teras kuzey ile güney kısmını birbirinden ayıran bir sokak düzenlemesiyle bölünür. Bu bölünmede Tapınak B güney yönde, kaya mekânlarından oluşan düzenlemeler ise kuzey yönde kalır. Alanın sarp kısmını oluşturan güney taraf ise, görece daha nitelikli düzenlemelere ayrılmıştır. Alanın zemininde herhangi bir düzenleme bulunmamakla birlikte oturma sekisi ve üst kodundaki tapınak açık hava kaya alanı ile olan yakınlığı bu mekânın da tapınakla bağlantılı bir kullanım yeri olduğunu akla getirmektedir.

Tapınak B olarak tanımlanan yapının batı ve kuzeyde *cella* duvarları, güneyde ise yalnızca *stylobati* korunmuştur. 3 basamaklı bir podyuma sahip olan yapı, *prostylos* bir plana sahiptir. Tapınak yalnızca derinliği 4 m. olan bir *pronaos* ile 7,30 x 6,60 cm. ölçülerindeki bir *naostan* oluşmaktadır. *Naosu* büyük oranda ayakta olan yapının batı duvarı *pseudoisodomos* tekniğinde örülmüştür. Her iki blok sırası arasına bir uzun blok sırası eklenmiş yapıda, *rektogonal* duvarların düz yüzeyleri üzerinde derzler düz bırakılmış, blokların uzun kenarları ise bir silme ile çerçevelenmiştir. Tapınağın doğusunda *stylobatin* hemen önünde 6,85 cm. ölçülerinde kireç taşından kesilmiş bloklarla yapılmış düzgün bir zemin döşemi mevcuttur. Bu yönde tapınakla bağlantılı başka bir düzenleme mevcut değildir. Doğu yönde tapınaktan bağımsız kaya mekanları ile tapınağın yanından geçen yol üzerinde iki adet sarnıç yer almaktadır (Resim: 2).

ESKİÇAĞ TARİHİ ARAŞTIRMALARI: EPIGRAFI VE NÜMİSMATİK

Nuray GÖKALP, Hüseyin KÖKER, Salih Okan AKGÖNÜL

2019 çalışma döneminde *akropolis* ve eteğinde yazıt tespit etme çalışmaları sürdürülmüştür. Yeni yazıtların dışında, daha önce yayınlanmış bazı yazıtlar gözden geçirilerek, arşivlenmek üzere bu yazıtların yeniden fotoğrafları çekilmiştir. Bu yıl iki adet yazıt fragmanı tespit edilmiştir. Kopyalanan eserler şöyledir:

Akropolün güney eteğinde Akropolis Güney kapısı girişinde, içe doğru bakan yüzde duran, yatay bir bloğun sağ ucunda, iki satırlık bir yazıt parçası yer almaktadır. Bloğun sol tarafı tıraşlanmış olduğu için daha önce kazınan harfler görünmemektedir. Sağ bölümde görülebilen harfler küçük ve aralıklı şekilde yazılmıştır. Burada 3-4 harf okunabilmektedir. Taşın yapısı aşınmaya müsait olduğundan, yazıt zor okunmaktadır. Y.: 0.28 m., g.: 0.87 m., d.: 0.80m, h.y.:0.025 m.

Okunabilen kısımdan hareketle, ilk satırda şahıs ismi beklenmektedir. İkinci satırla ilgili yorum yapmak oldukça güçtür. Mevcut harflerin karakterinden, yazıtın M.S. 2. ya da 3. yüzyıla ait olduğu tahmin edilmektedir.

Kastron/Köşk'ün kuzeydoğusunda yer alan A Kilisesi'nin, narteks duvarının güney ucunda yer alan bir blok taş üzerinde yazıt tespit edilmiştir. Bu blok ilk sırada, devşirme olarak kullanılmıştır. Yazıt, fragman şeklindedir, oldukça aşınmış durumdadır. Y.:1,13 m., g.: 0.48 m., d.:0,50 m., h.y.:0,03 m.

Bu blok silmeli bir onurlandırma kaidesidir. 4-5 satırlık yazıtta yer yer bazı harfler okunabilmektedir. Yazıtın sol tarafı oldukça yıpranmıştır, sağ tarafındaki harfler yer yer okunabilmektedir. Harf karakteri, yazıtın Roma İmparatorluk Dönemi'ne ait olduğunu göstermektedir. Okuma ve tamamlama çalışmalarına devam edilmektedir.

SERAMİK ÇALIŞMALARI

Mustafa BİLGİN, Eylem ÖZDEMİR

Sillyon 2019 yılı yüzey araştırması sezonunda, seramik çalışmaları Antalya Arkeoloji Müzesi'nde gerçekleştirilmiştir. Plan doğrultusunda, ilk olarak 1995-1997 yılları arasında M. Küpper'in öncülüğünde Alman bir ekip tarafından toplanan seramikler ile 2009-2011 yılları arasında Pamukkale Üniversitesi adına E. Özer tarafından yürütülen Sillyon Yüzey Araştırması kapsamında toplanan seramikler de çalışılmaya dahil edilmiştir. Bahsedilen bu iki yüzey araştırmasında toplanan seramiklerin dönem özellikleri ve profilleri dikkate alındığında, Sillyon Antik Kenti'ndeki seramik repertuarının Geometrik Dönem'den, Osmanlı Dönemi'ne kadar uzandığı ortaya çıkmaktadır (Çizim: 1).

Sillyon Antik Kenti ile ilgili yayın çalışması için değerlendirilmeye alınan bu seramik parçaları arasında; M.Ö. 8. yüzyıla tarihlenen açık bej hamur üzerine koyu renk bezemelerin yapıldığı Geometrik dönem örnekleri, Kırmızı Figür Tekniğinde yapılmış ve tek bir örnek ile temsil edilen krater kaidesi, yalın siyah astarlı Helenistik Dönem'e tarihlenen içe dönük kenarlı kase ve kandil örnekleri, Roma İmparatorluk Dönemi'ne ait Doğu Sigilataları D grubu (DSD) ve Geç Antik Çağ'a tarihlenen seramikler arasında yoğun olarak Late Roman D (LRD) grubu tespit edilmiştir.

*HARİTALAMA VE GIS ÇALIŞMALARI***Ömer UZUNEL, Ali BACANLI, Özgür KEYSAN**

2019 çalışma sezonunda, Sillyon'da Antalya Valiliği ve Sivil Havacılıktan alınan izin çerçevesinde havadan görüntüleme aracı ile çeşitli taramalar yapılmış, bu taramalar cors cihazı ile sayısallaştırılarak kent haritasının detaylı bir şekilde çıkartılması ve kentteki tüm arazi detaylarının belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu çerçevede üretilen veriler ve üretim yöntemleri aşağıda anlatılmıştır. Öncelikle haritası çıkarılacak alan belirlenmiştir. Belirlenen alanın içerisinde koordinat dengelemeleri yapılabilmesi için belirlenen yerlere YKN (yer kontrol noktaları) yerleştirilmiş koordinat okumaları yapılmıştır. Belirlenen alanın insansız hava aracı ile bindirmeli olarak uçuşu yapılmıştır. Elde edilen tüm bu veriler bilgisayar programlarıyla işlenmiştir. Bilgisayar ortamında elde edilen Nokta Bulutu, Ortofoto, DEM (sayısal yükseklik modeli) ve arazinin 3D Modeli koordinatlı olarak oluşturulmuştur. Ayrıca, "Sillyon Su Projesi" kapsamında kentte bulunan sarnıçlar cors cihazıyla kayıt altına alınmış ve akropoliste toplam 152 tane farklı boyutlarda sarnıç tespit edilmiştir.

*JEOFİZİK ÇALIŞMALAR***Z. Mümtaz HİSARLI, Melda KÜÇÜKDEMİRCİ, Engin ERÇETİN**

Sillyon Antik Kenti sınırları içerisinde 2019 yüzey araştırması süresince *mağnetik gradiyometri* ve *yer radarı* çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Hellenistik ve Roma İmparatorluk dönemlerinden kalma hamam, agora, tapınak terası ve çevresi, Dromoslu Yapı ile stadyumun iç kısımlarında, olası arkeolojik yapıların özellikleri tanımlanmaya çalışılmıştır (Resim: 3).

Mağnetik Yöntem İle Elde Edilen Bulgular

Çalışma süresi boyunca 8 farklı alanda mağnetik ölçü alınmıştır. Roma Hamamı bölgesinde 4 alanda zikzak ölçüm tekniği ile ölçümler yapılmıştır. Tüm ölçümler gradiyometrik olarak elde edilmiştir. Gradiyometrik ölçüm tekniğinde, farklı iki sensör ile farklı iki yükseklikte toplam alan değişimi ölçülmektedir. Magnetik ölçümler, 1.bölgede 29x20 m.'lik bir grid içerisinde çalışma gerçekleştirilmiş ve toplamda 58 profil ölçü alınmıştır. 2. bölgede ise 15 x 9 m.'lik bir grid içerisinde çalışma gerçekleştirilerek toplamda 18 profil ölçü alınmıştır. 3. bölgede 9 x 10 m.'lik bir manyetik çalışma gerçekleştirilerek toplamda 18 profil ölçü alınmıştır. 4. bölgede ise 9 x 6,5 m.'lik alanda 0,5 m. aralıklı profiller üzerinde yine zikzak ölçüm tekniği ile 400 MHz'lik anten kullanarak yer radarı uygulaması da gerçekleştirilmiştir. Magnetik ölçülerdeki ani çıkış ve inişler sinyaldeki pikler (gürültü ve veride istenmeyen etkiler) olacağı düşüncesiyle MagMap2000 programı yardımıyla temizlenmiştir.

Şehrin Ana Giriş Kapısı'nda yapılan magnetik çalışmada ise 0,5 m. aralıklarla doğu batı yönlü zikzak ölçüm tekniği ile 15 x 13 m.'lik bir alanda gerçekleştirilmiş ve toplamda 30 profil ölçü alınmıştır. Roma Hamamı ile Nymphaeum A arasındaki bölgede toplamda 115 profil doğu batı yönlü zikzak ölçüm profiller üzerinden mağnetik ölçü alınmıştır. Stadyum'da ise 17 x 67 m.'lik alanda mağnetik yöntem ile toplamda 134 profil ölçü alınmıştır. Tapınak Terası

olarak belirtilen bölgede 15 m. uzunluğunda kuzey güney yönlü 45,5 m. genişliğinde, 91 profil ölçü alınmıştır. Agora olduğu düşünülen bölgede, biri iç, biri dış tarafta olmak üzere, iki bölgede mağnetik çalışma yapılmıştır. Son olarak Dromoslu Yapı'da 17 x 9 m.'lik bir alanda manyetik çalışma gerçekleştirilmiş olup, toplamda 18 profil ölçü alınmıştır.

Yer Radarı Yöntemi ile elde edilen Bulgular

Haritalarda gradyometrik değerlerin yüksek ve düşük olduğu kısımlar kırmızı ve mavi renkler arasındaki bir renk skalası ile gösterilmiştir. Kullanılan renk skalası ve onlara karşılık gelen mağnetik anomali değerleri her haritanın sağında verilmiştir. Roma Hamamı'nda yapılan çalışmada 1. Bölgede elde edilen anomalilerde bulunan geçişler yapı sınırlarını açık bir şekilde ortaya koymaktadır. X eksenine göre 10. ve 20. m.'de başlayan yüksek negatif ve pozitif anomali geçişleri yapı sınırları olarak yorumlanmıştır. Stadyum bölgesinde yapılan çalışmadan elde edilen anomaliler neticesinde x eksenin 50. m.'sinin hizasından kuzey yönelimli negatif pozitif geçişler olduğu gözlemlenmiştir. Yine bu bölgede yapılan radar çalışması neticesinde aynı bölgede yaklaşık 10 m.'lik kuzey yönelimli anomali olduğu gözlemlenmiştir. Geometrik açıdan tam anlamıyla düzgün olmamasından dolayı yıkıntı olma ihtimali yüksektir.

Tapınak Terasında yapılan çalışmalarda ise negatif-pozitif değer geçişlerin olduğu noktalar net bir şekilde belli olup, yapı sınırları açıkça görülmektedir (Çizim: 2). Tapınak bölgesinin ileri tarafında bulunan kamusal alanlarda yapılan çalışmalarda yine yapısal sınırlar mağnetik anomaliler neticesinde ortaya çıkarılmış olup, elde edilen veriler ışığında yer radarı yöntemi uygulanmıştır. Yer radarı sonuçları ve mağnetik anomaliler incelendiğinde (30,0) - (32,0) arası başlayarak (26,5) noktasına doğru kavisli bir biçimde diyagonal ilerleyen bir anomali yakalanmıştır. Son olarak, Dromoslu Yapı'da yapılan mağnetik çalışmasında ise, yapıdaki dromosun ne kadar uzunlukta olduğu ve koridorun ilerleyen bölümlerinde var olduğu düşünülen odacıkların yerinin tespit edilmesi planlanmıştır.

JEOLJİ ÇALIŞMALARI

Halil KUMSAR

Gebiz kireçtaşı üzerinde tepelik bir alanda kurulu olan Silyon antik kent alanı içerisinde, kireçtaşı birimi içinde çok sayıda çatlak, kırık ve erime boşlukları yer almaktadır. Bu nedenle yağış ve yüzey sularını bünyesinde depolayabilmekte ve yeraltı suyu içermektedir. 2019 yılında antik kentin kuzeydoğu yamacında yürütülen çalışmalarda, güneybatı yamaçlarının eteklerinde kiltası ile kireçtaşı dokanağında su çıkışlarının olduğu gözlemlenmiştir.

Kuzeydoğu yamaçlarının topuğunda yapılan incelemelerde ise, karstik kireçtaşı birimi içinde ileri derecede ayrılmış karbonatlı kumtaşı seviyelerinin varlığı saptanmıştır. Bu kumtaşı seviyeleri kireçtaşı birimi içinde biriken suların etkisi ile yumuşamış ve topukta ayrılarak dağılmıştır. Bu seviyenin üzerinde yer alan karstik kireçtaşı birimi, yamaçlarda askıda kalmış ve yer yer devrilmiştir. İleriki tarihlerde kuzeydoğu yamacında meydana gelecek blok dev-

rilme ve düşmelerinin sayısı artacaktır. Bölgede 5.5 ve üzerinde depremler meydana gelmesi durumunda bu süreç daha da hızlanacaktır.

KORUMA ONARIM ÇALIŞMALARI

Ali YAŞAR

Sillyon Roma Hamamında Bozulmaya Yönelik Tespitler ve Harç Malzeme Analizleri

Sillyon Roma Hamamı yapı elemanlarında oluşan bozulmalar ve nedenleri ile ilgili olarak tespitler yapılmıştır. Hamamın, mevcut haliyle tamamen yöresel kireç taşından inşa edilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Yapının kimi bölümlerinde düzgün kesme blok taşlar kullanılırken kimi bölümlerinde moloz taşlar tercih edilmiştir. Moloz taşların aynı zamanda iç dolgu malzemesi olarak da kullanıldığı gözlenmiştir. Farklı şekillerde işlenen taşların kullanımı mekânlara göre farklılık göstermektedir. Taş malzeme incelendiğinde oldukça gözenekli gri, açık gri ve kahve renklerde olduğu anlaşılmıştır. Duvar bağlantı elemanlarının bağlayıcısı olarak kireç harcı kullanılmıştır. Gri renkli harç içerisinde çakıllı kum ve kireç harcı bulunmakta; ancak 5 nolu mekânda (*caldarium*) pişmiş toprak tuğla ve kiremit kırıklarının bulunduğu bir harç kullanılmıştır. Ayrıca 3 no'lu mekân (*tepidarium*) duvarında tuğla kiremit katkılı kireç harçlı duvar kaplama harcı tespit edilmiştir. Aynı zamanda bazı bölümlerinde duvar yüzeyinde harç izlerine rastlanmıştır.

Sillyon Roma Hamamı Mevcut Durumu

Mevcut haliyle günümüze ulaşan Hamam yapısı, çevresel etkilere bağlı olarak bozulmalara maruz kalmaktadır. Yapı üst örtüsünün olmaması, duvarlarının yıkılmış olması, bakımsız olması nedeniyle yıkılmış olan bölümlerinin büyük oranda toprak altında kalması, bitkisel oluşumların meydana gelmesi, yağışlar, nem ve tuz oluşumları gibi faktörler yapıdaki bozulma oranını arttırmaktadır. Genel olarak duvar örgülerinde meydana gelen kayıplar, oldukça fazla görülmektedir. Duvar bağlantı elemanlarının olasılıkla büyük bir kısmı toprak altındadır. Duvarlarda geniş alan örgü kayıpları mevcuttur. Duvar örgülerinde, tonozlarda ve olasılıkla yapı temelinde deformasyonlar oluşmuştur. Yapıda meydana gelen örgü kayıpları, kırılmalara, duvarın ayrılmasına, bloklarda çatlaklar meydana gelmesine neden olmuştur. Blok taşlarda kayıplar ve ufalanmalar şeklinde bozulmalar oluşmuştur. Ayrıca yapı genelinde yüzeysel kirlilik ve karama şeklinde oluşumlar görülmektedir. Duvar derzlerinde yoğun bir bozulma söz konusudur.

Sillyon Roma Hamamı Harç Analizleri

Roma Hamamı yapı harçlarının yapım teknolojisi hakkında bilgi sahibi olmak ve malzeme özelliklerini tespit etmeye yönelik olarak toplamda yapının farklı bölümlerden 6 adet özgün harç (1 zemin harcı+5 duvar harcı) örneği alınarak XRF, kızdırma (Kalsinasyon) ve ince kesit analizleri yapılmıştır. Analiz çalışmaları, koruma uygulamaları öncesinde alandan alınan örnekler ve devamındaki laboratuvar incelemelerinden oluşmaktadır. Sillyon Roma Hamamı harç örnekleri alınırken olabildiğince yüzeyden olmamasına (farklı etkilere maruz kalmaması) dikkat

edilmiş aynı zamanda örnek alınırken duvarların zarar görmemesine önem verilmiştir. Örnek alma işlemi, elle sivri uçlu aletler kullanılarak hassas bir şekilde gerçekleştirilmiştir. Oldukça zayıf ve dağılmış haldeki harç örnekleri yerine, kütle halinde 5-15 gr. ağırlığında ve ortalama 7 cm³ büyüklüğünde olan harç örnekleri kilitli poşetlerde muhafaza edilmiştir⁶.

SILLYON'UN BİZANS DÖNEMİ ARAŞTIRMASI

Bülent İŞLER, Meydan PALALI

Episkopeion ve Kiliseler

Akropolisin merkezi noktasında A ve B Kiliseleri ile C yapısının olduğu bir alan bulunmaktadır. Burası kentin Bizans Dönemi'ne ait dini karakterli bir bölge olarak dikkati çekmektedir. Bu yapıların ve alanın bir *episkopeiona* ait olduğu düşünülmektedir. *Episkopeion*lar, piskoposların kendine bağlı din adamlarıyla zaman zaman toplantı yaptıkları yemek ve toplantı salonu gibi bir işlevinin olduğu yer olarak bilinmektedir. Benzer örnekler düşünüldüğünde Sillyon *Episkopeionu*'nun genelden çok daha geniş alanı kapladığı ve farklı işlevlerde başka yapıların da bulunduğu söylenebilir.

Sillyon'da şu ana kadar tespit edilmiş iki adet kilise bulunmaktadır. Bu yapılar A Kilisesi ve B Kilisesi olarak adlandırılmaktadır (Resim: 4). A Kilisesi ana yapı ve güney yandaki ek binadan oluşmaktadır. Yapı topluluğunun yaklaşık olarak merkezinde bulunan A kilisesi, apsis hariç içten içe 10,40 x 7,45 m. ölçülerinde ve doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlıdır. Kilisenin batı duvarı tamamen yıkılmış, kuzey ve doğu duvarları kısmen, güney duvarı ise çatı seviyesine kadar ayakta kalmıştır. Kilise ve ek mekânı Helenistik bir yapıdan yararlanılarak inşa edilmiştir. A Kilisesinin güney yanındaki A1 Binası olarak isimlendirdiğimiz ek mekân içten 9,40 x 5 m. ölçülerinde olup kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlıdır. A Kilisesi ve A1 yapısı 5. yüzyıla veya 6. yüzyıl başlarına tarihlenmektedir.

A Kilisesinin hemen batısındaki B Kilisesi, içten apsis hariç 10,90 x 8,12 m. ölçülerinde doğu-batı doğrultusunda olup dikdörtgen planlıdır. Kilisenin örtü sistemi tamamen yıkılmış, ancak duvarlarının alt kısmı kısmen ayakta kalabilmiştir. Kilisenin doğusunda, içten ve dıştan yuvarlak planlı, dışa taşkın üç apsis yer alır. Nef ayrımı olasılıkla 0,56 m genişliğindeki *stylobat* üzerine yerleştirilen dört çift sütun ile doğu ve batıda duvar payelerine oturan kemerlerle sağlanmıştır. Orta nef 3 m. ve yan nefler 2'şer m. genişliğindedir. Neflerin üzeri doğu-batı doğrultusunda uzanan beşik tonoz örtülü olmalıdır. B Kilisesinin kentin metropolis olmasından sonra 7. yüzyıl sonu 8. yüzyıl başlarında inşa edildiği önerilir.

A Kilisesinin 2,5 m. kuzeyindeki C Yapısı içten 14,55 x 12,75 m. ölçülerinde kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlıdır (Resim: 5). Binanın örtü sisteminin tamamen yıkılmış ol-

6 Analizi yapılacak harç örnekleri, Dr. M.Taşkıran ve Bakanlık Temsilcisi denetiminde alandan alınmış, Antalya Arkeoloji Müzesi'nden alınan izinle yaptırılmıştır. Yakın ilgilerinden dolayı Antalya Müze Müdürlüğüne ve 2018 yılı Sillyon Bakanlık Temsilcisine teşekkür ederiz. Harç analizleri Pamukkale Üniversitesi İleri Teknoloji Uygulama ve Araştırma Merkezi (İLTAM) tarafından yapılmıştır.

masına karşın güney duvarı kapı üst seviyesine, diğer duvarları örtü sistemine kadar ayakta. Yapının içi, yıkılan örtünün ve güney duvarın molozuyla doludur. Mimari izlerden yapının kuzey-güney doğrultusunda konumlandırıldığı, üstünün beşik tonoz ile kapatıldığı ve üç nefli olduğu anlaşılmaktadır. Binanın duvarlarında, dört yönden birer kapı açıklığı bulunmaktadır. Piskoposluk toplantı yeri olarak kullanıldığı anlaşılan C Yapısı'nın, duvar malzemesi ve örgü tekniğinin benzemesi nedeniyle B Kilisesi ile aynı dönemde yapıldığı kabul edilir.

Bizans Dönemi Dükkânları

Sillyon Antik Kenti aşağı şehir yerleşimi içinde kalan ana cadde duvarı ile ana yol arasındaki yapı grubu, Bizans Dönemi Dükkânları olarak adlandırılmıştır. Aşağı şehir ana kapısından şehre girildiğinde, arazi eğiminin az olduğu kuzey yönüne doğru ilerleyen ana caddenin batısında Roma Hamamı, Geç Antik Çağ Çeşmesi, Nekropolis Alanı ve Kule; doğusunda ise, Akropolis Caddesi duvarına yaslanan dükkânlar bulunmaktadır (Resim: 6). Dükkânların tamamı, kuzey-güney yönünde sıralı şekilde birbirine bitişik olarak inşa edilmiştir. Bu yapılar batı yönünde bulunan ana caddeye açılmaktadır. Arazi topografyasına uygun yöneliş gösteren dükkânların boyutları birbirinden farklıdır. Dükkânların çoğu günümüzde yıkılmış ve bitki örtüsüyle kaplanmış durumdadır. Dükkânların duvar malzemesi ve yapım teknikleri, ana caddeye göre planlanma biçimi, kent içindeki konumları ve ana cadde ile arasındaki ilişkileri göz önünde bulundurulduğunda, Bizans döneminde yapıldığına ve bu dönemde kullanıldığına işaret etmektedir.

SILLYON'UN TÜRK-İSLAM DÖNEMİ ARAŞTIRMASI

Meydan PALALI, Murat TAŞKIRAN

Osmanlı Mescidi

Halk arasında Aşağı Mescit olarak bilinen Osmanlı Mescidi, aşağı kentin güneybatısında, Osmanlı Çeşmesi'nin yak. 30 m. güneyinde konumlanmaktadır. İki mekânı olan yapının beden duvarlarının büyük ölçüde tahrip olduğu ve mekânların örtü sisteminin tamamen yıkılmış olduğu görülmektedir. 15,40 x 9,30 m. ölçüleriyle dikdörtgen bir plan arz etmektedir. Mescidin güneyindeki mekânı 9,65 x 9,30 m.; kuzey mekânı ise 7,85 x 6,10 m. ölçülerindedir. Kuzey mekânın duvarları, güney mekâna oranla nispeten daha sağlam bir şekilde günümüze ulaşabilmiştir. Güney mekânın kuzey duvarı ortasında yer alan ve sonradan doldurularak kapatılan kapısı ile kuzeydeki mekânın kuzey duvarı ortasında açılan giriş kapısı aynı aks üzerindedir. Kuzey mekânın güney duvarı ortasındaki açıklık doldurularak mihraba dönüştürülmüştür (Resim: 7).

Osmanlı Mescidi'ne ait herhangi bir kitabe ve arşiv belgesi bulunmadığı için yapının kim tarafından ve ne zaman yapıldığı kesin olarak bilinmemektedir. Fakat yapının mimari özellikleri göz önünde bulundurulduğunda güney mekânı ile kuzey mekânının farklı evrelerde inşa edildiği anlaşılmaktadır. Ancak yapının mimari detayları ve bölgenin tarihi süreci göz önüne

alındığında, güneydeki mekânın en erken Fatih Sultan Mehmet zamanında (1451-1481) yapılmış olabileceği ileri sürülebilir. İki mekân arasındaki mimari farklılıklardan, kuzeydeki mekânın güneydoğu ve güneybatı köşelerinde görülen dilatasyon izlerinden ve yerleşimin yakınındaki mezarlıkta bulunan 18. yüzyıla ait mezar taşlarından hareketle, kuzey mekânın sonradan eklendiği ve en erken 18. yüzyıl başında yapılmış olabileceği düşünülmektedir.

Osmanlı Çeşmesi

Osmanlı Çeşmesi olarak adlandırılan yapı, Sillyon Antik Kenti'nin aşağı şehir kısmındaki Ana Kent Kapısı ile Osmanlı Mescidi arasındaki alanda yer almaktadır. Çeşme, doğu-batı yönünde eğimli bir alan üzerine inşa edilmiştir. Çeşmenin doğu bölümünü oluşturan arka kısmı arazi eğimine yaslanmıştır. Çeşmenin kuzeyine ve güneyine devşirme iri düzgün kesme taşlar ile harçsız bir çevre duvarı örülmüştür. Su haznesi bulunmayan çeşme, doğrudan su yoluna bağlanmıştır. Kemerli niş içinde, en alt kısımda, kaynak suyunun aktığı dışarı çıkıntı yapan taş bir oluk yer almaktadır. Bu oluğun hemen üzerinde dikdörtgen biçimli küçük bir tas koyma nişi bulunmaktadır. Çeşmenin hemen önünde doğu-batı doğrultulu uzanan tek parça taşa oyulmuş bir su yalağı bulunmaktadır. Tek kemerli, tek cepheli olan çeşmede, herhangi bir süsleme ögesi bulunmamaktadır. İnşa kitabesi bulunmayan yapı, malzeme ve teknik bakımından Osmanlı Mescidi ile benzerlik göstermektedir. Bu nedenle, Osmanlı Mescidi ile aynı dönemde yani, 15. yüzyıl sonlarında inşa edilmiş olabileceği düşünülmektedir (Resim: 8).

Kastron / Köşk

Kastron, akropolisin batı kesiminde, Kale Mescidinin yak. 127 m. kuzeyinde konumlanmaktadır. Yapının kuzey, doğu ve batı duvarının yaklaşık 3-4 m.'lik kısmı sağlam kalmış; güney duvarı ise yıkılmış ve başka yapılarda kullanılmak üzere taşınmıştır. Ayakta kalan duvarlar araziye bağımlı olarak devam etmektedir. Kimi yerde düz bir hat kimi yerde ise kıvrım yaparak ilerlediğinden belli başlı bir plan sunmamaktadır. *Kastronun* içinde kuzey duvarına yaslanmış bir *praitorion* bulunmaktadır. *Praitorion* konumu itibarıyla *Kastronun* yanı sıra hem akropolise hem de ovaya hâkimdir. Burası kaleyi yöneten komutanın idari yönetim merkez binası başka bir ifadeyle köşkü olmalıydı. Bu şekli ile büyük bir yapı grubunu teşkil etmektedir. *Kastronun* kuzey duvarının bir bölümünde, doğu duvarında ve sağlam kalan güney duvarında siperlik alanları vardır. Buradaki siper duvarları ile kazamatlar sağlam kalmıştır. *Kastronun* kentin Bizans Dönemi'nde akropolise taşınmasından hemen sonra inşa edildiği ve Türk-İslam Dönemi'nde de bir köşk olarak kullanılmaya devam edildiği düşünülmektedir (Resim: 9).

Müslüman Kabristanı

Kabristan, Aşağı Kentte, kuzeybatıda Hellenistik Kule (Kule 1), batıda Hellenistik Sur, doğuda Rampalı Cadde, güneybatıda Nymphaion A yapısı ile çevreli bir alanda, Kentin Ana Caddesinin iki kanadında ve antik nekropolisin içinde konumlanmaktadır. Burası antik

Nekropolisin bir devamı niteliğindedir. Kabristan olarak belirlenen alan yak. 100 x 82 m. ölçülerindedir. Kabristandaki Türk mezarları, toprak üstüne dört veya daha fazla blok taşın çevrilmesiyle yapılmıştır. Bu mimari kurgu sonucu, mezarların orta kısmında doğal bir boşluk oluşmuştur. Birkaç mezarda, blok taşların ortasında kalan bu boşluk alanın, küçük moloz taşlarla doldurulduğu gözlemlenmiştir. Mezar taşları, antik yapılardan devşirilen kesme blok taşlar olduğu için, çoğu kısmen iyi durumdadır. Kabristandaki tüm İslami Dönem mezarları, İslami gömü kurallarına uygun olarak doğu-batı doğrultulu yerleştirilmiştir. Sonuç olarak, Türk-İslam dönemi öncesinde nekropolis olan alanın, Türk-İslam Dönemi'nde de (13.-15. yüzyıl) aynı işlevde kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu mezarların Karahisar-ı Teke Kalesi'nde (Sillyon) görevli olan asker veya diğer görevlilere ait olduğu düşünülmektedir (Resim: 10).

Kocagözler Mezarlığı

Sillyon Antik Kenti'nin yak. 100 m. batısında yer alan Kocagözler Mevkii Mezarlığı'nda yapılan yüzey araştırmaları daha çok belgeleme içeriklidir. Eski mezarların çoğunun durumunun iyi olmasına rağmen ayakucu ve başucu taşları yanlara doğru devrilmiştir. Mezarların ayakucu ve başucu taşlarının toprağa gömülü bir şekilde yapıldığı ve yan kanatları oluşturan taşların ise toprak yüzeyine düzenli bir şekilde konmuş olduğu tespit edilmiştir. Bazı mezarların başucu taşlarının fes ya da oval başlıklı, bazılarının da sivri kemer ile sonlandığı görülmektedir. Mezar taşlarının ortasında kare ya da dikdörtgen çerçeve içinde kabara benzeri kabartmalar yer almaktadır. Bu kabartmalar daire biçimli iç içe geçmiş *zizak* çerçevelerden oluşmaktadır. Bazı mezar taşlarında kare ve dikdörtgen çerçeve içinde "X" işareti görülmektedir. Bazı mezar taşlarının boyun kısımlarında kazıma tekniği ile yapılmış tarih ibaresi görülmektedir. Bu mezarlarda okunabilen tarihlerin bazıları H.1206 (M.1792) ve H.1268 (M.1851) Osmanlı Devleti'nin geç dönemine işaret etmektedir (Resim:11).

Tekkeköy (Sulu Tekke) Mezarlığı

Tekkeköy Mezarlığı, Sillyon Antik Kenti yerleşiminin territoryumu içerisinde kalan ve Sillyon'un yak. 3,5 km. kuzeyinde yer alan Tekkeköy Mahallesi sınırları içerisinde yer almaktadır. Mezarlığın kuzey tarafında daha çok yeni mezarlar, kuzeydoğu ve güney yönünde ise eski mezarların yer aldığı tespit edilmiştir.

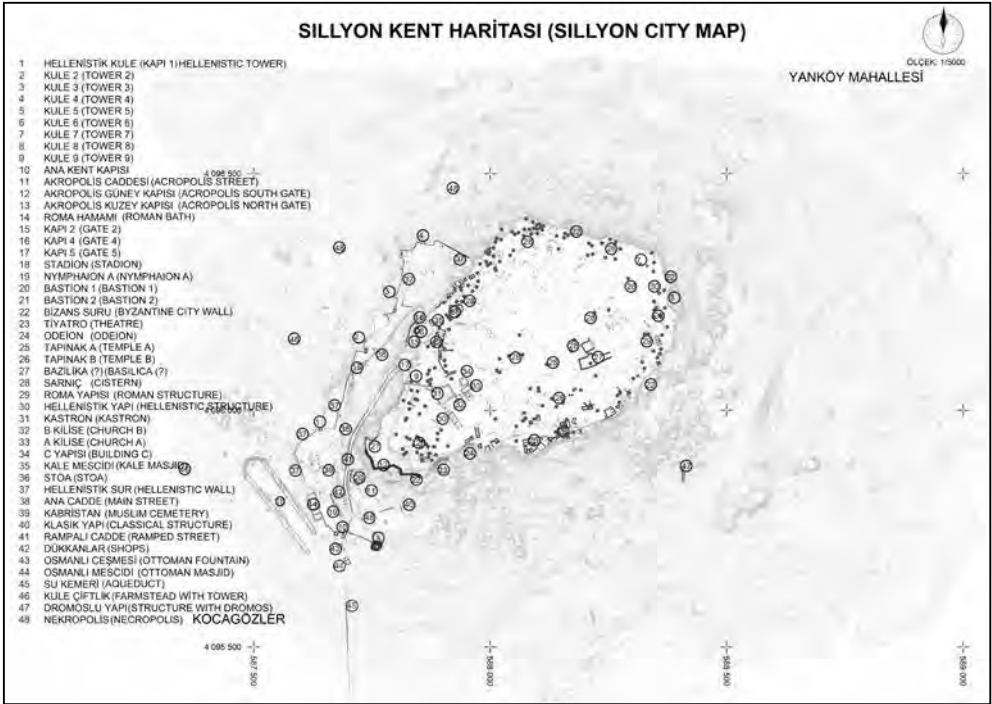
Tekkeköy Mezarlık alanının 20 m. güneyindeki eğimli alçak bir tepenin kuzey yönüne inşa edilmiş Bali Baba Türbesi adında, üstü açık şekilde bir anıt mezar yapısı yer almaktadır. Bu türbenin batı duvarının hemen bitişiğinde yer alan küçük bir kayanın dibinden yüzeye çıkan doğal bir yeraltı su kaynağı bulunmaktadır. Bu su kaynağından dolayı yöre halkı bu mezara, Sulu Tekke adını vermiştir. Bali Baba Türbesi bugün büyük oranda sağlam vaziyette ve türbe olarak işlevini sürdürmektedir. Türbenin içinde, mermerden yapılan doğu batı doğrultulu uzanan bir mezar bulunmaktadır. Mermer mezarın günümüze yakın bir tarihte yapıldığı bilinmektedir. Bugün üzeri açık olan Bali Baba Türbesi'nin, özgününde açık mı kapalı mı yapıldığı kesin olarak bilinmemektedir. İnşa kitabesi bulunmayan Bali Baba Türbesinin

ne zaman ve kim tarafından yaptırıldığı kesin olarak bilinmemektedir. Fakat, bölgenin tarihi süreç içindeki durumu ve türbenin malzeme teknik bakımından Sillyon Osmanlı Mescidinin güney mekânı ile olan benzerliği dikkate alındığında Bali Baba Türbesinin 13-15. yüzyıllar arasında yapılmış olabileceği düşünülebilir (Resim: 12).

Ayrıca, Bali Baba Türbesinin yakınındaki mezarlarda, tarihi belirtmek amacıyla yapılan birkaç rakam dışında, mezar taşlarında herhangi bir yazı unsuruna rastlanmamıştır. İncelenen mezarların bazılarında H.1110 (M.1698/1699), H.1172 (M.1758/1759), H.1277 (M.1860/1861), H.1289 (M.1872/1873) tarihleri yer almaktadır. Plan, biçim ve süsleme kompozisyonu açısından Kocagözler Mevkii'ndeki mezarlığa çok benzeyen Tekkeköy Mezarlığındaki mezar taşlarının aynı sosyokültürel yapının bir sonucu olarak üretildiği söylenebilir.

KAYNAKÇA

- Küpper M. (1996). "Sillyon. Vorbericht über die Arbeiten 1995", AA, 259-263.
- Küpper M. (1997)a. "Sillyon. Research Work 1995", 14. AST. 2, 451-462.
- Küpper M. (1997)b. "Sillyon Işığında Pamfilya'nın Kırsal Yerleşim Yapısı", Adalya, II, 97-116.
- Küpper M. (1998). "Sillyon, Bericht Über Die Arbeiten 1996", 16. AST. 2, 474-496.
- Özer E. (2012). "2011 Yılı Sillyon Antik Kenti Ve Çevresi YüzeY Araştırması", 30.AST.1, 361-370.
- Özer E., Deveci A., Taşkiran M. (2011). "Sillyon ve Çevresi YüzeY Araştırması 2010", Anmed (Anadolu Akdeniz'i Arkeoloji Haberleri), 2011-9, 209-213.
- Özer E., Taşkiran M. (2010)a. "2009 Yılı Sillyon Antik Kenti ve evresi YüzeY Araştırması", 28.AST.2, 279-296.
- Özer E., Taşkiran M. (2010)b. "Sillyon Antik Kenti ve Çevresi YüzeY Araştırması 2009", Anmed (Anadolu Akdenizi Arkeoloji Haberleri), 2010-8, 165-169.
- Özer E., Taşkiran M. (2012). "Sillyon ve Çevresi YüzeY Araştırması 2011", Anmed (Anadolu Akdeniz'i Arkeoloji Haberleri), 2012-10, 204-208.
- Taşkiran M., (2020). "YüzeY Araştırmaları Işığında Sillyon ve Çevresi, Sillyon Çalışmaları I", İstanbul 2020.
- Taşkiran M., (2021). Pamphylia'nın Mağrur Kenti Sillyon (Karahisar-ı Teke Kalesi). *Sillyon Çalışmaları II*, İstanbul 2021.

Harita: Silyon Kent Haritası.

Resim 1: Silyon tapınak teras kısmı.

Resim 2: Tapınak b kuzeyden görünüm.

Resim 3: Jeofizik çalışmaları.

Resim 4: A kilisesi batıdan.

Resim 5 : Episkopeionun içten görüntüsü.

Resim 6: Bizans Dönemi mekanları.

Resim 7: osmanlı mescidi kuzeyden görüntü.

Resim 8: Osmanlı çeşmesi.

Resim 9: Havadan görünüş.

Resim 10: Kabristandan görünüm.

Resim 11: Mezar taşı.

Resim 12: Bali baba türbesi girişi.

KELAINAI / APAMEİA ANTİK KENTİ VE ÇEVRESİ YÜZEY ARAŞTIRMASI PROJESİ: 2019-2020 YILI ÇALIŞMALARI

Mustafa BİLGİN*

Afyonkarahisar İli, Dinar İlçesi sınırları içinde yer alan Kelainai-Apameia Antik Kenti'nde, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün 94949537-161.01-E.314614 sayılı izniyle, 2019 yılından itibaren beş yıl sürmesi planlanan, *Kelainai-Apameia Antik Kenti ve Çevresi YüzeY Araştırması* projesi başlatılmıştır. Bu makalede, projenin 2019 ve 2020 yıllarında yapılan araştırma sonuçlarına yer verilmiştir¹. Phrygia Bölgesi'nin batısında konumlanan Kelainai-Apameia Antik Kenti'nin merkezi günümüzde Dinar İlçesi'ndedir (Resim: 1). Kent, Samsun Dağı ile Akdağ'ın birleştiği dağ silsilesinin uzantısı olan iki küçük tepe üzerinde kurulmuş, daha sonra bu tepelerin güneybatısındaki ovaya doğru genişlemiştir. Konumu gereği, su kaynakları açısından zengin olan geniş ova manzaralı bu coğrafyada, antik dönemde iyi bilinen Maiandros ve Marsyas nehirlerinin kaynakları bulunmaktadır. Bu nehirlerden Marsyas, günümüzde Suçikan olarak adlandırılan mevkiiide, yerleşmenin konumlandığı Toptepe ve Üçlerce Tepe adlı iki tepenin arasından doğmaktadır. Territoryumu geniş bir alana yayılan² ve bu sebeple metodolojik olarak iki aşamada gerçekleştirilecek olan Kelainai-Apameia araştırmalarının ilk aşamasında antik kentin merkezi ve yakın çevresi, sonrasında uzak çevre araştırmalarının yapılması planlanmıştır. Bu doğrultusunda 2019 ve 2020 yıllarında yürütülen çalışmalar, kentin merkezinde ve yakın çevresinde yoğunlaşmıştır.

* Dr. Öğr. Üyesi Mustafa BİLGİN. Afyon Kocatepe Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, ANS Kampüsü, Afyonkarahisar. E-posta: bilginarkee@gmail.com – bilgin@aku.edu.tr. / Orcid id: 0000-0002-9069-9614.

1 2019 yılı çalışmaları, 14-28 Haziran 2019 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Bakanlık temsilcisi olarak Afyonkarahisar Müze Müdürlüğü Uzmanı Bilal AYNUR eşlik etmiştir. 19 kişiden oluşan araştırma ekibine, farklı üniversitelerden (Afyon Kocatepe Üniversitesi, Akdeniz Üniversitesi, Selçuk Üniversitesi, Pamukkale Üniversitesi, Ahi Evran Üniversitesi, Dokuz Eylül Üniversitesi), farklı alanlarda uzmanlaşmış, öğretim üyesi, öğretim görevlisi, doktora öğrencisi, yüksek lisansını tamamlamış uzmanlar ile arkeoloji bölümü öğrencileri katılmıştır. Kelainai-Apameia'da Afyonkarahisar Müze Müdürü Mevlüt ÜYÜMEZ başkanlığında yapılan araştırmalarla ilgili bkz. Ivantchik-Kienlin-Summerer 2010, 109-140; Summerer-Ivanthik-von Kienlin (eds.) 2011; Ivantchik-Summerer-von Kienlin (eds.) 2016.

07-28 Eylül 2020 tarihleri arasında gerçekleştirilen 2020 yılı çalışmalarına, bakanlık temsilcisi olarak Afyonkarahisar Müze Müdürlüğü Uzmanı Cemil DUMANLIOĞLU katılmıştır. Pandemi sebebiyle, farklı üniversitelerden 15 bilim insanıyla yürütülen 2020 yılı çalışmalarına, öğretim üyesi, öğretim görevlisi, doktora öğrencisi, yüksek lisansını tamamlamış uzmanlar ile arkeoloji bölümü öğrencileri destek vermiştir. Her iki yıl, Dinar Kaymakamlığı tarafından araştırma ekibine tahsis edilen, Dinar İlçesi, Üçlerce Mahallesi'nde, Dinar-Afyonkarahisar karayolunun hemen kenarında, Akropolisin bulunduğu Üçlerce Tepesi'nin güneyindeki kazı/araştırma evinde konaklanmış ve araştırma buradan yönetilmiştir. Ekibin, sabah, öğlen ve akşam yemekleri Dinar Belediye Başkanlığı'na karşılanmıştır. Araştırma projesi, Afyonkarahisar Valiliği, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Türk Tarih Kurumu Başkanlığı tarafından desteklenmiştir. Bu kapsamda, Afyonkarahisar Valiliği'ne, Afyon Kocatepe Üniversitesi Rektörlüğü'müze, Dinar Kaymakamlığı'na, Dinar Belediye Başkanlığı'na ve Türk Tarih Kurumu Başkanlığı'na teşekkür ederiz

2 Antik kentin territoryumu (egemenlik alanı) Dinar merkezli olmak üzere, Başmakçı, Dazkırı, Evciler ve Kızılören İlçelerine yayılmıştır.

*HARİTALAMA VE GIS ÇALIŞMALARI***Ö. ESEN**

Kelainai-Apameia’da yürütülen yüzeysel araştırmasının en önemli amaçlarından biri, antik kentin ve nekropolis alanlarının hâlihazır haritasının çıkarılarak karelejinin oluşturulmasıdır. Bu amaçla kentin akropolisi konumundaki Üçlerce Tepe’nin, önemli nekropolis alanlarından, Tavşantepesi ile Güney Nekropolisi’nin hâlihazır haritaları çıkarılmış ve karelejlari yapılmıştır (Resim: 2-4). Proje kapsamında akropolisin detay ölçümleri, yüzeyde görülebilen yapıların ve mezarların yerleri, arazide bulunan su depoları, direk vb. sabit tesislerin alımı yapılmıştır (Resim: 2). Ayrıca yakın çevre araştırmalarında tespit edilen, tümülüs, mezar ve Roma yerleşmesi de harita üzerine işlenmiştir. Elde edilen arazi ölçülerinin hesap ve çizimleri NetCAD hâlihazır harita modülü kullanılarak hazırlanmıştır. Dinar Belediyesi’nden temin edilen çalışma alanının hâlihazır haritasındaki eş yükseklik eğrilerinin yol ve bina üzerinden geçmesi, mükerrer harita tabakalarının olması doğru ve güncel bir harita gösterimine engel teşkil ettiğinden, harita genelleştirmesi işlemi yapılarak giderilmiş ve elde edilen arazi ölçümleri ile birlikte birleştirilmiştir. Böylelikle elde edilmiş olan Kelainai-Apameia Antik Kenti’nin topografik hâlihazır haritası ED-50 6⁰ koordinat sistemine dönüştürülmüş, topografik harita üzerinde, kentin 25x25 m ölçülerinde karelejlari yapılmıştır. Haritalama çalışmalarının bir sonraki aşamasında, Üçlerce Tepe’nin 3D haritası çıkarılmıştır. Akropolis ölçüm alım yöntemleri Tavşantepesi ve Güney Nekropolisi’ne de uygulanmış, detay ölçümleri yapılmıştır (Resim: 3-4). Elde edilen arazi ölçülerinin hesap ve çizimleri NetCAD Hâlihazır Harita Modülü kullanılarak hazırlanmış, kaya mezarları, tümülüsler ve Güney Nekropolisi’nde mezarlık içindeki yollar işlenmiştir.

Akropolis Çalışmaları

Kelainai-Apameia araştırmalarının ilk aşamasını akropoliste yürütülen çalışmalar oluşturmuştur. Bu kapsamda antik kentin akropolisi konumundaki Üçlerce Tepe’nin hâlihazır haritası çıkarılarak, yapılar ve mezarlar harita üzerine yerleştirilmiş, tanımları ve envanterleri yapılmıştır (Resim: 2).

*APAMEİA TİYATROSU***M. BİLGİN, Ü. E. KURT**

Apameia Tiyatrosu, Üçlerce Tepe’nin batı yamacındaki terasa konumlandırılmıştır (Resim: 2, 5). Tiyatro’nun planı ve yapım tekniği dikkate alındığında, Grek tiyatrolarına göre düzenlendiği anlaşılmaktadır. Bu tip tiyatroların caveası genellikle manzaralı bir yamaca oturtulur, önünde at nalı formunda bir orkestra, orkestranın önünde sahnesi yer alır. Tiyatro’da bulunan Dor Düzeni’ne ait triglif-metop friz blokları, sahnenin ön cephesinin bu düzene göre yapıldığını göstermektedir. Orkestrayı sınırlandıran taşlar büyük oranda korunurken sahnedeki tahribat ise oldukça fazladır. Parados (giriş) bölümündeki analemme duvarında kullanılan taşların bosajlı

yüzeyleti tiyatronun Helenistik Dönem’de (MÖ 2. yy) inşa edildiğini göstermektedir. Tiyatro kurtarma kazılarında tespit edilen seramik ve sikke buluntularının da ağırlıklı olarak söz konusu döneme tarihlendirilmesi bu düşünceyi destekleyen arkeolojik kanıtlardır.

Tiyatroyla ilişkili ilk kazı çalışmaları, 1986-1989 yılları arasında, Afyonkarahisar Müze Müdürlüğü tarafından yapılmıştır³. Sonraki süreçte, yine Afyonkarahisar Müze Müdürlüğü tarafından 2017 yılından itibaren, tiyatrodaki zaman içinde meydana gelen doğal tahribatın boyutlarını tespit etmek, tiyatronun kullanım evrelerini ve planını anlamak için kurtarma kazısı ve temizlik çalışmaları tekrar başlatılmıştır. 2021 yılından itibaren, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü’nün izniyle, Afyonkarahisar Müze Müdürü Mevlüt Üyümez başkanlığında, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü’nden Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Bilgin’in bilimsel koordinatörlüğünde kazı çalışmalarına devam edilmektedir.

Müze müdürlüğü tarafından yürütülen çalışmalarda, tiyatronun kuzeybatı ve güneybatı analemma duvarı, orkestranın bir bölümü ile sahne ve sahnenin destek duvarları ortaya çıkarılmıştır. Yüzeysel araştırması sürecinde, tiyatronun taş planı çıkarılmış, kuzey analemma duvarının iki noktasından kesiti alınarak, fotoğraflarla belgeleme çalışması yapılmış, durum ve mimari raporu ayrıntılı olarak yazılmıştır (Resim: 6-7). Koruma ve onarım süreciyle ilişkili ön hazırlık çalışmaları başlatılmıştır.

NEKROPOLİS ARAŞTIRMALARI

M. BİLGİN, Ü. E. KURT, E. KAYA

Kelainai-Apameia araştırmalarının en önemli ayaklarından birini nekropolis araştırmaları oluşturmaktadır. Nekropoliste yürütülen çalışmalar için akropolisin merkezinden başlayarak yakın çevresine doğru genişleyen bir program yapılmıştır. Bu program çerçevesinde öncelikle akropolisin güney yamacıyla batı yamacında yer alan mezarlar incelenerek kayıt altına alınmış, akropolisin yakın çevresindeki nekropolis alanlarından biri olan Tavşantepesi ve Güney Nekropolisi incelenmiştir⁴ (Resim: 2-4). Bu kapsamda yapılacak çalışmalarla, tespit edilen mezarların tamamının koordinatları alınarak konumlarının sayısallaştırılması ve halihazır harita üzerine işlenmesi, mezarların fotoğraflanması ve tanımlamalarının yapılarak envanter bilgi sisteminin oluşturulması ve bu esnada çizime uygun olanların da belirlenerek çizimlerinin yapılması planlanmıştır. Böylelikle, yapılan tespit ve kayıtlar referans alınarak ileride gerçekleştirilebilecek kazı çalışmaları için önemli bir veri tabanı oluşturulmuştur.

Tavşantepesi Nekropolisi

Tavşantepesi Nekropolisi, kent merkezindeki akropolisin bulunduğu Üçlerce Tepesi’nin yaklaşık 1.5 km kuzeyindedir (Resim: 3). Bu nekropolis, Güney Nekropolisi ile

3 Geçmiş yıllardaki çalışmalar için bkz. Topbaş 1991, 309-328; Kienlin-Herd-İltaşlı 2016, 151-173.

4 Nekropolis araştırmaları için bkz. Ivantchik-Belinskiy-Dovgalev 2011, 145-149.

birlikte Apameia Antik Kenti'nin en büyük iki nekropolis alanından biridir. Tespit edilen mezarlar birbirinden farklı seviyelerde üç tepenin üzerinde ve yamaçlarında yer almaktadır. Bu nedenle, yapılan çalışmalarda mezarların konumlarının daha iyi anlaşılabilmesi için mezarların yapıldığı tepeler batıdaki küçük tepeden itibaren en doğuda yer alan büyük tepeye doğru, birden üçe kadar numaralandırılmıştır. Mezarlık için bu alanın seçilmesindeki en önemli sebeplerden biri bölgenin kayalık yapısıdır. Bölgenin yüzey toprağı çok sığ olup, kayalar toprağın 20-30 cm altında ya da yüzeyde görülebilir durumdadır. Kireçtaşından oluşan söz konusu kayalar kolaylıkla şekillendirilebildiğinden ayrıca çatlağına sebep vermeyen damarların az olması nedeniyle kaya mezarlarının yapımı için bu alan seçilmiş olmalıdır.

Nekropoliste yapılan incelemeler sonucu, Tavşantepesi I olarak adlandırılan en batıdaki küçük tepede daha çok kaya oygu oda mezarlar tespit edilmiştir. Söz konusu tepe kuzey-güney yönünde 110 m, doğu-batı yönünde ise 90 m olup bu alanda beş adet kaya mezarı tespit edilmiştir (KA.19.TT.M1, M4-M7). Yüzeyde görülen mezarların hemen hemen hepsi soyulmuş durumdadır. Mezarlar genellikle açıkta olan giriş kapılarından tespit edilmiştir. Ancak söz konusu girişler zaman içinde akıntı toprakla ya da kaçak kazı toprağıyla dolmuştur. Bu sebeple mezar odaları hakkında fikir yürütmek zordur. Ancak, KA.19.TT.M4 mezarı yüzeydeki kaya kütesine yapıldığı için yorumlanabilmiştir ve bu tipteki mezarlar için referans oluşturacak kondisyona sahiptir (Resim: 8-9). Kuzeydoğu-güneybatı aksındaki bu kaya mezarının girişi kuzeydoğuya bakmaktadır, kapaktaşı kayıptır. Kısa bir girişten sonra mezar odasına ulaşılmaktadır. Dörtgen planlı mezar odasının üstü beşik çatılıdır. Girişin hemen önünde kısa bir gezinti alanı, gezinti alanının her iki yanında klineleri vardır.

Tavşantepesi II olarak adlandırılan diğer mezarlık alanı, Tavşantepesi I'in doğusundadır ve daha büyük bir tepe üzerinde yer almaktadır (Resim: 3). Söz konusu tepe, kuzey-güney yönünde 485 m, doğu-batı yönünde ise 250 m'dir. Mezarlığın doğu sınırını Konak Mahallesi oluşturmaktadır. Tavşantepesi II ile Tavşantepesi III'ün arasında yapılan bu mahalle şu anki görünümüyle iki mezarlık arasında bir sınır teşkil ediyormuş gibi görülmektedir. Ancak, antik dönemde mahallenin bulunduğu bu alan muhtemelen nekropolisin bir parçası olmalıdır. Tavşantepesi II'de 13 adet kaya mezarı (M2, M8-M14, M20-M21, M25-M26) ile 24 adet tümülüs (T1-T24) tespit edilmiştir. Tümülüsler için daha çok tepenin üst bölümü tercih edilirken, kaya mezarları tepenin yamaçlarına yapılmıştır. Tepenin üst noktasına yapılan ve çapı ortalama 42 m olan, KA.20.TT.T3 numaralı tümülüs alandaki en büyük örnektir (Resim: 8). Diğerlerinin çapı ise 10 m ile 24 m arasında değişmektedir. En büyük tümülüs konumundaki T3'ün özellikle tepenin en yüksek noktasına yapılması, olasılıkla bir yönetici ya da Apameia'nın nüfuzlu bir ailesinin mezarıyla ilişkili olmalıdır.

Tavşantepesi Nekropolisi'nin en doğusunda yer alan ve nekropolis içindeki en büyük tepe üzerine yapılan Tavşantepesi III Nekropolisi kuzey-güney aksında 934 m, doğu-batı aksında ise 477 m'dir (Resim: 3). Nekropolisin güneybatı yamacı boyunca Konak Mahallesi vardır. Kuzey yamacı düzlük, doğu yamacı kuzey-güney aksında uzanan yüksek tepelerle, güney yamacı ise dere ve dere yatağıyla sınırlanmıştır. Daha çok tümülüs tipinde mezarların tercih edildiği

bu nekropoliste ayrıca kaya oygu oda mezar ile khamasorion tipinde mezarlar da tespit edilmiştir. Tümülüsler tepenin en üst kotu ile güney yamacında yoğunlaşmaktadır. Kaya oygu oda mezarlar ise daha çok güneybatı yamacına yapılmıştır. Ancak tepenin diğer yamaçlarında tekil kaya mezarları da tespit edilmiştir. Tek örnekle temsil edilen khamasorion tipindeki kaya mezarı kuzeydoğu yamacın alt eteklerine yapılmıştır. Nekropolisin kuzey üst kotundaki tümülüs alanının en dışında tespit edilen ve kaçak kazılarla tahrip edilen, doğu-batı aksındaki, KA.20.TT.T25 numaralı mezar, bu nekropolisteki tümülüslerin plan ve ölü gömme adetleri hakkında fikir vermektedir (Resim: 8-9). Kaçak kazılara rağmen kondisyonu oldukça iyi durumdaki mezar, bir oda ile dromostan oluşmaktadır. Ana kayaya oyularak yapılan mezar odası kareye yakın planlıdır ve önünde uzun bir dromosu vardır. Dromos ile mezar odası arasında giriş kapısı yapılmıştır, ancak giriş kapısının kapak taşı tahrip edilmiştir. Kapak taşının parçaları kaçak kazı toprağı arasında mezarın dışında parçalı olarak bulunmuştur. Kısa bir girişten sonra, odanın içinde kapının hemen önünde dörtgen planlı gezinti alanı oluşturulmuştur. Gezinti alanının her iki yanına, ölen bireylerin yatırılacağı mezar tekneleri yapılmıştır. Mezar tekneleri kısmen toprakla doludur. Odanın doğu duvarı kenarında, iki teknenin arasındaki düzleştirilmiş dar alanda, teknelere bitişik olarak, dairesel formlu iki çukur açılmıştır. Bu çukurlar olasılıkla sunu çukuru olmalıdır. Mezar odasının üst yapısı beşik çatılıdır. Duvarların iççiliğı çok iyi, ince taraklı ve neredeyse pürüzsüzdür. Dromosu kısmen toprakla dolu olmasına rağmen, yüzeyden mezar kapısına kadar takip edilebilmektedir. Giriş kapsından dromosun her iki yanına birbirine simetrik, iki silmeli bir profille geçilmektedir. Bu iki profilden içteki kapak oturtma yuvası olmalıdır. Dromos, yüzeyden daha alt kotta yer alan mezar kapısına doğru meyilli olarak yapılmıştır. Yan duvarları düzensiz taşlarla örülmüştür. Taşların arasında herhangi bir harç türünde bağlayıcı tespit edilememiştir. Dromosun yan duvarlarında dikkati çeken en önemli unsur, üst sırayı oluşturan taşların büyük, alt sırada yer alan taşların ise daha küçük taşlardan yapılmış olmasıdır. Bu tip mezarların üstünün toprakla kapatıldığı düşünülürse, oldukça derin olan dromosun üstünün kapak taşlarıyla kapalı olduğu sonucu çıkarılabilir. Bu konuyla ilgili önemli bir ipucu nekropolisin güneydoğu yamacındaki KA.20.TT.T40 numaralı tümülüste tespit edilmiştir (Resim: 3). Son bir yıllık zaman dilimi içerisinde kaçak kazıya maruz kalmış olabileceğı değerlendirilen KA.20.TT.T40 numaralı tümülüsün görünümü, diğer tümülüslerin dromoslarının yapısal özelliklerini anlamak açısından aydınlatıcı olmuştur. Söz konusu tümülüsün dromosu üstü kapalı halde görülebilen ilk dromos örneğı olarak kayda geçmiştir. Olasılıkla KA.20.TT.T25 numaralı tümülüsün dromosu da bu şekilde taşlarla kapatılmış olmalıdır. Çalışmalar sonucu, Tavşantepe-si III Nekropolisi'nde, 33 adet tümülüs, 14 adet kaya oygu oda mezar ile bir adet khamasorion mezar kayıt altına alınmıştır.

Sonuç olarak Tavşantepe-si Nekropolisi'nin bulunduğu üç tepede, toplamda, 56 adet tümülüs, 31 adet kaya oygu oda mezar ile bir adet khamasorion tipinde mezar tespit edilmiştir. Mezarların tümü kayıt altına alınarak, envanter fişleri oluşturulmuş, fotoğrafları çekilmiş, halihazır haritaları çıkarılarak cors aletiyle dijital ölçümleri alınmış ve harita üzerine yerleştirilmiş, daha sonra bunların Google Earth üzerine aplikasyonu ile yerleri belirlenmiştir. Bu mezarlardan kondisyonu iyi olan örneklerin teknik çizimleri yapılmıştır.

Güney Nekropolisi Çalışmaları

Güney Nekropolisi Dinar İlçesi, Pınarbaşı Mahallesi sınırları içinde olup Apameia Antik Kenti'nin en büyük iki nekropolis alanından biridir (Resim: 4). Nekropolisin sınırları oldukça geniş olduğundan, bu alandaki çalışmalar, kaya mezarlarının yoğun olduğu yamacın, eski devlet hastanesine bakan bölümü ile sınırlandırılmıştır. Mezarlar nekropolisin bulunduğu tepenin batı yamacında, kuzey-güney aksına yayılmış, özellikle yamacın güneybatısında 275 m'lik bir bölümde yoğunlaşmıştır. Atatürk Ormanı içinde, yüzeyde görülen mezarlar daha seyrek. Atatürk Ormanı'nın 250 m kuzeydoğusundaki tepede ise bu alandan bağımsız dört adet mezar vardır. Ayrıca yamacın güneydoğu kenarından 85 m uzaklıkta tepenin doğusunda iki adet daha kaya mezarı tespit edilmiştir. Nekropolisin çalışılan bölümünde, 133 adet kaya oyuğu mezar ile iki adet khamasorion mezar kayıt altına alınmıştır. Bu kapsamda mezarların bilgi fişleri hazırlanmış, fotoğrafları çekilmiş, halihazır haritaları çıkarılarak cors aletiyle dijital ölçümleri alınmış ve harita üzerine yerleştirilmiş, daha sonra bunların Google Earth üzerine aplikasyonu yerleri belirlenmiştir. Bu mezarlardan kondisyonu iyi olan örneklerin teknik çizimleri yapılmıştır (Resim 4, Resim 11).

Yüzeyde görülebilen mezarların büyük çoğunluğu dromoslu ve tek odalıdır (Resim: 10-11). Ancak bazı örnekler iki odalı olarak yapılmıştır. Mezar odaları ve dromosları ana kayaya oyularak şekillendirilmiştir. Günümüze kadar korunarak gelen kondisyonu iyi olan mezarlar, dörtgen planlı, klineli ya da düz tabanlıdır. Üst bölümleri genellikle tonozlu, bazıları ise beşik çatılıdır. Tekil bir örnekte havalandırma deliği tespit edilmiştir. Genellikle dromos ile mezar odası arasındaki giriş koridoru uzundur. Bazı örneklerde dromosun başlangıcı, giriş kapısının her iki tarafında yanlara doğru genişletilmiş, sonrasında daralarak devam etmiştir. Giriş kapısı önünde genişletilen küçük bir avlu niteliğindeki bu alanın yan duvarlarının üstünde tespit edilen, düzleştirilmiş taş oturma bölümleri, bu alanın kapalı olabileceğine işaret etmektedir. Tek odalı örneklerin dışında tespit edilen KA.20.GN.M129 numaralı mezar planı ve yapım tekniği açısından diğer örneklerden ayrılmaktadır. Konumu dikkate alındığında nekropolisin güneydoğu kenarında ve diğer mezarlardan ayrı olarak korunaklı bir kayalığın altına yapılmıştır. İki odalı olarak planlanan mezarın ön cephesi ve odaları tahrip edilmiştir. Ön odası ana kayaya oyularak yapılmıştır. Arka odaya bir kapıyla geçilmektedir. Arka odanın duvarları iki teknik kullanılarak yapılmıştır. Odanın ön bölümü ana kayaya oyularak yapılırken arka bölümü ana kayayla uyumlu kesme taşlarla örülmüştür. Üst örtüsü tonozlu ve yine düzgün kesme taşlarla yapılmıştır. Nekropoliste tespit edilen bir diğer mezar tipi khamasorion tipinde mezarlardır ve az örnekle temsil edilmektedir (Resim: 10-11).

Merkez Güney Nekropolisi

Akropolisin güneyindeki kayalık alana yapılan bu nekropolis alanı, konumundan dolayı, Merkez Güney Nekropolisi olarak tanımlanmıştır (Resim: 2). Burası, Dinar-Afyonkarahisar karayolunun batısında, karayolunun hemen kenarına konumlandırılmıştır. Nekropolisin kuzeydoğu-güneybatı aksındaki mezarlar, Dinar-Afyonkarahisar karayolunun yapımı sırasında

yoğun tahribata uğramış ve yüzeyde görülebilen kaya mezarları soyulmuştur. Kaya mezarları daha çok kayalığın güney batısında yoğunlaşmıştır. Bu alanda 22 kaya mezarı kayıt altına alınmıştır. Kaya mezarları dışında ana yol kenarındaki yamaçta çok sayıda tahrip olmuş mezarın varlığı kesitte görülebilmektedir. Söz konusu alanda kaya mezarları dışında, tonozlu ya da sandık mezarlara ait duvar kalıntıları bir hat boyunca takip edilebilmektedir. Kesitte askıda kalan bu mezarlar her türlü fiziki müdahaleye ve tahribata açık pozisyondadır.

Kayaya oyularak yapılan oda mezarlar için öncelikle mezarın yapılacak olduğu bölümdeki kayanın ön cephesi düzlenmiş, daha sonra mezar odasına girişi sağlayan bir kapı tasarlanmış, kapıdan itibaren ana kayanın içi oyularak mezar odası oluşturulmuştur (Resim: 12-13). Mezar odaları düz tabanlı ya da klinelidir, kapak taşları günümüze kadar ulaşmamıştır. Bazı mezarlardan bazıları, olasılıkla Geç Antik Çağ'da tekrar düzenlenerek mekâna dönüştürülmüştür. Güney Nekropolisi'ndeki mezarların, kapak taşlarının önünde genellikle küçük bir düzlük bırakılmıştır. Bu düz alanların bazılarında mezar steli için ana kayaya dörtgen formda oyularak yapılan stel çukuru tespit edilmiştir.

Merkez Batı Nekropolisi Araştırmaları

Akropolis çevresinde, Merkez Güney Nekropolisi dışında, antik kentin batısında, tiyatronun alt yamaçlarında yer alan mezarlar incelenmiştir. Bu alan konumundan dolayı Merkez Batı Nekropolisi olarak tanımlanmıştır (Resim: 2). Mezarlar, Merkez Güney Nekropolisi'nde olduğu gibi kentin kurulduğu tepenin alt eteklerindeki kayalık alana yapılmıştır. Buradaki kayalık üzerinde beş adet kayaya oyulmuş mezar ile mezar başında yapılan törenlerle ilişkili alanlar tespit edilmiştir. Yamaçtaki toprak akıntısı dikkate alındığında, olasılıkla var olan diğer mezarlar toprak altında kalmıştır. Mezarların biri dışında tamamı ana kayaya oyulmuş, önden girişi olan oda tipindeki kaya mezarlarıdır. Bunların çoğunun içi toprakla dolduğu için mezar odaları hakkında yorum yapılamamıştır. Ancak, özellikle ön cephe düzenlemeleri dikkate alındığında, bu mezarların da Merkez Güney Nekropolisi'ndeki kayaya oyularak yapılan oda mezarlarla aynı mimari özelliklere sahip olduğu düşünülebilir.

Oda mezarlar dışında, KA.19.M24 numaralı mezar khamosorion (kaya oyu tekne mezar) tipinde yapılmıştır. Bu mezarda batı yönünde, alt kotuna yapılan, "U" planlı sunum alanı ile sunum alanının güneyindeki basamaklar, günümüze kadar korunarak gelebilen güzel örneklerden biridir.

SERAMİK ÇALIŞMALARI

P. Kızıltepe BİLGİN

Seramik çalışmaları kapsamında, Üçlerce Tepe'de gerçekleştirilen araştırmalar sonucu yapılan ön değerlendirmeler sonrasında burada ele geçen seramiklerin büyük oranda Helenistik Dönem'in farklı evrelerine ait olduğunu göstermiştir⁵. Helenistik Dönem'e oranla

5 Seramik buluntular için bkz. Dupont-Lungu 2011, 249-275; Lungu-Dupont 2016, 437-451; Lungu 2016, 453-471.

daha az sayıdaki Roma Dönemi seramik buluntuları da imparatorluğun erken evresine aittir. Geç Roma ve Geç Antik Çağ'a ait buluntular ise sayısal anlamda fazla tespit edilmemiştir. Bunların dışında, yerleşmenin erken evrelerini temsil eden buluntular Demir Çağı'yla ilişkilidir. Demir Çağı örnekleri arasında, MÖ 9.-8. yy'a tarihlendirilen ve Phrygia Bölgesi'nde oldukça yaygın görülen gri seramik (Resim: 14) ile MÖ 8.-6. yy'a tarihlendirilen ve Lydia, Pisidia bölgeleriyle Apameia'nın da içinde yer aldığı Yukarı Menderes Havzası'nda popüler olan kırmızı üzerine siyah boya bezemeli (black on red) seramik grupları ön plana çıkmaktadır. Akhemenid Dönem'e tarihlendirilen (MÖ 6.-4. yy) buluntular ise söz konusu dönemde Kelainai olarak bilinen antik kentin hâkimiyetini ele geçirecek burasını bir merkez haline getiren Perslerle ilişkili olmalıdır. Yerleşmenin yüzeyindeki buluntuların büyük çoğunluğunu oluşturan ve Helenistik Dönem'in farklı evrelerine tarihlendirilen parçalar arasında, ithal seramiklerin yanı sıra yerel üretimle ilişkilendirilebilecek buluntuların fazlalığı da dikkati çekmektedir. İthal seramikler arasında, pembe hamurlu, siyah astarlı Attik seramik, Lydia üretimi damarlı boyama tekniğiyle astarlanmış seramik, Pergamon üretimi beyaz astarlı bitkisel bezemeli lagynos parçaları ile terra sigillata, Doğu Sigillata A grubuna ait seramik, Ephesos üretimi gri seramik gibi örnekler görülmektedir ve bunlar MÖ 3. yy-1. yy arasına tarihlendirilmektedir.

Bu ithal parçaların yanında, gerek hamuru gerekse astar özellikleriyle ithal örneklerden hemen ayrılan ve buluntu grubunun da büyük bir bölümünü oluşturan seramikler, Apameia'nın yerel üretimiyle ilişkili olmalıdır. Bunlar, genellikle ithal seramiğin form açısından taklit edildiği ancak astarlama yöntemi farklı olan örneklerden oluşmaktadır. Bunlar form açısından ithal seramiklere öykünmüş olsa da özellikle daldırma tekniğiyle, astarlanmış yüzeyleri hemen dikkati çekmektedir. Seramik buluntular arasındaki ithal parçalar, Demir Çağı'nda, döneminde seramik pazarına hâkim olan Lydia, Ionia ve Attika gibi merkezlerle yapılan ticari ilişkilere ışık tutmaktadır. Ticari ilişkiler, Helenistik Dönem'den itibaren özellikle Pergamon gibi büyük merkezlere kaymıştır. Özellikle Geç Helenistik Dönem'de bu ilişkilere Ephesos gibi Batı Anadolu'nun büyük kentleri de katılmıştır.

MİMARİ PLASTİK ENVANTER ÇALIŞMALARI

M. TAŞKIRAN

Kelainai – Apameia Yüzey Araştırması kapsamında hedeflenen işlerden biri, kent ve çevresindeki muhtelif alanlarda bulunan mimari blokların tespiti ve belgelenmesidir. Çalışmalar kapsamında, Dinar kent merkezindeki Suçikan Mevkii'nde ve Belediye Atölye Amirliği avlusunda çevreden toplanan mimari blokların olduğu görülmüştür. 2019 yılı çalışmaları kapsamında, Belediye Atölye Amirliği avlusunda bulunan 116 mimari plastik parçası 21 adet yazıt ve 2 adet mezar [stel ve ostotek] kayda alınmış olup toplamda 139 adet taş eser incelenmiştir (Resim: 15). Bunlardan, 105 tanesinin envanterleri yapılmış ve fotoğrafları çekilerek belgelenmesi tamamlanmıştır. Çalışılan mimari plastik blokların çoğunlukla yerel kireçtaşı malzemeden yapıldığı, kalanların ise bazen ince bazen de gri gözenekli mermerden olduğu

anlaşmıştır. Eserlerin Roma İmparatorluk Dönemi'nden başlayarak Bizans Dönemi içlerine kadar tarihlendiği söylenebilir. Özellikle Roma İmparatorluk Dönemine ait kireçtaşı blokların yoğunluğu dikkat çekicidir. Sütun tamburlarının yanı sıra, başlıklar, duvar blokları, yazıtlar, mezar fragmanları ve altlık gibi örnekler ön plana çıkmaktadır.

EPİGRAFI ÇALIŞMALARI

E. YILDIZ

2019 yılında yapılan yüzey araştırmalarında yeni yazıtlar bulunmuştur. Bunlardan ilk örnek bir mezar steli olup, Afyonkarahisar Arkeoloji Müzesi tarafından Dinar Belediyesi'nin Tamirhane Atölyesi'ne getirilmiş ve şu anda burada durmaktadır. Dört satırdan oluşan Yunanca yazıttan mezarı yaptıranın Diodorion oğlu Aurelius Auksanon olduğu anlaşılmaktadır. Taşa, Auksanon'un bu mezarı erkek kardeşleri Zotikos ve Stratoneikos ile Rouphine Nynphe için anılarına izafeten yaptırdığı kazanmıştır. Aurelius gens isminden dolayı yazıt MS 212 ve sonrasında taşa kazanmış olmalıdır. Bir diğer yazıt ise Çakıcı Köyü muhtarının evinin avlusunda, avlu kapısının iç sövesine dayalı durmaktadır. Bir mezar taşına ait olan stelin üzerine 18 satırlık Yunanca yazıt kazanmıştır. Bir epigramı taşıyan stel, mezarın Aurelius Aksanon tarafından yaptırıldığını belirtmektedir. Mezar taşı vakitsiz ölen Semne için taşa kazınan bir ağıdı taşımaktadır. Bu yazıt da Aurelius gens isminden dolayı MS 212 den sonra taşa kazanmış olmalıdır.

Diğer bir buluntu yine Çakıcı Köyü muhtarı tarafından bulunarak evinin avlusuna getirilen bir başka yazıtlı blok taştır. Oldukça özenli hazırlanmış mermerden olan bu bloğun profil kısmı yumurta dizisi bezemesiyle şekillendirilmiştir. Yazıtlı blok Dinar istasyonunun doğusunda ve Dinar Lisesi'nin karşısında bulunan Zaire Pazarı'na giren yolun hemen doğu yol kenarında inşa edilen bir evin temel kazısından çıkarak farklı bir yere taşınmıştır. Ancak üzerinde taşıdığı 3 satırlık Latince yazıt, kepeçenin taşa verdiği zarar nedeniyle kısmen okunabilmektedir. Yazıttan onurlandırılan kişinin olasılıkla Gemina ya da Fulminata Leigionun tribus komutanı olan Caius Iulius (maalesef bu kişinin cognomeni okunamıyor) olduğu anlaşılmaktadır. Yazıtlardan Apameia'nın nehirlerinin kaynak aldığı bugün Eldere olarak adlandırılan Aulotrene'de Aporidos Come yakınında bir castellum (yardımcı birliklerin konuşlandığı karakol) olduğu bilinmektedir. Caius Iulius'un burada bulunma nedeni de bu castellum ile ilişkili olmalıdır. Diğer taraftan oldukça özenli işlenmiş bir onurlandırma yazıtının kentin bu bölümünde in situ olarak bulunması Apameia'nın kamusal binalarının da bulunduğu bir alana işaret edebilir.

NÜMİZMATİK ÇALIŞMALARI

D. S. LINGER

Kelainai-Apameia yüzey araştırmalarında, akropolis yüzeyinde dört adet bronz sikke bulunmuştur. Bunlardan üçü kent diğeri ise Apameia Tiyatrosu'nun yüzeyinde tespit edilmiştir. Sikkelerden ikisinin kondisyonu çok düşük olduğundan okunamamıştır. Sikkelerden birincisi (KA.20.S.YZY.01) Helenistik döneme tarihli bronz bir sikkedir. İkinci sikke

(KA.20.S.YZY.02) ise tiyatronun orkestranın doğusunda ele geçmiş olup, her ne kadar kötü kondisyonda olsa da ön yüzünde defne çelenkli Zeus başı, arka yüzünde de cepheden Artemis Anaitis kült heykeli görülebilmektedir. Bu bağlamda sikke MÖ 1. yüzyıla tarihlenir ve Apameia kentine aittir. Diğer iki sikke (KA.19.S.YZY.04-KA.20.S.YZY.03) ise korozyonlu olup tanımlanamamıştır.

Nümizmatik çalışmalarının bir diğer ayağını, Afyonkarahisar Arkeoloji Müzesi tarafından 2018 yılında Apameia Tiyatrosu'nda gerçekleştirilen kurtarma kazılarında ortaya çıkarılan 18 adet sikkenin incelenmesi oluşturmuştur. Bu kapsamda, Afyonkarahisar Arkeoloji Müzesi'nde korunan söz konusu sikkeler değerlendirilmiştir. Bunlardan; 1 adedi gümüş (Miletos), 17 adeti bronzdan olup bronz sikkelerden, 1 sikke Klasik (Miletos), 7 sikke Helenistik (4 adet Apameia, 1 adet Perge otonom ile 2 adet Selevkos), 1 sikke Roma eyalet (MS 1. yy), 3 sikke Geç Roma (Constantin ve sülalesi) dönemine tarihlenir. 6 sikke ise kondisyonlarının çok kötü olmasından dolayı tanımsız kategorisine ayrılmıştır. Bu 18 sikkeden 7 adedi toplu bulunmuştur (2 Selevkos, 1 Perge ve 4 adedi tanımsızdır).

MİMARİ YAPILARIN MEVCUT KORUMA DURUMUNUN TESPİTİ

A. YAŞAR

Restorasyon çalışmaları kapsamında, Apameia Tiyatrosu'nun ve tiyatronun kuzeyinde ortaya çıkarılan Helenistik Dönem örgü duvarın durumu, yapı malzemesi ve yapım tekniği incelenmiş koruma yöntemlerine yönelik değerlendirmelerde bulunulmuştur. Her iki yapının malzemesi, taşlarda oluşan kırılma, çatlama, ufalanma, yüzeysel kirlilik, örgü birim ve malzeme kayıpları, bitkisel oluşumlar, risk oluşturan faktörler açısından değerlendirilmiştir. Duvarların korunması üzerine değerlendirmeler yapılmış olup, sonraki süreçte gerçekleştirilecek restorasyon projeleri için ön hazırlık çalışmaları yapılmıştır.

JEOLJİK ARAŞTIRMALAR

B. SEMİZ

Jeolojik araştırmalar kapsamında Üçlerce Tepe'nin, nekropolis alanlarının ve kentin yakın çevresinin jeolojik özellikleri arazi gözlemleri ile ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Yapılan incelemeler sonucunda bölgedeki kayaçların Mesozoyik yaşlı karbonatlar ve Eosen karbonatlar olarak tanımlanan birimlerden oluştukları belirlenmiştir. Dinar ve yakın çevresinde gözlenen birim tabanda kireçtaşı litolojisinin hakim olduğu gözlenmiş ve üste doğru yer yer kumlu killi kireçtaşı şeklinde devam ettiği anlaşılmıştır. Tabandaki kireçtaşları içerisinde iri bentik foraminiferlerden alveolinidler ve ayrılmış kumlu-killi kireçtaşları içerisinde ise bol miktarda nummulit türleri bulunmaktadır. Bu birimin üst kesiminde ise (Dinar kuzeyinde) oligosen yaşlı konglomeralar yer almaktadır. Arazi çalışmalarının diğer aşamasını, antik kentten ve yakın çevresindeki kayaçlardan alınan örneklerin analizleri oluşturmaktadır. Bu amaç doğrultusunda, Apameia Tiyatrosu'ndan, Merkez Batı Nekropolisi'nden, Tavşantepesi

Nekropolisinden ve Büülüçalan Köyü'nde tespit edilen antik taş ocaklarından örnekler alınmış, bunların makro ve mikro görüntüleri fotoğraflarla belgelenmiştir.

TÜRK-İSLAM DÖNEMİ ARAŞTIRMALARI

S. KAYA-T. KOÇAK

Türk-İslam Dönemi araştırmalarında, Kelainai-Apameia'nın territoryumu içinde kalan, Dinar merkezli, Dazkırı, Evciler, Başmakçı ve Kızılören İlçelerinde çalışılması planlanmış bu çerçevede araştırmalara antik kentin merkezinin yer aldığı Dinar İlçesi'nden başlanmıştır. Dinar ve çevresi 11. asrın sonlarında Türklerin eline geçmiş bir bölgedir. Bu süreçte kentin nüfusunun azalması bölgede Türk hâkimiyetini kolaylaştıran etkenlerden bir tanesidir. Dinar ve çevresinde özellikle Osmanlı Döneminde mimari unsur olarak tarihi önemi olan çok sayıda cami göze çarpmaktadır. Bunların en önemlisi Dinar merkezde bulunan ve Camii Kebir Mahallesi'ne de adını veren Ulu Camii'dir. Batısında hükümet meydanı, doğusunda belediye caddesi bulunmaktadır. Bu cami Çarşı Camii, Bababey Camii isimleriyle de kaynaklarda geçmektedir. 15. ve 16. yüzyıllarda arşiv kayıtlarında merkezde bir caminin bulunduğu dair bir ibarenin bulunması caminin varlığına işaret etmektedir. Ancak doğal afetlerden dolayı yıkıldığı ve onarım gördüğü 1781 yılında yeniden yapılan minaresinden anlaşılmaktadır.

BITKİ VE HAYVAN ÇEŞİTLİLİĞİ

U. C. ERİŞMİŞ

Kelainai-Apameia ve çevresinde biyolojik zenginliğin belirlenmesi amacı ile Doç. Dr. U. C. Erişmiş tarafından incelemelerde bulunulmuş, bu kapsamda antik kentin sınırlarındaki farklı habitatlarda gözlemler yapılmıştır. Çalışmalarda bitki ve hayvan türlerine ait örneklerin fotoğrafları çekilmiştir. Bu araştırma döneminde, 35 taksona ait 45 bitki türü gözlenmiştir. Bir kuş cenneti olan Karakuyu Gölü önemli sulak alanlardan biridir ve Dinar'a yaklaşık 15 km. uzaklıktadır. Bu gölde son tespitlere göre 176 kuş türü bulunmaktadır. Kelainai-Apameia yüzey araştırmaları kapsamında yapılan incelemelerde söz konusu gölde 20 kuş türü gözlenmiştir.

Territoryum Çalışmaları

Territoryum çalışmaları kapsamında, 2019 yılında Evciler İlçesi'nde, Yeşilçat Köyü'nde ve Kuyuyanı Mevkii'nde, 2020 yılı çalışma programında ise Çobansaray, Büülüçalan ve Dikiçi köylerinde ön inceleme çalışması yapılmıştır.

Evciler Çalışması

Apameia'nın territoryumu içinde kalan Evciler İlçesi'nde ön inceleme çalışmaları yapılmıştır. Evciler ilçe merkezinde bulunan tören alanındaki mimari kalıntılar incelenerek fotoğrafları çekilmiştir. Tören alanında mil taşı, lahit kapağı, daha sonrasında döven taşı olarak kullanılan mimari blok, bir adet sütun, düzgün kesilmiş dörtgen formlu mimari bloklar kayıt

altına alınmıştır. Bir sonraki aşamada, Evciler Nedim Turan İlkokulu'ndaki taş eserler incelenmiştir. Okul kapısının girişinde iki adet postament yer almaktadır. Okulun deposunda ise üç ayaklı ezgi taşı, parapet parçası, opus sectile parçası, lahit parçası, masa tablası parçası, İslami Dönem mezar taşı parçası ve yazıtlı mezar steli tespit edilmiştir.

Yeşilçat Köyü Çalışmaları

Afyon-Isparta yolu üzeri Dinar İlçesi, Yeşilçat Köyü'nde dromoslu, basamaklı kaya mezarı görülmüştür. Dromos girişi, görünen yüzeyde dikdörtgen formlu olup yaklaşık 1.10 m genişliğinde 2.30 m uzunluğundadır. Giriş kısmı toprak ve çevresel atıklarla dolduğundan sağlıklı bir ölçü alınamamış olup mezar yapısı fotoğraflanarak mezarın haritaya işlenebilmesi için gerekli koordinatlar alınmıştır.

Apameia Restoran Mevkii

Araştırmalar kapsamında, Afyon-Denizli karayolu üzerinde yer alan Barış Çekiççi'ye ait Apameia Restoran'da incelemelerde bulunulmuştur. Restoranın önünde, Roma dönemine tarihlendirilen, 3 sütun başlığı, 2 su kanalı, 1 loğ taşı, 3 sütun gövdesi (bunların 1 adeti kaide- li), 1 adet künk ile üç adet yazıtlı blok (2'si net 1 adeti kısmi okunabilmektedir) tespit edilerek kayıt altına alınmıştır.

Kuyuyanı Yerleşmesi

Afyon-Isparta yolu üzerinde Isparta il sınırı karayolu levhasından yaklaşık 200-250 m uzaklıkta bulunan Kuyuyanı Mevkii'ndeki tarlada araştırma yapılmış, söz konusu alanda Roma Dönemi ile az miktarda Helenistik Dönem'e tarihlendirilen seramikler tespit edilmiştir.

Çobansaray Köyü Araştırmaları

Dinar İlçesi, Çobansaray Köyü, Kır Mevkii, 103 ada, 1 parsel içinde, Tavşantepesi Nekropolisi'nden kuş uçuşu yaklaşık 1.5 km kuzeybatıda, oldukça dik bir dağ silsilesinin batı yamacında, kuzeydoğu-güneybatı doğrultusunda uzanan sarp ve yüksek kayalığın doğu yüzünde iki adet kaya mezarı tespit edilmiştir. Yalın kapı açıklığına sahip mezarların yaklaşık 10 m yüksekte, ulaşılması güç, dik kayalık üzerinde bulunması nedeniyle incelenmesi mümkün olmamıştır. Kayalığın batı tarafına dolaşıldığında, bu yüzünde de yalın cepmeli bir kaya mezarının bulunduğu görülmüştür. Ancak, söz konusu mezarın da 6 m yüksekte, ulaşımı güç bir noktada olması sebebiyle ölçüleri alınamamıştır.

Bülüçalan Köyü Araştırmaları

Dinar İlçe Merkezi'nin yaklaşık 3 km kadar güneydoğusunda bulunan Bülüçalan Köyü'nde, köyün kuzeybatısında, Dinar'dan köye giden asfalt yolun doğu kenarında büyük bir kaya kütleli üzerinde iki adet kaya mezarının bulunduğu görülmüştür. Fotoğrafları çekilen, plan ve kesit çizimleri yapılan mezarlar KA.20.BA.M1 ve KA.20.BA.M2 numaraları veri-

lerek kayıt altına alınmıştır. Ayrıca, Bülüçalan Köyü'nün kuzeyindeki kayalık alanda incelemeler yapılmıştır. Bu alanın farklı noktalarında, taş ocağı olarak kullanıldığına işaret eden taş düzlemleri ve taş çıkarmak için açılan sığ su kanalları görülmüştür. Taş çıkarılan alanlar 1 ve 2 nolu alan olarak kaydedilmiştir. 1 nolu taş kesim alanının ön cephesinde bir adet de niş bulunmaktadır. Bu alanın yaklaşık 20 m kuzeyinde bulunan 2 nolu taş kesim alanı “U” planlıdır. Bu ocakta taşlar teraslama yoluyla alınmıştır.

Dikici Köyü Araştırmaları

Bülüçalan Köyü'nden Dikici Köyü istikametine giden yol üzerinde bulunan ve geçmiş yıllarda tescillenen Çatalhöyük I, Çatalhöyük II Tümülüsleri ile Çatalhöyük yerleşmesi incelenmiştir. Bunlardan anakayanın oluşturduğu doğal bir yükselti üzerinde konumlanan Çatalhöyük Tümülüsü II'nin yüzeyinde yoğun şekilde eski kaçak kazı çukurları gözlemlenmiştir. Bu çukurlardaki toprak içerisinde Demir Çağı'nın orta ve geç safhasına tarihlendirilebilecek seramik parçaları tespit edilmiştir. Bu durum, tümülüsün Demir Çağı ile ilişkili olma ihtimalini ortaya koymaktadır. Tümülüsün alt eteklerinde ise MÖ 2. binyıl ve ETÇ seramikleri görülmüştür. Bu seramikler içerisindeki bantlı ve halat motifli küp gövde parçaları, olasılıkla bu alanın aynı zamanda bir prehistorik mezarlık olduğunu düşündürmektedir. Yani Çatalhöyük Tümülüsü II'nin bulunduğu alan 300 m kuzeydoğusundaki Çatalhöyük yerleşmesinin mezarlığı olarak kullanılmış olmalıdır.

Buradan Çatalhöyük Tümülüsü I'e geçilmiştir. Bu Tümülüs, Çatalhöyük yerleşmesinin yaklaşık 200 m kuzeydoğusunda, Çatalhöyük Tümülüsü II'nin ise yaklaşık 100 m güneyinde yer almaktadır. Doğal bir yükselti üzerinde konumlanan bu tümülüsün de yüzeyinde ETÇ ve Demir Çağı'na ait seramikler bulunmuştur. Söz konusu tespitler, bu tümülüsün de aynı Çatalhöyük Tümülüsü II'de olduğu gibi mezarlık alanı olarak kullanıldığını düşündürmektedir. Prehistorik çağlarda mezarlık olarak kullanılan bu doğal tepeciklerin üzerine olasılıkla Demir Çağı'nda tümülüsler yapılmıştır. Tümülüsün tam merkezinde oldukça büyük ve derin bir eski kaçak kazı çukuru bulunmaktadır. Tümülüs, mezarlığın tam üzerine yerleştirilmiş olup yüksekliği yaklaşık 5 m'dir. Dinar İlçesi, Dikici Köyü sınırlarında bulunan Çatalhöyük yerleşiminde incelemeler yapılmıştır. Höyüğün doğu, batı ve kuzey eteklerinde tarımsal amaçlı yapılan tesviyeler sonucu oluşan kesitlerde ve eski kaçak kazı çukurlarında kuru örgü taş duvarlar ve bunların hemen üzerinde yıkılmış kerpiç izlerinin varlığı tespit edilmiştir. Özellikle geç dönem Roma, Bizans ve Türk-İslam dönemi tabakaları höyüğün erken dönem katmanlarını kapatmıştır. Bu sebeple yüzeyde çok az erken dönem seramikleri gözlenmiştir.

KAYNAKÇA

Topbaş 1991, A. Topbaş, “Dinar (Apameia) Tiyatro Kurtarma Kazısı”, *I. Müze Kurtarma Kazıları Semineri* (19-20 Nisan 1990), 1991, 309-328.

Ivanchik-Kienlin-Summerer 2010, Ivanchik, A., A. von Kienlin, L. Summerer, “Recherches a Kelainai – Apamee Kibotos en 2008-2009 Rapport Preliminaire, *Anatolia Antiqua*

XVIII, 2010, 109-140

Summerer-Ivantchik-Kienlin (eds.) 2011, Summerer, L., A. Ivantchik, A. von Kienlin, “Kelainai-Apameia Kibotos, Developpement urbain dansle contexte anatolien”, Actes du colloque international Munich (2-4 Avril 2009), Bordeaux, 2011.

Ivantchik-Belinskiy-Dovgalev 2011, Ivantchik, A., A. Belinskiy, A. Dovgalev, “Prospections sur le Territoire D’Apamee et Elaboration Du Sig Kelainai-Apamee Kibotos (2008-2010), Kelainai-Apameia Kibotos, Developpement urbain dansle contexte anatolien, Actes du colloque international Munich (2-4 Avril 2009), (eds. L. Summerer, A. Ivantchik, A. von Kienlin), 2011, Bordeaux, 145-149.

Dupont-Lungu 2011, Dupont, P., V. Lungu, “Kelainai 2008: Les Trouveilles Ceramiques. Presentation Preliminaire”, Kelainai-Apameia Kibotos, Developpement urbain dansle contexte anatolien, Actes du colloque international Munich (2-4 Avril 2009), (eds. L. Summerer, A. Ivantchik, A. von Kienlin), 2011, Bordeaux, 249-275.

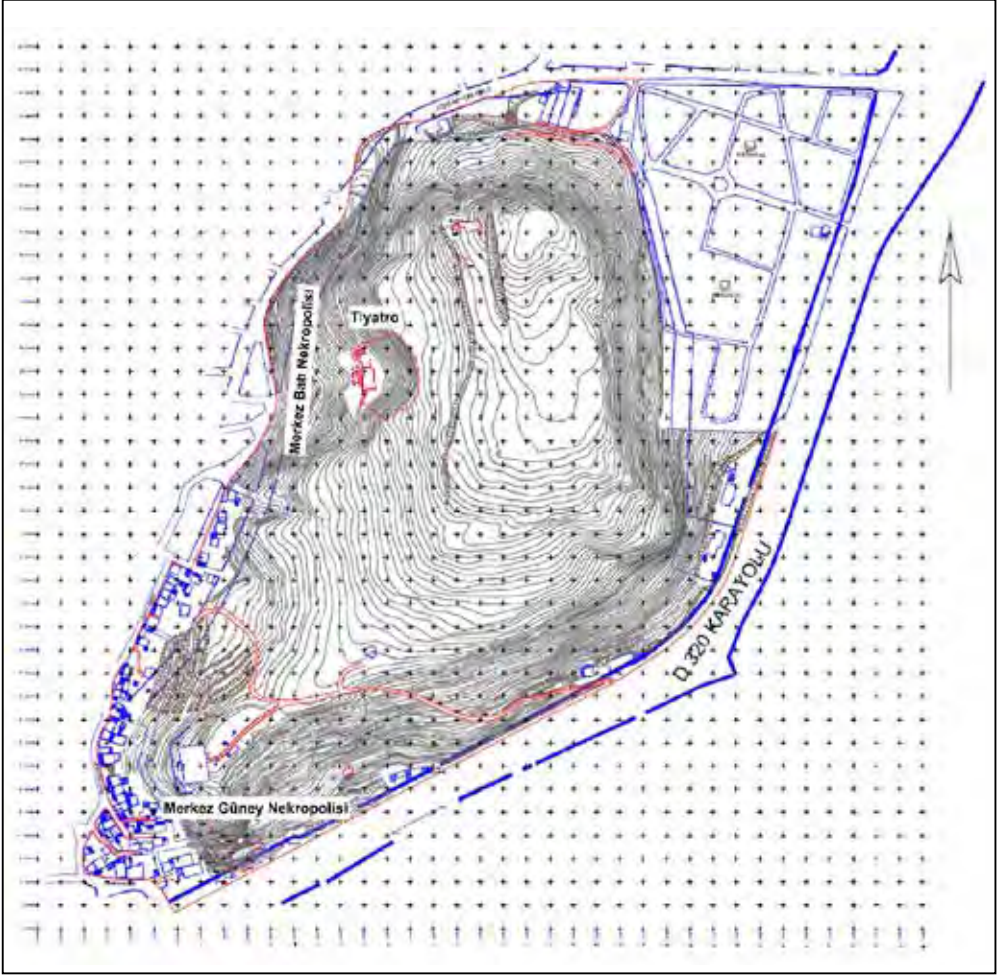
Ivantchik-Summerer-Kienlin (eds.) 2016, Ivantchik, A., L. Summerer, A. von Kienlin, “Kelainai-Apameia Kibotos: Une métropole achéménide, hellénistique et romaine”, Bordeaux, 2016.

Kienlin-Herdt-İlaslı 2016, Von Kienlin, A., G. Herdt, A. İlaslı, “Das Theater von Apameia”, “Kelainai-Apameia Kibotos: Une métropole achéménide, hellénistique et romaine” (eds. A. Ivantchik, L. Summerer, A. von Kienlin), Bordeaux, 2016, 151-173.

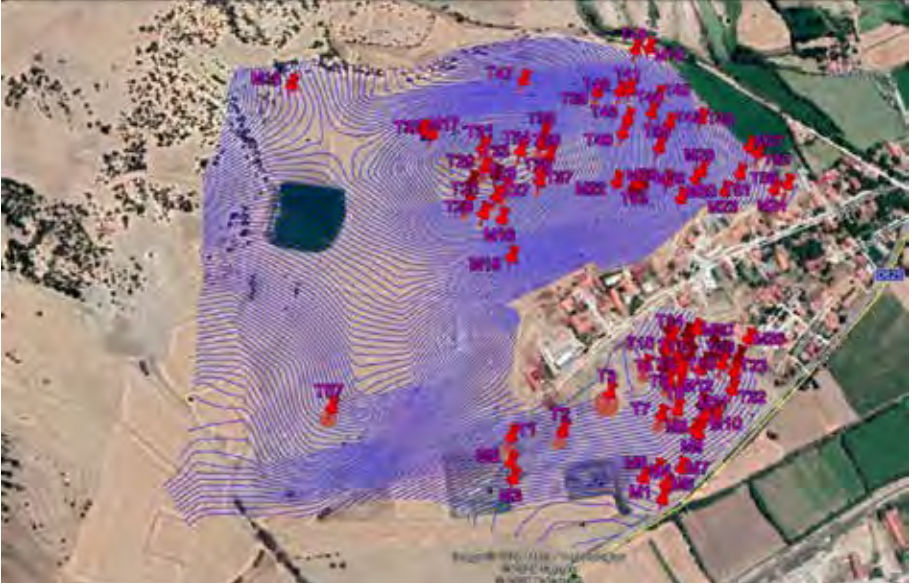
Lungu-Dupont 2016, “Kelainai-Apamee Kibotos. Un Facies Ceramique Centre-Anatolien”, Kelainai-Apameia Kibotos: Une métropole achéménide, héliénistique et romaine, (eds. A. Ivantchik, L. Summerer, A. von Kienlin), Bordeaux, 2016, 437-451.

Lungu 2016, Lungu, V., “The Achaemenid Bowls From Celaenae. An Introduction”, Kelainai-Apameia Kibotos: Une métropole achéménide, héliénistique et romaine, (eds. A. Ivantchik, L. Summerer, A. von Kienlin), Bordeaux, 2016, 453-471.

Resim 2: Üçlerce Tepe, hâlihazır harita ve karelağı.

Resim 3: Tavşan Tepesi Nekropolisi, Google Earth üzerine aplikasyonu yapılan halihazır haritası ile mezarların konumu.

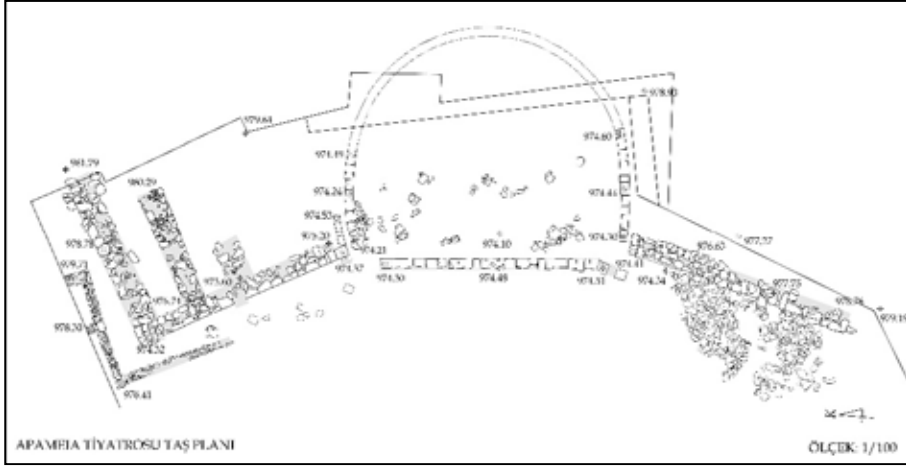

Resim 4: Güney Nekropolisi, Google Earth üzerine aplikasyonu yapılan halihazır haritası ile mezarların konumu.

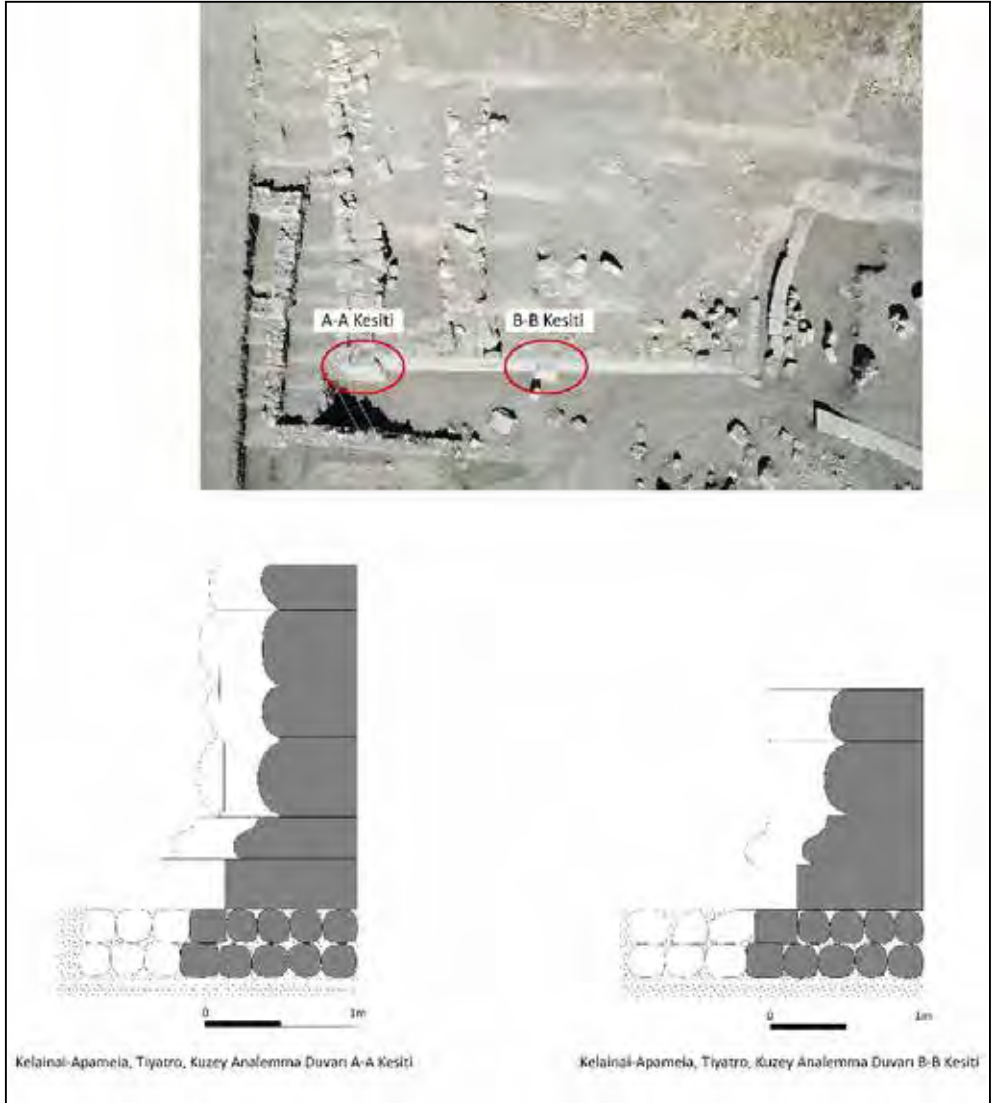

Resim 5: Apameia Tiyatrosu.

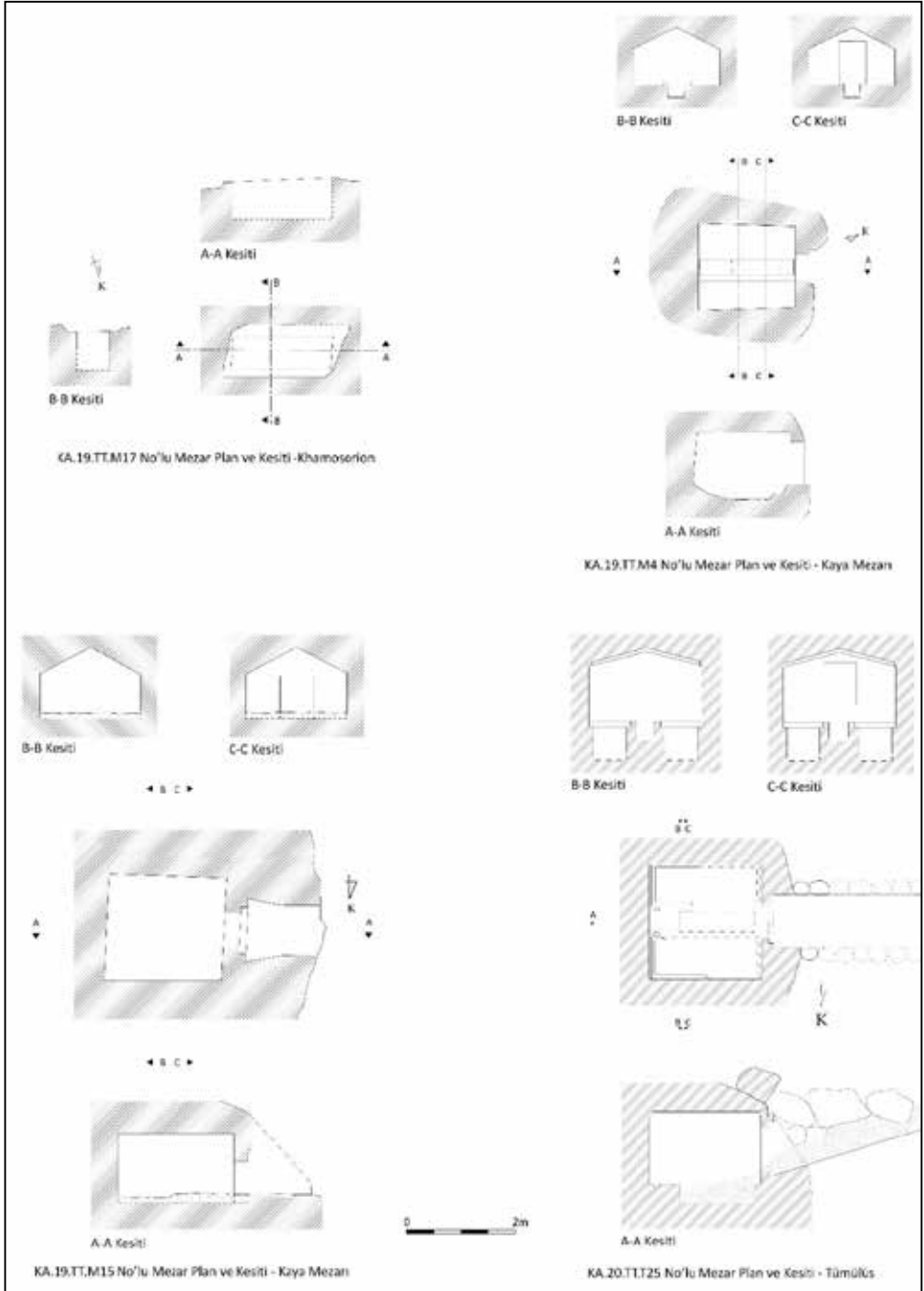
Resim 6: Apameia Tiyatrosu, taş planı.

Resim 7: Apameia Tiyatrosu, kuzey analemma duvarından alınan kesitler

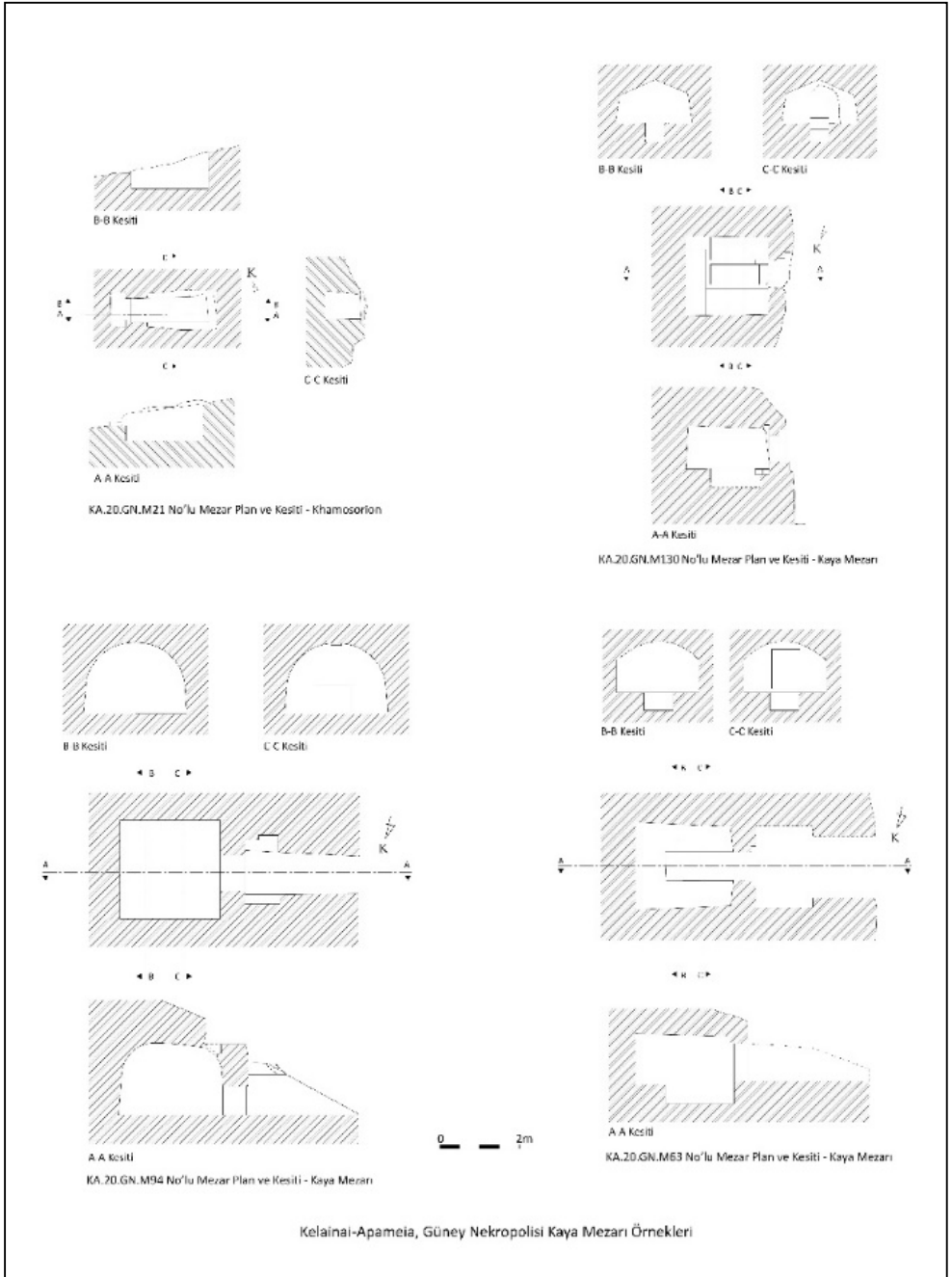
Resim 8: Tavşantepe Nekropolisi, mezar tipleri

Resim 9: Tavşantepesi Nekropolisi, mezar tipleri ve çizimleri

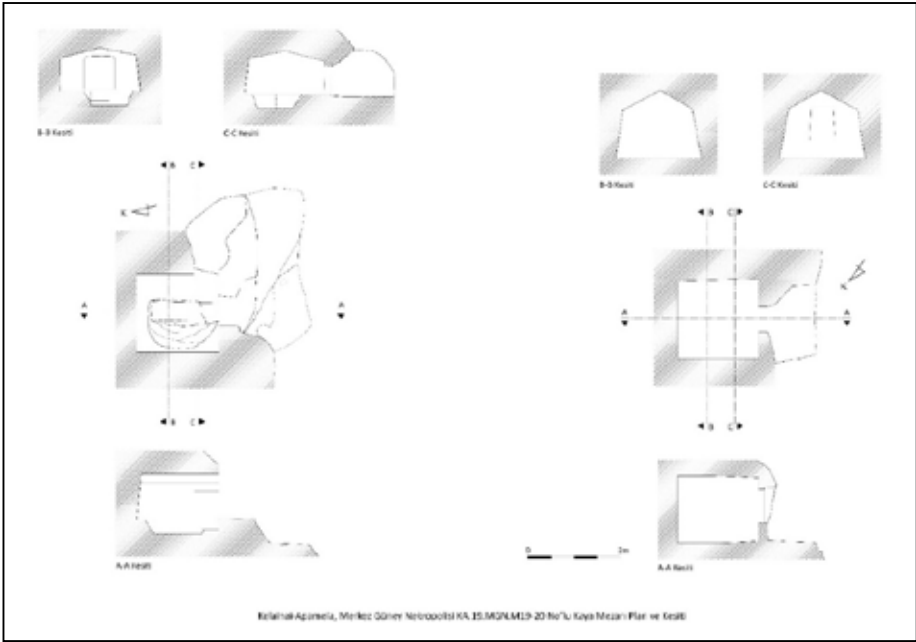
Resim 10: Güney Nekropolisi, mezar tipleri

Resim 11: Güney Nekropolisi, mezar tipleri ve çizimleri

Resim 12: Merkez Güney Nekropolisi, kaya mezarları

Resim 13: Merkez Güney Nekropolisi, kaya mezarı örnekleri ve çizimleri

KA.19.M.02

KA.19.MP.84

KA.19.MP.84

KA.19.MP.12

KA.19.Y.13

KA.19.Y.10

Resim 15: Dinar Belediyesi Atölyesi'nde korunan mimari plastik, lahit kapağı, yazıtlı blok ve stel örnekleri

“ORTA ÇAĞ’DAN GÜNÜMÜZE İNEGÖL VE ÇEVRESİ” YÜZEY ARAŞTIRMASI 2020 YILI ÇALIŞMALARI

Mustafa ÇETİNASLAN*

Ali Can ÖZÇELİK

Nurseli ERSOY

Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü’nün 10.04.2020 tarih ve 94949537-161.01-E.300435 sayılı onayıyla izin verilen Bursa İli, İnegöl İlçesini kapsayan, “Orta Çağ’dan Günümüze İnegöl ve Çevresi” konulu yüzey araştırması 16.06.2020-30.06.2020 tarihleri arasında İnegöl Belediye Başkanlığının desteği ile gerçekleştirilmiştir¹.

2020 yılı yüzey araştırmasına Bakanlık Temsilcisi olarak Kütahya Müze Müdürlüğü’nde görevli Sanat Tarihçi Mahmut TOGAY, Uzman Sanat Tarihçi Süleyman GÜVEN, Sanat Tarihçi Alican ÖZÇELİK ve Sanat Tarihçi Nurseli ERSOY katılmışlardır². Yüzey araştırması esnasında dünyada ve ülkemizde görülen Koronavirüs (Covid-19) salgınına karşı gerekli tedbirler alınmış ve titizlikle uygulanmıştır.

İnegöl ilçe sınırları içerisinde yer alan eskiden köy olarak tanımlanan, 12.11.2014 tarih ve 6360 sayılı kanun ile mahalle statüsüne alınan 15 yerleşim yerinde çalışma gerçekleştirilmiştir. Ayrıca yüzey araştırmasında Kulacahisar Kalesi’nin yerinin tespiti için yapılan çalışmalarda yerel halktan alınan bilgiler sonucunda Kulaca Mahallesi ile aynı topoğrafik ve coğrafi alan içerisinde yer alan Bayramşah, Tekke ve İskaniye (Cemiyet) mahallelerine de gidilmiş ve gerekli tespit ve belgeleme çalışmaları yapılmıştır. Böylece İnegöl ilçe sınırları içerisinde yer alan toplam 18 mahallede yüzey araştırması gerçekleştirilmiştir³. Söz konusu yerleşim alanlarından sadece Tokuş ve İskaniye (Cemiyet) mahallelerinde herhangi bir kültür varlığı tespit edilememiştir. 2020 yılında ilk defa gerçekleştirilen yüzey araştırmasında 3 kale/gözetleme kulesi, 4 cami, 1 minare, 1 kilise, 1 kervansaray, 8 hamam, 1 değirmen, 1 çeşme, 2 kuyu bileziği, 22 baş taşı ile 7 ayak taşı ve 2 kitabe parçası kayıt altına alınmıştır.

* Doç. Dr. Mustafa ÇETİNASLAN, Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Kampüs, Konya/TÜRKİYE. mcetinaslan@selcuk.edu.tr

Arş. Gör. Ali Can ÖZÇELİK, Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Kampüs, Konya/TÜRKİYE. ali.ozcelik@selcuk.edu.tr

Nurseli ERSOY, Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Kampüs, Konya/TÜRKİYE. Nurseliersoy.ne@gmail.com

1 Araştırmamıza destek veren İnegöl Belediye Başkanı Sayın Alper TABAN, Başkan Yardımcısı Sayın Ridvan KO-CAAĞA, İnegöl Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürü Uzman Sanat Tarihçi Önder KILIÇ, İnegöl Belediyesi Kent Müzesi Sorumlusu Uzman Tarihçi Serdar SEVİNÇ ve İnegöl Belediyesi çalışanlarına teşekkür ederiz.

2 Tüm dünyada ve ülkemizde görülen Koronavirüs (Covid-19) salgını sürecinde zor şartlarda, ancak büyük bir uyum ve özveri ile çalışan bakanlık temsilcimize ve ekip üyelerimize teşekkür ederiz.

3 Kulaca, Şipalı, Yiğitköy, Akbaşlar, Dömez, Fındıklı, Hamzabey, Tokuş, Kozluca, Çeltikçi, Edebey, Cerrah, Yenice, Alibeyköy, Ortaköy, Bayramşah, Tekke ve İskaniye (Cemiyet) mahallerinde çalışma yapılmıştır.

YÜZEY ARAŞTIRMASINDA İNCELENEN YAPI ve ESERLER:**Kale, Gözetleme Kuleleri/Karakollar:**

Yüzeysel araştırması kapsamında Osmanlı Beyliğinin kuruluş döneminde ilk fethedilen hisar/kale durumundaki *Kulacahisar Kalesi*'nin yerinin tespit edilmesi amaçlanmaktaydı. Kulaca Mahallesi'nin mevcut yerine daha sonra taşındığı asıl yerleşimin ise bugünkü yerleşim alanının kuzeyinde olduğu bilinmektedir (Resim: 1). Yapılan yüzeysel araştırması ile yerel halk tarafından doğal kaya oluşumlarının hatalı şekilde yorumlandığı, bunun da ötesinde çeşitli yayınlarda yapılan yer tespitlerinin doğru olmadığı anlaşılmıştır⁴. Kulaca Mahallesi'nin kuzeyinde olduğu belirtilen alanda yapılan çalışmalarda herhangi bir yapı kalıntısı tespit edilememiştir. Hisar/kale olarak belirtilen bölgenin yakınlarında *Eski Konaklar*, *Eski Bağlar*, *Türbe* ve *Bey Pınarı* mevkilerinde yapılan çalışmalarda da yapı kalıntısına rastlanmamakla birlikte bol miktarda yüzeysel buluntusu tespit edilmiştir (Resim: 2). Bizans ve Osmanlı dönemlerine tarihlenen sırlı ve sırsız seramikler form vermekten uzak, küçük parçalar halinde bulunup, fotoğraflanarak kayıt altına alınmıştır.

Yığıtköy Mahallesi istikametinden gelip Şipali Mahallesi'ne doğru uzanan *kervan yolunun* Kulaca Mahallesi yakınlarındaki döşeme taşları araştırma esnasında tespit edilmiştir (Resim: 3). Yapılacak çalışmalar ile doğu-batı ve kuzey-güney kervan yollarının tespit edilmesi Osmanlı göç yollarının da anlaşılmasına imkân sağlayacaktır.

Dömez, Fındıklı ve Bayramşah mahallelerinde kırsal alanda birer adet *gözetleme kulesi/karakol* yapısı tespit edilmiştir (Resim: 4). İnegöl-Yenişehir hattında yer alan yapılar, bu alandaki kervan yollarının güvenliği için yapılmış güvenlik/karakol yapılarıdır. Yapılan kaçak kazılar nedeniyle tahrip edilen söz konusu yapılara ait beden duvarları ve temel izleri kısmen görülebilmektedir. Moloz taş ve tuğla malzeme ile inşa edilen yapılar, Bizans döneminde inşa edilmiş ve Osmanlı döneminde de kullanılmış olmalıdır.

Camiler:

Kulaca Mahallesi Mehmed Bey Camii geçtiğimiz yıllarda bir restorasyon geçirmiştir (Resim: 5). İnegöl Belediyesi Kent Müzesinde korunan caminin orijinal kuşak yazılarında 1130/1717-18 tarihi okunmaktadır. Mevcut bilgiler ışığında caminin bu tarihte yapıldığı ya da yenilendiği anlaşılmaktadır. Kulaca Mahallesi Mehmed Bey Camii moloz taş ve tuğlanın dönüşümlü olarak kullanılması ile örülmüş almaşık duvarlı ve üzeri kırma çatı ile örtülü bir yapıdır. Derinlemesine dikdörtgen planlı harimin kuzeyinde son cemaat yeri ve son cemaat yerinin batısında da tek şerefeli minare yer almaktadır. Caminin alçı mihrabı, ters U şeklinde biçimlendirilmiş olup, mukarnas kavsarası kaliteli bir işçilik göstermektedir⁵.

Şipali Mahallesi Hacı İvaz Çelebi Camii, 20. yüzyılın ilk yarısı içerisinde yenilenmiştir (Resim: 12). Derinlemesine dikdörtgen planlı harim kırma çatı ile örtülüdür. Caminin kuzey-

4 Sevim, 2017: 33-47; Güler, 2019: 327-342.

5 Ötügen-Durukan-vd, 1986: 137

batısında camiden 0,60 m uzaklıkta yer alan minaresi, erken Osmanlı mimarisinin izlerini yansıtmaktadır. Minarede görülen şarapnel ve kurşun izleri ise İnegöl'ün Yunan işgalinden kalma, hazin hatıralardır. Düzgün kesme taş malzemeden yapılmış sekizgen bir kaide üzerinde yükselen minare, pabuçtan itibaren tuğla malzeme ile inşa edilmiş olup, tek şerefelidir. Gövdenin alt ve üstünde halat şeklinde bileziklere, şerefe altında ise kirpi saçak/testere dışı uygulamalarına yer verilmiştir⁶. Yüzeysel araştırması tamamlandıktan sonra yapıda restorasyon çalışmaları başlamıştır. Restorasyonda yapının beden duvarlarındaki sıva temizlenmiş, üst örtü elden geçirilmiş ve girişin önündeki muhdes bölüm kaldırılmıştır.

*Hamzabey Mahallesi'nde Mehmed Bey Camii*nin inşa tarihi ile ilgili bir kitabe bulunmamaktadır. Ancak vakıf kayıtlarından anlaşıldığına göre cami büyük olasılıkla II. Bayezid'in kızı Hançerli Fatma Sultan'ın eşi Hüdavendigâr Sancakbeyi Mehmet Bey tarafından 16. yüzyılın ilk yıllarında (1510) yaptırılmıştır⁷. Enine dikdörtgen planlı caminin üzeri içte düz tavan dışarıda kırma çatı ile örtülüdür. Son yıllarda restorasyon geçiren caminin girişine ahşap bir son cemaat yeri eklenmiştir. Caminin tek şerefeli taş minaresi kuzeydoğuda yer almaktadır. Kesme taş ve tuğlanın dönüşümlü olarak kullanıldığı yapının mihrabı mukarnas kavsaralıdır.

Akbaşlar Mahallesi Camii, 20. yüzyılın ortalarına tarihlenmektedir. Derinlemesine dikdörtgen planlı caminin üzeri kırma çatı örtülüdür. Yapının tek şerefeli tuğla minaresi güneydoğudadır.

Kozluca Mahallesi'nde yer alan tarihi cami yıkılarak yerine yeni bir cami inşa edilmiştir. Eski yapıdan geriye sadece *minare* kalmıştır. Sekizgen bir kaide üzerinde yükselen minare tek şerefelidir. Kesme taş malzemeden yapılan minare, genel özellikleri açısından 19. yüzyılın ortalarına tarihlenebilir. Çeşitli bölümlerinde bozulmalar olan minarenin acilen restore edilmesi gerekmektedir.

Kilise:

Cerrah Mahallesi merkezinde bir konutun bahçesinde eski bir *kilise* kalıntısı yer almaktadır. Bir dönem ahır ve samanlık olarak kullanılan kilisenin içerisinde inşaat gerçekleştirilmiş ve yapının genel şemasını tespit edebilmek zorlaşmıştır. Yapının doğu beden duvarı bütünüyle, güney beden duvarı ise kısmen ayakta. Yapı, dışarıdan düz olan doğu cephesinin ortasında geniş bir apsis ve apsisin güneyinde tonoz örtülü enine dikdörtgen bir mekân ile bu mekânın batısında küçük bir apsisden ibarettir. Küçük bir apsisle sahip mekân diakonikon olarak yapılmıştır (Resim: 6). Ana apsis ve kuzey bölüm büyük oranda tahrip olmuştur. Kilisenin ortada geniş bir nef ve yanlarda daha dar neflerden oluştuğu ve apsisin yanlarında pastaforium mekânlarına sahip olduğu anlaşılmaktadır. Yapının batı cephesinin nerede sonlandığı ve narteks olup-olmadığı ancak yapılacak kazı çalışması ile mümkün olabilecektir.

Kervansaray:

Karaca Bey Kervansarayı Ortaköy Mahallesi'nin İnegöl istikametindeki girişinde yer

6 Ötügen-Durukan-vd, 1986: 135.

7 Ötügen-Durukan-vd, 1986: 134-135.

almaktadır. Ekrem Hakkı Ayverdi, söz konusu köy ve kervansarayı Bursa'nın Karacabey İlçesindeki Karaca Bey İmaretinin vakıfları arasında saymaktadır⁸. 15. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenen kervansaray kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen bir alanı kaplamaktadır. Güney cephenin ortasında yer alan bir kapıdan girilen kervansaray, iki ayak sırası ile üç sahna ayrılmış ve tonozların üzeri dışta kiremit ile örtülmüştür. Yapının beden duvarları üç sıra tuğla bir sıra taş malzeme ile örülmüş ve payandalarla desteklenmiştir. Yapı 2000'li yılların başında restore edilmiş olup, günümüzde lokanta-toplantı salonu olarak kullanılmaktadır.

Hamamlar:

Yüzey araştırmasında Kulaca, Şipali, Yiğitköy, Hamzabey, Cerrah, Yenice, Alibeyköy ve Ortaköy mahallelerinde birer hamam tespit edilmiştir. Moloz taş ve tuğla ile inşa edilen bu hamamlardan Yiğitköy Hamamı büyük oranda yıkılmış durumdadır. Diğer hamamlarda da kısmi yıkıntı ve tahribat söz konusudur. En sağlam durumdaki hamam, Alibeyköy Hamamı olup, 1970-80'li yıllarda yapının çevresine inşa edilen konutlar sebebiyle yapının içerisine girilememektedir. Hiçbirinde kitabe bulunmayan hamamlarda temizlik ve restorasyon çalışmalarının yapılması gerekmektedir.

Kulaca Mahallesi'nin merkezinde Mehmed Bey Camiinin kuzeybatısında yer alan *Kulaca Hamamı*, tek hamam olarak doğu-batı doğrultusunda inşa edilmiş dikdörtgen bir alanı kaplamaktadır⁹. Hamam dikdörtgen bir giriş bölümünün ardından yan yana yerleştirilmiş eş büyüklükte kare planlı iki hacim ile bu hacimlerin doğusunda kalan tonoz örtülü bir birim ile su deposundan oluşmaktadır (Çizim: 1, Resim: 7).

Şipali Mahallesi'nin İnegöl girişinde yer alan hamam, tek hamam olarak inşa edilmiştir. Kuzey-güney doğrultusunda inşa edilen hamam, dikdörtgen bir alanı kaplamaktadır¹⁰. *Şipali Hamamı* bugün sadece temel izleri görülen sonradan eklenmiş bir soyunmalığın ardından doğu-batı doğrultusunda uzanan tonoz örtülü iki mekân, bu mekânların arkasındaki eş büyüklükte iki kare birim ve bu birimlerden batıdakinin arkasına yerleştirilen halvet ve doğudakinin arkasındaki su deposundan ibarettir.

Yiğitköy Mahallesi'nde köy merkezine yakın bir konumda yapılmış olan *Yiğitköy Hamamı*, büyük oranda yıkılmıştır. Üzeri kubbe ile örtülü olduğu anlaşılan kare bir mekân ile bu mekânın güneyinde yer alan tonoz örtülü bir su deposu görülebilmektedir. Duvar izlerinden anlaşıldığına göre hamam, batıya doğru devam etmektedir.

Hamzabey Mahallesi'nde Hamza Bey Camiinin batısında bir konutun avlusu içerisinde yer alan *Hamzabey Hamamı*, tek hamam olarak kuzey-güney doğrultusunda inşa edilmiştir¹¹. Yapı eş büyüklükte kare planlı iki mekânın aynı aks üzerinde arka arkaya yerleştirilmesi ile oluşturulmuş dikdörtgen bir alanı kaplamaktadır.

8 Ayverdi, 1974: 830.

9 Ötügen-Durukan-vd, 1986: 137-138.

10 Ötügen-Durukan-vd, 1986: 145-146.

11 Ötügen-Durukan-vd, 1986: 135.

Cerrah Mahallesi'nde köy meydanının batısında yer alan *Cerrah Hamamı*, güneydoğu-kuzeybatı doğrultusunda kareye yakın dikdörtgen bir alanı kaplamakta olup, hamamın tuvaleti cepheden öne doğru çıkma yapmaktadır. Tek hamam olarak inşa edilen yapı arka arkaya yerleştirilmiş eş büyüklükte kare planlı iki mekân ile bu mekânlardan ilkinde bitişik dikdörtgen planlı bir mekân ile dikdörtgen planlı su deposu ve küçük bir tuvaletten oluşmaktadır.

Yenice Mahallesi'nde yer alan *Yenice Hamamı*, tek hamam olarak inşa edilmiş olup, yöredeki en büyük boyutlu hamam yapısıdır. Kuzey-güney doğrultusunda inşa edilen yapı, dikdörtgen bir alanı kaplamaktadır¹². Hamam tonozlu bir mekânın iki yanına yerleştirilmiş iki küçük hacim ile üzeri kubbe ile örtülü enine dikdörtgen bir birim ve bu birime bitişik eş boyutlu kare planlı iki mekândan oluşmaktadır (Çizim: 2, Resim: 8). Hamamın su deposu ve külhanı toprak altında kalmıştır.

Alibeyköy Mahallesi'nin meydanında yer alan *Alibeyköy Hamamı*, tek hamam olarak inşa edilmiştir. Kuzey-güney doğrultusunda arka arkaya yerleştirilmiş yaklaşık kare planlı iki mekân ve bu mekânlardan ilkinde bitişik daha küçük boyutlu kare bir bölüm ile iki mekâna batıdan bitişik durumdaki dikdörtgen planlı su deposundan oluşmaktadır¹³. Hamamın çevresine inşa edilen yapılar nedeniyle, yapının içerisine girilememektedir. Alibeyköy Hamamının yakınlarında betonarme olarak yapılmış iki su maksemi bulunmaktadır. Ayrıca yerel halktan alınan bilgilere göre hamamın yakınlarındaki köprü, 1960'lı yıllarda ortadan kalkmıştır.

Ortaköy Mahallesi'nin merkezinde caminin güneyinde yolun solunda yer alan *Ortaköy Hamamı*, kuzey-güney doğrultusunda inşa edilmiş olup, dikdörtgen bir alanı kaplamaktadır¹⁴. Tek hamam durumundaki yapı, arka arkaya yerleştirilmiş yaklaşık kare planlı iki mekân ve bu mekânlardan ilkinde bitişik daha küçük boyutlu kare bir birim ile ikinci mekânın arkasına yerleştirilmiş dikdörtgen planlı su deposundan oluşmaktadır (Çizim: 3, Resim: 9).

Su Değirmeni:

Cerrah Mahallesi'nde derenin kıyısında büyük boyutlu bir yapı kalıntısı tespit edilmiştir. Tek cephesi günümüze ulaşan yapı, bir *su değirmeni* olup, arkasındaki kayalık alandan büyük bir kaya düşmesi sonucunda tahrip olmuştur. Çalılık alan içerisinde yer alan değirmenin çarkhanesi kısmen görülebilmektedir.

Çeşme-Kuyu:

Yiğitköy Mahallesi'nde, Yiğit Baba Türbesinin karşısında yer alan *Yiğitköy Çeşmesi*, eğimli bir arazide inşa edilmiştir. Oldukça bozuk bir kemerle kuşatılmış çeşmenin iki taslığı ve iki kurnası vardır. Ayna taşı olarak bir mezar steli devşirme olarak kullanılmıştır. Üçgen bir alınlıkla sonlanan stelin üzerinde Yunanca bir kitabe yer almaktadır¹⁵.

12 Ötüken-Durukan-vd, 1986: 146-147.

13 Ötüken-Durukan-vd, 1986: 131-132.

14 Ötüken-Durukan-vd, 1986: 141-142.

15 “87 yıl kusursuz yaşayan Asklepiodotos oğlu Gaius ve onun 47 yıl yaşayan oğlu Gaius. Çevre bahçesiyle bera-

Kulaca Köyü Mehmed Bey Camiinin avlusu içerisinde biri kitabeli, biri kitabesiz *iki kuyu bileziği* yer almaktadır. Kitabeli olan kuyu bileziğinde iki selvi ağacı arasında iki satırlık sülüs hatlı bir kitabe yer almaktadır (Resim: 10). Kitabenin üzerinde ise bir çarkıfelek motifi görülmektedir. Kitabenin günümüz Türkçesi ile okunuşu şöyledir:

Sâhibu 'l-hâyrat çâh-ı zibâ / Kethüdâzâde İbrâhim Ağa / Sene 1117

Kitabeye göre kuyu bileziğinin 1117/1705-06 tarihinde Kethüdazâde İbrahim Ağa tarafından yaptırıldığı anlaşılmaktadır¹⁶.

Mezar Taşı ve Kitabeler:

Çeltikçi Mahallesi Mezarlığı, Edebey Mahallesi Mezarlığı, Hamzabey Mahallesi Hamzabey Camii Haziresi ve Tekkeköy Mahallesi Akbıyık Sultan Türbesi Haziresi olmak üzere dört ayrı alanda 24 baş ve 7 ayak taşı tespit edilmiştir. Bir kısmı kırık durumdaki mezar taşları fes, sarık ve kavuk gibi erkek başlıklı, hotoz gibi kadın başlıklı ya da sivri kemer ve bitkisel tepeliklidir.

Çeltikçi Mahallesi Mezarlığında altı adet mezar yapısı tespit edilmiştir. Bu toprak mezarlarda altı baş, dört ayak taşı vardır. 1305/1887-1888 ile 1 Kanuni evvel 1327/14 Aralık 1911 tarihleri arasına tarihlenen mezar taşlarından iki tanesi erkek, dört tanesi kadın mezar taşıdır. Söz konusu mezar taşlarından bir tanesinde “Çeltikçi Karye”si olarak yerleşim yerinin adı belirtilmiştir. Diğer beş taş ise *Kazanlık*'tan yöreye göç eden Bulgaristan muhacirlerine aittir.

1. Toprak mezarda yer alan baş taşı 85x23x8 cm ölçülerinde olup, takke türü bir iç başlığın etrafına yatay olarak sarılan sarık dilimlerinden oluşan bir başlığa sahiptir. Kitabenin okunuşu şu şekildedir: *-Hüve'l-Bâki / Merhûm ve mağfûr leh / Çeltikçi Karyeli / Hacı Mustafa Ağa / Rûhiçün Fâtiha / Sene 1305/1887-88.*

2. Toprak mezarda yer alan baş taşı 81x30x6 cm ölçülerinde olup, alınlığında stilize yaprak motiflerinin yer aldığı sivri kemer tepelikle sonlanmaktadır. Kırık olan ayak taşının gövdesinde selvi motifi işlenmiştir. Kitabenin okunuşu şu şekildedir: *- Âh mine 'l-mevt / Tifil iken cefa erişti vadesi / İnledi kan ateşiyle hem ânası / Kıl şefaâat nevcivanım bizlere / Validenin gayri yoktur çaresi / Kazanlık muhacirlerinden Hamidli Karyeli / Kardeini Ağanın kerimesi Fatuma Hanım / Rûhuna Fâtiha 1320/1902-03.*

3. Toprak mezarda yer alan baş taşı 75x30x10 cm ölçülerinde olup, alınlığında stilize yaprak motiflerinin yer aldığı sivri kemer tepelikle sonlanmaktadır. Baş taşı ile benzer şekilde biçimlendirilmiş 50x30x10 cm ölçülerindeki ayak taşının gövdesinde selvi motifi yer almaktadır. Kitabenin okunuşu şu şekildedir: *- Âh mine 'l-mevt / Fenâdan bekaya eyledi rihlet / Ede*

ber bu mezar onun karısı Marcellas ve oğulları tarafından yaptırıldı. Eğer birisi (mezarı) mülkiyetine geçirirse (?) kente ceza olarak 1500 denaria borçlu olacak. Sağlıcakla”. Yunanca olan yazıt Mehmet Alkan tarafından günümüz Türkçesine aktarılmıştır. Kendisine teşekkür ederiz.

16 Söz konusu kitabenin tarih bölümünün olduğu kısımda boydan boya bir kırık vardır. Bu nedenle daha önce yapılan bir çalışmada tarih hatalı olarak 1115 şeklinde okunmuş ve kuyu bileziği 1703-04 yılına tarihlenmiştir (Ötügen-Durukan-vd, 1986: 136-137, 159 [Resim: 98]).

kabrini Hâk ravza-i cennet / Kazanlık muhacirlerinden Hamidli / Karyesinden Sevhatte oğlu / Mehmet Kerimesi Nefise Hanımın / Ruhiçün el-Fâtiha / Sene 1320/1902-03.

4. Toprak mezarda yer alan baş taşı 90x25x7 cm ölçülerinde olup, çapraz sarık dilimleri ile kuşatılmış fes şeklinde bir başlığa sahiptir. Alınlığında stilize yaprak motiflerinin yer aldığı sivri kemer tepelikle sonlanan 55x25x10 cm ölçülerindeki ayak taşının gövdesinde selvi motifi işlenmiştir. Kitabenin okunuşu şu şekildedir: - *Hüve'l-Bâkî / Ziyaredden murad bir duadır bugün / Bana ise yarın sanadır / Kazanlık muhacirlerinden Hamidli Karyeli / Zilha oğlu Süleyman bin Halil / Ruhiçün el-Fâtiha / Sene 1320/1902-03.*

5. Toprak mezarda yer alan baş taşı 80x26x6 cm ölçülerinde olup, alınlığında stilize yaprak motiflerinin yer aldığı sivri kemer tepelikle sonlanmaktadır. Baş taşı ile benzer şekilde biçimlendirilmiş 45x25x6 cm ölçülerindeki ayak taşının gövdesinde selvi motifi yer almaktadır. Kitabenin okunuşu şu şekildedir: - *Hüve'l-Bâkî / Kazanlık kazasından Hacı / Osman oğlu Mehmet Ağa'nın / Validesi Hadice Hanım / Ruhiçün fatiha / Sene 1329 Zilhicce/Kasım-Aralık 1911.*

6. Toprak mezarda yer alan baş taşı 81x26x6 cm ölçülerinde olup, alınlığında stilize yaprak motiflerinin yer aldığı sivri kemer tepelikle sonlanmaktadır. Kitabenin okunuşu şu şekildedir: - *Hüve'l-Bâkî / Ziyaredden murad bir duadır / Bugün bana ise yarın sanadır / Kazanlıklılı Hafız Hüseyin kerimesi / Meryem Hanım rûhiçün Fâtiha / 1 Kanuni evvel sene 1327/14 Aralık 1911.*

Edebey Mahallesi Mezarlığında üç adet baş taşı tespit edilmiştir. Toprak mezarlara dikilmiş olan baş taşları, daha sonra mezarlık içerisindeki bir odada koruma altına alınmıştır. 1062/1651-1652, 1185/1771-1772 baş taşları erkek ve 1246 / 1830-31 baş taşı ise kadın mezarına aittir. Edebey Mahallesi Mezarlığında Roma ve Bizans dönemine ait çeşitli mimari plastik parçalar da görülmektedir. Bu parçalardan bazıları kısmen elden geçirilerek mezar taşı olarak kullanılmıştır.

60x18 cm ölçülerindeki silindik gövdeli baş taşı hafif sivri bir tepelikle sonlanmaktadır. Kitabenin okunuşu şu şekildedir: - *Kad intekalel-merhûm / minel fena Ali / Bin İbrahim Bey / Tarih fi sene 1062 (1651-52) / Fâtiha.*

93x20x10 cm ölçülerindeki baş taşı, baklava desenli bir kavukla sonlanmaktadır. Kitabenin okunuşu şu şekildedir: - *Merhûm Ahmet / Ruhiçün Fâtiha / Sene 1185/1771-72.*

97x33x10 cm baş taşı, bitkisel tepelikle sonlanmaktadır. Kitabenin okunuşu şu şekildedir: - *Hüve'l-Bâkî / el-Hac Hüseyin Ağanın / Kerimesi cennet mekân / Firdevs-i Âşiyân merhûme / Ve mağfure leha Şerife / Ümmü Külsün Hatunun / Ruhiçün el-Fâtiha / Sene 1246/1830-31.*

Hamzabey Mahallesi Hamzabey Camii Haziresinde 12 baş ve 3 ayak taşı tespit edilmiştir. Söz konusu mezar taşlarının bir kısmı toprakta dikili halde bir kısmı ise hazirenin çeşitli yerlerine atılmış haldedir (Resim: 11). Dokuz mezar taşı 1197/1782-1783 - 1311/1895-96 yılları arasında tarihlenmektedir. Hazire alanında yapılacak düzenleme çalışması ile çok daha fazla mezar taşının toprak altından çıkarılarak, kayıt altına alınması muhtemeldir.

Başlığı kırık haldeki baş taşının boyun bölümünde bir daire motifi görülmektedir.

Kitabenin okunuşu şu şekildedir: - *Merhûme / Hafize / Ruhuna Fâtiha / Sene 1197/1782-83.*

2. 65x20x10 cm ölçülerindeki baş taşı, tepesi hafifçe kırık dikey şeritli bir kavukla sonlanmaktadır. Kitabenin okunuşu şu şekildedir: - *Merhûm ve mağfür / Halil Bey / Ruhîçün / Fâtiha Sene 1197/1782-83.*

3. 90x25x10 cm ölçülerindeki baş taşı, dikey şeritli bir kavukla sonlanmaktadır. Kitabenin okunuşu şu şekildedir: - *Hüve 'l-Hallâku 'l-Bâkî / Osman Bey zâde merhûm / Ve mağfür leh Zeyn / el Abidin Bey / Ruhuna lillâhil fâtiha / Sene 1219/1804-05.*

4. 85x25x8 cm ölçülerindeki baş taşı, dikey şeritli bir kavukla sonlanmaktadır. Kitabenin okunuşu şu şekildedir: - *Hüve 'l-Bâkî / Ey ... hep gelen bu faniye etmez karar / ... ecelden edemez kimse firar / Derviş paşazade merhûm / Ve mağfür leh Muhammed Emin Bey / Rûhuna Fâtiha fi 15 Zilhicce Sene 1226 / 31 Aralık 1811.*

5. 105x25x10 cm ölçülerindeki baş taşı, takke türü bir iç başlığın etrafına yatay olarak sarılan sarık dilimlerinden oluşan bir başlığa sahiptir. Kitabenin okunuşu şu şekildedir: - *Hü / Beni kul mağfîret ey Rabb-i Yezdân / Bi-hakk-ı Arş-ı A'zam nûr-ı Kur'an / Gelüb kabrimi ziyâret eden ihvân / Edeler rûhuma bir Fâtiha ihsân Hu / Emin Bey zâde merhûm / Ve mağfür leh Halil / Bey ruhuçün rızâen / Lillâhil Fâtiha / Sene 1251/1835-36.*

6. 100x20x10 cm ölçülerindeki baş taşı, takke türü bir iç başlığın etrafına hafif çapraz olarak sarılan sarık dilimlerinden oluşan bir başlığa sahiptir. Kitabenin okunuşu şu şekildedir: - *Merhûm Muhammed Emin / Bey zâde Abdullah / Bey oğlu merhûm / Ve mağfür leh cennet / Mekân Firdevs-i / Aşîyan Hüseyin / Bey ruhiçün / el Fâtiha Sene 1251/1835-36.*

7. Kırık haldeki baş taşının kitabesinden bir kadına ait olduğu anlaşılmaktadır. Kitabenin okunuşu şu şekildedir: - ... (kırık) / Hanım ruhuçün / el Fâtiha Sene 1252/1836-37.

8. Toprak mezarda yer alan baş taşı 125x30x10 cm ölçülerinde olup, Aziziye kalıplı bir başlıkla sonlanmaktadır. 113-36x6 cm ölçülerindeki sivri kemerli ayak taşının gövdesinde selvi motifi işlenmiştir. Kitabenin okunuşu şu şekildedir: - *Hüve 'l-Hayyü 'l-Bâkî / Numan Paşa beylerinden / Emin Bey zâde merhûm / Ve mağfür leh Cennet mekân / Firdevs-i aşîyan / Hanedanı kadimden el-Hac / Abdullah Bey'in / Ruhü şerifi için / El fatiha Sene 1275 Lam/ Mayıs-Haziran 1859.*

9. 125x30x10 cm ölçülerindeki baş taşı iki parçaya ayrılmış halde olup, Aziziye kalıplı bir başlıkla sonlanmaktadır. 11. satırında ebcedle tarih düşürülen kitabenin okunuşu şu şekildedir: - *Hüve 'l-Hayyü 'l-Bâkî / ... / ... / Hanedan ehli ... / Bezl-i nâz u ni'metiyle nâmun ibka eyledi / Bir iç ağrısı mevtine oldu sebab / Ol şeçî u kahramânın ömrin ifna eyledi / Ey nice resimleri Rüstemler hâk-i mezelledde olub / Zil-i dünya aldanub sonunda imhâ eyledi / Râmi târih-i fevtin hüznüyle yâd idem / Derdile Hacı Halil Bey azm-i ukbâ eyledi / Sene 1313/1895-96.*

Aynı haziredeki üç mezar taşının ise tarihi, kırık ya da silik olduğu için okunamamıştır. Bu mezar taşlarından Arapça olarak düzenlenmiş ilk ikisi biçim, yazı ve süsleme özelliklerine göre hazire alanındaki en erken tarihli mezar taşlarıdır (Resim: 12).

10. Silindirik gövdeli baş ve ayak taşından sadece ilki okunabilmektedir: - *Hazâ ravzâ el merhûm vel mağfur es said eş şehid ilâ muhtaç rahmetallahâ teala Ömer bin Osman Bey.*

11. 100x50x10 cm ölçülerindeki baş taşı sivri kemerli bir tepelikle sonlanmaktadır. Gövdesine mihrabiye işlenmiş baş taşında şemse ve salbekten oluşan kompozisyonun içerisinde kitabe işlenmiştir. Baş taşı ile benzer şekilde biçimlendirilmiş olan ayak taşının üst kısmı kırıktır. Kitabenin okunuşu şu şekildedir: - *Hâzihi ravzatu'l mer / hûmeti' mağfureti / Hanzade Sultan / binti'l-merhum Mesih Beğ / tâbe serâhumâ.*

12. Başlığı kırık haldeki baş taşının alt kısmı da günümüze ulaşamamıştır. Kitabenin okunuşu şu şekildedir: - *Hüve'l-Bâkî / Merhum el muhtaç / İlâ rahmetel gafûr / İskodralı Osman / Efendi ruhuçün / Fâtiha / ... (kırık).*

Tekkeköy Mahallesi'nde, Akbıyık Sultan Türbesinin Haziresi içerisinde yenilenmiş halde üç mezar yapısı yer almaktadır:

1. 100x32x10 cm ölçülerindeki baş taşı, dikey şeritli bir kavukla sonlanmaktadır. Kitabenin okunuşu şu şekildedir: - *Nuşedüb camı kazadan şerbeti / Eyledim fani cihandan ah uzleti / Kalmadı vaktim vasiyyet edeyim / Verdi hak bana şehadet devleti / Bağırca maktul olan el-Hac / Mustafa Ağa zâde merhûm Hac / Hüseyin Ağa rûhuna Fâtiha / Sene 1221/1806-07.*

2. 110x32x13 cm ölçülerindeki baş taşı, üzerinde çapraz sırmaların yer aldığı dikey şeritli bir kavukla sonlanmaktadır. Kitabenin okunuşu şu şekildedir:- *Hüve'l-Bâkî / Beni kıl mağfiret ey Rabb-i Yezdân / Bi-hakk-ı Arş-ı A'zam nûr-ı Kur'an / Gelüb kabrimi ziyâret eden ihvân / Edeler rûhuma bir Fâtiha ihsân / Merhûm el-Hac Süleyman Ağa bin / el-Hac Mustafa Ağa ruhuna Fâtiha / Sene 1238 Gurre Ra Elif/14 Ocak 1823.*

3. 93x22x7 cm ölçülerindeki baş taşı, fes türü bir iç başlığın etrafına sarılan sarık dilimlerinden oluşan bir başlığa sahiptir. Kitabenin okunabilen kısımları şu şekildedir: - *Hüve'l-Bâkî / İlahi.../ ... / ... Şehit Hafız Hüseyin / İbni İbrahim ... / Ruhuna Fâtiha çünkü gittim Mevlâyâ / Rızaen lillahil Fâtiha Sene 1289 / Fi 4 Şevval/5 Aralık 1872.*

Tekkeköy Mahallesi Akbıyık Sultan Türbesinin duvarında bir *kitabe parçası* tespit edilmiştir. Birkaç kelimeden oluşan kitabeyle ait başka parça olup-olmadığı araştırılmış ve ikinci bir parça da mezarların arasında bulunmuştur. Ancak bu iki parça birbirinin devamı olmayıp, arada başka eksik parçaların da olduğu anlaşılmaktadır.

SONUÇ

15-30 Haziran 2020 tarihleri arasında Bursa İli, İnegöl İlçesi'nde gerçekleştirilen yüzey araştırmasında çok sayıda taşınır ve taşınmaz kültür varlığı, rölöve ve fotoğraflama yöntemleri kullanılarak belgelenmiştir. 116 mahalleye sahip olan İnegöl İlçesi'ndeki 18 mahallede yürütülen çalışmalarda Kulacahisar Kalesi'nin yeri tespit edilememiş, ancak 3 karakol/gö-

zetleme kulesi, 4 cami, 1 minare, 1 kilise, 1 kervansaray, 8 hamam, 1 değirmen, 1 çeşme, 2 kuyu bileziği, 22 baş taşı, 7 ayak taşı ve 2 kitabe parçası, kayıt altına alınmıştır. Söz konusu kültür varlıkları, İnegöl'ün zengin birikiminin bir kesitini ortaya koymakla birlikte İnegöl'ün Osmanlı sanatının erken dönemini aydınlatmakta yetersiz kaldığı da görülmektedir. Bunun sebebi bölgenin deprem kuşağında yer alması ve bu nedenle pek çok yapının yıkılıp yeniden yapılmasının yanı sıra 1. Dünya Savaşı'nda yaşanan Yunan İşgalidir. Bu işgal sırasında köylerdeki camiler başta olmak üzere çok sayıda kültür varlığı yakılıp, yok edilmiştir.

Bundan sonraki dönemde yapılacak saha ve arşiv çalışmaları ile Osmanlı Beyliği'nin filizlendiği İnegöl yöresinin kültürel ve tarihi potansiyelinin daha açık şekilde ortaya konulması hedeflenmektedir. Yapılacak yüzey araştırmaları ile yöredeki kuzey-güney ve doğu-batı güzergâhındaki kervan yollarının tespit edilmesi ile Osmanlı dönemi göç yolları da ortaya konulabilecektir. Böylece Beylikten Devlet olmaya giden yolda konar-göçerlik ve şehir kültürünün daha iyi anlaşılması sağlanacaktır.

KAYNAKÇA:

AYVERDİ, Ekrem Hakkı (1989). *Osmanlı Mi'mârisinde Fâtih Devri 855-886 (1451-1481)*, Cilt: III, İstanbul.

ÇETİNASLAN, Mustafa (2016). "İnegöl Yöresinden Tanınmayan Üç Hamam", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi / The Journal of International Social Research*, Cilt: 9, Sayı: 42, Sinop, s. 941-958.

ÇETİNASLAN, Mustafa (2014). *Taşların Dili –İnegöl Mezarlıkları ve Mezar Taşları*, İnegöl.

Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî (2005). *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi -Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 306, Süleymaniye Kütüphanesi Pertev Paşa 462, Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Beşir Ağa 452 Numaralı Yazmalarının Mukayeseli Transkripsiyonu – Dizini*, İstanbul.

GÜLER, Cengiz (2019). "Osman Gazi'nin İlk Fethi: Kulaca Kalesi", *Journal of Turkish Studies [Festschrift in Honor of Özer Ergenç]*, Vol. 51, Harvard University, s. 327-342.

ÖTÜKEN, S. Yıldız – DURUKAN, Aynur – ACUN, Hakkı – PEKAK, Sacit (1986). *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler IV*, Ankara.

SEVİM, Sezai, (2017). "İnegöl'de Kulaca Kalesi", *Uluslararası İnegöl Tarihi ve Kültürü Sempozyumu*, Cilt: I, İnegöl, s. 33-47.

Resim 1: Kulacahisar Kalesinin olduğu düşünülen alanın hava fotoğrafı (İnegöl Belediyesi Arşivi).

Resim 2: Kulaca Mahallesi, Türbe Mevkii'nde tespit edilen sırlı ve sırsız seramik parçaları.

Resim 3: Kulaca Mahallesi yakınlarından geçen kervan yoluna ait döşeme taşları.

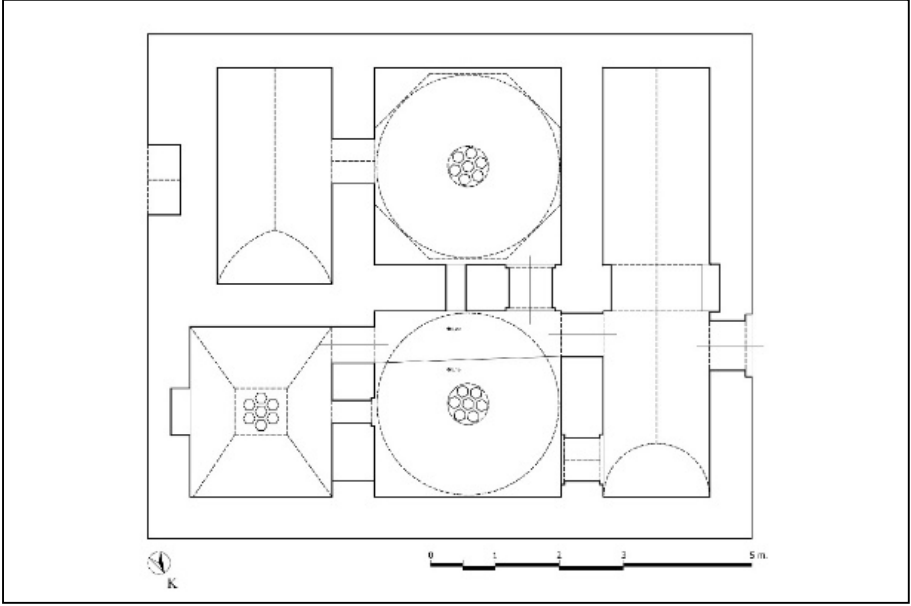
Resim 4: Bayramşah Mahallesi, gözetleme kulesi/kalenin genel görünüşü.

Resim 5: Kulaca Mahallesi Mehmed Bey Camii, genel görünüşü.

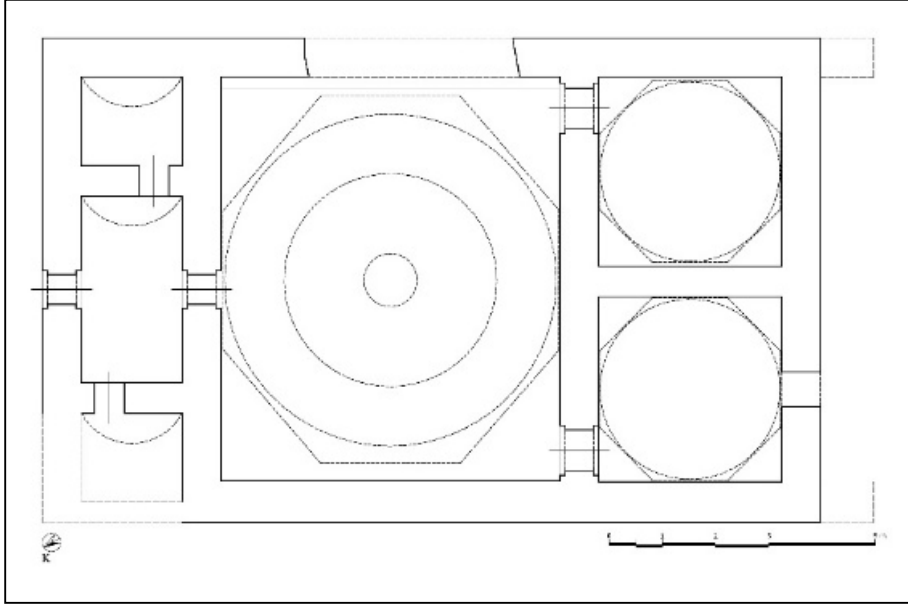
Resim 6: Cerrah Mahallesi, kilisenin diakonikon apsisinin genel görünüşü.

Çizim 1: Kulaca Mahallesi Hamamı, planı (Çetinaslan).

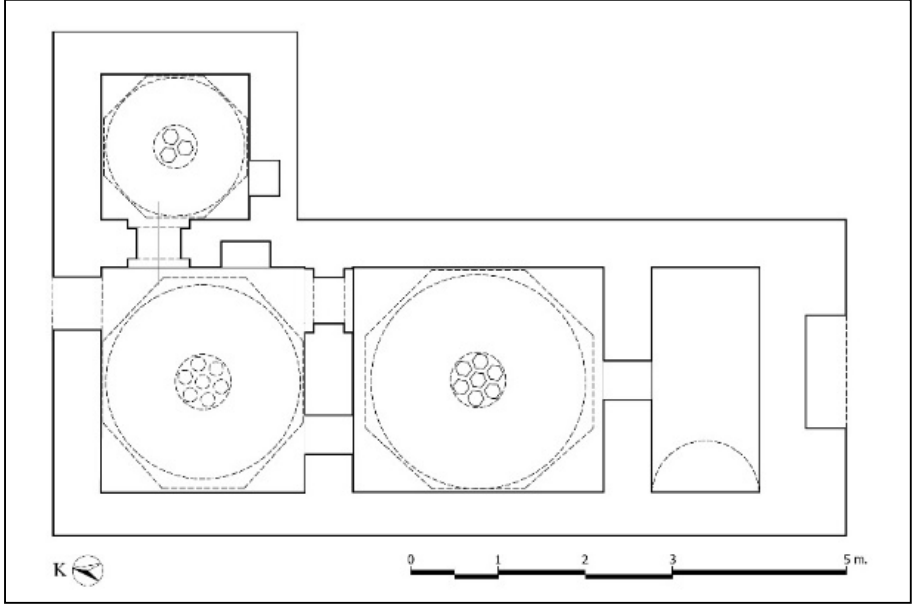
Resim 7: Kulaca Mahallesi Hamamı, genel görüntüsü.

Çizim 2: Yenice Mahallesi Hamamı, planı (Çetinaslan).

Resim 8: Yenice Mahallesi Hamamı, sıcaklığının genel görünüşü.

Çizim 3: Ortaköy Mahallesi Hamamı, planı (Çetinaslan).

Resim 9: Ortaköy Mahallesi Hamamı, genel görünüşü.

Resim 10: Mehmed Bey Camii, avlusundaki kitabeli kuyu bileziğinin görüntüsü.

Resim 11: Hamzabey Mahallesi, Hamzabey Camii haziresinin genel görüntüsü

Resim 12: Hanzade Sultan'ın baş taşı.

2019-2020 YILI KARS - İĞDIR İLLERİ YÜZEY ARAŞTIRMASI

Mustafa KARAGEÇİ*

Akın BİNGÖL

Fatih TURANLI

Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün 07.08.2019 tarihli ve 656115 sayılı izinleri ile 2019 yılı yüzey araştırmaları 03-16 Eylül 2019 tarihleri arasında Kars İli Merkez, Kağızman, Akyaka ve Arpaçay İlçeleri ile Iğdır İli Merkez ve Karakoyunlu İlçelerinde; 2020 yılı yüzey araştırmaları ise Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün 28.08.2020 tarihli ve 631378 sayılı izinleri ile 03-17 Eylül 2020 tarihleri arasında Kars İli Merkez ve Arpaçay İlçelerinde yürütülmüştür. Kafkas Üniversitesi'nden Doç. Dr. Akın BİNGÖL başkanlığında yürütülen çalışmalara Prof. Dr. Alpaslan CEYLAN, Prof. Dr. Bahattin ÇELİK, Dr. Öğr. Üyesi Mustafa KARAGEÇİ, Doç. Dr. Nezahat CEYLAN, Doç. Dr. Oktay ÖZGÜL, Doç. Dr. İbrahim ÜNGÖR, Doç. Dr. Yavuz GÜNAŞDI ve Öğr. Gör. Fatih TURANLI katılmıştır. Bakanlık temsilciliği görevini 2019 yılında Erzurum Arkeoloji Müzesi Müdürlüğü'nden Uzman Esra ASLANKAFA, 2020 yılında ise Van Müzesi Müdürlüğü'nden Uzman Şevket BEYİŞ üstlenmiştir. Yüzey araştırmaları laboratuvar çalışmaları Emine ÇALBAY, Dilek KARAGEÇİ, Muhammet OMAK ve Emre BALCI tarafından yürütülmüştür. ¹

Bölgede daha önce yaptığımız araştırmaların 2019 ve 2020 yılı çalışmaları verimli geçmiş ve bölgenin tarihi ve arkeolojisini aydınlatması bakımından önemli sonuçlar ortaya koyacağını düşündüğümüz birçok merkez tespit edilmiştir.

KARS BÖLGESİNDE BELİRLENEN YERLEŞMELER

2019 ve 2020 yıllarında yapmış olduğumuz yüzey araştırmalarını Merkez İlçe, Kağızman, Akyaka ve Arpaçay İlçelerinde yoğunlaştırdık. 2019-2020 yıllarında Kars bölgesinde yaptığımız araştırmalarda, geçen yıllarda incelenen merkezlere yeni merkezler eklenmiştir. (Harita: 1)

* Dr. Öğr. Üyesi Mustafa KARAGEÇİ, Kafkas Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Kars/Türkiye, mkarageci@hotmail.com

Doç. Dr. Akın BİNGÖL, Kafkas Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Kars/Türkiye, akinbing@hotmail.com

Öğr. Gör. Fatih TURANLI, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler M.Y.O., Kars/Türkiye, f.turanli@hotmail.com

1 Yüzey araştırmaları sırasında gösterdikleri anlayış ve sağladıkları katkılardan dolayı ekip üyelerine, bakanlık temsilcimiz Esra ASLANKAFA ve Şevket BEYİŞ'e, Kars Arkeoloji Müzesi Müdürü M. Yücel KUMANDAŞ'a, Kars Kültür Varlıklarını Koruma Müdürü Z. A. Kaptan YAŞLI'ya, bu çalışmanın gerçekleşmesine katkıları olan Kafkas Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Hüsnü KAPU'ya ve Fen-Edebiyat Fakültesi Dekanı Prof. Dr. Gencer ELKİLİÇ'a teşekkür ederiz.

*Kars-Merkez**Azat Kalesi*

Kars İli, Merkez İlçe'nin 8 km. güneyindeki Borluk Vadisi'nin yaklaşık 3 km. batısında yer alan kale, kuzey-güney doğrultulu inşa edilmiştir. Kalenin deniz seviyesinden yüksekliği 1.790 m.'dir. Kalenin kuzeyi tarım arazileri ile çevrilidir. Karakol tarzında yapılan kale, bölgeyi ve tarım arazilerini kontrol eden hâkim bir konuma sahiptir. Azat Köyü'nün sınırları içinde yer alan kale, daha önceki yıllarda tespit ettiğimiz Azat Höyük, Çalgüney Kalesi ve Ataköy Kalesi gibi merkezlerin batısında yer almaktadır. Muhtemelen bu kalelerden birine bağlı karakol olarak yapıldığı düşünülen kale, aynı zamanda Kafkas coğrafyasına açılan tarihi yolların üzerinde yer almaktadır. Bu nedenle kalenin bulunduğu konum stratejik açıdan önemlidir.

Kale, genel olarak dikdörtgen bir plan özelliği göstermektedir. Kalenin giriş kapısı kuzey yöndedir. Kalenin sur duvarları kuzey-güney yönde 30 m., doğu ve batı yönde ise 24 m.'dir. Ayrıca kale içerisinde temel seviyesindeki taşlardan bir takım mimari yapı izleri gözlemlenebilmektedir. Kalenin sur duvarları büyük bazalt taşlarının dış yüzeylerinin kabaca işlenmesiyle oluşturulmuştur. Kuzey ve batı yönlerindeki sur duvarları savunmayı kolaylaştırmak amacıyla 1 m. aralıklarla çift sıra halinde yapılmıştır. Kuzey yönündeki sur duvarlarının yerden yüksekliği yaklaşık 70 cm. genişliği ise 90 cm.'dir. Kalenin batı ve güney sur duvarları temel izlerinden tespit edilebilmektedir. Kalenin doğu sur duvarları yaklaşık olarak 1 m. yüksekliğinde ve 50 cm. genişliğindedir. Kalede tespit edilen keramikler ve kalenin mimari özellikleri dikkate alındığında kalenin İlk Tunç Çağı'nda inşa edildiğini ve daha sonraki dönemlerde de kullanıldığı söylenebilir (Resim: 1).

Azat Yerleşmesi

Kars İli, Merkez İlçe'nin 8 km. güneyindeki Borluk Vadisi'nin 3 km. ve Azat Kalesi'nin 200 m. batısında yer almaktadır. Yerleşmenin deniz seviyesinden yüksekliği 1.780 m.'dir. Yaklaşık olarak 12000 m²'lik bir alanı kaplayan ve kuzey tarafı günümüzde tarım arazisi olarak kullanılan bu yerleşim yerinde oval planlı mimari yapı izleri bulunmaktadır. Yerleşmenin kale ile bağlantılı olduğunu ve kaleye ait bir yerleşim alanı olduğu düşünülmektedir. Yerleşmede İlk Tunç Çağı, Erken, Orta ve Geç Demir Çağı'na tarihlendirdiğimiz keramik parçalarına fazlaca rastlanılmaktadır. Yerleşimin hem konumu hem de keramik buluntuları dikkate alındığında yerleşmenin, İlk Tunç Çağı'ndan itibaren Demir Çağlarında da yerleşme olarak kullanıldığını söylemek mümkündür.

Borluk Kalesi

Kars İli, Merkez İlçe'nin yaklaşık olarak 20 km. batısındaki Borluk Köyü'nün 5 km. güneybatısında, Tekneli Köyü'nün ise yaklaşık olarak 8 km. güneydoğusunda yükselen tepe üzerinde yer alan kalenin deniz seviyesinden yüksekliği 2.270 m.'dir. Borluk Kalesi olarak adlandırdığımız kalenin batı tarafı su kaynaklarına, kuzey tarafı ise tarım alanlarına hâkim konumda olup kale kurulduğu bölgeyi tamamen kontrolü altında tutan stratejik bir öneme sahiptir.

Kalenin güney yönündeki sur duvarlarında temel seviyede büyük bazalt taşlar kullanılmıştır. Sonraki dönemlerde ise bu taşların üzerine daha küçük taşların horasan harcı diye tabir edilen bir sistemle örüldükleri anlaşılmaktadır. Bu yöndeki sur duvar yüksekliği 4,50 cm., genişliği ise 2 m.'dir. Kalenin kuzey ve doğu yönlerindeki sur duvarları günümüzde 2 m. yüksekliğinde ve genişliğindedir. Batı yönündeki sur duvarları ise çift sur sistemi ile yapılmıştır. Bu yöndeki sur duvarlarının yapımında kullanılan taşlar 75 cm. yüksekliğinde, 50 cm. genişliğinde olup sur duvarlarının günümüzde yüksekliği 4 m., genişliği ise 3 m.'dir.

Sur duvarı yapımında kullanılan taşların bir kısmı büyük yekpare taşlardan oluşmaktadır. Bir kısmı ise daha küçük boyutlu ve dış yüzeyleri kabaca işlenmiş bazalt taşlardan inşa edilmiştir. Kale doğu-batı yönde 43 m., kuzey-güney yönde ise 37 m. uzunluğa sahiptir. Kalenin güney sur duvarları doğu sur duvarları ile birleşerek kalenin yarım ay planını almasını sağlamaktadır. Ayrıca kalenin içerisinde çapları 3 ile 4 m. arasında değişen, oval planlı mimari yapı izlerinin varlığı da görülmektedir. Kalede tespit edilen keramik verisi İlk Tunç Çağı ve Orta Çağ'a tarihlendirilmektedir (Resim: 2).

Tekneli Kaya Resimleri

Kars İli, Merkez İlçe'nin yaklaşık 20 km. doğusundaki Tekneli Köyü'nün güneyinde yer alan kaya resimlerinin deniz seviyesinden yüksekliği 2.150 m.'dir. Büyük oranda tahrip olmasına karşın kalan izlerden anlaşıldığı kadarıyla yaklaşık olarak 60x60 cm. ölçülerinde bir kaya üzerine işlenmiş olan resimler çizgi tekniği ile yapılmışlardır. Tahribatlar sonucunda kayanın üst tarafı koparak günümüzde iki parça halinde bulunmaktadır. Panodaki resimler genel olarak hayvan üslubunda işlenmişlerdir. Çizgisel teknikte ancak hacimsel olarak işlenen figürler arasında dağ keçisi, geyik veya ceylan olarak değerlendirebileceğimiz figürler ile at figürü dikkat çekmektedir. At figürlerinden bazıları oldukça fazla tahribata uğradığından asıl şeklini kaybetmişlerdir. Sonraki dönemlerde üzerlerine yeni çizimlerin yapıldığı gözlemlenmiştir. Bir diğer at figürü ise tahrip olmasına rağmen kalan izlerden anlaşıldığı kadarıyla elinde bir mızrağı olan at üzerinde bir avcının olduğu kompozisyon bulunmaktadır. Bu kompozisyonda atın yeleleri işlenmiş şekilde üzerindeki avcı ise profilden resmedilmiştir. Panoda yer alan dağ keçisi ise alt tarafı tahrip olmasına karşın baş kısmı kalan izlerden tespit edilebilmektedir. Kulak ve gözleri ayrıntılı bir şekilde ve boynuzları geriye doğru kıvrık bir formda baş kısmı detaysız ancak hacimsel olarak işlenmiştir. Başka bir kompozisyonda geyik ya da ceylan olarak değerlendirdiğimiz bir kompozisyon dikkat çekmektedir. Bu kompozisyonda gene çizgisel teknikle profilden resmedilmiştir. Hacimsel olarak algılanabilen resimde kulak ve geriye doğru kıvrılan küçük kuyruk ayrıntısı dikkat çekmektedir. Bunlar dışında orijinalinde olup olmadığı çok fazla tespit edilemeyen diğer hayvan figürleri de yer almaktadır.

Genel olarak hayvan üslubu formunda çizgisel teknikle yapılan kompozisyonlarda hareketli bir sahne işlenmiştir. Konu kompozisyon ve form bakımından tarihlendirilen panonun genel olarak M.Ö. 1. yüzyıl ile M.S. 4. yüzyılda yapılmış olduğu düşünülmektedir. Ancak sonraki dönemlerde yapılan tahribatın fazla olması bu tarihlendirme üzerinde soru işaretlerini de beraberinde getirmektedir.

Ataköy Kaya Resimleri

Kars İli, Merkez İlçe'nin yaklaşık 12 km. güneybatısındaki Ataköy'ün güneydoğusunda yer alan kaya resimlerinin deniz seviyesinden yüksekliği 2.060 m.'dir. Bu alanda iki panodan oluşan kaya resimleri yer almaktadır.

Birinci pano yaklaşık 75 cm. bir alan üzerinde çizgi tekniği ile yapılmıştır. Panoda dağ keçisi ve tuzak sahneleri yer almaktadır. Ataköy kaya resimleri pano 1'de en yoğun figür; dağ keçisidir. Dağ keçisi figürlerinin hepsi benzer bir stil ile yapılmıştır. Çizgisel ve profilden resmedilen keçi figürlerinde, boynuz genelde geriye doğru kıvrık ya da dik formda verilmiştir. Baş kısımları hacimsiz ve detay verilmeden yapılmıştır. Yine bu figürlerde kuyruk detayı verilirken toynak detayı kullanılmamıştır. Genelde keçi figürleri hareketsiz ve durağan bir pozisyonda resmedilmişlerdir. Panoda işlenen resimler hayvan üslubu diyebileceğimiz bir tarzda ele alınmıştır. Keçi figürlerinden başka dikkat çeken ikinci unsur ise tuzak sahneleridir. Bu sahneler de çizgi tekniği ile büyüklü küçüklü olarak resmedilmişlerdir.

İkinci panonun yerden yüksekliği yaklaşık 120 cm. olup, 150 cm. uzunluğundadır. Pano üzerinde çizgi tekniği ile yapılmış bir savaş sahnesi yer almaktadır. Pano incelendiğinde atlar, süvariler ve savaşçılar dikkat çekmektedir. At figürlerinin hepsi benzer bir stil ve koşar vaziyette kuyruk ve yeleleri hareketlere uygun şekilde çizilmiştir. At figürlerinin bazılarında koşum takımları dikkat çekerken bazılarında ise koşum takımı olmadan işlenmişlerdir. Süvariler at üstünde, profilden ve süvarilerin bazılarının ellerinde mızrak tutar vaziyette resmedildikleri görülmektedir. Süvariler dışında resmedilen insan figürleri ile elinde kalkan tutan bir savaşçı dikkat çekmektedir. İnsan figürlerinin bazıları örgülü, uzun saçlı olarak durağan ve profilden işlenmiştir. Bunlar dışında arka arkaya dizilmiş ve birbirini takip eder vaziyette üç tane atlı süvari resmedilmiştir. Bu tasvirlerde tahribat oldukça fazla olduğundan kalan izlerden anlaşıldığı kadarıyla süvarilerin ellerinde savaş teçhizatı bulunmakta ve süvarilerin atlara eysiz bindikleri görülmektedir. Panoda yer alan üç kompozisyonda da konu bakımından bir bütünlüğün olduğu görülmektedir. Ayrıca çizgisel teknikte işlenen bu kompozisyonlarda bir hacimsellik bulunmaktadır. (Resim: 3)

Kaya resimlerini genel olarak değerlendirdiğimizde birinci panonu üslup ve teknik açısından Tunç Çağlarına, ikinci panonun ise kompozisyon ve teknik bakımından M.Ö. 1. Yüzyıl ile M.S. 3. Yüzyıllar arasına tarihlendirmek mümkündür.

Akpınar Yerleşmesi

Kars İli Merkez İlçe'nin 17 km. güneydoğusunda yer alan Tekneli Köyü'nün 5 km. doğusunda Kars-Iğdır karayolunun hemen sağında yer alan düzlük alanda bulunan Akpınar yerleşmesinin deniz seviyesinden yüksekliği 2.255 m.dir. Yerleşme alanı hem tarım arazileriyle hem de su kaynaklarıyla çevrilidir. Ayrıca tarihi yolların geçiş güzergâhlarına yakın bir konumda yer almaktadır. Yerleşme alanın güney tarafında tapınım alanı olarak düşündüğümüz bir alan bulunmaktadır. Bu alanda zeminde yer alan bazalt taşlarının üst kısımlarında

derinlikleri 10 ile 30 cm, çapları ise ortalama 30x30 cm ölçülerinde olan oval ve dikdörtgen formlu 15 adet oyuklar yer almaktadır. Bu oyukların bazıları yan yana bazıları da farklı zemin üzerinde yer almaktadır.

Esenkent Mezarlık Alanı

Kars İli, Merkez İlçenin 40 km. güneydoğusunda yer alan Esenkent Köyü'nün 3 km. kuzeybatısındaki düzlük alanda yer almaktadır. Mezar alanı, Hendek Kalesi ile Esenkent Köyü'nün arasında bulunmaktadır. Alanda 5 adet basit yığma taş şeklinde toprağa açılmış ve genel olarak oval form gösteren mezarlar bulunmaktadır. Alandaki en büyük mezarın ölçüsü 10x10 m. olup, en küçük mezarın ölçüsü ise 3x3 m. dir. Alandaki en büyük olan mezarın etrafı 50 cm. yüksekliğinde, 25 cm. genişliğindeki taşlarla çevrelenmiştir. Mezarların etrafında yoğun olarak Demir çağına ait olmak üzere Ortaçağ keramik verisi tespit edilmiştir.

Hendek Kalesi ve Mezarlık Alanı

Kars İli, Merkez İlçenin 40 km. güneydoğusunda yer alan Esenkent Köyü'nün 6 km. kuzeybatısında yükselen tepe üzerinde yer almaktadır. Kale inşa edildiği konuma, tarım arazilerine ve geçiş yollarına hâkim bir konumdadır. Kalenin deniz seviyesinden yüksekliği 1.625 m.dir. Ayrıca kale önceki yıllarda tespit ettiğimiz Ziyarettepe Kalesi'nin yaklaşık 8 km. kuzeyinde bulunmaktadır. Kalenin doğu ve güney sur duvarları ana kayanın yapısına uygun olarak inşa edilmiştir. Güney ve kuzey sur duvar uzunluğu 70 m., 25 cm yüksekliğinde ve 50 cm genişliğinde olup sur duvar genişliği yaklaşık 2,5 m.dir. Batı sur duvarı ise 70 m. uzunluğunda, 3 m. genişliğindedir. Genel olarak kare bir plan gösteren kalenin sur duvar inşasında kullanılan taşlar küçük boyutlu olup dış yüzeyleri kabaca düzeltilmiştir. Kalenin savunma açısından en zayıf noktası olan kuzey tarafı tahkimatlarla güçlendirilerek bu yönde gelebilecek herhangi bir saldırıya karşılık kalenin savunması kolaylaştırılmıştır. Kalenin iç kısımlarında temel seviyede izlerini tespit edebildiğimiz mimari yapılarının varlığı görülmektedir. Kalenin güney yamacında mezarlık alanı bulunmaktadır. Bu alanda günümüze ulaşabilen 5 adet mezar tespit edilmiştir. Genel olarak dairesel formda olan mezarların ölçüleri ortalama 5x5 m. dir. Kalenin içerisinde bol miktarda Tunç ve Demir Çağı'na ait keramik buluntuları mevcuttur. Kalenin mimari yapısı keramik verisiyle birlikte değerlendirildiğinde, kalenin bölgede tespit ettiğimiz Ziyarettepe Kalesi gibi Tunç Çağı'nda inşa edilip kullanıldığı düşünülmektedir (Resim: 4).

Kümbetli Kalesi ve Mezarlık Alanı

Kars İli Merkez İlçeye bağlı Kümbetli Köyü'nün yaklaşık 5 km. güneyinde, Dikme Köyü'nün 3 km. kuzeydoğusunda yükselen tepe üzerinde yer alan kalenin deniz seviyesinden yüksekliği 1.890 m.dir. Su kaynakları bakımından zengin olan kalenin batı tarafından Kars çayı geçmektedir. Kale konum itibarıyla inşa edildiği alana hâkim bir konumdadır. Genel olarak dikdörtgen planda kuzeydoğu ve güneybatı uzantılı ve 35x25 m ölçülerinde olan ka-

lenin sur duvarları anakayanın yer yer tıraşlanmasıyla oluşturulmuştur. Oluşturulan bu sur duvarları günümüzde temel seviyesindeki taşlardan izlenebilmektedir. Ana kayanın yapısına uygun olarak yapılan sur duvarları 1 m. genişliğinde ve sur duvarı olarak küçük boyutlu moloz taşlar kullanılmıştır. Kalenin sur duvarlarını oluşturan taşlar yakın zamanda köy halkı tarafından yapı taşı olarak kullanılmıştır. Kale içerisinde oval planlı yapıların varlığı görülmektedir. Kalede tespit ettiğimiz keramik verisi İlk Tunç Çağı, Erken Demir, Orta Demir Çağı ve Ortaçağ'a tarihlendirilmektedir.

Kalenin inşa edildiği tepenin güneydoğu eteklerinde mezarlık alanı bulunmaktadır. Bu alanda oval planlı, etrafı orta boyutlu taşlarla çevrili toprağa açılmış 20'ye yakın basit formda yapılmış mezarlar tespit edilmiştir. Bu mezarların bazıları iç içe geçmiş şekilde ve mezarların genel ölçüsü 6x6 ve 3x3 m.dir. Ayrıca alandaki mezarların birçoğu kaçak kazılar sonucu tahribata uğramış ve bu tahribat sonucunda mezarda yer alan kemik ve keramikler mezarların etrafına dağıtılmıştır. Dağıtılan kemiklerden anlaşıldığı üzere mezarlar gömülerinin çocuk, yetişkin ve hayvan kemikleri olduğu tespit edilmiştir. Keramik verisi ise İlk Tunç, Erken Demir, Orta Demir ve Ortaçağ dönemlerine aittir. Açılarak tahribata uğrayan bazı mezarlarda 3 sıra duvar örgüsünün olduğu görülmektedir (Resim: 5).

Kars-Kağızman

Akören Kalesi ve Mezarlık Alanı

Kars İli, Kağızman İlçesi'ne yaklaşık 15 km. uzaklıktaki Akören Köyü'nün 2 km. güneyinde, Kağızman Barajı'nın 1 km. batısında yükselen tepe üzerinde yer almaktadır. Kalenin giriş kapısı doğu yönünde yer almaktadır. Kalenin deniz seviyesinden yüksekliği 1.740 m.'dir. Genel olarak dikdörtgen bir plana sahip olan kalenin, doğu ve güney tarafları tarım arazileri ile çevrilidir. Stratejik açıdan önemli bir konuma sahip olan kale, kurulduğu bölgeye hâkim konumdadır. Kalenin içerisinde temel seviyesinde tespit edilen dikdörtgen ve kare planlı mimari yapılar mevcuttur.

Kalenin güney sur duvar uzunluğu 42 m., sur duvarlarının genişliği 1 m., yüksekliği ise günümüzde 40 cm.'dir. Kalenin kuzey sur duvar uzunluğu 42 m., sur duvarlarının genişliği 2 m., yüksekliği ise yaklaşık 1 m.'dir. Doğu sur duvarı ise 14 m. uzunluğunda ve ana kayanın işlenmesi ile oluşturulmuştur. Batı sur duvar uzunluğu 14 m., yüksekliği ortalama 1 m. ve genişliği ise 1.50 m.'dir. Kalenin kuzey sur duvar taşları, güney, doğu ve batı yönlerindeki sur duvarlarına nazaran daha büyük boyutlu ve dış yüzeyleri kabaca işlenmiştir. Kalede tespit edilen keramik buluntuları İlk Tunç Çağı, Demir Çağı ve M.Ö. 2. Binyıl boyalı keramikleridir. Kalenin hem konumu hem de mimari yapısı, bölgedeki diğer kalelerle karşılaştırıldığında, kalenin Tunç Çağında inşa edilip, Demir Çağında da kullanıldığını göstermektedir.

Akören Kalesi'nin yaklaşık 500 m. kuzeydoğusundaki düzlük alanda 10 adet elips şeklinde basit gömülü mezarlar bulunmaktadır. Mezarların en büyüğü 7 m. çapında, diğer mezarların çapları ise 3 ve 5 m. arasında değişmektedir. Mezarların etrafı küçük boyutlu taşlarla

çevrilmiştir. (Resim: 6)

Kömürlü Kalesi ve Mezarlık Alanı

Kars İli, Kağızman İlçesi'nin yaklaşık 35 km. kuzeybatısındaki Kömürlü Köyü'nün yaklaşık 2 km. doğusunda yükselen tepe üzerinde yer alan kalenin deniz seviyesinden yüksekliği 2.160 m.'dir. Kale, güney ve doğusundaki tarım arazilerine, su kaynaklarına ve yollara hâkim konumda inşa edilmiş ve bulunduğu bölgeyi tam anlamıyla kontrol altında tutmaktadır. Genel olarak ana kayanın yapısına uygun olarak inşa edilen kale, 35 m. genişliğinde, 135 m. uzunluğundadır. Kalenin kuzey ve batı tarafı dağlık alanlarla çevrilidir. Kalenin giriş kapısı kuzeyde olup yaklaşık 5 m. genişliğindedir.

Kalenin kuzey sur duvar uzunluğu 60 m. yüksekliği 2.50 m., genişliği ise 1.50 m.'dir. Batı sur duvar uzunluğu 75 m, yüksekliği 2.50 metre, genişliği ise 1 m.'dir. Bu yöndeki sur duvarlarında dışarıya doğru çıkıntı yapılmıştır. Doğu yönündeki sur duvar yüksekliği 4 m. ve 75 cm. genişliğinde, 50 cm. yüksekliğinde kaba taşlardan oluşmaktadır. Güney sur duvar izleri temel izlerden tespit edilebilmekte ve ana kayanın işlenmesi ile oluşturulmuştur. Kalenin sur duvarları yaklaşık olarak 50 cm. uzunluğunda ve 75 cm. genişliğinde büyük kaba taşların dış taraflarının kabaca düzeltilmesiyle yapılmıştır. Ayrıca kalenin içerisinde, temel seviyesinden tespit edilen mimari yapılar varlıkları görülmektedir. Kalede İlk Tunç Çağı ve Erken Demir Çağına tarihlenen keramik verisine rastlanmaktadır. Kalenin konumu ve mimari özellikleri dikkate alındığında kalenin Tunç Çağında inşa edildiği ve Demir Çağına kadar kullanıldığı anlaşılmaktadır. Kalenin doğusunda kalenin mezarlık alanı olarak kullanılan ve çapları 6-8 m. arasında değişen mezarlar bulunmaktadır (Resim: 7,13).

Kars-Akyaka

Senger Kalesi

Kars İli, Akyaka İlçesi'nin yaklaşık 9 km. kuzeyindeki Hacıpıri Köyü'nün 3 km. kuzeybatısında yükselen tepe üzerinde yer alan kalenin deniz seviyesinden yüksekliği 1.700 m.'dir. Kale bulunduğu konum itibari ile etrafındaki bölgeye hâkim konumda inşa edilmiştir. Kalenin güneybatı tarafı tarım arazileri ve sulak alanlarla, doğu, batı ve kuzey tarafları dağlık ve ovalık alanlarla çevrilidir. Kalenin doğusundan küçük bir dere akmaktadır. Kale ana kayanın yapısına uygun olarak inşa edilmiştir. Kalenin sur duvarları çok fazla tahrip olduğundan günümüze kadar ulaşamamıştır. Sur duvarları temel seviyesindeki taşlardan tespit edilebilmektedir. Kalenin temel seviyesindeki sur duvarları 1 m. genişliğinde ve 50 cm. yüksekliğindeki kabaca işlenmiş taşlardan yapılmıştır. Kalenin güney, doğu ve kuzey sur duvarları batı sur duvarı ile birleşerek kalenin yarım daire şeklini almasını sağlamıştır. Kalenin uzunluğu 85 m., genişliği ise 60 m.'dir. Kalede çok miktarda işlenmemiş obsidiyen bulunmaktadır. Kalenin içerisinde temel seviyede oval ve dikdörtgen planlı yapıların izleri görülmektedir. Kalenin giriş kapısı güney yönünde yer alıp, 4 metre genişliğindedir. Kalenin güneyinde

kalenin mezarlık alanı yer almaktadır. Kalede tespit edilen keramik verisi İlk Tunç Çağına tarihlenmektedir. Mimari özellikleri dikkate alındığında kalenin Demir Çağı kalesi olduğu söylenebilir (Resim: 13).

Hacıpiri Kurganı

Kars İli, Akyaka İlçesi'nin yaklaşık 9 km. kuzeyindeki Hacıpiri Köyü'nün 1 km. kuzeyinde yükselen tepe üzerinde ve Senger Kalesi'nin 1 km. doğusunda yer alan kurganların deniz seviyesinden yüksekliği 1.640 m.'dir. Tespit edilen alanda iki adet kurgan yer almaktadır. Kurganlardan ilki 17x14 m., ikincisi ise 10x10 m. çapındadır. Elips şeklinde olan kurganların çevresi dikine yerleştirilmiş büyük taşlarla çevrilidir. Taşların yerden yüksekliği 50 cm. ile 1 m. arasında değişmektedir. Buradaki kurganlar yapısal bakımından daha önce Akyaka Duraklı Köyü'nde tespit ettiğimiz Duraklı Kurganı ile benzerlik göstermektedir. Kurgan alanında tespit edilen keramik verisi İlk Tunç, Geç Demir ve Orta Çağ'a tarihlendirilmektedir (Resim: 8).

Kars-Arpaçay

Taşdere Gözetleme Kulesi

Kars İli, Arpaçay İlçesi'nin 35 km. doğusundaki Taşdere Köyü'nün 2 km. güneybatısında yer alan kulenin deniz seviyesinden yüksekliği 1.750 m.dir. Gözetleme kulesinin uzunluğu 36 m., genişliği ise 10 m.'dir. Kulenin batısından Karahan Çayı geçmektedir. Kulede herhangi bir keramik buluntusu tespit edilememiştir. Kulenin sur duvarlarının yüksekliği ve genişliği yaklaşık 1.50 m.'dir. Kulenin günümüzde çok fazla tahribata uğradığı görülmektedir.

Tepecik Kalesi

Kars İli, Arpaçay İlçesi'nin 3 km. güneydoğusundaki Tepecik Köyü'nün 5 km. kuzeyinde yükselen tepe üzerinde yer alan kalenin deniz seviyesinden yüksekliği 2.050 m.'dir. Kale konumu itibarıyla bölgeyi tam anlamıyla kontrol altında tutmaktadır. Kale 26 m. uzunluğunda ve 19 m. genişliğindedir.

Kalenin doğu sur duvar uzunluğu 26 m., genişliği 1,50 m., yüksekliği ise 2,50 m.'dir. Bu yöndeki sur duvar taşları 75 cm. yüksekliğinde, 1 m. genişliğinde ve taşların dış yüzeyleri kabaca düzeltilmiştir. Kuzey sur duvar uzunluğu 19 m., sur duvarlarının günümüzdeki yüksekliği 2 m., genişliği ise 1,50 m.'dir. Bu yöndeki sur duvarları 50 cm. yüksekliğinde ve 75 cm. genişliğinde ve doğu sur duvar taşlarının aksine biraz daha küçük bazalt taşlardan yapılmıştır. Batı sur duvar uzunluğu 26 m. olup sur duvarı 50 cm. yüksekliğinde ve 50 cm. genişliğindeki bazalt taşlardan yapılmıştır. Kalenin güneyi ana kayanın yapısına uygun olarak inşa edilmiş ve sur duvar uzunluğu 19 m.'dir. Kalenin batısında yarım daire şeklinde askeri amaçla kullanıldığını düşündüğümüz yapısal bir mekân yer almaktadır. Kalede çok az miktarda İlk Tunç ve Orta Çağ keramik verisi tespit edilebilmiştir. Kalenin mimari yapısı

dikkate alındığında Erken Demir Çağı'nda inşa edildiğini ve daha sonraki dönemlerde de kullanıldığı söylenebilir.

Polat Kalesi II

Kars İli, Arpaçay İlçesi'nin 5 km. kuzeyindeki Polat Köyü'nün 3 km. kuzeybatısında yükselen tepe üzerinde ve daha önceki yıllarda tespit ettiğimiz Polat Kalesi'nin 1 km. kuzeyinde yer almaktadır. Kalenin deniz seviyesinden yüksekliği 1.950 m.'dir. Kale ana kayanın yapısına uygun olarak inşa edilmiştir. Kalenin batı tarafı oldukça sarp kayalıklarla, kuzey ve güney tarafı ise tarım arazileri ile çevrilidir. Kalenin sur duvarları doğu tarafında olup, bu yöndeki sur duvar taşları yaklaşık olarak 75 cm. yüksekliğinde, 50 cm, genişliğindedir. Sur duvarının günümüzdeki yüksekliği 1,25 m., genişliği ise 1,50 m.'dir. Kalenin sadece doğu sur duvarları ayakta kalmıştır. Kalenin diğer yönlerdeki sur duvarları köylüler tarafından yapı malzemesi olarak kullanıldığı için kale aşırı derecede tahribata uğramıştır. Doğu-batı uzantılı olan kale, 18 m. genişliğinde ve 28 m. uzunluğundadır. Kale inşa edildiği konum itibarıyla etrafına hakim ve Polat Kalesi'ne gözcülük yapabilecek bir konumdadır. Bu nedenle kalenin Polat Kalesine gözetleme yapmak amacıyla inşa edildiği düşünülmektedir. Kalenin mimari özellikleri dikkate alındığında, Polat Kalesi ile aynı dönemde inşa edildiğini söyleyebiliriz (Resim: 9,13).

Atçılar Yerleşmesi

Kars İli, Arpaçay İlçesi Atçılar Köyü'nün yaklaşık 3 km. batısında yer alan yerleşmenin deniz seviyesinden yüksekliği 1.650 m.dir. Yerleşme hem su kaynaklarına hem de tarım arazilerine yakın bir konumdadır. Yerleşmenin güney tarafından Kars Çayı geçmektedir. Yerleşme alanında oval ve kare planlı yapı kalıntıları bulunmaktadır. Bu yapı kalıntılarında kullanılan bazalt taşlarının dış yüzeyleri kabaca işlenmiş olmakla birlikte taşlar ortalama 5x5 m. ölçülerindedir. Alanda Demir Çağı başta olmak üzere yoğun olarak Ortaçağ keramikleri ve yer yer ham olarak obsidiyen parçaları bulunmaktadır.

Atçılar Mezarlık Alanı

Kars İli, Arpaçay İlçesi, Atçılar Köyü'nün yaklaşık 2 km. doğusundaki düzlük alanda bulunan mezarlık alanının deniz seviyesinden yüksekliği 1.625 m.dir. Mezarlık alanında 6 adet toprağa açılmış etrafı 25 cm. yüksekliğindeki taşlarla çevrili basit formda mezarlar tespit edilmiştir. Oval ve elips formdaki mezarlar ortalama 3x3 m. ölçülerindedir. Mezarlık alanında yer yer Demir çağı keramikleri tespit edilmiştir. Mezarların formları göz önüne alındığında bu mezarları Erken Demir çağı dönemine tarihlendirmek mümkündür. Bu mezarların dışında mezarlık alanında daha sonraki dönemlere ait çok sayıda mezarlar da bulunmaktadır.

İĞDIR BÖLGESİNDE BELİRLenen YERLEŞMELER

2019 yılı yüzey araştırmalarını İğdir İli, Karakoyunlu İlçesi'nde yoğunlaştırdık. 2019 yı-

İnada İğdır bölgesinde yaptığımız araştırmalarda, geçen yıllarda incelenen merkezlere yeni merkezler eklenmiştir (Harita: 2).

İğdır-Karakoyunlu

Kurt Bucağı Kurganları II

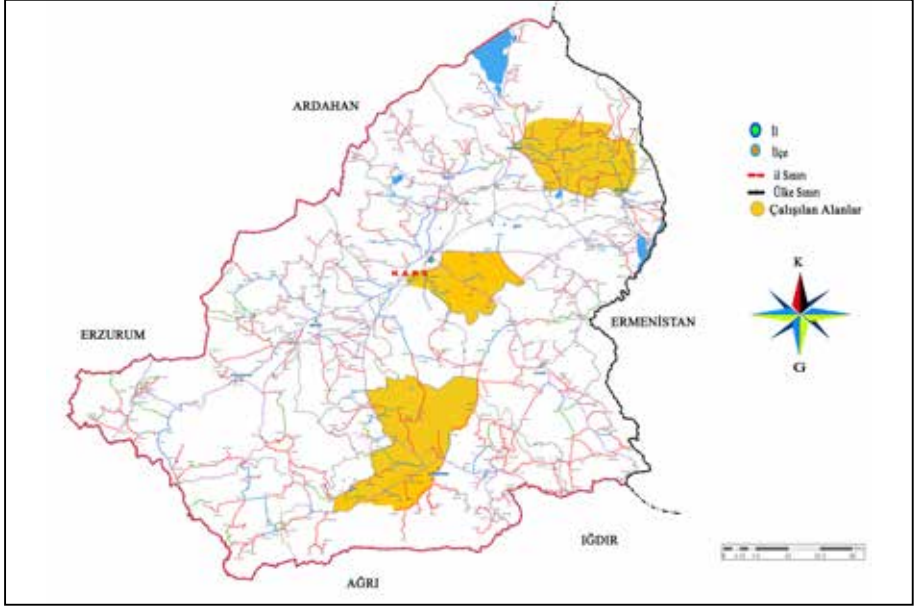
İğdır İli, Karakoyunlu İlçesi'nin 2,5 km. güneybatısında ve 2018 yılında tespit ettiğimiz Kurt Bucağı Kurganlarının 500 m. kuzeyindeki tepe üzerinde yer almaktadır. Kurganların deniz seviyesinden yüksekliği 860 m.'dir. Kurgan alanında 7 adet kurgan tespit edilmiştir. Kurganların en büyüğü ve 1 numaralı olarak adlandırdığımız kurgan 12x12 m. ölçülerinde olup kurganın yerden yüksekliği 2,5 m.'dir. Diğer altı adet kurganların çapları 7 m. ile 5 m. arasında değişmektedir. Yükseklikleri zemin seviyesinden 40 cm. ile 250 cm. arasında değişen kurganların etrafları dairesel olarak zemin seviyesinde taşlar ile çevrilmiş ve üzerlerine taşlar yığılmıştır. Kurganların hemen hemen yarısının üzerinde ortalarına bırakılmış oldukça büyük boyutlu 3-4 taşın bulunduğu görölmektedir (Resim: 10).

Yakupyeri Mezarı

İğdır İli, Karakoyunlu İlçesi'nin 4 km. güneyindeki kayalıkların arasında yer alan mezarın deniz seviyesinden yüksekliği 890 m.'dir. Mezar, daire şeklinde olup 4 m. apındadır. Mezarın kuzey, doğu ve batı tarafları küçük boyutlu taşlarla örgü sistemiyle oluşturulmuştur. Güney ve güneydoğu tarafı ise tek parça halinde taşların iç yüzeylerinin kabaca işlenmesiyle oluşturulmuştur. Mezarın etrafı ortalama 2 m. uzunluğundaki taşlarla çevrilidir. Mezarda kaçak kazı yapıldığı ve 1,5 m. bir derinliğin açıldığı görölmektedir. Ayrıca mezarın sal taşı olacağını düşündüğümüz 3x1,5 m. ölçülerinde tek parça bir taş bulunmaktadır (Resim: 11).

Karakirre Mezarlık Alanı

İğdır İli, Karakoyunlu İlçesi'nin 5 km güneydoğusunda yer alan mezarlık alanında 28 adet mezar tespit edilmiştir. Deniz seviyesinden yüksekliği 950 metre olan mezarların çapları 6 m. ile 3 m. arasında değişmektedir. Alandaki mezarların şekli daire ve elips olup etrafları ortalama 50 cm. büyüklüğindeki taşlarla çevrilmiştir. Mezarlar toprağa açılan basit gömü şeklinde dir. Mezarlık alanında herhangi bir buluntuya rastlanılmamıştır (Resim: 12).

Harita 1: Kars İlinde çalışılan bölgeler.

Harita 2: Iğdır İlinde çalışılan bölge.

Resim 1: Azat Kalesi.

Resim 2: Borluk Kalesi.

Resim 3: Ataköy Kaya Resimleri.

Resim 4: Hendek Kalesi ve Mezarlık Alanı.

Resim 5: Kümbetli Kalesi ve Mezarlık Alanı.

Resim 6: Akören Kalesi ve Mezarlık Alanı.

Resim 7: Kömürlü Kalesi ve Mezarlık Alanı.

Resim 8: Hacıpiri Kurganı.

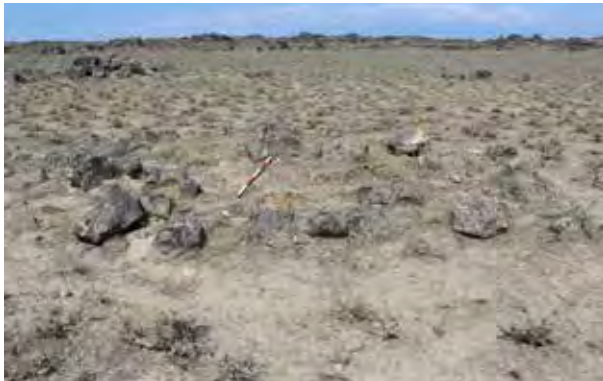
Resim 9: Polat Kalesi II.

Resim 10: Kurt Bucağı Kurganları II.

Resim 11: Yakupyeri Mezarı.

Resim 12: Karakirre Mezarlık Alanı.

Resim 13: Keramik Buluntu ve Çizimlerinden Örnekler

2019-2020 YILLARINDA YAPILAN ÇORUM İLİ VE İLÇELERİNDE, “ORTA KARADENİZ’DE ANADOLU SELÇUKLU DÖNEMİ YAPILARI” YÜZEY ARAŞTIRMASI (ÇORUM/ALACA- KALEHİSAR) ÇALIŞMALARI

Mustafa Kemal Şahin*

Orta Karadeniz Bölgesinde (Çorum-Amasya-Samsun-Sinop-Kastamonu ve Tokat) yaptığımız çalışmada¹, yazıtlardan ve yayınlardan toplam 180 (Yüz Seksen) yapı belirlenmesi², Anadolu Selçuklu Dönemi sanatı içerisinde önemli olmakla birlikte, özelinde de Çorum sınırları içerisinde bulunan Kalehisar tarihi yerleşim alanı bu bağlamda üzerinde durulmasını gerektirmektedir. Bu düşünceden hareketle Çorum/Alaca Mahmudiye Köyü sınırları içerisinde yer alan Kalehisar ören yerine yönelik çalışmalarımız 19.08.2019-03.09.2019 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir³.

Orta Karadeniz’de günümüze gelebilen Kalehisar’da; medrese, kervansaray, hamam, türbe/camii gibi yapıların varlığının bilinmesine karşın alanın daha ayrıntılı olarak taranması amaçlanmış ve her yönüyle belgelendirilmesi amaçlanmıştır. Bu nedenle çalışmalarımızı;

Topografik çalışmalar,

Jeo-Fizik (Manyetik) çalışmalar,

Mimari yapıların rölöve çalışmaları ve yüzeyde bulunan seramiklerin belgelendirilmesi, bölümleri içerisinde açıklayabilmek mümkündür.

TOPOGRAFİK ÇALIŞMALAR

Alanda daha ayrıntılı çalışmaların yapılabilmesi için topoğrafik çalışmaların yapılması

* Doç. Dr. Mustafa Kemal Şahin, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Fen- Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Sanat Tarihi Uygulama ve Araştırma Merkezi Müdürü, mksahin@adu.edu.tr -AYDIN

1 Şahin, 2004: 15-36; Şahin, 2006: 427-447; Şahin, 2007: 543-578; Şahin, 2008: 641-655; Şahin, 2010: 53-70; Şahin, 2012(a): 701-715; Şahin, 2012(b): 603-633; Şahin, 2014(a); Şahin, 2017: 1429-1457; Şahin, 2018: 177-200.

2 Şahin, 2014(b): 369-419.

3 Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü’nün 08.07.2019 tarih ve 94949537-161.01 (161.01.18) E. 566256 sayılı yazılı gereğince verilen izin ile gerçekleştirilen çalışmaya; Doç. Dr. M. K. ŞAHİN başkanlığında; Bakanlık Temsilcisi Firdevs YILDIRIM, Arkeolog Ahmet ERTEKİN, Prof. Dr. Mahmut DRAHOR, Dr. Öğr. Üyesi Güntür AYDOĞDU, Dr. Öğr. Üyesi Beste ÇOK, Dr. Yasser DELLAL, Arş. Gör. Ali Rıza BİLGİN, Uzm. Hümeysra KEPEZKAYA, Jeolog Caner ÖZTÜRK, Jeolog Sadık YAĞLIDERE, Sanat Tarihi Bölümü öğrencilerinden E. Berfin YETİŞ, Nejla BAŞAR, Nihal ÇAĞLANOĞLU, Arkeoloji Bölümü öğrencilerinden Okan GÜNGÖR katılmışlardır. Çalışmaya vermiş olduğu katkılardan dolayı Çorum Valisi Sayın Mustafa ÇİFTÇİ’ye, Eski Alaca Kaymakamı Sayın Ramazan KURTYEMEZ’e, Alaca Kaymakamı Sayın Kürşat ATAK’a, ekibimizde de yer alan Prof. Dr. A. Şevki DUYMAZ’a, Eski Anıtlar ve Müzeler Genel Müdür Yardımcısı Sayın Arkeolog Ahmet ERTEKİN’e İstanbul Arkeoloji Enstitüsü Öğretim Üyesi ve Hattuşa Kazı Başkanı Sayın Prof. Dr. Andreas SCHNEINER’e, Mahmudiye Köyü Muhtarı Sayın Ramazan KALE’ye ve Mahmudiye Köyü halkına teşekkür ederim.

gerekmektedir. Bu nedenle öncelikle sit alanını gösterir harita temin edilmiş ve bu alanın Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü bilgilerine göre Ada-Pafta parsel durumları saptanmış, fiziksel harita üzerinde (Google Earth'den alıntı) gösterilerek alanın daha ortaya konulması amaçlanmıştır. Bu çalışma aynı zamanda jeo-fizik ve seramiklerin değerlendirilmesin de esas alınmıştır. Diğer yandan alanın 20.00x 20.00m. boyutlarında plan kare (giritleme) çalışmaları yapılmış, var olan ve yeni belirlenen yapılar topografik haritalar üzerinde ayrıntılı olarak gösterilmiş, aynı zamanda Kalehisar Ören yeri sınırlarının yeniden belirlenmesinde de bu çalışmalar önem kazanmaktadır. 2019 yılında gerçekleştirilen çalışmalarda alanın harita çalışmalarının bir kısmı gerçekleştirilmiştir. Özellikle medrese ve çevresinin ayrıntılı hava fotoğrafları çekilerek yapıların konumları belirlenmeye çalışılmıştır (Resim 1). Bu çalışmalardan da olumlu sonuçlar alınmıştır. Özellikle Medrese ve han/kervansaray ve çevresi bu yönden önem olduğu için 2020 yılı ve ilerleyen yıllarda da topografik çalışmaların devamının yarar getireceği düşünülmektedir.

JEO-FİZİK (MANYETİK) ÇALIŞMALAR

2019 yılında, medresenin konumu dikkate alınarak, çevresinde yapı kalıntıları farklı karakterli yapının olabileceği düşüncesiyle (112/263, 264, 265, 266, 267, 268, 269, 270, 361) Jeomanyetik çalışmalar gerçekleştirilmiş, ilerideki çalışmalarımız için çok önem taşıyan yeni yapı izleri belirlenmiştir⁴ (Harita:1).

MİMARİ YAPILARIN RÖLÖVE ÇALIŞMALARI VE YÜZEYDE BULUNAN SERAMİKLERİN BELGELENDİRİLMESİ

Alaca/ Kalehisar Medresesi

Alaca İlçesi'nin Mahmudiye Köyü yakınlarında Kalehisar Köyü'nün yaklaşık 3 km. doğusunda Kale Mevkii'nde yer alan medrese ve diğer yapılar önemli ve az rastlanan Selçuklu kentini oluşturan yapılardan (Çizim: 1, Resim: 2) Kesin yapım yılı bilinmeyen medrese 13. Yüzyılın ilk yarısına verilmekle birlikte⁵ A. Kuran, 13. Yüzyılın sonlarını öneriyor⁶. Açık avlulu, iki eyvanlı ve tek katlı medreseler arasında sınıflandırılıyor⁷ (Koordinat Medrese:36 T0645708 D 4459089 K/WP19 645811E 4459126N).

Kalehisar Medresesi kaynaklarda "Hüsamiye"⁸. "Behramşah"⁹, Neşet Köseoğlu,

"...(Çorum) un cenubunda bugün (Alaca) kazası diye anılan sahada (Kara hisar Temürlü) denilen bir köy vardır ki (665-1266) tarihlerinde (Hüsameddin Timür) bu tarihte yaptığı

4 Drahor, 2019, 53-55.

5 Sözen, 1970: 115.

6 Kuran, 1969: 63-65.

7 Aslanapa, 1968: 1-5; Kuran, 1969: 63-65; Sözen, 1970: 114-117.

8 Aslanapa, 1968: 1; Çorum Kültür Envanteri, 2008: 257; Köseoğlu, 1938/2009: 9-14 (1347-1352).

9 Bittel, 1955, 33, Çorum Kültür Envanteri, 2008, 257.

bir vakfiye de bu köyün eski yerinde yaptırdığı bu gün (Hüsamiye medresesi) diye anılan medreseye vakfettiği arazi göz önüne getirilecek olursa bu kazanın genişliği tamamen anlaşılmış olur...”

ifadesinde bulunması konunun değerlendirilmesi bakımından önemlidir¹⁰. “Behram Şah” adıyla da anılmasına karşın bu konuda belirsizlik bulunmaktadır. Diğer yandan Neşet Köseoğlu vakfiye bilgilerine dayanarak medresesinin Hüsameddin Timur Döneminde 665/1266 yılında yaptırıldığı önerisini ileri sürmesine karşın, Hüsameddin Vakfiesinde bununla ilgili her hangi bir açıklamaya rastlanılmamaktadır¹¹.

2019 yılı çalışmamızda medresenin ayrıntılı çizim rölöve ve üç boyutlu görsel tasarımları gerçekleştirilmiştir. Söz konusu çalışmalar ileride yapılacak olan restorasyon çalışmalarına katkı sağlayacak yöndedir.

Plan Özellikleri

5.30x 8.68 m. boyutlarında giriş eyvanının iki yanında KB da 6.15x 6.81x 7.61 m. ölçülerinde beşik tonozlu mekân (R.1¹²/(Hücre:1). KD da ise 4.39x 5.80 m. boyutlarında ki tonozlu mekânın devamında (R.12) revak kısmına açılan 2.60 x 6.00 m. boyutlarında (R.11) ikinci bir tonozlu mekan yer almaktadır. Üzeri açık avlu kısmının doğu ve batı kanadında iki yönlü olarak düzenlenen üçerden altı hücre yer almaktadır. Batı kanadında; (2.76x 2.95x 2.41x 2.50 m. (R.2); 2.50x 2.70x 2.34x 2.20 m. (R.3); 2.38x 2.40x 2.47x 2.39 m. (R.4). doğu kanadında (2.68x 2.78x 2.30x 2.44 m. (R.10); 2.50x 2.54 x 2.41x 2.48 m. (R.9); 2.26x 2.41x 2.47x 2.50 m. (R.8) hücre mekânı bulunmaktadır.

Kuzey yönündeki giriş eyvanı ile aynı eksen de yer alan üzeri beşik tonozla örtülü ana eyvan 5.10x 5.90 m. boyutlarındadır. Ana eyvanda 0.60 x 1.20 m. ölçülerinde mihrap nişi bulunmaktadır. Ana eyvanın iki yanında simetrik halde GB yönünde 5.00x 8.80x 9.00 m. ölçülerinde doğu- batı doğrultusunda üzeri beşik tonozla örtülü olan mekân (R.5) ile bu mekânla bağlantılı olan ve dışarıya doğru taşıntı yapan uzantılı olan 1.87x 2.62x 3.00 m. lik küçük bir mekan (R.6) yer almaktadır. GD da 4.90x 5.20 ölçülerine sahip diğer bir beşik tonozlu mekân (R.7) yer almaktadır.

Yapıyla İlgili Saptamalar/ Sorunlar ve Öneriler

Medrese, Kuzey-Güney doğrultusunda kurulmuş durumdadır. Medrese hücre ve büyük tonozlu mekânların düzenlenişi, aslında bunların işlevlerinin belirlenmesi önemli bir sorun olarak görünmekle birlikte bu yönden dönem içerisindeki örneklerinden farklılık oluşturuyor. Bir anlamda bölgeye özgü bir uygulama olarak belirlediğini söyleyebilmek mümkün görü-

10 Köseoğlu, 1938/2009, 9-14,1347-1352.

11 “Hüsameddin Vakfiesi Sureti”, Çorumlu –Çorum Halkevi Dil Edebiyat Şubesi Tarafından Çıkarılır-, Yıl:1, Sayı:12, 15 Mart 939, Cilt I., Yay. Haz. İrfan Yiğit, (Tıpkı Basım). Birinci Basım, Çorum, 2009, 153-168.

12 Yapının planı üzerinde yer alan R (Room) /Hücre anlamında kullanılmıştır.

nüyor. Çorum ve çevresinde Anadolu Selçuklu dönemine ait iki medreseden birisi olan Kalehisar Medresesi, diğeri ise aslında Kalehisar ile ilintili olarak düşünceğimiz Alaca/Hüseyin Gazi Medresesi. Hüseyin Gazi Medresesi imaret bitişikliği nedeniyle farklılık gösteriyor. Bu farklılığın diğeri bir örneğini Kalehisar Medresesi oluşturuyor. Giriş eyvanının ve ana eyvanın iki yanındaki uzun tonozlu mekânların medresenin hücre kısımlarından bağımsız tutulmaları ve bu mekânların medresenin dört köşesinde yer alması farklı bu zamana kadar rastlamadığımız farklı bir uygulamaya işaret ediyor. Diğeri yandan medresenin çarpık bir plana sahip olması yanı sıra, güneybatı yönünde bulunan mekânların dışarıya doğru taşıntı yapması (R.5) yine farklı bir uygulamaya işaret etmekle birlikte, aşağıda daha ayrıntılı olarak değineceğimiz gibi batı yönünde bulunan başka yapılar ile bağlantılı olabileceği düşüncesini oluşturuyor (Resim5). Bu kısımdaki önemli olan yanlardan birisi de medresenin duvarlarının iri taş bloklar üzerine yapılmış olmasıdır. İri taş blokların Alacahöyük ve Hattuşa da bulunan yapıların duvar yapımları ile benzerlikler göstermesi burada Selçuklu öncesi yapısının olabileceği olasılığını güçlendiriyor. Bu mekân ile bağlantılı olan 1.87x 2.62x 3.00 m. boyutlarındaki küçük mekânın (R.6) olasılıkla ana eyvandaki mihrap uygulaması ve medresenin aynı zamanda hanıkah/zaviye amaçlı olarak kullanılması nedeniyle inziva yeri olabileceğini ileri sürebiliriz. Medresenin batısında başka yapılar ile bağlantılı olabileceği düşüncesi Kalehisar'ın kentsel özelliklerinin belirlenmesinin önemini ortaya koyuyor.

Jeo-manyetik çalışmalar içerisinde ayrıntılı olarak değindiğimiz gibi medresenin batı yönünde başka yapıların var olduğu kanıtlanmış durumdadır. Hatta yapılaşmanın bu alanda yoğunlaştığından söz edebilmek mümkün görünüyor (Harita: 1).

Medresenin giriş (R.1, R.11, R.12) ve ana eyvanının (R.5, R.7) iki yanında uzun tonozlu mekânlara yer verilmiş olması yapıyı ayrıcalıklı ve sorunlu duruma getiriyor. Bölgenin toplumsal ve düşünce yapısı aslında bu mekânların işlevinin açıklaması konusunda bize bazı öngörülerde bulunmamızı sağlıyor. Çorum Mecitözü Elvan Çelebi Külliyesi içerisinde cami ve hanıkah yapılarının varlığı bu yönden önemli görünüyor¹³. Tokat ve Amasya'da bu dönem içerisinde bu yönden önemli merkezler özelliğinde. Kaynaklar incelendiğinde Kalehisar'ın önemli zaviye geleneği içerisinde önemli bir yere sahip olduğu görülüyor¹⁴. Dolayısıyla bu mekânların hanıkah/zaviye olarak kullanma olasılığı artıyor. Yani medrese+ hanıkah/zaviye işlevine sahip olabileceğini düşüncesini ileri sürebilmek mümkün görünüyor.

112/268 numaralı parselde bulunan medrese günümüzde yıkılma tehlikesi ile karşı karşıya bulunmakta, günden güne tahrip olmaktadır. Yapının plan özelliklerinin daha anlaşılabilmesi, restorasyon çalışmalarının doğru yapılabilmesi gerekmektedir. Bu nedenle avlu, ana

13 Belirttiğimiz konu geniş yönleriyle ele alınmış, 4-6 Ekim 2020 tarihleri arasında Çorum'da düzenlenecek olan Horasan'dan Anadolu'ya İrfan Geleneği: Elvan Çelebi" konulu sempozyuma "Çorum/Mecitözü Elvan Çelebi Külliyesinin Sanat Tarihi İçerisindeki Yeri ve Önemi" başlığı ile bildiri ile sunulacaktır.

14 "Çorum tarihine Ait Belgeler- Kara hisarı Timurli'de Şeyh Hacı Deniz Zaviyesi ve Hacı İbrahim Çelebi vakfından kelâmlı zaviyesi ve Şeyh Hacı Bekir zaviyelerine ait dört vesikadır", Çorumlu Çorum Halkevi Dil ve Edebiyat Şubesi Tarafından Ayda Bir Çıkarılır Yıl:6, Sayı:46, 1 Mart 944, Tıpkı Basım, Yay. Haz. İrfan Yiğit, Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, Çorum, 2009, 404-406.

eyvan ve medresenin çevresinde temizlik ve kazı çalışmalarının yapılması gerekmektedir. Ana eyvanın batı yönünde bulunan payenin büyük bir bölümü yıkılmış durumdadır. Bu nedenle çökmemesi için bir an önce güçlendirilmesi gerekmektedir (Resim:2). Yapının içerisindeki sonradan dolan toprak dolgunun temizlenmesi gerekmektedir (Resim:1). Güçlendirme çalışmaları yapıldıktan sonra bir an önce medresenin onarım çalışmalarına başlanılabilmesi için bu çalışmaların yapılması gerekmektedir. Yapılacak çalışmalar ile medresenin yapım ve kullanım işlevine ait sorunlarda çözümlenmiş olacaktır. Yapıya büyük oranda –aynı zamanda kente- büyük oranda zarar veren kaçak kazıların önlenilmesinin bir yolu da burada fiziki anlamda çalışmalara başlanmasıdır.

Medresenin kesme taş olduğunu düşündüğümüz kaplama taşları düşmüş olmakla birlikte yapımda genellikle moloz taşın kullanıldığı görülüyor. Bu yönden Cemilbey (Çoraklı) Camisi ile benzer özellikler göstermesi bölgesel uygulamaları düşündürüyor. Fakat 2019 yılında yaptığımız çalışmalarda rastlantı sonucu beş parça halinde ele geçen geometrik bezemeli taşlar kaliteli bir taş işçiliğinin olduğunu göstergesi durumdadır (Resim:3). Diğer yandan konuyla ilgili yayınlarda¹⁵ medreseden getirildiği belirtilen yine geometrik bezemeli taşlar taş işçiliğinin gelişmişliğinin diğer bir kanıtını oluşturuyor.

2019 yılı çalışmalarımız içerisinde jeo-fizik çalışmalarının dışında 112/262 numaralı parselde bir yapı izine rastlanılmıştır (Resim: 1). Alaca Tapu- Kadastro müdürlükleri ve Tokat Vakıflar Bölge Müdürlüğü ile yaptığımız görüşmelerde “Mülkiyetinin Sultan Bayezid Vakfına” ait olduğu belirlenmiştir. Bu nedenle burada arkeolojik kazı yapabileceğimize olanağımız bulunmaktadır ve bu yılki çalışmalarımızın bir bölümünü oluşturmaktadır. Dolayısıyla Kalehisar’da arkeolojik kazı çalışmaları için çok önemli bir alanı oluşturmaktadır. Medresenin yaklaşık olarak 200 m. doğusunda bulunan bu yapının izlerinden büyük bir yapı olduğu saptanabilmektedir. Dolayısıyla buradaki veriler yeni tespit ettiğimiz ve bu alanda ki yapıların konumlarının anlaşılmasında da büyük katkı sağlayacak yöndedir. Daha da önemlisi mezarlık alanına yakın oluşu kentin sınırlarının anlaşılmasını da belirleyecektir. Bildiğimiz Kalehisar kentinin daha da geniş, olasılıkla çok sayıda günümüze gelemeyen yapıların tespiti içinde önemlidir. Alandaki veriler burasının çok önemli bir Anadolu Selçuklu kenti olduğunu göstermektedir. Yapıların ayrıntılı tespiti, kaçak kazıların önlenmesi ve daha fazla veri elde etmek amacıyla 2020 yılında ekibimizle birlikte başkanlığında arkeolojik kazı yapmayı düşünüyorum. Arkeolojik sit alanı olmasına karşın kazı çalışması yapılabilecek alanların çoğu özel mülkiyet içerindedir. Ama 112/262 parselde yaptığımız araştırma da burasının “Sultan Bayezid Vakfına” ait olduğu Alaca Tapu Müdürlüğü ve Tokat Vakıflar Bölge Müdürlüğü kayıtlarından anlaşılmıştır.

Konuyla İlgili Arkeolojik Sit Alanındaki Sorunlar

15 “Çorum’un Tarih Belgeleri”, Çorumlu Çorum Halkevi Dil ve Edebiyat Şubesi Tarafından Ayda Bir Çıkarılır Yıl:1, Sayı:7, 29 Birinci teşrin 938, Tıpkı Basım, Yay. Haz. İrfan Yiğit, Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, Çorum, 2009. (sayfa numarası belirtilmemiş).

Her ne kadar alanın arkeolojik sit alanı olarak tanımlaması yapılmış olsa da mülkiyetler özel şahıslara ait olduğu için özellikle yeni yapı belirlediğimiz (112/263, 264, 265, 266, 267, 268, 269, 270, 361) alanların kamulaştırılması gerekmektedir. Doğallıkla bu zaman alabileceği bir durumdur, ama bir an önce başlanılmalıdır. Çalışmalara başlanması durumunda kamulaştırma çalışmaları da hız kazanacaktır. Bu konuda idari makamlara daha somut veriler sunabilme olanağı bulunmaktadır.

Medresenin güneydoğusunda yer alan 112/361 numaralı parsel mezarlık alanıdır. Kazı çalışmasını yapmayı düşündüğümüz ikinci alan burasıdır. Günümüzde sağlam durumda olan mezar taşları bu yönden önemlidir. Diğer mezarlık alanı kentin güneydoğusunda yer almakla birlikte daha büyük boyutludur. Bu nedenle burasının özel bir mezarlık olabileceğini düşünebiliriz. Doğallıkla kentin tarihi ve kültürü için önemi artmaktadır.

Kalehisar ile ilgili yapılan çalışmalardan¹⁶ ören yerinin önemli bir seramik/çini üretim yeri olduğu anlaşılıyor. Oktay Aslanapa'nın 1965 yılında gerçekleştirdiği kazılarda seramik/çini fırınları, üçayak parçaları, kırmızı hamurlu, açık yeşil sırlı, çukur kısımları siyah renkli ve çukur kısımları kahverengi sır şeffaf ve sarımsı olan seramik parçaları üzerinde (sgraffiato ve champleve tekniğinde) insan, kanatlı melek/, balık, tavşan figürleri ile palmet biçimli süsleme örneklerine rastlanılmıştır. Ele geçen parçalar arasında 13.5x 8.5x 3.5 cm. boyutlarında olan parça üzerinde gövdenin sadece üst kısmı başın yarısı görülmekte, omuz hizasında, yay şeklinde yükselen yuvarlak hat nedeniyle, melek/palmet olabileceği ileri sürülen bezemeler yer almaktadır. Özellikle I. Alaeddin Keykubad'ın yazlık sarayı Kubad Abad çinilerinde olduğu gibi kaftan giymiştir. Kaftanların yakasız ve önden düğmesiz olması Kalehisar örneği ile benzerlik göstermektedir. Söz konusu parça Amasya Müzesinde bulunan tabak üzerindeki figürlü örnek ile de benzerlik göstermektedir. Krem renkli astar üzerine şeffaf rensiz sır kullanılmış, çukur kısımlar koyu kahve ile boyanmıştır. Kırmızımsı seramik hamuru gevşektir. Figürün bağdaş kurarak oturduğu kabul edilmektedir. Kaftanı arabesklerle bezenmiş, kollarda tiraz görülmekte, yazıya yer verilmemiş olmakla birlikte yine arabesklerle süslü yassı tepeli, iki tarafı sarkık bir başlık görülmektedir. Kenar bordürü stilize palmet ve aralarını ayıran kalın dik çizgilerden oluşmaktadır¹⁷

Amasya ve Tokat'ta bulunan yapılarda seramik/ çini kaynağının belirlenmesi konusunda buraya yönelik çalışmaların yapılması çok önemli görünüyor. Gönül Öney'in burada ele geçen figürlü örneğin Amasya Müzesi'nde bulunan atlı figür örneği ile benzerlikler gösterdiğini belirtmesi¹⁸ bu bağlantının ön adımı olarak değerlendirilebilir. Söz konusu zengin figür örneklerinin olasılıkla Kubad Abad ve Samsat örnekleriyle benzerliklerinin sağlanması bu

16 Bittel, 1955: 33-41, 120, 121; Aslanapa, 1967: 135-142; Aslanapa, 1968: 1-5; Meinecke, 1976: 157, 158; Öney, 1983, 91-93.

17 Öney, 1983: 100.

18 Öney, 1983: 92, 93; Konuyla ilgili olarak Rüstem Bozer- Muharrem Çeken, Anadolu Selçuklu Çağı Mirası-1 Müze Eserleri/ The Heritage of Anatolian Seljuk Era Ankara, Arkadaş Basım Sanayi Lti., Ankara, 2016 kitabında örnekler yer almaktadır

yönden çok önemli görünüyor¹⁹

2019 yılı çalışmamızda ören yerinde yapılan araştırma gezilerinde sikkeler, mimari parçalar, değişik form ve renklerde ki seramiklere ²⁰ (5-adet taş mimari parça, 15-adet sikke, 1-adet kemik bız, 1-adet havan parçası, 95-adet seramik parçası) rastlanılmış, söz konusu eserler belgelenerek bir sonra ki yıl çalışılması için (2020) müzeye teslim edilmiş, seramiklerin ayrıntılı çizimleri yapılmıştır.

KALEHİSAR 2019	
Bulut Tarihi	20.08.2019
Bulut No	KH19/S080
Plankare/Ada-Parsel	112/297
Dönemi	13. yüzyıl
Çizim ve Resim:	2,4
Tanımı:	Açık kahverengi hamurlu, kalın cidarlı, el yapımı alt kısmında aparat izleri bulunan uç kısımlarında kırıklar bulunan üç ayak parçası.
Çizen	Okan Güngör

2019 yılında yüzeyde ele geçen seramiklerin renk, teknik ve biçimsel yönlerden Kayseri Keykubadiye, Konya Kubad Abad ve Adıyaman Samsat buluntuları ile benzer özellikler göstermesi Kalehisar'ın dönem içerisinde önemli bir üretim yeri olduğunun göstergesi durumundadır.

2019 araştırmalarında önemli buluntu gruplarından birisini de sikkeler oluşturmaktadır. Ören yerinde 15 (Onbeş) adet sikke²¹ ele geçmiştir. Konuyla ilgili daha öncesinde yapılan çalışmalarda Kalehisar Temürlü'de; II. Kılıç Arslan (1155-1192). I. İzzeddin Keykavus (1211-1220). I. Alaeddin Keykubad, II. Gıyaseddin Keyhüsrev (635, 640). III. Gıyaseddin Keyhüsrev ²² sikkelerden söz edilmektedir. Özellikle Anadolu Selçuklu dönemi içerisinde sikke örneklerine rastlanması konunun incelenmesi yönünden önemli görünüyor.

2020 YILI ÇALIŞMALARI

Kalehisar ören yerinde 2020 yılında ki çalışmalarımız 17.08.2020- 04.09.2020 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir²³.

19 Öney, 1983: 91-93.; Bulut, 2000.

20 Seramiklerin çizimlerindeki katkı ve değerlendirmelerinden dolayı Uzm. Sanat Tarihci Seçil Göven'e teşekkür ederim. Ayrıca seramiklerin üzerindeki bilimsel çalışmalarımız sürmektedir.

21 Sikkelerin değerlendirilmesindeki öneri için Dr. Öğretim Üyesi Sayın Günnur Aydoğdu'ya teşekkür ederim. Ayrıca sikkelerin temizlik çalışmaları uygun ortam sağlandığında yapılacaktır.

22 Köseoğlu, 1938/2009(a): 37-41 ve İhanlılar içerisinde Ebu Said dönemine ait (Köseoğlu, 1938/2009(b). 29, 30.

23 Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğünün 28.07.2020 tarih ve 94949537-161.01 (161.01.18) E. 546211 sayılı yazıları gereğince verilen izin ile gerçekleştirilen çalışmaya; Doç. Dr. Mustafa Kemal Şahin başkanlığında; Bakanlık Temsilcisi Cihat Topoz, Dr. Öğr. Üyesi Günnur Aydoğdu, Dr. Öğr. Üyesi Yalçın Karaca, Dr. Yasser Dallal, Arş. Gör. Ali Rıza Bilgin, Uzman Sanat Tarihci Seçil Göven,

Kaleye çıkılarak alanının genel durumu ve çalışma alanları üzerinde değerlendirmeler yapıldı. Kale ve Surlar (101 Ada) 112/259, 260, 261, 264 ve 265 numaralı parseller üzerinde yer alan Kervansaray ve çevresi incelendi (Kale-Sur: Koordinatlar: 40 derece 16' 6.34 N, 34 derece 42' 34.23 E).

Kalede, Anadolu Selçuklu öncesi için önemli olan bir kült/sunum alanı yer almaktadır. Üzerinde tartışmalar olmakla birlikte Alacahöyük'ün "Arinna" olabileceği göz önüne alınarak, Hitit tanrıçası "Arinna" için bir sunum/kült yeri, "Hulla Dağı" olabileceği²⁴ düşüncesi ile birlikte, Frigçe dağların anlamına gelen "Kubileya", Matar ile ve tahtın önünde yer alan ve günümüze gelemeyen arslan heykellerinin altında yer alan Frigçe yazıtlardan dolayı "Ky-bele"²⁵ ile de ilişkilendirilmektedir (Çizim:3, Resim:5). Konu üzerinde tartışmaların olması burada daha fazla araştırmaların yapılması zorunluluğunu gerektiriyor. Kale- medrese arasında yapılacak çalışmalar, özellikle mimari ve seramik yönünden önemli bulgular sağlayacak yönde görülüyor. Dolayısıyla Anadolu Selçuklu öncesinde, Hitit/Frig kültürü ve sanatı yönüyle de Kalehisar büyük önem kazanıyor.

Kale de dikkati çeken önemli verilerden birisi de mescit veya gözetleme binası olabilecek yapı kalıntısı. Çoğu özelliklerini kaybetmiş olsa da, yapımda kullanılan moloz taşlar ve yapım tekniğinin medrese, han, sur...ile benzerlik göstermesi aynı süreçte yapıldığının kanıtı durumunda. Surların kalenin doğu yanında uzanması, yerleşimin kalenin doğusunda gelişmesi kuzey yönünde olmaması, jeolojik araştırmaların daha fazla yapılmasını gerektiğini gösteriyor (Çizim:3, Resim:5). Diğer yandan çevrede günümüze kadar gelebilen az sayıda ki sur örneğini oluşturması bakımından önemli olduğunu belirtmek gerekiyor.

ALACA/ KALEHİSAR KERVANSARAYI

Kalehisar Kervansarayının (Koordinat Han:36T0645780 D 458977 K/WP20 645782E 4458953N) varlığı yine 1965-1966 yılı kazılarında belirlenmiştir²⁶. Yapım yılı/dönemi ve plan özelliği sorunlu görünüyor. Kuzey- güney yönleri doğrultusunda, üç bölümlü uzun bir dikdörtgen halindedir. Kapalı (ahır) bölüm (?) kare biçimli ve iki sıra halindeki altı paye ile üç sahına ayrılmış durumdadır. Açık (avlu) bölümün girişi yandan olmakla birlikte avlunun iki yanında altı sıra halinde iki yönlü üzeri beşik tonozlu alanlar bulunuyor (Çizim:4, Resim:6). Yapısal taş işçiliği yönünden yine yakınındaki yapılarla benzerlik gösteriyor. Sit alanı sınırları mezarlık alanı incelendi

---

Arkeolog Hüseyin Özkan, Arkeoloji Öğrencisi Okan Güngör, Sanat Tarihi Öğrencisi Boğaç Gürdal katılmışlardır. Çalışmaya vermiş olduğu katkılardan dolayı Çorum Valisi Sayın Mustafa Çiftçi'ye, Eski Alaca Kaymakamı Sayın Ramazan Kurtyemez'e, Alaca Kaymakamı Sayın Kürşat Atak'a, ekibimizde de yer alan Prof. Dr. A. Şevki Duymaz'a, Eski Anıtlar ve Müzeler Genel Müdür Yardımcısı Sayın Arkeolog Ahmet Ertekin'e Mahmudiye Köyü Muhtarı Sayın Ramazan KALE'ye ve Mahmudiye Köyü halkına teşekkür ederim.

24 Gavaz, 2010, 91-105.; Gavaz, 2012, 133-139.; Schachner, 2014, 11-44.; Bahar- Turgut- Küçük, "2018, 409, 410.; Cengiz, 2018, 125-140.; Blasweiler, 2017-1, Kraliçe Puduhepa'nın Arinna'nın Güneş Tanrıçası'na sunduğu bir dua ifadesinden dolayı "Arinna" Hurri kökenli Hepat ile de özdeşleştirilmiştir. Özmen, "2016, 387.; Baltacıoğlu, 2005, 1-46.

25 Çınaroğlu- Çelik, 2015, 219.

26 Aslanapa, 1968, 1-5.

(112 Ada 231, 313, 151), (Koordinat: 40 derece, 15' 55.59 N, 34 derece 43' 11.75) (Resim:1). Kalehisar ören yeri yapılarına ait olabilecek taş ocakları ve ayrıca olası bir yapı izine rastlanıldı. (101/70, Koordinat: 40 derece 16' 26.24 N, 34 derece 42' 38.41 E) (Resim:7).

Mahmudiye Köyü'nün içerisindeki devşirme malzemeler incelendi. Çeşmenin yapımında kullanılan bazı mimari öge parçalarının Kalehisar'dan gelmiş olabileceği belirlendi. Seramik belgeleme çalışmalarına ve alanın gezilmesine devam edildi.

KALEHİSAR 2020	
Bulutlu Tarihi	20.08.2020
Bulutlu No	KH20-S012
Plankare/Parsel	112/268
Dönemi	XIII. yüzyılın ilk yarısı
Çizim ve Resim	5,8
Tanımı	Gövde parçası. İç ve dış yüzeyi açık yeşil sırlı. Kazıma tekniğinde iki sıra halinde düzenlenen sarmal motifinin iç yüzeyi siyah renklidir.
Çizen	Okan Güngör- Seçil Göven

Kalede sur alanı içerisinde, Olasılıkla XII. Yüzyılın sonu- XIII. yüzyılın başlarına ait olasıyla II. Süleyman Şah ve I. Gıyaseddin Keyhüsrev dönemlerine ait olabilecek iki sikke ve bir figürün parçası bulundu (Resim: 9). Gerekli belgeleme çalışmaları yapıldı. Mimari, seramik ve sikke verilerine sikkelerin eklenmesi çalışmalar yönüyle önemlidir.

KALEHİSAR 2020	
Bulutlu Tarihi	22.08.2020
Bulutlu No	KH20-SK001
Plankare/Parsel	101/Ada (Kale)
Ölçüler	29.1x29.8x2.0mm
Malzemesi	Bakır
Dönemi	XII. yüzyılın sonu - XIII. Yüzyılın başları
Resim	9
Ön Yüz	İnci dizisinden dairevi bordür içerisinde elinde mızrak bulunan süvari figürü.
Arka Yüz	Üst kısım tahrip olmuş durumdadır. Alttan iki satırdan ilkinde olasıyla Süleyman Şah, altta Bin Kılıç Aslan geçmektedir.

Kalehisar ile Alacahöyük arasındaki 7 km. lik yürüyüş yolu incelendi. Kalehisar Kalesi ile olan ilintileri üzerinde gerekli değerlendirmeler yapıldı.

Çalışmaların genel bir değerlendirmesi yapıldı. Öğleden sonra, Çorum Valisi Sayın Mustafa Çiftçi çeşitli kurumların yetkilileri ile birlikte Araştırma ve Kazı alanı olarak düşünülen Kalehisar Ören yerini ziyaret etti. Kendisine çalışmalar ve daha sonra planlanan çalışmalar konusunda bilgi verildi. Araştırma/Kazı Evi olarak düşünülen oklu binasının incelemesi yapıldı. Çalışmanın öneminin ortaya konulması ve benimsenmesi konusunda oldukça yararlı

bir ziyaret olmakla birlikte, Mahmudiye, Kalehisar, Kalınkaya köy muhtarları da sorunlarını iletme imkânı buldular.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Alanın topoğrafik çalışmalarının yapılması ayrıntılı çalışma alanlarının tespitinin sağlanması yönüyle önemlidir. Diğer yandan özellikle kale ve kervansarayın çevresinde yapılacak olan jeo-fizik çalışmaları olası yapıları belirleyeceği için çok önemlidir. Söz konusu çalışma ileride yapılması düşünülen kazı ve restorasyon çalışmaları için alt yapı oluşturacaktır. Orta Karadeniz bölgesinde Anadolu Selçuklu dönemine ait bir kentin varlığı, kent modeli ortaya çıkarılmış olacak, Çorum ve çevresinde bilinenin aksine Anadolu Selçuklu dönemine ait zengin bir kültürel yapılaşma ortamının belirlenmesi sağlanacaktır.

Çalışma süreci içerisinde günümüzde sağlam olan yapıların ve yüzeyce bol olarak rastlanan seramik/ çini parçalarının ayrıntılı şeklide çizim ve fotoğraflar yönüyle belgelendirilmeleri yapılacaktır. Yapılacak olan jeo-fizik çalışmaları bize var olan yapıların dışında yeni yapıları belirleme olanağı verecektir. Bu nedenle bu çalışma çok büyük önem taşımakta, kentin yapısal sınırları genişlemiş olacaktır.

Köyde ve çevrede yaşayanların arkeoloji ve sanat tarihi bilimlerine bakışı, oluşabilecek olan tedirginlik ve sorunlarının giderilmesinde sosyoloji ve psikoloji bilimlerinin desteği ve bulgularından yararlanılacaktır. Orta Karadeniz Bölgesinde az bilinen bir Anadolu Selçuklu kentine ait veriler artacak, bilim dünyasına büyük katkılar sağlayacak bulgular sağlanacaktır.

Konya, Kayseri, Sivas gibi gelişmiş Anadolu Selçuklu kent oluşumuna Orta Karadeniz de varlığı az bilinen yeni bir kent oluşumunun çözümlenmesi eklenmiş olacaktır. Kuşkusuz bu da büyük bir katkı olacaktır. Kentte varlığı bilinen yapılar yanı sıra jeo-fizik (röntgen) yoluyla bilinmeyenler ve üzerinde olası yapılar belirlenmiş olacaktır. Taşınır kültür varlıkları özellikle seramik, çini ve sikke örneklerinin incelenmesi kültürel verilerin artmasını sağlayacak, Kalehisar'ın çini üretim yeri konusundaki önemi ortaya konulmuş olacaktır.

Var olan yapıların ayrıntılı rölöve çizimleri yapılacağı ve fotoğrafları çekileceği için ileride yapılacak olan kazı çalışmalarının sonucunda sağlıklı bir restorasyon çalışmasının yapılması sağlanmış olacaktır. Çevrede yaşayanlar ile sağlanacak güçlü iletişim, sorunların çözümü çalışmaların daha verimli olmasını sağlayacak, kültürel yönden gelişim sağlanacaktır.

Amaçlardan birisi de halkımızın eski eserlerimizin korunması konusunda bilinçlendirilmesi hedeflenmektedir. Burasının rahatlıkla kaçak kazı yapacakları bir alandan çıkarılıp, bilimsel verilerin elde edildiği bir alana dönüştürülmesine de acilen ihtiyaç bulunmakta, eserler günden güne tahrip olmaktadır.

Kalehisar (Karahisar) önemli bir Selçuklu kenti olması yanı sıra aynı zamanda bir çini merkezi. Cami, medrese, han gibi çeşitli yapıların görüldüğü kent üzerinde, farklı yapı tiplerinin belirlenmesi için kent üzerindeki çalışmaların sürmesi gerekli. Ayrıca Kalehisar darphı sikkeler de belki çalışmalar sonucunda ortaya çıkabilir. Yapıların kaliteli işçilik yansıtması ayrı bir konu olmakla birlikte hiç birisinde çini görülmemesi üzerinde düşünülmesi, diğer deyimle nedenlerinin ortaya konulması gerekli. Amasya'da Burmalı Minare Camisinin mi-

rabı ve Amasya Gök Medrese Camisinin türbesinde çini kullanılması Kalehisar bağlantısını akla getiriyor. Medrese açık avlulu, iki eyvanlı ve tek katlı olması yönü ile Sinop Pervane Medresesi ile benzerlikler gösteriyor. Dolayısıyla Çorum/Kalehisar- Sinop ilintilerini de sağlayabilmek mümkün görünüyor.

Burada bir hanın varlığının belirlenmesi çok önemli. Yapı, kentin Samsun- Amasya yolu üzerinde bulunması yanı sıra Kastamonu/Sinop- Gümüşhacıköy- Alıcık- Çorum/Merkez Kalehisar (Karahisar)- Alaca/ Kalehisar (Karahisar)- Ankara/Delice (Karaduman, 1994: 190-219) bağlantısı sağlanabilir. Diğer yandan Sinop/Durağan Hanının kapalı bölümü sekiz paye ile üç bölüme ayrılmış ve avlu kısmının taçkapısı yana alınmıştır. Burada ise kapalı bölüm yine üç sahnalı ve daha da vurgulanması gereken nokta avlu taçkapısının yana alınmasıdır. Dolayısıyla bu geleneğin Sinop ve Çorum'da görülmesi bölgesel anlayışı yansıtan özelliklerden birisi olarak tanımlanabilir. Yine burada salt anımsatma olarak Kalehisar Medresesi ile Sinop Pervane Medresesi arasındaki benzerlik yine Sinop- Çorum ilintisini güçlendiriyor. Kalehisar ören yerinde kent özelliği gösteren yapılar topluluğu; özelinde Orta Karadeniz, genelinde de Anadolu Selçuklu dönemi ve devamında kentsel tasarım hakkında ayrıntılı bilgi vereceği için çok önemli bir yere sahip durumdadırlar.

Medrese, han/kervansaray, hamam, mezarlık alanı ve çini fırınlarının varlığının belirlenmesi kentin ayrıcalıklı bir önem kazanmasına neden olmaktadır. Kent üzerine yapılan çalışmaların azlığı dikkati çekmekle birlikte bu zamana kadar edindiğimiz veriler ve bilgiler önemin daha büyük düzeyde olduğunun göstergesidir. Çünkü en azından üzerinde çalışılmayı bekleyen bir kentin varlığı söz konusudur. Üstelik bu kent Orta Karadeniz bölgesindedir. Aslında bölgenin azlığı ile bilinen Anadolu Selçuklu varlığının artmasını, deyim yerindeyse kanıtlayıcısı olacağı yönündedir.

KAYNAKÇA

ASLANAPA, O. (1967). “Keramiköfen und Figürliche Keramik Aus Kalehisar”. *Anatolica*, 1: 135-142.

ASLANAPA, O. (1968). “Kalehisar’da Bulunan Mimari Eserler”. *Sanat Tarihi Yıllığı*, 2, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., 1-5.

BAHAR, H- TURGUT, M- KÜÇÜK, M. (2018). “Hititlerde Yerleşim Yeri- Kutsal Dağ İlişkisi Üzerine Bir Mesafe Önerisi”, *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi (SEFAD)*, 39, 403-424. (<http://sefad.selcuk.edu.tr/sefad/issue/view/43/showToc>)

BALTACIOĞLU, H.B. (2005). “Arinna Kenti’nin Suları, Su Yapıları ve Alaca Höyük”, *Archivum Anatolicum (ArAn)*, 8/1, 1-46. (<https://dergipark.org.tr/tr/pub/aran/issue/47326>)

BITTEL, K. (1955). “Karahisar Demirci (Kalehisar)”. *Istanbul Mitteilungen*. Heft 6. Deutsches Archäologisches Institut Abteilung, İstanbul, 33-41, 120, 121.

BLASWEILER, J. (2017). “The Kalehisar Mountain and The Deities of Arinna, The

City of The Sun Goddess”, Arnhem (nl), 2017-1 Anatolia Bronze Age”, (https://www.academia.edu/30853831/The_Kalehisar_mountain_and_the_deities_of_Arinna_the_city_of_the_Sun_Goddess”).

BOZER, R., ÇEKEN, M. (2016). *Anadolu Selçuklu Çağı Mirası-1 Müze Eserleri/ The Heritage of Anatolian Seljuk Era*. Ankara: Arkadaş Basım Sanayi Lti.

BULUT, L. (2000). *Samsat Ortaçağ Seramikleri (Lüster- Sıraltular)*. İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

CENGİZ, T.B. (2018). “Hitit Krallığında Arinna’nın Güneş Tanrıçası Kültü”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.37, S.64, 125-140.(dergipark.org.tr/tr/pub/tariharastirmalari/issue/47736)

ÇINAROĞLU, A- ÇELİK, D. (2015). “Alacahöyük’te Frig Devri”, 5. *Çorum Kazı ve Araştırmalar Sempozyumu*, 10 Aralık 2015, Çorum: İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yay., , 211-238.

DRAHOR, M. (2019). *Kalehisar Jeomanyetik Çalışması-2019*. GEOİM Mühendislik, Müşavirlik, Danışmanlık, Yazılım ve İnşaat San. Ve Tic. Ltd. Şti. İzmir. MA-2019- KALEHİSAR.

GAVAZ, Ö. S. (2010). “Hitit Metinlerinde Arinna’nın Güneş Tanrıçası”, *Çorum –Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi/The Journal of Çorum for Historical and Cultural Studies*, Ed. Yavuz Bayram, Yıl:1, C.1, S.1, 91-105.

GAVAZ, Ö. S. (2012). *Hitit Krallarının Kült Gezileri*, Çorum: Çorum Belediyesi Yay.,

KÖSEÖĞLU, N. (1938a / 2009). “Karahisar Temürlü’de Bir Gezi ve Toplanan Eski Paralar”, *Çorumlu Dergisi*, S.7, Yayına Haz. İ. Yiğit, (Tıpkı Basım), Çorum; Naturanorm Sanayi ve Ticaret Ltd. Şti., s.37-41.

KÖSEÖĞLU, N. (1938b). “Karahisar Temürlü’de İlhanilere Aid Bir Kaç Sikke”, *Çorumlu Dergisi*, Sayı:8, Yayına Haz. İ. Yiğit, (Tıpkı Basım), Çorum; Naturanorm Sanayi ve Ticaret Ltd. Şti., s.286-288.

KÖSEÖĞLU, N. (1944) “Yer Adlarının Önemi”, *Çorumlu*. 45: 3 (9, 10): 9-14 (1347-1352).

KURAN, A. (1969). *Anadolu Medreseleri-I*. Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi Yayınları.

MEINECKE, M. (1976). *Fayencedekorationen Seldschukischer Sakralbauten in Kleinasien*, Teil: II, Beiheft:13, Tübingen: Verlag Ernst Wasmuth.

ÖNEY, G. (1983). “Bir Grup Selçuklu Seramiğinde İnsan Tasviri”, *Arkeoloji ve Sanat Tarihi Dergisi*. S.3, İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., 91-92.

ÖZMEN, S.Ö. (2016). “Anadolu’da Ana Tanrıça Kybele Kültü”, *Humanitas*, 4/7, 381-397. (<http://acikerisim.nku.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/20.500.11776/1506/5000186387-5000341052-3-PB.pdf>)

SCHACHNER, A. (2014). “Hitit Başkenti Hattuşa’nın Yakın Çevresiyle İlişkisi”, *4. Çorum Kazı ve Araştırmalar Sempozyumu*, 06 Aralık 2013, Çorum: İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yay., 11-44.

SÖZEN, M. (1970). *Anadolu Medreseleri (Açık Medreseler)*. İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Yayınları.

ŞAHİN, M. K. (2004). “Samsun- Çarşamba Yayıncılar Köyü Camii”. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.4, S.2, 15-36.

ŞAHİN, M. K. (2006). “Anadolu Selçuklu Döneminin Önemli Yapıtlarından Çakallı Han Üzerine Bazı Düşünceler”. *Geçmişten Geleceğe Samsun Sempozyumu*. 4-6 Mayıs 2006, Samsun, 427-447.

ŞAHİN, M. K. (2007). “Pervane Muineddin Süleyman ve Oğullarının Yaptırdığı Yapılar Üzerine Bazı Gözlemler”, *Uluslararası Türk Sanatı ve Arkeolojisi Sempozyumu*, 25-27 Nisan 2007, Prof. Dr. Oluş Arık ve Prof. Dr. Rüçhan Arık’a Armağan, *Konya Kitabı X*, Yeni İpek Yolu Konya Ticaret Odası Dergisi Özel sayı, Aralık 2007, Ed. Prof. Dr. Haşim Karpuz-Doç. Dr. Osman Eravşar, Konya, 543-578.

ŞAHİN, M. K. (2008). «Çorum- Merkez Cemilbey Köyü’nde Bir Selçuklu Camisi». *Uluslararası Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Çorum Sempozyumu*. 23-25 Kasım 2007, 641-655.

ŞAHİN, M. K. (2010). “Amasya Müzesi’nde Bulunan Anadolu’da Selçuklu Dönemine Ait Sikkeler”. *Çorum Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, 1 (2): 53-70.

ŞAHİN, M. K. (2012(a)). “Selçuklular Zamanında Türkiye’ Kitabında Geçen Yapılar Üzerine Sayısal Saptamalar”. *Uluslararası Katılımlı XV. Ortaçağ Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu*, Eskişehir 19-21 Ekim 2011, Cilt 2, Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü- Arkeoloji ve Sanat Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi (ASTAM). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 701-715.

ŞAHİN, M. K. (2012b). “Samsun Müzesi’nde Bulunan Anadolu’da Selçuklu Dönemine Ait Sikkeler”, *Samsun Sempozyumu*, 13-16 Ekim 2011, C.III, Ed. M. Aydın- B. Şişman- S. Özyurt- H. Atsız, Samsun: Samsun Valiliği Yayınları, 603-633.

ŞAHİN, M. K. (2014a). *Anadolu’da Selçuklu Dönemi Camileri-I Boyuna (Derinlemesine/Dikine) Düzenlemeli Camiler (Anadolu Selçuklu Devleti’nin Yıkılışına Kadar)*, Ankara: Merdiven Yayınları.

ŞAHİN, M. K. (2014b). “Orta Karadeniz Bölgesinde Bulunan Anadolu Selçuklu Dönemine Ait Yapıların Çözümlemeli Plan İrdelenmesi”. *I. Uluslararası Selçuklu Sempozyum Selçuklu Tarihi Kültür ve Medeniyet*, 27-30 Eylül 2010, Kayseri: 369-419.

ŞAHİN, M. K. (2015). “Merzifon’da Az Bilinen ve Bilinmeyen Bir Grup Çeşme Üzerine Gözlemler”. *III. Uluslararası Geçmişten Günümüze Merzifon ve Amasya Yöresi Sempozyumu*, 08-10 Ekim 2015, Merzifon, Bildiri Kitabı, Ed. Doç. Dr. Asım Çoban- Prof. Dr. Hasan Babacan- Prof. Dr. Mustafa Çolak- Dr. İbrahim Serbestoğlu- Öğr. Gör. Ahmet Sağlam, Ankara: Edge Akademi Yayıncılık, 467-515.

ŞAHİN, M. K. (2017). “Amasya ve Çevresinde Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Dönemlerine Ait Bazı Yapıların Tipolojik Yapıları Üzerine Gözlemler/ Observations on the Typological Structures of Some Buildings in Anatolia Seljuks and Ottoman Period in Amasya and Environs”. *Uluslararası Amasya Sempozyumu*. 04-07 Ekim 2017 Amasya, Amasya: Amasya, Amasya Üniversitesi Yayınları, 1429-1457.

ŞAHİN, M. K. (2018). M. K. Şahin, “Çorum ve Çevresinde Anadolu Selçuklu Dönemi Düşünce ve Kültürünün Oluşumunda Bazı Yapılar Üzerine Yorumlamalar”. *Süleyman Demirel Üniversitesi (SDÜ) Fen- Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Ağustos 2018, 44, 177-200 (ISSN:1300-9435).Çorum Kültür Envanteri, Haz. Ö. İpek- B. Çilingir- H.M. İpek- M. Çakar- M. Taşlıova, Çorum İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yay., (basım Yeri ve Yılı Bulunmuyor). “Hüsameddin Vakfiyesi Sureti”, Çorumlu –Çorum Halkevi Dil Edebiyat Şubesi Tarafından Çıkarılır-, Yıl:1, Sayı:12, 15 Mart 939, Cilt I., Yay. Haz. İrfan Yiğit, (Tıpkı Basım). Birinci Basım, Çorum, 2009, 153-168.“Çorum tarihine Ait Belgeler- Kara hisarı Timurli’de Şeyh Hacı Deniz Zaviyesi ve Hacı İbrahim Çelebi vakfından kelâmlı zaviyesi ve Şeyh Hacı Bekir zaviyelerine ait dört vesikadır”, Çorumlu Çorum Halkevi Dil ve Edebiyat Şubesi Tarafından Ayda Bir Çıkarılır Yıl:6, Sayı:46, 1 Mart 944, Tıpkı Basım, Yay. Haz. İrfan Yiğit, Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, Çorum, 2009, 404-406“Çorum’un Tarih Belgeleri”, Çorumlu Çorum Halkevi Dil ve Edebiyat Şubesi Tarafından Ayda Bir Çıkarılır Yıl:1, Sayı:7, 29 Birinci teşrin 938, Tıpkı Basım, Yay. Haz. İrfan Yiğit, Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, Çorum, 2009. (sayfa numarası belirtilmemiş)

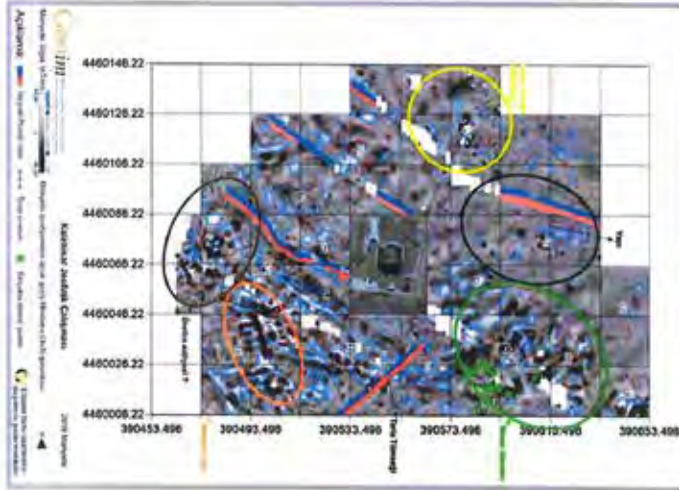
	
<p>Çizim:1 Kalehisar Medrese Planı (Yasser Dallal)</p>	<p>Resim: 3 Yüzeyde Bulunan Mimari Parçaların Bütünü,</p>
	
<p>Çizim: 2 (Okan Güngör)</p>	<p>Resim: 4</p>
	
<p>Çizim:3 Kalehisar Kalesi (Yasser Dallal- Ali Rıza Bilgin)</p>	<p>Resim:5 Kalehisar' ın Doğu Yanı Boyunca Uzanan Surlardan Görünüm.</p>

Resim:1 Medresenin Doğusunda 112/262 Parselde Yer Alan Yapı Kalıntısının Medrese Yönünden (Batıdan) Görünümü.

Resim:2 Medresenin Günümüzde Durumu (Ağustos-2019)

Harita:1 Kaleshar Kentinde Jeo-Manyetik Çalışma Sonucunda Alanda Belirlenen Mimari Verilerin Durumu (Mahmut Drahor)

POLATLI PEYZAJ ARKEOLOJİSİ VE YÜZEY ARAŞTIRMASI PROJESİ (PYAP) 2019 SEZONU ÇALIŞMALARI

Müge DURUSU TANRIÖVER*

Polatlı Peyzaj Arkeolojisi ve YüzeY Araştırmaları Projesi'nin (kısaca Polatlı YüzeY Araştırmaları Projesi - PYAP) ilk sezonu 10-28 Haziran 2019 tarihleri arasında gerçekleşmiştir. Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nden bize katılan temsilcimiz Sn. Sevcan AHTİK BAYDUR'a ve ekip üyelerimize özverili katkıları için teşekkürü borç bilirim. PYAP 2019 ekibi Bilkent Üniversitesi Arkeoloji Bölümü yüksek lisans programı öğrencileri Eda Doğa ARAS, Ege DAĞBAŞI, Beril ÖZBAŞ; lisans programı öğrencileri Şeyda ÜZMEZ, Tarık Emre DOĞAN, Bilkent Üniversitesi Kentsel Tasarım ve Peyzaj Mimarlığı Bölümü lisans programı öğrencisi İrem GEÇİOĞLU, Şikago Üniversitesi Yakın Doğu Dilleri ve Kültürleri Programı doktora öğrencisi Suay Şeyma ERKÜSÖZ ve ODTÜ Yerleşim Arkeolojisi Programı doktora öğrencisi Cansu KARAMURAT'tan oluşmuştur. Ekip üyeleri Bilkent Üniversitesi'nin yurtlarında konaklamış, buluntuların çalışılması için Bilkent Üniversitesi'nin Güzel Sanatlar, Tasarım ve Mimarlık Fakültesi'nde bir stüdyo çalışma laboratuvarına dönüştürülmüştür. Bilkent Üniversitesi'ne arazi ve analiz çalışmaları için sağladığı bu lojistik destek ve ayrıca verdiği maddi sponsorluk için teşekkür ederiz. Arazi çalışmaları için aynı zamanda Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Merkezi (AKMED) tarafından KU AKMED 2019/P.1027 proje numarasıyla ve Dr. Müge Durusu-Tanrıöver'in yöneticiliğinde onaylanan "Hitit İmparatorluğu'nun Batı Sınırının Peşinde: Ankara İli, Polatlı İlçesi'ndeki Hitit İzlerinin Tespit Edilmesi" başlıklı proje fonu kullanılmıştır. AKMED'e de desteği için teşekkür ediyoruz. Son olarak, Hacituğrul ve Babayakup Köyleri'nin bizi bahçelerine davet eden misafirperver halkına ekip olarak minnettarız.

ARAŞTIRMA PROJESİNİN TANIMI VE HEDEFLERİ

Polatlı Peyzaj Arkeolojisi ve YüzeY Araştırmaları Projesi, Orta-Batı Anadolu'da Ankara'nın batı ucunu oluşturan Polatlı İlçesi'nin yerleşim tarihini yaygın ve yoğun yöntemlerle araştırmayı hedefleyen dört senelik bir yüzeY araştırmadır. Projenin başlıca araştırma sorusu, Hitit İmparatorluğu'nun sınır bölgelerindeki yönetim stratejilerinin malzeme kültürü ve yerleşim dokusu üzerinde olan etkilerini Polatlı İlçesi özelinde tanımlamaktır.

Hitit yazılı belgeleri Sakarya (*Sehiriya*) Nehri havzasının Hitit İmparatorluğu ile batı komşuları arasında bir sınır oluşturduğunu göstermektedir (Yakubovich 2010: 22; del Monte ve Tischler 1978: 545). II. Mursili'nin krallığının üçüncü ve dördüncü yıllarında batıdaki Arzawa Krallığı'na karşı düzenlediği askeri seferleri anlatan metinlerde Mursili'nin Sakarya Nehri'ni geçtiği anda Fırtına Tanrısı'nın Hitit ordusu ve Arzawa sakinleri tarafından görülen

* Dr. Öğretim Üyesi Müge DURUSU-TANRIÖVER, Bilkent Üniversitesi, Güzel Sanatlar, Tasarım ve Mimarlık Fakültesi, Kentsel Tasarım ve Peyzaj Mimarlığı Bölümü, 06800 Çankaya, Ankara. muggedurusu@gmail.com

bir yıldırım (*kalmisana-*) göndererek Uhhaziti'nin kenti Apasa'yı vurduğu ve Arzawa kralını dizlerinin üstüne çöktürerek savaşamayacak kadar hasta ettiği söylenmektedir (Hawkins 2015: 22). Bu satırlar Sakarya Nehri'ni önemli bir eşik noktası olarak konumlandırmaktadır. Bu nehrin geçildiği an kralın Hitit merkez bölgesini terk ederek resmen Arzawa'ya karşı durduğu an olarak okunabilir.

Arkeolojik olarak da bölgede önemli bir Hitit varlığı beklemek mümkündür. Gordion'da kazılan Orta ve Geç Tunç Dönemi Mezarlığı, M.Ö. ikinci binyılın sonunda Gordion'u iskan eden halkın Hitit malzeme kültürünü kullanırken kendi yerel geleneklerini ve ölü gömme adetlerini de sürdürdüğünü ortaya koymuştur (Mellink 1956). Polatlı'nın doğusunda, Haymana İlçesi'nde (ve dolayısıyla yüzey araştırma alanının dışında) kalan Gâvur Kalesi anıtı ise üç tanrı betimlemesiyle Hitit Dönemi'ne tarihlenen bir kutsal alanı işaretlemektedir (Kühne 2001). Her ne kadar bu araştırmalar bölgede yoğun bir Hitit aktivitesine işaret etse de Polatlı'nın Tunç Çağı tarihi çok az bilinmemektedir ve ilçede uzun soluklu olarak kazılmış bir Hitit yerleşimi yoktur.¹

Bölgede daha önce yapılmış yüzey araştırmaları vardır. Sachiro Omura yönetiminde Japon Anadolu Arkeolojisi Enstitüsü tarafından gerçekleştirilen Orta Anadolu Yüzey Araştırması, 1994 sezonunda günümüzde Polatlı sınırları içinde kalan alanda 10 adet yerleşim tespit etmiştir (Omura 1996: 149-152). Ancak toplamda dokuz ile yayılan bu uzun soluklu yüzey araştırması, anlaşılır şekilde Polatlı'da tespit edilen yerleşimler ile ilgili çok detaylı yayınlar üretmemiştir. Tespit edilen bu 10 yerleşimden sadece iki tanesinde (Sarıoba Höyük ve Müslüm Höyük) GTÇ malzemesi olduğu belirtilmiştir (Omura 1996: 149).

1987-2002 yılları arasında Gordion'un bölgesel bağlamını anlamak için bir dizi yüzey araştırması yapılmıştır. William Sumner tarafından 1987-1988 ile 1992'de yapılan yüzey araştırması ile Tony Wilkinson'ın bölgede yaptığı bir sezonluk çalışmaya dair herhangi bir yayın bulunmamaktadır. Gordion'un yakın çevresindeki Roma yerleşimlerini kayıt altına almak için Dickey ve Goldman tarafından yapılan yüzey araştırmasına ve Goldman'ın daha sonra Roma dönemi ile ilgili devam ettirdiği çalışmalara dair veriler Andrew Goldman'ın doktora tezinde ve sonraki yayınlarında sunulmuştur (ör. Goldman 2000; Goldman 2005). Frig başkentinin çevresinde şimdiki kadar yapılan en detaylı ve büyük ölçekli araştırma ise 1996-2002 yılları arasında Lisa Kealhofer başkanlığında yürütülen Gordion Regional Survey'dir. Gordion'dan ağırlıklı olarak doğuya doğru yayılan 9 şerite odaklanan bu proje, bölgede tespit edilen bütün dönemleri incelemiştir. OTÇ'den GTÇ'ye geçerken yerleşim sayılarında bir düşüş olduğu tespit edilmiş, bu düşüş bölgedeki nüfusun küçük yerleşimlerden daha büyük merkezlere göçü olarak görülmüştür. Proje ekibi, bunu Hitit İmparatorluğu'nun

1 Polatlı'nın merkezinde bulunan Polatlı Höyük M.Ö. üçüncü ve ikinci binyıl katmanları içermektedir, ancak sadece bir sezon boyunca kazılmıştır (Lloyd ve Gökçe 1951). Bölgede daha uzun soluklu kazılar Hacituğrul Höyük'te gerçekleştirilmiş, ancak bu höyükten esas olarak Demir Çağı malzemesi ele geçmiştir (Tezcan 1981). Hacituğrul Höyük'te yakın zamanda yapılan yüzey araştırması ise sadece Demir Çağı buluntularını yayınlamış, höyükteki Hitit varlığı ile ilgili bir bilgi sunmamıştır (Yamashita vd. 2013).

bölgeye etkisi olarak yorumlamıştır (Kealhofer 2005: 147-148). Kızılırmak kavsi içinde merkezileşen politik gücün batı sınırını kontrol eden büyük ve kentsel yerleşimleri tercih etmiş olması mümkündür. Ancak, durum gerçekten bu idiyse de Gordion'daki kazılardan gelen veriler bölgede Hitit İmparatorluğu döneminde daha eski ve yerel geleneklerin de devam ettiğini göstermektedir. Bu hipotezleri güncel arkeolojik veriler ışığında test etmek PYAP'ın amaçları arasında yer alır.

PYAP, bölgede GTÇ sırasında yaşanan olası emperyal müdahaleleri, Hitit İmparatorluğu'nun bölgedeki yönetim stratejilerini ve süregelen yerel gelenekler ile emperyal müdahaleler arasında gerçekleşmiş olan çatışmaları arkeolojik malzeme üzerinden araştırmayı hedefler. Ancak, araştırma başkanının doktora tezinde de tartıştığı üzere, bu süreçleri anlamak için sadece GTÇ'ye odaklanmak yeterli değildir (Durusu-Tanrıöver 2016). Bölgede süregelen yerel dokuyu anlamak için ETÇ ve OTÇ yerleşimlerini detaylı olarak incelemek, Hitit İmparatorluğu'nun müdahaleleri ile hangi malzeme tiplerinin ve pratiklerin bölgeden kaybolduğunu, hangilerinin devamlılık arz ettiğini anlamayı sağlayacaktır. Benzer şekilde, Hitit İmparatorluğu'nun merkezi gücünün çözülmesinin ardından şekillenen Demir Çağı coğrafyalarında GTÇ'den gelen hangi malzeme ve pratiklerin devam ettiği ya da kesildiği ise imparatorluğun bu coğrafyadaki müdahalelerin başarısı için önemli bir ölçüttür. Bu sebeple, PYAP ağırlıklı olarak M.Ö. ikinci binyıl ile ilgili sorular sormakta, ancak bu soruların cevabını uzun soluklu bir şekilde M.Ö. üçüncü binyıldan M.Ö. 4. yüzyıla uzanan bir skalada vermeye çalışmaktadır.

Projemizin hem uzun vadeli (dört seneye yayılan), hem de kısa vadeli (her sezon için) araştırma gündemleri vardır. Uzun vadeli vizyonunda, PYAP Polatlı İlçesi'nin Tunç ve Demir Çağı'na tarihlenen arkeolojik envanterini gözler önüne sermeyi hedeflemektedir. Uzun vadeli hedeflerimiz şu şekilde sıralanabilir:

(1) Hitit İmparatorluğu'nun GTÇ boyunca batı sınır bölgelerinde oluşturduğu arkeolojik imzayı Polatlı bölgesinde araştırmak;

(2) Hitit İmparatorluğu'nun GTÇ boyunca batı sınır bölgelerinde farklı kültürlerle olan etkileşimini Polatlı özelinde tespit etmek;

(3) Hitit İmparatorluğu'nun bölgedeki gelişimini ve kalıcılığını uzun soluklu olarak değerlendirmek adına Erken ve Orta Tunç Çağı ile Demir Çağı yerleşimleriyle Hitit yerleşimleri arasında var olan süreklilikleri tespit etmek;

(4) Uzun vadede bilimsel arkeolojik kazılar gerçekleştirilebilecek yerleşimleri tespit etmek.

İlk sezonumuz olan 2019 yılında ise aşağıdaki hedefler gözetilmiştir:

(1) Ekip üyelerinin Polatlı'nın coğrafi özellikleri, farklı peyzajları ve yerleşimleri hakkında birincil bir fikir sağlamasına olanak vermek ve önümüzdeki sezonlarda araştırma yapılacak alanları tespit etmek,

(2) Hiçbiri daha önce yüzey araştırmasına katılmamış olan arkeoloji öğrencilerinden olu-

şan PYAP ekibini arkeolojik yüzey araştırması yöntemleri konusunda eğitmek ve böylece hem PYAP'ın önümüzdeki sezonlarında hem de diğer arkeolojik projelerde görev alabilecek donanımda arazi arkeologlarının yetişmesine katkıda bulunmak,

(3) Sonraki sezon buluntuları için altlık oluşturabilecek bir referans koleksiyonu elde etmek adına Hacıtığrul Höyük'te detaylı yüzey araştırması yapmak,

(4) Polatlı'daki farklı peyzaj bağlamlarında şekillenmiş Tunç Çağı yerleşim tiplerini anlamak adına farklı peyzaj alanlarında yüzey araştırması yapmak.

ARAZİ ÇALIŞMA YÖNTEMİ

Arazideki yerleşimlerin belirlenmesi ve detaylı olarak kayıt altına alınması için farklı arazilerin gereklerine cevap verebilecek üç adet yöntem belirlenmiştir: sabit aralıklarla sistematik yürüme, ızgara planda sistematik yürüme ve keşif gezileri. Bu üç yöntem aşağıda detaylı bir şekilde açıklanmaktadır. Her araştırma birimi içindeki çalışma bittikten sonra araştırma birimi kayıt formu doldurulmuş ve gerekli fotoğraflar çekilmiştir. Her üç yöntemin de sonucunda toplanan buluntular araştırma birimi sınırları içerisinde sınıflandırılmış, tanılayıcı olmayan parçalar sayılarak detaylı bir şekilde not edilmiş ve yerinde bırakılmıştır. Toplanan çok az sayıdaki tanılayıcı buluntu ise tiplerine göre (seramik, taş, vb.) farklı torbalara alınmış ve etiketlenmiştir. Toplanan bu buluntular Bilkent Üniversitesi'nde bulunan araştırma laboratuvarına getirildikten sonra detaylı olarak çalışılmıştır.

Sabit Aralıklarla Sistematik Yürüme

Özellikle tarlalarda kullanılan bu yöntemde ekip üyeleri 10 m. aralıklarla dizilmiş ve tarla boyunca birbirlerine paralel olarak yürümüşlerdir (Resim: 1). Küçük ekipler halinde farklı araştırma birimlerinde çalıştığımız durumda her ekipte en az bir adet el tipi GPS aygıtının olmasına dikkat edilmiş, bu aygıtı taşıyan kişi yürüyüş sırasında arkeolojik malzemelerin nerede başlayıp bittiğine ve yoğunluğun nasıl değiştiğine dair notlar almıştır. Ekip üyelerinin sayısı ve araştırma biriminin büyüklüğüne göre ekip üyeleri gerekirse 10 m. aralıklı yürüyüşlerini farklı yönlerde tekrarlamış, birim içinde kalan bütün alanı 10 m. aralıkla yürüyerek taramışlardır. Bu sayede sistematik yürüyüş bittiği noktada diğer ekip üyeleri arazi formlarını doldurmuş, toplanan malzemeyi gözden geçirmiş, sadece az sayıda tanılayıcı örnek seçerek kalanını araştırma birimi sınırları içinde geri bırakmışlardır. Bu sırada GPS görevlisi yürünen araştırma biriminin sınırlarını GPS ünitesi ile yürümüş, böylece birim sınırlarının bir kaydını oluşturmuştur. 10 m. aralıklı yürüyen araştırmacıların yürüyüş sırasında iki taraflarında birer metrelik alanları taramaları istenmiş, böylece bu yöntemle her araştırma biriminin %20'si aktif olarak araştırılmıştır.

İzgara Planda Sistematik Yürüme

2019 sezonunda Hacıtığrul Höyük'te uyguladığımız, önümüzdeki sezonlarda da farklı yerleşim merkezlerinde uygulamayı düşündüğümüz bu sistemde yerleşimin üzerine 100 m.

x 100 m. aralıklı bir ızgara plan çizilmiş, bu ızgaranın kesişim noktalarının her biri bir araştırma biriminin merkez noktası olarak alınmıştır. Daha sonra bu merkez noktalarının koordinatlarının bulunduğu bir liste hazırlanmış, üçe ayrılan ekip üyeleri kendi grupları için ayrılan araştırma birimlerine ellerindeki GPS üniteleri yardımıyla gitmişlerdir. Araştırma biriminin merkez noktası bulunduğu buraya bir kazık konulmuş, bir ucunda çivi olan iki adet 5 m.lik ipin birer ucu bu kazığa bağlanmıştır. İpin gergin olacağı durumda çivilerden bir tanesi başlama noktasını belirtmesi açısından herhangi bir yönde saplanmış, ekip üyeleri diğer çivinin yerini araştırma yaptıkça değiştirerek çemberin tamamını bu şekilde dolaşmıştır. Ekip üyelerinin 1 m. aralıkla yürümesi ve iki yanlarını taraması sayesinde bu araştırma yönteminde araştırma birimlerinin %100'ü aktif olarak araştırılmış, yerleşim genelinde ise ancak yaklaşık %1'lik bir kapsama sağlanmıştır.

Keşif Gezileri

Araştırma sırasında yeni alanlara geçtiğimiz, ya da arazi çalışması sırasında eski yerleşim olabileceği hissini veren yerlerle karşılaşılan bazı durumlarda ekip olarak keşif gezileri yapılmış, bu alanlarda systemsiz olarak yürünerek arkeolojik malzeme olup olmadığı hızlı bir şekilde belirlenmeye çalışılmıştır. Arkeolojik malzemeye rastlanan durumlarda keşif gezileri sonlandırılmış, yeni bir araştırma birimi numarası belirlenerek sistematik taramaya geçilmiştir. Keşif gezilerinde sistematik yürüyüş yapılmadığından toplam tarama yüzdesi düşüktür.

PYAP 2019 SEZONU BOYUNCA TESPİT EDİLEN VE ÇALIŞMA YAPILAN YERLEŞİMLER

Araştırma birimi bazında yapılan araştırmalar el tipi GPS'ler kullanılarak haritalandırılmış, bu kayıtlar Coğrafi Bilgi Sistemleri ve uydu görüntüleri kullanılarak analiz edilmiştir. Bu analizin sonucunda Polatlı'nın kuzeyi ve doğusunda çalışma yapılan 54 adet araştırma biriminin toplamda dört yerleşim odağı tanımladığı anlaşılmaktadır. Bu odaklara yerel halk tarafından kullanılan ya da çevredeki yerleşimlerin adları olan mevkii isimlerinden hareketle Demir Tepe, Bağyeri, Hacituğrul ve Yağmurbaba isimleri verilmiştir (Resim: 2).

Demir Tepe (Araştırma Birimleri 001-006)

Araştırma kapsamında ilk belirlenen odak olan Demir Tepe, Babayakup Köyü'nün 1.8 km güney-güneydoğusunda bulunan küçük ölçekli ve yaygın bir yerleşimdir (Resim: 3). Her ne kadar yerleşim içerisinde topografya farklılıkları ve yükseltiler olsa da, yerleşimin odağında bir höyük yoktur (Resim: 4). Rastlanılan seramik buluntuların çoğu Klasik döneme tarihlenmektedir. Ayrıca, yerli halkın eskiden bir kilise olduğunu söylediği noktada ilk gözlemlerimiz sonucunda Roma ve Geç Roma dönemine tarihlendiğini düşündüğümüz seramikler görülmüş, aynı bölgede yerel halk tarafından eski kiliseden olduğu söylenen devşirme taşlarla inşa edilmiş bir su yapıya rastlanmıştır.

Bağyeri (Araştırma Birimleri 007-022)

Babayakup Köyü'nün 1 km. batısında bulunan Bağyeri yerleşimi üstünde tarım devam eden ve bu sebeple kısmen alçaldığını düşündüğümüz bir höyük ile onun etekleri ile çevresine yayılmış bir yerleşimdir (Resim: 5-6). İlk incelemede ağırlıklı olarak Klasik döneme tarihlenen seramikler arasında ince cidarlı iyi mallar, pişirme kapları ve depolama kapları içeren geniş bir skala gözlemlenmiş, ayrıca Tunç Çağı'na tarihlenen malzemeler de not edilmiştir.

Hacıtuğrul Höyük (Araştırma Birimleri 023-052)

Hacıtuğrul Köyü'nün 3 km. güneydoğusunda bulunan iyi korunmuş bir höyüktür (Resim: 7). Polatlı'da daha önce yapılan arkeolojik çalışmalardan bilinen Hacıtuğrul Höyük 650 x 600 m.lik kent merkezi ve 30 m. yüksekliğindeki katmanlaşması ile etkileyici bir yerleşimdir (Tezcan 1981, 43). Höyük çevresinde yüzey taramalarının ardından 1972-1979 yılları arasında Burhan Tezcan'ın başkanlığında yapılan kazılarda kentin etrafını çeviren ikili bir sur sistemi kısmen ortaya çıkarılmıştır. Kazının önemli buluntuları arasında bir Frig kitabesi, tunç bir fibula ve bir Frig atlısının tasvir edildiği boyalı kap parçası sayılabilir. Aynı zamanda dış surun yakınında ve kısmen onun taşlarını kullanan bir 19. yüzyıl Osmanlı yapısı ile karşılaşmıştır. Kazı sonuçlarında, Burhan Tezcan höyükte M.Ö. 4. yüzyıl sonrasına tarihlenen herhangi bir antik dönem yerleşimi olmadığı sonucunu yayınlamıştır (Tezcan 1981). Hacıtuğrul Höyük'te 2007-2010 yılları arasında Japon Anadolu Araştırmaları Enstitüsü önderliğinde yapılan çalışmalar da bu tarihlendirmeyi büyük ölçüde onaylamış, höyükteki en yaygın ve yoğun yerleşimin M.Ö. 6-4. yüzyıllar arasındaki Geç Frig dönemi olduğunu ortaya koymuştur. Bu araştırmada Helenistik döneme tarihlenen sadece bir kaç parça seramik ele geçmiştir. Bu bulguların ışığında, Japon ekip Hacıtuğrul Höyük'ün Erken Demir Çağı'ndan (M.Ö. 11.-10. yüzyıl) Geç Frig Dönemi'ne (M.Ö. 6.-4. yüzyıl) kadar iskân gördüğü ve Helenistik Dönem'de terk edildiği sonucunu çıkarmıştır (Yamashita vd. 2013, 40-41).

Şimdiye kadarki literatürde sadece Demir Çağı tabakaları ile öne çıkan Hacıtuğrul Höyük'te Hitit dönemine tarihlenen veriler olup olmadığı PYAP'ın 2019 sezonu araştırma sorularından bir tanesi olmuştur. Hitit tabakaları var ise höyüğün hangi tarafında konumlandığı ve M.Ö. 2. binyıl yerleşiminin sınırlarının Demir Çağı yerleşimi ile nasıl örtüştüğü ya da farklılaştığını bulmak üzere Hacıtuğrul Höyük üzerinde detaylı yüzey araştırması yapılmasına karar verilmiştir.

Detaylı yüzey araştırmasının sistemli bir biçimde yapılabilmesi için yerleşim üzerinde 100 m. x 100 m. ölçülerinde bir ızgara yerleştirilmiş, bu ızgaranın kesişim noktalarının koordinatları saptanmıştır. Bu noktaların her biri bir araştırma biriminin merkez noktasını oluşturmuştur (Resim 8). Üçe ayrılan ekip üyeleri el tipi GPS araçlarını kullanarak bu koordinatlara yürümüş, yukarıda "Izgara Planda Sistematik Yürüme" bölümünde tariflenen yöntemi kullanarak yüzey araştırmasını yürütmüşlerdir. Önerilen planda olmasına rağmen üç adet araştırma birimi (027, 030, 046) bitki örtüsünün elvermemesi ve/veya tehlikeli derecede eğimli olması sebebiyle arazide bu çalışmanın dışında tutulmuş, ilgili araştırma birimi numaraları başka yerlere aktarılmıştır.

Höyük genelinde görünürlüğün çok düşük olması sebebiyle sistemli bu araştırma beklenen ayrıntıda sonuçları maalesef verememiştir. Ancak, özellikle önceki kazılardan kalan kesitlerin ve toprak yığınlarının olduğu araştırma birimi 046 ile 047’de görünürlüğün iyi olması sebebiyle yüksek yoğunluklu malzemeye rastlanmıştır. Bu malzemeler arasında tartışmasız olarak M.Ö. 2. binyıla tarihlenen formlar bulunmaktadır. Örneğin literatürde “anti-splash rim bowl” olarak bilinen forma dair iki örnek 2019 yılında Hacituğrul’da bulunmuştur (Resim: 9). Boğazköy ve Kuşaklı gibi Hitit merkezlerindeki GTÇ seramik repertuarlarında yüksek sayılarda bulunan bu derin kaseler muhtemelen hem yiyecek hem de içecek tüketiminde kullanılmıştır ve Hitit festivallerinde önemli bir yer oynamış olan ziyafetler ile ilişkilendirilmiştir (Schoop 2013: 361; Glatz 2015: 196-197). PYAP’ın 2019 sezonu buluntuları, Demir Çağı tabakaları ile tanınan Hacituğrul Höyük’ün biyografisine yeni bir dönem eklememizi sağlamış, araştırmamızın birincil sorusu olan Hitit İmparatorluğu’nun batı sınırının arkeolojik olarak araştırılması için ilk önemli adım atılmıştır.

Höyükteki ızgara düzenli araştırmalar tamamlandıktan sonra çevredeki tarlalarda sistemli yürümeye geçilmiştir. Etraftaki tarlaların çoğunun araştırma sırasında sel altında kalması sebebiyle yoğun çamur hızlı çalışmamıza elvermemiş, tarlaların büyük kısmının yürünmesinin sonraki sezonlara bırakılmasına sebep olmuştur. Ancak, araştırma yapıldığı kadarıyla Hacituğrul Höyük’ün etrafında yaygın bir yerleşim olduğu, bu yerleşimde bulunan arkeolojik malzemenin ise ilk gözlemler sonucunda ağırlıklı olarak Bizans ve Osmanlı dönemlerine tarihlendiğini söylemek mümkündür (Resim: 10). Bu gözlem, önceki kazılarda bulunmuş ve yayınlanmış olan höyük üstündeki Osmanlı yapısı ile uyumludur. Daha net tarihlendirmeler seramiklerin uzmanlar tarafından çalışılması sonucu sağlanacaktır. Köy içerisindeki evlerin bir tanesinin bahçesinde görülmüş mezar steli ise yerleşimde aynı zamanda Roma Dönemi izlerinin de mümkün olduğunu göstermektedir. 2019 sezonu itibarıyla, PYAP’ın Hacituğrul Höyük ve çevresindeki iskân dönemini ciddi şekilde genişlettiğini söyleyebiliriz. Hacituğrul Höyük’ün çevresinde sonraki sezonlarda senesinde devam edecek çalışmalar sonucunda bu önemli yerleşimin biyografisi daha net bir şekilde ortaya konacaktır.

Yağmurbaba (Araştırma Birimi 053-054)

Arazi çalışmalarının son günü Hacituğrul Höyük’ün kuzeybatısında uydu fotoğraflarında görülen yuvarlak bir strüktürün arkeolojik bir alan olup olmadığını anlamaya ve bu strüktürün etrafında bir keşif gezisi yapmaya ayrılmıştır. Arazi çalışması sırasında bu strüktürün çevredeki hayvanlara içme suyu toplamak amacıyla oluşturulmuş yuvarlak bir havuz olduğu anlaşılmıştır. Ancak, bu strüktürden kuzeye doğru bir keşif yürüyüşü gerçekleştiren ekip ancak bir höyükle karşılaşmış, bu höyüğün eteklerindeki sürülmüş tarlaları sistematik olarak taramıştır. Çevrede Mevkii’nin yerel ismini sorabileceğimiz kimse olmadığından, Yağmurbaba Köyü’nün 1.3 km. kuzeydoğusunda bulunan bu höyüğe “Yağmurbaba” ismi verilmiştir.

Arazi çalışmaları Yağmurbaba’nın höyük ile eteğinde şekillenen küçük ölçekli bir yerleşim olduğunu ortaya koymuştur (Resim: 11-12). Araştırma birimi 053’te bulunmuş olan

obsidyen alet (Resim: 13) ile 053 ve 054'te bulunmuş diğer taş alet parçaları ile keşif yürüyüşümüz sırasında bulduğumuz kırık ağırşak parçası yerleşimin tarihlendirmesi açısından büyük önem arz etmektedir. Bu buluntuların seramik buluntular ile beraber uzmanlar tarafından çalışılmasının arkasından yerleşim için net bir tarihlendirme ortaya konulabilecektir.

SONUÇLAR VE ÖNÜMÜZDEKİ SEZONLAR İÇİN PLANLAR

PYAP'ın ilk sezonu olan 2019 çalışmalarında toplam dört yerleşim merkezinde detaylı araştırmalar yapılmıştır. Bu merkezlerden toplanan buluntuların birincil sınıflandırılması ve kaydı tamamlanmıştır.

PYAP'ın 2019 pilot sezonunun en önemli çıktılarından bir tanesi arazi yönteminin denenmiş ve onaylanmış olmasıdır. Bu ilk sezonda PYAP genel olarak fazla arazi taramaktan ziyade arkeoloji öğrencilerinin arazi eğitimini önemsemiş; arazide geçirilen zamanın önemli bir kısmı öğrencilere yüzey araştırması teknikleri öğretilerek geçirilmiştir. Önümüzdeki senelerde bu ekip üyelerinin arazide daha etkin liderlik rolleri üstlenmeleri beklenmekte, bu öğrencilerin yüzey araştırması malzemelerinden tezler ya da yayınlar üretmeleri umulmaktadır.

2019 sezonumuzda ekip üyeleri ve araştırma başkanı ayrıca araştırma alanının coğrafi özellikleri ile ilgili daha detaylı bir fikir edinmiştir. Hacituğrul Höyük'te Tunç Çağı malzemesinin bulunmuş olması projenin önümüzdeki sezonlardaki başarısı için heyecan ve ümit vericidir. 2019 sezonunda ayrıca önümüzdeki yıllarda yapılacak araştırmalarda detaylı çalışılabilecek alt alanlar ile ilgili alternatifler üretilmeye başlanmıştır. Bu alt alanlar arasında Şabanözü, Müslüm Höyük, Kuşçu Höyük ve Sarıkaya Höyük'ün bulunduğu kuzey-güney yönelimli bir şerit ile Gündoğan Höyük ve Kızılcaakışla Höyük yerleşimleri ile yakın çevreleri sayılabilir.

KAYNAKÇA

DURUSU-TANRIÖVER, Müge. 2016. *Experiencing the Hittite Empire in its Borderlands*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Brown University.

GLATZ, Claudia. 2015. "Plain Pots, Festivals and Feasting in Late Bronze Age Anatolia" *Plain Pottery Traditions of the Eastern Mediterranean and Near East: Production, Use, and Social Significance*, der. C. Glatz, içinde, s. 183-214. Walnut Creek: Left Coast Press.

GOLDMAN, Andrew L. 2000. *The Roman Period Settlement at Gordion, Turkey*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, University of North Carolina at Chapel Hill.

GOLDMAN, Andrew L. 2005. "Reconstructing the Roman-Period Town at Gordion" *The Archaeology of Midas and the Phrygians: Recent Work at Gordion*, der. L. Kealhofer, içinde, s. 56-67. Philadelphia: University of Pennsylvania Museum of Archaeology and Anthropology.

HAWKINS, J. David. 2015. "The Political Geography of Arzawa (Western Anatolia)" *Nos-*

toi: Indigenous Culture, Migration and Integration in the Aegean Islands and Western Anatolia during the Late Bronze and Early Iron Age, der. N. C. Stampolidis, Ç. Maner ve K. Kopanias içinde, s. 15-35. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

KEALHOFER, Lisa. 2005. "Settlement and Land Use: The Gordion Regional Survey." *The Archaeology of Midas and the Phrygians: Recent Work at Gordion*, der. L. D Kealhofer, içinde, s. 137-148. Philadelphia: University of Pennsylvania Museum of Archaeology and Anthropology.

KÜHNE, Hartmut. 2001. "Gâvur Kalesi, ein Ort der Ahnenverehrung?" *Kulturgeschichten. Altorientalische Studien für Volkert Haas zum 65. Geburtstag*, der. Th. Richter, D. Precchel, ve J. Klingner içinde, 228-243. Saarbrücken: SDV.

LLOYD, Seton and Nuri GÖKÇE. 1951. "Excavations at Polatlı: A New Investigation of Second and Third Millennium Stratigraphy in Anatolia." *Anatolian Studies* 1: 21-75.

MELLINK, Machteld J. 1956. *A Hittite Cemetery at Gordion*. Philadelphia: University of Pennsylvania Museum of Archaeology and Anthropology.

DEL MONTE, Giuseppe F. ve Johann TISCHLER. 1978. *Die Orts- und Gewässernamen der hethitischen Texte*. Wiesbaden: Reichert.

OMURA, Sachihiro. 1996. "A Preliminary Report of the General Survey in Central Anatolia (1994)" *Essays on Ancient Anatolia and Syria in the Second and Third Millennium B.C.*, der. H.I.H. Prince Takahito Mikasa içinde, 135-192. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.

SCHOOP, Ulf-Dietrich. 2013. "Gündelik Hayatın ve Ayrıcalığın Nesneleri: Hitit Çanak Çömleği", *Hititler: Bir Anadolu İmparatorluğu*, der. M. Doğan-Alparslan ve M. Alparslan, s. 356-371. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

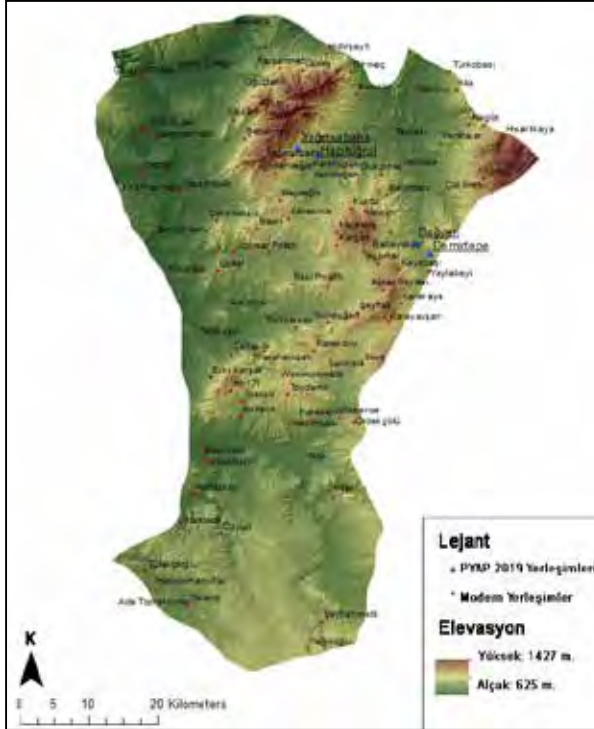
TEZCAN, Burhan. 1981. "Yenidoğan Höyüğü (Tuğrul Höyük) Kazısı 1979", *Kazı Sonuçları Toplantısı* II: 43-45.

YAKUBOVICH, Ilya. 2010. *Sociolinguistics of the Luvian Language*. Leiden, Boston: Brill.

YAMASHITA, Mamoru, TSUMURA, Hiro'omi, HAYAKAWA, Yuichi S., ve Mustafa METİN. 2013. "Archaeological Surveys at Hacituğrul Höyük in Central Anatolia", *Anatolian Archaeological Studies*, 18, 37-41.

Resim 1: Babayakup Köyü'nde 10 m. aralıklı sistematik arazi yürüyüşü

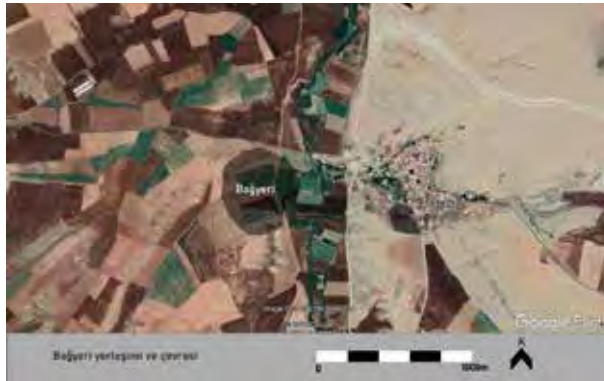
Resim 2: 2019 sezonunda çalışılan yerleşim alanları: Demir Tepe, Bağyeri, Hacıtuğrul ve Yağmurbaba (Harita: Yiğit Pekzeren, coğrafi veriler: ESRI)

Resim 3: Demir Tepe yerleşiminin çevresiyle olan ilişkisi (Coğrafi veriler: Google Earth)

Resim 4: Demir Tepe yerleşimi (Fotoğraf: Cansu Karamurat)

Resim 5: Bağyeri yerleşiminin çevresiyle olan ilişkisi (Coğrafi veriler: Google Earth)

Resim 6: Bağyeri yerleşimi

Resim 7: Güneybatısındaki tümülüsten Hacituğrul Höyük'e bakış

Resim 8: Hacituğrul Höyük ızgara planlı detaylı sistematik tarama planı

Resim 12: Yağmurbaba Höyük yerleşimi

Resim 13: Yağmurbaba Höyük'ün eteğinde bulunmuş obsidyen alet (Fotoğraf: Beril Özbaş)

BİNGÖL İLİ ORTAÇAĞ VE SONRASI YÜZEY ARAŞTIRMASI 2019-2020

Nebi BUTASIM*

2019 yılı yüzey araştırması, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün, Proje Numarası-YA011201(2019), 94949537-161.01-E.822211 sayı ve 07.10.2019 tarihli yazısıyla verilen izinle gerçekleştirilmiştir. 2019 yılı yüzey araştırmasına, bakanlık temsilcisi olarak Cumhuriyet Müzesi uzmanlarından Ayhan SALTİK, Mardin Artuklu Üniversitesi'nden Doç. Dr. Zekai ERDAL, Bingöl Üniversitesi'nden Doç. Dr. M. Zahir ERTEKİN, Mardin Artuklu Üniversitesi'nden Arş. Gör. Şerif TÜMER ve sanat tarihçi Numan DEMİRCİ ekip üyesi olarak katılmışlardır. 2020 yılı yüzey araştırması YA011201(2020) nolu proje ile gerçekleştirilmiştir.¹ 2020 yılı yüzey araştırmasına bakanlık temsilcisi olarak Ahlat Müzesi uzmanlarından Yunus Mübarek GÜRLER, Bingöl Üniversitesi'nden Doç. Dr. M. Zahir Ertekin ekip üyesi olarak katılmıştır. Doç. Dr. Zekai ERDAL ve Arş. Gör. Şerif TÜMER 2020 yılı yüzey araştırmasına pandemi nedeniyle iştirak edememişlerdir.

2019 yılı çalışması, Bingöl merkez Yolçatı Köyü, Kuruca Köyü, Kiğı Açıkğüney Köyü, Kiğı Yazgünü Köyü, Genç İlçesi Kral Kızı Kalesi, Genç İlçesi Servi Beldesi, Genç İlçesi Servi Beldesi Bahçebaşı Köyü, Solhan İlçesi Yiğitharmanı Köyü alanlarında gerçekleştirilmiştir. 2020 yılı yüzey araştırması; Bingöl merkez İncesu Köyü, Bingöl merkeze Ağaçeli Köyü, Bingöl Sancak Beldesi Sütgölü Köyü, Bingöl Kuşburnu Köyü, Bingöl Solhan Yiğitharmanı Köyü, Karlıova Çatak Köyü sınırlarında gerçekleştirilmiştir.

Bingöl-Yolçatı/Şarge Köyü Kalıntısı²

Kalıntı, Bingöl-Elazığ karayolu üzerinde bulunan Yolçatı (Şarge) Köyü'nün 1 km güneyinde yer almaktadır. Kalıntı 62,5 metre doğu-batı doğrultuda 50 metre ise kuzey-güney doğrultuda uzanan dikdörtgen planlı kalıntının duvar kalınlığı 1.5 m'dir. Yapı temel seviyesinden anlaşıldığı kadarıyla 62.5x50 m. boyutlarında dikdörtgen planlıdır. Güney tarafta dikdörtgen geniş bir avlu vardır. Bu dikdörtgen alan yaklaşık olarak 12x20 m. ölçülere sahiptir. Bu alanın batısında 45x12 m. genişlikte bir dikdörtgen bir birim daha bulunmaktadır. Yapının kuzey cephesinde doğu-batı ve güney-kuzey doğrultuda daha küçük birimler yer almaktadır. Birçok küçük birimler yaklaşık kare planlı olup 5x5 m boyutlarına sahiptir. Duvar kalınlığı 1.5 metre olup temel seviyesindeki taşlar iri blok kesme taştır. Yapının iç kısımlarında ve çevresinde bulunan küp parçaları ve kaplama-inşa malzemesi olarak kullanılan pişmiş tuğla örnekleri yoğun olarak bulunmaktadır (Resim: 1).

* Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, Türk İslam Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Bingöl/Türkiye.

1 2020 yılı yüzey araştırması, Bingöl Üniversitesi, Bilimsel Araştırma Birimi (BÜBAP) tarafından BAP-İF.2020.00.001 nolu proje ile desteklenmiştir.

2 Bu bölüm "Tarihi Eserleriyle Bingöl" isimli eserde genişletilmiş şekilde yayımlanmıştır.

2. Bingöl-Kuruca (Gezik) Köyü Kalıntıları³

İncelenen kalıntı, Bingöl-Elazığ Karayolunun 26. Kilometresinde D300 karayolu üzerinde bulunan Kuruca Köyü'nün eteklerinde kurulduğu dağın güney tarafındaki yaylada bulunmaktadır. Alandaki mimari kalıntılar ve buluntular yaklaşık olarak 650 m² lik bir alana yayılmıştır. Bazı temel yapıları ve taşınmaz buluntular nedeniyle büyük bir alanda yapılar topluluğu olduğu değerlendirilmektedir.. Alanda yapılan çalışmalar neticesinde kalıntıların kuzey tarafında temel seviyesi oldukça belirgin olan ve düzgün kesme taşlardan yapılmış bir yapı görülmektedir. Yaklaşık olarak 35x20 m. ölçülerine sahip bu alan Doğu-Batı doğrultuda dikdörtgendir. Bazı duvarlarının temel seviyesinden 5 veya 6 farklı birimden oluştuğu anlaşılmakta ancak arada kalan bazı dikdörtgen temel kalıntıları yapıda farklı bazı birimlerin de olabileceği varsayılmaktadır. Yaklaşık 1.5 m. genişlikte beden duvarına sahip olan yapının yıkıntıları arasında dikdörtgen şeklinde 190x56, 230x60 ve 180x90 m. ebatlarındaki taş bloklar, silmeler ve oymalar ile hareketlendirilmiştir. Yapının güneybatı tarafında yol olduğu düşünülen taş döşemeler mevcuttur. Taş döşemeler moloztaş malzemedir. Kalıntıların doğusunda oyulmuş bir kaya bulunmaktadır. Mezar olduğu düşünülen büyük kaya 2.40 m uzunluk ve 70 cm genişliğe sahiptir. Yapının her bir yan kapak kalınlığı düzgün olmamakla birlikte ortalama 10 cm'dir. Kuzey-Güney doğrultuda bulunan buluntunun iç kısmında güney tarafta yaklaşık 20 cm uzunlukta bir yükselti bırakılmıştır. Bu mezar buluntusunun yakın çevresinde sütun parçaları ve başlıkları tespit edilmiştir. Bir sütun başlığı prizmatik üçgen formundadır. Kalıntıların 3 km kadar kuzeyinde, hem Kuruca geçidine hem Merel (Meran) olarak isimlendirdiğimiz ettiğimiz bölgeye hâkim 2036 rakımlı dağın üzerinde bulunan dairesel alan bulunmaktadır. Alan yaklaşık olarak 60 m çapındadır. Bu alanın insan eliyle yapıldığı değerlendirilmekle birlikte fazla tahrip olması nedeniyle nihai bir değerlendirme yapmak şimdilik zordur (Resim: 2).

3. Açıkgüney Köyü Arnavudzâde Abdullah Camii⁴

Kesin tarihi bilinmemekle birlikte caminin doğuya bakan yönündeki kapısı üzerinde bir adet kitabe bulunmaktadır. Giriş şeklinde yazılmış kitabede "Arnavudzâde Abdullah" ismi okunabilmektedir. Kitabenin hemen yanında Latin alfabesiyle "1970 Y.T" ibaresi yer almaktadır. Köylüler 1970 yılında bu caminin yenilendiğini belirtmektedir. Cami 10x10 m ebatlarında kare planlıdır. Harim mekânına girmeden önce son cemaat yeri şeklinde yapılmış dikdörtgen bir alan yer almaktadır. Bu dikdörtgen alanda iki adet mezar yer almaktadır. Birinci mezar girişin hemen solunda duvara bitişik şekilde yapılmıştır. İkinci mezar ise yine girişe göre sol tarafta 50 cm yükseklikte bir duvar zemininin üzerinde bulunmaktadır. Yaşar Ceyhan'dan⁵ aldığımız bilgilere göre duvarın hemen dibinde daha önce başka mezarlar bulunmakta idi. Yol genişletme çalışmaları sırasında bu mezarlar tahrip olmuştur. Bu durumda

3 Bu başlık "Ege Üniversitesi Sanat Tarihi Dergisi"nde yayınlanmak üzere verilmiş ve değerlendirme süreci beklenmektedir.

4 Bu bölüm "Tarihi Eserleriyle Bingöl" isimli kitapta yayınlanmıştır.

5 Yaşar Ceyhan, Camiyi yaptıran ve cami haziresinde mezarı bulunanların torunlarından olup İstanbul'da yaşamaktadır. Yaz ayları köye gelmektedir. Görüşme tarihi: 17.10.2019

caminin daha küçük olabileceği mezarların olduğu bölümün sonradan kapatıldığı şeklinde bir kanı oluşmaktadır. Bu durumda cami 8x8 m ebatlarında kare planlı bir camidir. Caminin üst duvarlarında yıkılmalar olmuştur. Cami günümüzde kullanıma açık değildir (Resim: 3).

4. Açıkgüney Köyü Arnavut Mezarlığı

Arnavudzade Abdullah Bey Camisi'nin içinde, caminin kuzey duvarına bitişik ve doğu beden duvarının dışında bahçe içinde mezarlar bulunmaktadır. İki mezar, caminin batı cephesinde var olan girişin hemen solunda yer almaktadır. Her iki mezarda süslemeler mevcuttur. Girişteki ilk mezarın şahide taşı bulunmamakta ve üstteki kapak taşı da parçalanmıştır. Kapak taşında iç içe üç sıra halinde oluşturulmuş kemerlerle süslemeler yer almaktadır. Yan yüzeyde iki kılıç, bir adette çifte atar diye tabir edilen birbirine bağlı silah kabartması yer almaktadır. Cami içindeki Doğu tarafta bulunan mezar giriştekine göre daha küçüktür. Mezarın baş şahidesinde yazı bulunmakta ve burada bilgiler ve tarihçe yer almaktadır. Okunabildiği kadarıyla dualardan sonra “Arnavudzâde Ahmed” ismi geçmektedir. Tarihçe kısmı boyandığından tahrip olmuş ve zorlukla “12...” tarihi görülebilmektedir. Mezar taşının üzerinde bulunan kitabe sülüs hatlı olup 6 satırdır. Sanduka tipi mezarın yan yüzeyinde iki kılıç bir topuz ve dairesel şekilde oluşturulmuş ortada bir etrafında beş adet oyuk bulunmaktadır.

Caminin doğusunda bahçe içinde birçok mezar ve mezar taşı bulunmaktadır. Bu mezarlardan sadece 3 tanesi sandukaları ile bir arada durmaktadır. Geriye kalan tüm mezartaşları köylüler tarafından üst üste istif edilmiştir. Hazirede yoğun olarak bulunan taşların üzerinde süslemeler dikkat çekmektedir. Bahçenin dış duvarını oluşturan taşların tamamı mezar taşlarının sandukaları veya şahidelerine aittir. Mezar taşlarının üzerinde çifteatar, kılıç, gülbezek, çarkıfelek, yivli topuz, zikzaklar, dairesel motif oluşturan yuvarlak oymalar, testi, stilize edilmiş bitki motifleri, mührü Süleyman, lale, helozonik geçmeli dairesel motifler gibi çok farklı motif ve şekiller yer almaktadır. Bütünlük arz eden mezarlardan biri Arnavudzâde Ahmed Ağa'ya aittir. Bu mezarın üzeri tahribattan dolayı okunamamaktadır. Bütün halinde olan bir diğer mezar ise Fatıma Hanım'a aittir. Üzerindeki yazıta göre Selim kızı Fatıma'ya ait olup 1250/1839 tarihlidir. Bir diğer mezar ise Hüseyin oğlu Bekir Ağa'ya ait mezar taşıdır. Bu mezarın yazıtlı şahidesi bahçe duvarı üzerinde bulunmaktadır. Hüseyin oğlu Bekir Ağa'ya ait mezar yedi satırlık kitabeye sahiptir. Kitabenin tarihçe kısmında 1231/1816 tarihi bulunmaktadır. Bahçe duvarını oluşturan tüm taşlar mezarlara ait düzgün kapaklardır.

Bütün halinde olan mezarların dışında çevrede birçok mezar taşı dağınık halde bulunmaktadır. Bu taşların birinde ortada zikzaklarla oluşturulmuş bir daire ve dairenin içinde sekiz yapraklı bir gülbezek yer almaktadır. Taşın köşelerinde ise iri kesilmiş oyma çarkıfelek motifleri bulunmaktadır. Tam ortada kartuş içinde 1271/1854 tarihi yer almaktadır. Tarih içeren bir diğer mezar taşı 1212/1797 tarihlidir. Bu mezar taşının sadece tarih kısmı kalmıştır. Tarihi okunabilen en eski tarihli mezar taşı bu taşıdır. Mezarların büyük çoğunluğu tahrip olmuştur (Resim: 4).

5. Yazgünü Köyü Camii⁶

Köy merkezinde bulunan Cami kare planlı düz dam örtülüdür. Plan açısından Açıkgüney Köyü Arnavudzâde Abdullah Bey Cami ile aynıdır. Caminin içinde bir adet kitabe mevcuttur. Caminin mihrabı orijinal olup süslemeleri son dönem özellikleri yansıtmaktadır. Caminin kitabesi içeride muhafaza edilmiş olup üzerinde Osmanlıca Türkçesi ile bir kitabe yer almaktadır. Bu kitabede 1275/1858 tarihi yer almaktadır. Caminin mihrap ve minberi kesme taş malzemeden yapılmış olup köylülerin belirttiğine göre 2015 yılında cami yeniden tamir edildiğinde boyanmıştır. Caminin mihrabı yarım daire planlı olup dikdörtgen görünümündür. Bordürlerde yıldız motifleri, kaval silmeler, örgü dizileri, kaval silmeler yer almaktadır. Hücre kısmında ise mukarnaslar, iç içe geçmiş halat motifler, stilize edilmiş bitki motifleri, damla ve daireler yer almaktadır. kavsaranın iki yanında birer adet nar ağacı motifi bulunmaktadır. Birbirine benzemeyen farklı formlarda yapılmış bu ağaçlar ve simetrik olmayan geçme motifleri mihrabın müdahale gördüğünü göstermektedir. Minber üzerinde birbirini kesen helozonik daireler içinde yıldız motifleri, bir vazodan çıkan yaprak ve çiçekli motifler yer almaktadır (Resim: 5).

6. Yazgünü Köyü Medrese-mezarlar

Caminin doğusunda yıkıntı halinde bir yapı bulunmaktadır. Herhangi bir yazıtı bulunmayan yapının girişi güney tarafından verilmiştir. Güney cephede anıtsal şekilde duran iki ayrı duvar kalıntısı bulunmaktadır. İç mekânda şadırvan olduğu anlaşılan buluntular yapının önemli bir yer olduğu kanısını uyandırmaktadır. Günümüzde tamamen tahrip olmuş iç mekânında iki adet mezar bulunmaktadır. Bu mezarların son dönemde yapıldığı köylülerce belirtilmekle birlikte mezarlardan birinde tarihçe yer almaktadır. Mezarlar sanduka tipi olup kuzey tarafta bulunan mezar süsleme ve yazılara sahiptir. Şahide taşı olarak belirlenen taşın dış yüzeyinde celi sülüs hatlı kitabe mevcuttur. 19. yüzyıla ait olduğu anlaşılan bu taşta yoğun liken bulunduğundan tam olarak okunamamaktadır. Sandukanın yan yüzeyinde oldukça tahrip olmuş bir yazı kuşağı daha yer almaktadır. Sandukanın batı kısmında altta 2 sütunlu 8 satırlı kitabe mevcuttur. Kitabede “Ahmed” ismi ve “1249/1833” tarihi okunabilmektedir (Resim: 6).

7. Kiği Ağaçöven Mezarlık Alanı

Mezarlık alan oldukça tahrip olmuş ve mezar taşları çevreye dağılmıştır. Bazı mezar taşlarında süslemeler yer almaktadır. Bu süslemeler Açıkgüney Köyü’nde bulunan mezarlardaki süslemelere benzemektedir. Bir mezar taşının şahidesi kısmen sağlam olup daha sonra bir mezara ters bir şekilde iştirilmiştir. Bu mezar taşında tarihçe açıkça okunabilmektedir. Mezarın şahide taşında “el-Fatiha” ve “sene 1260/1844” okunmaktadır. Mezarlıkta yapılacak kazı ile birçok şahidenin ortaya çıkarılması mümkündür.

6 Bu bölüm “Bingöl Araştırmaları Dergisi”nde yayınlanmıştır.

8. Genç Servi Beldesi Kaleönü Köyü “Sosun Kale”

Bingöl ili Genç İlçesi Servi Beldesi Kaleönü Köyü sınırları içerisinde bulunmaktadır. Kale Erzurum Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu tarafından 2015 yılında I. Derece Sit alanı olarak tescillenmiştir. Kalenin ve çevresinde bulunan yerleşkelerin yapı malzemeleri ve küp parçaları dikkate alındığında daha çok Ortaçağ dönemine işaret etmektedir.

Daha önce Diyarbakır’daki kaleleri çalışan İrfan YILDIZ-Zekai ERDAL tarafından araştırma yapılmış ve Diyarbakır’ın Kuzeyindeki Ortaçağ Kaleleri” başlığı altında bir bölümde yayımlanmıştır. Bu araştırmaya göre “XII. yüzyıl kaynaklarında kaleden sıklıkla bahsedildiği belirtilmekte, 530/1135 yılında Sivan, Musul Atabeyi Zengi tarafından Cebel-i Cur ve Zulkarneyn kaleleri ile birlikte Arslan b. Abdülcebbar b. Artuk’un elinden alınıp müttefiki Artuklu Emiri Timurtaş’a bırakılmıştır. Müstevfi, bölgedeki yerleşim yerlerini anlatırken Hani ile Sivan’ı birlikte anlatarak, bu iki kasabanın orta büyüklükte birer kasaba olduğunu ve toplamda 185 dinar gelire sahip olduklarını ifade etmektedir.”⁷ Bingöl il sınırları içinde kalan kayalık alan yaklaşık olarak 800 metre doğu-batı doğrultuda uzanmaktadır. Oldukça zor koşullara sahip olan alanda araştırma yapabilmek için bu alanı çok iyi bilen bölge insanına ihtiyaç duyulmaktadır.⁸ Doğal kayalıklardan faydalanılarak yapılan alanda güney tarafta Ortaçağ dönemine ait bir duvar kalıntısı ve mezar taşları bulunmaktadır. 1.20 m. kalınlıkta olan duvarın güneye doğru kare bir mekân oluşturduğu izlerden anlaşılmaktadır. Bu alanın bir mezarlık olduğu çevresinde onlarca haç figürlü mezar taşı açıkça göstermektedir.

Kalenin en yüksek kısmında kayaya oyulmuş farklı birimler ile bu alanı kaplayan ve sadece 1.5 metre yüksekliğinde 2.5 metre uzunluğunda taş duvar kalıntıları bulunmaktadır. Hem batı kısımda hem de güney kısımda bu taş duvar kalıntısı çok rahat bir şekilde gözlemlenebilmektedir. Kalenin güney kısmında bulunan ve haç motifli taşların bulunduğu duvar kalıntısı ile aynı özelliği gösteren bu duvarların iç kısımda farklı birimler oluşturacak şekilde temel izleri incelenebilmektedir. Özellikle batı duvarında bulunan ve çokgen plana sahip burç diğer duvarlara nispeten daha sağlam vaziyettedir. Batı duvarı oluşturan ve kule olduğu anlaşılan bu birimin kimi yerde yüksekliği 6 metreyi geçmekte ve güneye doğru dikdörtgen bir açıklıktan sonra duvar kalıntısı devam etmektedir. Kaleyi oluşturan kayalık alanın birçok yerinde kayaya oyulmuş merdivenler, düzeltilmiş yollar ve bir birimi oluşturduğu anlaşılan kaya oyma beden duvarları bulunmaktadır. Alanda çok sayıda farklı çanak çömlek parçaları tespit edilmiştir. Bazı pişmiş tuğla örneklerine ait parçalar bir bütünü oluşturacak niteliktedir. Bu pişmiş tuğla örnekleri dikdörtgen şeklindedir (Resim: 7).

7 Zekai Erdal-İrfan Yıldız, “Diyarbakır’ın Kuzeyindeki Ortaçağ Kaleleri”, Uluslararası XIX. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu, TTK, Ankara 2019, s. 545-546.

8 Kaleyi araştırmada yardımlarını esirgemeyen bölge insanı Dr. Öğr. Üyesi Ali Çelik ve Mahsum Tunç beye teşekkür ederim.

9. Bingöl Genç Servi Beldesi Bahçebaşı Mezarlığı

Bahçebaşı köyü'nde çok az sayıda mezar bulunmakta olup köylüler tarafından burada bulunan mezarlardan birinin Celaleddin Harzemşah'a ait olduğu iddia edilmektedir. Bölgede yapılan araştırma neticesinde günümüzde kare şeklinde 50 cm lik bir ihata duvarı ile kapatılan mezarın kime ait olduğu tespit edilememiştir. Mezarın çevresinde bulunan süslemeli ve yazı ihtiva eden mezar taşı parçalarındaki süsleme ve yazı üslubu daha çok 18 ve 19. yüzyılları göstermektedir. Neredeyse tamamen tahrip olan mezarın hemen güneyinde bölgede özellikle Bingöl genelinde görünmeyen bir mezar tipi bulunmaktadır. Yüzeğe döşenmiş taşlardan oluşmuş olan bu mezarın çok daha eski olduğu yöre halkı tarafından da belirtilmektedir. Bu mezarlığın hemen 100 metre batısında bazı mezarlar bulunmaktadır. Oldukça tahrip olan bu mezarlardan 4 tanesi tespit edilmiştir. Tahribattan dolayı çok okunamayan mezar taşlarından birinde 1176/1762 tarihi rahatlıkla okunabilmektedir. 4 mezara ait taşların büyük çoğunluğu kırılmış olup birinde sanduka oluşturan taşlar oldukça sağlam vaziyettedir. Mezar taşları üzerinde basit geometrik ve bitkisel süslemeler mevcuttur (Resim: 8).

10. Genç İlçesi Kral Kızı Kalesi⁹

Bingöl Genç İlçesi'ne bağlı Sürekli Köyü kırsalında bir dere içindeki yükselti üzerinde kale kalıntıları mevcuttur. Kalenin kesin tarihini belirleyecek herhangi bir buluntu bulunmamaktadır. Ancak yüzeyde yapılan araştırmalar neticesinde çanak çömlek parçaları ve kalan duvarlardaki örgü ve malzemenin daha çok Ortaçağ dönemine ait olduğu şeklinde değerlendirilmiştir. Yapının çevresindeki kalan yıkıntılar incelendiğinde en tepe noktada iç kalenin temelleri gözlemlenebilmektedir. Tepenin kuzey cephesinde 6 metre yükseklikte ve yaklaşık 2.5 metre uzunlukta kale duvarı bulunmaktadır. Oldukça kalın tutulmuş olan bu duvarın 1.5 metre gerisinde ikinci bir duvar yükselmektedir. Ancak bu ikinci duvar 1 metre yükseklikte son bulmaktadır. Duruş pozisyonu göz önüne alındığında bu iki duvarın girişi oluşturduğu tahmin edilmektedir. Kalenin güney tarafında yaklaşık 4 metre yükseklikte bir duvar kalıntısı bulunmaktadır. Daha doğuda bulunan 20 metre uzunluğundaki duvar kalıntısının devamı olan bu duvar kalıntısının kuzeyinde iç taraftan bir duvar temeli dik olarak duvara bitişmektedir. Burada farklı birimlerin olduğu temel seviyedeki taşlardan anlaşılmaktadır. Kalenin güneydeki beden duvarında kullanılan malzeme moloztaş malzeme olup balıksırtı şeklinde dizilmiştir. Duvarlarda kullanılan harç bölgedeki diğer kalelerde kullanılan harç ile aynı özelliktedir. Kalenin çevresinde çok sayıda çanak çömlek parçaları bulunmaktadır. Bu çanak çömlek parçaları koyu kırmızı renkte olup bazıları sırlıdır (Resim: 9).

11. Bingöl Solhan Yiğitharmanı Kalıntısı

Yiğitharmanı Köyü'nün Kuzeyinde bulunan ve köyden araç ile yaklaşık 20 dakika uzaklıkta olan alan "Hazarşah Yüzenada Tabiat Parkı Sit Alanı"nın sınırları içinde yer almaktadır.

9 Bu bölüm "Türkiye Yüze Araştırmaları Webinarı III Doğu - Güneydoğu Anadolu ve Doğu Akdeniz 05-06-07 Mart 2021" sunulmuş ve özet bildirisi yayınlanmıştır.

Alanın dikkat çeken kalıntılarından biri zemindeki kayaya oyulmuş ve büyük kısmı toprak altında olan kaya oyma birimleridir. L şeklinde izlenebilen düzgün oyulmuş kayanın üst kısımlarında kemerli girintiler görülebilmekte ancak çoğunluğu toprak altında olduğundan ne tür birimleri ihtiva ettiği anlaşılamamaktadır. Daha önce duvar olacağı tahmin edilen bazı taş dizileri tespit edilmiştir. Ancak bu duvarların daha sonra buraya dizilip dizilmediği hakkında bilgi yoktur. Alanda çok sayıda çanak-çömlek parçaları tespit edilmiştir. Bulunan bazı parçalar üzerinde balıksırtı şeklinde süslemeler mevcuttur. Kırmızı renkte olan çanak çömlek parçaları dönem veya tarihlendirme konusunda yeterli veri barındırmaktan uzaktır (Resim: 10).

12. Bingöl Merkez İncesu Köyü Kalesi¹⁰

Kale olduğu değerlendirilen kalıntılar Erzurum Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun 14.01.2011 tarih ve 2150 sayılı kararı ile Kale ve Yerleşim Alanı olarak tescillenmiştir. Kale yerleşim Alanı, Bingöl İl merkezine 18 km uzaklıkta bulunan İncesu Köyü'nün yaklaşık 1.5-2 km güneyindeki eski köy yerleşiminin hemen güneyinde yüksek tepe üzerinde yer almaktadır. 38.8643-40.6312, 38.8629-40.6345, 38.8617-40.6337, 38.8631-40.6302 koordinatlarında bulunan Kale Yerleşim alanı, yaklaşık 50.000 m² lik bir alanı kapsamaktadır. Yapının tarihini belirleyecek herhangi yazı bulunamamıştır. Ancak yapı ile ilgili literatürde bazı bilgiler bulunmaktadır. Howard Johnston 1986 yılında bölgede yaptığı araştırma neticesinde bu yapının, Procopius'a dayanarak" ilk kez Bizans imparatoru Anastasius zamanında yapıldığını ve son halinin imparator I. Justinian döneminde verildiğini ileri sürmektedir. Howard Johnston yapının isminin de Citharizon/Kitharizon olduğunu ileri sürmektedir.¹¹

Yapılan saha çalışmasında yapının 340x80 cm boyutlarında bir tepe üzerinde ve bu ölçülerde yapıldığı kalıntılardan anlaşılmaktadır. Kaleye ait düzgün kesme taşlar 1971 Bingöl depreminden sonra civar köylerde ev yapımında kullanılmıştır. Yapının beden duvarlarının tamamı dıştan ve içten düzgün kesme taş ile yapılmış olup bu düzgün kesme taşlarda herhangi bir harç unsuru bulunmamaktadır. Kesme taşın iç kısımları ise moloz taş dolguludur ve bu dolgu aynı zamanda harçlıdır.

Araştırmada dikkat çeken buluntulardan bir kısmı ince tuğla malzeme ve cam türü buluntulardır. Araştırma sahasında ve eski köyün bulunduğu alanda kaleye ait taşların arasında çok sayıda ince tuğla malzeme bulunmaktadır. Malzemeler genellikle kare veya dikdörtgen olup kalınlıkları yaklaşık olarak 4 cm'dir. Bu tuğla malzemelerin kaplama veya kemer vb birimlerin yapımında kullanıldığı anlaşılmaktadır. Tuğla malzemelerin bazılarının üzerinde basit çizgisel şekiller yer almaktadır. Buluntular arasında iki parça tuğla da dikkat çekmektedir. Bu tuğla malzemeler tahrip olmuş olup yuvarlak oldukları kalan parçalardan anlaşılmaktadır. İki

10 Bu bölüm "Türkiye YüzeY Araştırmaları Webinarsı III Doğu - Güneydoğu Anadolu ve Doğu Akdeniz 05-06-07 Mart 2021" sunulmuş ve özet bildiri olarak yayınlanmıştır.

11 James Howard-Johnston, Roman Defences North of the Taurus and the New Fortress of Citharizon, The Eastern Frontier of the Roman Empire, (Ed. D.H. French), CS. Lightfoot. Oxford, 1989. (BAR International Series 553/11) pp. 203.

ayrı parça halinde bulunan dairesel tuğlaların her ikisinin de ortası oyuktur. Tuğla boyutları ve barındırdıkları oyuklar da farklı ölçülere sahiptir.

Kuzey giriş cephesinin bulunduğu duvarın gerisinde ve kale kalıntılarının hemen orta kısmında yoğun olarak bulunan cam malzeme 5-6 ve 7. yüzyıl Roma/Bizans dönemi cam malzemeleri özelliklerini yansıtmaktadır. Cam parçaları kimi yerde 0,3 mm kalınlığında kimi yerde 1-1,5 cm kalınlığında tespit edilmektedir. Neredeyse tamamı parçalanmış olan buluntuların bir kısmı kadeh, vazo olduğu belli olan parçalar halinde anlaşılabilir. Cam malzemelerin tamamı yeşil renkte oldukça ince ve kaba bir işçilik sergilemektedir (Resim: 11).

12. İncesu Köyü Kilise Kalıntısı

Bingöl İli, Merkez İlçesi, İncesu Köyü ile İncesu Köyü'nde kalenin yaklaşık 1 km kuzeyinde bir kalıntı tespit edilmiştir. Kalıntı, Bingöl İl merkezine 18 km uzaklıkta bulunan İncesu Köyü'nün yaklaşık 1 km güneyinde, doğu-batı doğrultusunda akan derenin hemen kuzey yamacında bulunmaktadır. Söz konusu alan Gözeler Köyü sınırları içinde 103 ada, 10 nolu parselde yer almaktadır. Niteliği tarla olan parselin güneybatısında Yaklaşık 2800 m² lik bir alan üzerindeki kalıntıların kiliseye ait olduğu değerlendirilmiştir. Bu tarihi kalıntılar köylülerden vefat etmiş merhum Sait Kıtay tarafından 1971 yılına kadar konut olarak kullanılmıştır. Sait Kıtay'ın oğlu Mehmet Kıtay tarafından verilen bilgiye göre yapının kilise olduğu anlaşılmaktadır. Alanda yapılan araştırma neticesinde dağınık halde bulunan kesme taş malzemeler ve bazı yerlerde de 1-1.5 metre yükseklikte moloztaş ve harç ile karışık duvar örgüleri saptanmıştır. Alan çok fazla tahrip olduğundan planı çıkarmak oldukça zordur. Duvar kalıntılarından anlaşıldığı kadarıyla dıştan ve içten düzgün kesme taş malzeme arada moloztaş malzeme ile dolgulanmıştır. Alana ait bazı taşlar günümüzde köy bahçelerinde kullanılmaktadır (Resim: 12).

13. Ağaçeli Köyü Kalıntıları

Bingöl İli, Merkez İlçesi, Ilıca Beldesi ile Ağaçeli Köyü arasında bulunan mimari yapı kalıntıları incelenmiştir. Bingöl İl Merkezinden yaklaşık 22 km uzaklıkta bulunan Ağaçeli Köyü sınırları içerisinde yer almaktadır. Üzerinde 2-2,5 metre uzunluğunda meşe ağaçları bulunan alanın batısında, kuzey-güney istikametinde akan Göynük Çayı, güneyinde Boğaz Deresi, kuzeyinde ve doğusunda üzerinde ağaçların bulunduğu dağlık alan bulunmaktadır. Yaklaşık 13.500 m² lik alanı kaplayan tepenin güney yamacında bulunan duvar kalıntıları doğu-batı doğrultusunda yamaç boyunca devam etmektedir. Güneybatı da oldukça tahrip olan temel seviyesinde iki sıra duvar kalıntısı tespit edilmiştir. Alanda bulunan bazı seramik parçaları üzerinde dairesel oyuklar ve çizgisel yay şeklinde hareketlendirilmiş süslemeler görülmektedir. Sahada 2 cm ölçüsünde siyah astarlı bir seramik parçası bulunmuştur (Resim: 13).

14. Bingöl Kuşburnu Köyü Zağ Kaya Yerleşkesi

Bingöl il merkezine yaklaşık 50 km uzaklıkta bulunan Kuşburnu Köyü kırsalında, Murat nehrine hâkim bir tepenin doğu yamacında yer almaktadır. Yaklaşık 35-40 m yüksekliğindeki kayaya oyularak yapılan yerleşkenin kuzey tarafı 3 veya 4 katlı kompleks şekilde dizayn edilmiştir. Girişleri kayanın güneydoğu cephesinden sağlandığı gözlemlenen yerleşkenin alt katı 3 mekândan oluşmaktadır. Birinci mekân; kayalık alanın ön cephesinde, kuzeydoğu istikamette en sağda bulunmaktadır. Giriş bölümü 2.5x2.70 m ölçülerinde olan bu mekân 2 bölümlü olarak yapılmıştır. Birinci bölüm, yaklaşık 10 m uzunluğunda, 3 m genişliğinde ve 1,5 m yüksekliğindedir. Giriş kapısının sağ tarafında 1x1.5 m ölçülerindeki açıklıktan ikinci bir bölüme geçiş sağlanmaktadır. Giriş kısmının önünde 30 cm yüksekliğinde merdiven basamağı şeklinde seki bulunmaktadır. Bu bölümüm cephe duvarlarında derinlikleri farklı ölçülerde olan basık kemerli 3 adet niş yer almaktadır. İkinci mekân; kayalık alanın ön cephesinde ortada bulunmaktadır. Yüksekliği 170 cm, uzunluğu 165 cm olan bu mekâna 2x2.5 m ölçülerindeki açıklıktan giriş sağlanmaktadır. Üçüncü mekân; kayalık alanın ön cephesinde, güneybatı istikametine 2 farklı bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm, sağ tarafta 70x90 cm genişliğindeki dairesel bir açıklıktan giriş sağlanmaktadır. Kapı açıklığının alt tarafı kırık ve noksan olan bu bölüm 1.5x2 m ölçülerindedir. İkinci bölüm ise; 40x50 cm genişliğindeki dairesel bir açıklıktan giriş sağlanmaktadır. İç kısmı oval baca şeklinde dizayn edilen bu bölüm, 1.5 m çapında, yaklaşık 4 m yüksekliğinde yapılmıştır. Üst katlara ise; sekiler halinde yapılan merdivenlerle giriş sağlandığı anlaşılmış fakat bu alanın aşırı dik olmasından ve düşme tehlikesinin bulunduğundan dolayı çıkılamamıştır. Hem baca şeklinde girişi olması 1. kat alanda kaya oyma sarnıcın bulunması açısından yapı daha çok Roma imparatorluk dönemi ve erken Bizans dönemi Hıristiyan ahalinin kullandığı kaya şehirlerine benzemektedir. Kalıntıların dikkat çeken bölümü doğu tarafta seki şeklinde yer alan alanın üzerinde bulunan oyuklardır. İki sütun halinde 7 sıra ve toplamda 14 oyuktan oluşan bu oyuklar Mangala oyununa benzemekle birlikte hangi amaçla kullanıldığı hakkında kesin bir bilgi bulunmamaktadır (Resim: 14).

15. Yayladere Kalkanlı Köyü Pargasor Kaya Yerleşkesi

Bingöl il merkezine yaklaşık 100 km uzaklıkta bulunan Yayladere İlçesi'ne bağlı Kalkanlı Köyü sınırları içerisinde yer almaktadır. Kalkanlı Köyü merkezinin yaklaşık 2.5-3 km kuzeybatısında bulunan Gürük Çeşmesi Mevkii'nde 131 ada, 5 no'lu parselde yer almaktadır. Kuzeybatı-güneydoğu istikametine devam eden Horivanik Deresinin kuzeyindeki dağın güney yamacında bulunmaktadır. Kalkanlı Kaya oyma yerleşkesi, 40-45 m yüksekliğindeki kayalara oyularak yapılmıştır. Yerleşkenin üst kısımlarında bulunan odalardan ve ön cephedeki yıkıntılardan anlaşıldığı gibi Zağ Kaya yerleşkesi gibi katlı bir yapıya sahip olduğu gözlemlenmiştir. Alt katında bir niş ile 2 mekân yer almaktadır. Kayalık alanın ön cephesinde sol tarafta 30 cm derinliğinde, 1.75 m yüksekliğinde 1.50 m genişliğinde bir niş yer almaktadır. Söz konusu nişin sağında 1.5x2.5 m ebatlarındaki üçgenimsi bir açıklıktan birinci mekâna giriş sağlanmaktadır. Kareye yakın dikdörtgen formda yapılan bu mekân yaklaşık 2x2.5 m ölçülerindedir. İkinci mekân ise; birinci mekânın hemen doğusunda yer almaktadır.

Yerden yaklaşık 30 cm yüksekliğinde seki formundaki merdiven basamağından üçgenimsi kapı açıklığı ile giriş sağlanmaktadır. Kapı açıklığının sağ üst tarafında 20x30 cm ölçülerinde pencere açıklığı yer almaktadır. Doğu-batı doğrultuda dikdörtgen olan mekânın kuzey ve batı cephe duvarlarında 15 cm derinliğinde 20x30 cm ölçülerinde birer adet niş yer almaktadır. Doğu cephe duvarının tamamı ise kayaya oyularak apsis şeklinde düzenlenmiştir. Hafif basık kemerli olan apsisin doğu cephede yer alması, buranın bir ibadet mekânı olduğunu düşündürmektedir. Kaya yerleşkesinin üst kısımlarında 3 adet kare şeklinde girişleri olan farklı mekânlarda gözlemlenmiştir. Ancak aşırı dik olan bu mekânların yükseltilerinin fazla olması ve düşme tehlikesinin bulunmasından dolayı çıkılamamıştır. Ayrıca, kayalık alanın doğusunda bulunan mekânın sağ tarafında, yaklaşık 90 cm genişliğinde, 2,5 m derinliğinde, kuzeye doğru 3-4 m uzunluğunda ne zaman ve kim tarafından kazıldığı belli olmayan kaçak kazı çukuru tespit edilmiştir. İbadet mekânı olarak düşünülen bu mekânın doğu cephe duvarının (apsisin) alt kısmına doğru kaçak kazı çukurunun devam ettiği görülmüştür (Resim: 15).

16. Bingöl Sütgözü Köyü Mezarlık Alanı

Bingöl İl merkezine 52 km uzaklıkta bulunan Sancak Beldesine bağlı Sütgözü Köyü, Köy mezarlığında bulunmaktadır. Mezarlık alanı, Sütgözü Köy merkezinin yaklaşık 250-300 m batısında bulunan tepenin doğu yamacında yer almaktadır. Söz konusu bu alan 2 pafta, 322 nolu parselde kayıtlıdır. Alanda yapılan incelemelerde; 20-25 m²'lik bir alan üzerinde dağıntı vaziyette olan mezar taşları tespit edilmiştir. 4 farklı mezara ait olduğu düşünülen mezar taşlarından sadece bir tanesi in-situ durumundadır. İn-situ durumunda olan mezar, 120 cm uzunluğunda 45 cm genişliğinde dikdörtgen bir sandukadan ibarettir. Sanduka mezarın hemen doğusunda dikdörtgen formda mezar şahidesi bulunmaktadır. Mezar şahidesi; 154 cm uzunluğunda 41 cm genişliğindedir. Alınlık kısmında altı satır Arap harflerinden oluşan yazı mevcuttur. Bu yazıların en üstünde tam okunamamakla birlikte ilk satırda 'Fatıha' devamında "el merhume vel magfure Muhammad zade...cesi (zevcesi)... Sene 1225" tarihi okunabilmiştir. Diğer yazılar ise tahrip olduğundan okunamamıştır.

17. Bingöl Karlıova Çatak Köyü Kalıntıları

Bingöl İl merkezine yaklaşık 100 km uzaklıkta olan kalıntılar, Karlıova İlçesi'ne bağlı Çatak Köyü sınırları içerisinde yer almaktadır. Köyün doğusunda kuzey-güney doğrultuda akan Ulukapı Deresi ile kuzeyinde bulunan Hasanova Çayı'nın keşiştiği noktanın hemen doğusunda yüksek düzlükte bulunmaktadır. Alanın batısında Ulukapı Deresi, kuzeyinde Kaynarca Deresi, güneyinde ve doğusunda ekili araziler yer almaktadır. Duvar kalıntıları yaklaşık olarak 10.000 m²'lik bir alan üzerinde bulunmaktadır. Yapı kalıntısına ait olan bu alanın güneyinde doğu-batı doğrultusunda 100-120 metre uzunluğunda duvar kalıntısı ile doğusunda kuzey-güney doğrultuda 80-90 metre uzunluğunda duvar kalıntıları tespit edilmiştir. Tespit edilen bu alanın zemini, çevresindeki arazilerin zemin kotuna göre yaklaşık 3 metre yüksekliktedir. Yapının doğusundaki alanda muhtelif yerlerde 1-1.5 metre yüksekliğinde 3-3.5 metre uzunluğunda duvar kalıntıları gözlemlenmiştir. Mevcut alanın üzerinde ve çevresinde

yapıya ait taşların belirli yerlerde toplandığı gözlemlenmiştir. Yüzeyle yapılan incelemelerde niteliği olmayan Ortaçağ dönemine ait çok sayıda seramik parçaları tespit edilmiştir. Muhtelif ölçülerde olan seramik parçaları açık kahverengi renk hamurludur.

Yayın ve Değerlendirme Çalışmaları

2019-2020 yılı Bingöl İli ve İlçelerinde Ortaçağ ve Sonrası Yüzeyle Araştırması” sonuçlarının bir kısmı bilimsel dergilerde yayınlanmıştır. Bu çalışmalardan Bingöl Kiğı Yazgünü Köyü’nde çalışılan eserler “Yazgünü Köyü İslami Dönem Yapıları” başlığıyla “Bingöl Araştırmaları Dergisi”nde yayınlanmıştır. Araştırmada çalışılan Bingöl İncesu Köyü Kalesi, Genç Servi “Sosın” Kalesi ve Genç Kral Kızı Kalesi 05-06-07 Mart 2021 tarihinde yapılan ve özeti yayınlanan “Türkiye Yüzeyle Araştırmaları Webinarsı III Doğu - Güneydoğu Anadolu ve Doğu Akdeniz” webinarında sunulmuştur. Yüzeyle araştırmasına konu olan ve daha önce başka yerde yayınlanmamış eserlerin bir kısmı da “Tarihi Eserleriyle Bingöl-2019-2020 Yılları Yüzeyle Araştırması” başlığıyla kitaplaştırılmış ve uluslararası yayın evinde basılmıştır. Çalışma konusu içinde yer alan Bingöl Kuruca Köyü’ndeki kalıntılar da Uluslararası hakemli bir dergide yayınlanmak üzere gönderilmiş ve değerlendirme sürecini beklemektedir.

Bingöl ilindeki yapıların büyük çoğunluğu tahrip olduğundan ve ayakta olanlar da büyük oranda müdahale gördüğünden bütünlük halinde değerlendirmek şimdilik oldukça zordur. Özellikle Yiğitharmanı kalıntıları, Servi Kalesi, Kral Kızı Kalesi, Çatak Köyü kalıntılarında dönem ve tarihlendirme yapacak veriye ulaşamamıştır. Bingöl ili Kuşburnu Köyü’nde bulunan Zağ Kaya Yerleşkesi de Anadolu’da benzerleri ile karşılaştırılarak bir sonuca ulaşılması mümkündür.

Çalışma sürecinde Ortaçağ dönemine ait yapı ve kalıntıları incelenmiştir. Çalışmaya konu alan dönemler Bizans, Selçuklu, Osmanlı dönemlerini kapsamaktadır. İldeki yapıların genellikle çevre illerde bulunan yapılar ile benzerlik gösterdiği ve yapıldıkları dönemin mimari ve süsleme özelliklerini yansıttıkları tespit edilmiştir.

Bingöl ilindeki kalıntıların literatür eksikliği nedeniyle tarihlendirme konusunda bazı eksikliklere neden olmaktadır. Tarihlendirme konusunu açıklığa kavuşturmak için bazı kalıntıların yeniden çalışılması gerektiği kanısına varılmış ve ileride yapılacak çalışma planlarına alınmıştır.

Resim: 1 Bingöl Yolçatı Köyü Tarihi Kalıntıdan Genel Bir Görünüm.

Resim: 2 Bingöl Kuruca Köyü Kalıntılarında Silmelerle Hareketlendirilmiş Taş.

Resim: 3 Bingöl Kığı Açıkğüney Köyü Arnavudzâde Abdullah Bey Camii.

Resim: 4 Bingöl Kığı Açıkgüney Köyü Arnavutzade Abdullah Cami Haziresinde Fatıma Hanım Mezarı.

Resim: 5 Bingöl Kığı Yazgünü Köyü Cami Mihrap ve Minberi.

Resim: 6 Bingöl Kığı Yazgünü Köyü Mezar Taşı.

Resim: 7 Bingöl Genç Servi Sosın Kalesi Batı Cephedeki Burç.

Resim: 8 Bingöl Genç Servi Bahçebaşı Köyü Mezar Taşları.

Resim: 9 Bingöl Genç Kral Kızı Kalesi Güney Cephe Duvar Kalıntısı.

Resim: 10 Bingöl Solhan Yiğitharmanı Köyü Kalıntıları Kayaya Oyma Birim.

Resim: 11 Bingöl İncesu Köyü Kalesinden Cam Buluntu Parçaları.

Resim: 12 Bingöl İncesu Köyü Kilise Kalıntısı.

Resim: 13 Bingöl Ağaçeli Köyü Çanak Çömlek Parçası.

Resim: 14 Bingöl Kuşburnu Köyü Zağ Kaya Yerleşkesi Genel Görünüm.

Resim: 15 Bingöl Yayladere Kalkanlı Köyü Pargasor Kaya Yerleşkesi Alt Kat İçten Görünüm.

2019 YILI ULUDERE VE 2020 YILI BEYTÜŞŞEBAP (ŞIRNAK) YÜZEY ARAŞTIRMASI

Nilgün COŞKUN*

Gulan AYAZ

Mesut ŞİMŞEK

İsmail AYMAN

Rıfat KUVANÇ

GİRİŞ

Anadolu'nun güneydoğusundaki Şırnak, birbirinden tamamen farklı iki coğrafi birime sahiptir; güneyi ve batısında geniş ovaların yer aldığı Cizre, Silopi ve İdil İlçeleri bulunur ve Kuzey Mezopotamya'nın kuzey uzantısıdır. Van Gölü Havzası ile Kuzey Mezopotamya arasında kalan ve yüksek dağ sıralarının bulunduğu Güçlükönak, Şırnak Merkez, Uludere ve Beytüşşebap İlçeleri ise güneyindeki ovalık alandan hem coğrafik hem de kültürel olarak tümüyle farklıdır ve Doğu Anadolu ile ilişkilidir.

Dicle Nehri, Botan Çayı'nı aldıktan sonra güneye doğru yaklaşık 35 km boyunca yolculuğuna dar ve çok derin vadilerden akarak devam eder ve doğuya doğru bir dirsek yapar. Bu alandan itibaren de yaklaşık 20 km boyunca, ovalık alanla hemen kuzeyindeki yüksek dağ kütlelerini de keskin biçimde birbirinden ayırarak ova ve dağ sınırını çizer. Nehir vadisinin hemen kuzeyindeki Güçlükönak, Şırnak Merkez ve doğuya doğru Uludere ile Beytüşşebap bir sıradağ kuşağının üzerindedir. Batıda Güçlükönak'ta Dalıca yükseltisi Gabar Dağı ile birleşir ve doğuya doğru yükseltisi giderek artan silsile, Namaz, Cudi, Tanintanin, Kelmehmet, Altın Dağlar ve Kato gibi önemli dağları oluşturur. Doğu-batı doğrultulu olan ve doğuya doğru yükseltisi artan sıradağ kuşağı Hakkâri Kütlesi ile birleşir ve bu yüksek rakımlı alan güneyde Kuzey Irak'a ve doğuda da Kuzeybatı İran'a doğru devam eder.

* Doç. Dr. Nilgün COŞKUN, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Alahan-Antakya, Hatay-Türkiye, e-posta: nilguncoskun@yahoo.com
Dr. Öğr. Üyesi Gulan AYAZ, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Kampüs, Van-Türkiye, e-posta: gulanayaz@gmail.com
Dr. Öğr. Üyesi Mesut ŞİMŞEK, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Alahan-Antakya, Hatay-Türkiye, e-posta: msimsek371@gmail.com
Arş. Gör. Dr. İsmail AYMAN, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Eskiçağ Tarihi Kürsüsü Fatih, İstanbul-Türkiye, e-posta: iayman1973@gmail.com
Dr. Öğr. Üyesi Rıfat KUVANÇ, Iğdır Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Iğdır-Türkiye, e-posta: rifatkuvanc@yahoo.com
İbrahim Tayfur AŞKAR, Mustafa Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, Alahan-Antakya, Hatay-Türkiye e-posta: ibrahimtayfur.askar@gmail.com

Batıda Dicle Nehri, kuzeybatıda Siirt Eruh-Pervari, kuzeydoğuda Van Çatak-Gürpınar, doğuda Hakkâri, güneydoğuda Kuzey Irak ve güneybatıda da Cizre-Silopi Ovaları ile çevrelenmiş bölge “Dağlık Şırnak” olarak tanımladığımız alanı kapsamaktadır (Harita: 1).

ULUDERE YÜZEY ARAŞTIRMASI

Uludere’de gerçekleştirilen ilk sistematik çalışmalar, Hezil, Ortasu (Robozik), Haribaha ve Mergi çayları vadilerinde yoğunlaşmıştır.

Beri Boze Yerleşimi (N49a2.1): Uludere’nin 14 km kuzeybatısında, Şenoba’nın yaklaşık 3 km kuzeyinde, eski Doğan Köyü’nün 1 km güneybatısında büyük bir kaya bloğunun altında yapılan kaçak kazı çukurlarından az sayıda Demir Çağ ve Ortaçağ’a tarihlenen çanak çömlek parçaları bulunmuştur.

Beri Boze Dirhe (N49a2.2): Beri Boze yerleşiminin 50 m kuzeyinde, Hanke Dağlarının güney eteklerinde yer alır. Kuzey-güney: 13.90 x 16.50 m ve doğu duvar ise 7 m ölçülerindedir. Güneyde duvar kalınlığı 1.30 metredir. Dirhenin kuzey duvarına yapışık inşa edilmiş 23.70 m uzunluğunda ve 2 m kalınlığında bir duvar vardır ancak ikinci yapının diğer yönlerindeki duvar izleri ölçü alınmayacak kadar siliktir.

Girikhan Dirhe (N49a2.3): Şenoba’nın 500 m kuzeybatısında ve Girikhan Mahallesi’nde yer alır. Dirhenin temel taşları kullanılarak üzerine ahır yapılmış. Kuzey-güney: 6.50 x 7.50 m, doğu-batı: 13.80 x 14 m ölçülerindedir. Batıda duvar kalınlığı 1.40 metredir.

Seğerik Yerleşim (N49a2.6): Şenoba’nın 900 m güneydoğusunda, Hezil Suyu’nun 750 m doğusunda, Gazi Mahallesi, Üçtepeliler Mevkii’nde az sayıda Demir Çağ’a tarihlenen çanak çömlek parçaları tespit edilmiştir.

Onbudak Dirhe (N49a2.4): Şenoba’nın 4.2 km kuzeydoğusunda, Onbudak Suyu’nun 250 m güneydoğusunda, eski Onbudak Köyü’nün içinde yer alır. Dirhenin üzerine eski köy yerleşmesi sırasında eklemeler yapılmış olup, yalnızca temel izleri takip edilebilmektedir. Doğu duvarda 4.40 m, batı duvarda 3.30 metrelik kısım izlenebilir.

Mir Kalesi (N49a2.5): Şenoba’nın 3 km güneydoğusunda, Kela Gurkil Mevkii’nde,

Hezil ile Hilal sularının birleştiği alanın 500 m güneybatısında yer alır. Kalede, planı büyük ölçüde belli olan ve Ortaçağ’a tarihlendirilmiş yoğun bir mimari doku bulunmaktadır.

Işıkveren Dirhe 1 (N49b1.1): Uludere’nin 6 km güneyinde, eski Işıkveren Köyü’nün 1.5 km kuzeyinde, Robozik Deresi’nin 900 metre güneyinde, Işıkveren (Köprü) Deresi Vadisi’nin batı yamacında yer alır. Kuzey-güney: 6.80 x 6.10 m, doğu-batı: 10.50 x 11.80 m ölçülerinde olup doğuda duvar kalınlığı 1.50 metredir.

Işıkveren Dirhe 2 (N49b1.2): N49b1.1 kodlu dirhenin 40 m doğusunda yer alır. Güney duvarın ölçülebilen uzunluğu: 5.30 m ve batı duvar 8.40 m ölçülerindedir.

Zeviya Gevero Dirhe 1 (N50a1.1): Uludere'nin 17 km güneydoğusunda ve Yemişli Köyü'nün 3.8 km Kuzeybatısında, Yemişli'ye bağlı Kavrispi Mezrası'ndadır. Uludere-Hakkâri yolunun 500 m kuzeyindeki yamaçta topografyaya uygun olarak güneye doğru inşa edilmiş dirheler vardır. Aşıtapahn Dağları'nın güney eteklerindedir, Betonpınar askeri üssünün tam karşısında sıralanır.

N50a1.1 kodlu dirhe; kuzey-güney: 5.60 x 6.10 m, batı 7 m ölçülerindedir.

Zeviya Gevero Dirhe 2 (N50a1.2): N50a1.1 kodlu dirhenin hemen güneyinde yer alır ve oldukça tahrip olmuş durumdadır. Yapımında 1 numaralı dirhenin güney duvarı ortak kullanılmış olabilir. Yalnızca doğu duvar 13.40 m korunmuştur.

Zeviya Gevero Dirhe 3 (N50a1.3): N50a1.2 kodlu dirhenin 100 m batısındadır. Kuzey güney: 6 x 9 m, doğu-batı: 9 x 10.60 m ölçülerindedir. Batıda duvarında kalınlığı 2 metredir.

Zeviya Gevero Dirhe 4 (N50a1.4): N50a1.3 kodlu dirhenin 100 m kadar güneydoğusunda yer alır. Kuzey-güney: 5.21 x 5.40 m ve doğu-batı: 10.50 x 8.70 m duvar ölçülerine sahiptir.

Zeviya Gevero Dirhe 5 (N50a1.5): N50a1.4 kodlu dirhenin 80 m kuzeydoğusunda bulunur. Kuzey-güney: 7 x 5.80 m, doğu-batı: 11 x 10.80 m ölçülerindedir. Doğuda duvar kalınlığı 1.80 metredir (Resim 1).

Zeviya Gevero Dirhe 6 (N50a1.6): N50a1.4 kodlu dirhenin 350 m güneydoğusundadır. Kuzey-güney: 7.70 x 8.80 m ve doğu-batı: 11.90 x 11.40 m ölçülerinde olup kuzeyde duvar kalınlığı 2 metredir (Resim 1).

Zeviya Gevero Dirhe 7 (N50a1.7): N50a1.6 kodlu dirhenin 80 m güneydoğusundadır. Kuzey-güney: 5.80 x 6 m, doğu-batı: 11.50 x 11.50 m ölçülerindedir ve doğuda duvar kalınlığı 2 metredir.

Zeviya Gevero Dirhe 8 (N50a1.8): N50a1.7 kodlu dirhenin 80 m güneydoğusunda yer alır. Tümüyle tahrip edilmiştir.

Keriya Sevik Dirhe (N50a1.9): Uludere'nin 19 km güneydoğusunda ve Yemişli Köyü'nün 2.3 km kuzeybatısında yer alır. Uludere-Hakkâri yolunun 400 m kuzeyindeki yamaçtadır. Zeviya Gevero dirhelerinin 1.2 km doğusunda olup aynı rotanın devamı niteliğindedir. Topoğrafyaya uyumlu olarak tıpkı Zeviya Gevero dirheleri gibi güneye doğru eğimli inşa edilmiştir. Kuzey-güney: 7.30 x 5.30 m, doğu-batı: 10.80 x 10.80 m ölçülerindedir. Doğuda duvar kalınlığı 1.60 metredir. Dirhenin 4.5 m güneyinde, doğu-batı doğrultulu, teras duvarına benzer biçimde inşa edilmiş 5 m uzunluğunda bir başka duvar bulunmaktadır (Resim 1).

Piniş Dirhe (N50a4.1): Uludere'nin 16 km güneydoğusunda, Gülyazı'nın 3 km güneydoğusunda, Uludere-Hakkâri karayolunun 30 m güneyindedir. Üzerinde bulunduğu tepeye yapılan gözetleme kulesinin inşaatı sırasında iş makineleri ile tahrip edilmiştir. İçinde görece

yoğun Erken ve Orta Demir Çağ'a tarihlenen çanak çömlek parçaları bulunmuştur.¹

Pir-ü Babil Yerleşimi (N49b3.1): Uludere'nin 14 km güneydoğusunda, Ortasu Köyü'nün 2 km güneyindeki Tarlabası Mevkii'nde ve Türkiye-Irak sınırının 3 km kuzeyindedir. Tepe üzerinde Pir-ü Babil türbesi vardır, yamaçlarda Ortaçağ ve az sayıda Demir Çağ çanak çömlekleri bulunmuştur.

Kilis Tepe Dirhe 1 (N49b3.2): Uludere'nin 14.2 km güneydoğusunda, Ortasu Köyü'nün 3.5 km güneybatısında, Tarlabası Mevkii'nde, Pir-ü Babil'in yaklaşık 2 km. güneybatısında, Tarlabası ve Ortasu Nehirlerinin birleştiği alanın 200 m batısında ve Türkiye-Irak sınırının 2.7 km kuzeyinde dirhe ile birlikte kompleks bir yapı vardır. Dirhe; kuzey-güney: 8.70 x 9.20 m, doğu-batı: 6.40 x 6.40 m ölçülerindedir. Kuzeyde duvar kalınlığı 1.90 metredir.

Dirhenin etrafında bir çevre duvarı bulunur. Güney duvarına 8 m mesafede doğu-batı doğrultulu 21.20 m bir duvar kalıntısı var. Bu duvar doğuda ana kayaya uzanmaktadır. Doğu duvarına 3.80 m mesafede ise kuzey-güney yönlü 18.70 m bir başka duvar dizisi var. Çevre duvarının batısı ölçü alınamayacak kadar tahrip olmuş durumdadır. Kuzeyde de dirhenin 5.80 m uzağında başlayıp doğu-batı eksenli devam eden ve ölçüsü alınamayan bir başka duvar daha bulunmaktadır (Resim 2).

Kilis Tepe Dirhe 2 (N49b3.3): N49b3.2 kodlu dirhenin 100 m kuzeybatısındadır. Kuzey-güney: 6.50 x 10.70 m, doğu-batı: 7.80 x 8.90 m ölçülerindedir. Kuzeyde ana kayanın 6 m kuzeyinde, batıda ise 4 m güneyinde duvar örgüsü başlamıştır. İş makinesi ile yol yapım çalışmaları sırasında tahrip edilmiştir.

Ortabağ Dirhe 1 (N49b2.1): Uludere'nin 7.5 km güneydoğusunda, Ortabağ Köyü'nün 250 m doğusunda doğal bir kayalık üzerinde yer alır. Kuzey-güney: 8.30 x 8.80 m, doğu-batı: 7 x 7.40 m ölçülerindedir (Resim 2).

Ortabağ Dirhe 2 (N49b2.2): N49b2.1 kodlu dirhenin 700 m kuzeybatısında yer alır. Eskiden üzerinde askeri mevzi olduğu için planı neredeyse tamamen dağılmış durumdadır; yalnızca güney duvarın ölçüsü alınabilmiştir ve 9 metredir.

Cemi Simohi Yerleşim 1 (N49b2.3): Ortabağ'ın 1.7 km güneybatısında, Cemi Simohi Mevkii'nde, Ortasu Nehri'nin 100 m kuzeyinde, Uludere-Hakkari karayolunun 50 m kuzeyindeki yamaçta izlenemeyen duvar sıraları ile amorf nitelikte az sayıda çanak çömlek parçası tespit edilmiştir.

Cemi Simohi Yerleşim 2 (N49b2.4): Ortabağ'ın 1.4 km güneybatısında, Cemi Simohi Mevkii'nde, Ortasu Nehri'nin 50 m kuzeyinde, yeni yapılan baraj bendinin 200 m batısında, Uludere-Hakkari karayolunun 30 m güneyindeki yamaçta izlenemeyen duvar sıraları ile amorf nitelikte az sayıda çanak çömlek parçası tespit edilmiştir.

1 Coşkun, N., "Dirhelerin Kronoloji Sorunsalı Kapsamında Önemli Bir Veri: Pinişa (Şırnak-Uludere)", Anadolu/Anatolia, 46, 2020: 167-186.

Andaç Dirhe 1 (N50a3.1): Uludere'nin 36 km güneydoğusunda, Andaç Köyü Aslanlı Mahallesi girişinde, İşkeft Deresi Vadisi'nin 100 m kuzeyinde yer alır. Kuzey-güney: 5.40 x 6.30 m, doğu-batı: 9.20 x 8.70 m ölçülerindedir. 4 taraftan duvarı da korunmuş olup kapı boşluğu yoktur (Harita 2, Resim 3).

Andaç Dirhe 2 (N50a3.2): N50a3.1 kodlu dirhenin 1 km batısında, Yarma Suyu'nun hemen güneyindedir ve tümüyle yıkılmıştır.

Andaç Dirhe 3 (N50a3.3): N50a3.2 kodlu dirhenin 1 km kuzeybatısında, Türkiye-Irak sınırının 300 m kuzeyinde, Uludere-Hakkâri karayolunun 200 m kuzeyindeki bir kaya bloğu üzerine yerleştirilmiştir. Topografyaya uyumlu olarak güneye doğru eğimli inşa edilmiş. Dirhenin batısında güneye doğru devam eden bir teras duvarı vardır. Kuzey-güney: 7.5 x 6.80 m ve doğuda 9.50 m duvar ölçülerine sahiptir.

Şive Sivako Dirhe 1 (N50a3.4): Andaç Köyü'nün 2.8 km batısında, kaynağını Beroja Dağı'ndan alıp güneye doğru akan Şive Deresi vadisinde, kuzeyden güneye doğru sıralanmış dirheler vardır. Şive Sivoka Dirhe 1, N50a3.1 kodlu dirhenin 1.8 km batısında yer alır. Kuzey-güney: 8.30 x 8.60 m, doğu-batı: 11.50 x 11.60 m ölçülerindedir (Harita 2).

Şive Sivako Dirhe 2 (N50a3.5): N50a3.4 kodlu dirhenin 100 m batısındadır. Yalnızca kuzey duvar korunmuştur ve 9.30 m ölçüsündedir.

Şive Sivako Dirhe 3 (N50a3.6): N50a3.5 kodlu dirhenin 150 m güneybatısında yer alır. Topografyaya uyumlu olarak batıya doğru eğimli yapılmıştır. Kuzey-güney: 8.30 x 7.20 m, doğu-batı: 16 x 17.30 m ölçülerinde olup doğuda duvar kalınlığı 1.70 metredir.

Şive Sivako Dirhe 4 (N50a3.7): N50a3.6 kodlu dirhenin 100 m güneybatısında yer alır. Güneye doğru Daralarak ve topografyaya uygun olarak eğimli yapılmıştır. Kuzey-güney: 15.40 x 12 m, doğu-batı: 14.60 x 15.80 m ölçülerindedir.

Şive Sivako Dirhe 5 (N50a3.8): N50a3.7 kodlu dirhenin 100 m güneyinde yer alır. Kuzey-güney: 6.60 x 7.10 m, doğu-batı: 10.50 x 9.50 m ölçülerindedir.

Şive Sivako Dirhe 6 (N50a3.9): N50a3.8 kodlu dirhenin 150 m güneydoğusunda yer alır. Kuzey-güney: 11.30 x 11.75 m, doğu-batı: 8.95 x 9.75 m ölçülerindedir (Resim: 3).

Şive Sivako Dirhe 7 (N50a3.10): N50a3.9 kodlu dirhenin 100 m güneyinde yer alır. Batısındaki vadiye doğru genişletilerek inşa edilmiştir. Güneyinde doğu-batı ekseni ve doğudan dirhe ile birleşen bir duvar izi olup sonradan yapılmış olabilir. Kuzey-güney: 8.50 x 10.30 m, doğu-batı: 16 x 15.60 m ölçülerindedir (Resim: 3).

Şive Sivako Dirhe 8 (N50a3.11): N50a3.10 kodlu dirhenin 100 m kuzeydoğusunda ve N50a3.9 kodlu dirhenin 4 m güneydoğusunda yer alır. Büyük ölçüde tahrip olmuştur. Güney duvarı 11 m ve batı duvarı da 10.30 m ölçülerindedir (Resim 3).

Şive Sivako Dirhe 9 (N50a3.12): N50a3.10 kodlu dirhenin 15 m güneybatısında yer alır. Kuzey-güney: 10.50 x 9.70 m, ve batı duvarı 9.80 m ölçülerindedir (Resim 3).

Şive Sivako Dirhe 10 (N50a3.13): Diğer dirhelerin batısındaki vadinin doğu yamacında ve diğerlerini göreceğ biçimde konumlandırılmıştır. Güney duvarı 8 m, doğu-batı: 8.80 x 7 m ölçülerindedir.

Şivan Dirhe 1 (M49c3.1): Uludere'nin 12 km kuzeydoğusunda, Uzungeçit'in 3.2 km kuzeybatısında, Kelmehmet Dağları'nın güneydoğu eteklerinde, kaynağını Kelmehmet Dağı'ndan alan Şivan Deresi Vadisi boyunca dirheler bulunmaktadır. İki nehrin 20 m kuzeyinde yer alır. Kuzey-güney: 16.70 x 16.90 m, doğu-batı: 8 x 7.30 m ölçülerindedir ve kuzeyde duvar kalınlığı 1.40 metredir. Dirhe kuzey-güney istikametinde ve 1.80 kalınlığında bir duvar ile ikiye ayrılmış. Dirhenin batı duvarına bitişik inşa edilmiş ve güneye doğru devam eden ikinci bir yapı daha var ki sonraki dönemlerde inşa edilmiş olabilir. İkinci yapının batı duvarı 11.40 m ölçüsündedir, güney duvarın ise 5.90 metrelik bir kısmı korunmuş. Hem dirhenin kuzeydoğu köşesine hem de ikinci yapının içine sonradan yuvarlak iki mevzi inşa edilmiş. Her iki yapı doğudan güneye doğru uzanan bir teras duvarıyla çevrilmiş.

Şivan Deresi Vadisi içinde sıralanan dirheler, dere yatağındaki otlaklarının kullanımı nedeniyle oldukça tahrip olmuştur; çoğu kez dirhelerin taşları kullanılarak teraslarla otlaklar oluşturulmuş (Resim: 4).

Şivan Dirhe 2 (M49c3.2): M49c3.1 kodlu dirhenin 50 m doğusundadır. Ölçüleri alınmayacak kadar tahrip olmuş durumdadır.

Şivan Dirhe 3 (M49c3.3): M49c3.2 kodlu dirhenin 200 m doğusundadır. Kuzey-güney: 8.80 x 8.80 m, doğu-batı: 8.30 x 8 m ölçülerindedir (Resim: 4).

Şivan Dirhe 4 (M49c3.4): M49c3.3 kodlu dirhenin 1.2 km güneydoğusundadır. Şivan Deresi'nin kuzey sekisinde, diğerlerine göre daha yüksek bir alana konumlandırılmış. İçine daha sonradan askeri mevzi inşa edilmiştir. Kuzeyi ana kayaya oyularak yapılmış ancak hemen yolun güneyinde olduğu için yol yapımı sırasında tahrip edilmiş. Güney duvarı 10.20 m, doğu-batı: 9.10 x 10 m ölçülerindedir (Resim: 4).

Şivan Dirhe 5 (M49c3.5): M49c3.4 kodlu dirhenin 600 m doğusundadır. Şivan Deresi'nin kuzey sekisinde, Büyük Sipi Dağ'ın güney eteklerinde yer alır. Topografyaya uydu olarak güneye doğru eğimli inşa edilmiştir. Kuzeyinde duvar içten yuvarlatılmıştır. Güney ve batısı tahrip olmuştur. Kuzey duvarı 8.10 m, doğu duvarı ise 12 m ölçülerindedir ve duvar kalınlığı kuzeyde 2.70 m, doğuda 1.90 metredir. Dirhenin kuzeyinde 52 x 52 cm boyutlarında, 80 cm derinliğinde niş benzeri bir boşluk var. Doğru duvar 6.30 m yükseklikte korunmuş taş dizisine sahiptir (Resim: 4).

Şivan Dirhe 6 (M49c3.6): M49c3.5 kodlu dirhenin 100 m güneyindedir. Yol yapımı sırasında neredeyse tümüyle tahrip edilmiştir, güneybatı duvarında tek sıra taş örgü ayakta kalmıştır (Resim 4).

Şivan Deresi Taş İşliği (M49c3.7): M49c3.1 ve M49c3.3 kodlu dirhelerin güneyinde, Şivan Deresi'nin oluşturduğu vadinin kuzey eteklerinde, doğu-batı yönünde yaklaşık 300

metre boyunca ana kaya ve bloklar üzerinde taş çıkarma izleri tespit edilmiştir. Olasılıkla Şivan Deresi dirhelerinin taşları bu alandan çıkarılmıştır.

BEYTÜŞŞEBAP YÜZEY ARAŞTIRMASI

Çalışma alanımızın en doğusunda yer alan ve Hakkâri ile komşu olan Beytüşşebap'ta ilk kez 2018 yılında, Faraşın Suyu ve Habur Nehri vadileri boyunca çalışmalar yapılmıştır.²

Bölgede, sosyo-ekonomik düzeninin ayrılmaz bir parçası durumundaki yaylalar çok sayıda bulunur. Yüksek rakımlı bu yaylaların arkeolojik dokusunu araştırmak amacıyla 2020 yılı çalışmalarının büyük kısmı, günümüzün de en büyük otlak alanlarından biri olan Faraşın Yaylası'nda gerçekleştirilmiştir.

Van-Hakkâri-Şırnak sınırında yer alan Faraşın Yaylası, yaklaşık 2500 m rakımlı yüksek bir platodur. Derece, Çalyan, Yaşçimen, Rubil, Bincan gibi kaynağını yaylanın çevresindeki yüksek dağlardan alan onlarca küçük nehir, bu alanda birleşerek Faraşın Suyu'nu (Yeşilöz) oluşturur. Nehir, bu yüksek yaylada uzun bir müddet menderesler çizerek aktıktan sonra önce batıya ardından da güneye doğru derin ve dar vadilere girer ve güneyde yaklaşık 1200 m rakımda bulunan Habur Nehri ile birleşir. Faraşın Suyu Vadisi, kuzey-güneye hattında bölgenin birincil yol hattıdır, günümüz ana karayolu da bu vadiyi takip eder.

Faraşın Yaylası'nda, nehrin çizdiği menderesler çevresindeki sulak-bataklık alanların etrafında yer alan küçük doğal tepeler üzerinde ve yaylanın kuzeydoğu ucundaki yüksek alanlarda çok sayıda dirhe tespit edilmiştir (Harita: 3).

Hacelya Dirhe 1 (M50c2.1): Faraşın Köyü'nün yaklaşık 6 km kuzeydoğusunda, Ava Hacelya Suyu'nun doğusunda dirheler bulunmaktadır. Bölge, Şırnak-Hakkâri-Van sınırına oldukça yakın, yüksek bir sırt üzerindedir. Dirhe 1, kuzey-güney: 7.10 x 10.20 m, doğu-batı: 12.70 x 10.60 m ölçülerinde olup kuzey duvarın kalınlığı 1.60 metredir. Doğu duvarda sağlam biçimde kapı boşluğu bulunmaktadır; 1.40 m genişliğinde, 1.65 m ölçülen yüksekliği olan ve 1.80 m derinliğe sahip kapının lentosu da sağlam durumdadır ve 2.60 m uzunluğunda ve 1.30 m kalınlığındadır (Resim: 5).

Hacelya Dirhe 2 (M50c2.2): M50c2.1 kodlu dirheye bitişik inşa edilmiş ve bu dirhenin güney duvarı ortak kullanılmış. Doğu duvarı 8.10 m ölçüsünde olup bu duvar üzerinde 1.40 m genişliğinde kapı boşluğu bulunmaktadır.

Hacelya Dirhe 3 (M50c2.3): M50c2.1 kodlu dirhenin hemen batısına konumlandırılmış olup tamamen tahrip olmuştur.

Hacelya Dirhe 4 (M50c2.4): M50c2.1 kodlu dirhenin 50 m batısında yer alır. Kuzeyde

2 Coşkun, N., Ayman, İ., Ayaz, G., Kuvanç, R., Aşkar, İ., T., "2018 Yılı Beytüşşebap (Şırnak) YüzeY Araştırması", 37-3 Araştırma Sonuçları Toplantısı, (Diyarbakır, 17-21 Haziran 2019), Ankara 2019: 111-137; Coşkun N., Kuvanç R., Ayaz G., Ayman İ., "The Mountainous Şırnak Region (Southeastern Anatolia) Survey 2017-2018 Seasons. First Observations On "dirhes" (Tower-Shaped Buildings), *Anatolica* (46), 2020: 29-66.

temel olarak ana kaya kullanılmıştır. Batı duvar 9.60 m sonra ana kayadan kıvrılarak 2.50 m daha devam eder, doğu duvar 14.30 m ve kuzey duvarı da yalnızca 6.40 m boyunca takip edilebilmektedir. Batısında teraslar halinde bütünlüğünü kaybetmiş duvar sıraları vardır.

Hacelya Dirhe 5 (M50c2.5): M50c2.4 kodlu dirhenin 20 m güneyinde yer alır. Yalnızca güney duvar ölçü verir ve 10.90 m uzunluğundadır (Resim 5).

Hacelya Dirhe 6 (M50c2.6): M50c2.5 kodlu dirhenin 20 m güneyinde yer alır. Güney: 12.10 m, doğu-batı: 18.30 x 18.40 m ölçülerinde olup güneyde doğu-batı doğrultulu bir iç duvar vardır. Yine güney duvar üzerinde 1.50 m genişliğinde bir kapı boşluğu bulunmaktadır. Batıda 2.10 m yüksekliğinde korunmuş duvar yüksekliği vardır (Resim 5).

Hacelya Dirhe 7 (M50c2.7): M50c2.6 kodlu dirhenin doğu duvarına bitişik inşa edilmiş olup ölçü alınamayacak kadar tahrip olmuştur.

Hacelya Dirhe 8 (M50c2.8): M50c2.6 kodlu dirhenin 10 m güneyinde yer alır. Kuzey-güney: 8.90 x 9.60 m, doğu-batı: 9.50 x 8.10 m ölçülerindedir.

Hacelya Dirhe 9 (M50c2.9): M50c2.8 kodlu dirhenin güney duvarı ortak kullanılarak inşa edilmiştir. Kuzey-güney: 9.60 x 7.60 m, doğu-batı: 7.90 x 6.60 m ölçülerindedir.

Hacelya Dirhe 10 (M50c2.10): M50c2.8 ve M50c2.9 kodlu dirhelerin 100 m güneybatısında yer alır. Kuzeybatı köşesi içten yuvarlatılmıştır. Kuzey-güney: 8 x 9.40 m, doğu-batı: 10 x 11.50 m ölçülerindedir. Topografyaya uydurularak batıya doğru eğimli inşa edilmiştir (Resim: 5).

Hacelya Yolu Dirhe 1 (M50c2.11): Hacelya-Faraşın Köyü yolu üzerinde, köyün 2.5 km kuzeydoğusunda, Hacelya Suyu'nun kuzeyinde dirheler bulunmaktadır. Dirhe 1, Kuzey-güney: 8.40 x 8.40 m, doğu-batı: 10.40 x 11 m ölçülerindedir (Resim 6).

Hacelya Yolu Dirhe 2 (M50c2.12): M50c2.11 kodlu dirhenin batı duvarı ortak kullanılarak ikinci bir dirhe yapılmıştır. Yalnızca doğu duvarın ölçüsü alınmaktadır ve 11 metredir.

Pir Doda Dirhe 1 (M50c2.13): Pir Doda (Doğanyol) Köyü'nün 500 metre kadar kuzeyinde yer alan düzlükte dirheler bulunmaktadır. Hacelya Suyu'nun kuzeyinde konumlandırılmışlardır. Dirhe 1, Kuzey-güney: 8.30 x 9.60 m, doğu-batı: 12.30 x 12 m ölçülerindedir. Topografyaya uydurularak güneye doğru eğimli inşa edilmiştir (Resim 6).

Pir Doda Dirhe 2 (M50c2.14): M50c2.13 kodlu dirhenin 20 m kadar batısında yer alır. Kuzey-güney: 8.80 x 8.70 m doğu-batı: 18 x 17.50 m ölçülerindedir. M50c2.13 ve M50c2.14 kodlu dirheler arasında doğu-batı doğrultulu olan ve ölçüsü alınamayan bir duvar izi vardır.

Pir Doda Dirhe 3 (M50c2.15): M50c2.14 kodlu dirhenin 30 m kadar güneybatısında yer alır. Yalnızca batı duvarın ölçüsü alınabilmiş olup 10.10 metredir.

Pir Doda Dirhe 4 (M50c2.16): M50c2.15 kodlu dirhenin 30 m kadar kuzeybatısında yer alır. Kuzey-güney: 9.30 x 11.20 m doğu-batı: 9.80 x 10.50 m ölçülerindedir. Topografyaya uygun olarak batıya doğru eğimli inşa edilmiştir (Resim 6).

Pir Doda Dirhe 5 (M50c2.17): M50c2.16 kodlu dirhenin 3 m güneyine inşa edilmiştir. Batı duvarın yalnızca 7.20 metrelik kısmı korunmuştur.

Pir Doda Dirhe 6 (M50c2.18): M50c2.17 kodlu dirhenin 10 m güneyine inşa edilmiştir. Kuzey-güney: 15.10 x 15.50 m doğu-batı: 14.50 x 14.30 m ölçülerindedir. Topografyaya uygun olarak batıya doğru eğimli inşa edilmiştir.

Pir Doda Dirhe 7 (M50c2.19): M50c2.13 kodlu dirhenin 150 m güneybatısına inşa edilmiştir. Kuzey-güney: 17.30 x 20.50 m doğu-batı: 20.90 x 15.60 m ölçülerindedir. İçinde sonradan eklenmiş ara duvar izleri vardır (Resim: 6).

Pir Doda Dirhe 8 (M50c2.20): M50c2.19 kodlu dirhenin 50 m güneyine inşa edilmiştir. Kuzey-güney: 10.20 x 10.30 m doğu-batı: 8.60 x 8.40 m ölçülerindedir.

Pir Doda Dirhe 9 (M50c2.21): İlk 6 dirhenin 330 m batısına inşa edilmiştir. Tıpkı Hacıya ve Pir Doda'nın diğer dirheleri gibi çok sulak düzlüğün içindeki bir ana kaya yükseltisi tercih edilmiştir. Kuzey-güney: 12.80 x 13.50 m doğu-batı: 8.70 x 9.90 m ölçülerindedir.

Faraşın Köy İçi Yerleşim (M50c2.22): Faraşın Köyü'nün içinde çok sayıda Demir Çağ ve Orta Çağ'a ait çanak çömlek parçalarının bulunduğu bir yerleşim tespit edilmiştir. Alan tarımsal faaliyetler sonucu büyük ölçüde tahrip edilmiştir.

Faraşın Köy İçi Dirhe 1 (M50c2.23): Faraşın Köyü'nün 1 km, Faraşın Suyu'nun 100 m batısındaki alanda dirheler vardır. Dirheler Warke Hilawıştı Mevkii'nin batısına konumlanmıştır. Dirhe 1, kuzey-güney: 10 x 10.10 m doğu-batı: 10.40 x 10.30 m ölçülerindedir. Doğu duvarda kalınlık 2.10 metredir (Resim: 6).

Faraşın Köy İçi Dirhe 2 (M50c2.24): M50c2.23 kodlu dirhenin 200 m güneybatısına inşa edilmiştir. Güney: 8.50 m, batı: 9.30 m ölçülerindedir. Batı duvarda kalınlık 1.80 metredir (Resim: 6).

Faraşın Köy İçi Dirhe 3 (M50c2.25): M50c2.24 kodlu dirhenin hemen batısına inşa edilmiş olup tümüyle yıkılmıştır.

Faraşın Köy İçi Dirhe 4 (M50c2.26): M50c2.24 kodlu dirhenin 75 m batısındadır Kuzey-güney: 9.30 x 9.50 m doğu-batı: 8.80 x 9.30 m ölçülerindedir (Resim 7).

Faraşın Köy İçi Dirhe 5 (M50c2.27): M50c2.25 kodlu dirhenin 500 m güneyindeki Navra Mevkii'nde yer almaktadır. Kuzey-güney: 11.50 x 10.20 m doğu-batı: 7.60 x 7.50 m ölçülerindedir. Doğu duvar kalınlığı 1.80 metredir.

Faraşın Köy İçi Dirhe 6 (M50c2.28): M50c2.27 kodlu dirhenin 300 m güneydoğusunda yer almaktadır. Kuzey-güney: 9.10 x 10.70 m doğu-batı: 9.80 x 8.50 m ölçülerindedir. Güney duvar kalınlığı 1.75 metredir.

Faraşın Köy İçi Dirhe 7 (M50c2.29): M50c2.28 kodlu dirhenin 100 m güneydoğusunda yer almaktadır.

Kuzey-güney: 10.30 x 10.80 m doğu-batı: 8 x 8.70 m ölçülerindedir.

Faraşın Köy İçi Dirhe 8 (M50c2.30): M50c2.29 kodlu dirhenin 100 m doğusunda yer almaktadır. Kuzey-güney: 10.20 x 11.20 m doğu-batı: 8.80 x 8.30 m ölçülerindedir (Resim 7).

Faraşın Köy İçi Dirhe 9 (M50c2.31): M50c2.30 kodlu dirhenin doğu duvarı ortak kullanılmıştır. Güney duvarın 4.40 metrelik kısmı ölçülebilmıştır, doğu duvar ise 7.70 metredir.

Faraşın Köy İçi Dirhe 10 (M50c2.32): M50c2.31 kodlu dirhenin hemen güneyinde ve tamamen yıkılmış durumdadır.

Faraşın Vadi Dirhe 1 (M50c2.33): Faraşın Suyu Vadisi boyunca, nehrin her iki kıyısına konumlandırılmış dirheler vardır. Dirhe 1; Faraşın Köyü'nün yaklaşık 2 km kuzeybatısında, Faraşın Suyu'nun 150 metre kadar doğusunda yer alır. Kuzey-güney: 9.30 x 8.20 m doğu-batı: 12.10 x 12 m ölçülerindedir.

Faraşın Vadi Dirhe 2 (M50c2.34): Menderesler çizen Faraşın Suyu'nun 100 m kuzeydoğusunda yer alır. Kuzey-güney: 14.30 x 14.10 m doğu-batı: 14.40 x 10.60 m ölçülerindedir. Batı duvarına yapışık olarak doğuda 4.80 ve güneyde 8.40 m ölçülere sahip eklenti bir başka yapı vardır, mimari biçem olarak dirhe ile aynı özelliklere sahiptir. Ayrıca dirheyi kuzey-güney yönünde ayıran bir iç duvar bulunmaktadır (Resim 7).

Faraşın Vadi Dirhe 3 (M50c2.35): M50c2.34 kodlu dirhenin 100 m kuzeybatısına inşa edilmiştir. Faraşın Suyu'nun 150 metre kadar doğusunda yer alır. Kuzey-güney: 10.60 x 9.10 m doğu-batı: 9.90 x 9 m ölçülerindedir (Resim: 7).

Faraşın Vadi Dirhe 4 (M50c1.1): M50c2.35 kodlu dirhenin 350 m batısında inşa edilmiştir. Faraşın Suyu'nun 100 metre kuzeyinde yer alır. Kuzey-güney: 7.30 x 8.30 m doğu-batı: 11.50 x 12.40 m ölçülerindedir. Batısında, kuzeyde 5.60 m, güneyde 5.20 m duvar izleri takip edilen ek bir yapı vardır.

Faraşın Vadi Dirhe 5 (M50c1.2): M50c1.1 kodlu dirhenin 250 m kuzeybatısında, Faraşın Suyu'nun 250 metre kuzeyinde ve Faraşın'e birleşen Hevşik Deresi'nin hemen doğu sekisinde yer alır. Kuzey-güney: 7.10 x 8 m doğu-batı: 7.40 x 7.70 m ölçülerindedir.

Faraşın Vadi Dirhe 6 (M50c1.3): M50c1.2 kodlu dirhenin 200 m güneyinde, Faraşın Suyu'nun 70 metre kuzeyinde ve Hevşik Deresi ile Faraşın Suyu'nun birleştiği alanın hemen doğusunda yer alır. Kuzey-güney: 8.50 x 7.10 m, doğu-batı: 10.40 x 11.40 m ölçülerindedir (Resim: 7).

Faraşın Vadi Dirhe 7 (M50c1.4): M50c1.3 kodlu dirhenin 5 m güneyinde, Hevşik Deresi ile Faraşın Suyu'nun birleştiği alanda yer alır. Suyun menderesler çizerek bataklık oluşturduğu alanın kuzeyindeki önceki dirhelerin de bulunduğu kayalığın en hakim noktasındadır. Burası aynı zamanda Van-Çatak Yolu ve Faraşın dirhelerinin birleştiği yerdir. Çok büyük boyutlu olup; kuzey-güney: 11.60x 12.40 m, doğu-batı: 25.60 x 25.80 m ölçülerindedir (Resim: 7).

Faraşın Vadi Dirhe 8 (M50c1.5): Faraşın Suyu'nun 100 m batısında yer alır. Kuzey-gü-

ney: 6.70 x 6.80 m, doğu-batı: 10.40 x 8.50 m ölçülerindedir. Topografyaya uygun olarak eğimli yapılmıştır (Resim: 7).

Faraşın Vadi Dirhe 9 (M50c1.6): M50c1.5 kodlu dirhenin 300 m güneybatısında, Faraşın Suyu'nun 150 m kuzeybatısında yer alır. Kuzey-güney: 7.60 x 9.10 m, doğu-batı: 12.30 x 11.80 m ölçülerindedir. 8-11 numaralı dört dirhe, aynı kayalık boyunca, nehre yani güneye doğru eğimli yapılmıştır ve Bere Sihe Tepesi'nin kuzeyine konumlanmıştır (Resim 7).

Faraşın Vadi Dirhe 10 (M50c1.7): M50c1.6 kodlu dirhenin 20 m güneyinde yer alır. Ölçüleri alınamamıştır (Resim: 7).

Faraşın Vadi Dirhe 11 (M50c1.8): M50c1.6 kodlu dirhenin 50 m güneyinde yer alır. Kuzey-güney: 7.50 x 7.80 m, doğu-batı: 10.70 x 11.60 m ölçülerindedir (Resim 7).

Faraşın Vadi Dirhe 12 (M50c1.9): 8-11 numaralı dirhelerin 400 m batısında, Faraşın Suyu'nun menderesler yaptığı alanın 50 m kuzeyinde yer alır. Kuzey-güney: 9.30 x 8.90 m, doğu-batı: 10.50 x 10.90 m ölçülerindedir. Duvar kalınlığı doğuda 1.70 m, batıda 1.90 metredir. Dirhenin güneydoğu köşe blok taşı dikkatlice işlenmiştir. Güney duvarda 1.70 m genişliğinde bir kapı boşluğu bulunmaktadır (Resim 8).

Faraşın Vadi Dirhe 13 (M50c1.10): M50c1.9 kodlu dirhenin 1200 m güneybatısında, Faraşın Suyu'nun 100 m kuzeyinde yer alır. Kuzey-güney: 7.90 x 9.60 m, doğu-batı: 10.30 x 9.70 m ölçülerindedir. Duvar kalınlığı doğuda 1.65 metredir. Topografyaya uyumlu olarak güneye doğru eğimli yapılmıştır (Resim 8).

Faraşın Vadi Dirhe 14 (M50c1.11): M50c1.10 kodlu dirhenin 30 m kuzeybatısındadır. Kuzey-güney: 7.90 x 9.60 m, doğu-batı: 10.30 x 9.70 m ölçülerindedir.

Faraşın Vadi Dirhe 15 (M50c1.12): M50c1.11 kodlu dirhenin 20 m batısındadır. Kuzey: 7.20 m, batı: 10.30 m ölçülerindedir. Batısında 7 metre kadar devam eden ama ölçüsü alınmayan bir duvar vardır.

Faraşın Vadi Dirhe 16 (M50c1.13): M50c1.12 kodlu dirhenin 30 m batısındadır. Tamamen tahrip olmuştur.

Faraşın Vadi Dirhe 17 (M50c1.14): M50c1.13 kodlu dirhenin 20 m batısındadır. Kuzey-güney: 8.70 x 8.40 m, doğu-batı: 12.60 x 10.80 m ölçülerindedir. Topografyaya uygun olarak güneye doğru eğimli yapılmıştır.

Faraşın Vadi Dirhe 18 (M50c1.15): M50c1.14 kodlu dirhenin 150 m kuzeybatısındadır. Kuzey-güney: 7.50 x 11.80 m, doğu-batı: 13.10 x 15.10 m ölçülerindedir. Batıda ana kaya üzerine oturmuştur. Kuzeyde 2.10 m yüksekliğinde korunmuş duvar örgüsü vardır (Resim: 8).

Faraşın Vadi Dirhe 19 (M50c1.16): M50c1.15 kodlu dirhenin 220 m kuzeybatısındadır. Kuzey-güney: 15.60 x 14.70 m, doğu-batı: 17.90 x 14.70 m ölçülerindedir. Doğuda duvar kalınlığı 1.70 metredir. Dirhe içten doğu-batı doğrultulu ve 1.40 m kalınlığında bir iç duvar ile ikiye bölünmüştür. Topografyaya uygun olarak güneye doğru eğimli yapılmıştır (Resim: 8).

Faraşın Vadi Dirhe 20 (M50c1.17): M50c1.16 kodlu dirhenin 120 m güneybatısındadır. Kuzey-güney: 14.30 x 10.50 m, doğu-batı: 7.30 x 9.20 m ölçülerindedir (Resim: 8).

Faraşın Vadi Dirhe 21 (M50c1.18): M50c1.17 kodlu dirhenin 500 m batısında, Faraşın Suyu'nun 300 m kuzeyinde yer alır. Kuzey-güney: 7.40 x 7.50 m, doğu-batı: 8.30 x 7.80 m ölçülerindedir.

Faraşın Vadi Dirhe 22 (M50c1.19): M50c1.18 kodlu dirhenin batı duvarı ortak kullanılarak bitişik nizamda yapılmış. Ölçü alınamayacak kadar tahrip olmuş.

Faraşın Vadi Dirhe 23 (M50c1.20): M50c1.19 kodlu dirhenin 150 m güneybatısında yer alır. Faraşın Suyu'nun oluşturduğu sulak alanın hemen kuzeyindedir. Bugüne kadar tespit edilen dirhe türü yapılardan tamamen farklıdır, kademeli olarak inşa edilmiş olup kuzeybatı ve güneydoğu köşelerde rizalitleri vardır (Resim: 8).

Faraşın Vadi Dirhe 24 (M50c1.21): M50c1.20 kodlu dirhenin 30 m kuzeybatısında yer alır. Kuzey: 10.90, batı: 11.10 metre ölçülerindedir.

Faraşın Vadi Dirhe 25 (M50c1.22): M50c1.20 kodlu dirhenin 100 m batısında yer alır. Büyük ölçüde tahrip olmuştur, yalnızca kuzey duvar ölçüsü alınabilmiş olup 8.70 m uzunluğundadır (Resim 9).

Faraşın Vadi Dirhe 26 (M50c1.23): M50c1.22 kodlu dirhenin 180 m kuzeyinde yer alır. Kuzey-güney: 8.30 x 8.10 m, doğu-batı: 9.20 x 10.10 m ölçülerindedir (Resim: 9).

Faraşın Vadi Dirhe 27-29 (M50c1.24- M50c1.26): M50c1.22 kodlu dirhenin 400 m batısında, Faraşın Suyu'nun 350 m kuzeyinde, güneye doğru üç dirhe duvarları ortak kullanılarak inşa edilmiştir. Üçünün toplam ölçüleri; kuzey-güney: 21 x 20.80 m, doğu-batı: 13 x 12.10 metredir. Ortak kullanılan duvarların kalınlıkları 1.40 ile 1.50 arasında değişmektedir (Resim: 9).

Faraşın Vadi Dirhe 30 (M50c1.27): 27-29 numaralı dirhelerin 5 m güneyindedir. Kuzey-güney: 10.10 x 13.40 m, doğu-batı: 19.10 x 19.20 m duvar uzunlukları vardır. İçinde dirheyi doğu-batı doğrultulu ikiye bölen bir iç duvar bulunmaktadır.

Söğütçe Dirhe 1 (M50d3.12): Söğütçe Köyü'nün 1 km kuzeydoğusunda, Faraşın Suyu Vadisi'nin 900 m doğusundaki kayalıkta dirheler vardır. Burası Hakkâri yolu üzerindeki Meydan Zengil'in 5 km kadar güneybatısındadır. Dirheler aynı zamanda önemli bir tarım alanı yakınındadır (Resim: 9).

Dirhe 1; kuzeydoğu-güneybatı: 10.70 x 9.90 m, Güneydoğu-kuzeybatı: 9.20 x 7.40 m duvar uzunlukları vardır. Kuzeydoğu duvarın kalınlığı 1.60 metredir. Güneydoğuya doğru eğimli inşa edilmiştir.

Söğütçe Dirhe 2 (M50d3.13): M50d3.12 kodlu dirhenin 100 m doğusunda yer alır. Yana yana iki yapının bulunduğu kompleks bir mimarisi vardır. Kuzeybatıda 4.10 metrelik bir çıkıntıdan sonra batı duvarı 12.5 m olup güneyde ortak kullanılmış duvar; 13.10 m, doğu

duvar ise 9 m ölçülerindedir (Resim: 9).

Söğütçe Dirhe 3 (M50d3.14): M50d3.13 kodlu dirhenin 250 m güneydoğusunda yer alır. Yalnızca güney duvar ölçüsü alınabilmiş olup 8.80 metredir. Güneye doğru eğimli inşa edilmiştir (Resim: 9).

Söğütçe Dirhe 4 (M50c4.1): M50d3.14 kodlu dirhenin 100 m doğusunda yer alır. Tamamen yıkılmıştır. Dirhenin içinde doğu-batı yönünde bir iç duvarın izleri vardır (Resim 9).

Söğütçe Dirhe 5 (M50c4.2): M50c4.1 kodlu dirhenin 200 m güneydoğusunda yer alır. Kuzey-güney: 8.90 x 8 m, doğu-batı: 8.50 x 9 m duvar uzunlukları vardır. Kuzey ve batı duvarları oldukça iyi korunmuştur. Doğuda ana kaya üzerine oturur. Hemen batısında bitişik durumda ve tamamen yıkılmış bir başka yapı daha vardır ve o da batıda ana kayaya oturtulmuştur (Resim 9).

Söğütçe Dirhe 6 (M50d3.15): M50d3.14 kodlu dirhenin 300 m güneybatısında yer alır. Tamamen tahrip olmuştur.

Söğütçe Dirhe 7 (M50d3.16): M50d3.15 kodlu dirhenin 700 m güneyinde, Söğütçe Köyü'nün içinde yer alır. Kuzey-güney: 8.50 x 8.40 m, doğu-batı: 9.90 x 8.70 m duvar uzunlukları vardır. Güneyde duvar kalınlığı 2.10 metredir. Güneye doğru eğimli yapılmıştır (Resim: 9).

Söğütçe Yolu Dirhe (M50d3.17): Beytüşşebap'ın 2 km doğusunda, Söğütçe Köyü yolu üzerinde, M50d3.16 kodlu dirhenin 5 km batısında yer alır.

Güneyyaka Vadi Dirhe 1-3 (M50d3.29-31): Güneyyaka Köyü Vadisi ve vadinin kuzeyindeki aynı adlı köyün bulunduğu yüksek bölge önemli bir yoldur; köyün kuzeydoğusundaki Altındağlar silsilesi, Hakkâri ile sınırı oluşturur ve iki bölge arasındaki en kısa rotadır. Bu dağlar üzerinde bulunan Altınkapı Gediği ise söz konusu dağ kuşağının geçit verdiği tek noktadır. Güneyyaka Köyü yolunda, köyün 1 km güneyinde, Güneyde Habur Nehri ile birleşen Tarla Deresi'nin güneyindeki yamaçta kademeli olarak yapılmış üç dirhe vardır. Tümüz kuzeye doğru eğimli inşa edilmiştir (Harita: 4).

Güneyyaka Vadi Dirhe 4 (M50d3.32): M50d3.29-M50d3.31 kodlu dirhelerin 200 m kuzeydoğusunda, Tarla Deresi'nin kuzeyindeki yamaçta yer alır. Güneye doğru eğimli inşa edilmiştir.

Güneyyaka Vadi Dirhe 5 (M50d3.33): M50d3.32 kodlu dirhenin 200 m güneydoğusunda, Tarla Deresi'nin güneyindeki düzlükte yer alır.

Güneyyaka Vadi Dirhe 6 (M50d3.34): M50d3.32 kodlu dirhenin 100 m kuzeydoğusundadır. İnşa edildiği tepe vadiye hakim bir noktadadır. Kuzey-güney: 8.70 x 9.10 m, doğu-batı: 7.40 x 6.50 m duvar uzunlukları vardır. Güneye doğru eğimli yapılmıştır (Resim: 10).

Güneyyaka Vadi Dirhe 7 (M50d3.17): M50d3.34 kodlu dirhenin 50 m kuzeydoğusundadır. Kuzey-güney: 9 x 6.90 m, doğu-batı: 9.90 x 9.40 m duvar uzunlukları vardır.

Güneyyaka Vadi Dirhe 8 (M50d3.18): M50d3.17 kodlu dirhenin 30 m kuzeyindedir. Kuzey-güney: 7.30 x 9.10 m, doğu-batı: 10.20 x 10 m duvar uzunlukları vardır. Topografyaya uydurularak güneye doğru eğimli inşa edilmiştir (Resim 10).

Güneyyaka Vadi Dirhe 9 (M50d3.19): M50d3.18 kodlu dirhenin 120 m kuzeydoğusunda yer alır (Resim 10).

Güneyyaka Vadi Dirhe 10 (M50d3.20): M50d3.19 kodlu dirhenin 180 m kuzeybatısındadır. Tamamen tahrip olmuş durumdadır.

Güneyyaka Vadi Dirhe 11 (M50d3.21): M50d3.19 kodlu dirhenin 180 m kuzeybatısındadır.

Güneyyaka Vadi Dirhe 12 (M50d3.22): M50d3.21 kodlu dirhenin 30 m batısında, dere yatağına doğru eğimli olarak inşa edilmiştir.

Güneyyaka Vadi Dirhe 13-14 (M50d3.23-24): M50d3.19 kodlu dirhenin 200 m güneybatısında, Güneyyaka Köyü'nün hemen batısındaki iki dirheden güneydeki tümüyle tahrip olmuştur.

Güneyyaka Vadi Dirhe 15 (M50d3.25): Güneyyaka Köyü'nün içinde, Çem Suyu'nun kenarında, M50d3.19 kodlu dirhenin 200 m güneybatısında, M50d3.23-24 kodlu dirhelerin 150 m kuzeydoğusunda yer alır.

Kuzey-güney: 10.55 x 10.90 m, doğu-batı: 9 x 10.30 m duvar uzunlukları vardır. Güneyde duvar kalınlığı 1.80 metredir. Duvarları büyük ölçüde korunmuş olup üste doğru daralarak yapılmıştır. Topografyaya uydurularak güneye doğru eğimli inşa edilmiştir. Dirhe temellerinin bir kısmı kullanılarak günümüz köy evi yapılmıştır (Resim 10).

Güneyyaka Vadi Dirhe 16 (M50d3.26): Güneyyaka Köyü'nün 750 m doğusunda, vadinin yüksek sırtlarında yer alır. Kuzey-güney: 7.30 x 7.60 m, doğu-batı: 7.60 x 7 m duvar uzunlukları vardır (Resim 10).

Güneyyaka Vadi Dirhe 17 (M50d3.27): M50d3.26 kodlu dirhenin 100 m güneyindedir. Kuzey-güney:

7.60 x 10 m, doğu-batı: 11.30 x 12.30 m duvar uzunlukları vardır (Resim: 10).

Güneyyaka Vadi Dirhe 18 (M50d3.28): M50d3.27 kodlu dirhenin hemen batısındadır ve tümüyle yıkılmıştır (Resim 10).

Beşagaç Dirhe 1 (M50c4.3): Beşagaç Köyü'nün Altınsu Mahallesi'nde dirheler vardır. Bu vadi Hakkâri yolunda bulunan Meydan Belek'in batısındadır. Tıpkı Söğütçe ve Güneyyaka dirheleri gibi yüksek yaylalarda bulunan ve doğuya giden en kısa yollardan biridir. M50c4.3 kodlu dirhe, Altınsu Vadisi'nin batısında yer alır.

Beşagaç Dirhe 2 (M50c4.4): M50c4.3 kodlu dirhenin 100 m kuzeyindedir. Altınsu Vadisi'nin batısında yer alır. Tamamen yıkılmıştır.

Beşagaç Dirhe 3 (M50c4.5): M50c4.4 kodlu dirhenin 250 m doğusunda, Altınsu Vadisi'nin doğusundaki yamaçtır. Batıya doğru eğimli yapılmıştır.

Beşagaç Dirhe 4 (M50c4.6): M50c4.5 kodlu dirhenin 20 m kuzeyinde, Altınsu Vadisi'nin doğu yamacındadır ve tıpkı M50c4.5 kodlu dirhe gibi batıya doğru eğimli yapılmıştır. Tamamen tahrip olmuştur.

Beşagaç Dirhe 5 (N50b1.1): M50c4.6 kodlu dirhenin 1.5 km doğusundaki derenin batısındadır. Doğuya doğru eğimli yapılmıştır. Tamamen tahrip olmuştur.

Beşagaç Dirhe 6 (N50b1.2): N50b1.1 kodlu dirhenin 1 km doğusundaki Sorhalı Deresi Vadisi'nin batısında, güneye doğru aynı sırt üzerinde sıralanmış dört tane dirhe vardır. Burası eski Hakkâri yolu olduğu için vadinin doğusunda eski Karayolları Bakımevi bulunur. Dirheler, doğuya doğru eğimli yapılmıştır.

Kuzey-güney: 8.10 x 4.60 m, doğu-batı: 9.40 x 9.10 m duvar uzunlukları vardır. Doğuda duvar kalınlığı 2.40 metredir (Resim: 11).

Beşagaç Dirhe 7 (N50b1.3): N50b1.2 kodlu dirhenin 100 m güneyindedir. N50b1.3 ve N50b1.4 kodlu dirhelerin yanında yapılmış modern yapılar vardır. Bir kısmının yapımında dökülen dirhe taşları kullanılmıştır (Resim: 11).

Beşagaç Dirhe 8 (N50b1.4): N50b1.3 kodlu dirhenin 25 m güneyindedir (Resim: 11).

Beşagaç Dirhe 9 (N50b1.5): N50b1.4 kodlu dirhenin 30 m güneyinde, dirhelerin bulunduğu sırtın ucundaki tepede, vadiye hakim bir noktada inşa edilmiştir.

Mutluca Dirhe 1 (N50a1.10): Kelmehmet Dağları'nın güneydoğu, Tanıntanın Dağları'nın kuzey eteklerinden başlayıp Mutluca Köyü'ne kadar devam eden Tanin Suyu vadisi boyunca dirheler bulunmaktadır.

N50a1.10 kodlu dirhe, Karohte Mevkii'nde yer alır. Üzerinde bir köy evi vardır ve doğuya doğru eğimli yapılmıştır. Güney duvarı 10.70 metre olup batı duvarın 4.70 metrelik kısmı korunmuştur. Diğer duvarlar yıkılmıştır.

Mutluca Dirhe 2 (N50a1.11): N50a1.10 kodlu dirhenin 750 m kuzeydoğusunda, Tanin Suyu'nun doğusundaki yamaçta yer alır. Batıya doğru eğimlidir.

Mutluca Dirhe 3 (N50a1.12): N50a1.11 kodlu dirhenin 50 m doğusunda yer alır. Batıya doğru eğimlidir.

Mutluca Dirhe 4 (N50a1.13): N50a1.12 kodlu dirhenin 350 m kuzeydoğusundaki bir başka sırtta yer alır. Batıya doğru eğimlidir.

Mutluca Dirhe 5 (N50a1.14): Mutluca Köyü'nün 500 m batısında, doğuda Habur Nehri ile birleşen Bisi Deresi'nin 100 m güneyinde yer alır. Batıya doğru devam eden vadiler boyunca da dirhelerin var olduğu yapılan görüşmelerle öğrenilmiştir.

Kuzey-güney: 8 x 8.80 m, doğu-batı: 9.60 x 10.40 m duvar uzunlukları vardır. Doğuda duvar kalınlığı 2.40 metredir (Resim: 4).

TEŞEKKÜRLER

2019 Yılı Uludere ve 2020 Yılı Beytüşşebap Yüzey Araştırmaları, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izinleri ile gerçekleştirilmiştir. Bakanlık temsilcilerimiz Mardin Müze Müdürlüğü uzmanlarından Erdem Erip ve Mesut Öğmen'e, destekleri için Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi'ne³, Uludere Kaymakamı Mehmet Fatih Yakınoğlu'na, Beytüşşebap Kaymakamı İsmail Pendik'e, ayrıca Fadıl Kılıç, Faysal Kılıç, Bahattin Kılıç, Arif Kılıç, Şeymus Aslan ve Dilgeç Aslan'a teşekkürü borç biliriz.

ŞIRNAK İLİ MERKEZ, GÜÇLÜKONAK, ULUDERE VE BEYTÜŞŞEBAP İLÇELERİ YÜZEY ARAŞTIRMASI YAYIN LİSTESİ

COŞKUN, N. "Gabar Dağı Dirheleri", *Arkeoloji ve Sanat*, 159, 2018: 31-43.

COŞKUN, N., AYMAN, İ., YUMRUK, Ş., AŞKAR, İ. T., "2017 Yılı Şırnak İli, Merkez, Güçlükonak, Uludere ve Beytüşşebap İlçeleri Yüzey Araştırması", *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 36:3, Ankara, 2019: 175-195.

COŞKUN, N., AYMAN, İ., AYAZ, G., KUVANÇ, R., AŞKAR, İ. T., "2018 Yılı Beytüşşebap (Şırnak) Yüzey Araştırması", *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 37:3, Ankara, 2019: 111-137.

COŞKUN N., KUVANÇ R., AYAZ G., AYMAN İ., "The Mountainous Şırnak Region (Southeastern Anatolia) Survey 2017-2018 Seasons. First Observations On "dirhes" (Tower-Shaped Buildings), *Anatolica* (46), 2020: 29-66.

COŞKUN, N., "Şırnak'da Ova-Dağ Bölge Sınırında İki Yeni Assur Merkezi: Kasrik Höyük ve Doğantepe", *Arkeoloji ve Sanat*, 163, 2020: 47-59.

COŞKUN, N., "Dirhelerin Kronoloji Sorunsalı Kapsamında Önemli Bir Veri: Pinişa (Şırnak-Uludere)", *Anadolu/Anatolia*, 46, 2020: 167-186.

COŞKUN N., "Dağlık Şırnak Bölgesi Dirheleri", *Doğu Anadolu Arkeolojisi: Prehistorik Dönemlerden Demir Çağlar'ın Sonuna Kadar Doğu Anadolu Çalıştayı I*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi Anabilim Dalı, 12 Şubat 2019, *Ancient Near Eastern Studies*, (baskıda).

COŞKUN N., "Dağlık Şırnak Yüzey Araştırması", *Türkiye Yüzey Araştırmaları Webinarı* 3, 06 Mart 2021, (<https://www.youtube.com/watch?v=ps4msCKIsLE>).

COŞKUN N., "Yüksek Kırsalın Dirheleri: Faraşın Yaylası Arkeolojik Peyzajı", *Doğu*

3 Araştırmamız, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinatörlüğü'nün 20. M. 015 numaralı projesi ile desteklenmiştir.

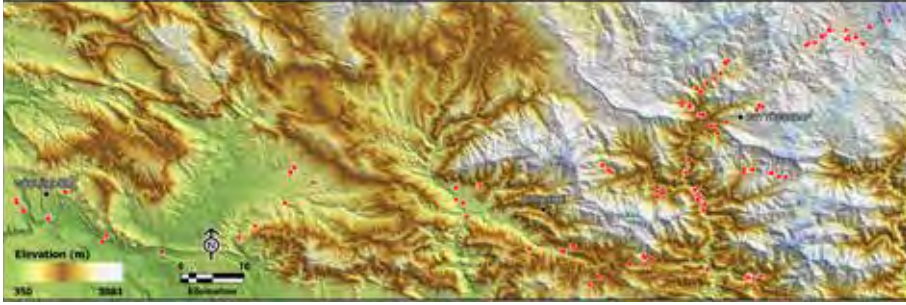
Anadolu Arkeolojisi: Prehistorik Dönemlerden Demir Çağlar'ın Sonuna Kadar Doğu Anadolu Çalıştayı II, 24 Nisan 2021, (<https://www.youtube.com/watch?v=nnJhdQJodfk>).

Kod	Merkez	Kod	Merkez	Kod	Merkez
N49a2.1	Beri Boze Yerleşim	N50a1.9	Keriya Sevik Dirhe	M50c2.1	Hacelya Dirhe 1
N49a2.2	Beri Boze Dirhe	N50a3.1	Andaç Dirhe 1	M50c2.2	Hacelya Dirhe 2
N49a2.3	Girikhan Dirhe	N50a3.2	Andaç Dirhe 2	M50c2.3	Hacelya Dirhe 3
N49a2.4	Onbudak Dirhe	N50a3.3	Andaç Dirhe 3	M50c2.4	Hacelya Dirhe 4
N49a2.5	Mir Kalesi	N50a3.4	Şive Sivako Dirhe 1	M50c2.5	Hacelya Dirhe 5
N49a2.6	Seğerik Yerleşim	N50a3.5	Şive Sivako Dirhe 2	M50c2.6	Hacelya Dirhe 6
N49b1. 1	Işıkveren Dirhe 1	N50a3.6	Şive Sivako Dirhe 3	M50c2.7	Hacelya Dirhe 7
N49b1. 2	Işıkveren Dirhe 2	N50a3.7	Şive Sivako Dirhe 4	M50c2.8	Hacelya Dirhe 8
N49b2. 1	Ortabağ Dirhe 1	N50a3.8	Şive Sivako Dirhe 5	M50c2.9	Hacelya Dirhe 9
N49b2. 2	Ortabağ Dirhe 2	N50a3.9	Şive Sivako Dirhe 6	M50c2.10	Hacelya Dirhe 10
N49b2. 3	Cemi Simohi Yerleşim? 1	N50a3.10	Şive Sivako Dirhe 7	M50c2.11	Hacelya Yolu Dirhe 1
N49b2. 4	Cemi Simohi Yerleşim	N50a3.11	Şive Sivako Dirhe 8	M50c2.12	Hacelya Yolu Dirhe 2
N49b3. 1	Pir-ü Babil	N50a3.12	Şive Sivako Dirhe 9	M50c2.13	Pir Doda Dirhe 1
N49b3. 2	Kilis Tepe Dirhe 1	N50a3.13	Şive Sivako Dirhe 10	M50c2.14	Pir Doda Dirhe 2
N49b3. 3	Kilis Tepe Dirhe 2	N50a4. 1	Pinişa Dirhe	M50c2.15	Pir Doda Dirhe 3
N50a1.1	Zeviya Gevero Dirhe 1	M49c3.1	Şivan Dirhe 1	M50c2.16	Pir Doda Dirhe 4
N50a1.2	Zeviya Gevero Dirhe 2	M49c3.2	Şivan Dirhe 2	M50c2.17	Pir Doda Dirhe 5
N50a1.3	Zeviya Gevero Dirhe 3	M49c3.3	Şivan Dirhe 3	M50c2.18	Pir Doda Dirhe 6
N50a1.4	Zeviya Gevero Dirhe 4	M49c3.4	Şivan Dirhe 4	M50c2.19	Pir Doda Dirhe 7

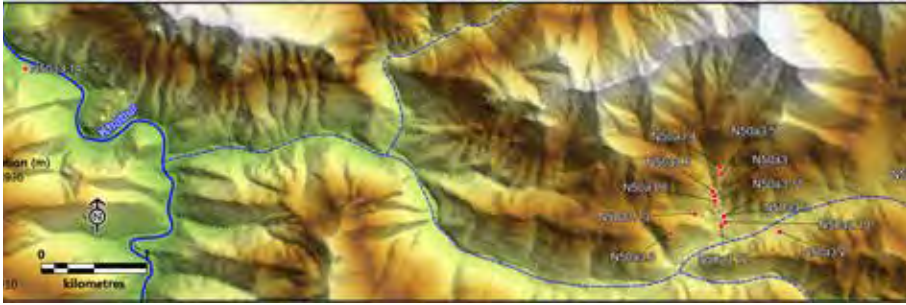
N50a1.5	Zeviya Gevero Dirhe 5	M49c3.5	Şivan Dirhe 5	M50c2.20	Pir Doda Dirhe 8
N50a1.6	Zeviya Gevero Dirhe 6	M49c3.6	Şivan Dirhe 6	M50c2.21	Pir Doda Dirhe 9
N50a1.7	Zeviya Gevero Dirhe	M49c3.7	Şivan Taş İşliği	M50c2.22	Faraşın Köy İçi Yerleşim
N50a1.8	Zeviya Gevero Dirhe 8	M50c2.30	Faraşın Köy İçi Dirhe 8	M50c1.3	Faraşın Vadi Dirhe 6
M50c2.23	Faraşın Köy İçi Dirhe 1	M50c2.31	Faraşın Köy İçi Dirhe 9	M50c1.4	Faraşın Vadi Dirhe 7
M50c2.24	Faraşın Köy İçi Dirhe 2	M50c2.32	Faraşın Köy İçi Dirhe 10	M50c1.5	Faraşın Vadi Dirhe 8
M50c2.25	Faraşın Köy İçi Dirhe 3	M50c2.33	Faraşın Vadi Dirhe 1	M50c1.6	Faraşın Vadi Dirhe 9
M50c2.26	Faraşın Köy İçi Dirhe 4	M50c2.34	Faraşın Vadi Dirhe 2	M50c1.7	Faraşın Vadi Dirhe 10
M50c2.27	Faraşın Köy İçi Dirhe 5	M50c2.35	Faraşın Vadi Dirhe 3	M50c1.8	Faraşın Vadi Dirhe 11
M50c2.28	Faraşın Köy İçi Dirhe 6	M50c1.1	Faraşın Vadi Dirhe 4	M50c1.9	Faraşın Vadi Dirhe 12
M50c2.29	Faraşın Köy İçi Dirhe 7	M50c1.2	Faraşın Vadi Dirhe 5	M50c1.10	Faraşın Vadi Dirhe 13
M50c1.11	Faraşın Vadi Dirhe 14	M50c1.20	Faraşın Vadi Dirhe 23	M50c1.29	Faraşın Vadi Dirhe 32
M50c1.12	Faraşın Vadi Dirhe 15	M50c1.21	Faraşın Vadi Dirhe 24	N50a2.20	Habur Vadi Dirhe 1
M50c1.13	Faraşın Vadi Dirhe 16	M50c1.22	Faraşın Vadi Dirhe 25	N50a2.21	Habur Vadi Dirhe 2
M50c1.14	Faraşın Vadi Dirhe 17	M50c1.23	Faraşın Vadi Dirhe 26	N50a2.22	Habur Vadi Dirhe 3
M50c1.15	Faraşın Vadi Dirhe 18	M50c1.24	Faraşın Vadi Dirhe 27	N50a3.14	Habur Vadi Dirhe 4
M50c1.16	Faraşın Vadi Dirhe 19	M50c1.25	Faraşın Vadi Dirhe 28	M50d4.12	Beytüşşebap Yolu Dirhe 1
M50c1.17	Faraşın Vadi Dirhe 20	M50c1.26	Faraşın Vadi Dirhe 29	M50d3.12	Söğütçe Dirhe 1
M50c1.18	Faraşın Vadi Dirhe 21	M50c1.27	Faraşın Vadi Dirhe 30	M50d3.13	Söğütçe Dirhe 2
M50c1.19	Faraşın Vadi Dirhe 22	M50c1.28	Faraşın Vadi Dirhe 31	M50d3.14	Söğütçe Dirhe 3
M50d3.15	Söğütçe Dirhe 6	M50d3.27	Güneyyaka Vadi Dirhe 17	M50c4.6	Beşağaç Dirhe 4
M50d3.16	Söğütçe Dirhe 7	M50d3.28	Güneyyaka Vadi Dirhe 18	N50b1.1	Beşağaç Dirhe 5

M50d3.17	Söğütçe Yolu Dirhe	M50d3. 29	Güneyyaka Vadi Dirhe 1	N50b1. 2	Beşagaç Dirhe 6
M50d3.17	Güneyyaka Vadi Dirhe 7	M50d3. 30	Güneyyaka Vadi Dirhe 2	N50b1. 3	Beşagaç Dirhe 7
M50d3.18	Güneyyaka Vadi Dirhe 8	M50d3. 31	Güneyyaka Vadi Dirhe 3	N50b1. 4	Beşagaç Dirhe 8
M50d3.19	Güneyyaka Vadi Dirhe 9	M50d3. 32	Güneyyaka Vadi Dirhe 4	N50b1. 5	Beşagaç Dirhe 9
M50d3.20	Güneyyaka Vadi Dirhe 10	M50d3. 33	Güneyyaka Vadi Dirhe 5	N50a1.10	Mutluca Dirhe 1
M50d3.21	Güneyyaka Vadi Dirhe 11	M50d3. 34	Güneyyaka Vadi Dirhe 6	N50a1.11	Mutluca Dirhe 2
M50d3.22	Güneyyaka Vadi Dirhe 12	M50c4. 1	Söğütçe Dirhe 4	N50a1.12	Mutluca Dirhe 3
M50d3.23	Güneyyaka Vadi Dirhe 13	M50c4. 2	Söğütçe Dirhe 5	N50a1.13	Mutluca Dirhe 4
M50d3.24	Güneyyaka Vadi Dirhe 14	M50c4. 3	Beşagaç Dirhe 1	N50a1.14	Mutluca Dirhe 5
M50d3.25	Güneyyaka Vadi Dirhe 15	M50c4. 4	Beşagaç Dirhe 2		
M50d3.26	Güneyyaka Vadi Dirhe 16	M50c4. 5	Beşagaç Dirhe 3		

Şırnak İli, Merkez, Güçlükonak, Uludere, Beytüşşebap İlçeleri Yüzey Araştırması 2019-2020 Yılları Kod Listesi

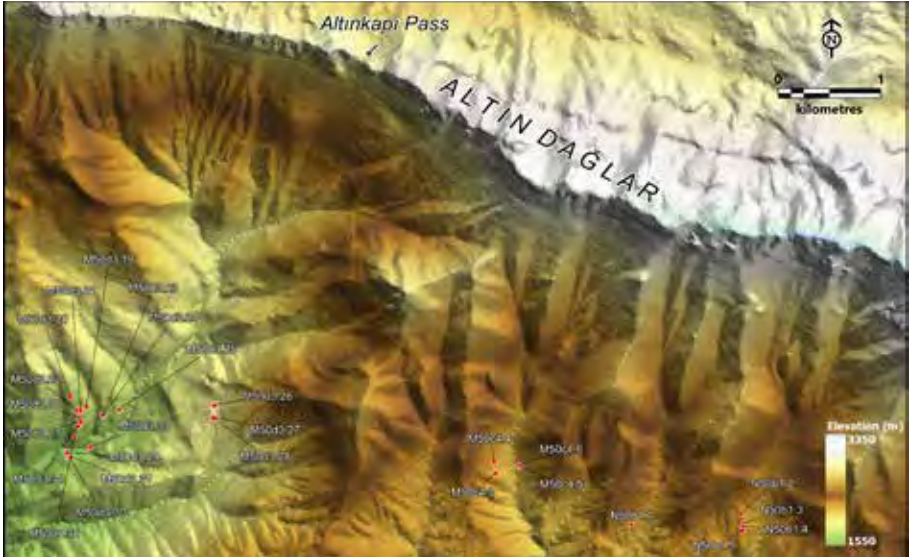
Harita 1: Dağlık Şırnak Yüzezy Araştırması Çalışma Alanı.

Harita 2: Uludere-İşkeft Deresi Vadisi, Andaç ve Şive Sivako Dirheler.

Harita 3: Faraşın Yaylası Dirheleri.

Harita 4: Güneyyaka-Beşagaç Dirheleri.

N50a1.5

N50a1.6

N50a1.9

Resim 1: Zeviya Gevero Dirhe 5-6, Keriya Sevik Dirhe.

N49b3.2

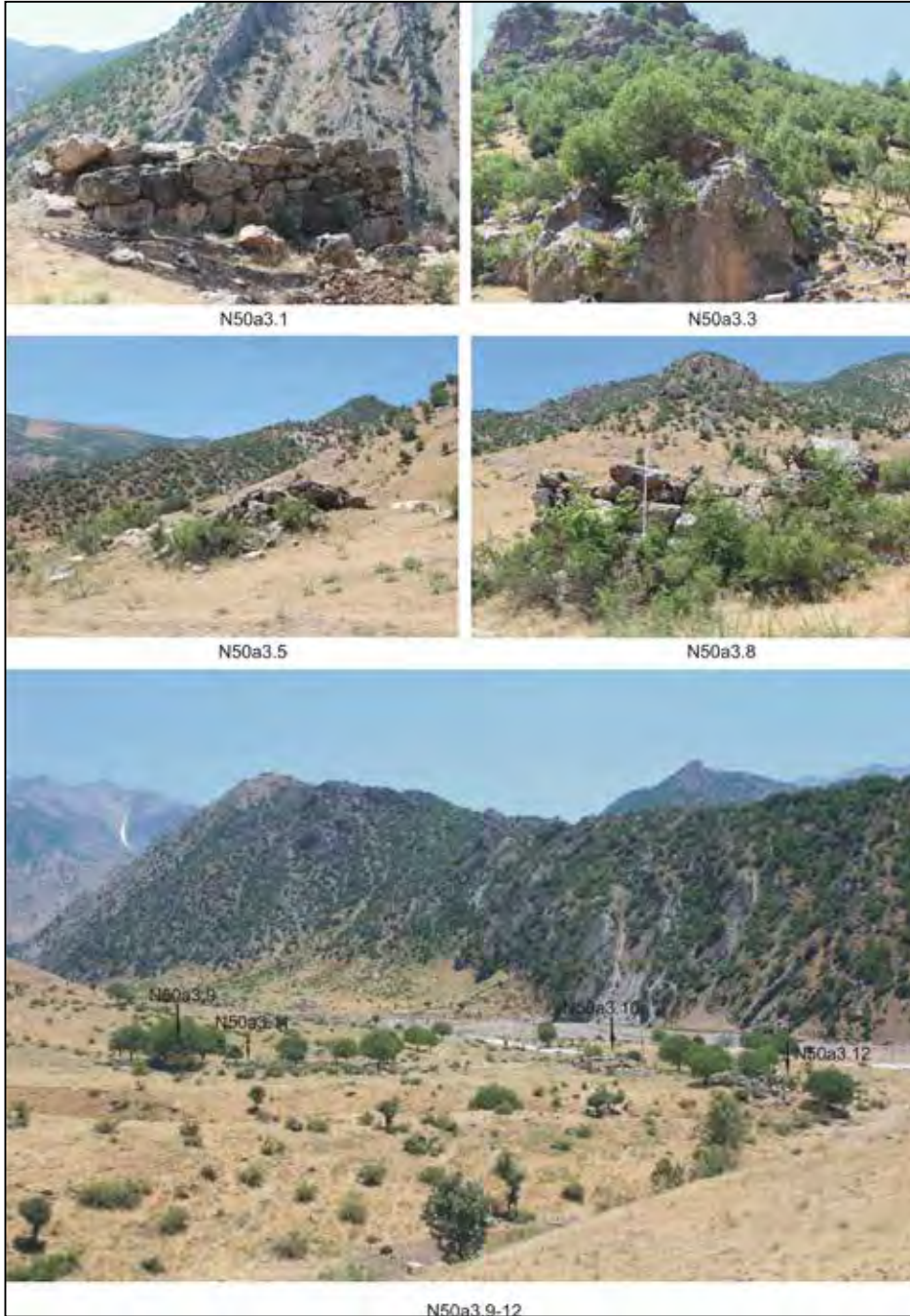
N49b3.2

N49b2.1

Resim 2: Kilis Tepe Dirhe 1,Ortabağ Dirhe 1.

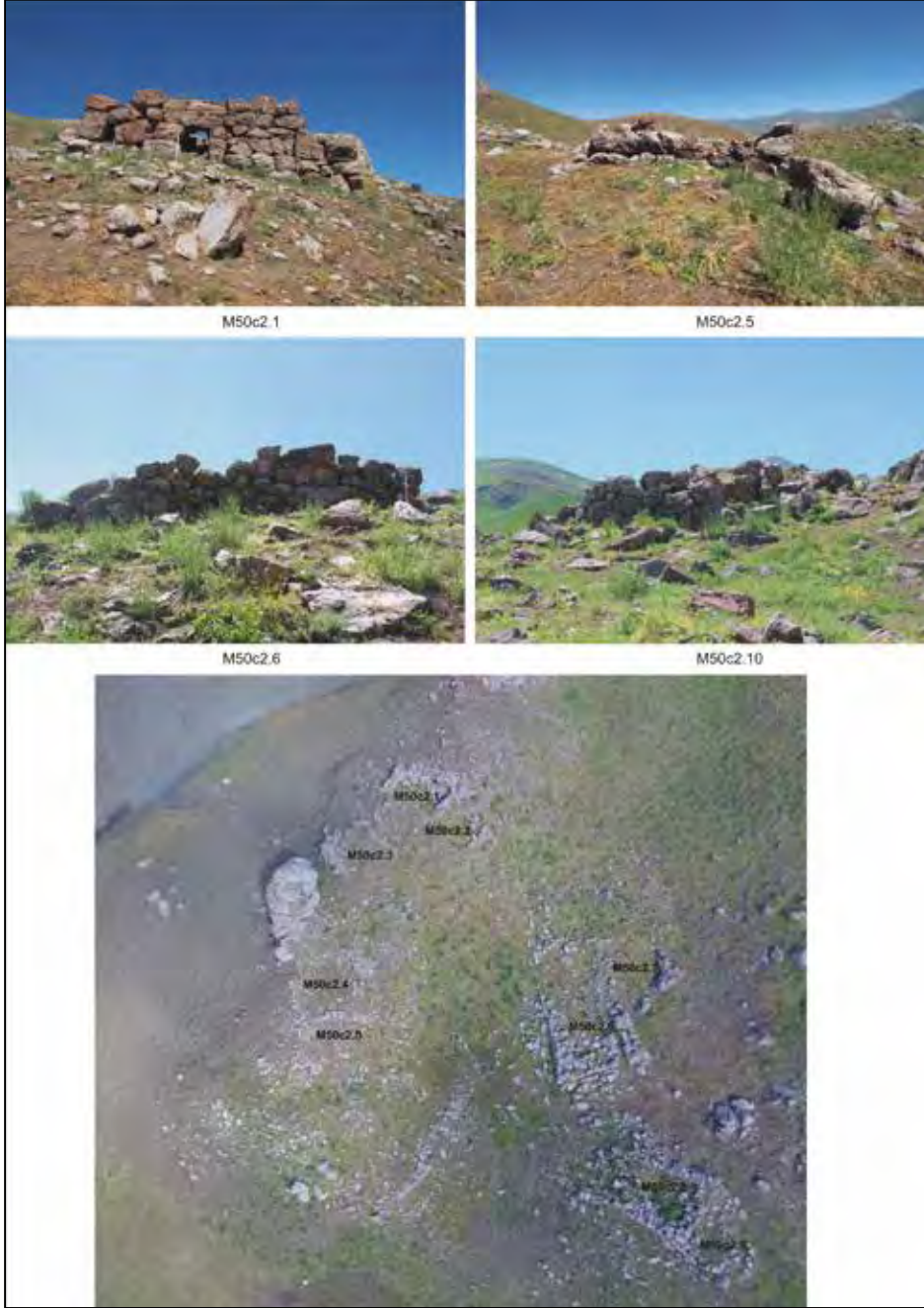

Resim 3: Andaç Dirhe 1, 3, Şive Sivako Dirhe 2, 5, 6-9.

Resim 4: Şivan Dirhe 1, 3-6, Mutluca Dirhe 5.

Resim 5: Hacelya Dirheler.

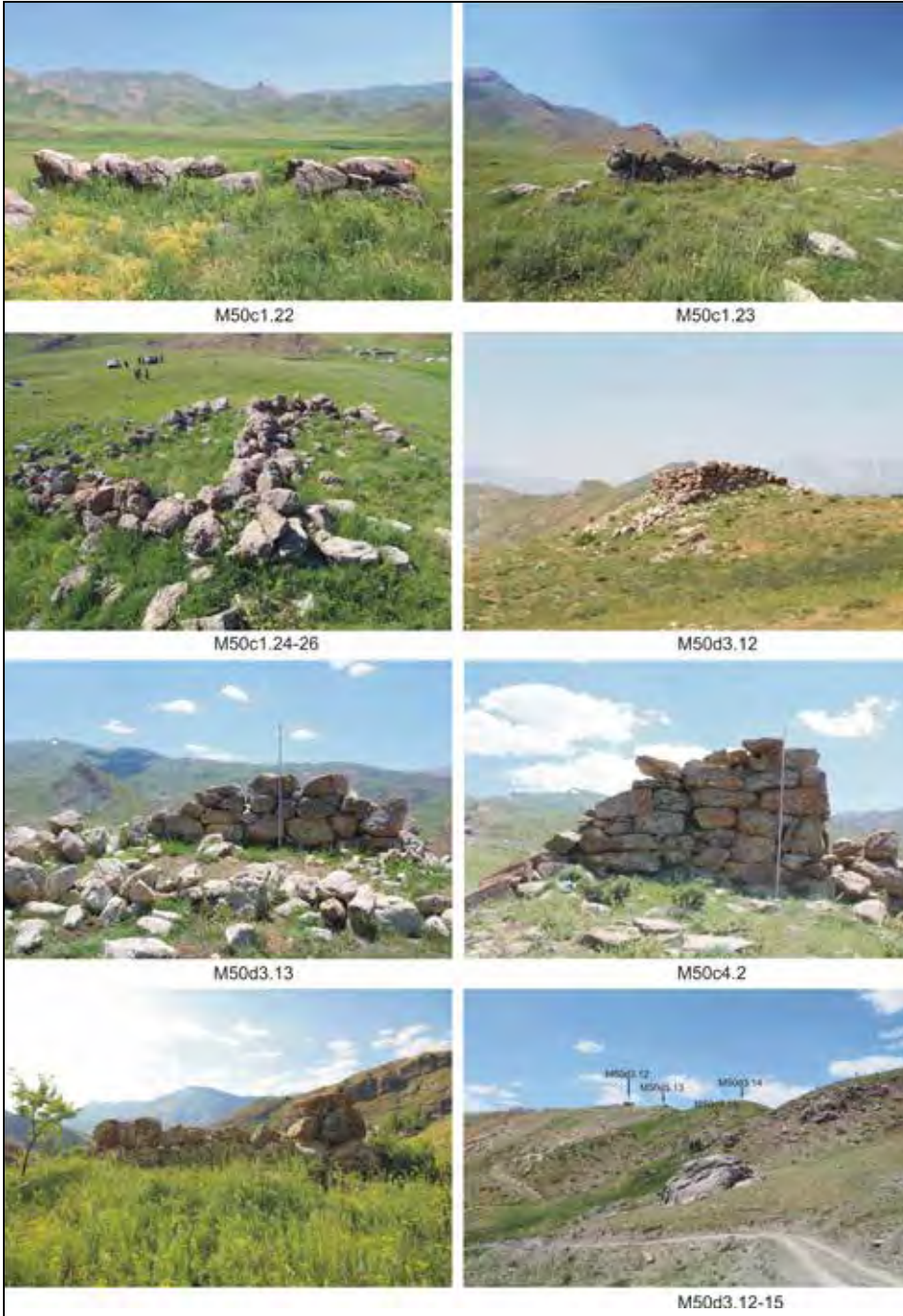
Resim 6: Hacelya Yolu Dirhe 1, Pir Doda Dirhe 1, 4, 7, Faraşın Köy İçi Dirhe 1-2.

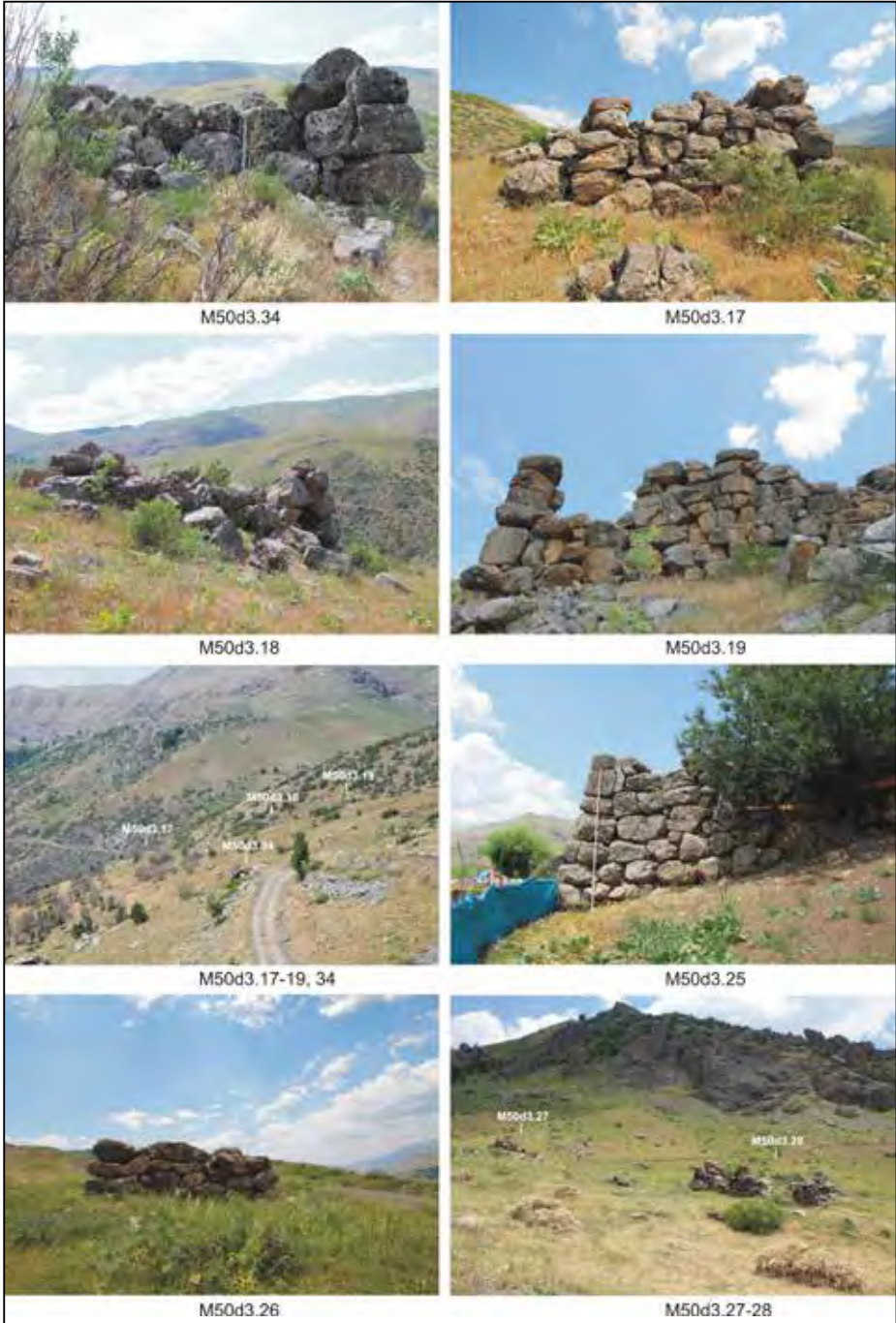
Resim 7: Faraşın Köy İçi Dirhe 4, 8, Faraşın Vadi Dirhe 2, 3, 6-11.

Resim 8: Faraşın Vadi Dirhe 12-13, 18-20, 23.

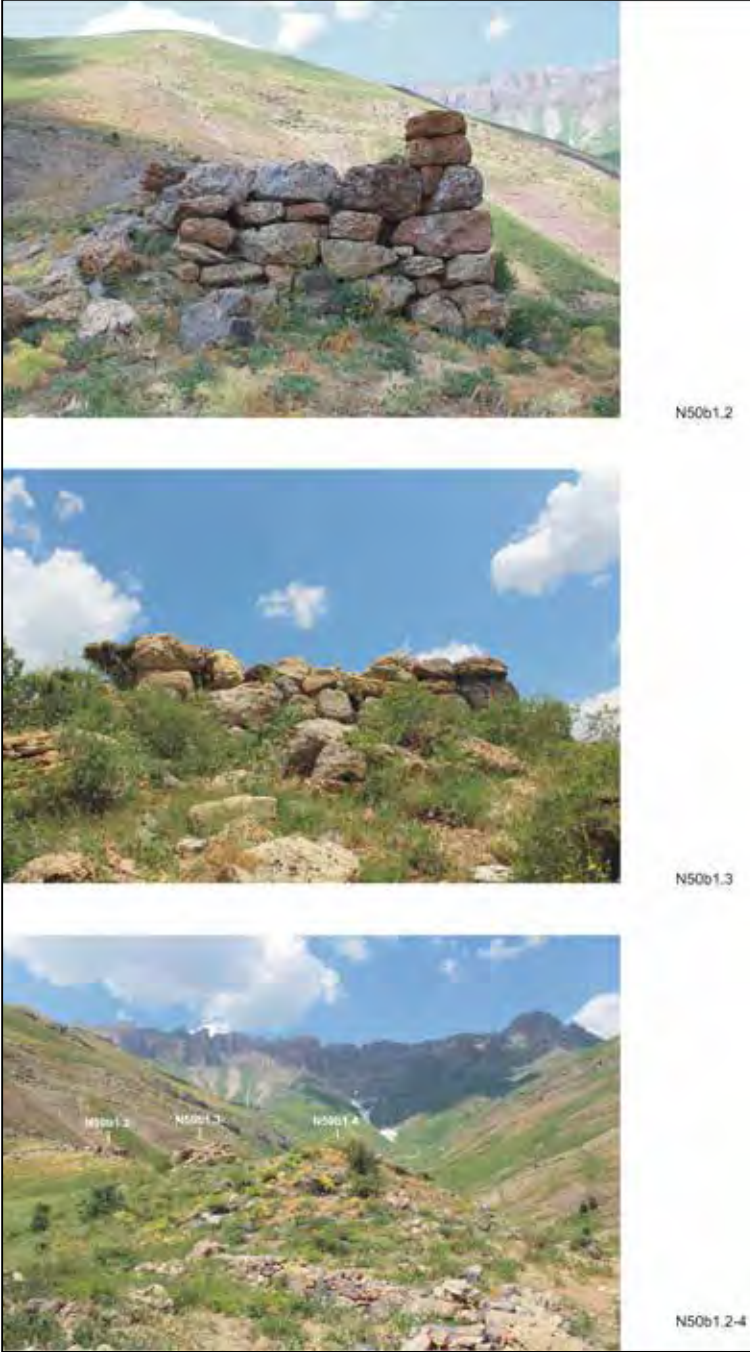

Resim 9: Faraşın Vadi Dirhe 25-29, Söğütçe Dirheler.

Resim 10: Güneyyaka Dirheler.

Resim 11: Beşagaç Dirheler.

Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü